Sorin Bulboacă,
Doru Sinaci
(coordonatori)

DICȚIONARUL ISTORIC AL LOCALITĂȚILOR DIN JUDEȚUL ARAD

volumul III

Comunele Județului Arad

Editura Gutenberg Univers
Arad, 2021

Dicţionarul istoric al localităţilor Judeţului Arad îşi propune să salveze istoria unor localităţi aflate în declin demografic, care, probabil, vor dispărea peste câţiva ani sau câteva decenii, pentru generaţiile actuale şi pentru posteritate. Dicţionarul intenţionează să facă cunoscute monumentele de patrimoniu ale municipiului Arad şi ale oraşelor şi comunelor din judeţ, să stimuleze turismul local şi regional, vizitarea de către elevi, studenţi şi tineri a unor monumente ecleziastice, de artă, fortificaţii, cetăţi, poduri, troiţe, case memoriale, muzee etc., reprezentative nu numai pentru judeţul nostru, ci şi pentru România şi spaţiul Europei Centrale.

ISBN 978-606-675-231-2
ISBN 978-606-675-341-8 Vol. 3

fotografie coperta I - Fábián Gábor, Ruinele Cetății Dezna, 1873, gravură

Sorin Bulboacă, Doru Sinaci
(coordonatori)

Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad

III.
Comunele Județului Arad

Redactor de carte: Eugen Puiu
Corectură, verificare date: Eugen Puiu
Prezentarea stemelor comunelor din Județul Arad aparține dr. Augustin Mureșan (Complexul Muzeal Arad) și dr. Laurențiu Ștefan Szemkovics (Arhivele Istorice Centrale din București)
Coperta: Doru Gomboș, Marius Radu
DTP: Marius Radu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad / Sorin Bulboacă, Doru Sinaci (coord.). - Arad: Gutenberg Univers, 2019-2021 -
3 vol.
ISBN 978-606-675-231-2
Vol. 3 - Comunele Județului Arad. - 2021 - Conține bibliografie - ISBN 978-606-675-341-8

I. Bulboacă, Sorin
II Sinaci, Doru

81’374.2:811.135.1’373.21:913(498-35 Arad)=135.1

Sorin Bulboacă, Doru Sinaci
(coordonatori)

Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad

III.
Comunele Județului Arad

Editura Gutenberg Univers
Arad, 2021

Cuprins

Săvârșin	7
Secusigiu	35
Seleuș	59
Semlac	73
Sintea Mare	87
Socodor	96
Șagu	110
Șeitin	127
Șepreuș	143
Șicula	175
Șilindia	202
Șimand	211
Șiria	230
Șiștarovăț	259
Șofronea	280
Tauț	288
Târnova	299
Ususău	317
Vărădia de Mureș	331
Vârfurile	351

Vinga 377
Vladimirescu 398
Zăbrani 416
Zădăreni 442
Zărand 451
Zerind 464
Zimandu Nou 473
Colonii Românești înființate în Județul Arad
în perioada interbelică 483
Căi de comunicație 493
Bibliografie 503
Autori 606

Comuna Săvârșin

dr. Doru Sinaci, dr. Elena Rodica Colta

Denumiri

Săvârșin: *Săvârșin, Zawarsin, Zawasyn, Soborsin, Soborschin*.
Căprioara: *Kaprevar, Noghhechkes*.
Cuiaș: *Cuiaș, Kojas, Kewes, Felsőköves*.
Hălăliș: *Hălăliș, Halálos, Áldásos*.
Pârnești: *Pârnești, Pernesth, Pernyefalwa, Pernyest, Pernyefalva*.
Temești: *Temești, Temesd*.
Toc: *Toc, Tok*.
Troaș: *Troaș, Trojas*.
Valea Mare: *Valea Mare, Marosnagyvölgy*.

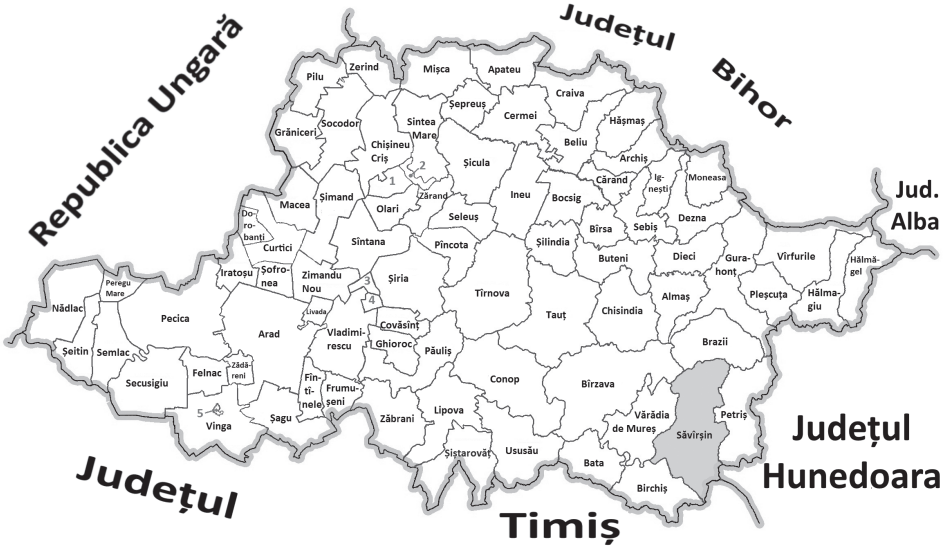

Repere geografice

46°00′50″ N, 22°14′01″ E; altitudine: 179 m; suprafaţă: 215 km^2 (21.500 ha, din care 808,33 ha intravilan, 20.691,67 ha extravilan).

Vecinătăţi: comunele Bârzava şi Brazii la nord, Comuna Petriş şi Judeţul Hunedoara (Comuna Zam) la est, Judeţul Timiş (Comuna Margina) şi Comuna Birchiş la sud, Comuna Vărădia de Mureş la vest.

Scurtă prezentare

Comuna Săvârşin este situată în extremitatea sud-estică a Judeţului Arad, pe malurile Mureşului, în Defileul Brănişca-Păuliş, la poalele sud-vestice ale Munţilor Metaliferi, şi este formată din satele *Săvârşin* (reşedinţă de comună), *Căprioara*, *Cuiaş*, *Hălăliş*, *Pârneşti*, *Temeşeşti*, *Toc*, *Troaş*, *Valea Mare*. În satul Săvârşin a fost înglobat satul *Vineşti*, devenit cartier al satului reşedinţă de comună. Satele *Săvârşin*, *Cuiaş*, *Hălăliş*, *Pârneşti*, *Temeşeşti*, *Toc* şi *Troaş* sunt situate pe malul drept al Mureşului (în *Transilvania*), satele *Valea Mare* şi *Căprioara* fiind situate pe malul stâng al Mureşului (în *Banat*), la poalele grupului de dealuri piemontane care premerg Munţii Poiana Ruscă.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată, gară fiind în localitatea Săvârşin.

Comuna este străbătută pe direcţia est-vest, prin satele *Toc*, *Cuiaş*, *Săvârşin* şi *Hălăliş*, de drumul naţional rutier DN 7 Bucureşti-Piteşti-Râmnicu Vâlcea-Sibiu-Sebeş-Orăştie-Simeria-Deva-*Toc*-*Cuiaş*-*Săvârşin*-*Hălăliş*-Lipova-Arad-Nădlac-frontiera cu Ungaria. Satele *Temeşeşti* şi *Troaş* se leagă de satul de reşedinţă al comunei prin drumul comunal DC 74 Săvârşin-Temeşeşti-Troaş. Satul *Pârneşti* se leagă de satul de reşedinţă al comunei prin drumul comunal DC 72 ieşire din DN 7-Stejar-Lupeşti-*Pârneşti*-*Săvârşin*. Satele *Valea Mare* şi *Căprioara* se leagă de satul de reşedinţă al comunei prin drumul rutier judeţean DJ 707A *Săvârşin* (ieşire din DN 7-*Valea Mare*-*Căprioara*-limită Jud. Hunedoara.

Satul cel mai îndepărtat de centrul comunei este *Troaş*, la 12 km.

Distanţe faţă de oraşe: Arad - 87 km, Lipova - 57 km, Făget (Jud. Timiş) - 23 km, Timişoara (Jud. Timiş) - 104 km, Deva (Jud. Hunedoara) - 67 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Săvârşin* la 1479, *Căprioara* la 1256, *Cuiaş* la 1477, *Hălăliş* la 1483, *Pârneşti* la 1489, *Temeşeşti* la 1510, *Toc* la 1715, *Troaş* în sec. XVII, *Valea Mare* la 1506.

Urmele de locuire în perimetrul satului Săvârşin coboară în timp până în neolitic. Săpături arheologice importante s-au făcut în *Dealul Cetății* (*Cetățeaua*), aflat în stânga drumului Arad-Deva. Pe platoul din deal (circa 0,25 ha), a fost descoperită o așezare aparținând *Culturii Coțofeni* (bordeie cu podini de lut, vetre de foc, material ceramic etc.). Cele mai multe materiale provin însă din a doua vârstă a fierului și aparțin civilizației dacice. Fortificația dacică, situată pe platoul din deal, aparține tipului *promontoriu barat* (un val de pământ și un șanț). În interiorul fortificației s-au găsit două niveluri de locuire dacică. Așezarea dacică de la poalele dealului a cunoscut trei faze de dezvoltare. Așezarea cu locuințe tip bordei s-a înfiripat la începutul secolului al IV-lea î.e.n., pe malul nordic al Mureșului. Alături s-a aflat necropola de incinerație. În faza a II-a așezarea s-a întins spre nord-est, iar în faza a III-a a cunoscut o maximă dezvoltare. Din această perioadă datează locuințele rectangulare de suprafață. Așezarea a fost distrusă în timpul războaielor purtate de Traian pentru cucerirea Daciei.

Între dealurile dintre Temeşeşti şi Troaş a fost descoperită o fortificaţie, o aşezare de dimensiuni impresionante, reşedinţa unei puternice uniuni de triburi care va fi înglobată în regatul dac al lui Burebista. S-au mai descoperit locuinţe, un atelier de prelucrare a minereului, o *urnă* funerară şi un coif bogat împodobit care, se pare, a aparţinut unei căpetenii dacice. În localitatea Toc, pe malul drept al Mureşului, a fost descoperit în anul 1840 un tezaur compus din 47 de monede dacice datând din secolul al II-lea î.H.-începutul secolului I d.H. Ca realizare şi aspect general-stilistic, aceste monede au legături şi trăsături comune cu celelalte emisiuni din Dacia intracarpatică din faza târzie a monetăriei locale. Despre tezaurul de la Toc nu se ştie unde a ajuns; doar 6 piese se află la cabinetul numismatic din Viena.

Conform documentelor istorice, prin Săvârşin trecea drumul care lega provinciile romane *Dacia Traiani* şi *Panonia*.

Prima atestare documentară a localităţii *Săvârşin*, în forma *Zawasyn*, datează din anul 1479, când satul aparţinea de domeniul Vărădiei. În perimetrul Săvârşinului de azi, în secolele XIV-XV apărea pomenit documentar şi satul *Ohaba* (sau *Ohăbiţa*).

Vechiul sat grăniceresc Săvârşin a fost pe altă vatră. Tradiţia spune că pe locul de azi al satului ar fi existat doar un hambar în care se depozitau sare şi vin, de unde numele localităţii. În Evul Mediu, între anii 1459 şi 1510, Săvârşin figura printre cele 451 de localităţi ale Comitatului Arad, fiind aşezat între satele *Vama* şi *Ohaba*. În jurul satului mai existau satele *Hălăliş* şi *Gruzevamea*. Din aceste sate s-au format mai târziu Comuna Săvârşin.

Localitatea este menționată și în 1483. În 1506 apare ca făcând parte din domeniul nobiliar Petrovics.

Linia râului Mureş a rămas graniţă cu Imperiul Otoman până în anul 1718. În anul 1747 domeniul Săvârşin a fost cumpărat de Forray András. În secolul al XVIII-lea au avut loc modificări în structura şi forma vetrelor satelor, provocate de acţiunea de sistematizare a lor. Săvârşin a fost supus procesului de sistematizare, după care împărăteasa Maria Tereza l-a donat familiei Edelschpacher, odată cu satele Hălăliş, Troaş, Temeşeşti şi Cuiaş. Ulterior, prin căsătorii, Săvârşin ajunge succesiv în posesia familiilor Forray, Nadasdy şi Hunyady. La Săvârşin, ca şi la Ohaba, Odvoş şi Temeşeşti, unde stăpânea nobilul Forray, ţăranii au fost supuşi la o robotă excesivă. Pe lângă muncile agricole, ei erau obligaţi la tăierea lemnelor din pădure, confecţionarea de plute şi transportarea lemnelor pe Mureş până la Arad.

La 9 iunie 1784 vicecomitele Forray András (senior), a fost răpit de la castel de haiducii conduși de *Petre Baciu* și a fost eliberat numai după ce însuși împăratul Iosif al II-lea a satisfăcut revendicările haiducilor.

La 3 noiembrie 1784 au sosit aici cetele de răsculaţi conduse de Cloşca şi Crişan, cărora li s-au alăturat iobagii de pe domeniu. Judele Gheorghe Brănișcanu din Săvârşin a pătruns în castel împreună cu ţăranii, l-au devastat şi i-au dat foc. Au fost devastate atunci şi casa parohială, grajdurile, șura domnească. Biserica catolică a fost de asemenea devastată și incendiată, arzând și matricolele bisericii. După reprimarea răscoalei, judele Gheorghe Brănișcanu, haiducul Ion Lepădat, juratul Tripa Grozavu și Ioan Tamșa au fost condamnați la frângerea cu roata. La 7 noiembrie

1784 castelul lui Forray a fost incendiat de răsculaţi, asemenea castelelor din Petriş, Toc şi Vărădia. Iobagii răsculaţi, în frunte cu judele de Săvârşin Gheorghe Brănişcanu şi înarmaţi cu furci, ciomege, securi, chiar şi cu puşti, au intrat în curtea castelului cu forţa, devastând totul, după care şi-au continuat acţiunea la casa parohială. Parohul catolic Stanislau Wagner, din Săvârşin, a consemnat întâmplările din timpul răscoalei lui Horea, comparând dezastrul din Săvârşin cu pustiirea Troiei.

Căpeteniile răscoalei de la Săvârşin, Toma Budişan, Gheorghe Brănişcanu, Ion Iancu, Ioan Lăpădat şi alţii, au fost condamnaţi la moarte de Comitatul Arad, dar la 26 noiembrie 1784, din ordinul împăratului, contele Iankovich începe cercetările şi reascultarea „vinovaţilor", astfel că se ordonă oprirea execuţiilor. În ciuda pedepselor aspre, nemulţumirile iobagilor vor continua până la desfiinţarea iobăgiei, în 1849.

În anul 1808 Săvârşin apare în documente ca *oppidum* (târg), o dovadă a dezvoltării localităţii.

În toamna lui 1848 primarul din Săvârşin, Anghel Lăpădatu, a anunţat desfiinţarea iobăgiei.

În 1877 s-au organizat în Transilvania comitete de sprijin în favoarea ostaşilor români din Principatele Unite angajaţi în războiul ruso-româno - turc; la Săvârşin s-au făcut donaţii pentru ostaşii români de pe frontul din sudul Dunării.

Familia Forray fiind fără urmaşi, proprietari ai satului au devenit nobilii din familia Nadasdy şi Hunyady. Carol Hunyady a stăpânit domeniul Săvârşin până la moartea sa, în 1932. După moartea acestuia domeniul a intrat în proprietatea *Societăţii Corvin*, la care acţionar majoritar era Anton Mocioni. La 26 martie 1943 acesta a vândut regelui Mihai I majoritatea acţiunilor, deci domeniul Săvârşin, inclusiv castelul. Castel nu a aparţinut niciodată regelui Carol al II-lea (tatăl lui Mihai).

În preajma Primului Război Mondial Săvârşin avea aproximativ 300 de numere de casă, cu locuitori în majoritate români. Oamenii locuiau în case construite din lemn, acoperite cu şindrilă, ţiglă sau paie. La intrarea în Săvârşin dinspre Arad se afla castelul grofului Hunyady, pe cealaltă parte a şoselei era primăria, iar în continuare, de-a lungul şoselei, erau aşezate două rânduri de case, în cea mai mare parte construite din cărămidă arsă. În sat mai existau o biserică ortodoxă, o biserică greco-catolică, o şcoală românească şi una maghiară, de stat. Locuitorii comunei, în majoritate,

posedau pământ arabil pe care şi-l munceau. Cei care aveau pământ puţin lucrau fie la exploatarea de păduri, la încărcat vagoane sau la firme, ca angajaţi cu luna sau cu anul.

În 1916, imediat după intrarea României în război, ţăranul *Leric* din Troaş şi preotul *Iosif Ogneanu* din Săvârşin au fost închişi pentru vina de a fi fost patrioţi români.

Pe 1 Decembrie 1918, la săvârşirea actului unirii de la Alba Iulia, au fost prezenți ca delegați din Săvârșin preotul Iosif Ognean, inginerul Eugen Mladin, învățătorul Eugen Spinanțiu, învățătorul Protasie Givulescu, primarul Vespazian Popa și plugarii Roman Cosma, Crăciun Herbei, Roman Budișan, Ioan Ardelean și Ioan Blaj.

Satul Săvârșin s-a extins după Primul Război Mondial, astfel luând ființă partea numită *Satul Nou*.

În Al Doilea Război Mondial, din Comuna Săvârşin au murit pe câmpurile de luptă Leontin David, Eugen Spinanţiu, Traian Ruja, Aurel Ardelean, Doru Crişan, Ştefan Lupuţiu, Iosif Pătruţ, Ionel Bârlea, Vasile Tamşa, Constantin Beda, Traian Florinca, Aron Lupuţiu, Ioan Catană, Crăciun Vug, Ionel Horga, Vespasian Stanciu, Gheorghe Stănilă, Ioan Bârlea, Adrian Popa, Hăinuţ Mage şi Teodor Covaci.

După Al Doilea Război Mondial, în Comuna Săvârşin nu s-a mai înfăptuit reforma agrară, deoarece nu a mai fost destul pământ arabil disponibil; s-au făcut câteva naţionalizări, printre care şi naţionalizarea domeniului fostului rege Mihai I, acest domeniu trecând în administrarea statului.

Cele mai importante construcţii din Săvârşin, în ordinea construirii lor, sunt biserica ortodoxă din centrul satului, ridicată în 1899 din cărămidă şi lemn, biblioteca publică ridicată în 1937, căminul cultural (cu cinematograf), ridicat în 1959, dispensarul ridicat în 1961, liceul din Săvârşin ridicat între 1965 şi 1966 (a funcţionat ca liceu până în 1977).

Prima atestare documentară a satului *Vineşti* datează din anul 1479, când localitatea făcea parte din domeniul Vărădiei. În anul 1510 satul a fost donat contelui Gheorghe de Brandenburg. În timp, satul a mai aparţinut familiilor nobiliare Kaszony, Forray, Salbeck, Ürméniy.

Din satul Vineşti au participat la răscoala din 1784 ţăranii Crăciun Păcurar, Toma Budişan, Toader Şandru; după înăbuşirea răscoalei au fost condamnaţi la moarte prin spânzurare.

În secolul al XIX-lea domeniul Vineşti a fost cumpărat de Pal

Ürméniy fiul. Familia Ürméniy a fost expropriată la reforma din 1921.

Satul a fost locuit de populaţie integral românească. Tradiţia orală spune că întemeietorii aşezării au venit de undeva de pe Valea Muşei, după ce satul lor, care ţinea de comuna Baia, ar fi ars, dar nu există dovezi documentare în acest sens. Spre finele secolului al XIX-lea în localitate sunt atestaţi şi maghiari, germani şi slovaci, însă ca număr au fost nesemnificativi statistic.

Satul avea 17 familii la 1715, 8 la 1720, 7 la 1743, 30 la 1771, 44 la 1800, 36 la 1828, 262 de locuitori la 1851, 373 la 1857, 368 la 1880, 381 la 1890, 430 la 1900, 424 la 1910, 407 la 1922, 399 la 1930, 387 la 1941, 326 la 1956, 377 la 1966.

În satul *Căprioara*, urmele de locuire descoperite în punctul *Trei Gomili* de la marginea satului atestă prezenţa omului în acest areal din cele mai vechi timpuri. Printre descoperirile monetare din vatra satului se numără şi 4 monede de argint emise în oraşul antic Apolonia, situat în nordul Greciei. Prima menţiune documentară, în forma *Noghkechkes*, datează din 1256, când satul făcea parte din domeniul Cenad. La acea vreme aşezarea era formată din 11 cătune (cătunul Marian, cătunul Fundata, cătunul Recea, cătunul Gineş, cătunul Cocini, cătunul Peştiş, cătunul Gertiniş, cătunul Olcuţa, cătunul Isăi, cătunul Dobârleasca şi cătunul Căpriorişca), risipite de dealurile şi pe văile din perimetrul actualei localităţi. Satul Căprioara era parte a domeniului Cenad în 1256. În anul 1552 satul intră în componenţa Paşalâcului de Timişoara, când pe malul Mureşului apare menţionat un fort militar. După eliberarea Banatului de către austrieci, Căprioara trece sub administraţie austriacă. În anul 1844 negustorul Samuel Wodiner primeşte satul ca danie regală, cu dreptul de a introduce numele satului în propria titulatură (… *de* Căprioara). Ţăranii din Căprioara au participat alături de ceilalţi bănăţeni la revoluţia din 1848-1849. În Primul Război Mondial au murit pe front 26 de tineri din sat, iar în Al Doilea Război Mondial 28.

Satul *Hălăliş* era în componenţa domeniului Brandenburg în anul 1510. În secolul al XVI-lea apare menţionat un *voievodat de Hălăliş*, care avea obligaţii militare faţă de Cetatea Oradei. Ţăranii din Hălăliş au participat la răscoala din 1784 a lui Horea, Cloşca şi Crişan, conducătorul lor fiind *Ioan Vancu*. La 1910 satul îi aparţinea grofului Hunyady Károly.

Prima atestare documentară a localităţii *Cuiaş*, în forma *Felsew-*

kewesd, datează din anul 1477. În anul 1479 satul aparţinea domeniului Vărădiei, ca şi celelalte aşezări din jur. Sătenii au fost implicaţi în răscoala din 1784, unul dintre actele lor de revoltă fiind prădarea crâşmei familiei Forray.

Prima atestare documentară a satului *Pârneşti*, în forma *Pernestie*, datează din anul 1489, când satul făcea parte din domeniul Vărădia. În anul 1506 localitatea ţinea de domeniul Şoimoş, iar în 1510 a intrat în componenţa domeniului Brandenburg.

Satul *Temeşeşti* era deţinut în anul 1510 de Gheorghe Brandemburg. Ulterior a aparţinut familiilor Forray şi Hunyady. Locuitorii satului au fost implicaţi în răscoala de la 1784-1785. Trei ţărani răsculaţi din sat au fost condamnaţi la moarte şi executaţi după înăbuşirea răscoalei: George Cârţ a fost spânzurat, iar lui Ion Cârţ şi Simion Blaj li s-au tăiat capurile.

În perimetrul satului *Troaş*, pe vârful *Roiba*, au fost descoperite urme de locuire din neolitic, epoca bronzului şi a fierului. Urmele culturii dacice se întind până în secolul II-lea e.n. Vechea vatră a satului, atestată în secolul al XVII-lea, a fost pe *Dealul Tătaru*.

În toamna anului 1784 ţăranii răsculaţi din *Toc* şi din satele vecine au dat foc casei domeniale, anexelor şi crâşmei din sat.

Prima atestare documentară a satului *Valea Mare*, în forma *Valle Mare*, datează din anul 1506. În anul 1596 satul aparţinea de domeniul Báthory.

Până în 1918 Comuna Săvârşin a făcut parte din Comitatul Arad, Cercul Radna, apoi din Judeţul Arad, Plasa Radna, iar din 1941 din Plasa Săvârşin. La reorganizarea teritorială din 1950 a intrat în componenţa Regiunii Arad, Raionul Lipova. În 1956 a trecut în componenţa Regiunii Timişoara, Raionul Lipova, iar în 1960 în Regiunea Banat, Raionul Lipova. În 1968, la înfiinţarea judeţelor, a intrat în componenţa Judeţului Arad.

Monumente

Biserica de lemn din Troaş datează din anul 1782 şi are hramul *Sfinţii Trei Ierarhi*. Biserica se află pe noua listă a monumentelor istorice sub codul LMI: AR-II-m-A-00655. Biserica este cea mai veche biserică de lemn de pe valea inferioară a Mureşului. A fost construită iniţial pe locul numit *Buza Cărunţii*, la intrarea în sat. Pe colţul drept al pristolului de pia-

tră se află gravat cu litere chirilice *1782*, an în care unii cercetători plasează începuturile monumentului. În anul 1875 biserica a fost strămutată pe actualul loc, *Dâmbul Crucii*. Planul bisericii este o navă dreptunghiulară, terminată cu o absidă cu trei laturi. Tălpile masive sunt aşezate pe fundaţie de piatră. Deasupra pronaosului se află turnul, sprijinit pe grinzi. Acoperişul turnului este în formă de piramidă, cu baza pătrată. Biserica este compusă din trei încăperi aşezate în prelungire, pe axa E-V: pronaos, naos şi altar de formă poligonală, cu 5 laturi. Construcţia are 10,54 m lungime şi 4,97 m lăţime şi este învelită cu şiţă (şindrilă). Biserica a fost pictată în 1812 de zugravul Nicolae din Lupşa Mare, pe cheltuiala satului (30 de florini). Biserica a slujit ca lăcaş de cult până în 1941, an în care comunitatea şi-a făcut altă biserică, din cărămidă. Atunci i s-a luat şi clopotul, care avea inscripţionat anul *1783* - o diferenţă de un an faţă de cea din pristol, o confirmare în plus a anului construirii. Singurele obiecte de cult păstrate sunt masa din altar şi chivotul de lemn, datat *1875*, aflat pe masă; masa este o lespede de piatră de formă pătrată (aproximativ 1 m), susţinută de un picior de piatră îngropat în pământ.

Castelul din Săvârşin este un conac deţinut de familia regală română, astfel că este denumit *castel regal*. Tradiţia spune că în anii 1650-1680 aici s-ar fi aflat o casă de vânătoare. Cert este că, într-o primă formă, castelul a fost construit de familia nobiliară Forray, în secolul al XVIII-lea. Proprietatea castelului s-a transmis prin nobilimea maghiară, pentru ca spre sfârşitul dominaţiei maghiare asupra Transilvaniei să treacă în proprietatea lui Carol Hunyady, care a stăpânit domeniul Săvârşin până la moartea sa în 1932. După moartea acestuia domeniul a intrat în proprietatea *Societăţii Corvin*, la care acţionar majoritar era *Anton Mocioni* (*de Bulci*). La 26 martie 1943 Anton Mocioni vinde regelui Mihai al României majoritatea acţiunilor. În aprilie 1944, prin contractul nr. 9509/01.04.1944, regele Mihai cumpără în nume personal întregul domeniu de la Săvârşin de la societatea în care era acţionar majoritar. După abdicarea regelui Mihai la 30 decembrie 1947 castelul şi toate proprietăţile sale de la Săvârşin au fost naţionalizate de regimul comunist instaurat în ţară. Pe 1 iunie 2001 întregul domeniu, inclusiv castelul, a fost retrocedat fostului proprietar prin sentinţă judecătorească.

Castelul de la Săvârşin şi domeniul aferent, o proprietate uriaşă, nu au aparţinut niciodată regelui Carol al II-lea, tatăl lui Mihai.

Castelul este înconjurat de un parc în care se află un lac cu debarca-

der. Clădirea castelului, în stil neoclasic, prevăzută cu etaj şi balcon, a fost refăcută la începutul secolului al XIX-lea şi a suferit de-a lungul timpului multiple transformări interioare şi exterioare. Ultima restaurare a început în luna mai a anului 2007 şi s-a încheiat în luna octombrie a anului 2016. Planurile restaurării au urmărit readucerea castelului la stilul creat în 1943 de regina-mamă Elena. Planul iniţial al restaurării a fost realizat de Şerban Sturdza (arhitect al casei regale), cu contribuţia arhitecţilor Eugen Pănescu şi Emilian Cordoş. Consultanţi au fost arhitectul Augustin Ioan, profesor universitar, şi David Baxter, specialist în patrimoniu construit. Toată acţiunea de restaurare a fost dirijată nemijlocit de principesa Margareta, fiica mai mare a lui Mihai.

Parcul dendrologic din jurul castelului a fost înfiinţat de vicecomitele Forray András. Actualmente parcul are o suprafaţă de 6,5 ha şi conţine câteva specii rare de arbori şi arbuşti, declarate monumente ale naturii: brad argintiu, molid, tuia piramidală, chiparoşi de baltă, salcâm chinezesc, pin de Himalaya, alun turcesc, stejari seculari etc. După retrocedare au fost refăcute şi grădinile, fiind tăiaţi brazii şi vegetaţia, întrucât nu apăreau în planurile iniţiale ale castelului.

Monumentul Eroilor (1941-1945) a fost dezvelit în Săvârşin pe 25 iulie 1993.

Evoluţia demografică

Locuitorii satului Săvârşin, numit în vechime *Ohaba* sau *Hadă*, au fost grăniceri români. În anul 1746 Ohaba era înscrisă la recensăminte separat, ca localitate militarizată. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea apar în conscripţii maghiarii şi germanii, însă fără ca vreuna din aceste două etnii să depăşească 300 de membri. Evreii, în număr de 47, sunt consemnaţi în Săvârşin pentru prima oară în anul 1920. După 10 ani mai figurau în sat 10, pentru ca în 1941 să dispară, fiind expulzaţi, aşa cum s-a întâmplat în toate zonele rurale. Totuşi, la recensământul din 1966 sunt recenzaţi 16 evrei, după care nu mai apar în evidenţe.

Săvârşin: 1715 - 29 familii; 1720 - 7; 1743 - 20; 1771 - 63; 1828 - 129 de familii de ţărani şi 4 familii de meşteşugari; 1851 - 1.071 de locuitori; 1857 - 1.105; 1869 - 1.407; 1880 - 1.553; 1890 - 1.534; 1900 - 1.698;

1910 - 1.747; 1922 - 1.469; 1930 - 1.467; 1941 - 1.358; 1956 - 1.321; 1966 - 1.309; 1977 - 1.571; 1992 - 1.490; 2002 - 1.470.

Căprioara: 1717 - 17 familii; 1786 - 145; 1828 - 188; 1851 - 750 de locuitori; 1869 - 993; 1880 - 909; 1900 - 970; 1910 - 982; 1922 - 877; 1930 - 862; 1941 - 805; 1956 - 659; 1966 - 584; 1977 - 486; 1992 - 380.

Cuiaş: 1828 - 24 de familii; 1851 - 188 de locuitori; 1857 - 220; 1869 - 256; 1880 - 215; 1890 - 226; 1900 - 235; 1910 - 208; 1922 - 190; 1930 - 190; 1941 - 192; 1956 - 160; 1966 - 145; 1977 - 110; 1992 - 92; 2002 - 92; 2011 - 63.

Hălăliş: 1771 şi 1786 - 28 de familii; 1828 - 29; 1851 - 385 de locuitori; 1859 - 338; 1869 - 354; 1880 - 378; 1890 - 403; 1900 - 391; 1910 - 376; 1922 - 307; 1930 - 276; 1941 - 268; 1956 - 238; 1966 - 206; 1977 - 176; 1992 - 162; 2002 - 128; 2011 - 95.

Pârneşti: 1715 - 5 familii; 1720 - 2; 1747 - 7; 1771 şi 1786 - 13; 1828 - 42; 1851 - 332 de locuitori; 1857 - 450; 1869 - 498; 1880 - 507; 1890 - 537; 1900 - 611; 1910 - 661; 1922 - 617; 1930 - 611; 1941 - 598; 1956 - 450; 1966 - 398; 1977 - 347; 1992 - 274; 2002 - 216; 2011 - 167.

Temeşeşti: 1525 - 18 familii; 1715 - 4; 1746 - 9; 1771 - 11; 1828 - 23; 1851 - 183 de locuitori; 1857 - 227; 1869 - 305; 1880 - 318; 1890 - 359; 1900 - 394; 1910 - 400; 1922 - 353; 1930 - 318; 1941 - 308; 1956 - 254; 1966 - 216; 1977 - 209; 1992 - 173.

Toc: 1715 - 28 de familii; 1720 - 8; 1743 - 18; 1771 - 53; 1828 - 96; 1851 - 611 locuitori; 1857 - 490; 1869 - 907; 1880 - 893; 1890 - 911; 1900 - 938; 1910 - 902; 1922 - 923; 1930 - 785; 1941 - 771; 1956 - 694; 1966 - 680; 1977 - 602; 1992 - 501.

Troaş: 1771 - 19 familii; 1828 - 57; 1851 - 331 de locuitori; 1857 - 584; 1869 - 764; 1880 - 699; 1890 - 816; 1900 - 875; 1910 - 863; 1922 - 792; 1930 - 746; 1941 - 641; 1956 - 559; 966 - 518; 1977 - 390; 1992 - 258.

Valea Mare: 1786 - 121 de familii; 1828 - 106; 1869 - 567; 1880 - 586; 1890 - 644; 1900 - 570; 1910 - 529; 1922 - 480; 1930 - 447; 1941 - 411; 1956 - 370; 1966 - 350; 1977 - 337; 1992 - 270.

Comuna Săvârşin: 1930 - 6.101 locuitori; 1956 - 5.031; 1966 - 4.783; 1977 - 4.228; 1992 - 3.600; 2002 - 3.290; 2011 - 2.890.

Structura populaţiei (în anul 2011)

- *etnică*: 96,71% români, 1,25% alte etnii, 2,04% cu etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 79,58% ortodocşi, 12,36% penticostali, 2,34% romano-catolici, 2,21% baptişti, 1,29% adventişti de ziua a şaptea, 2,22% cu apartenenţă confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica Ortodoxă Săvârşin

Prima biserică din Săvârşin, cu hramul *Bunavestire*, construită din lemn, la începutul secolului al XVIII-lea, a fost reparată în anul 1768. A doua biserică, tot din lemn, cu hramul *Sf. Arhangheli*, atestată documentar în 1855, a fost vândută în anul 1900 satului Temeşeşti. Actuala biserică, de zid, cu hramul *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil*, a fost construită, conform pisaniei, în anul 1899. Materialele de construcţie (cărămidă, lemn), au fost donate de contele Hunyady, iar restul de credincioşii parohiei. A fost sfinţită în 20 noiembrie 1899, de episcopul Iosif Goldiş al Aradului. Ctitorul principal a fost preotul Iosif Ognean, care a slujit aici 58 de ani (1880-1938). Între anii 1972-1974, prin grija preotului Viorel Bembea, biserica a fost pictată din nou, de pictorul Emil Iovănescu din Curtea de Argeş, ajutat de Dumitru Bănică şi Ioan Anghel. După renovare, în anul 1974, lăcaşul a fost sfinţit de episcopul Visarion Aştileanu al Aradului. Ultima renovare s-a făcut prin grija preotului Dehelean şi a enoriaşilor. Biserica deţine icoane valoroase din lemn, potire de argint şi cărţi vechi. Parohia Săvârşin are în prezent 1.124 de credincioşi, o casă parohială şi este slujită din anul 2009 de preotul paroh Dorin Călin Mădăluţă.

Preoţi: Gavril - 1728; Vranu - 1743; Gavril - 1745; Andrei - 1745; Isaia Popovici - 1764, 1767; Alexandru Popovici - 1762, 1767, 1785; Zaharia Popovici - 1788; Iosif Popovici - 1791; Zaharie Ciorice - 1791; Teodor Popovici - 1825, 1854; Zamfir Popovici - 1834; Simeon Popovici - 1844, 1854; Ioan Popovici - 1854, 1892; Iosif Ognean - 1880-1938; Nicolae Popovici - 1893, 1897; Augustin Grozescu - 1891; Virgil Popovici - 1906-1910; Emil Păcurariu - 1912-1923; Vasile Cion - 1924-1940; Petru Eleneşiu - 1940-1947; Terentie Ciorogariu (protopop) - 1940-1945; Viorel Bembea (protopop) - 1939-1995; Aurel Dehelean - 1995-prezent; Dorin Călin Mădăluţă - 2009-prezent.

Tradiţia spune că la *Vineşti* (actualmente cartier al satului Săvârşin), ar fi fost construită o primă biserică ortodoxă pe locul numit *Nuci*. A doua

biserică, din lemn, a fost ridicată pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. În anul 1767 funcţiona ca preot în sat Ioan Şerbulescu. Din anul 1788 este atestat aici preotul Iosif Popovici. Anul dispariţiei bisericii nu se cunoaşte, însă se păstrează matricolele din perioada 1853-1929 ale botezaţilor, căsătoriţilor şi decedaţilor. În anul 1853 parohia din Vineşti a fost desfiinţată, biserica funcţionând ca filie la Săvârşin.

Biserica Ortodoxă Căprioara

Conform tradiţiei orale, pe vremea cătunelor ar fi existat o biserică din lemn de la care a rămas până astăzi numele de *Valea Bisericii* dat văii prin care trecea drumul care lega aceste cătune. În secolul al XVIII-lea satul avea o biserică de lemn cu hramul *Cuvioasa Parascheva*, situată la poalele dealului, vizavi de fosta şcoală confesională, pe unde trece drumul spre satul Pojoga. În anul 1727 la această biserică slujea preotul *Pascu*. În anul 1777 biserica a fost reconstruită din zid şi sfinţită de episcopul Moise Putnic al Timişoarei. Deteriorată în anul 1890, construcţia se surpă. Actuala biserică, tot cu hramul *Cuvioasa Parascheva*, a fost ridicată în centrul satului în anii 1885-1889, cu bani adunaţi de la credincioşi. Pictura interioară şi iconostasul au fost executate de pictorul bănăţean Filip Matei. Sfinţirea a fost oficiată de episcopul Aradului Ioan Meţianu. Iniţial biserica a fost acoperită cu şindrilă; în anul 1931 acoperişul a fost înlocuit cu un altul, de tablă zincată. În anul 1932 interiorul a fost repictat de Theodor Zarma din Turnu Severin. A doua repictare a avut loc în anul 1968 şi a fost executată de Iulian Toader şi Ioan Totorean, ambii din Arad. Actualul iconostas a fost executat de Constantin Antonescu din Iaşi. În 1925 şcoala din piatră de stâncă a fost transformată în casă parohială. Azi parohia ortodoxă română Căprioara are 264 de credincioşi, iar din 2006 este preot paroh Laurenţiu Ioan Suba.

Preoţi: Pascu - 1727; Marian Popovici - 1754-1776; Mihail Bresichi - 1745-1767; Samson Popovici - 1788; Tănase Popovici - 1817; Constantin Constantinovici; Petru Gavrilovici; Solomon Popovici; Ioan Dobrei; Solomon Alexandrovici; Partenie Păiuşan - 1866-1867; Partenie Dobrei; Matei Dobrei; Ioan Matei; Petru Lăzărescu - 1853-1902; Iuliu Lăzărescu - 1902-1950.

Satul *Cuiaş* nu a avut niciodată biserică ortodoxă, locuitorii frecventând biserica ortodoxă din Toc.

Biserica Ortodoxă Hălăliş

Deşi nu există informaţii documentare, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea satul a avut cu siguranţă o biserică, probabil de lemn, fiindcă în anul 1786 exista o parohie. La începutul secolului al XIX-lea localitatea apare ca filie a bisericii din Săvârşin, însă în anul 1865 în sat este menţionată din nou o parohie de sine stătătoare. De la parohie se păstrează matricolele botezaţilor, cununaţilor şi decedaţilor din anii 1853-1929. În prezent locuitorii frecventează biserica ortodoxă din Săvârşin.

Biserica Ortodoxă Pârneşti

La mijlocul secolului al XVIII-lea funcţiona în sat o biserică de lemn cu hramul *Sf. Ierarh Nicolae*, care era deteriorată. A doua biserică, cu hramul *Sf. Ioan Botezătorul*, care a înlocuit-o pe prima, a fost construită tot din lemn, în anul 1817. În anul 1877 a fost înlocuită cu o altă biserică de lemn, cu hramul *Sf. Ioan Gură de Aur*, care a fost demolată în 1940. Actuala biserică, de zid, a fost construită în perioada 1938-1941, cu acelaşi hram, şi a fost sfinţită în anul 1941 de episcopul Andrei Magieru. În prezent satul are 160 de credincioşi şi casă parohială şi este filie a parohiei Lupeşti.

Preoţi: Ioan - 1728; Mihail - 1741, 1755; Iosif Popovici - 1785; Teodor Gherberesc - 1788; Simion Popovici - 1822; Iosif Popovici - 1846, 1854; Simion Alexandrovici - 1853, 1855; filie a parohiei Lupeşti - 1893-1914; Nicolae Popa - 1914-1923; filie a parohiei Lupeşti - 1925-1927; Ioan Tomuţia - 1927-1966; Grigorie Iacob - 1966-1968; Constantin Biriş - 1968-1996.

Biserica Ortodoxă Temeşeşti

Prima biserică, din lemn, a fost construită în secolul al XVIII-lea şi a ars între anii 1780-1790 (nu se cunoaşte cu exactitate anul). Până la sfârşitul secolului al XIX-lea satul nu a mai avut lăcaş de cult, funcţionând ca filie la Săvârşin. În anul 1899 credincioşii au cumpărat biserica de lemn de la Săvârşin. Şi această biserică a fost mistuită de un incendiu, în anul 1931. Actuala biserică, de zid, a fost construită în anul 1933. Pictura interioară a fost executată de Eugen Vlădescu.

Preoţi: Siminon Ciurceanc, 1899-1911.

Filia Temeşeşti: biserica *Sf. Ioan Botezătorul* din Temeşeşti este filie

a bisericii ortodoxe din Săvârşin; a fost construită în anul 1935. Comunitatea ortodoxă a satului este formată din 32 de familii, cu 90 de credincioşi. Filia nu are casă parohială.

Biserica Ortodoxă Toc

Tradiția spune că de pe la mijlocul secolul al XVII-lea a existat o biserică de lemn, cu hramul *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*, construită la gura Pârâului Crucilor, pe locul unde se află astăzi cimitirul. Prima mențiune documentară a bisericii datează din anul 1759. Ea a fost înlocuită în anul 1792 cu o altă biserică de lemn, cu hramul *Sf. Ioan Botezătorul*, care a fost pictată în 1812 de Nicolae de la Lupşa Mare. Biserica, extrem de deteriorată, a fost demolată în anul 1912. Actuala biserică, de zid, cu hramul *Naşterea Sf. Ioan Botezătorul*, a fost construită în centrul localității, în anul 1906, şi sfinţită în 1909 de episcopul Ioan Ignatie Papp al Aradului, care a fost însoțit de protopoul Procopie Givulescu, originar din Toc, şi de N. Lucuția din Șiria. Lăcaşul de cult este prevăzut cu un turn-clopotniță patrulater, alipit fațadei de vest. Înălțimea de la podea până la cheia de boltă este de 6,90 m, iar înălțimea turnului propriu-zis este de 22 m. Crucea cu glob din vârful turnului a fost instalată în 14 septembrie 1988. Acoperișul, inițial din țiglă, a fost înlocuit în anul 1977 cu altul de tablă. Construcția a fost executată de frații Ioța şi Antonie Giuchici şi are lungimea de 26 m, lățimea de 10 m şi înălțimea totală de 31 m. Actuala pictură, în tehnica frescă, a fost realizată între anii 1990 şi 1996.

Preoți: Petru - 1745; 1755; Petru Berzescu - 1762; 1780-1790; Petru Neiculescu - 1785; 1795-1820; Zaharia Neiculescu - 1820-1857; Atanasie Neiculescu - 1821-1837; Manasie Neiculesc (capelan) - 1821-1837; Natanailă Neiculescu - 1837-1875; Vasile Neiculescu - 1894-1924; Vasile Popa - 1924-1926; Petru Binchici - 1926-1927; Ignatie Dihor - 1927-1962; Nicoară Iosif - 1962-1975; Viorel Păcurar - 1975 -?; Romulus Nelu Francescu - prezent.

Biserica Ortodoxă Troaş

Biserica de lemn cu hramul *Sf. Trei Ierarhi*, a fost construită în anul 1770 pe locul numit *Buza cărunții*, la intrarea în sat, şi este clasificată ca monument istoric. În anul 1800 a fost mutată în centrul satului, pe *Dâmbul Crucii*. Pictura interioară datează din 1813 şi a fost executată de Nicolae de

la Lupşa Mare. Biserica a fost folosită ca lăcaş de cult până în anul 1941, când a fost construită actuala biserică de zid, cu acelaşi hram. Parohia Troaş are în prezent 120 de credincioşi şi casă parohială.

Preoţi: Ioan Huhulescu - 1786; Constantin Popovici - 1788; Iosif Leric - 1838; Zaharie Leric - 1843; Simion Popescu - 1848; Zenobie Dimitrescu - 1853; Atanasie Faur - 1854; Ioan Petrila - 1893-1897; Augustin Grozescu - 1897-1901; Teodor Simidrea - 1901-1905; parohie vacantă - 1905-1907; Iustin Bojescu - 1907-1908; parohie vacantă - 1909-1913; Pavel Văcărescu - 1914-1923; parohie vacantă - 1923-1930; Iosiv Ognean, administrator - 1931-1933; Iosif Păcurar - 1934-1935; Ilie Susan - 1936-1941, 1945-1946; Alexandru Cherebenţiu - 1942-1944; Visarion Sintecu - 1947-1971; Iosif Mircu - 1971-1973; Ioan Han - 1973 -?; Ilica Dacian Teodor - 2005 - prezent.

Biserica Ortodoxă Valea Mare

În sat a existat o biserică de lemn construită în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, despre care nu avem informaţii, dar la care servea în anul 1767 preotul Isac Popovici. Biserica de lemn cu hramul *Naşterea Maicii Domnului* a fost construită în anul 1798 şi sfinţită de protopopul Ioan Mihailovici din Lipova în 1807. În anul 1892 biserica de lemn a fost demolată, în locul ei fiind construită actuala biserică de zid.

Preoţi: Isac Popovici - 1767; Iosif Popovici - 1768, 1776-1796; Alexndru Tomşa - 1796-1816; Branco Tomşa - 1816-1826; Solomon Alexandrescu - 1826-1841; Ioan Filimon - 1841-1856; Simion Drăgoi - 1862-1900; Alexandru Barboni - 1898-1942. Azi biserica din Valea Mare ţine de parohia Căprioara, are 157 credincioşi, iar preot este Laurenţiu Ioan Suba. În 2017 arhiepiscopul Timotei Seviciu al Aradului a sfinţit noua catapeteasmă a bisericii.

Biserica Romano-Catolică Săvârşin

Prima biserică catolică, cu hramul *Sf. Ana*, a fost ridicată în anul 1751, pe locul numit *Vama*, loc devenit ulterior parc al castelului. Biserica a fost distrusă în timpul răscoalei din anul 1784 conduse de Horea, Cloşca şi Crişan şi reclădită de vicecomitele Forray András în anul 1804. În biserică au existat două monumente funerare, în formă de basorelief, de marmură albă,

lucrate de Ferenczi, elev al marelui sculptor italian Canova. Ele au fost așezate în biserică în anul 1837, în amintirea fiicei lui Forray și a lui Forray Andrei, ambii decedați în 1830. Primul monument îl reprezintă pe Zefir adormit, celălalt blazonul familiei. După 1948 biserica a fopst demolată.

Piatra de temelie a actualei biserici din centrul localității a fost pusă pe 29 mai 1875. După demolarea vechii biserici, aici au fost mutate cele două piese sculpturale de mare valoare. În fața altarului sunt înmormântați Forray Andrei și soția sa Iulia, născută Brunswick. În parcul din fața bisericii se găsește o cruce ridicată de familia Hunyady în anul 1909.

Preoți (toți au fost călugări minoriți și franciscani): Wagner Sanislau - 1784-1800; Krolan Mihai - 1800-1831; Hraboy Pelegrin - 1831-1835; Hesl Mathias - 1835-1854; Badit Hdnit - 1854-1884; Vilk Iosik, Toth Pall, Papp Karoly - 1935-1959; Finster Iosif - 1959-1962; Jok Geza - 1962-1986; Petru Muțiu - 1986 -?.

Cultul mozaic

La sfârşitul secolului al XIX-lea în Săvârşin a fost construită o sinagogă care a funcţionat până în perioada comunistă, când a fost demolată. Ultimul rabin a fost rabinul Klein.

Biserica Baptistă

În prezent, în Săvârşin există biserică baptistă, însă numărul credincioşilor este scăzut.

Odinioară mai numeroşi, baptiştii din *Căprioara* au reuşit să îşi construiască o biserică în localitate.

În prezent, în satul *Cuiaş* există o biserică creştină baptistă.

Clădirea bisericii baptiste din *Toc* este situată la nr. 90/B.

Biserica baptistă din *Valea Mare* este păstorită de Cornel Andea, ordinat diacon în Curtici.

Biserica Penticostală

După 1990 o parte din locuitorii satului *Săvârşin* au trecut la cultul penticostal. În anul 2000 numărul membrilor comunității a ajuns la 140. Pastor era Doru Petrăuan. Biserica penticostală funcționează din 2001 pe strada Alba Iulia nr. 25.

Mai puţini la număr, penticostalii din *Căprioara* se adună în casa Marianei Dobrei, membră a comunităţii.

Cultul penticostal a apărut în *Troaş* în anul 1940, când o parte din credincioşii ortodocşi care funcţionau în Oastea Domnului s-au desprins de religia ortodoxă. Ei au început să se adune în casa cantorului Pavel Creţa, care s-a convertit la acest cult. Casa de rugăciune a fost construită pe locul casei sale. În anul 1950 a fost numit ca pastor Dumitru Huplea, care a activat aici 30 de ani.

Biserica Adventistă de Ziua a Şaptea

În satul Săvârşin există şi o mică comunitate adventistă, care avea în anul 2000 aproximativ 20 de membri. Câţiva locuitori din satul *Hălăliş* au trecut la cultul adventist şi au funcţionat ca grupă a bisericii din Săvârşin, însă grupa s-a desfiinţat ulterior. În biserică sunt şi membri din localităţi apropiate din Judeţul Hunedoara în care nu sunt biserici adventiste.

Învăţământul

Prima şcoală din Săvârşin este menţionată în anul 1789. Învăţătorul era plătit la 1800 cu 20 de florini. În anul 1810 şcoala avea înscrişi doar 3 elevi, fiind lipsită de clădire proprie. *George Bursan* a fost învăţător vreme de 10 ani (1801-1811). În anul 1814 funcţiona ca dascăl *George Popovici*. În anul şcolar 1820-1821 erau înscrişi 28 de elevi, iar învăţător era *Zaharia Popovici*. În 1822 clădirea şcolii fusese clădită, învăţător era *Elias Bota*, director era negustorul Demetri Georgievici, iar şcoala era frecventată de 24 de elevi. Între anii 1841-1845 învăţători au fost G. Băilă, Zenovie Givulescu şi Iosif Popovici. În anul 1852 se clădeşte o şcoală nouă, mai mare, pentru satele Săvârşin şi Vineşti. Învăţător era Ştefan Lungulovici şi avea 86 de elevi. În 1864 şcoala avea 134 de elevi, instruiţi de G. Cărăbaş. În 1868 la şcoală erau înscrişi 100 de elevi, iar învăţător era Pantelimon Teodorovici. În anul şcolar 1880-1881 învăţătorul Teodorovici avea 154 de elevi. Un an mai târziu a fost angajat ca învăţător Ioan Hădan, în anul 1894-1895 Vasile Popa. În 1904-1905, când funcţiona ca învăţător Protase Givulescu, erau înscrişi 199 de elevi. În anul şcolar 1909-1910 este angajat ca învăţător Eugeniu Spinanţiu. După Unire numărul elevilor a crescut, printre învăţători numărându-se Petru Elenaşi, Ştefan Muntean, Filofteia Florescu, Melania Popa. În anul şcolar 1927-1928 erau înscrişi 108 elevi, iar învăţători au fost Ana Olariu, Iosif Păcurariu şi Elena Cojan. Şcoala a avut 124 de elevi

în anul şcolar 1930-1931, 153 de elevi în anul şcolar 1937-1938 şi 128 de elevi în anul şcolar 1940-1941. La cele 7 clase primare au predat 4 învăţători: George Nini, Ana Dănilă, Vasile Popescu şi Ioan Albu.

Din anul 1941, în Săvârşin a funcţionat şi o şcoală germană, învăţătoare fiind Ecaterina Feil, căsătorită Schneider.

În anul 1922 a fost înfiinţată şi grădiniţa, educatoare fiind Papp Laura şi Nini Aurora.

În prezent, în *Săvârşin* funcţionează un liceu tehnologic cu specializarea în protecţia mediului şi agricultură.

În anul 1790 şcoala din *Vineşti* făcea parte din aceeaşi circumscripţie şcolară cu Săvârşin, Hălăliş şi Temeşeşti. Pe la anul 1800 învăţătorul era plătit cu 25 de florini. Date despre şcoală nu se cunosc. După închiderea şcolii copii au frecventat şcoala din Săvârşin.

Conform mărturiilor documentare, şcoala confesională românească din *Căprioara* datează din anul 1769. În anul 1770 erau înscrişi 12 elevi, iar clădirea în care funcţiona şcoala aparţinea bisericii ortodoxe. În anul 1791 şcoala deservea şi satul Bulza, avea înscrişi 18 elevi învăţător fiind *Ioan Bercea*. Sunt consemnaţi 7 elevi în anul şcolar 1795-1796, 64 de elevi în anul şcolar 1801-1802 şi 63 de elevi în anul şcolar 1823-1824. Şcoala era de categoria a III-a ca retribuţie. O clădire corespunzătoare, din piatră, a fost construită la începutul secolului al XIX-lea, lângă biserică. În anul 1925 şcoala a fost mutată în casa baronului Nemes Adalbert. Clădirea aceasta este cunoscută acum ca şcoala bătrână. În 2011 şcoala funcţiona cu clasele I-IV şi avea 11 elevi.

Învăţători: Ioan Lupescu (1888-1899); Iuliu Lăzărescu (1900-1919); Vasile Niculescu (1919-1922); Petru Nichita (1922-1923); Dumitru Budiu (1923-1936); Maria Stan (1936-1939); Ioan Căruntu (1936-1950); Zeno Moldovan (1950-1953); Ilie Rusu (1953-1958); Cornel Drogan (1958-?); Valeria Brănuţ; Ida Szrnka; Anuţa Lugojanu; Mirela Craşovan; Gheorghe Ciule; Corneliu Drăgan; Gerlinde Edith; Alexandru Crişan; Nicoleta Bălan; Carmen Constantin.

În satul *Cuiaş* a funcţionat în perioada comunistă o şcoală primară (clasele I-IV), azi închisă din lipsă de elevi.

Şcoala din satul *Hălăliş* este menţionată pentru prima dată în anul 1790. A funcţionat într-un spaţiu închiriat. Învăţătorul era plătit cu 30 de florini. Clădirea şcolii a fost construită în anul 1852. În anul 1868 erau înscrişi 35 de elevi, care erau instruiţi de învăţătorul *Iosif Munteanu*. Direc-

tor şcolar a fost *Iosif Popovici*. După desfiinţarea şcolii, copiii au frecventat şcoala din Săvârşin. În perioada comunistă în sat a funcţionat o şcoală primară cu clasele I-IV.

Învăţători: Constantin Coandă, Toma Căplescu, Mărcinaş, Stoica, Aurel Teodorescu, Jucu, Carina Vărădean.

La şcoala din *Pârneşti* învăţau 42 de elevi în anul 1868, iar învăţător era *Dimitrie Mariş*. În 1888-1889 la şcoală funcţiona la învăţător Solomon Giurcoane. În prezent, în localitate funcţionează o şcoală primară.

Satul *Temeşeşti* avea şcoală în anul 1790, învăţătorul fiind plătit cu 15 florini. Clădirea şcolii a fost construită în anul 1864. În anul 1868 erau înscrişi 26 de elevi, iar învăţător era Florian Hanu. După 1918 s-a înfiinţat o şcoală primară de stat.

La şcoala din satul *Toc* învăţau 43 de elevi în anul şcolar 1864-1865. Şcoala primară funcţionează şi în prezent, cu o singură sală de clasă, cursurile celor 4 clase fiind simultane.

Învăţători: Anca Toma, Pantelimon Teodorovici, Antonie Olaru, Ştefan Berariu, Vasile Givulescu, Ion Givulescu, Teodor Savu.

Şcoala din satul *Troaş* a fost construită în anul 1852. În anul şcolar 1864-1865 erau înscrişi 29 de elevi, iar învăţător era D. Marţiş. În anul 1868 şcoala era frecventată de 18 elevi, iar învăţător era George Baltă. În anii 1954-1957 a fost construită o nouă şcoală primară. În prezent a fost reabilitată şcoala gimnazială şi a fost reînfiinţată grădiniţa cu program normal.

În satul *Valea Mare* este menţionată o şcoală confesională în anul 1788. Aceasta avea 60 de elevi în anul şcolar 1823-1824. După unirea Transilvaniei cu Regatul României, învăţător a fost Maxim Bălan.

Personalităţi

- *regele Mihai al României* - proprietar al castelului și domeniului Săvârșin din aprilie 1944 până după abdicarea sa din 30 decembrie 1947 și de la 1 iunie 2001 până la moartea sa pe 5 decembrie 2017; actualmente proprietatea aparține moștenitoarei lui Mihai, Margareta (cea mai mare din cele cinci fiice pe care le-a avut, el neavând fii), și este administrată de Radu, soțul Margaretei.

- *regina mamă Elena* - exclusiv prin vizitele pe care le-a făcut la castelul fiului său Mihai.

- *baroana Tereza Brunswick* - a deschis prima creşă din Europa.

- *Romulus Theodorovici* (1867-1955) - a fost primul culegător de folclor din zonă.

- *Eugen Spinanţiu* (1892-1975), - născut în Săvârşin; a absolvit cursurile preparandiale la Arad; a funcţionat ca învăţător la Săvârşin între 1910-1919; după Unire a îndeplinit atribuţii de îndrumare şi control; a fost director al Şcolii generale nr. 8 din incinta Palatului Cultural Arad; a îndeplinit şi atribuţii de revizor şcolar, sprijinindu-l pe Iosif Moldovan în rodnica sa activitate de construire a reţelei şcolare arădene; a fost redactor al revistei Şcoala vremii a asociaţiei învăţătorilor arădeni; între anii 1948-1958, când şcoala arădeană era condusă pe baza unei alte doctrine pedagogice, a dovedit înţelepciune şi tărie de caracter, retrăgându-se la Săvârşin şi contribuind la buna funcţionare a şcolilor din Troaş şi Temeşeşti.

- *Eugen Popa* (n. 1919, Săvârşin - m. 1996), a fost pictor, grafician, gravor; a absolvit *Belle Arte* în Bucuresti, a urmat cursuri de pictură cu profesorul Camil Ressu şi de gravură cu profesorul Simion Juca; a fost asistentul profesorului Alexandru Ciucurencu, devenind mai târziu profesor la Institutul de Arte Plastice Nicolae Grigorescu; prima expoziţie personală a deschis-o în 1958, la *Sala Universul* din Bucureşti; în urma acordului cultural între România şi China, Eugen Popa şi soţia sa Eugenia Popa Hagiu au lucrat la Academia de Arte Plastice din Hangzhou între anii 1960-1962, operele lor fiind expuse la Beijing; pentru întreaga activitate i s-au decernat *Diploma de onoare* şi *Meritul Cultural Chinez*; marele acuarelist şi pictor chinez Guan Weixing (n. 1940), menţionează în autobiografia sa că a fost elevul lui Eugen Popa la Academia de Arte Frumoase din Luxun; în 1963 a fost ales vicepreşedinte al Uniunii Artiştilor Plastici din Bucureşti; a fost distins cu numeroase premii naţionale şi internaţionale: *Premiul Simu* - pentru gravură (1943), *Premiul Ion Andreescu* al Academiei Române - pentru pictură (1957), *Ordinul Meritul Cultural* clasa a III-a (1968), membru honoris causa al Academiei Internaţionale Campanella din Roma (1969), *Distincţia Culturală* a aceleeaşi academii italiene - pentru gravură (1970).

- *Dorel Sibii* (1943-1998) - poet, scriitor, născut în satul *Hălăliş*.

- *Ioan Funeriu* - profesor universitar, născut în satul *Hălăliş*.

- *Daniel Funeriu* - fost ministru al învăţământului în perioada 2009-2012; în 1988, la vârsta de 17 ani, a fugit din România în Franţa de unul

singur; în liceu a fost olimpic internațional la chimie; în anul 1999 a obținut titlul de doctor în chimie la Universitatea Louis Pasteur din Strasbourg, sub coordonarea profesorului Jean Marie Lehn, laureat al Premiului Nobel pentru chimie; între 1999 și 2006 a activat ca cercetător științific la The Scripps Research Institute, La Jolla, California, și la AIST, Amagasaki, Japonia; în anul 2006 a obținut un grant de cercetare de 2 milioane de euro oferit de Uniunea Europeană (*Marie Curie Excellence Grant*), cea mai mare finanțare acordată de UE pentru un proiect individual; tot în 2006 a fondat o echipă de cercetare în cadrul Universității Tehnice din München.

- *dr. Alexandru Marta* - născut în satul *Căprioara*, a fost rezident regal al ţinutului Timiş în perioada 1938-1940.

- *Pavel Dehelean* - născut în satul *Căprioara*, a fost director al Casei de Cultură din Timişoara.

- *Procopie Givulescu* (1873-1946) - născut în satul *Toc*, a fost protopop de Radna; a făcut studii liceale la Braşov şi filosofice la Budapesta; a fost preot la Curtici şi Radna; a fost printre membrii de frunte din conducerea Partidului Naţional Român din Transilvania; la Alba-Iulia, la 1 Decembrie 1918, cu credenţional, a reprezentat Protopopiatul Radna.

- *Protase Givulescu* (1860-1938) - născut în satul *Toc*, a fost un mare și respectat învățător.

- *Traian Givulescu* (1879-1957) - născut în satul *Toc*, a fost fiu de învăţător; a dobândit pregătire pedagogică la Arad şi a activat ca învăţător la Românești, Odvoş şi Radna; a fost un foarte bun cunoscător al realităţilor sociale de pe Valea Mureşului; a susţinut formaţiile corale din Odvoş şi Radna; a reprezentat Radna la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia de pe 1 Decembrie 1918; după înfăptuirea Unirii a fost detaşat ca director şcolar la Arad (școala de pe Strada Oituz și școala de pe Strada Ardealul, din actualul cartier Grădişte).

- *Cornel Givulescu* (1893-1969) - născut în satul *Toc*, a fost profesor de muzică și compozitor.

Economie

În Evul Mediu, ocupaţiile ţăranilor din zonă erau creşterea animalelor, cultivarea pământului şi meşteşugurile casnice indispensabile şi cu veche tradiţie: torsul, ţesutul, dulgheritul, fierăritul etc. Documentele mai vorbesc

şi de stabilirea unor meşteşugari specializaţi, cu ocupaţie permanentă. În acest sens, de mare importanţă au fost morăritul şi albinăritul, ulterior și cojocăritul.

În anul 1828 Săvârșin figura ca *oppidum* (târg). La acea dată în sat erau înregistrați 4 meșteșugari. În același timp apare ca loc de popas și depozit pentru sare și pentru lemn, transportate pe Mureș cu plutele. O parte a locuitorilor au început să practice plutăritul și transportarea sării cu bărcile pe Mureș.

În deceniile premergătoare Revoluţiei din 1848, şi la Săvârşin s-a dezvoltat tot mai mult producţia agrară şi manufacturieră și s-au înfiinţat bresle. Potrivit activităţilor specifice, meşteşugarii au fost împărţiţi în două grupe: o grupă îi cuprindea pe fierari, rotari şi dogari, iar o altă grupă îi cuprindea pe cizmari şi croitori.

Deschiderea carierelor de piatră a oferit slujbe unor locuitori ai satului.

În anul 1845 a fost inaugurată prima cursă de poștalion Arad - Zam. Linia de cale ferată a fost dată în folosință în anul 1868. Trenul oprea și în gara Săvârșin, care fusese construită.

În anul 1853, în satul *Pârneşti* a fost deschisă o fabrică de potasă.

În anul 1890 a fost dată în folosință linia de cale ferată îngustă Săvârșin-Troaș, lungă de 12 km, concesionată de comerciantul Bernat Steider, care transporta var. Aceasta a funcționat până în 1955-1956.

La începutul secolului al XX-lea localitatea avea 3.032 de iugăre cadastrale. Reforma agrară din Săvârșin s-a înfăptuit prin exproprierea unei părți arabile din domeniul contelui Hunyady.

Localitatea are un mare potențial economic: agricultura, silvicultura, industria lemnului, industria de exploatare a granitului și turismul.

Din 1993, în localitatea funcţionează Ocolul Silvic Valea Mare, situat pe str. Principală la nr. 86. Domeniul fostului rege Mihai a înființat de asemenea propriul ocol silvic.

În satul *Căprioara* au existat croitori de lână dubită (postav), proprietari de cazane de ţuică, de oloiniţe şi de mori de apă cu o roată. O parte a locuitorilor lucra la pădure și la carierele de marmură, însă baza economică a satului a fost totuși agricultura.

În satul *Hălăliș* au fost meșteri care au construit *corăbii* (în fapt mici ambarcațiuni de transport pe Mureș). Baza economică a fost însă păstoritul

și cultivarea porumbului și a prunilor.

Locuitorii din *Pârnești* se ocupau tradiţional cu agricultura, dar erau și muncitori la pădure, și cioplitori în lemn.

Sătenii din *Temeșești* au fost în trecut renumiţi crescători de vite, dar se ocupau și cu culturile de câmp, și cu munca la pădure. La mijlocul secolului al XVIII-lea exista în satul *Temeşeşti* o moară de apă.

Baza economică a satului *Troaș* a constat în agricultură și munca la pădure. În trecut, localnicii au avut faimă de foarte buni cioplitori în lemn.

În satul *Toc* ocupaţiile tradiţionale au fost agricultura, munca la pădure, plutăritul și producerea țuicii din fructe.

Locuitorii din satul *Valea Mare* s-au ocupat preponderent de agricultură, însă au lucrat și la pădure sau la exploatările miniere.

Habitat

Satul *Săvârşin* avea 333 de case la 1910. Clădiri impozante au fost castelul, casa pădurarului-șef, clădirile publice. În anul 1945 erau în localitate 300 de fântâni cu roată, 50 de fântâni cu cumpănă și 5 fântâni cu pompă. Peste 10 ani, în anul 1955, în localitate erau 525 de clădiri, din care 209 de cărămidă, 293 din lemn, 6 din piatră și 67 de pământ.

Vechi nume de străzi: Drumul Mare, Strada Hunyady, Ulița de Piatră, Ulița Pupilor.

Nume ale părților de sat: Orăș, Zbeg, Dăniești (partea țigănească), Hadăni.

Toponime: *La Baltă*, *La Funtină*, *La Sele*; dealuri: *Dealul de Zahăr*, *Dealul Cruntavă*, *Dealul Sf. Ioan* (de la capela Sf. Ioan), *Dealul Copaciuc*, *Dealul Stroiu*, *Dâmbul Besericii* (deal cu vii), *Râpa Țărmure*.

După alipirea satului Vinești la satul Săvârșin, noul sat are 2 cimitire, ambele pe deal.

Vechea vatră a satului *Căprioara* (rezultat din unirea cătunelor risipite pe văile dintre dealuri), a fost undeva pe deal. Satul de azi este alcătuit din două străzi paralele, tăiate de patru străzi perpendiculare. Satul are două cimitire. În anul 1950 în Căprioara existau 4 cruci de lemn şi o cruce de piatră, aceasta din urmă ridicată în 1880, lângă vale, de Ioachim Marta.

Satul *Hălăliș* avea 1.737 de iugăre cadastrale la 1910 și se întindea de-a lungul pârâului Hălăliș, de la vărsarea acestui pârâu în Mureș înspre

munte, poziționare pe care o are și astăzi. Satul a avut în trecut și are și astăzi o singură uliță, care se numea în trecut Valea Hălălișului și care urmează cursul pârâului care dă numele satului. Aşezare mică la întemeiere, Hălăliș creşte treptat: în anul 1755 avea 14 case, în anul 1920 avea 85, în 1930 avea 87 de gospodării cu 91 de clădiri, în 1940 avea 84 de clădiri. Toponime: *La Păşuni*, *La Vraniță*, *La Prund*, *La Hadă*, *Sigeştie*.

Toponime *Cuiaş*: *Golgiele*, *La Porumbac*, *La Meri*, *Valea Lungă*, *Dealul Crişurilor*.

Satul *Pârneşti*, cu o suprafață de 6.020 de iugăre cadastrale, a fost și este aşezat de-a lungul pârâului Pârneşti, în Munții Metaliferi. La 1910 satul avea o uliță mare, o uliță auxiliară şi 109 case, ca după 20 de ani, în 1930, să fie recenzate 182 de clădiri în 138 de gospodării şi 9 întreprinderi comerciale şi industriale. Nume de locuri şi ape: *Dealul Gorunului*, *Dealul Morii*, *Pârâul Balomirului*, *a Runcțorului*, *a Brătanului*, *Valea Dumei*. Vechi dulee (duleu - aici cu sens de răzor, hat, hotar între proprietăți de terenuri pe câmp; nu mai sunt hotare active, dar au rămas toponime): *Merilor, Dursă*, *Feretar, Stircu*, *Băgi*, *Vonatcilor*, *Podicului*, *Roşu*, *Dosu Avramoi*, *Stiănul*, *Pliasă*, *Goranului*, *Vaculie*, *Spiinul*, *Vărățisel*, *Junaş*, *Plotanu*, *Sorlicțe*, *Gruniu*, *Grunia Iung*, *Siriponi*, *Goronilor*, *Radeț*, *Ciu* (pronunție: Cíu, o singură silabă), *Brunici*, *Calea Deans*, *Crisinie*, *Dosoi*.

În anul 1910 satul *Temeşeşti* avea o suprafață de 2.374 de iugăre cadastrale, două străzi paralele (Uliţa Şcolii şi Drumul Troaşului), şi 85 de case. Toponime: *Dealu cătă Perniești*, *Dealu Rustin*, Țarina de sus, *Vârful Poieni*, *Rusciu*.

Satul *Troaş* este aşezat pe valea râului cu acelaşi nume, în Munții Metaliferi. La începutul secolului al XX-lea avea 8.788 de iugăre cadastrale. La 1910 avea 157 de case şi 5 străzi: Uliţa Valea Zimbrului, Uliţa Valea Piţi, Uliţa Pârâul Runcului, Uliţa Principală, Uliţa lu Omii. Aşezarea a avut oficiu poştal încă din secolul al XIX-lea. Toponime: *Galşeni*, *Roiba*, *Cărunta*, *Cierul*, *Carpenu* (până la Vârful *Cosorului*), *Buză* (*dâmbu până la Pleşu*), *Valea Galşeni* (până la Vârfu Poeni), *Petrile Albi cu Ciasă*, *Valea Tişi* (până la Vârful Brasă Căpului), *Dâmbu Moldovescu Mare*, *Dâmbu Tătarului*.

La începutul secolului al XX-lea hotarul satului *Toc* avea o suprafață de 5.169 de holde cadastrale. Satul avea 192 de case şi 5 străzi: Strada Principală, Uliţa Valea Plopilor, Uliţa Crăciunească, Uliţa Luntrească,

Uliţa Rea. După distrugerea casei domeniale în 1784 satul nu a mai avut construcţii frumoase. Toponime: *La Petriceană*, *Nună Josif*, *De la Mere*, *Fereu*, *Sub Țărmure*, *Peste Iarugă*, *Valea Crăciuniască*, *Valea Sârbilor*, *Valea Luntrăşească*, *Valea Locutiască*, *Târsele*, *Valea Rea*, *Pădurea Ciulacu*, *Cucaiată*, *Dâmbu Miculin*, *Dâmbul Crăciunieşti*, *Dâmbu cu Tină*, *Dealu Şirbilor*, *Cioaca Roşeşti*, *Dâmbu Crişan Pacu*, *Cioaca Martin*, *Câmpul Dealului*, *Prislor*, *Lapojană Anice*, *La Paşcu*, *Dâmbu dintră Vale*, *Dâmbu cu Plopii*, *Dâmbu Cătăni*, *Dâmbu lui Moişa*, *Grădina Bujorului*, *Dealu Menşeşti*, *Dâmbu cu Mălai*, *Dâmbu cu duhăni*, *Dâmbu Săvârşinului*, *Dâmbu Coteți*, *Dealu Crucilor*, *Dâmbu Baronului*.

Vechea vatră a satului *Valea Mare* s-a aflat pe deal, în locul numit *Valea lui Gheorghiță*. Mutarea pe actuala vatră a avut loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Suprafaţa satului a fost de 1.239 de iugăre şi 740 de stânjeni pătraţi. Satul a avut o singură stradă, cunoscută ca Strada Principală. În perioada interbelică Valea Mare a fost comună rurală, cu primărie şi notariat, şi ţinea de Plasa Birchiş. Satul avea cârciumă şi magazin mixt, ambele în proprietatea lui Atlasz Sigismund. Toponime: *Prunii Mici*, *Cârna*, *Hotăriş*, *Sicău*, *Dealu Sereş*.

Datini, cultură

Din vechime, în satele Comunei Săvârşin se practica *colindatul cu dube*, *umblatul cu ţurca* şi *umblatul cu steaua*. *Dubaşii din Săvârşin* şi-au dus faima mult dincolo de limitele judeţului.

Corul bărbătesc din Săvârşin a fost înfiinţat în anul 1889 de învățătorul Protase Givulescu. Activitatea lui Givulescu a fost continuată de Eugen Spinanțiu, apoi de preotul Petru Eleneș, care a transformat corul bărbătesc în cor mixt. Acestuia i-au urmat învățătorii Iosiv Păcurar şi Aurel Luca. În anii 1960 corul a fost trecut la Căminul Cultural. În prezent corul este al bisericii.

Dintre satele comunei, doar satul *Pârneşti* nu are cămin cultural.

Căminul Cultural din Săvârşin a fost construit în anul 1959. În prezent a fost dată în folosinţă o clădire modernă, vechiul cămin, în curs de restaurare, urmând să adăpostească Muzeul de Artă al comunei. Căminul cultural organizează anual un Festival al Colindatului cu duba intitulat *Alaiul Dubelor* şi *Festivalul de poezie Dorel Sibii*.

Muzeul de Artă şi Etnografie Săvârşin s-a deschis în anul 1988 și este administrat de Primăria Comunei Săvârșin. Muzeul a expus o parte din colecţiile pictorilor Gina Hagiu şi Eugen Popa şi colecţia etnografică a învăţătorului Iosif Dohangie.

Casa Memorială Eugen și Eugenia Popa și *colecția de artă Eugen și Eugenia Popa* sunt proprietate a statului român prin donația făcută în 2008 de Eugenia Hagiu Popa. Casa din Săvârșin nr. 349, acum renovată, este casa părintească a pictorului Eugen Popa. Casa și colecția conţin picturi, grafică, obiecte de artă, piese etnografice, icoane pe sticlă și mobilier aparţinând pictorilor bucureşteni Gina Hagiu şi Eugen Popa. Casa memorială este administrată de Complexul Muzeal Arad. Casa memorială păstrează elementele principale ale încăperilor cu destinație de locuit, salonul mobilat cu piese în stil florentin, atelierul artistului, o cameră mică amenajată cu piese etnografice și o încăpere cu obiecte care fac trimitere la istoricul zonei, implicit la cel al familiei Popa.

Poeta Maria Ciobanu Botiş (1866-1950), a organizat în satul *Vineşti*, în perioada interbelică, o colonie pentru copii (o tabără culturală).

Sport

Din anul 2000 în Săvârșin funcționează *A.S. Cetate Săvârşin*. Asociația sportivă are teren de fotbal. Echipa joacă în campoinatul județean de fotbal, categoria *Onoare*.

Turism

- *Biserica de lemn Sfinții Trei Ierarhi* din satul Troaș, construită în anul 1782, monument istoric;
- Castelul regal din satul Săvârșin;
- *Muzeul etnografic* din satul Temeșești;
- Situl arheologic din satul Troaș;
- Rezervația naturală *Peștera lui Duțu*;
- Rezervația naturală *Peștera lui Sinesie*;
- *Casa Memorială Eugen și Eugenia Popa* din Săvârșin;
- *Muzeul de etnografie, artă decorativă și grafică* din Săvârșin;

Aşezări dispărute

- *Vineşti*, sat atestat documentar cu numele *Wama, Wigenisth, Vinyest, Vinyestie, Vineşti*, aşezat pe cursul inferior al Văii Vineşti, la est de satul Săvârşin, astăzi este cartier al Şăvârşinului.

Bibliografie

Barbu, Mircea, *Aşezarea dacică de la Săvârşin*, în Ziridava, nr. XII, Arad, 1980, pp. 101-116.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureşului Inferior şi sud-vestul Munţilor Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H. - sec. I. d.H.),* Cluj-Napoca, Editura Mega*,* 2017.

Chirilă Eugen, Barbu Mircea, *O imitaţie de drahmă dyrrhachiană din judeţul Arad*, în *Ziridava*, nr. XII, Arad, 1980, pp. 127-130.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.

Colta Rodica, Sinaci, Doru, Traia Ioan*, Căprioara Monografie*, Arad, Editura Mirador, 2011.

Demşea, Dan, *O istorie socio-umană a comunei Săvârşin*, în Zărandul, nr. 2, Arad, 2002, pp. 262-294.

Dohangie Cojan, Iosif, *Monografia comunei Săvârşin*, Arad, Editura Mirador, 2000.

Hălmăgean, Gabriel, *Troaş şi Temeşeşti - scurt istoric local (1945-1965),* în Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 295-301.

Kiss, Nicolae, *Răspândirea monedelor geto-dace pe teritoriul judeţului Arad (repertoriu),* în Ziridava, nr. VIII, Arad, 1977.

Márki Sándor, *Arad vármegze és Arad szabad királyi város története*, Arad, vol. II, 1895.

Păcurariu Mircea, Păcurariu Septimiu, *Cooperativa Săvârşineana (Încercare monografică pe baza mărturiilor orale şi a documentelor)*, în Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 302-313.

****Repertoriul arheologic al Mureşului Inferior. Judeţul Arad*, Timişoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.

Somogyi, Gyula, *Arad Szab. Kir. Város és Arad Vármegye Községeinek Leirása*, Arad, 1913.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, 2006.

Comuna Secusigiu

dr. Elena Rodica Colta

Denumiri

Secusigiu: *Zekulzegh, Zekelzegh, Szunyogzegh, Székeskút*.
Munar: *Munariu, Monor, Munár Munárszentpéter*.
Satu Mare: *Magna Villa, Temsnagyfalu, Nagyfalu, Grossdorf*.
Sânpetru German: *Zenthpeter, Némethszentpéter, Deutsch Sanktpeter, Sanctus Petrus*.

Repere geografice

46°05′20″ N, 21°02′36″ E; altitudine: 85 m; suprafață: 139,71 km² (13.971 ha, din care 608,51 ha intravilan și 13.362,49 ha extravilan).

Vecinătăți: Orașul Pecica la nord, Comuna Felnac la est, Comuna Vinga la est, sud-est și sud, Județul Timiș (comunele Periam și Variaș) la sud și sud-vest, Comuna Semlac la vest.

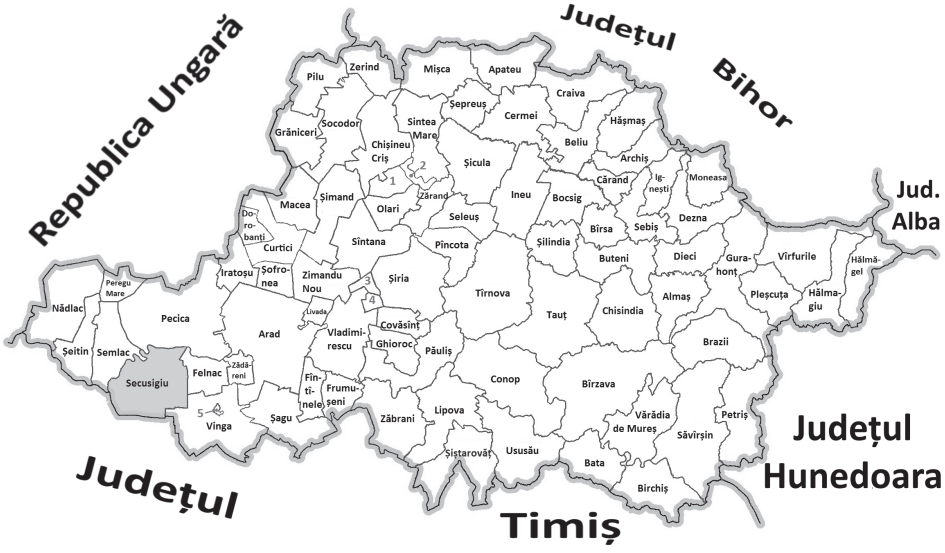

Scurtă prezentare

Comuna Secusigiu este o unitate administrativ-teritorială poziționată în extremitatea sud-vestică a Județului Arad, în Câmpia de Vest, la sud de râul Mureș (în *Banat*), și este alcătuită din patru sate: *Secusigiu* (reședință comunală), *Munar*, *Satu Mare* și *Sânpetru German*.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este racordată la calea ferată, cele mai apropiate stații de tren fiind gara Pecica, la aproximativ 17 km, și gara Periam (Județul Timiș), la aproximativ 11 km.

Toate cele patru sate ale comunei sunt străbătute de drumul rutier județean DJ 682 limită Jud. Timiș-Birchiș-Virișmort-Ostrov-Bacău de Mijloc-Țela-Bata-Zăbalț-Dorgoș-Ususău-Lipova-Neudorf-Zăbrani-Aluniș-Frumușeni-Fântânele-Arad-Zădăreni-Bodrogu Nou-Călugăreni-Felnac-*Sânpetru German-Munar-Secusigiu-Satu Mare*-limită Jud. Timiș.

Satul Sânpetru German este conectat cu Orașul Pecica prin drumul rutier județean DJ 709E, și cu satul Gelu (Comuna Variaș, Jud. Timiș), prin drumul comunal DC 100A Gelu (Jud. Timiș)-Sânpetru German.

Satul Munar este legat de Mănăstirea Bezdin prin drumul comunal DC 100B Munar-Mănăstirea Bezdin.

Distanțe față de orașe: Arad - 31 km, Pecica - 14 km, Nădlac - 38 km, Timișoara - 59 km, Makó (Ungaria) 60 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Secusigiu* la 1359 (în forma *Zekulzegh*), *Munar* la 1219 (în forma *Villa Monor*), *Satu Mare* la 1333 (în forma *Magna Villa*), *Sânpetru German* la 1335 (în forma *Sancto Petro*, în registrul de dijme papale, dovadă că la acea dată exista în localitate o biserică plătitoare de impozite).

Locuirea în satul *Secusigiu* coboară în timp până în epoca veche. În perimetrul satului au fost descoperite materiale arheologice aparținând perioadei hallstatiene, romane și avare. În satul Secusigiu, pe Dealul Domba, au efectuat cercetări de suprafață Eugen Pădureanu în 1998 și 2009 (în anul 2009 împreună cu Alexandru Berzovan). Obiectivul cercetat este situat la contactul dintre Câmpia Vingăi și lunca Mureșului, fiind situat în

imediata apropiere a unor brațe moarte ale Mureșului. Aici a fost identificată o așezare datând din prima epocă a fierului și din epoca dacică, din sec. I î.H.-I d.H. Situl nu a beneficiat de investigații arheologice ample. Cu ocazia unor cercetări de suprafață au fost găsite și salvate mai multe fragmente ceramice, inclusiv din perioada regatului dac. Stațiunea arheologică a fost complet distrusă de intervențiile moderne.

În perimetrul localității *Satu Mare* au fost găsite două monede de bronz emise de împăratul Constantin cel Mare. În punctul *La vii*, pe malul pârâului Aranca, a mai fost descoperit un mic depozit monetar de la mijlocul secolului al IV-lea d.H., alcătuit din 9 monede de bronz.

Pe teritoriul constitutiv al satului *Sânpetru German* a fost dezvelit un cimitir sarmatic datând din veacul al IV-lea și s-au descoperit monede de argint și de bronz emise de mai mulți împărați romani: Traian (un denar de argint), Antoninus Pius (un denar de argint), Constantin cel Mare (1), Constans (3) și Constantius II (2). S-au mai descoperit 3 fibule de bronz, 2 coliere de bronz, un colier de mărgele, un cercel de argint, o fusaiolă din pastă fină, fragmente ceramice din vase lucrate la roată, pastă gri fină. În satul Sânpetru German a fost dezvelit mormântul unui războinic călăreț avar, în care, alături de un coif de factură germanică, spadă, scărițe pentru șa și zăbala calului, au fost găsite piese de garnitură decorate prin presare și o monedă, *solidus*, din vremea împăratului bizantin Heraclius (emisă înainte de anul 625).

La sfârșitul secolului al XIV-lea satul Secusigiu a aparținut familiei nobiliare Székelyszeg, în 1456 a fost în proprietatea Huniazilor, iar în 1480 familia Doczi deținea părți din sat. În anul 1484 Capitlul din Cenad îl întărește ca proprietar al domeniului Nădlac (domeniu ce cuprindea şi 8 sate din Timiş), pe Stefan Jakšić, venit aici din Jagodin. În veacul următor, la 1558, localitatea *Szekusnik* din Nahia* Felnac apărea în registrul turcesc de dări cu doi plătitori de impozite: Zeno și Iovan.

**nahia* - cea mai mică unitate administrativ-teritorială în Imperiul Otoman, echivalentă aproximativ comunei din administrația românească a zilelor noastre; administrația imperială otomană era ierarhizată astfel, descrescător: *vilaiet* (provincie) - condus de valíu, *sangeac* (subprovincie) - condus de mütesarrif, *kaza* (district) - condus de caimacam, nahiya (comună) - condusă de *müdir*; echivalențele cu administrația românească a zilelor noastre este totuși aproximativă, dar o notăm cu titlu orientativ.

În vara anului 1598 turcii au recucerit toate cetăţile mureşene, inclusiv Cetatea Felnac, care au rămas în stăpânirea lor până în anul 1695, când teritoriul a fost cucerit de austrieci şi transformat în proprietate imperială.

Pe harta lui Mercy din 1723 satul apare cu numele de *Sekusich*.

În anul 1778 Banatul este încorporat Ungariei.

La începutul secolului al XIX-lea satul *Secusigiu* a fost cumpărat de la visteria statului de groful József Szapáry, de la care a trecut în proprietatea familiei Almásy în anul 1838. În anul 1844 localitatea primeşte de la împăratul Francisc I titlul de *oppidum*, cu dreptul de a organiza târg de trei ori pe an.

În revoluţia din 1848-1849 au fost implicaţi şi preotul Zamfir Miculescu, Teodor Albotă şi primarul Pavel Iştfa din Secusigiu, bănăţenii fiind de partea austriecilor. După capitularea armatei revoluţionare maghiare trupele ruseşti au staţionat o vreme în Secusigiu. Urmarea revoluţiei a fost desfiinţarea iobăgiei.

Locuitori ai Comunei Secusigiu au luptat în Primul Război Mondial. După armistiţiu armatele maghiare au ocupat pentru scurtă vreme Secusigiu. În toamna anului 1918 a fost înfiinţată în localitate Garda Naţională, desfiinţată pe 10 decembrie 1918 de armatele sârbeşti de ocupaţie.

În cel de-Al Doilea Război Mondial secusigenii au luptat în regimentele 93 Infanterie şi 12 Roşiori, opt dintre cei plecaţi pe front căzând la datorie.

Urmele de locuire în satul *Munar* coboară până în neolitic. În zonele *Dealul Lupului* şi *Vii*, lângă canalul Aranca, se află o cetate de pământ aparţinând culturii hallstatiane, trapezoidală, de aproximativ 14,7 ha, cu val şi şanţ de apărare, datând din prima epocă a fierului, şi o necropolă cu morminte de incineraţie şi inhumaţie. Inventarul mormintelor cuprinde urne asemenea celor aparţinând Culturii Vatina, din epoca bronzului (c. 1500-1300 î.Hr.). În perimetrul localităţii s-a descoperit şi ceramică romană.

În anul 1448 satul Munar făcea parte din domeniul Maróthy, Zsámboki, Sulyók. În anul 1487 văduva lui Milos Balmosević a dat satul familiei Jaksić. În perioada 1560-1563 satul Munar era parte a domeniului Fekete şi Machalakay, iar în 1597 a domeniului Segnyney. După eliberarea zonei de către austrieci în anul 1737, s-a vrut colonizarea satului Munar cu germani. În acest scop s-au expropriat terenuri ale Mănăstirii Bezdin, pe care au fost construite 20 de case. Conducerea mănăstirii s-a opus colonizării şi a depus o plângere la administraţia din Timişoara. Datorită influenţei mănăstirii pe lângă guvernatorul Fischer Engelhofen, în anul 1740 coloniştii germani din Munar s-au mutat la Recaş şi la Sânpetru German.

Cea mai importantă urmă de locuire din perimetrul localității *Satu Mare* este aşezarea de 15 m înconjurată din trei părţi de apă şi apărată spre est de un şanţ, din epoca mijlocie a bronzului (*Cultura Vatina*), descoperită în punctul numit *La vii*. Tradiţia maghiară susţine că satul există din perioada arpadiană. La marginea aşezării au mai existat în 1232 satele *Surányfalu*, *Szépfalu* şi *Szot*, învecinate cu *Rohonka*, toate aceste aşezări fiind distruse în timpul invaziei mongole.

În 1333 şi 1335 satul figura în registrul de dijme papale. În 1355 regele Ludovic cel Mare a donat satul arhiepiscopului de Esztergom, Miklós Zynghi, şi fraților săi János și Tamás, iar în 1383 localitatea a fost împărţită între rude. În anul 1403 regele Sigismund a confiscat satul de la Tamás, strămoșul familiei Rupolujvári, donându-l lui János Tapsoni Anthimi. În1450 localitatea aparţinea domeniului lui Iancu de Hunedoara. În jurul anului 1464 regele Matei Corvin a donat satul familiei Jaksić, în 1480 proprietar fiind Ştefan Jaksić. În perioada stăpânirii de către familia Jaksić satul a fost populat cu sârbi. Ultimul Jaksić a murit în 1543. Nefiind urmaşi moştenitori ai familiei, în 1558 regele Ferdinand I a donat satul lui István Földvári şi fraților săi. În anul 1559 Benedict Bornemisza a ocupat satul și l-a luat în stăpânire. Din 1561 până în 1564 localitatea a fost în posesia Capitlului din Oradea și a lui Demeter Olcsárovics. Satul avea 23 de porți în 1561 și 16 în 1562. În 1597 Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, a donat satul lui Miklós Segnyei Lapispataki. Nu există date din secolul al XVII-lea, dar în anul 1717 localitatea aparţinea districtului Timiş și era înregistrată cu 16 case.

Conform evidențelor din 1768, la 21 aprilie împăratul Iosif al II-lea a traversat satul și, în timp ce au fost schimbaţi caii, a mâncat.

În 1779 satul a fost cumpărat de la trezorerie de contele József Szápáry.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea s-au stabilit aici germanii.

În anul 1838 proprietar al satului era contele Mihály Szápáry, apoi familia Almássy. La mijlocul secolului al XIX-lea satul a fost cumpărat de baronul Gheorghe Sina, iar în 1877 a fost distrus în mare parte de inundații. Între 1880 și 1901 satul era în posesia Ifigeniei Sina şi a contelui Emanuelé de Harcourt.

Urmele de locuire pe actuala vatră a satului *Sânpetru German* datează din eneolitic. La punctul *La cărămidărie* s-a găsit un fragment de vas ce-

ramic ornamentat cu o figurină feminină în altorelief, figurină cunoscută ca *Venus de la Sânpetru German*. Săpăturile arheologice au scos la iveală material ceramic aparţinând culturilor Decea Mureşului, Bodrogkeresztúr, Baden, ceramică hallstattiană, o aşezare aparţinând Culturii Otomani etc.

În anul 1421 satul figurează ca târg, cu numele de *Zentpeter,* și făcea parte din domeniul Marczali. În același an a fost donat episcopului de Cenad. În perioada ocupației otomane a făcut parte din Nahia Felnac. În anii 1557-1558 localitatea avea 18 case, pentru ca în anul 1582 să mai fie în localitate doar 4 familii. După ocuparea teritoriului de către austrieci satul apare menționat cu 16 case. În anul 1724 mai multe zeci de familii de imigranţi din regiunea Pădurii Negre, împreună cu preotul catolic Cezar Lacour Lorraine, au fost aduse aici pentru a popula regiunea aflată sub dominație habsburgică.

Monumente

Secusigiu

- *monumentul eroilor din Primul Război Mondial*;
- *monumentul eroilor din Al Doilea Război Mondial*;
- *monumentul maiorului sovietic Varlaam Mihailovici* (1904 - 1944).

Satu Mare

- *crucea albă de eroi* din curtea bisericii sârbești, ridicată în 1924 de Asociația mamelor sârbe;
- *monumentul eroilor germani*, ridicat în anul 1925 în fața bisericii romano-catolice;
- *monumentul soldaților ruși* ridicat în cimitirul sârbesc;
- *cruce din piatră albă* ridicată în 1888 de Peter și Catharina Hubner în fața bisericii.

Sânpetru German

- *statuia Sf. Petru*, monument din secolul al XVIII-lea, ridicat lângă biserica romano-catolică;
- *statuia Fecioarei Maria* (Marienstatuie/Pest säule), ridicată lângă biserica romano-catolică;
- *statuia Sf. Florian*, păzitorul de incendii, ridicată în 1883 pe strada principală;
- *monumentul românesc împotriva incendiilor*, ridicat în 2005 pe strada principală.

Populaţia

Populaţia din *Secusigiu* este compusă majoritar din români, cu minorităţi de maghiari, germani şi sârbi, mutaţi aici din satele aparţinătoare comunei. La aceste etnii, în perioada comunistă s-au adăugat familii de romi. Comunitatea românească s-a cristalizat din băştinaşi (neamul Gârbaciu şi Crivac), şi din familii venite în secolul al XVIII-lea din Transilvania. Germanii au venit în Secusigiu prin migraţie secundară în secolul al XIX-lea. Numărul lor a scăzut drastic după 1976, când a început repatrierea în masă, încât în 1992 aici mai existau 46 de etnici germani. Maghiarii s-au aşezat în localitate tot în secolul al XIX-lea şi au cunoscut până la Primul Război Mondial o curbă ascendentă, după care numărul lor a început să scadă. Romii au apărut în Secusigiu în anul 1977.

Satul *Munar* este majoritar românesc. Alături de români mai trăiesc sârbi, maghiari, germani şi, din 1992, câţiva romi. Sârbii sunt atestaţi în localitate din secolul XVI. În anul 1582 satul avea 28 de case şi 5 ciobani sârbi, cu familiile lor. În anul 1717 au fost conscrise 17 case, locuitorii fiind tot sârbi. În 1786 în Munar trăiau 55 de familii, iar în 1828 72 de familii.

Satu Mare a fost întemeiat de sârbii refugiaţi din calea turcilor în secolele XIV-XVI. În 1557-1558 au fost recenzaţi aici 70 de agricultori sârbi. Sârbii au fost majoritari în localitate până în 1966. Al doilea grup etnic ca mărime a fost cel german, după care au urmat românii şi maghiari. Romii apar în localitate din anul 1992, numărul lor fiind până azi scăzut.

Iniţial locuitorii satului *Sânpetru German* au fost exclusiv germani. În secolul al XIX-lea în localitate au fost colonizaţi şi maghiari, care în 1910 reprezentau 18 % din totalul populaţiei. Familiile de români erau puţine. Azi, din cauza repatrierii masive a germanilor, majoritatea o deţin românii. Alături de ei trăiesc maghiari, romi şi un număr mic de familii germane. În 2002 populaţia română avea o pondere de peste 70%, cea maghiară 12%, iar cea germană de 2%.

Evoluția demografică

Secusigiu: 1715 - 35 de case; 1727 - 17 familii; 1776 - 206 case; 1786 - 274 de familii; 1828 - 378; 1851 - 2.609 locuitori; 1869 - 2.667; 1880 - 2.640; 1890 - 2.746; 1900 - 2.651; 1910 - 2.446; 1922 - 2.454; 1930 - 2.636; 1941 - 2.656; 1956 - 2.536; 1966 - 2.355; 1977 - 2.248; 1992 - 2.135.

Munar: 1851 - 577 de locuitori; 1869 - 647; 1880 - 545; 1890 - 626; 1900 - 634; 1910 - 633; 1922 - 635;1930 - 627; 1941 - 542;1956 - 581; 1966 - 628; 1977 - 621;1992 - 539; 2011 - 490.

Satu Mare: 1727 - 6 familii; 1776 - 122 case; 1786 - 147 familii; 1828 - 230; 1851 - 1.267 de locuitori; 1869 - 1.518; 1880 - 1.482; 1.890 - 1.562; 1900 - 1.568; 1910 - 1.499; 1920 - 1.435; 1930 - 1.451; 1941 - 1.353; 1956 - 1.158; 1966 - 1.134; 1977 - 1.148; 1992 - 1.005; 2002 - 1.024.

Sânpetru German: 1786 - 187 de familii; 1828 - 447; 1850 - 3.130 de locuitori; 1869 - 2.517; 1880 - 2.757; 1890 - 2.933; 1900 - 2.794; 1910 - 2.612; 1920 - 2.642; 1930 - 2.628; 1941 - 2.541; 1956 - 2.380; 1966 - 2.358; 1977 - 2.201; 1992 - 1.952.

Comuna Secusigiu: 2002 - 5.838 de locuitori; 2011 - 5.509.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 81,08% români, 5,39% maghiari, 4,46% rromi, 2,77% sârbi, 1,1% altă etnie, 5,17% cu etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 76% ortodocși, 6,89% romano-catolici, 6,11% penticostali, 3,03% ortodocși sârbi*, 1,1% adventiști de ziua a șaptea, 1,66% altă religie, 5,17% cu religie necunoscută sau nedeclarată.

* ortodocșii sârbi se deosebesc de ortodocșii români prin două caracteristici: sunt supuși canonic Bisericii Ortodoxe Sârbe din Republica Serbia și respectă sărbătorile religioase după vechiul calendar iulian.

Biserica

Biserica Ortodoxă Română

Prima mențiune documentară despre biserica ortodoxă în Secusigiu, cu hramul Sf. Gheorghe, datează din anul 1722, când a fost sfinţit antimisul. Construcția se afla plasată pe vechea vatră a satului, pe Uliţa Scurtă, ea era din lemn, acoperită cu şindrilă. În anul 1744, pe vremea preotului

Stancu Popovici, biserica a fost refăcută şi sfinţită de patriarhul Arsenie IV Şacabent. Actuala biserică, tot cu hramul Sf. Gheorghe, a fost construită în anii 1832-1834, în centrul aşezării. Edificiul, în stil baroc, este din cărămidă şi are înălţimea de 33 m. La reparaţia majoră din 1899-1900 vechiul iconostas a fost înlocuit cu unul nou, iar pe boltă au fost executate mai multe medalioane realizate de pictorul academic bănăţean Ioan Zaicu. Din anul 1863 în Secusigiu au funcţionat 3 parohii ortodoxe cu 3 preoţi parohi şi 2 capelani.

Preoţi: Stancu Popovici (1746), Nicolae Popovici (1767), Andrei Popovici (1767-1776), Nicolae Popovici (1767), Nicolae Stanulov (1776), Zamfir Mateovici (1788-1845), Petru Moisevici (1788-1790), Petru Cojaia (1788-1802), Chiril Popovici (1798-1800), Chirilă Cojaia (1801-1806), Chiril Costa (capelan, 1807), Ioan Petrovici (1802-1844), Constantin Teodorovici (1811-1830), Ioan Mateovici (1826-1833), Moise Işfa (1844-1868), Zamfir Miculescu (1845-1871), Pavel Lăzărescu (1844 -?), Melentie Miculescu (1845-1883), Constantin Işfănescu (1858-1916), Gheorghe Miclău (1890-1896), Alexandru Popovici (1897-1910), Iosif Petcu (1910-?), Liviu Raţiu (1910-1942), Leon Blaga (1911-1947), Gheorghe Şepeţan ()1944-1958, Victor Popovici (1947-1962), Aurel Şepeţan (1959-1970), Tiberiu Gheţia (1970-2008), Horia Ştefan (2008 -).

Biserica romano-catolică

Biserica romano-catolică, cu hramul Sf. Rozalia, a fost construită în anul 1840, pe Strada Principală, şi încă de la început a funcţionat ca filie la Parohia romano-catolică din Sânpetru German. În interior biserica are un altar frumos, un amvon, un baptisteriu şi o mică orgă. Serviciul religios este săvârşit de preotul Josef Přelouček din Sânpetru German.

Biserica Penticostală

Primii penticostali au venit în Secusigiu în anul 1960, din Bihor. Din 1960 până în 1970, când a fost construit primul lăcaş de cult, serviciul religios s-a ţinut într-o casă particulară. Actuala biserică a fost construită în perioada 1991-1993. În prezent biserica numără 150 de membri adulţi şi 150 de copii. În perioada 2009-2013 prezbiter a fost Avram Gal, iar pastor Eugen Micurescu din Arad.

Cultul nazarinean

În 1934 a apărut în Secusigiu şi cultul nazarinean. Comunitatea număra 31 de membri, care se întâlneau la casa fratelui Muntean. Mărturie a prezenţei lor este cimitirul nazarinean din localitate.

Cel mai vechi lăcaş de cult din zona Munar a fost *mănăstirea benedictină Issou* (1233), distrusă de tătari în anul 1241.

Mănăstirea ortodoxă sârbă Bezdin

Mănăstirea Bezdin, închinată *Intrării în Templu a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*, se găseşte în hotarul satului Munar. Conform unei însemnări scrise pe o psaltire aflată în biblioteca mănăstirii şi datată *Veneţia, 1520*, data întemeierii ar fi fost anul 1539, însă săpăturile arheologice sugerează prezenţa unei comunităţi monastice mai timpurii.

Actualele construcţii mănăstireşti sunt de dată mai recentă. Biserica mănăstirii, cu o singură navă şi cu tavan semiboltit care se termină în 3 abside, este cea mai veche construcţie din ansamblul mănăstiresc. Pictura interioară, din secolul al XVIII-lea, acoperă toţi pereţii. Sub ea există însă un strat pictural mai vechi. Iconostasul a fost pictat în anul 1753 de pictorul arădean Ştefan Tenetki. Mănăstirea ajunge în forma de azi în anul 1891, după multe intervenţii şi cu contribuţia unui important număr de pictori sârbi. Cel mai de preţ odor al mănăstirii a fost icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului cu Pruncul, adusă în anul 1741 de călugării refugiaţi de la Mănăstirea Vinča. Cunoscută ulterior ca *Născătoarea de Dumnezeu de la Bezdin*, icoana ajunsese la Vinča în anul 1727, adusă de la Kiev. Icoana s-a păstrat la Bezdin până după Primul Război Mondial. În anul 1932 a fost mutată la Vîrşeţ. După Al Doilea Război Mondial mănăstirea a supravieţuit cu greu. La reforma agrară din 1945 i-au fost lăsate aproximativ 10 ha de pământ.

Biserica ortodoxă română Munar

La conscrierea bisericilor din eparhia Timişoarei din anul 1758, în Munar exista o biserică ortodoxă cu hramul Sf. Gheorghe, acoperită cu şindrilă, cu tâmplă din zid, pe care o frecventau atât românii cât şi sârbii. Preoţii din anul recensământului au fost Izrail Popovici şi Ioan Popovici, ambii veniţi din Ardeal. În anul 1776 serviciul religios era ţinut de un preot ce venea de la Mănăstirea Bezdin.

Conform documentelor de arhivă, după separarea ierarhică a bisericilor sârbești și românești românii ortodocși din Munar nu au avut biserică decenii la rând, serviciul religios fiind ținut în clădirea școlii confesionale. În fața acesteia era un turn-clopotniță cu două clopote, din care unul a fost rechiziționat în Primul Război Mondial.

Actuala biserică, cu hramul Pogorârea Duhului Sfânt, a fost construită în perioada 1925-1927 de arhitectul Vlad din Timișoara. Pictura interioară și cea de pe iconostas a fost executată de Iulian Toader din Arad. Reparațiile capitale în interior și exterior s-au efectuat în anul 2008.

Preoți: Raica (1928-1950), Moise Șepețan (1950-1968), Gheorghe Câmpan (1974), Aurel Palalogos (1978-1990), Valeriu Jirji (1990-2013).

Biserica ortodoxă sârbă Munar

Biserica ortodoxă sârbă, cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, a fost construită în anul 1923 pe locul fostei case a administratorului domeniului, inițial ca o capelă. În anul 1957 a fost ridicat deasupra un turn-clopotniță. Iconostasul, simplu, din lemn, are uși sculptate și pictate, aduse de la Turnu. Icoanele împărătești au fost executate de Dragutin Ostoici, protopopul sârb din Arad. Până după război serviciul religios a fost săvârșit de călugării de la Bezdin, apoi biserica a devenit filie la Satu Mare. În prezent este filie la Felnac.

Biserica romano-catolică din Munar

Biserica romano-catolică din Munar, cu hramul Jézus Szive, a fost construită în anul 1929 și sfințită pe 12 octombrie 1930 de episcopul catolic Zábla r József. Biserica este dotată cu o mică orgă, amvon și baptisteriu. Administrativ, biserica este filie la Sânpetru German. În prezent, în localitate mai sunt 20 de credincioși catolici.

Data construirii primei biserici din *Satu Mare* nu se cunoaște. Arheologii susțin că în secolul al XIV-lea în sat ar fi existat o biserică de mir.

Biserica ortodoxă sârbă Satu Mare

După unii cercetători sârbi, o primă biserică ortodoxă sârbă exista în anul 1666, când în catastiful patriarhiei de Peć apare un preot cu numele *Koja*. Cert este că în anii 1720-1730 în Satu Mare s-a construit o bisericuță. Conscripția bisericilor din 1758 menționează existența în localitate a unei biserici de lemn, cu hramul Sf. Gheorghe. O nouă biserică, cu

același hram, a fost construită în anul 1789 și reconstruită în 1824. O reparație majoră a bisericii sârbești a avut loc în anul 1875, și o alta în 1939.

Preoți: Koja (1666), Pavle Jovanović (1749-1757), Pantelejmon Kirilović (1755-1767), Pantelimon Târâtu (1767), Mihajlo Jovanović (1765-1804), Jovan Popović (1780-1820), Pavle Popović (diacon, 1797), Pavle Jovanović (1797-1837), Teodor Popović, (capelan, 1807-1819), Jakov Milanković (1821-1845), Pavle Popović II (1830-1860), Zaharija Jokić (1846-1861), Mihajlo Jovanović II (1850-1883), Mihailo Putnik (administrator, 1883), Jovan Jovanović (administrator, 1883-1885), Đorđe Vujić 1885-1897, Isidor (ieromonah, administrator, 1897-1901), Svetolik Jovanović (1901-1905), Milivoj Popović (administrator 1905), Gedeon (ieromonah, administrator, 1905), Sava Ćiosić (1905-1919), Alexandar Grujić, (administrator, 1919-1921), Milutin (ieromonah, administrator, 1921-1923), Viktor (ieromonah, administrator, 1923-1925), Kosta Mijatov (1925-1949), Ljubomir Ivanov (1946-1948), Milivoj Kačik (administrator, 1949-1950), Ljubomir Bugarin (1950-1978), Doba Jorgovan (1979-2009), Kornel Stanojević (2010), Pera Ilujević (administrator, 2010-2011), Radoslav Stoikov (2012-?).

Biserica romano-catolică Satu Mare

Biserica romano-catolică, cu hramul Sf. Terezia, a fost construită în anul 1888 de germanii așezați în localitate. Din inventarul bisericii fac parte un amvon, un baptisteriu, o orgă, mai multe statui de sfinți, un crucifix din 1898, un baldachin, sfântul mormânt și un tablou cu toți germanii din localitate morți în Primul Război Mondial.

Biserica ortodoxă română Satu Mare

Până în 1995 Satu Mare a fost filie la Munar, românii participând la slujbe la bisericile din Secusigiu și Munar. Din anul 1995 Satu Mare a devenit parohie de sine stătătoare, serviciul religios desfășurându-se într-o capelă. Construirea actualei biserici, cu hramul Sf. Mare Mucenic Dimitrie, a început în anul 2003 și s-a încheiat în 2007. În anul 2009 interiorul bisericii a fost pictat în tehnica frescă, în stil neobizantin, de Constantin Popescu din Rădăuți. Parohia dispune de casă parohială și are o comunitatea religioasă de 430 de credincioși.

Preoți: Aurel Paleologos, Valer Jirj, Horia Ștefan Călin, Filaret Moțco, Alexandru Dinică, Ioan Vornicu.

Biserica baptistă Satu Mare

Din anul 2009, în localitate funcționează o biserică baptistă.

Biserica adventiștilor reformiști Satu Mare

Adventiștii reformiști (sâmbătarii reformiști), au venit în Satu Mare prin migrație secundară, din Maramureș, în perioada comunistă, atunci cultul adventist reformist nefiind autorizat de statul român, deci funcționând în ilegalitate. Cultul a fost trecut în legalitate după 1990. Până în 1994, când a fost încheiată construirea bisericii, serviciul religios s-a ținut într-o casă particulară.

Biserica romano-catolică Sânpetru German

În anul 1726, la doi ani de la colonizare, germanii din Sânpetru German au amenajat o casă de rugăciune care, în perioada 1729-1738, a fost transformată în biserică. Actuala biserică, cu hramul Sf. Petru și Pavel, a fost construită în perioada 1773-1774. În anul 1825 a fost instalat în biserică un ceas, iar în 1860 noua orgă, cu 12 registre. De-a lungul vremii au avut loc mai multe reparații, restaurări și măriri ale bisericii. Picturile murale din interior au fost executate în anul 1925 de Charles M. Reisman din Budapesta și reparate în 1938 de pictorul arădean Soos. Din anul 1990 biserica nu a mai avut preot, serviciul religios fiind oficiat de preotul din Periam.

Preoți: Cezar Lacour (din Lorraine, 1724-1726), Andreas Krizsanics (1726-1728), Johann Wilhelm Göbel (din Würzburg, 1728-1730), Mathias Novak (din Kämten 1730-1732), Gottfried Fuchs (1732), Damian Horsel (călugăr franciscan, 1732), Johann Eisenhauer (din Mainz, 1733-1734), Franz Komaromy (din Ungaria, 1734-1754), Franz Sturm (călugăr minorit, 1754), Johann Burgstaller (1755), Iakov Schmitt (1756-1768), Angelus Kienatter (călugăr minorit, 1768), Nikolaus Marx (1769-1772), Johann Josef Herdegen (1772-1776), Georg Forstner (1777-1782), Johann Necker (din Kassau, (1782-1786), Leopold Holzbein (1786-1814), Jozsef Ebner (1815-1855), Bemhard Ulehlay (1855-1863), Karl Speth (1863-1869), Franz Bilszky (1869-1875), Moritz Kassovits Arvay (1875-1885), Edward Ertl (1885), Stephan Gittler (1886-1894), Michael Lang (1894-1906), Franz Xaver Springer (1906), Johann Eusch (1907), Jozseph Szablar (1908-1937), Jozseph Eisele (1937-1960), Matthias Albert (1961-1990).

Biserica ortodoxă română Sânpetru German

Parohia ortodoxă română din Sânpetru German a fost înființată în anul 1937. Până la edificarea bisericii slujbele religioase s-au ținut într-o casă. Biserica, cu hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel, a fost construită în perioada 1985-1986, însă sfințirea a avut loc abia în anul 1991. Pictura interioară și exterioară a fost executată de preotul Petru Iacobescu din Timișoara și soția acestuia. Parohia are în prezent aproximativ 900 de credincioși.

Preoți: Dărău Ioan 1937-1967, Teodor Handra (1967-1976), Nestor Iovan (1976-1977), Ștefan Crișan (1977-1979), Rovin Petrușe (1979-1997), Mihai Aurel Blidar (1997-2013).

Biserica reformată calvină

Cultul reformat a apărut în Sânpetru German în perioada 1948-1950. Primele slujbe s-au ținut din 1986 într-o casă particulară. În perioada 2011 2012 a fost construită o biserică. Ea este filie la parohia reformată calvină din Arad-Grădiște. Preotul paroh este Józsa Ferenc.

Biserica penticostală Sânpetru German

Casa de rugăciune a credincioșilor creștini penticostali din Sânpetru German este deservită de un pastor ce vine din Arad.

Învățământul

Şcoala confesională românească din Secusigiu este atestată din anul 1742. Problema construirii unui edificiu pentru şcoală s-a pus însă pentru prima oară în anul 1774, când învăţător era fost *Teodor Ungurean*. Totuşi, clădirea şcolii a fost ridicată abia în 1838, lângă biserică, din pământ bătut, şi acoperită cu trestie. Până în anul 1856 şcoala a funcţionat cu un singur învăţător, după care, crescând numărul copiilor, au activat doi. În anul 1877 s-a hotărât despărţirea claselor de băieţi de cele de fete. Învățământul s-a desfăşurat în continuare în două clădiri. După Unirea de la 1 Decembrie 1918 denumirea şcolii româneşti s-a schimbat din Şcoala populară confesională greco-ortodoxă română în şcoala primară de stat. În 1925 au fost renovate ambele clădiri şcolare. În anul 1936 a fost dată în folosinţă o şcoală nouă în locul celei vechi de lângă biserică. După 1940 au devenit obligatorii 7 clase. În anul 1950 şcoala era frecventată de 206 elevi, iar în 1966 de 301. În anul 1964 a fost dată în folosinţă actuala şcoală, cu etaj, cu 10 săli de clasă, cu laboratoare și sală de sport.

Învăţătorii şcolii confesionale şi de stat: Pavel Lazăr (1816), N. Gherbon (1835 – 1840), Dumitru Şepeţan (1839-1845), Teodor Luchiţea (1841-1849), Gheorghe Cioca (1849-1857), Melentie Miculescu (1857-1862), Dimitrie Ghilezan (1857-1862), Ion Brânzeu (1852-1878), Melentie Popovici (1863-1865), Savu Şepeţan (1865-1866), Damaschin Mărgineanţu (1866-1882), Moise Avramescu (1882-1887), Petru Serca (1878-1887), Damian Sebeşan (1887-1930), Alexandru Roja (1904-1905), Petru Ciucur (1905-1919), Gheorghe Petcu (1915), Leon Blaga (1915-1916), Gheorghe Andraş (1915-1916), Sever Şepeţan (1916-1917), Mihai Şiper (1925), Ioan Oarşă (1927-1935), Teodor Titihăzean ((1930-?).

Învăţătoarele de la Şcoala de fete: Aurelia Belinţan (1878-1884), Maria Crâstănescu (1884-1885), Emilia Arsenovici (1885-1886), Emilia Pavlovici (1886-1887), Anastasia Bărbulescu Sebeşan (1887-1915), Aurelia Jorz (1915-1935), Maria Balaş (1925), Veturia Iosa (1920-1927).

Şcoala maghiară Secusigiu

Şcoala maghiară a funcţionat până în 1918 ca şcoală de stat. Predarea se făcea în limba maghiară, dar se învăţa şi limba germană. După Unire, la Şcoala primară (clasele I-IV), au existat două secţii: una cu predare în limba maghiară, alta cu predare în limba germană. Secţiile s-au desfiinţat ulterior, din lipsă de elevi.

Munar

Până în anul 1919, în incinta Mănăstirii Bezdin a funcţionat o şcoală confesională frecventată de copiii din Munar. După preluarea şcolilor confesionale de stat, la Bezdin a funcţionat o şcoală monahală care, în perioada 1822-1923, a dat eparhiei Timişoarei 16 călugări. În anul 1953 în mănăstire a fost deschisă o şcoală de cantori care s-a transformat în Seminar Teologic în 1954, seminarul fiind mutat apoi la Timişoara.

Şcoala românească Munar

La începutul secolului al XX-lea (până în 1910), şcoala românească din Munar avea ca învăţător pe Alexandru Serca. Din 1950, vreme de 37 de ani, în Munar a funcţionat ca învăţător Anton Balint. În prezent şcoala funcţionează cu clasele I-IV simultan.

Şcoala sârbească Munar

La recensământul şcolilor din 1777 nu exista şcoală sârbească în Munar, copiii învăţând la Mănăstirea Bezdin. Prima atestare documentară a unei şcoli confesionale sârbeşti datează din anul şcolar 1823/1824, când în Munar apăreau înscrişi 30 de elevi. Şcoala a funcţionat în clădirea de lângă biserică, până în 1950.

Învăţători: George Nedelcovici (1862), Gheorghe Pachici (1925), Dumitru Rasadina (1925).

Şcoala românească Satu Mare

Şcoala primară românească din Satu Mare funcţionează cu două învăţătoare, care predau una la clasele I-a şi a III-a, şi cealaltă la clasele a II-a şi a IV-a.

Şcoala sârbească Satu Mare

Şcoala sârbească din Satu Mare a fost înfiinţată în anul 1771, cursurile ţinându-se într-o casă închiriată. Învăţător a fost Toma Teodorovici. După 1948 şcoala a funcţionat în două clădiri. A fost desfiinţată în anul 1987, din lipsă de elevi.

Învăţători: Toma Teodorovici (1774), Chiril Sârbovan (1925), Dumitra Bugarin (1931), (1938), (1955), Ivan Stamoran, Duşiţa Nichici Trifunschi, Milivoi Stamoran, Iosiv Borislov.

Şcoala confesională germană Satu Mare

După venirea germanilor în Satu Mare s-a întemeiat şcoala germane, care a funcţionat pe lângă biserică. Ulterior a devenit şcoală primară. În anul 1925 învăţător a fost Jacob Kilch. Ultima învăţătoare în şcoală a fost Ecaterina Schipper.

Şcoala germană Sânpetru German a fost înfiinţată în anul 1726, ca şcoală confesională, primul învăţător fiind cantorul bisericii catolice din localitate, ca ulterior comunitatea să angajeze un ludimagister. În anul 1765 învăţător era Liechtenberger, şcoala având înscrişi 80 de elevi. După anexarea Banatului la Ungaria învăţământul a fost reglementat de stat. În timp, clădirea şcolii a fost mărită de mai multe ori, în 1885 având o capacitate de 400 de elevi. În 1899 şcoala confesională germană a fost transformată în şcoală de stat, din 1907 predarea făcându-se în limba

maghiară. După Unire școala a devenit școală primară și s-a înființat și o secție cu predare în limba română. După naționalizarea școlii din 1923 a fost înființată și clasa a VII-a. În anul 1925 învățător a fost Jacob Kilch. În anul școlar 1938-1939 a funcționat și o secție maghiară. Școala germană a fost închisă în 1944-1945 din motive politice. Ultima învățătoare a fost Ecaterina Schipper.

Învățători: Paul Grain (1737), Georg Grabhner (1763), Josef Fohr (1770), Johann Liechtenberg (1765, 1776).

Profesori seniori: Franz Werner (1784), Joseph Hetterich (1787), Joseph Dallinger (1788), Johann Hellgeth (1794), Jakob Schiller (1802-1804), Franz Xaver Cserny (1804-1805), Michael Kirch (1805-1809), Anton Bernatzhy (1809-1811), Joseph Raaber (1811-1814), Martin Tisch (1814-1824), Peter Werner (1824-1828), Johann Fanderlich (1833-1835), Ernst Hanich (1836-1837), Peter Bertram (1838-1876) etc.

Școala românească Sânpetru German

Fosta școală germană din Sânpetru German s-a redeschis după Al Doilea Război Mondial ca școală integral românească, dar cu secție de predare în limba germană. În 1975 secția germană s-a închis din lipsă de elevi. Azi în localitate există o grădiniță, o școală primară și o școală gimnazială, toate fiind sub autoritatea și administrarea școlii gimnaziale din Secusigiu.

Personalități

Ghenadie Ilie (1905-1969) - prefect al Județului Timiș-Torontal în perioada 1940-1941; este autorul primei monografii a Secusigiului, lucrare rămasă până azi în manuscris.

Zoe Ispăşoiu (n. Puta, 1955-2006) - profesoară în Timişoara, autoarea celei de-a doua monografii a Secusigiului, lucrare apărută în 1999.

Ioan Cuzman (n. 1944, Secusigiu) - doctor în științe economice; a fost în subprefect al Județului Arad (1990-1992); președinte al Fondul Proprietății Private nr. 1 Banat-Crișana din 1994, iar din 1997 până în 2013 președinte al Societății de Investiții Financiare Banat-Crișana (aceeași societate, dar cu nume schimbat); lector universitar la Universitatea de Vest Timișoara (1992-1994); conferențiar universitar la Universitatea de Vest

Vasile Goldiş Arad (2004-2007); profesor universitar la Universitatea de Vest Vasile Goldiş Arad (2007-).

Mircea Remus Buta (n. 1955, Secusigiu) - conferenţiar la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universităţii Aurel Vlaicu Arad.

Sebastian Ştefan Tabacovici (n. 1807, Munar - 1872) - ieromonah, autorul poemului dramatic *Jărtva lui Avram* (1835), una din primele lucrări de acest fel scrise în limba română.

Eusebiu-Manea Pistru-Popa (n. 1966, Munar) - inginer, deputat în Parlamentul României (2012-2020 - două legislaturi), senator în Parlamentul României (2020 -).

Milivoi Stamoran (1947, Satu Mare - m. 2009) - medic primar diabetolog în Arad.

Dušan Popov (n. 1948, Satu Mare) - profesor universitar de fizică la Universitatea de Vest Timişoara, deputat în Parlamentul României (2008-2012).

Economia

Agricultura a constituit din cele mai vechi timpuri principala activitate economică a satului. Iniţial s-a cultivat mai mult porumbul, însă din secolul al XVIII-lea austriecii au luat măsuri de mărire a suprafeţelor cultivate cu grâu. Un anumit randament apare din secolul al XIX-lea, odată cu înmulţirea populaţiei, cu întinderea terenurilor agricole şi cu apariţia sălaşelor. Alături de agricultură, un rol important a avut şi creşterea animalelor (vite şi porci).

Din 1896 până în 1946 industria locală s-a bazat pe morile de cereale, pe cele două oloinițe, pe fabrica de sifon, pe fabrica de unt, pe fabrica de săpun, pe cele două lăptării şi pe cele patru cazane de fiert ţuică. Tot timpul în localitate au activat şi mici meseriaşi şi meşteşugari, comercianţi şi birtaşi. În perioada 1932-1942 în localitate a existat transport de persoane cu autobuz privat.

Banca populară de credit şi economie *Viitorul,* care a funcţionat până la naţionalizarea din 1947, a fost înfiinţată în anul 1923.

După instaurarea comunismului, în Secusigiu a luat fiinţă CAP *Descătuşarea* în anul 1952. Alături de acesta, în localitate au mai funcţionat o fermă a Întreprinderii Agricole de Stat Şagu şi o secţie a Staţiunii de Mecanizare a Agriculturii Felnac.

Până la expropriere, singurul mare proprietar de pământ în Munar a fost Mănăstirea Bezdin. În anul 1925 mănăstirea deținea 1.400 de iugăre. În sat erau 4 proprietari de tractoare și 4 proprietari de batoze. În 1935 a luat ființă eforia comunală de păşunat. Localitatea avea în perioada interbelică o lăptărie, prăvălie și birt. În anul 1952 se înființează *Cooperativa Agricolă de Producție Secera și ciocanul*. Primul președinte a fost Boihoș Ștefan. Cooperativa a funcționat până în 1990, când a fost desființată.

Ocupația de bază a locuitorilor din Satu Mare a fost agricultura, la care s-a adăugat creșterea animalelor: vite, porci și oi. Crescătorii de animale au înființat în anul 1939 *Euforia comunală de păşunat Satu Mare Timiş-Torontal*. Localitatea a avut în perioada interbelică 14 proprietari de pământ, care au deținut între 44 și 222 de iugăre. Dintre aceştia, 9 au avut tractoare și 5 batoze. În localitate a existat și un proprietar de fabrică de cărămidă: Stamoran Doba. Localitatea avea și cârciumă, și două prăvălii. În anul 1958 a luat ființă *CAP Drumul socialismului*, care a funcționat până în 1990, când a fost desființată.

Germanii din Sânpetru German s-au ocupat cu agricultura și cu creşterea animalelor. Satul a avut moară, care încă mai funcționa în anul 1970. Localitatea dispune de peste 3.000 ha de teren arabil, ceea ce face ca agricultura să dețină şi azi cea mai mare pondere în activitatea economică locală. În perioada interbelică Sânpetru German a avut o dezvoltare vertiginoasă, ajungând să aibă 3 bănci populare cu proprietari locali în anii 1925-1928. Meşteşugurile sunt şi ele atestate din secolul al XVIII-lea. În anul 1819 în localitate ia naştere breasla fierarilor. În anul 1941 activau în sat 4 tâmplari, 5 mecanici, 4 fierari, 2 tinichigii, 3 rotari, 2 dulgheri, 3 zidari, 2 brutari, 2 morari, 3 pantofari, 3 măcelari, cofetari, bărbieri, coşari, pietrari. În anul 1958 în Sânpetru German, sub presiunea comunistă, a luat ființă *CAP Veac Nou*, care a marcat trecerea la economia socialistă.

Viața tradițională

Secusigiu

Hotarul satului are o întindere de 8.363 iugăre cadastrale, din care 746 intravilan și 7.617 extravilan. Extravilanul este constituit din 5.825 de iugăre cadastrale teren arabil, 128 grădini, 325 fânețe, 47 vie, 3 trestiș, 1.289 fiind drumuri, pădure și vasta zonă a luncii Mureșului. În perioada interbelică localitatea a avut 3 izlazuri.

Toponime: *La pod de Izvoare*, *Colțul Vânii*, *În Vale*, *Gealul Dombii*, *La Aranca*, *Zăbrane*, *Vârtoapă*, *Ghesime*, *La Dolmă*, *Mortăreț*, *Sălișteˮ*, *Iraș*, *Niaroș*, *Pusta Spăiiei*, *La Zomoiniță*, *La Regină*, *Gaiu Mare*, *Slăcină*, *Ozmac*, *Selesciucă*, *Livezile Mari*, *Grădinile*.

Vatra satului

Vatra satului s-a mutat în timp de trei ori, din cauza inundațiilor Mureșului. Prima vatră a fost în locul numit *Sub Secusigiu.* A doua vatră, din secolul al XVIII-lea, a fost la *Grădinile din Vale.* De aici, la începutul secolului al XIX-lea, satul se mută pe actuala vatră, Așezarea este una compactă, adunată, realizată după un plan de sistematizare. În centrul așezării sunt amplasate primăria, biserica și piața. Vechi denumiri ale ulițelor: Ulița Jălerilor, Ulița Buidoșenilor, Ulița Șăbulești lor, Ulița Mare, Ulița Clipicionilor, Ulița Domnească, Ulița Scurtă.

Cimitirele

Satul Secusigiu are 3 cimitire ortodoxe, 1 cimitir romano-catolic, 2 cimitire penticostale, 1 cimitir nazarinean și 1 cimitir al spânzuraților.

Gospodăria, anexele gospodărești, casa

Un *platz* în Secusigiu are azi 2.880 mp. Gospodăria este compartimentată în curtea din față - sau *aria mică*, curtea din spate - sau *aria mare*, și grădina. Intrarea în curtea din față se făcea printr-o poartă mică - pentru persoane și animale, și o poartă mare, de 5 m, pentru căruțe.

Casa bătrânească, din pământ bătut, se construia perpendicular pe uliță, la marginea ariei mici, cu frontonul spre stradă. Acoperișul era inițial din trestie. Casa era compusă din trei încăperi: o cameră la stradă (*soba mare*), tinda cu vatră deschisă și o cameră de locuit (*soba mică*), în continuarea căreia, de-a lungul târnațului ce le mărginea, se găsea grajdul. De la mijlocul secolului al XX-lea au început să apară și casele late pe uliță, cu intrare în curte pentru căruțe pe un coridor boltit, aflat la mijlocul construcției. O schimbare apare și la grajd, a cărui construcție, separată, era plasată în fundul curții. Multă vreme interioarele au fost mobilate cu mobilă țărănească (paturi înalte, lăzi pentru haine, lavițe etc.), înlocuită la începutul secolului al XX-lea cu mobilă strunjită, băițuită și lăcuită (dulapuri, mese, scaune strunjite, șubloane, canapele), cumpărată la târguri.

Meșteșuguri tradiționale: sumănăritul, cojocăritul, prelucrarea lânii, prelucrarea cânepii, țesutul, cusutul.

Tradiții populare românești: **c**olindatul, capra, Steaua, Irozii, Sânvasâi (aflarea ursitului), umblatul cu Iordanul, focurile de Joi Mari, ieșirea la țarină, Cununa de Sânziene.

Tradiții populare maghiare: Colindatul, umblatul cu Betlehemul, Fărșangul, Balul Strugurilor.

Tradiții populare sârbești: Sf. Sava, praznicul casei, împrăștierea paielor în ajun de Crăciun, primirea położnikului, colindatul, umblatul cu steaua, umblatul cu Vertepul.

Satu Mare

Habitatul

Conform tradiției sârbești, satul ar fi fost înființat în 1467 de familia Jakšić. După alții, nucleul de locuire ar fi apărut în anul 1530, într-o zonă mlăștinoasă numită Selište. Aceeași tradiție spune că numele inițial al satului a fost *Nadfala*, de la trestia ce creștea în aceste locuri mlăștinoase, și că el s-ar fi schimbat în *Nagyfala* după marea migrație din 1690, când numărul locuitorilor a crescut foarte mult. Localitatea a fost sistematizată de austrieci, străzile fiind paralele și perpendiculare pe drumul județean ce duce spre Periam. Comunitatea germană a locuit compact în partea de vest a satului.

Cimitire

În localitate există 4 cimitire: 1 cimitir ortodox sârb, 1 cimitir ortodox român, 1 cimitir romano-catolic și 1 cimitir adventist.

Troițe

Satul are 4 troițe de hotar (2 ale sârbilor, una a românilor și una a germanilor).

Gospodăria, *casa*

Platzul unei gospodării a avut dimensiune mare și în Satu Mare. Amplasarea loturilor față de stradă a fost cea obișnuită în zonă. Cele mai multe case din sat au fost construite din pământ bătut și văiugă. Majoritatea au avut acoperișul din trestie. Modelul a fost cel al casei franconice, cu 3 încăperi. Ulterior casele, chiar rămase cu frontonul la stradă, au fost mărite și modernizate. Trestia a fost înlocuită cu țiglă, pe jos în târnață s-a pus gresie sau piatră etc.

Tradiții populare sârbești: Sf. Sava, praznicul casei, împrăștierea paielor în ajun de Crăciun, primirea położnikului, colindatul, umblatul cu steaua și cu Vertepul.

Tradiții populare germane: Umblatul cu Bethleemul, Fărșangul, Baumfest, Kirkwei.

Viața tradițională Sânpetru German

Habitatul

Satul, înființat de coloniștii germani în 1726 și mărit prin colonizarea din 1764, are o structură omogenă, fiind de tip grupat, regulat, concentrat, modelul de origine rectangular a fost adaptat la geometria satului. Vechile denumiri ale străzilor au fost Arader strasee, Pecicaer strasee, Hauptgasse, Reitschulgasse, Grussgase etc. În 1913 satul a avut în extravilan 3 sălașe: Józseflal (cu 282 de locuitori), Nagytanya (cu 46 de locuitori), și Uberland (cu 43 de locuitori).

Toponime: Avarșanț, Goliat, groapa Gavrilla.

Cimitire: în localitate există 3 cimitire: 1 cimitir romano-catolic, 1 cimitir ortodox și 1 cimitir evreiesc (astăzi închis, scos din uz).

Casa

Casele vechi au fost de tip francon, ridicate la marginea platzului, cu frontonul la stradă. Grajdul este construit în continuarea camerei de locuit, de-a lungul gangului. În anul 1910 existau în Sânpetru German 166 de case acoperite cu țiglă. De la finele secolului al XIX-lea În vecinătatea bisericii a apărut și un nucleu urban, cu case late, construite de-a lungul străzii și decorate în stil istorist, care au fost ocupate de diferite instituții de stat.

Tradiții germane: umblatul cu Bethleemul, Fărșangul, Baumfest, Kirkwei.

Viața culturală

În localitate s-a desfășurat o bogată activitate culturală românească încă de la finele secolului al XIX-lea. Existau comitete de organizare, din care făceau parte preotul și învățătorul, care se ocupau de spectacolele din zilele de sărbători.

În anul 1930 a fost terminată Casa Națională din localitate, care era prevăzută cu o sală mare cu scenă pentru spectacole, o sală pentru bibliotecă, o sală de lectură, o sală de proiecție, o sală de repetiții, o sală de ședințe, două camere și bucătărie pentru îngrijitor. Activitatea corală din localitate și cea a teatrului de amatori a fost renumită. Secusigiu a avut o formație de dansuri populare.

Primul cor din localitate, *Corul plugarilor români*, a fost înființat în 1896, dirijor fiind Ioan Drăghici. Primul spectacol a avut loc în 1897, în curtea bisericii. După 1918 corul, devenit *Corul tinerimii române*, a funcționat ca societate corală cu statut. A fost dirijat de Gheorghe Albotă, Axente Giuchiu din Târniteaz, Dimitrie Vărădean și Petru Pistrui.

Trupa de teatru de amatori era formată din tineri din localitate, parte din ei și coriști. După 1945 a luat ființă și o formație de călușari. În prezent, în cadrul Căminului Cultural este amenajat un muzeu etnografic.

După 1945, Căminul Cultural din Munar a avut o bibliotecă sătească formată din 971 de volume și o cameră pentru proiecție de filme. În perioada 1977-1983 director și bibliotecar a fost Antoniu Balint, iar în perioada 1987-1988 Elena Ardelean.

Din anul 1920 a funcționat în Satu Mare un cor bisericesc bărbătesc sârbesc, Neven, format din 30 de persoane, care a fost înființat de învățătorul Kiril Srbovan. Corul Neven a devenit renumit în timpul dirijorului Ivan Stamoran. Drapelul corului a fost sfințit în 1934. Satul a avut și formație de tamburași, condusă de Dušan Stamoran (Giga).

Germanii din Sânpetru German și-au avut în sat propria viață culturală și propriul cămin cultural în care organizau spectacole de teatru sau muzicale, serate, baluri (ex. Brothsackball). În perioada comunistă activitatea a fost coordonată de stat. Până în 1983 în cadrul căminului cultural a funcționat o formație de fanfară condusă de Bruckler Johann, o formație de dansuri germane și maghiare, o formație de teatru, formație germană de muzică ușoară, taraf.

Sport

Echipa de fotbal *Gloria Secusigiu* s-a înființat după Al Doilea Război Mondial. Terenul de fotbal a fost construit lângă gară. Echipa a fost desființată în 2011, când juca în categoria Onoare.

Echipa de fotbal din satul Munar s-a înregistrat ca asociație sportivă în anul 2006, cu numele *Clubul Sportiv Voința Munar,* intrând într-o structură sportivă privată. În anul 2011 juca în Campionatul județean de fotbal, în categoria Onoare. Antrenor era Florin Rusu.

Satul Satu Mare are stadion. Echipa de fotbal *Partizan Satu Mare*, evoluând în Liga a IV-a, a fost campioana Județului Arad în anul 2009. Ulterior echipa a fost preluată de Comuna Tauț.

Satul Sânpetru German a avut înainte de 1990 două echipe de fotbal. În prezent mai există una: *Foresta Oil*.

Așezări dispărute

Surányfalu, *Szépfalu*, *Szot*, *Rohonka* - toate distruse complet în timpul invaziei mongole și nerefăcute vreodată.

Bibliografie

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureşului Inferior şi sud-vestul Munţilor Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H. - sec. I. d H.),* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Colta Rodica, Sinaci, Doru, *Secusigiu, monografie,* Arad, Editura Tiparniţa, 2013.

Domocoș, Vasile Bogdan, *Circulația monetară în spațiul dintre provinciile Dacia și Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Ilie, Ghenadie, *Monografia comunei Secusigiu*, mss. 1935.

Ispășoiu, Zoe, *Secusigiu. Pagini monografice,* Editura Helicon, Timișoara, 1999.

****Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918),* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, 2006.

Comuna Seleuș

Ioan Tuleu

Denumiri

Seleuş: *Zewles*, *Zewlews*, *Cigerszolos*, *Szolocsigerel*, *Csigerszolos*, *Csigier*, *Csigerel*, *Szolos*.

Iermata: *Giarmata*, *Gyarmatha*, *Kisgyarmat*, *Csigergyarmat*).

Moroda: *Marot*, *Marod*, *Maroth*.

Repere geografice

46°23′01″N, 21°44′17″E; altitudine: 102 m; suprafață: 61,02 km² (6.102 ha, din care 413,50 ha intravilan și 5.688,50 ha extravilan).

Vecinătăți: Orașul Ineu la est, Comuna Târnova la sud-est, Orașul Pâncota la sud, Comuna Zărand la vest, Comuna Șicula la nord.

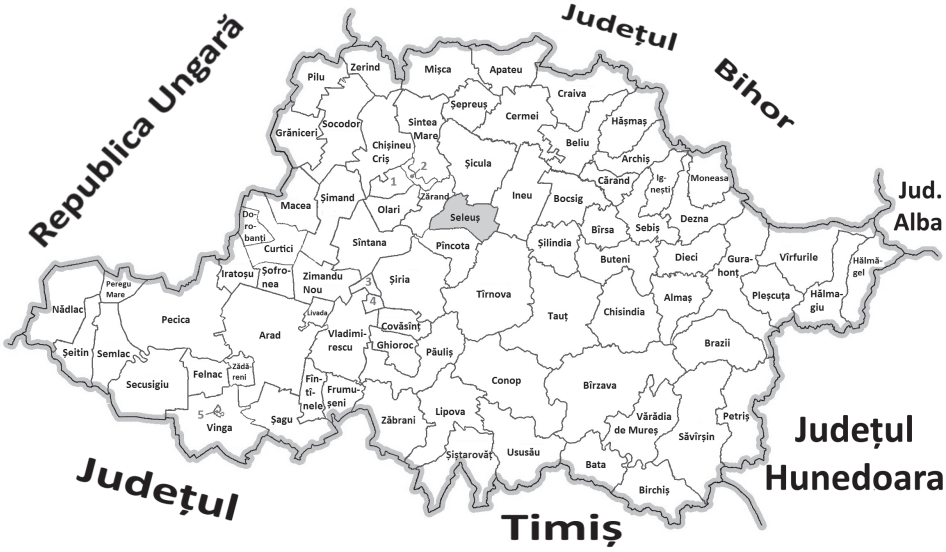

Scurtă prezentare

Comuna Seleuș este o unitate administrativ-teritorială situată cu aproximație în centrul Județului Arad, în Câmpia de Vest, aproape de limita estică a acestei câmpii, la distanță considerabilă de râul Mureș, în nordul acestui râu, în *Crișana*, aproape de râul Crișul Alb, pe partea stângă a acestui râu, fără ca râul să treacă pe teritoriul comunei. Zona în care este amplasată comuna este de contact între *Crișana* și *Țara Zărandului*, acest fapt fiind ușor de remarcat etnografic, folcloric, lingvistic.

Comuna este alcătuită din trei sate: *Seleuș* (reședință comunală), *Iermata* și *Moroda*. Satul Seleuș se află amplasat pe malul stâng al micului râu Cigher, afluent de stânga al Crișului Alb. De asemenea, comuna este străbătută de Canalul Morilor, față de care cele trei sate sunt amplasate astfel: Iermata și Seleuș pe malul drept, Moroda pe malul stâng.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este conectată la calea ferată, cele mai apropiate stații de tren fiind gara Pâncota, la aproximativ 8 km, și gara Ineu, la aproximativ 12 km. Comuna are o gară mică pe linia ferată Arad-Brad, la circa 4 km distanță de satul Seleuș. Satul Seleuș este străbătut de două drumuri rutiere județene (gara funcționează și azi):

- DJ 792 Socodor (ieșire din DN 79A)-Cintei-Zărand-*Seleuș*-Ineu;

- DJ 709 Arad (ieșire din DN7)-Horia-Șiria-Galșa-Mâsca-Pâncota-*Seleuș*-Șicula-Gurba-Cermei-Șomoșcheș-Berechiu-limită Jud. Bihor.

Satele Iermata și Moroda sunt legate între ele și ambele cu satul Chier (Comuna Târnova), prin drumul comunal DC 23 ieșire din DJ 792-Iermata-Moroda-Chier-intrare în DJ 792D.

Legătura satelor Moroda și Iermata cu satul Seleuș se face prin drumul comunal DC 23 Moroda- Iermata-intrare în DJ 792-Seleuș. Nu există alte căi de comunicație între cele trei sate ale comunei, și nici cu alte localități.

Distanțe față de orașe: Pâncota - 7 km, Ineu - 13 km, Chișineu Criș - 26 km, Sebiș - 38 km, Arad - 43 km, Timișoara - 96 km, Gyula (Ungaria) - 56 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Seleuș* la 1113, *Iermata* la 1332, *Moroda* la 1508 - (*Maroth*, în domeniul Abrahamffy).

Urme de locuire și de civilizație s-au găsit pe teritoriul comunei în mai multe locuri. La punctul *Sub Deal* (*Tetani*), s-a descoperit ceramică aparținând culturilor *Starcevo-Criș, Bucovăț și Tisa*. La Seleuș, în Câmpia Cigherului, în punctul numit *La Zugău*, pe prima terasă a râului Cigher, a fost identificată o așezare dacică datând din sec. I î.H.-I d.H. Punctul nu a fost cercetat arheologic în profunzime. Cu ocazia unor cercetări de suprafață, Florian Dudaș a salvat de aici material ceramic din perioada dacică preromană.

În 1866, la *Seliște*, la marginea de sud-est a satului Moroda, pe malul râului Cigher, s-au descoperit 10 denari republicani și de Apollonia, perioadele în care au fost emise acoperind peste două secole de istorie, iar la Seleuș s-au descoperit doi denari de argint emiși de împăratul Antoninus Pius.

În 1968, în același locul numit *Selişte*, pe un grind înălțat, a fost depistată și sondată o așezare dacică. Săpăturile au fost efectuate de arheologii Dumitru Mălăiescu și Sever Dumitrașcu în 1968 și de Alexandru Berzovan în 2015. Au fost cercetate 2 bordeie și 2 gropi menajere. Pe baza materialului arheologic descoperit - ceramică lucrată cu mâna şi la roată, ceramică terra sigillata, greutăţi pentru pescuit, prâsnele de fus, un fragment dintr-un pahar de sticlă, așezarea a fost datată în secolele II-IV d.Hr, atribuită dacilor liberi și încadrată cronologic în mai multe perioade: dacică (secolele I î.H.-I d.H.), secolele II-IV (antichitatea târzie), și Evul Mediu timpuriu - secolul al XIII-lea. Situl arheologic a fost identificat pe teren de Dumitru Mălăiescu în 1968, care a adunat fragmente ceramice, obiecte de piatră și de metal, achiziționând de la localnici și un tezaur monetar. Cea mai mare parte a materialului dacic salvat datează din secolele II-IV d.H.

În anii 1311-1387-1465 satul Seleuș (*Cigărel*), apare ca fiind parte a domeniului stăpânit de groful Losonczi. În 1489, cu numele *Zewles*, era domeniu al marelui nobil Doczy, iar în 1498 la *Zewlws* au moșii Banffy, Haraszthy şi Losoncz. În 1561 existau la *Zewlews* 17 sesii iobăgeşti pe domeniul Losonczy. După retragerea turcilor în 1595, Seleuș revine familiei Szentandrasi. În 1612 *Cigherel* este pomenit în stăpânirea lui Magocsy, iar în 1650 aparține Cetăţii Ineu. În 1732 arhiducele de Modena primește

Seleuș și Cighirel, alături de alte 122 de sate. Din 1760 moșiile din Seleuș și Cighirel intră în posesia Erariului (fiscul Imperiului Austriac). În 1822 Erariul vinde moșia de la Seleuș-Cigărel baronului Dietrich. Din 1855 proprietar este Lajos Schulkowscy, căsătorit cu fiica lui Dietrich.

Satul *Iermata* este pomenit în 1561, cu numele *Kisgyarmath*, ca având 4 sesii iobăgești aparținând domeniului Losonczy, iar în 1650 domeniului tezauriatului (fiscul statului). Ducele de Modena se înstăpânește din 1732. Din 1760 satul revine în proprietatea Erariului, care îl vinde în 1801 nobilului Aczel. De la Aczel moșia trece la Gheorghe Ignatie, apoi la Solymosy Tiberiu, până în 1913, când moșia este cumpărată de Lowy Marcusz.

Primul document cunoscut în care apare numele satului *Moroda*, în forma *Maroth*, datează din 1508; documentul îl menționează ca stăpân al moșiei Maroth pe Abrahamffy (1508-1564): „*Marothy olahfalu, domeniul Abrahamffy*".

De la mijlocul veacului al XVI-lea (1564), satele actualei comune au fost sub administrație otomană, perioadă în care a fost construit podul peste Cigher. În anul 1699 s-a instalat administrația imperială habsburgică, satele intrând în proprietatea fiscului (Erariul). Ducele de Modena devine proprietar în 1732 cumpărând satele de la fisc, și le stăpânește până în 1760, când moșia revine în posesia Erariului, care o vinde baronului Aczel în 1801. Din 1810 este proprietar Andrei Dera, iar la 1840 este cumpărată de baronul Simeon Gheorghe de Sina (Simon Georg Freiherr Sina von Hodos und Kisdia), dintr-o familie de aromâni din Moscopole strămutată la Viena, unul dintre cei mai bogați oameni din Imperiul Habsburgic. În imperiu, familia de Sina era întrecută ca dimensiune a averii doar de familia Rothschild. Simeon Gheorghe de Sina a avut un fiu și patru fiice, dar fiul i-a murit. La moartea lui Simeon Gheorghe de Sina, fiica sa Elena a moștenit toate moșiile din Banat, Transilvania, Bucovina, Moldova și Muntenia, deci și moșia Moroda. Elena a fost căsătorită cu diplomatul Grigore Ipsilanti, urmaș al domnitorilor din Moldova și Țara Românească Constantin Ipsilanti și Alexandru Ipsilanti (cei din familia Ipsilanti se considerau descendenți în linie directă din Constantin Brâncoveanu).

La Seleuș are loc în mai 1527 bătălia dintre țăranii răsculați conduși de Ivan cel Negru și nobilii adunați în grabă de Petru Pereny. Un locțiitor al lui Ivan cel Negru, cu numele Radici, învinge armata nobiliară. În 1566 Seleuș, Moroda, Iermata și Cigărel intră sub ocupație otomană, în Nahia

Zărand. Transilvănenii reocupă Seleuș în 1595. În 1658 satele trec iarăși sub ocupație otomană, iar în 1693 intră sub ocupație austriacă. Documente din 1741 indică prezența grănicerilor la Seleuș și Cighirel. În noiembrie 1784 răsculații lui Horea trec prin Seleuș în drumul lor spre Cetatea Șiria. Pe 30 iulie 1848 ţăranii din Seleuş ocupă izlazul pe care moşierul îl răpise în anul 1824.

Pe 13 august 1849, între Canalul Morilor și Seleuș, armata revoluționară maghiară a depus armele, conform actului de capitulare semnat în cursul acelei nopți în castelul Bohuș de la Șiria.

În secolele XVIII-XIX se pun bazele actualelor canale și diguri, ca urmare a revărsărilor Cigherului. Aceste lucrări creează complexa rețea de canale legate de Canalul Morilor ce avea chiar această destinație, de antrenare a morilor situate pe cursul său.

În vara anului 1903, 120 de muncitori secerători din Seleuș, lucrători pe moșia grofului, participă la o grevă.

În 24 ianuarie 1905 are loc o întâlnire electorală în cele trei sate (Seleuș, Moroda, Iermata) cu candidatul PNR la parlamentul de la Budapesta, dr. Ioan Suciu, iar în 24 mai 1910 are loc o întâlnire electorală cu preotul Vasile Lucaciu, candidat pentru parlamentul de la Budapesta.

Pe 20-21 aprilie 1919 (duminică și luni, prima și a doua zi de Paști în acel an), armata română eliberează cele trei sate ale comunei.

În urma reformei agrare din 1921 au fost propuși spre împroprietărire 530 de locuitori din Seleuș, 428 din Moroda și 224 din Iermata.

Armata maghiară ocupă satele actualei comune pe 14 septembrie 1944 (ofensivă oprită în eroica Bătălie de la Păuliș), dar sunt eliberate pe 20 septembrie.

Monumente istorice

- *podul turcesc* construit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, astăzi doar o ruină, aproape imposibil a mai fi salvat;
- biserica ortodoxă din centrul localității Seleuș, ridicată din lemn în anul 1726, reconstruită din cărămidă în anul 1870;
- școala veche, construită în anul 1901;
- monumentul martirilor din Primul Război Mondial;
- obeliscul martirilor căzuți pe frontul de vest din Al Doilea Război Mondial.

Demografie

Seleuş: 1561 - 17 porţi iobăgeşti; 1715 - 19 familii; 1720 - 18; 1742 - 37; 1746 - 81; 1771 - 115; 1828 - 127; 1851 - 1.692 de locuitori; 1857 - 2.358; 1869 - 462 de familii şi 382 case (populaţie totală de 2.358 de locuitori, din care 1.223 de bărbaţi şi 1.135 de femei; 2.228 de locuitori erau ortodocşi, 78 catolici, 18 israeliţi, 26 reformaţi, 8 evanghelici); 1880 - 2.128 de locuitori; 1890 - 2.368; 1900 - 2.267; 1910 - 2.577; 1922 - 2.526; 1930 - 2.496 de locuitori şi 591 de gospodării (2.428 de români, 34 de maghiari, 9 germani, 8 ţigani; confesional: 2.225 de ortodocşi, 34 de romano-catolici, 224 de baptişti, 3 mozaici ş.a.m.d.); 1941 - 2.378 de locuitori şi 641 de case; 2002 - 1.987 de locuitori.

Cigărel: 1561 - 7 porţi iobăgeşti; 1715 - 11 familii; 1720 - 10; 1746 - 56; 1771 - 100; 1828 – satul a fost contopit cu satul Seleuş.

Iermata: 1561 - 4 sesii iobăgeşti; 1771-1786 - 40 de familii; 1800 - 60; 1828 - 82; 1851 – 931 de locuitori; 1857 - 557; 1869 - 106 familii şi 91de case (populaţie totală: 594 de locuitori, din care 321 de bărbaţi şi 273 de femei; confesional: 590 de ortodocşi, 3 israeliţi, 1 cu religie nedeclarată); 1880 - 667 de locuitori; 1890 - 732; 1900 - 763; 1910 - 822; 1922 - 791; 1930 - 825 de locuitori în 204 gospodării; 2002 - 462 de locuitori.

Moroda: 1715 - 5 familii; 1720 - 10; 1742 - 24; 1746 - 31; 1786 - 81; 1828 - 148; 1857 - 1.201 locuitori; 1869 - 250 de familii şi 244 case (populaţie totală: 1.261 de locuitori, din care 640 de bărbaţi şi 621 de femei; confesional: 1.231 de ortodocşi, 5 israeliţi, 1 reformat); 1880 - 1.329 de locuitori; 1890 - 1.532; 1900 - 1.600; 1910 - 1.562; 1922 - 1.613; 1930 - 1.519 locuitori şi 396 de gospodării; 1941 - 1.436 de locuitori şi 639 de case; 2002 - 740 de locuitori.

Luate împreună, cele trei sate care vor forma comuna începând cu 1968 au avut 4.840 de locuitori în 1930, din care 4.743 de români, 55 de maghiari, 11 germani, 12 ţigani, 5 evrei şi alţii. La recensământul din 1956 s-au numărat 4.647 de locuitori, iar la cel din 1966 4.155 de locuitori.

Comuna Seleuş: 1977 - 3.788 de locuitori; 1992 - 3.328 (3.308 români, 11 maghiari, 2 germani, 7 ţigani); 2002 - 3.189; 2011 - 3.003 (885 de gospodării în 1.083 de locuinţe).

Structura populaţiei (în 2011)

- *etnică*: 2.979 români, 15 ţigani, 5 maghiari, 4 alte etnii.

- *confesională*: 68,66% ortodocși, 18,63% penticostali, 10,25% baptiști, 0,89% alte religii, 1,57% cu religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Seleuș-Cigărel

La Cigărel exista în 1726 o veche biserică din lemn, cu hramul Sfinții Arhangheli. La 30 iunie 1768 se primește aprobare pentru construirea unei noi biserici. În anul 1745 a fost sfințită biserica din lemn din Seleuș, lipită și nevăruită, cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Ctitorul bisericii a fost preotul Simion Horga, tatăl scriitorului iluminist Nicolae Horga Popovici. La 1 iulie 1770 s-a clădit o altă biserică, lângă prima. În biserică a slujit și Isaia Goldiș, tatăl lui Vasile Goldiș, și Ioan Șeredan, tătăl lui Valeriu Șeredan. Actuala biserică din piatră a fost sfințită în 1870, pictată în 1886 de Dușan Alexici din Arad și repictată în 1976-1978 de Vasile Nițulescu din Brașov. Cărți vechi de valoare în patrimoniul bisericii: *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643; *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652; *Ceaslov*, Târgoviște, 1715; *Evanghelie*, București, 1760.

Biserica baptistă

În 1900 ia ființă în Seleuș comunitatea baptistă, care clădește o biserică de piatră în 1910, cu arhitectură după modelul sinagogilor, cu balcon, una dintre cele mai mari din județ la acea vreme (clădirea dăinuie și astăzi). Aderenții la acest curent religios proveneau mai ales din rândul unor familii în ascensiune materială, oameni cu știință de carte, grupați în jurul unor lideri charismatici, care știau să propage și să întrețină fervoarea religioasă. În perioada interbelică biserica din Seleuș făcea parte din *Cercul Șiria al Uniunii Baptiste*, din care făceau parte și bisericile din Iermata și Moroda. La Seleuș a lucrat mulți ani ca păstor Teodor Moțocan, iar din 1928 biserica l-a adus în aceeași calitate pe Gheorghe Olteanu, care a păstorit-o până la închiderea ei, în 1942. În 1933 biserica s-a constituit în comunitate organizată, cu statut, avându-l ca președinte pe Gheorghe Bălica, devenit membru și în Comitetul Uniunii.

Păstori ai bisericii după Al Doilea Război Mondial: Gheorghe Olteanu, Vasile Jula (înainte de Revoluția din Decembrie 1989), Popovici Ioan

(din 1990 până în 2004, an în care a decedat), Emanuel Moisa (originar din Sibiu), fiul unui predicator, pastor la Seleuș din anul 2000, fiind în implicat în slujirea bisericii și astăzi.

Biserica baptistă are circa 190 de membri, iar în serviciile bisericii cântă fanfara dirijată de Nicu Neamț, grupul de închinare coordonat de John Branc și orchestra. Actualmente biserica baptistă este păstorită de Emanuel Moisa (din 2000), vicepreședinte al Comunității baptiste Valea Crișului Alb între anii 2011-2019 și membru în conducerea organizației evanghelice mondiale *BIG Impact*. Din aprilie 2017 a fost ales ca pastor asistent Adrian Bolcu.

La mijlocul deceniului al treilea al secolului trecut ia ființă și adunarea penticostală, care a funcționat în ilegalitate, cultul neavând recunoașterea statului. După intrarea în legalitate s-a construit un lăcaș de cult (în 1955). Actuala clădire a bisericii penticostale a fost construită în anii 1999-2000.

Moroda

Biserica ortodoxă

În 1739 s-a sfințit în Moroda biserica ortodoxă din lemn, cu hramul Sfinții Arhangheli. În 1761, după mutarea satului pe actuala vatră, a fost construită altă biserică, cu același hram. Biserica fost demolată în 1913, când a fost construită actuala biserică, sfințită de Episcopul Ioan I. Papp.

Biserica baptistă (Emanuel Jurcoi)

În anul 1907 s-a înființat în Moroda biserica baptistă, la serviciile căreia cântă orchestra și un cor mixt dirijat de Gheorghe Motorca. Biserica baptistă Moroda, cu peste 150 de membri, este păstorită în ultimii ani de Valeriu Slăvoacă și Emanuel Jurcoi (2016-2019).

Conform monografiei satului scrisă de Ioan Motorca, începuturile baptismului în localitate ar data după Primul Război Mondial. Cel mai probabil această constatare este izvorâtă din arhiva Bisericii Ortodoxe, care a întocmit un registru de treceri la baptiști în anul 1921. Totuși, în 2 martie 1986, într-o cerere a Bisericii Baptiste din Moroda către comunitatea din Arad se menționa anul 1910 pentru începutul bisericii în Moroda. Pe de altă parte, conform registrelor din arhiva bisericii baptiste, primul botez oficiat în Moroda a avut loc în 15 iunie 1907. Singurul candidat cunoscut a

fost Iovu Mihuț, iar botezătorul a fost pastorul George Vărșăndan. O informație deosebită este în legătură cu Nicolae Mihuț, un morodan născut în 1888 și botezat în anul 1902, la Otlaca, de Gheorghe Vărșăndan. Nicolae Mihuț a fost nepotul de frate al lui Iovu Mihuț. Sunt numeroase cazurile în care unii români arădeni au fost convertiți în America și au revenit în satul natal unde au predicat noua credință, asemenea lui Dumitru Sighete din Iermata, Sima Popovici din Firiteaz, Dumitru Moț din Agrișu Mic, Florian Vicar și Vasile Vicar din Bârzești și Petru Irimie, Toader Pintea și Ion Cătuna din Mărăuș. Un astfel de caz a fost și cel al lui Sima Mihuț, care a plecat în America pentru a câștiga bani și apoi s-a întors în țară. Scopul emigranților era să agonisească 1.000 de dolari plus banii de drum și apoi să se întoarcă acasă. Pentru a ajunge în America aveau nevoie de aproximativ 500 de coroane. Mulți români au găsit acolo nu doar mia de dolari, ci și comoara evangheliei. Astfel, Sima Mihuț a fost botezat la Detroit în anul 1910, de pastorul pecican Rista Igrișan. Un caz asemănător a fost Pavel Cociuba, născut în 1899 și botezat la Detroit în 1915.

Sima Mihuț a și devenit unul din primii păstori ai bisericii din Moroda, iar Pavel Cociuba a fost ordinat la rându-i ca păstor. Păstorii care s-au ocupat de actele de cult și au supravegheat spiritual biserica baptistă din Moroda au fost Gheorghe Vărșăndan, Ioan Țirban, Pavel Purdei, Ioan Farcaș, Dumitru Vancu, Gheorghe Olaru, Pavel Cociuba, Gheorghe Olteanu, Gheorghe Mihoi, Gheorghe Achimaș, Gheorghe Cociș, Mihai Chiu, Radu Țeț, Vasile Jula, Gheorghe Barna, Ioan Popovici, Dumitru Harap, Sima Handra, Valeriu Slăvoacă, Livius Ban, Cornel Unc, Gavrilă Medrea, Emanuel Jurcoi.

Într-o copie după avizul favorabil pentru construirea bisericii eliberat de notariatul cercual Moroda se specifică faptul că biserica a cerut avizul pentru construcție în 10 iunie 1938, iar prin actul nr. 2353 din 23 iunie 1938 au primit răspunsul favorabil. Într-un proces verbal de inventar din anii ‘50 și într-o declarație pentru stabilirea impozitului asupra clădirilor și terenurilor din orașe pe anul 1959, clădirea bisericii baptiste din Moroda, Raionul Ineu, Regiunea Oradea, ridicată în anul 1939, este descrisă ca fiind din lemn. Dimensiunile clădirii erau de 10 m lungime și 7 m lățime, iar suprafața clădită fiind de 70 m^2. Clădirea de astăzi a bisericii a fost inaugurată în anul 1997.

În anul 1947 s-a cumpărat un harmoniu pentru acompanierea cântărilor în comun și pentru înființarea corului. Ioan Chișmorie a echipat

câțiva tineri din Moroda cu ocazia cursurilor organizate la Covăsânț în anul 1946. Între aceștia s-a remarcat Nicu Mihuț. Totuși, corul bisericii a fost sub supravegherea lui Gheorghe Butaru, din Chier. În anii 1970 s-a înființat și orchestra de mandoline, formată din copii bisericii și dirijată de Pascu Gândilă din Utvin, Timiș. După o întrerupere de mai mulți ani orchestra a fost reînființată în anii 1995, dezvoltată de Gheorghe Motorca, acesta și sponsorizând diferiți dirijori care să se ocupe de formație. În anul 2001 formația a fost transformată în orchestră de viori, dirijori fiind Cornelia Neamț și Petru Frunzău. Celor doi le-a urmat echipa de profesori condusă de Kàszoni Làszlò. Din anul 2010 acesta a lucrat cu diverși profesori, precum Kàszoni Ilona, Pataki Carol și Tiberiu Mișcovici, pentru a instrui orchestra de viori. Trebuie notat că toți cei patru mai înainte amintiți erau muzicieni de profesie, absolvenți de conservator, fiind angajați ai Filarmonicii de Stat Arad, soții Kàszoni și Tiberiu Mișcovici în orchestră, Pataki Carol în cor.

O altă realizare a bisericii baptiste din Moroda a fost forarea în anul 1998 a fântânii arteziene din fața clădirii.

Una din figurile cele mai importante ale bisericii din Moroda a fost dr. Gheorghe Mihuț, care s-a implicat în viața satului și a bisericii într-un mod semnificativ. Biserica se implică social și spiritual și în Kenya, într-un cartier din Nairobi. Această implicare a fost începută și este mijlocită de Emanuela Mihuț, membră a unei organizații de misiune din Timișoara numită *Tumaini*.

Biserica penticostală din Moroda s-a înființat între anii 1933-1935.

Iermata

În secolul al XVIII-lea, pe vatra veche a satului a existat o biserică ortodoxă din lemn, cu hramul Înălțarea Domnului, care a fost mutată în anul 1773 pe locul de astăzi. Biserica veche a fost demolată în 1927 și înlocuită cu cea actuală, cu hramul celei vechi. Cărți de valoare aflate în patrimoniul bisericii: *Evanghelie*, București, 1760, *Cazanie*, București, 1768.

În anul 1907 se înființează parohia greco-catolică, în anul 1909 se întemeiază biserica baptistă, iar în anul 1935 ia ființă biserica penticostală,

având peste 300 de membri în prezent, cu o fanfară valoroasă, care participă la festivaluri creștine evanghelice.

Biserica baptistă din Iermata este păstorită actualmente de Daniel Stoica.

Școala

Prima atestare documentară a unei școli în Seleuș datează din 1771, când se fixează drepturile pentru învățător. La școala din Seleuș veneau copiii din Cighirel și Iermata. În 1811 efectivul școlii era de 33 de elevi. În 1864 erau 83 de elevi, dar localul era impropriu. În veacul al XIX-lea școala din Seleuș funcționa într-o clădire din piatră, acoperită cu șindrilă. Sala de clasă avea o suprafață de 45 m^2, fiind dotată cu material didactic suficient. În 1877 la Seleuș preda învățătorul Dimitrie Mărcuț, plătit cu un salariu de 120 de florini, produse agricole și dreptul de a cultiva 16 iugăre de pământ. În 1901 se construiește un nou local de școală, care dăinuie până astăzi. În anul 1948 la Seleuș se înființează ciclul gimnazial. Școala actuală a fost construită în 1969.

În *Cighirel* școala s-a înființat în anul 1791.

Conscripția școlară de la Carloviț atestă școala din Moroda în 1791, ca aparținând de circumscripția școlară Pâncota. În 1822 cursurile erau urmate de 18 elevi, școala funcționând într-o casă închiriată. În 1864 frecventau școala 12 elevi. În secolul al XIX-lea școala din Moroda funcționa într-o clădire de pământ, acoperită cu paie. În 1877 era învățător Nicolae Cociuba, care avea un salariu de 100 florini și bunuri în natură. În anul 1936 s-a construit un nou local de școală. Școala actuală s-a construit după 1960.

În *Iermata,* în veacul al XIX-lea, școala funcționa într-o clădire foarte veche, avea o sală de doar 18 m^2 și dispunea de un fond școlar de 100 de florini. În 1877 învățătorul Aron Ercu era salarizat cu 100 florini și diferite bunuri în natură. În 1864 frecventau școala 11 elevi.

Personalități

Nicolae Horga Popovici (1748-1811) - preot; a scris prima carte în limba română din partea de vest a țării, tipărită în 1807 (*Oglinda arătată*

omului înțelept); în 1788 și 1789 era cancelist la Direcția Școlilor Naționale Românești din Oradea; s-a întors în Seleuș, probabil ca dascăl, pentru că în 1793 a urmat cursurile metodice la Oradea; în 1794 a fost ales jurat notar în administrația comitatului, pentru scurt timp, deoarece neintrând în posesia actelor justificative ale nobilității, a fost nevoit să-și dea demisia în 1796; din 1796 până la sfârșitul vieții, în 1811, a servit ca preot ortodox în Seleuș.

Nicolae Peretseny Laszlo (1771-1827) - notar în Seleuș; a scris prima carte de istorie a Aradului, *Orodias*, în 1804.

Ioan Vidu (n. 1863, Mânerău - n. 1931, Lujoj) - compozitor de muzică corală; a fost învățător la școala din Seleuș între anii 1881-1884 și a înființat fanfara școlii.

Valeriu Șeredan (1886-1976) - comandantul gărzilor românești de la Pola (1918).

Pop Zaslo Simion (n. 5/17 dec 1882), dr. în drept, avocat.

Iustin Șeredan (1899-1985) - ofițer, comandantul gărzii românești din Seleuș (1918).

Dimitrie Nica (1865-1947) - delegat la Marea Adunare de la Alba Iulie din 1 Decembrie 1918, membru în Marele Sfat al Transilvaniei.

Ioan Manițiu - preot, președintele Consiliului Național Român din Seleuș în 1918.

Toma Hanciuța (n. 1935) - medic primar, doctor în științe medicale, specialitatea chirurgie.

Teodor Șandru - învățător contractualist în Iugoslavia din 1936, promotor al culturii românești în Serbia.

Ioan Horvat (n. 1950) - doctor în medicină, profesor universitar, reputat specialist în boli pulmonare, chirurg la Spitalul Militar din București.

Economie și societate

Cel mai vechi sigiliu sătesc, păstrat la Arhivele Statului din Arad, datând din 1639, arată că principalele ocupații ale vechilor locuitori ai satelor care compun actuala Comună Seleuș au fost creșterea vitelor și cultivarea cerealelor.

Între 1730-1740 s-a pietruit pentru prima dată drumul spre Zărand.

În 1743 este menționată o moară pe râul Cigher.

Satele comunei au fost sistematizate la începutul secolului al XIX-lea. În 1828 satul Cigărel era deja contopit cu satul Seleuș. Între 1833 și 1840 s-a construit Canalul Morilor, tot atunci construindu-se și moara pe apă din Seleuș, clădire care mai există și astăzi, dar este ruinată. Din anul 1877 Seleuș are haltă la calea ferată Arad-Ineu.

Electrificarea comunei s-a început în 1949. În 1961 este încheiată electrificarea în Moroda și se aprinde primul bec electric. Gospodăria Agricolă Colectivă Unirea din Seleuș s-a înființat pe 25 iunie 1961, cea din Moroda înființându-se pe 31 ianuarie 1962. Ulterior, ambele au fost transformate în Cooperative Agricole de Producție (CAP), și ambele au fost desființate în 1991.

Dispensarul comunal Seleuș s-a construit în 1964.

Între 1973-1974 s-au executat lucrări de hidroameliorații și îndiguiri la Cigher și pe hotar. Tot în acei ani s-a asfaltat șoseaua Arad-Vârfurile.

În 1979 s-a dat în folosință complexul comercial din centrul comunei.

Podul nou, din beton, de lângă podul turcesc, s-a construit în 1984.

Străzile din Seleuș au fost asfaltate între anii 2010-2016.

Etnografie

Seleuș, Moroda și Iermata sunt cuprinse în zona etnografică Țara Zărandului, Moroda și Iermata aparținând subzonei Ineu, iar Seleuș fiind poziționat la interferența subzonelor Ineu, Podgoria Aradului și Chișineu Criș.

Caracteristic pentru satul Moroda și satele din jur, deci și pentru Iermata și Seleuș, este *cojocul morodan*, pe spatele căruia se cosea motivul *Pomul Vieții*. Cămașa era ornamentată la umeriță, pe piept și în partea de jos.

La Moroda erau practicate *jocurile feciorești*. În sat se practica obiceiul *cătănașilor* (recruților). De Sfântul Ion se mergea cu *Ciuralexa*. Satul Moroda avea și un joc popular specific: *Ardeleana din Moroda*.

Obiective turistice și de agrement

Pe teritoriul comunei se poate pescui în Canalul Morilor, în Cigher și în amenajările piscicole dintre Seleuș și Moroda.

Un posibil obiectiv turistic a fost podul turcesc de la Seleuș, construit de turci la mijlocul veacului al XVII-lea, dar, din păcate, a fost neglijat și lăsat pradă distrugerii.

Bibliografie

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *Îndrumător arhivistic*, vol II, Arad.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureșului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H. - sec. I. d.H.),* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Colta, Elena Rodica, *Portul popular din județul Arad*, Editura Etnologică, București 2014.

Domocoș, Vasile Bogdan, *Circulația monetară în spațiul dintre provinciile Dacia și Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Dragoș, Aurel, *Istoricul Canalul morilor Palatinul Jozsef al Crișului Alb din Comitatul Arad*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad 2011.

Dudaș, Florian, *Nicolae Horga (1748-1811*), în Oglinda, nr. 7, 2007, pp. 15-20.

Horga, Nicolae, *Oglinda arătată omului înțelept*, ed. Gheorghe Mihuț, în Oglinda, nr. 7, 2007, pp. 21-41.

****Meleaguri arădene - Ghid turistic*, Arad, 1972.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din anul 1921*, Editura Gutenberg Univers, 2014.

Motorca, Ioan, *Cercetări și date monografice privitoare la comuna Seleuș cu satele aparținătoare: Seleuș, Cighirel, Moroda, Iermata*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.

Popeangă, Vasile, *Rețeaua școlară arădeană din anul 1877*, în Vasile Popeangă, *Studii din domeniul științelor educației*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2007.

Siteul Consiliului Județean Arad: *http://www.cjarad.ro/*.

Terpea, Ioan, *Moroda și Iermata în viața mea*, Moroda, 2013.

Tuleu, Ioan Valeriu, *Război pe Mureș și Crișul Alb*, Arad, Editura Mirador, 2015.

Tuleu, Ioan Valeriu, *Seleuș, nouă secole de istorie,* Arad, Editura Mirador, 2018.

Comuna Semlac

dr. Maria Pantea, dr. Gabriela Marco

Stema Comunei Semlac

Descriere

Stema Comunei Semlac se compune dintr-un scut triunghiular cu câmp integral albastru, cu flancurile rotunjite, încărcat cu un turn de argint, crenelat, cu intrarea porţii arcuită şi o fereastră arcuită în partea superioară, poarta și fereastra fiind ajurate negru. Din partea superioară a turnului ies trei spice de grâu, din aur. Scutul este timbrat cu o coroană murală de argint, cu un turn crenelat.

Semnificaţiile elementelor

Turnul face referire la situl arheologic *Cetatea Ziridava*, iar spicele de grâu semnifică activitatea principală a locuitorilor: cultivarea cerealelor. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri: *Zemekhaza*, *Semlekhaza*, *Szemlak*.

Repere geografice

46°09′34″ N, 20°56′04″ E; altitudine: 90 m; suprafață: 82,11 km^2 (8.211 ha, din care 296 ha intravilan și 7.915 ha extravilan; din terenul extravilan, 7.415 ha sunt exploatabile agricol).

Vecinătăți: Orașul Pecica la nord-est și est, Comuna Secusigiu la est și sud-est, Județul Timiș (Comuna Periam) la sud, Comuna Șeitin la sud-vest, vest și nord-vest, Comuna Peregu Mare la nord.

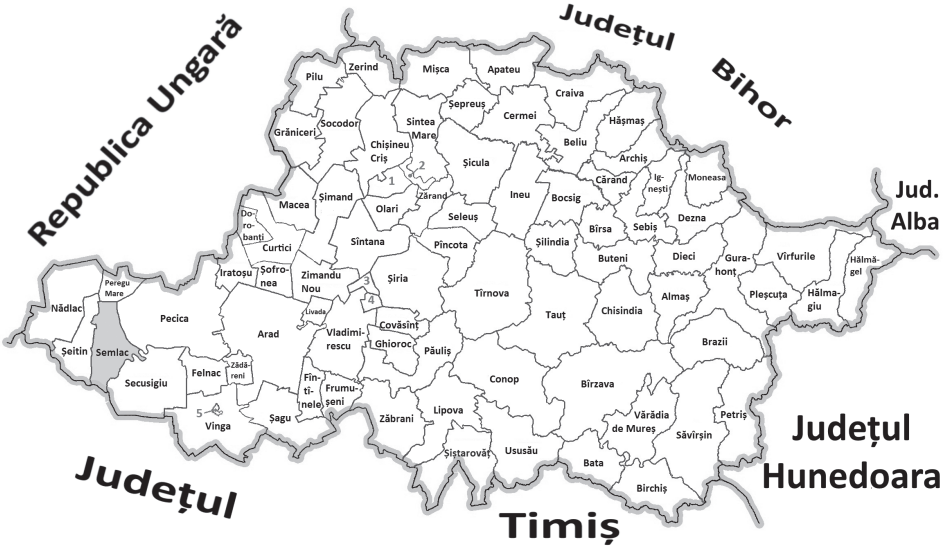

Scurtă prezentare

Comuna Semlac este o unitate administrativ-teritorială formată dintr-o singură localitate - Semlac, poziționată în extremitatea vestică a Județului Arad, în Câmpia Mureșului Inferior (parte a Câmpiei de Vest a României), la nord de râul Mureș (în *Crișana*), pe malul drept al acestui râu (singurul curs de apă permanent de pe teritoriul comunei).

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată Arad-Nădlac și are gară.

Prin comună trece drumul județean DJ 709D (ieșire din DN 7)-*Semlac*-Șeitin-Nădlac.

Satul Semlac este legat de satul Peregu Mare prin drumul comunal DC 103 Semlac-Peregu Mare.

Pe teritoriul comunei nu este pod care să asigure comunicația rutieră sau feroviară cu malul stâng al Mureșului, cel mai apropiat pod rutier fiind în amonte, la Pecica, la aproximativ 15 km. În aval, următorul pod rutier peste Mureș este la Makó (Ungaria), la aproximativ 49 km.

Distanțe față de orașe: Pecica - 15 km, Nădlac - 18 km, Arad - 37 km, Timișoara - 86 km, Makó (Ungaria) - 46 km, Szeged (Ungaria) - 76 km.

Istoric

Prima atestare documentară: la 1256.

Cele mai timpurii urme de locuire umană datează din epoca bronzului și au fost descoperite pe malul Mureșului și în stațiunea Șanțul Mare. Ceramica găsită aici aparține *Culturii Periam-Pecica*, specifică zonei, fiind ornată cu striațiuni neregulate. S-au mai găsit și greutăți mari de lut, care puteau fi folosite pentru pescuit. Urmele din punctul Șanțul Mare i-au făcut pe unii istorici, precum Ion Horațiu Crișan, să identifice această așezare cu antica cetate dacică Ziridava, menționată de geograful Claudius Ptolaemeus în lucrarea sa *Geographia.* În hotarul comunei s-au mai descoperit un vas tronconic cu picior și o mărgea de calcedon, ambele de factură romană.

În 1320 Semlac aparținea regelui ungar Carol Robert I de Anjou, care l-a donat unuia dintre războinicii săi, contele Ion Zemleky, de la care provine și numele localității. Localitatea a devenit parte a domeniului Nădlac, iar în secolul al XV-lea a ajuns în posesia lui Ioan de Hunedoara. În Evul Mediu erau în zonă mai multe aşezări locuite, care se numeau *Pobara*, *Cutina*, *Alba*, *Dolina*, *Bisericuța*, *Hada*, *Gheduș*, care au dispărut, fiind distruse de turci sau de vicisitudinile vremurilor.

În 1514 localitatea a fost afectată de răscoala lui Gheorghe Doja.

În secolele XVI-XVII Semlac, asemenea așezărilor învecinate, a fost distrus de mai multe ori de turci. Între anii 1564-1697 Semlac a făcut parte din Imperiul Otoman și a devenit așezare fortificată. Ruinele fortificației turcești au fost vizibile până recent și se aflau în apropierea bisericii ortodoxe române.

În 1648 Semlac este menționat din nou ca localitate aparținând de Episcopia Romano-Catolică de Cenad. După pacea de la Carloviț din 1699, care a dus la stabilirea granței pe Mureș, austriecii au așezat la Semlac și grăniceri sârbi. În 1702 erau 138 de grăniceri. În 1735 grănicerii din localitate se alătură celor răsculați din Pecica, conduși de Pero Seghedinaț. Pierderea privilegiilor grănicerești și înfrângerea răscoalei lui Pero i-a determinat pe sârbi să plece în Rusia în 1751.

La începutul secolului al XIX-lea au avut loc colonizări cu germani, slovaci și maghiari, colonizări susținute de marii proprietari de pământ. În 1819 se stabilesc în Semlac 30 de familii de coloniști germani evanghelici.

În 1820 s-au stabilit și 20 de familii de slovaci evanghelici. În 1822 germanii și slovacii au ridicat o școală, care a funcționat până în 1948. În perioada 1823-1827 s-au stabilit aici 38 de familii de reformați de origine germană proveniți din Ungaria, unde au stat un secol, perioadă în care au trecut la calvinism. În 1838 aceștia și-au construit propria școală, în care s-a desfășurat și serviciul religios până în 1885. Școala a funcționat până în 1948.

În 1840 localitatea ajunge în posesia contelui Gustav Hadik. În 1848 aici au avut loc mișcări sociale îndreptate împotriva contelui. Țăranii s-au adunat pentru a-și susține drepturile în fața comisiilor comitatense, fapt care a dus la retragerea contelui din zonă. În urma acestor evenimente cea mai mare parte a pământului a fost returnată localnicilor, sfert rămânând în proprietatea statului.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea comunitatea germană, luterană și reformată, a prosperat, astfel că în 1890 numărul germanilor a fost de 2.419 din totalul de 6.321 de locuitori. Dintre toți primarii localității, doar Friedrich Schilling (în secolul al XIX-lea), și Georg Wagner (în anii ’70 ai secolului al XX-lea), au făcut parte din comunitatea germană. Tot în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a format o elită locală și s-au afirmat unele personalități din rândul românilor.

La începutul secolului al XX-lea, din cauza problemelor sociale, numeroși locuitori au emigrat. Aceleași probleme sociale au dus în 1903, 1904 și 1906 la desfășurarea unor mișcări sociale (greve de seceriș).

În anii Primului Război Mondial localitatea a avut de suferit pentru că tinerii au ajuns pe front, iar cei rămași acasă erau obligați a presta și alte munci pentru autorități, precum adunarea de plante medicinale. În acești ani autoritățile au luat măsuri dure, precum preluarea clopotelor bisericilor de către armată.

Instaurarea regimului comunist a dus la colectivizarea proprietății private. În 1971 în localitate era o cooperativă agricolă de producție care avea 1.009 membri apți de muncă. Mai erau și 19 ferme ale Întreprinderii Agricole de Stat Pecica. În comună mai erau o moară, un gater și o brutărie. Serviciile necesare populației erau asigurate de cele 8 unități cooperatiste: o croitorie, o coafură, o frizerie, o cizmărie, o tâmplărie, o secție de zidărie, o secție de zugrăvit, un atelier mecanic. Rețeaua comercială a cooperativei de consum din comună era formată din 4 magazine alimentare, 2 magazine nealimentare, 2 bufete, o librărie și o cofetărie.

În perioada 1966-1971 a crescut numărul locuințelor. Prin construirea a 66 de locuințe noi s-a ajuns la un total de 1.436 de case.

Activitatea culturală se desfășura în jurul căminului cultural; mai existau o bibliotecă și un cinematograf.

În 1972 existau în Semlac o casă de nașteri și o farmacie, în sistemul medical și de sănătate din comună activând 2 medici, 1 farmacist și 9 alte cadre cu pregătire medie.

În urma celor două războaie mondiale și a instaurării regimului comunist numărul germanilor a scăzut. Aceștia munceau în fabricile și uzinele din Arad și la IAS din localitate, unii dintre ei ajungând a trăi în condiții dificile. După 1970 a început emigrarea lor, toți plecând în Republica Federală Germania (nici un etnic german din România nu a emigrat în Republica Democrată Germană, stat cu regim comunist). În 1977 mai erau în Semlac 1.067 de etnici germani. Din 1980 au fost organizate în Germania reuniuni ale foștilor semlăcani emigrați în această țară. În 22 mai 1983 a fost înființată *Asociatia Heimatortsgemeinschaft*, având ca scop principal păstrarea și strângerea legăturilor dintre semlăcanii de peste tot și descendenții acestora. În 1994 mai erau în Semlac doar 200 de germani, care au pus bazele Forumului Democrat al Germanilor din Semlac, sub conducerea pastorului Walter Sinn. În 1994, cu ocazia aniversării a 175 de ani de la stabilirea germanilor în localitate, a fost organizat un mare festival.

Monumente

În localitate există un monument din marmură ridicat în memoria eroilor căzuți în Primul Război Mondial, construit la propunerea preotului Cornel Vuia și plătit de comitetul parohial.

Biserica

Biserica ortodoxă

Până în 1771 a existat o biserică de lemn cu hramul Sfântul Nicolae. În 1771 a fost ridicată o biserică de zid, cu hramul Sf. Ioan Gură de Aur. Locuitorii numesc lăcașul de cult *biserica din deal*, iar locul unde a fost ridicat corespunde cu vatra veche a satului, pe malul drept al Mureșului.

Clădirea e ridicată din cărămidă și are forma unui dreptunghi, cu absida altarului în formă semicirculară. Inițial biserica a fost mai mică, dar în anul 1896 i s-au adăugat clopotnița și turnul. Biserica a fost renovată în anul 1921, când acoperișul din șindrilă a fost înlocuit cu plăci de eternit. În 1925 biserica a fost înzestrată cu un clopot mare, donație a credinciosului Petru Ionuțaș, după ce în anii războiului clopotele au fost preluate de autoritățile maghiare. În anul 1937 s-a înlocuit iconostasul de zid cu iconostasul actual din lemn, care a fost pictat de Iulian Toader. Pictura bisericii a fost executată în anul 1937 de pictorul Stefan Soos, biserica fiind imediat sfințită de episcopul Aradului Andrei Mageru. În 1956 s-a înlocuit acoperișul de eternit cu unul de tablă. În același an o furtună a smuls crucea din turn, turnul fiind și el avariat. În urma acestei situații s-au refăcut turnul și crucea de pe turn și s-a făcut electrificarea bisericii. În 2010 biserica a fost pictată de pictorul Viorel Gheorghe Țigu.

Biserica romano-catolică

Clădirea bisericii romano-catolice din Semlac a fost ridicată în 1875 pe terenul donat localității de contele Gustav Hadik și are hramul Sfânta Fecioară Maria. La începutul secolului al XX-lea s-a încercat ridicarea altei biserici, dar declanșarea Primului Război Mondial a schimbat radical situația. În 1913 comunitatea a ajuns la 540 de suflete și era filie a parohiei Pecica. După Unirea de la 1 Decembrie 1918 numărul catolicilor a scăzut și nu s-a mai ridicat o altă biserică. În 1948 mai erau 216 romano-catolici. Din 1980 este filie a parohiei Nădlac.

Biserica reformată

Germanii reformați s-au stabilit în Semlac în perioada 1823-1827 și au evoluat până în 1837 în uniune cu comunitatea evanghelică. În 1837, ca urmare a unor neînțelegeri, au început să-și organizeze o parohie proprie, fiind cumpărat un teren și ridicată o casă de rugăciune. În anul următor a fost instalat primul preot. În 1841 a fost mărită casa de rugăciune, iar în 1843 a fost cumpărat un clopot și s-a construit clopotnița. În 1848 a fost construită casa parohială. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea comunitatea s-a dezvoltat, iar în 17 august 1884 a fost pusă temelia bisericii, care a fost sfințită în 13 septembrie 1885. În 1908 a fost ridicată o nouă casă parohială. În anii Primului Război Mondial clopotele bisericii au fost

confiscate de autoritățile austro-ungare. După 1920 au fost cumpărate alte clopote, iar în 1934 biserica a fost renovată. O altă renovare a avut loc în 1965, când a fost schimbată tabla de pe turn.

Biserica evanghelică

În 1819 s-au stabilit în Semlac germanii evanghelici, apoi slovacii evanghelici. În 1822 au fost construite o casă de rugăciune și o școală. În 1827 a fost cumpărat primul clopot, iar la 25 octombrie 1829 a fost instalat primul preot, Daniel Stefani. În 1842 au început demersurile pentru ridicarea unei biserici, iar contele Gustav Hadik a donat terenul pe care să fie construită. În 22 iunie 1844 a fost pusă temelia bisericii, prin Stefan Kappler. Biserica a fost terminată în 1845, în 1846 fiind instalată orga. În 1881 a fost construită casa parohială. În 1898 a fost refăcut acoperișul turnului, cu tablă de cupru. În anii Primului Război Mondial clopotele au fost confiscate și s-au cumpărat altele în perioada 1920-1924. În 1926 biserica a fost renovată în interior. În 1931 s-a fondat corul evanghelic bărbătesc *Brudertreu*. În 1994 au fost înlocuite ușile bisericii.

Biserica greco-catolică

În 1846 apar în Semlac primii greco-catolici. Biserica a fost zidită în anul 1863, pentru ca în anul următor să fie sfințită. Costurile de construire a bisericii au fost suportate și sprijinite în proporție de 80% de autoritățile statului, iar restul din dania credincioșilor din localitate. Pictura din interiorul bisericii datează din 1947, când era preot paroh Flavius Popovici, dar nu a fost terminată din cauza lipsei de bani, ca urmare a devalorizării leului. După interzicerea Bisericii Greco-Catolice în 1948, lăcașul din Semlac a fost preluat de ortodocși. De-a lungul vremii s-au executat lucrări de reparații în exterior, în anul 1952 fiind operată o renovare integrală. În anul 1970 au fost făcute alte reparații și a fost pusă o nouă cruce pe turlă, apoi biserica a fost resfințită. După evenimentele din 1989 a fost retrocedată comunității greco-catolice. În 1999 s-au refăcut parțial atât interiorul, cât și exteriorul bisericii. În anul 2000 s-au reparat gardul care împrejmuiește biserica și căile de acces înspre biserică.

Școala

Școala din Semlac a fost atestată documentar în anul 1753. Pe parcursul secolului al XIX-lea numărul celor care frecventau școala a crescut, fapt ce a dus la dezvoltarea învățământului și la ridicarea unor școli noi. În anul școlar 1822-1823 școala era frecventată de 53 de elevi.

Colonizarea realizată în secolul al XIX-lea a făcut ca în localitate să mai apară alte școli. În 1822 germani și slovacii evanghelici (luterani), au pus bazele unei școli în care s-a predat în limba germană și în limba slovacă, școala funcționând până în 1948.

În 1838 germanii reformați au pus bazele unei școli în care se preda în limba germană, care a funcționat tot până în 1948. În secolul al XIX-lea este menționată și o școală maghiară. Aceste școli au funcționat ca școli confesionale, fiind susținute de comunitățile religioase.

La începutul secolului al XIX-lea românii aveau o școală confesională ortodoxă și una greco-catolică. Creșterea numărului celor care frecventau școala a făcut ca în cazul românilor ortodocși să se înființeze și al doilea post de învățător.

Instaurarea regimului comunist a dus la dispariția școlilor cu predare în limbile minorităților și la impunerea învățământului în limba română. În anul școlar 1971-1972 era în localitate o școală generală frecventată de 374 de elevi, de care se ocupau 24 de cadre didactice. După revoluția din 1989 s-a organizat și o secție germană la clasele primare, unde s-a predat și în limba germană, dar numărul copiilor a fost foarte mic.

Din anul 2005 Școala Generală din Semlac poartă denumirea *dr. Ioan Danicico*. În anul 2006, prin Hotărârea Guvernului României, a fost aprobată construirea unei noi școli în localitate, valoarea investiției ridicându-se la 5.700.000 lei, finanțată integral din fonduri guvernamentale, valoarea de proiectare fiind de 120.000 lei.

În prezent comuna are unități școlare în care se asigură învățământul preșcolar, primar și gimnazial.

Personalități

Petru Pascu (1909-1994) - jurist, scriitor; a absolvit cursurile liceului Moise Nicoară din Arad, apoi Facultatea de Drept la Universitatea din

București; a activat ca notar comunal, secretar al Plasei Vinga, șef de birou la primăria din Arad, apoi bibliotecar al Universității din Cluj; s-a remarcat ca scriitor, debutând în anul 1925; în anii care au urmat a scris mai multe volume de versuri, dintre care amintim *Bucuriile mele*, publicat cu o prefață de Perpessicius.

Ioan Danicico (1899-1981) - doctor în medicină, chirurg, profesor universitar; născut în 16 iulie 1899 într-o familie de țărani, a urmat cursurile școlii primare în localitate, apoi gimnaziul greco-catolic de la Beiuș și Facultatea de Medicină a Universității din Cluj-Napoca, unde a avut rezultate foarte bune și a rămas preparator; a urmat cursuri de perfecționare în Franța, iar în 1925 a obținut titlul de doctor în medicină; în anii care au urmat a fost preparator și asistent universitar la Cluj-Napoca; în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost directorul spitalului din Oravița; după terminarea războiului s-a întors la Cluj-Napoca, fiind conferențiar la Facultatea de Medicină până în 1954, când s-a stabilit definitiv la Timișoara, fiind profesor universitar și medic chirurg; este autorul a mai multor lucrări științifice, dar și cel care a făcut circa 30.000 de intervenții chirurgicale; a activat la Timișoara până în 1981, anul în care a murit.

Dimitrie Ionescu Popovici (1803-1884) - născut în Semlac, fiu de preot; a urmat studii juridice la Pesta; în perioada 1833-1841 a fost profesor al Preparandiei, alături de Alexandru Gavra, şi a predat limbile română, maghiară şi germană; din 1842 a fost numit director al şcolilor naţionale greco-neunite din Districtul Oradea, pe care a deţinut-o până în 1860; în calitate de director şcolar a luat unele măsuri prin care a contribuit la modernizarea învăţământului românesc; s-a implicat şi în viaţa politică, fiind numit prefect al Comitatului Zărand şi reprezentant al Cercului Beiuş în parlamentul maghiar; s-a stabilit la Pesta, unde în ultimii ani ai vieţii a fost secretar al Fundaţiei Gojdu; a murit în 1884 la Pesta, unde a şi fost înmormântat.

George Plopu (1857-1940) - jurist, doctor în drept, profesor universitar, membru de onoare al Academiei Române; s-a născut la Semlac în 25 septembrie 1857, fiu al învăţătorului Gavril Plopu; a urmat cursurile şcolii din localitatea natală, apoi şcoala gimnazială la Arad şi Oradea şi Facultatea de Drept din Budapesta în anii 1882-1885, unde a obţinut titlul de doctor în ştiinţe juridice; în 1886 s-a reîntors în Arad, unde a fost avocat; în 1893 s-a stabilit la Gyula (Ungaria de azi), unde a funcţionat ca

magistrat; datorită pregătirii a urcat repede treptele magistraturii, fiind numit prin decret împărătesc preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie din Ungaria, unde a activat până în 1918; la Budapesta a fost însărcinat cu rezolvarea cauzelor în dosare care cuprindeau documente în limba română; după realizarea Marii Uniri a părăsit capitala Ungariei şi, la solicitarea Consiliului Naţional Român, s-a implicat în rezolvarea unor probleme care au precedat despărţirea Transilvanei de statul ungar; a contribuit la reorganizarea justiţiei în Transilvania şi la înfiinţarea Facultăţii de Drept a Universităţii Daciei Superioare de la Cluj-Napoca; la Bucureşti a fost consilierul mai multor ministere în probleme legate de reforma agrară din 1921; în semn de recunoştinţă a fost numit profesor universitar, iar în 1934 a devenit membru de onoare al Academiei Române; este autorul lucrării *Părţi alese din dreptul privat ungar*, dar şi al mai multor studii publicate în presa şi revistele epocii; a murit la Arad în 1940.

Helmut Duckadam - sportiv (jucător de fotbal - portar); s-a născut în Semlac la 1 aprilie 1959; cu echipa Steaua Bucureşti a câştigat Cupa Campionilor Europeni, cel mai valoros trofeu european posibil în fotbal pentru echipele de club, într-o dispută cu F.C. Barcelona, întâlnire care a avut loc la Sevilla, în Spania, pe 7 mai 1986; la expirarea timpului regulamentar de joc (90 de minute), rezultatul era egal (0-0); au urmat două reprize de prelungiri a câte 15 minute fiecare repriză, rezultatul rămânând neschimbat; în aceste condiţii, conform regulamentului, s-a trecut la departajarea echipelor prin executarea de lovituri de la 11 m (nu au fost lovituri de pedeapsă, zise *penalti* - din englezescul *penality* - *pedeapsă*, ci *lovituri de departajare*), în serii de câte 5 lovituri de fiecare echipă, alternativ: o lovitură o echipă, o altă lovitură cealaltă echipă; prima lovitură au executat-o jucătorii români, portarul echipei spaniole a respins, a urmat un jucător spaniol şi Duckadam a respins, portarul spaniol a respins şi a doua lovitură a celui de-al doilea executant român, Duckadam a respins şi el a doua lovitură a fotbaliştilor spanioli. Jucătorul care a executat a treia lovitură pentru echipa românească a înscris, românii trecând în avantaj - şi de aici a început legenda lui Helmut Duckadam: el a respins şi a treia lovitură a spaniolilor, românii au înscris şi din cea de-a patra lovitură, mărindu-şi avantajul, iar Duckadam a respins şi a patra lovitură a spaniolilor; cum din seria de cinci lovituri de departajare mai rămăsese de executat doar câte o lovitură de fiecare echipă şi spaniolii nu mai puteau egala rezultatul, ultimele două

lovituri (una a jucătorilor români și una a jucătorilor spanioli), nu s-au mai executat, Steaua București câștigând trofeul pus în joc: Cupa Campionilor Europeni (singura echipă de fotbal din România care a câștigat acest trofeu, cel puțin până la momentul redactării acestei lucrări); numele lui Helmut Duckadam a fost înscris în *The Guinness Book of World Records* (*Cartea recordurilor*), ca primul și singurul portar de fotbal din lume care a apărat într-un joc oficial patru lovituri de la 11 m consecutive, iar presa din România l-a supranumit *Eroul de la Sevilla*; din păcate, la scut timp după acest triumf, în același an 1986, la 27 de ani împliniți, Duckadam s-a retras din activitatea sportivă de mare performanță din cauza unui anevrism la brațul drept, afecțiune care s-a rezolvat prin operație chirurgicală, însă i-a blocat posibilitatea de a mai evolua la nivel de performanță foarte înalt; a revenit totuși pe terenul de fotbal în 1989, dar la nivel inferior (la echipa *Vagonul Arad*, în Divizia B, al doilea eșalon valoric al fotbalului românesc), și s-a retras definitiv din activitatea competițională în 1991, la încheierea sezonului fotbalistic.

După câștigarea Cupei Campionilor Europeni, președintele Nicolae Ceaușescu l-a decorat cu Ordinul Meritul Sportiv clasa I-a (Duckadam a declarat redactorului de carte că această decorație este cea mai valoroasă dintre toate recunoașterile oficiale pe care le-a primit).

Ca jucător de fotbal a activat numai în România, la următoarele echipe: *Semlacana Semlac* (până în 1974), Clubul Sportiv Școlar Gloria Arad (1974-1977), Clubul Sportiv Constructorul Arad (1977-1978), Clubul Sportiv UTA (1978-1982), Clubul Sportiv Steaua București (1982-1986), Clubul Sportiv Vagonul Arad (1989-1991). Așadar Helmut Duckadam a evoluat doar la echipe arădene (cu excepția celor 4 sezoane jucate la Steaua București).

După retragerea definitivă din activitatea sportivă a lucrat în Poliția de Frontieră a României, cu grad de maior, la Punctul de Trecere a Frontierei Nădlac.

În anul 2003 a emigrat în Statele Unite ale Americii, stabilindu-se în orașul Phoenix, statul Arizona, însă nu s-a adaptat acelui mediu și a revenit în țară în 2005.

În 2005 a fost invitat de onoare al UEFA (Union of European Football Associations, forul cel mai înalt de conducere și de organizare a fotbalului pe continentul european), și distins cu o plachetă de onoare pentru contribuția sa la promovarea și dezvoltarea fotbalului pe continent și în lume.

Pe 25 martie 2008 a fost decorat cu *Ordinul Meritul Sportiv*.

A absolvit Academia Tehnică Militară, specialitatea motoare și avioane, cu diplomă de subinginer în această specializare și grad de locotenent major în armata României; ulterior a fost avansat; la ora scrierii acestei lucrări este colonel în rezervă al armatei române și maior în rezervă al Poliției de Frontieră.

Este ambasador onorific al turismului românesc și ambasador onorific al Principatului Monaco în România.

Demografie

O statistică din 1848 arată că în acea perioadă locuiau în Semlac 2.630 de români, 1.883 de germani și 987 de membri al altor naționalități (maghiari, slovaci, sârbi, evrei, țigani). În anii care au urmat numărul locuitorilor a crescut. În 1857 s-a ajuns la 4.677 de locuitori, în 1869 la 4.906, în 1880 la 5.387, în 1890 la 6.321. La începutul secolului al XX-lea se înregistrează o scădere demografică, numeroși localnici emigrând, cei mai mulți în America, unii revenind în deceniile următoare. În 1900 s-a ajuns la 5.054 de locuitori, iar în 1910 la 5.672.

Potrivit recensământului din 2002 comuna avea 3.787 de locuitori, dintre care 3.060 erau etnici români, 364 etnici romi, 138 etnici germani, 136 etnici maghiari, 41 etnici slovaci, 28 etnici ucraineni, 1 etnic sârb, 1 etnic bulgar, 1 etnic ceh și 17 de alte etnii. În anii care au urmat populația a scăzut, în 2011 comuna având 3.667 de locuitori.

Economie

În Evul Mediu un rol important l-au avut agricultura și comerțul cu sare pe Mureș. A fost perioada în care se practica trocul. Pe parcursul Evului Mediu localitatea a făcut parte din diferite domenii feudale, iar locuitorii erau iobagi. În secolul al XVIII-lea unii țărani au devenit și meșteșugari.

Colonizarea etnicilor germani, slovaci și maghiari a dus la dezvoltarea economică a zonei și la apariția unor ateliere meșteșugărești bine dotate.

Un rol important în dezvoltarea economică l-au avut cele două mori ridicate de cele două comunități germane. Una dintre acestea a funcționat până după căderea comunismului în decembrie 1989.

După exproprierea din 1945 germanii din Semlac au devenit muncitori zilieri la fermele statului, care deținеau acum și fostele lor terenuri. Cei tineri au ales alte ocupații, iar alții au plecat să studieze la liceele din orașele apropiate. După ce a fost construită calea ferată care leagă localitatea Semlac de Arad, mulți semlăcani au făcut și fac naveta la Arad, unde își au locurile de muncă.

Emigrarea etnicilor germani după 1970 a făcut ca în locul lor să fie aduși români din alte județe, mai ales din Moldova. Aceștia au lucrat în fermele IAS și s-au stabilit în localitate. După 1989 vechiul IAS a dispărut, pământul fiind retrocedat proprietarilor, fapt ce a dus la apariția unei economii cu caracter agricol, în localitate înființându-se mai multe asociații agricole. Pe lângă acestea mai funcționează și alte firme - în construcții, tâmplărie, cosmetică, alimentație publică. Localnicii, în cea mai mare parte a lor, sunt angajați la firme din Arad.

Tradiții și obiceiuri

Fiind o localitate multietnică și multiconfesională, Semlac a avut mai multe tradiții și obiceiuri legate de momentele principale din viața omului și a comunităților. Dispariția germanilor și slovacilor a dus și la dispariția unor tradiții și obiceiuri. Dintre vechile tradiții și obiceiuri se mai păstrează azi *dobașii*, care în ajunul Crăciunului colindă în sat pe la fetele nemăritate.

Turism

Localitatea este parte a Parcului Național Lunca Mureșului. Comuna Semlac are în interiorul ariei protejate o suprafață administrativă de aproximativ 800 ha. Zona aceasta este formată din terenuri arabile, pășuni, zone acoperite de ape și păduri.

În aria administrativă a comunei se găsește și o parte din Rezervația Naturală Prundul Mare, un ansamblu format mai ales din păduri și ape. Rezervația, cu o suprafață de 654,9 ha, este o zonă mai strict protejată, care se găsește în partea centrală a Parcului Natural, unde sunt interzise activități de exploatare a resurselor naturale, chiar și activitățile de vânătoare și pescuit. Restul suprafețelor cuprinse în rezervație sunt zone de agrement și, în unele perioade din an, aici se pot practica vânatul și pescuitul.

Bibliografie

Botiş, Teodor, *Istoria Şcolii Normale şi a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922.

Pantea, Maria, *Medalioane ale preoţilor şi învăţătorilor din Protopopiatul Ortodox Român Arad (1812-1918,* Editura Eurostampa, Timişoara, 2017.

Pantea, Maria, *Preoţi şi învăţători români din Protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918),* Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

****Repertoriul arheologic al Mureşului inferior. Judeţul Arad*, Timişoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.

Truţă Horia, Demşea Dan, *Monumente de for public, însemne memoriale, construcţii decorative şi parcuri din Judeţul Arad*, Editura Nigredo, Arad, 2008.

Comuna Sintea Mare

Ioan Tuleu

Denumiri

Sintea Mare: *(Szente), Zynte, Zintha, Zincha, Nagyszintye*.
Adea: *Agya, Kisagya, Nagyagya*.
Țipari: *Szaparryliget, Szapary Szyget*.

Repere geografice

46°30′24″ N, 21°37′28″ E; altitudine: 91 m; suprafață: 117,46 km^2 (11.746,19 ha, din care 539,24 ha intravilan, 11.206,95 ha extravilan*). *Vecinătăți*: Comuna Șepreuș la nord-est, Comuna Șicula la est, Comuna Zărand* și Comuna Olari la sud, Orașul Chișineu Criș la vest, Comuna Mișca la nord.

* În partea sudică a comunei există o problemă: pe hartă apar trei vecini, astfel: spre est Comuna Zărand, la mijloc Comuna Olari, spre vest un teritoriu delimitat, aparent fără apartenență administrativ-teritorială, dar care este parte a Comunei Zărand; rezultă că în sud Comuna Sintea

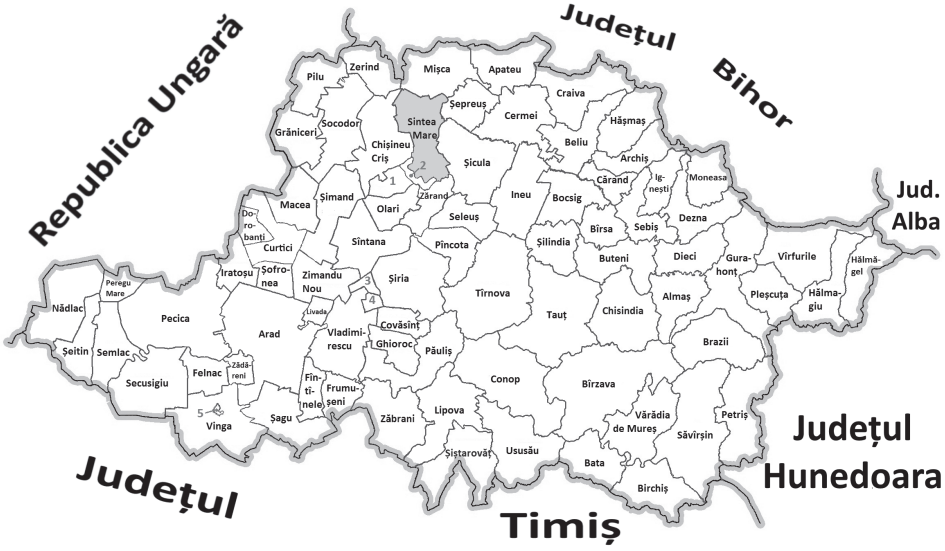

Mare are ca vecini Comuna Zărand spre est, Comuna Olari la mijloc şi... Comuna Zărand spre vest! Situaţia a apărut prin cedarea de către Primăria Zărand către Primăria Sintea Mare a unei suprafeţe din propria suprafaţă administrativ-teritorială (notată pe hartă cu 2), în pofida legii, astfel că s-a ajuns la situaţia în care Comuna Sintea Mare să se învecineze la sud cu Comuna Olari deşi, potrivit legii, singurul vecin la sud era Comuna Zărand, iar Comuna Zărand să aibă în administrare două suprafeţe de teren care nu au comunicare între ele. În Judeţul Arad nu este singurul caz de acest fel. În legătură cu suprafaţa comunei, autoritatea locală se află în proces cu Primăria Comunei Zărand pentru respectiva suprafaţă.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este racordată la calea ferată, cea mai apropiată staţie de tren fiind gara Chişineu Criş, la aproximativ 7 km.

Comuna este străbătută de drumul naţional rutier DN 79A Vârfurile-Gurahonţ-Almaş-Buteni-Bârsa-Bocsig-Ineu-Şicula-*Sintea Mare*-Chişineu Criş-Socodor-Grăniceri-Vărşand-frontiera cu Ungaria (drumul trece doar prin satul Sintea Mare).

Satul Sintea Mare se leagă de oraşul Sebiş prin drumul rutier judeţean DJ 793 *Sintea Mare* (ieşire din DN 79A)-Şepreuş-Cermei-Avram Iancu-Vasile Goldiş-Beliu-Seliştea-Cărand-Prunişor-Sebiş-Buteni-Chisindia.

Satul Adea comunică cu satul reşedinţă de comună prin drumul comunal DC 130 ieşire din DN 79-*Adea*-*Sintea Mare* (inserţie în DN 79A), şi cu satul Mişca prin drumul comunal DC 129 *Adea*-Mişca (inserţie în DJ 794).

Satul Ţipari comunică cu satul Sintea Mare prin drumul comunal 131 Ţipari-inserţie în DN 79A, un drum de aproximativ 3,5 km.

Distanţe faţă de oraşe: Arad - 50 km, Chişineu Criş -7 km, Ineu - 23 km, Sebiş - 48 km, Oradea - 80 km, Timişoara - 104 km, Gyula (Ungaria) - 40 km, Bekescsaba (Ungaria) - 54 km.

Scurtă prezentare

Comuna Sintea Mare este o unitate administrativ-teritorială alcătuită din trei sate: *Sintea Mare* (reşedinţă comunală), Adea şi Ţipari. Geografic, este amplasată în nordul judeţului, în Câmpia Crişurilor, între Crişul Alb şi Crişul Negru. Faţă de cele două râuri, toate cele trei sate ale comunei sunt amplasate pe partea dreaptă a Crişului Alb şi pe partea stângă a Crişului Negru. Teritoriul este străbătut de micul râu Teuz, afluent de stânga al Crişului Negru.

Istoric

Prima atestare documentară: *Sintea Mare* la 1337 (*sacerdos de villa Zynta*), *Adea* la 1177, 1202 - 1203, prima menţiune documentară, în forma *villa Adya*, într-un act de donaţie către Capitlul din Arad. În 1883 se întemeiază satul *Ţipari* prin colonizare.

În pădurea din satul Adea s-a descoperit o aşezare neolitică aparţinând probabil *Culturii Starcevo-Criş,* aici fiind descoperite o greutate de plasă din lut ars, o piesă din piatră care a fost probabil un topor şi un fragment dintr-o daltă de piatră. Spre est de sat s-a descoperit în 1972, întâmplător, un schelet orientat est-vest, care avea un vas de lut aşezat lângă cap. La circa 100 m de primărie se găseşte o movilă de pământ din care se spune că ar fi fost scoase schelete omeneşti.

Pe marginea unei vâlcele situate la 300 m est de satul Sintea Mare se află o movilă (tumul) dintr-o epocă încă nestabilită. De pe teritoriul comunei, dintr-un loc neprecizat, provine un topor de piatră, perforat.

În 1410 satul Sintea Mare aparţinea de domeniul Koves. În 1552 sunt înregistrate 31 de sesii iobăgeşti, iar pusta Saroş din apropierea satului se afla în posesia familiilor Keczer şi Miskei. După 1561 pusta Saroş intră în posesia familiilor Doroszlay şi Kerewzthely. Din 1732 Sintea Mare face parte din domeniul Mutina. În 1822 Erariul oferă spre vânzare Sintea Mare arhiducelui Iosif de Habsburg.

În 1241 este pomenit voievodul de *Adya* (Adea). În 1561 Adea este în proprietatea Episcopiei Catolice de Oradea. Din 1732 face parte din domeniul Mutina, iar din 1760 aparţine Erariului (statului).

În 1566 zona intră în stăpânirea turcilor. Din 1693 localitatea va face parte din Imperiul Austriac, iar ducele de Modena va deveni stăpânul moşiilor. La răscoala ţărănească din 1824 de la Şepreuş participă şi iobagi din Sintea, mulţi dintre ei fiind arestaţi. La 9 septembrie 1848 locuitorii participă la o răscoală de amploare împotriva recrutărilor în armata maghiară. Între 1861-1863 s-au petrecut proteste şi răzvrătiri pentru instalarea unor notari ceruţi de populaţie.

Populaţia din Sintea Mare adună bani şi bunuri materiale pentru soldaţii din Regatul Român angajaţi în războiul pentru independenţă de la 1877.

Cu prilejul campaniei electorale pentru dieta maghiară din 1910, Sintea Mare este vizitată de poetul Octavian Goga. La 18 aprilie 1919

localitatea este ocupată de trupele armatei maghiare, dar este eliberată de armata română pe 22 aprilie 1919. În același an 1919 s-a semnalat la Sintea Mare nemulțumiri serioase legate de munca prestată pentru pământul arendat.

În timpul Primului Război Mondial 26 de sinteneni mor pe câmpurile de luptă.

În 1932 au loc inundații grave.

În 13-14 septembrie 1944 au avut loc lupte cu armata maghiară hortystă la marginea satului Sintea Mare; au căzut în luptă 4 soldați români și mai mulți soldați maghiari. Circa 72 de case au fost arse până în temelii de armata maghiară.

Pe fronturile celui de-Al Doilea Război Mondial au murit 32 de sinteneni.

Demografie

Sintea Mare: 1567 - 35 de familii; 1579 - 22; 1715 - 15; 1720 - 13 ; 1742 - 38; 1746 - 67; 1771 - 162; 1828 - 217; 1851 - 1.200 de locuitori; 1857 - 1.403; 1867 -1.805; 1880 - 1.383; 1890 - 1.762; 1900 - 1.897; 1910 - 2.277; 1922 - 2.143.

Adea: 1552 - 43 de familii; 1567 - 34; 1579 - 42 (în conscripțiile otomane); 1715 - 5; 172 - 20; 1746 - 61; 1771 - 107; 1786 - 107; 1800 - 154 de familii de iobagi și 16 familii de jeleri cu casă; 1828 - 223 de familii; 1851 - 1.400 de locuitori; 1857 - 1.425; 1869 - 1.554; 1880 - 1.514; 1890 - 1.656; 1900 - 1.735; 1910 - 2.082; 1922 - 1.733.

Țipari: 1890 - 1.470 de locuitori; 1900 - 2.156; 1910 - 2.117; 1922 - 2.619; 1950 - 2.486.

Comuna Sintea Mare: 1930 - 6.462 de locuitori; 1956 - 6.053; 1966 - 5.098; 1977 - 4.342; 1992 - 3.594, 2002 - 3.669, 2011 - 3.742. În comună există 975 de gospodării în 1.366 de locuințe.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 49,17% români, 32,76% maghiari, 9,27% rromi, 4,94% slovaci, 1,04% germani, 2,81% cu apartenență etnică necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 33,65% ortodocși, 23,7% romano-catolici, 20,42% reformați, 12,21% greco-catolici, 1,76% adventiști de ziua a șaptea, 1,74%

penticostali, 1,23% baptiști, 2,91% cu apartenență confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

La Sintea Mare existau în secolul XIV două edificii de cult catolic: o biserică parohială din piatră și o capelă privată. Preotul paroh Petru era înregistrat în 1337 ca plătitor de dijme papale. La 29 august 1338 este menționată încă o biserică, de lemn, cu hramul Sf. Episcop Briciu Mărturisitorul, aflată pe aceeași moșie și ținând de dreptul de patronat al unor nobili din familia Bathory. Hramul este catolic.

La 1669 preotul reformat din localitate participă la un sinod la Beregszasz.

Biserica ortodoxă, existentă în secolul al XVII-lea, era din grădele și avea hramul Nașterea Maicii Domnului. Conscripția din 1755 arată că la Sintea a existat și o biserică de lemn veche, cu hramul Nașterea Maicii Domnului, nesfințită. Biserica a fost demolată în 1769 și s-a construit altă biserică, tot din lemn. În 1899 s-a construit o biserică ortodoxă din piatră, cu același hram cu prima. În anul 1930 se înființează formația corală bisericească ortodoxă sub denumirea de *Liga culturală*. Cărți de valoare aflate în patrimoniul bisericii: *Evanghelia cu învățătură*, (1642), *Evanghelia învățătoare*, (Mănăstirea Dealul, 1644); *Evanghelie* (București, 1723).

Comunitatea religioasă greco-catolică ia ființă în 1859, iar în 1874 a fost construită actuala biserică. În 1933 biserica înființează Asociația Generală a Românilor Uniați.

Prima atestare documentară a existenței cultului baptist datează din 1896. Primul botez s-a făcut în 1900. Biserica s-a construit în 1910, iar cea de astăzi a fost terminată în 2004, actualmente fiind păstorită de Valentin Julean.

Biserica adventistă de ziua a șaptea a luat ființă în 1844, fiind compusă din 4 familii. Biserica funcționează într-o fostă casă particulară amenajată corespunzător.

Primul preot pomenit la Adea a fost Petru, care plătea în cursul anilor 1332-1337 o dijmă de 12 groși. Doi parohi reformați sunt cunoscuți din anii 1631 și 1654. Ruinele bisericii reformate, potențială moștenitoare a biserici medievale, au fost demolate de localnici și s-a construit în 1730

actuala biserică reformată. Exista în secolul al XVIII-lea și un preot ortodox care, în timpul mișcărilor sociale din 1824, a fost alături de răsculați și se presupune că slujea într-o biserică din lemn.

Școala

Conscripția urbarială din 1772 arată că învățătorului de la școala confesională ortodoxă din Sintea Mare i se acordase drept în pășunea comunală, același drept atribuindu-i-se învățătorului în 1779. Dintr-o adeverință eliberată în 1789 lui Teodor Tolan după absolvirea cursurilor de normă la Oradea reiese că el a fost numit învățător la Sintea în același an. În 1810 este numit învățător Petru Dan, iar în 1811 acesta are la școală 23 de copii. În 1817 școala este frecventată de 32 de copii, din care 25 frecventau cu regularitate.

Învățătorul Gheorghe Șirianu avusese 52 de elevi în anul școlar 1841-1852.

Numărul de elevi era în august 1864 de 16 băieți și fete, cu vârste cuprinse între de 6 și 12 ani.

O școală confesională ortodoxă românească se construiește în 1866.

La sfârșitul secolului al XIX-lea se înființează școala de stat, frecventată de copii români și maghiari. Clădirea școlii a fost dată în folosință în 1912. Tot atunci comunitatea maghiară și-a construit o școală proprie peste drum de școala de stat, sub denumirea de *Școala ungurească*. După Marea Unire se înființează școala de stat de 7 clase. În anul școlar 1932-1933 erau înscriși 272 de elevi, iar în 1944 erau înscriși 164, dintre care frecventau mai puțin de jumătate. După reforma din 1948 se înființează gimnaziul cu 7 clase, apoi cu 8 clase. În 1975 se dă în folosință grădinița de copii.

În Adea a funcționat și o școală maghiară.

În 1935 se construiește o școală de stat românească, investiția fiind de 300.000 de lei.

În 1910 s-au construit pentru școala din Țipari două corpuri de clădire pe trei nivele, la care s-a mai adăugat un corp de clădire în 1956. Pentru clasele I-IV s-au construit două corpuri de clădire, unul în 1950, altul în 2004. Grădinița s-a construit în 1968.

În prezent există școli gimnaziale de stat în Adea, Sintea Mare și Țipari.

Personalități

Victor Ghitta (n. 1869, Sintea Mare - d. 1946, Șiria) - preot; timp de 45 de ani a fost preot și protopop în Comuna Șiria, Județul Arad; a fost delegat de drept al Protopopiatului Greco-Catolic din Șiria la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, organismul legislativ reprezentativ „... al tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească" și care a adoptat la 1 decembrie 1918 hotărârea de unire a Transilvaniei cu România.

Iovu Orădan - protopop al Aradului.

Economie și societate

Din 1732 ducele de Modena devine stăpânul moșiilor din zonă. În 1792 se hotărăște vânzarea domeniilor de la Sintea. În 1822 Erariul vinde Sintea arhiducelui Iosif de Habsburg. În 1826-1827, la propunerea arhiducelui Iosif, curtea de la Viena aprobă adăugarea adjectivului *Mare* la numele comunei.

În anul 1831 a izbucnit o mare epidemie de holeră, care s-a repetat în 1873.

Din cauza inundațiilor, după 1800 satul a fost mutat pe actuala vatră. Sigiliul rotund aplicat în ceară roșie pe un document cuprinde în câmpul sigilar o terasă pe care sunt semnificate un plop, un spic, și un brăzdar de plug, certificând astfel principala ocupație a locuitorilor: agricultura.

În anul 1883 are loc colonizarea satului Țipari cu 156 de maghiari de la Almaș Iratoș, 127 de germani de la Czernya și 16 slovaci din Tokfalyu.

După Primul Război Mondial au fost colonizate 76 de familii de români din părțile Gurahonțului în așa-numita colonie Horia.

Cooperativa Agricolă de Producție din Adea s-a constituit în 3 iulie 1955, cea din Sintea Mare s-a constituit în 21 iulie 1950. La Țipari au existat două asemenea cooperative: CAP Țipari I, constituit 16 ianuarie 1950, și CAP Țipari II Biruința, constituit în 11 februarie 1959.

Pe 5 august 1964 s-au aprins pentru prima oară becurile electrice în Sintea Mare.

În anul 1968, ca efect al legii de împărțire administrativ-teritorială a țării, satele Adea și Țipari intră în componența Comunei Sintea Mare.

Căminul cultural și biblioteca s-au construit în 1972.

În 1976 la Sintea Mare se deschide o agenție CEC.

În anii 80 ai secolului trecut s-a construit un bloc cu 8 apartamente, s-au pietruit ulițele și s-au amenajat trotuarele.

Satul Sintea Mare a fost racordat la rețeaua de apă potabilă în anul 1987. După 1989 s-a extins alimentarea cu apă, s-a introdus sistemul de canalizare, s-a constituit serviciul de salubritate, s-a construit o sală de sport, s-au reabilitat străzile etc.

Etnografie și folclor

Localitățile comunei fac parte din subzona folclorică Chișineu Criș. Portul fetelor din Sintea Mare este însă mai apropiat de cel din zona Ineu, Beliu, Bocsig. Pe cap se purta *ceapța*, la gât se purtau mărgele din sticlă sau ceramică. În picioare se purtau papuci cu tureac. Feciorii purtau *chemeșe*, de obicei de culoare albă. Cămașa nu era total despicată și se purta închisă până la gât. Pantalonii erau confecționați din materiale de prăvălie, de obicei negre. În picioare aveau cizme sau pantofi. Iarna femeile purtau *căbat de pliș* negru. Bărbații purtau suman sau roc.

O caracteristică locală erau gardurile din spini sau nuiele.

Obiective turistice și de agrement

- casa memorială poet Olos Lajos din Adea;
- biserica reformată din Adea, construită în 1730;
- capela romano-catolică ridicată de familia arhiducelui Iosif de Habsburg în memoria fiului Ladislau, care a decedat pe 6 septembrie 1895, la numai 20 de ani, în urma unui accident la vânătoare produs în acel loc; a fost renovată în 2005.

Rezervaţii şi monumente ale naturii

- Situl *Natura 2000*;
- *Pădurea Adea*, proprietate a statului, administrată de Direcția Silvică Arad, cu suprafața de 925 ha, cu variații forestiere, declarată rezervație de vânătoare pentru fazani, cerbi carpatini și lopătari, mistreți, căpriori și alte animale sălbatice.

Bibliografie

Șerban, Ioan I. (coord.), *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, 2003.

Șerban, Mircea, *Sintea Mare, vatră seculară*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2005.

Șerban Mircea, Ban Zorioara, *Monografie Sintea Mare*, Editura Gutenberg, Arad 2006.

Comuna Socodor

dr. Sorin Bulboacă

Stema Comunei Socodor

Descriere

Stema Comunei Socodor se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, scartelat, cu cele patru câmpuri colorate în roșu și albastru pe diagonale. În partea superioară, în dreapta, pe câmp albastru, este reprezentat un cerb lopătar de argint, iar în stânga, pe câmp roșu, este reprezentată o crenguță de soc cu cinci frunze și cu floare, totul de aur. În partea inferioară, în dreapta, pe câmp, roșu, este reprezentată o varză de aur, iar în stânga, pe câmp albastru, este reprezentat un caduceu de argint flancat de două spice de grâu de aur. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor

Cerbul lopătar semnifică bogăția cinegetică a zonei. Floarea de soc este, în cazul de față, *armă vorbitoare*, dând denumirea localității. Varza și spicele de grâu simbolizează principalele ocupații ale locuitorilor: legumicultura și cultivarea cerealelor. Caduceul semnifică faptul că este o localitate de frontieră, aflându-se la numai 12 km de granița cu Ungaria. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri

Zekudvar (1299, 1311), *Zekudwar* (1406), *Székudvar* (1722), *Socodor* (1723).

Repere geografice

46°31′31″ N, 21°25′40″ E; altitudine: 89 m; suprafață: 118,82 km^2 (11.882 ha, din care 332 ha intravilan, 11.550 ha extravilan).

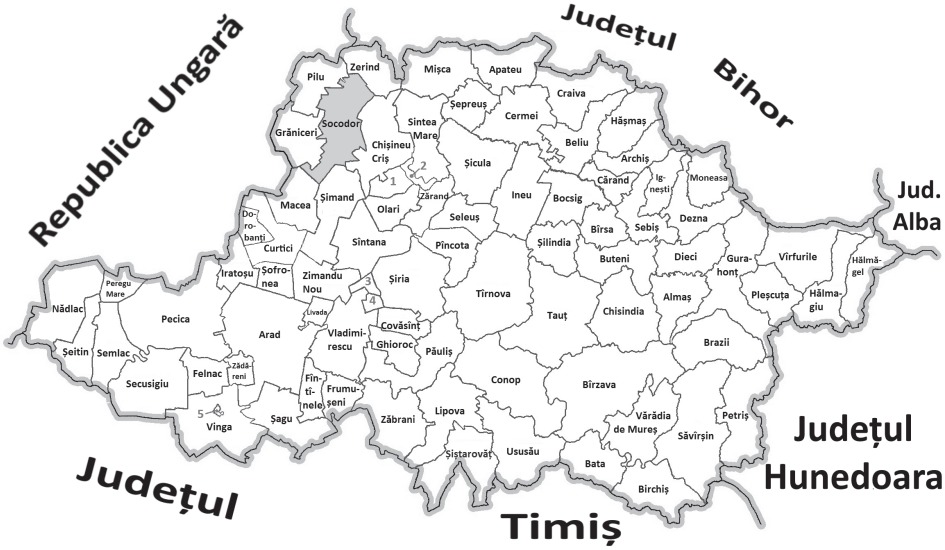

Scurtă prezentare

Comuna Socodor este o unitate administrativ-teritorială formată dintr-o singură localitate, Socodor, și este poziționată geografic în nord-vestul Județului Arad, în Câmpia Crișului Alb - partea de vest a acestei câmpii, pe malul stâng al râului Crișul Alb.

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Localitatea este conectată rețeaua feroviară, având gară la calea ferată Chișineu Criș-Grăniceri (parte a traseului feroviar Arad-Grăniceri).

Drumul rutier național DN 79A Vârfurile-Gurahonț-Almaș-Buteni-Bârsa-Bocsig-Ineu-Șicula-Sintea Mare-Chișineu Criș-*Socodor*-Gră-

niceri-Vărșand-frontiera cu Ungaria trece pe teritoriul comunei, chiar la marginea localității.

Pe teritoriul comunei trece și drumul rutier județean DJ 709B Arad-ieșire din DN 7-Șofronea-Curtici-Macea-Sânmartin-Grăniceri-*Socodor*-inserție în DN 79A-Pilu-frontieră Ungaria, conectarea DJ 708B cu DN 79A făcându-se chiar la marginea localității.

Distanțe față de orașe: Arad - 48 km, Chișineu Criș - 7,5 km, Curtici - 35,5 km, Ineu - 37 km, Oradea - 80 km, Timișoara - 102 km, Gyula (Ungaria) - 26,5 km, Bekescsaba (Ungaria) - 41km.

Istoric

Prima atestare documentară: 1299.

Considerații asupra toponimicului

Referitor la numele satului și la etimologia acestuia se cunosc trei variante, însă toate sunt doar ipoteze de travaliu.

Prima variantă, locală, presupune că numele *Socodor* ar fi rezultatul combinării cuvintelor maghiare *szék* (*scaun* - cu sens de *reședință*), și *udvar* (*curte*), și pronunțarea acestui rezultat în limba română; fenomenul ar fi asemănător cu cel care a generat substantivul *secui* și forma de organizare administrativ-teritorială în *scaune*.

A doua variantă, tot locală, narează că numele *Socodor* ar veni de la o pădurice de soc existentă pe malul drept al Crișului Alb (locul pe care se află satul astăzi), pădurice care adăpostea trei mici așezări românești pe care turcii, după înfrângerea oștii maghiare, în drumul lor spre Munții Zărandului și Munții Codru Moma, le-au descoperit. Dacă strict etimologic varianta este discutabilă, prin ea s-ar explica totuși felul dezordonat, completamente nesistematizat, în care sunt desenate și astăzi drumurile satului în teren: ca în pădure. În această variantă, cele trei mici așezări din pădurice de soc s-au contopit între anii 1600-1700 pe locul pe care se află azi vatra satului.

A treia variantă a fost enunțată de istoricul Silviu Dragomir în lucrarea *Istoria Diecezei Arad*. Acesta opinează că substantivul propriu *Socodor* derivă din două cuvinte slavone: *soco* (seacă), și *dol* (vale); tradus în românește, *soco dol* ar însemna *vale seacă*. În interpretarea lui Silviu Dragomir, este posibil ca această denumire să vină de la valea care trece

prin mijlocul satului și care seca în timpul verii și să fi fost dată locului în timpul conviețuirii slavo-române din secolele VII-VIII d.H, sunetul final *l* transformându-se în *r* de-a lungul vremii. În opinia noastră varianta istoricului Silviu Dragomir ar explica și numele de localitate *Sohodol* (un sat *Sohodol* în comuna omonimă din Județul Alba, un sat *Sohodol* în Comuna Căbești, Județul Bihor, un sat *Sohodol* în Comuna Bran, Județul Brașov, un sat *Sohodol* în Comuna Tismana, Județul Gorj), în aceste cazuri păstrându-se sunetul final *l*, dar transformându-se sunetul *c* al termenului *soco* în *h*. Varianta pare acceptabilă și prin prisma faptului că toponimul *valea seacă*, fie ca nume de localitate, fie ca nume de zonă nelocuită dar bine definită, este folosit în mai toată țara din vremuri străvechi.

Repere istorice

Pe teritoriul Comunei Socodor au fost descoperite obiecte ceramice aparținătoare Culturii Otomani, vestigii din epoca bronzului și două necropole, una atribuită gepizilor (sec. VI), și una avarilor.

Documente vechi atestează că înainte de înființarea satului Socodor fiinţau două sate mai mici: *Cuajda* (*Ghiurhe*), şi *Picer*, contopirea acestora generând satul Socodor de astăzi. În *Monografia Parohiei Ortodoxe Române Socodor*, publicată în septembrie 1966, preotul dr. Roman Popa susține că localitatea Socodor s-a format din *trei* așezări preistorice, cea de-a treia numindu-se *Richișel*.

Cuajda (sau *Ghiurhe*), se afla la o depărtare de 4 km spre est de actuala vatră a satului, pe un teren ridicat; se crede că pe acel loc a fiinţat în epoca ceramicii un important centru administrativ, prevăzut cu un sistem de apărare specific epocii respective.

Picer (sau *Picior*), era situat în partea de vest, înspre Crișul Alb, și supus deselor inundații ale râului. Pentru a se proteja de revărsările Crișului Alb și de animalele sălbatice, locuitorii își construiau locuințele pe stâlpi înalți, bătuți în pământ, accesul făcându-se pe o scară mobilă care era ridicată în timpul nopții, de la stâlpii pe care erau construite locuințele (picioare, *picere* în graiul zonei), derivând numele așezării.

Rechișel, a treia așezare preistorică, se afla în imediata apropriere a actualei vetre a satului, spre est. Aici au fost scoase la lumină accidental, la ararea terenurilor agricole cu mijloace moderne, cioburi de vase cera-

mice cu ornamente simple și o roată de olar, tot din ceramică, folositoare la fabricarea vaselor de pământ. Această așezare preistorică încă nu a fost cercetată și exploatată arheologic.

Unii monografiști susțin că în timpul ocupației romane a Daciei, prin hotarele actualei Comune Socodor trecea drumul spre nordul provinciei, de aici provenind toponimicul *Calea lui Traian*, folosit și în prezent. În imediata apropriere a drumului se află și astăzi *Grădina lui Traian*, locul în care, se spune, se cultivau cele necesare aprovizionării cu hrană a cohortelor aflate în trecere prin acest loc. De bună seamă că locuitorii celor trei așezări descrise mai sus, daci, au lucrat și cultivat această grădină prin muncă forțată sau corvoadă.

În anii 1299-1311 satul Socodor făcea parte din domeniul familiei nobiliare Aba, iar în 1406 aparținea domeniului Veér.

Satul este menționat în mai multe documente din 1456, 1481, 1486.

În anul 1488 satul era stăpânit de familia nobiliară maghiară Köthe.

Între 1553-1561 documentele menționează în Socodor 41 de sesii iobăgești.

Satul avea 88 de familii de țărani în 1567 și 68 de familii în 1579.

În 1609 Socodor este dăruit de Gabriel Báthory (Gábor Báthory), principe al Transilvaniei, familiei nobiliare maghiare Balassa.

Satul apare consemnat și în acte din anii 1646, 1650, 1656, 1683.

În 1819 au fost aduși în Socodor colonişti maghiari din Ungaria, ca mână de lucru pe domeniul nobilului Weneh Heim.

La Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 au participat mai mulți locuitori ai Comunei Socodor: preotul Petru Marșieu (ulterior protopop), preotul Aurel Pap, țăranii Flore Păşcuț, Toader Junc, Ioan Otavă, Iosif Berar, Dimitrie Muscan, Mihai Ardelean, Ștefan Sabău, Gheorghe Păşcuț, Ioan Ardelean, Vasile Ardelean, Dimitrie Chirilă, Ioan Mladin, Ioan Jura, Petru Igna, Ioan Muscan, Ioan Tulcan, Senti Indricău, Dimitrie Barna și Gheorghe Bonțău.

Evoluție demografică

*Socodor***:** 1715 - 20 de familii**;** 1720 - 72; 1747 - 282; 1771 - 304; 1800 - 293 de familii de țărani iobagi și 43 de familii de jeleri; 1828 - 619 familii de țărani, 4 familii de meșteșugari; 1851 - 4.017 locuitori; 1857

- 3.042; 1869 - 4.794; 1880 - 4.881; 1900 - 5.206; 1910 - 5.530; 1922 - 5.354; 1930 - 4.723; 1956 - 3.895; 1966 - 3.234; 1977 - 2.924; 1992 - 2.322, 2002 - 2.285, 2011 - 2.367.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 86,43% români, 3,88% maghiari, 7,81% rromi, 0,29% altă etnie, 1,56% etnie nedeclarată sau necunoscută.

- *confesională*: 86,57% ortodocși, 4,6% romano-catolici, 4,39% adventiști de ziua a șaptea, 1,14% penticostali, 1,64% alte religii, 1,64% religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica ortodoxă

Tradiția spune că prima biserică ortodoxă din Socodor a ars pe la anul 1760, sau poate a fost distrusă de tunurile lui Bucov, reușindu-se să se salveze însă câteva icoane și cărți de cult mai importante. Această ipoteză pare să fie destul de verosimilă, deoarece una dintre vechile icoane prăznicare din patrimoniul bisericii are ars colțul din stînga-jos.

În anul 1763 se termină de zidit actuala biserică. Pietrele pentru fundație au fost aduse cu carele din Dealul Milovei (aproximativ 90 km spre sud-sud-est, pe Mureș), iar cărămida a fost fabricată și arsă pe locul bisericii, lângă vale. Pe acea vreme tot teritoriul cuprins între cele trei străzi și vale aparținea bisericii și era folosit ca cimitir. Stilul construcției edificate în anul 1763 este baroc vienez, cu turn în formă de suliță și cu cruce de fier în vârf. De o reală valoare artistică și istorică este iconostasul cu icoanele aflate pe acesta, pictat în stil bizantin; cumpărat în anul 1786 de la Biserica Creștină Sârbă din Arad, se crede ca ar fi pictat de pictorul Nedici.

Șirul preoților ortodocși din Socodor se poate urmări în trecut până în anul 1745. Pe evanghelia tipărită în anul 1742 se regăsește următoarea afirmare: *Scris-am eu Popa Petru 8 dec. 1745*. Într-o lucrare statistică publicată de dr. Gheorghe Ciuhandu, numită *Românii din câmpia Aradului*, se notează alte trei nume de preoți care au slujit la biserica din Socodor în anul 1743, aceștia fiind Popa Ioan, Pop Gheorghe și Popa Gheorghe. Între anii 1762-1779 biserica a fost păstorită de Teodor Popovici, adică Popa Teodor, sub a cărui slujire s-a zidit actuala biserică. Între anii 1779-1766

sunt scrișI în registrele parohiei cinci preoți: Simion Țapoș, Pavel Indricău, Marcu Moroșean, Ștefan Chebeleu și Ioan Moaler, toți din Socodor. Din anul 1820 până în anul 1831 au slujit preoții Nicolae Ianc, Vasile Țapoș și Gheorghe Țapoș, dintre care cel mai învârstă era Nicole Ianc, deoarece își angajase capelan pe preotul Teodor Moaler. Preotul Gheorghe Țapoș a fost asesor consistorial, deci unul dintre cei mai de seamă preoți ai timpului în dieceza Aradului, și prieten cu profesorul Constantin Diaconovici Loga, marele dascăl al Preparandiei din Arad. Între anii 1864 și 1872 sunt notați preoții Vasile Țapoș (probabil unul din fiii preoților Țapoș, o adevărată „dinastie preoțească"), și Petru Chirilă. În anul 1865 sunt notați preoții Dimitrie Popa și Ștefan Tulcan, iar în perioada 1872-1877 preoții Ștefan Tulcan și Vasile Țapoș. Începând cu anul 1877 biserica ortodoxă a fost slujită de preotul Gavril Lazăr, devenit personaj literar în nuvela *Pădureanca* a lui Ioan Slavici - *Popa Furtună*, numit astfel de credincioși din pricină că era mustrător. Din 1882 până astăzi au slujit următorii preoți: Aurel Varga (1882 și 1919), Aurel Popa (1904-1909), Aurel Pop (1906-1943), Petru Mureșean (1912-?), Petru Brad (1926-?), Ioan Mladin (1932-?), Ioan Moțiu (1938-?), Roman Popa (1946-?), Ioan Mihuța (1974-1983), Constantin Stan (1979-2011), Viorel Boțoc (1983-?), Ovidiu Ardelean (2011-prezent).

O frumoasă amintire legată de biserica din Socodor și de credincioșii ei: pe 14 iunie 1900 (o zi de joi), se anunță vizita canonică în Socodor a episcopului ortodox al Aradului, Iosif Goldiș, fiu al satului Socodor; entuziaști și vrând să-i facă o surpriză plăcută *episcopului lor*, credincioșii au adunat și au cheltuit 280 de coroane pentru a realiza un portret al lui Iosif Goldiș, portret cu care să îl întâmpine la sosire pe înaltul ierarh și pe care apoi să-l păstreze în biserică.

Obiecte de cult de importanță istorică și de valoare artistică aflate în patrimoniul bisericii:

- *crucea de fier din vârful turnului*, așezată odată cu edificarea construcției, în anul 1763 (azi aflată în cimitirul CFR, pe partea stângă a drumului național DN 79A, la intrarea în localitate);

- *cruce mare, din lemn, cu crestături pe margini*, purtată la procesiuni și înhumări;

- *un clopot mijlociu*, vărsat (turnat) în anul 1792; în anul 1892, datorită unei fisuri, a fost topit și vărsat din nou;

- *două sfeșnice din fața Sfântului Altar*, lucrate artistic, și sfeșnicele

din despărțământul femeiesc, acestea din urmă fiind însă lucrate mai dur;

Cărți de cult, scrise cu litere chirilice, începând cu anul 1723:

- *evanghelie* ferecată în argint, tipărită în anul 1723;
- *evanghelie* în format mai mic, tipărită în anul 1742 (pe această carte este înscrisul amintit mai sus: *Scris-am eu Popa Petru 8 dec. 1745*);
- *triodion*, tipărit în anul 1731;
- *kiriakodromion*, tipărit în anul 1732;
- *antologhion*, tipărit în anul 1737;
- *penticostarion*, tipărit în anul 1746;
- *octoih*, tipărit în anul 1760;
- *Adunarea Cazaniilor*, tipărită la Viena în anul 1793.

Biserica catolică

În anii 1332-1337 este menționată în documente *Plébánia Socodor* (plébánia = parohie), fapt care atestă existența unei comunități catolice.

Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea

Satul Socodor este cel de-al cincilea loc din România în care s-a constituit o comunitate de credincioși adventiști de ziua a șaptea, după Pitești (1869-1870), Sarighiol (1891-1892), Cluj-Napoca (în același timp cu comunitatea de la Sarighiol), și București (1900). Conform cu mărturiile, un grup de 14 credincioși baptiști au întemeiat în anul 1906 o comunitate adventistă de ziua a șaptea autentică, renunțând la doctrina baptistă. În doi ani, până în 1908, numărul credincioșilor s-a dublat și s-a înregistrat primul botez adventist în Socodor. Acesta a fost începutul primei comunități adventiste de ziua a șaptea din Banat și Crișana, practic din vestul țării. Este de remarcat că nici unul dintre aceste cinci prime centre de apariție a adventismului în România nu este rezultat al acțiunii de propovăduire sau de colportaj al altui astfel de centru.

Primul credincios adventist din Socodor a fost tânărul baptist Gheorghe Unc. Acesta, fiind sărac, a emigrat în Germania și a ajuns într-un orășel cu o activă comunitate adventistă, comunitate la care a aderat și el. La întoarcerea în Socodor, după mai multe dezbateri avute cu foștii săi coreligionari baptiști, i s-au alăturat în noua credință alți 13, astfel generându-se grupul de 14 primi adventiști din Socodor. După mulți ani Gheorghe Unc a emigrat în SUA și s-a stabilit la New York, unde a murit.

Familiile care au constituit grupul prim de adventiști din Socodor: familia Petru Indricău, familia Axente Indricău, familia Simon Nănău, fa-

milia Ștefan Bărar, familia Mihai Onacă, familia Ilie Otavă, familia Ioan Șilboc, familia Simion Tuleu, familia Nicolae Uncruț.

Al doilea val, care a dublat numărul de membri ai comunității, a fost constituit din familiile Ioan Marchiș, Petru Ivan, Ioan Jigău, Vasile Jigău, Gheorghe Jigău, Dimitrie Jigău.

Foarte mulți dintre urmașii membrilor fondatori ai comunității din Socodor a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea duc astăzi mai departe credința strămoșilor lor.

Primul lăcaș de închinare a fost casa lui Petru Indricău, din Socodor nr. 97, care era până atunci loc de închinare pentru baptiști. Trecerea lui Petru Indricău la adventism i-a obligat pe baptiști să-și afle un alt loc de închinare. Comunitatea a avut succesiv mai multe astfel de locuri de rugăciune, de fiecare dată în casa câte unui credincios, până în anul 1907, când Petru Indricău cumpără un teren viran în centrul satului și hotărăște ridicarea acolo a bisericii, fapt care se petrece în 4 ani, biserica fiind dată în folosință în anul 1911. Construcția s-a făcut pe cheltuiala exclusivă a credincioșilor. În anul 1939 comunitatea a decis trecerea construcției bisericii și a terenului aferent în patrimoniul Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea din România, până atunci fiind proprietate privată. Timp de 86 de ani clădirea bisericii a rămas nemodificată, deși se arăta a fi neîncăpătoare.

Primul pastor adventist care a vizitat comunitatea din Socodor a fost un german cu numele Huenergardt.

Primii trecuți de la baptism la adventism au considerat ca fiind valid botezul primit la intrarea în comunitatea baptistă. Ulterior, după dezbateri doctrinare și dogmatice, s-a concluzionat că este totuși necesar botezul la intrarea în comunitate.

Adventiștii din Socodor au organizat în 1908 un festival adventist, ocazie cu care s-a oficiat și primul botez adventist, cea botezată fiind Sara Marchiș.

Peste trei ani, în 1911, s-a organizat un alt festival, ocazie cu care s-a oficiat și prima cununie religioasă adventistă, mirii fiind Vasile Cazan din Macea și Sofia Indricău din Socodor.

De-a lungul vremii adventiștii din Socodor au organizat cinci astfel de festivaluri, dintre care unu național.

În anul 1918, în timp de război, a apărut prima ruptură dogmatică și doctrinară în comunitate, mai mulți membri ieșind din biserică și fondând

Biserica Adventistă Reformistă. După un timp, unii dintre cei plecați au revenit în biserică. Ruptura din 1918 a lăsat biserica din Socodor cu 53 de membri.

În 1923 s-a organizat la Socodor conferința anuală a Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea din România, ocazie cu care au fost prezenți la Socodor toți pastorii adventiști din țară, întreaga conducere a cultului adventist din România și toată conducerea cultului la nivel european.

În 1925 s-a întemeiat corul comunității, coordonat de pastorul Ioan Cazan.

În 1938 s-a înființat organizația de tineret a comunității.

Guvernul mareșalului Ion Antonescu a scos cultul adventist în afara legii în 1942, biserica din Socodor fiind închisă, confiscată și transformată în atelier de confecționat mături de sorg.

În 1945 cultul adventist de ziua a șaptea a fost repus în legalitate, biserica din Socodor fiind restituită credincioșilor.

O întâmplare cu iz anecdotic din acea perioadă de după Al Doilea Război Mondial merită a fi relatată. Într-o zi de sâmbătă pastorul Pavel Crișan (a păstorit biserica din Socodor din 1945 până în 1948), a decis că va ține predica afară din biserică, în stradă, ceea ce a și făcut. A ales ca loc al predicării sale bordura înaltă a unui trotuar de sub un dud imens din apropierea bisericii. Pavel Crișan era un teolog excepțional, extraordinar de bun cunoscător al scripturilor și un orator cum foarte rar se află. Oamenii din sat au început a se opri să asculte, alții au venit fiind anunțați că se petrece ceva deosebit..., oricum se adunase lume multă și toți ascultau în tăcere. Preotul ortodox al satului, deranjat de „prozelitismul" care se făptuia sub dud și nevoind să deschidă o polemică cu „sâmbătarul", l-a trimis pe clopotar să tragă clopotele în așa fel încât glasul lui Pavel Crișan să nu se mai audă. Clopotele „au tras" aproape o jumătate de oră, fără a reuși să-l tulbure pe Pavel Crișan și fără a reuși să-i acopere glasul, spre hazul celor prezenți la fața locului fără a fi adventiști.

În 1957 s-a înființat formația de mandoline și chitare, instruită de Gheorghe Cameniță (din Arad-Micălaca).

În anul 1986 s-a înființat fanfara comunității.

În 90 de ani de existență a comunității, din 1908 până în 1998, în biserica din Socodor au fost doar 6 litigii între membri, toate 6 rezolvate de comunitate, în fiecare caz rezultatul fiind împăcarea părților.

Pastori: Huenergardt, din Germania, primul organizator al comunității (1906-1909), Mateescu (1909-1911), Hermann (1911-1915), Popescu (1916-1920), Motorca (1920-1925), Cionca (1925-1927), Pasztor (1927-1928), Mahkhem (1928-1930), Roibescu (1930-1933), Popescu (1933-1934), Petru Betea (1934-1940), Pavel Crișan (1945-1948), Popescu (1948-1949), Gheorghe Baciu (1949-1954), Bastoreală (1954-1956), Sibianu (1956- 1958), Gheorghe Doagă (1958-1962), Petru Secui (1962-1968), Gheorghe Cazan (1968-1975), Traian Maur (1975-1976), Dimitrie Jigău (1976-1978), Gheorghe Dărvășan (1978-1981), Vasile Vărcuș (1981-1983), Dimitrie Jigău (1984-1988), Ionel Ban (1988-1990), Gheorghe Rusu (1990-1993), Rădulea (1993-1995), Ionel Ban (1995-1997).

Pastori asistenți: Gheorghe Șamotă (1946), Valentin Dănăiață (1991), Lucian Floricel (1993), Teodor Trif (1994).

Cultul Baptist s-a constituit în Socodor în perioada interbelică. Clădirea de astăzi a bisericii a fost inaugurată în 4 decembrie 2016. Biserica numără peste 100 de credincioși și are cor.

Biserica Penticostală, înființată în perioada interbelică, numără peste 100 de credincioși.

Învățământul

Petrus Thoma din Socodor era student la Universitatea din Viena în 1453.

Școala românească din Socodor s-a înființat în 1773. În anul școlar 1823-1824 frecventau școala 27 de elevi. Prin contribuția credincioșilor s-au zidit edificii școlare și s-au plătit salariile învățătorilor. Biserica avea în anul 1918 patru clădiri școlare, dintre care trei serveau pentru cursul primar de patru clase, iar una era *azil de copii mici* (grădiniță în zilele noastre). Învățătorii celor trei clase primare se recrutau prin concurs, pentru a îndeplini anumite condiții. Cei care ajungeau în postura de dascăli trebuia să cunoască, pe lângă tainele învățământului, tipicul și cântecele bisericești și să fie pricepuți în a conduce corul bisericii. Bătrânii comunei își amintesc de învățători ca Nicolae Nădăban, Ioan Crișan, Iulian Pagubă și alții.

Școala Generală Iustin Marșieu de astăzi este situată pe Strada Principală, nr. 332.

Personalități

Iosif Ioan Goldiș (născut în Socodor pe 17 februarie 1836 - decedat la 23 martie 1902 la Arad) - preot, a fost episcop ortodox al Aradului în perioada 1899-1902; din anul 1882 a fost membru corespondent al Academiei Române din București.

Gheorghe Adoc (născut în Socodor pe 22 februarie 1926) - pictor, grafician, gravor, ilustrator de carte și sculptor. A absolvit Institutul de Arte Plastice din București. A realizat mai multe lucrări artistice de certă valoare. Bustul lui Mihai Viteazul, executat în bronz și care se află la Buenos Aires din anul 1993, se impune prin armonie generală, sobrietate, avânt și finețe a detaliilor. Gheorghe Adoc a realizat de-a lungul carierei artistice o galerie de portrete ale unor personalități importante din istoria și cultura poporului român, portrete gravate pe medalioane și medalii realizate între anii 1976-1992, unele excepționale, precum *Mihai Eminescu* (premiată 1992), *Nicolae Iorga*, *Dimitrie Cantemir*, *George Enescu*, *Constantin Brâncoveanu*. Lucrări reprezentative pentru Gheorghe Adoc sunt: placa omagială (80x60cm), plasată la intrarea în *Academia di Romania* din Roma, alcătuită din două busturi de bronz în basorelief pe o placă de alamă, reprezentându-i pe Decebal și pe Traian, realizată în 1968; bustul lui Onisifor Ghibu din cartierul Nufărul din Oradea, realizat în anul 1998; bustul lui Gheorghe Pituț din orașul Beiuș; monumentul *Eminescu - Slavici* de la Mănăstirea Putna; busturile lui Mihai Viteazul, Nicolae Bălcescu și Alexandru Ioan Cuza, solicitate de Ministerul Afacerilor Externe pentru a fi amplasate în capitalele Argentinei, Chile și respectiv Columbiei. Lucrarea sa cea mai importantă și mai cunoscută este *Statuia Independenței* din Iași, amplasată în piața cu același nume și dezvelită în anul 1980, lucrare realizată împreună cu soția sa, sculptorița Gabriela Manole Adoc.

Petru Marșieu - preot ortodox, protopop, deputat în Parlamentul României al Partidului Poporului.

Iustin Marșieu (n. 1879, Socodor - d. 1931, Arad) - avocat; a fost ales membru în Marele Sfat Național la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918; în aprilie 1919 generalul Gondrecourt, comandant al trupelor franceze cantonate în Transilvania, l-a recunoscut pe Iustin Marșieu drept primul prefect al Aradului, dar a fost instalat în funcție abia în 17 mai 1919, când Corpul 6 Vânători de munte al armatei române a intrat în Arad și a impus adminis-

traţia românească; a fost prefect al Aradului până la 1 mai 1920, apoi între 20 noiembrie 1928 şi 3 martie 1931; (cele două mandate de prefect al Judeţului Arad sunt scrise la loc de cinste pe placa comemorativă din interiorul Palatului Administrativ din Arad); a făcut parte din elita conducătoare a Partidului Naţional Român din Transilvania în anii 1919-1926, fiind ales membru în Comitetul Executiv al partidului la congresul din 1920, apoi membru marcant al Partidului Naţional Ţărănesc după fuzionarea Partidului Naţional Român din Transilvania cu Partidul Ţărănesc la 10 octombrie 1926; a fost preşedinte al organizaţiei judeţene Arad a PNŢ în 1946; a fost proprietarul casei de pe Bulevardul Vasile Milea nr. 15, celebra *casă cu iederă*, vizavi de Tribunalul Arad, pe care a cumpărat-o pe 23 martie 1928, cu 1.800.000 de lei, de la Victoria - institut de credit şi economii din Arad, casă de care a fost expropriat pe baza Decretului nr. 92/1950; o stradă din Municipiul Arad îi poartă numele (fosta Stradă Bușteni).

Economie

Principala sursă de venit al locuitorilor Comunei Socodor este agricultura (cultivarea cerealelor - grâu, porumb, floarea soarelui), a legumelor (cu precădere faimoasa *varză de Socodor*), şi creşterea animalelor.

Între anii 1883 şi 1887 s-a construit calea ferată dintre Chişineu Criş şi Grăniceri, care trece pe la marginea sudică a localităţii. În anul 1890 s-a realizat fântâna arteziană din mijlocul comunei, care este funcţională şi în zilele noastre şi serveşte în continuare ca sursă de apă potabilă pentru locuitori. În anul 1912 s-a realizat o altă fântână arteziană, în locul cunoscut sub denumirea locală *Mudin*. Între anii 1896 şi 1897 s-a pietruit şoseaua naţională cunoscută azi ca DN 79A. În anul 1938 s-a construit actualul cămin cultural, pe terenul bisericii ortodoxe, cu finanţarea bisericii ortodoxe.

În anul 1951 s-a înfiinţat întovărăşirea agricolă care avea să se transforme ulterior în Gospodăria Agricolă Colectivă (GAC), apoi în Cooperativa Agricolă de Producţie (CAP), pentru ca după căderea comunismului în decembrie 1989 să se desfiinţeze.

Electrificarea satului a început în 1955 şi s-a încheiat în 1956.

În anul 1963 s-a început modernizarea trotuarelor prin folosirea betonului.

Turism

Pentru mulţi turişti Socodor este o zonă de tranzit, dar rezervaţia naturală de soluri sărăturate *Valea Crişului Alb* şi *biserica Buna Vestire*, monument de arhitectură datând din anul 1768, sunt obiective turistice de mare frumuseţe şi care merită a fi văzute. Pădurea din imediata apropiere este un fond de vânătoare valoros prin specia de *cerb lopătar* existentă aici (fondul acesta de vânătoare a fost unul dintre locurile de vânătoare preferate de Nicolae Ceaușescu).

Zilele Comunei Socodor și *Praznicul de pită nouă* se organizează în fiecare an în preajma sărbătorilor de Sfânta Maria.

Bibliografie

Arhiva Națională Ungară din Budapesta, DL 19092, DL 18495, DL 20034.

Barbosa, Octavian, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, Editura Meridiane, București, 1976.

Florea Vasile, Lăptoiu Negoiță, Cebuc Alexandru, *Enciclopedia artiștilor români contemporani,* Editura ARC 2000, București, 1996.

Grozdea, Mircea, *Arta monumentală contemporană*, Editura Meridiane, București, 1987.

Indricău, Flore, *Pagini de istorie adventă a Bisericii din Comuna Socodor, Județul Arad*, manuscris.

Popa, Roman, *Istoricul Parohiei Române Ortodoxe Socodor*, manuscris.

Comuna Șagu

Horia Truță

Denumiri

Șagu: *Mezewsagh*, *Oyczewsagi, Saagh*, *Mezewsaghi, Oyczisagi*, *Segenthau* (1828), *Dreispitz.*

Cruceni: *Santa Cruz*, *Santa Croce*; *Kresztur*, *Cherestes*, *Keresztes*, *Temeskeresztes Kreuzstadten, Kreuzstatten.*

Firiteaz: *Fehergyhaz, Feyeregyhaz*, *Filleregyhaz*, *Felegyhaz*, *Alba Ecclesia*, *Fejereghazy*, *Firitsch*, *Ferihaz*, *Firityaz*.

Fiscut: *Fuskut, Fyzkuth*, *Fywzkuth*, *Temesfuzkut, Fiskut*.

Hunedoara Timișană: sat întemeiat cu acest nume, în 1925, prin colonizare.

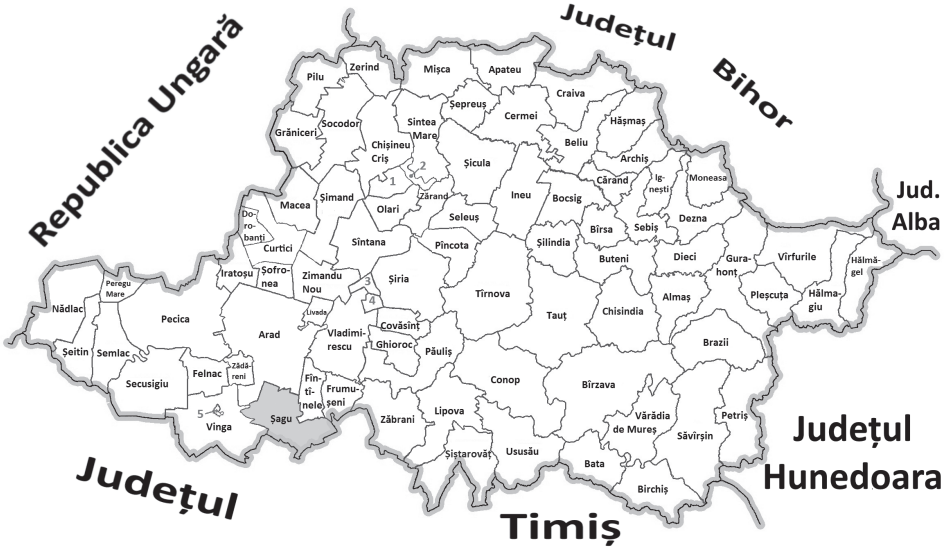

Repere geografice

46°02′20″ N, 21°18′05″ E; altitudine: 143 m; suprafață: 110 km^2 (11.000 ha, din care 500 ha intravilan, 10.500 ha extravilan).

Vecinătăți: comunele Fântânele și Frumușeni la est, Județul Timiș (comunele Fibiș și Orțișoara) la sud, Comuna Vinga la vest, Municipiul Arad la vest, nord și nord-est.

Scurtă prezentare

Comuna Șagu este o unitate administrativ-teritorială din componența Județului Arad formată din satele Ș*agu* (reședință comunală), *Cruceni*, *Firiteaz*, *Fiscut* și *Hunedoara Timișană*. Geografic, comuna este poziționată în extremitatea de sud-sud-vest a județului, pe partea stângă a râului Mureș (în *Banat*), la circa 12 km sud față de acest râu (Mureșul nu curge pe teritoriul comunei), în Câmpia Vingăi.

Pe teritoriul comunei există un singur curs de apă permanent: pârâul Fibiș.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este racordată la calea ferată Timișoara-Arad și are gară în satul Șagu.

Satul *Șagu* este străbătut de drumul național rutier DN 69 Arad-Timișoara.

Satele *Șagu* și *Cruceni* sunt străbătute de drumul rutier județean DJ 682G Șagu (ieșire din DN 69)-Cruceni (inserție în DJ 682A).

Satele *Cruceni* și *Firiteaz* sunt străbătute de drumul rutier județean DJ 682A Fântânele-Tisa Nouă-*Cruceni-Firiteaz*-limită Jud. Timiș-spre localitatea Fibiș.

Satele *Firiteaz* și *Fiscut* sunt legate între ele prin drumul comunal DC 92 Firiteaz-Fiscut.

Satul *Hunedoara Timișană* este legat de satul Șagu prin drumul comunal DC 95 Șagu (ieșire din DJ 682G-Hunedoara Timișană-limită cu Județul Timiș-spre Seceani; după Seceani DC 95 se inserteză în drumul rutier județean DJ 693 din Județul Timiș în imediata apropiere a accesului la Autostrada A1 București-Pitești-Sibiu-Deva-Lugoj-Timișoara-Arad-Nădlac-frontiera cu Ungaria.

Satul Șagu este poziționat la 2,5 km de Autostrada A1, dar nu este conectat la această arteră rutieră, cel mai apropiat punct de acces fiind la 8 km distanță (Arad sud).

Față de satul Șagu, celelalte sate ale comunei se află la următoarele distanțe: Cruceni la 4,5 km, Hunedoara Timișană la 5,5 km, Firiteaz la 11 km, Fiscut la 13 km.

Distanțe față de orașe: Arad - 19,7 km, Lipova - 41 km, Timișoara - 39,5 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Șagu* - la 1332, *Cruceni* - la 1771 (colonizarea cu șvabi sub Maria Tereza - 62 familii de colonişti din Würzburg, Strassburg şi Bamberg), *Hunedoara Timișană* - la 1925, întemeiată cu acest nume, prin colonizare), *Firiteaz* - la 1256, *Fiscut* - la 1493.

Vestigii arheologice care confirmă locuirea pe aceste locuri s-au descoperit risipite în toate satele comunei. Cea mai veche urmă de locuire a teritoriului a fost descoperită la Firiteaz și constă în piese arheologice aparținând perioadei neolitice. La lucrările de realizare a autostrăzii A1 s-au descoperit pe teritoriile satelor Șagu și Cruceni urme de locuire din epocile Hallstadt (1200-500 î.H.), bronzului, romană și daco-romană.

Un element specific perioadei târzii a primei vârste a fierului este un grup scitic pe care unii cercetători români îl consideră ca fiind de origine tracă sau iraniană. Enclava scitică localizată de Herodot pe fluviul Maris a determinat probabil apariţia la Firiteaz a elementelor de cultură materială aparţinând acestora. Două aşezări din perioada dacică şi romană au fost descoperite de curând la Firiteaz, de unde au fost extrase câteva monede aparținând populației autohtone. La Firiteaz, pe *Dealul Columbului*, au realizat cercetări de suprafață Dorel Micle și L. Dorogostaiky în 2006 și Liviu Măruia în 2010. Punctul este situat în Câmpia Vingăi, localizat pe un bot de terasă, la 100 m vest de confluența a două pâraie sezoniere fără nume. Au fost dezvelite urmele unei cetăți, locuirea în zonă încadrându-se cronologic în mai multe epoci: epoca bronzului (*Cultura Cruceni-Belegis*), epoca dacică (sec. II î.H.-I d.H.) și sec. II-IV d.H. A fost sesizată în acest punct existența unei fortificații de tip promontoriu barat și a fost salvat material ceramic din mai multe epoci, inclusiv din perioada regatului dac.

În punctul *Ţârvenca* din Firiteaz au făcut cercetări de suprafaţă Dorel Micle şi A. Cântar în 2006 şi L. Dorogostaiky în 2010. Punctul este situat în Câmpia Vingăi, pe un bot de terasă ce domină cu circa 20-30 m diferenţă de nivel valea pârâului Beregsău. Aici a fost identificată o aşezare care a dăinuit mai multe epoci: epoca bronzului, epoca dacică (sec. II î.H.-I d.H.), şi secolele II-IV d.H. Din acest punct au fost salvate mai multe fragmente de vase ceramice cu un stadiu de conservare mai mult decât precar, unele dintre ele putând fi datate în perioada regatului dac.

Pe teritoriul satului Firiteaz, la circa 1 km vest de punctul numit *Capul Boului*, se recunosc în teren urmele unei fortificaţii circulare cu diametrul de aproximativ 35 m, înconjurată de un şanţ lat de 2 metri. În interiorul ei se află fragmente de cărămidă, mortar şi resturi ceramice medievale.

În apropierea casei de la nr. 102 din Firiteaz se află o piatră în formă de obelisc, înaltă de 1 m, care a servit în secolul al XVIII-lea ca punct de reper pentru măsurarea loturilor iobăgeşti şi delimitarea rezervei senioriale a domnului de pământ.

În dreapta şoselei Şagu-Cruceni, pe traseul Autostrăzii A1, la km 20-21, în arătură, au fost descoperite un cuţitaş şi o scăriţă de şa din fier, ambele piese datând din secolul al X-lea.

Satul Şagu a aparţinut în timp mai multor domenii feudale, în 1665 fiind amintit ca o aşezare importantă aflată sub stăpânire turcească. În 1770 populaţia locală a fost strămutată în sudul Banatului şi în loc au fost aduşi colonişti germani din Alsacia şi Lorena, satul primind numele *Segenthau*. Doi ani mai târziu, în 1772, sub împărăteasa Maria Tereza, pe locul numit *Movila Teşită* (*Stockbrunennnen*), au fost aduse şi sedentarizate 62 de familii de şvabi din Wurtzburg, Strassburg şi Bamberg, astfel fondându-se actualul sat Cruceni (între satele Tisa Nouă, Fiscut, Firiteaz, Şagu şi Sânicolaul Mic. Primele străzi definitive au fost trasate în 1780, odată cu edificarea bisericii, care a devenit centrul localităţii. În 1782 Ludwig von Alberti a extins şi sistematizat satul, astfel ca Uliţa Mare şi ulicele Fântânii, Preotului, Domnilor, Cimitirului şi Tufelor să formeze o cruce dublă.

Evenimentele din 1848-1849 au adus suferinţă populaţiei germane, care a intrat în conflict cu gărzile revoluţionare maghiare. La marginea de nord a satului Şagu, pe Dealul Kunbergl, au avut loc lupte sângeroase între trupele maghiare comandate de generalul Nagy Sandor şi cele imperiale conduse de feldmareşalul Schlick. Tot în 1848, la sud de Mureş a fost

organizată o mare răscoală împotriva stăpânilor feudali maghiari, a înrolărilor forţate în armată, pentru alungarea autorităţilor maghiare din comune şi înlocuirea lor cu funcţionari români, răscoală care a cuprins şi satele Firiteaz şi Fiscut. Judele districtual Varga raporta că la 27 octombrie s-au răsculat ţăranii din plasa de lângă Mureş, cu centrul la Fibiş, mişcare care a cuprins într-o măsură mai mică sau mai mare toate satele. Intensitatea revoltei a determinat mobilizarea, pentru pacificare, a 800 de infanterişti, 100 de călăreţi şi două tunuri. Satul Fiscut s-a supus, dar la Firiteaz s-a opus rezistenţă şi, în consecinţă, s-a tras cu tunurile. După plecarea trupelor răscoala a reizbucnit, administratorul domeniului fiind nevoit să fugă. A fost instituită curtea marţială, fiind executat preotul din Sânicolaul Mic pe 13 noiembrie 1848.

În anii următori asupra localității s-au abătut și câteva calamități care au produs mari prejudicii: cutremur (10 iulie 1856), secetă urmată de foamete (1862-1863), incendiu (1863), epidemie de holeră cu 40 de victime (1866). Pentru a veni în sprijinul populației, în Șagu s-a înființat în 1912 Serviciul Voluntar de Pompieri, cu 30 de membri.

Desființarea Banatului Timișan în 1779 și constituirea noilor comitate a făcut ca satele actualei comune să treacă în administrarea teritorială a Comitatului Timiș, administrare sub care au rămas până în 1925 când, prin reorganizarea administrativă, au fost încorporate în Județul Arad. Ulterior au mai avut loc alte reorganizări administrativ-teritoriale.

Primul Război Mondial (1914-1918), a făcut multe jertfe. Numele celor căzuți sunt înscrise pe monumentele ridicate în memoria lor. După război, la 14 aprilie 1920, fără să mai aștepte demersurile oficiale pentru înfăptuirea reformei agrare, un grup de 200 de locuitori din Firiteaz au împărțit între ei moșia lui Alexandru Tagany.

În urma reformei agrare din 1920 s-a înființat satul Hunedoara Timișană prin colonizarea și împroprietărirea coloniștilor din zona Brad, Ilia, Deva (toate trei localitățile fiind din Județul Hunedoara), casele construindu-se în jurul conacului lui Alexandru Taganyi, conac legat de gara CFR Șagu printr-o cale ferată îngustă, cu vagoane tractate de cai, construită în 1904 pentru transportarea produselor agricole din fermele sistematice aflate în apropiere.

În condițiile intensificării propagandei naziste din preajma celui de-Al Doilea Război Mondial, în Șagu a fost înființată în 1940 o organizație

a Grupului Etnic German. În anul anterior, pe 14-15 iunie 1939, la Şagu a avut loc o importantă adunare pronazistă. Efectul celor două evenimente (adunarea din 1939 şi constituirea Grupului Etnic German în 1940), a fost înrolarea în armata germană a numeroşi tineri din comună, fapt care avea să aibe după război urmări grave pentru populaţia de origine germană.

Ca urmare a schimbării cursului războiului la 23 august 1944, în 27 august 1944, într-un raid aviatic german, a fost mitraliat trenul personal după ieşirea din gara Şag spre Vinga, rezultatul fiind mai multe victime, cu precădere femei şi copii.

După încheierea războiului, în perioada 1945-1949, ca urmare a colaborării cu armata germană, numeroşi etnici germani din Şagu şi Cruceni au fost arestaţi şi trimişi în Uniunea Sovietică, în lagăre de muncă.

Aşezări dispărute

Fiscut: *Kisfaludi Major* (21 de locuitori în 1913), *Şimontanya* (269 de locuitori în 1910), *Sumanda Tanya* (13 locuitori în 1910).

Firiteaz: *Antal Major* (150 de locuitori în 1913), *Feleş Major*, (47 de locuitori în 1913), *Ifigenia Major* (50 de locuitori în 1913).

Demografie

Şagu: 1786 - 69 de familii; 1828 - 252; 1869 - 1.729 de locuitori; 1800 - 1.820; 1890 - 2.038; 1900 - 1.986; 1910 - 2.023; 1922 - 2.059; 2011 - 2.006.

Între anii 1946-1948 au fost strămutate şi sedentarizate în sat 182 de familii de români.

Cruceni: 1936 - 295 de numere de casă şi 1.078 de locuitori, cu următoarea componenţă etnică, religioasă şi ocupaţională: 1.038 de germani romano-catolici, 27 de maghiari romano-catolici, 13 români ortodocşi, toată populaţia fiind ocupată în agricultură; 2011 - 575 de locuitori.

Firiteaz: 1786 - 170 de familii; 1828 - 251; 1869 - 1.290 de locuitori; 1880 - 1.207; 1890 - 1.229; 1900 - 2.163; 1910 - 1.126; 1922 - 910; 2011- 430.

Fiscut: 1777 - 161 de case; 1786 - 163 de familii; 1828 - 192; 1851 - 1.100 de locuitori; 1869 - 1.035; 1880 - 864; 1890 - 847; 1900 - 875; 1910 - 896; 1922 - 798; 2011 - 581.

Hunedoara Timişană: 1925 - întemeierea satului prin aducerea aici şi sedentarizarea a 136 de familii cu 650 de suflete; 1935 - 685 de locuitori, în totalitate români de confesiune ortodoxă; 1935 - 134 case; 1946 - 217 de familii, cu 829 de suflete; 2011 - 184 de locuitori.

Comuna Şagu: 1972 - 5.279 de locuitori (2.634 de bărbaţi şi 2.645 de femei; ponderea populaţiilor satelor în totalul populaţiei comunei: Şagu 48,3%, Cruceni 14,9%, Fiscut 14,1%, Firiteaz 13,8%, Hunedoara Timişană 8,9%; fondul de locuinţe: 1.573 de case şi apartamente, distribuite astfel: Şagu 560, Cruceni 255, Firiteaz 305, Fiscut 284, Hunedoara Timişană 169); 2002 - 3.862 de locuitori; 2011 - 3.776

Structura populaţiei (în 2011)

- *pe sexe*: 1.915 sex masculin (50,72%), 1.861 sex feminin (49,28%);

- *pe grupe de vârstă*: 681 de persoane între 0-14 ani, 2.213 între 15-59 de ani, 882 peste 60 de ani - din care 125 peste 80 de ani;

- *pe etnii*: 85,75% români, 6,3% rromi, 2,93% maghiari, 1,53% altă etnie, 3,49% etnie necunoscută sau nedeclarată;

- *pe confesiuni religioase*: 79,76% ortodocşi, 4,92% baptişti, 4,71% romano-catolici, 4,21% penticostali, 1,45% greco-catolici, 1,35% alte religii (reformaţi, adventişti de ziua a şaptea, martorii lui Iehova, ortodocşi de rit vechi, exclusiv sârbi), 3,6% religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica catolică

Biserica romano-catolică din *Şagu* a fost construită între anii 1792-1793 de cei 728 de enoriaşi germani grupaţi în 118 familii.

Biserica romano-catolică din *Cruceni* a fost construită în perioada 1780-1783, având înscrise pe tavan cuvintele *Im Kreuz ist Heil* (În cruce este mântuirea). Icoanele sunt valoroase, majoritatea fiind din perioada respectivă, ca şi orga de tip Ludovic al XIV-lea (1783). Altarul este dominat de imaginea lui Isus pe cruce. Primii preoţi au fost călugări franciscani, sfinţirea bisericii fiind făcută de episcopul Emmerich Cristovich la sărbătoarea Înălţării Sfintei Cruci, care a devenit hramul sfântului lăcaş. Enoriaşii au ridicat la ieşirile spre localităţile catolice din jur câte o cruce. În prezent biserica din Cruceni deserveşte cultul greco-catolic.

Biserica ortodoxă

Într-un document din 1880 se menționează existența în *Șagu* a unei biserici ortodoxe de zid, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, edificată prin 1800. Crescând populația românească prin colonizări succesive (începute în 1923), în aprilie 1938 s-a înființat Parohia Ortodoxă Română Șagu, formată din aproape 70 de familii. Primul loc de rugăciune a fost amenajat într-o casă închiriată, care a fost demolată după patru ani de folosință, după care slujbele s-au oficiat în case particulare și în vechiul local al școlii până în 1946. În 1946, cu sprijinul primăriei, a fost amenajată o capelă. În 1952 a fost amenajat un paraclis cu iconostas modest, în casa de la nr. 50.

În 1977, sub păstorire preotului paroh Dorin Florin Ștefan și sub conducerea arh. Gheorghe Bratiloveanu și prof. Gheorghe Țăranu, ambii din Arad, au început lucrările de construire a bisericii de astăzi. După ridicarea zidurilor și a învelitoarei (1977-1982), pereții au fost pictați în tehnica frescă de Mihail Bălășescu (1982-1986), și s-a instalat mobilierul: iconostasul, stranele cântăreților și ale enoriașilor, candelabrele etc. Târnosirea bisericii, cu hramul Intrarea Mântuitorului în Ierusalim, s-a săvârșit la 14 octombrie 1994, cu participarea Patriarhului Teoctist al Bisericii Ortodoxe Române, a mitropolitului Nicolae Corneanu al Banatului, a unui impresionant sobor de preoți și a corului tineretului ortodox de la catedrala din Arad.

După 1920 au apărut în *Cruceni* primii colonişti români, aceştia ridicând în 1951 o capelă ortodoxă, extinsă ulterior și transformată în biserică.

Comunitatea ortodoxă din *Hunedoara Timișană* a fost filie a parohiei din Firiteaz încă de la înființare satului (1925), slujbele religioase organizându-se în camera mare din casa cântărețului bisericesc Dumitru Lazăr și apoi în școală. În aprilie 1929 a început construirea bisericii cu hramul Pogorârea Sfântului Duh (Rusaliile), care au fost finalizate în 1935.

La *Firiteaz*, cu prilejul unei vizite canonice, a fost consemnată în 1758 existența unei biserici ortodoxe din lemn, acoperită cu șindrilă, cu hramul Sfântul Ierarh Nicolae. Sfânta masă era din lemn, fiind dotată cu obiectele de cult necesare slujbei religioase. În 1788 biserica a fost înlocuită cu alta din piatră, cu hramul Adormirea Maicii Domnului.

În partea de nord-est a localității *Fiscut*, pe locul numit *Sub Grădini* sau *Căzănişte*, a existat o biserică din lemn cu hramul Sfântul Mare Mucenic Gheorghe. În acest lăcaș de cult a fost folosit un antimis al patri-

arhului Arsenie al IV-lea al Ipecului şi Carlovițului (1726-1737-1748), imprimat la Viena în 1743 şi sfinţit de episcopul Moise Putnic al Timişoarei (1774-1781), antimis pierdut din păcate. Impunătoarea biserică din zid cu acelaşi hram a fost edificată în perioada 1850-1864, sub antreprenoriatul constructorului Rusek din Aradul Nou. Iconostasul, pictat de Ştefan Teneţki în 1770, a fost cumpărat de la biserica ortodoxă Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel din Arad (Biserica Sârbească). În 1926 s-au făcut reparaţii la clădire, ocazie cu care s-au făcut şi nişte transformări. Sub conducerea meşterului zidar Teodor Giurchi din Lipova au fost înlocuite şi modificate partea lemnoasă a turnului, tavanul şi ferestrele. În 1979, după repararea acoperişului şi înlocuirea crucilor laterale de la turn, interiorul a fost zugrăvit şi mobilierul vechi înlocuit.

Învăţământul

Ca în majoritatea localităţilor arădene, învăţământul în limbile română şi germană a început în perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al XVIII-lea şi primul sfert al secolului al XIX-lea, ca învăţământ confesional condus de biserici.

În 1777 nu exista şcoală în Firiteaz, deşi satul avea 171 de case. Se ştie însă că în 1811 cursurile erau frecventate de 33 de elevi, numărul păstrându-se relativ constant şi în anii următori. În 1842 au fost recenzaţi 45 de elevi, în afara şcolii rămânând 130 de copii.

Nu se cunoaşte cu precizie în ce an a început activitatea şcolară la Fiscut. Contractul şcolar a fost trimis pentru aprobare la Oradea în 1789. În 1811 şcoala era frecventată de 30 de elevi. În 1842 numărul acestora a scăzut la 25, localul şcolii fiind descris ca vechi şi lipsit de mobilierul necesar procesului de învăţământ.

La Hunedoara Timişană, sat înfiinţat în 1925, şcoala formată din două săli de clasă, o cancelarie şi o locuinţă pentru învăţători a fost ridicată în 1927. În primul an au fost înscrişi în ciclul primar peste 50 de copii. După reforma învăţământului din 1948 elevii de ciclu gimnazial au fost înscrişi la şcoala din Fiscut, unde exista internat, iar ulterior la şcoala din Şagu.

Şcoala confesională romano-catolică din Şagu, cu predare în limba germană, avea înscrişi 73 de elevi în anul 1805, însă cursurile se desfăşurau într-o singură sală şi erau frecventate de 41 de elevi. Crescând numărul

școlarilor, în 1840 a fost construită cea de a doua sală de clasă, iar în 1888 cea de a treia, în fiecare sală predând un învățător. După Primul Război Mondial școala în limba germană se dezvoltă, în 1919 fiind înscriși 325 de elevi.

În 1936 se înființează în Șagu școala cu predare în limba română, cu un singur post didactic, care în 1959 se unifică cu școala germană.

În 1968 funcționau în Comuna Șagu 6 școli generale și 6 grădinițe de copii, în care erau cuprinși peste 730 de elevi și 200 de preșcolari, procesul de instruire fiind asigurat de 52 de cadre didactice.

Școala primară și gimnazială organizată la Șagu și Fiscut este frecventată astăzi de 364 de elevi, instruiți de 28 de cadre didactice. Clădirea școlii din Șagu a fost edificată în 2014 și dotată cu mobilier modern.

În comună funcționează în prezent 4 grădinițe cu program normal, cu clădiri modernizate și dotate corespunzător: una în Șagu (4 săli de clasă, cu o suprafață de 280 m^2), una în Cruceni (1 sală de 40 m^2), una în Firiteaz (1 sală de 50 m^2), una Fiscut (1 sală de 48 m^2 în clădirea școlii). În cele 4 grădinițe sunt cuprinși 145 copii, programele fiind conduse de 6 educatoare.

Personalități

Teodor Răduț (n. 3 iunie 1972, Arad) - sportiv, practicant de arte marțiale din 1988 (karate shotokan), instructor de karate din 1997, antrenor și arbitru de karate din 2013; profesor de educație și fizică și sport; antrenor de arte marțiale; a urmat școala generală la Șagu, liceul la Arad, facultatea la Universitatea Aurel Vlaicu Arad, masteratul în specializarea managementul organizațiilor și activităților sportive la Universitatea de Vest Timișoara; fondator, proprietar, președinte și instructor-șef al clubului sportiv CS Școala de Karate Shodan Arad (1999).

Gradații: 6 dan în stilul shotokan, 5 dan în stilul ju jitsu, 5 dan în stilul self defense, 1 dan în stilul judo, expert în stilul self defense (gradația permite pregătirea altor instructori și formatori).

Titluri sportive

- campion mondial kata veterani WUK (World Union Karate), Roma, Italia, 2009;

- campion european kata veterani GKF (Global Karate Federation), Arad, 2014;

- campion european kata veterani MAA (Martial Arts Association), Wurzburg, Austria, 2017.

Medalii câștigate ca antrenor (de sportivii antrenați la club): 1.090, din care:

- 369 de aur (6 la campionate mondiale, 13 la campionate europene, 8 la campionate naționale, 326 în competiții private);

- 317 de argint (6 la campionate mondiale, 8 la campionate europene, 12 la campionate naționale, 280 în competiții private);

- 404 de bronz (12 la campionate mondiale, 8 la campionate europene, 16 la campionate naționale, 360 în competiții private).

Titluri onorifice

- ambasador în arte marțiale, München, 2013 (primul român onorat cu acest titlu);

- ambasador în arte marțiale, Timișoara, 2014;

- shihan (semnificație aproximativă: maestru între maeștri, dar inferior față de mare maestru), Moneasa, 2015.

- excelență în promovarea artelor marțiale, SUA, 2015 (până la redactarea acestei lucrări este singurul român care a primit acest titlu);

- mare maestru al anului 2020, Atlantic City, SUA, 2020;

A fost invitat și premiat la următoarele manifestări internaționale de tip hall of fame:

- München martial arts hall of fame, Germania (2013, 2014, 2015, 2017);

- Swiss martial arts hall of fame, Zurich (2015);

- Insbruck martial arts hall of fame, Austria (2015);

- Lisabon martial arts hall of fame, Portugalia (2015);

- Olanda International martial arts hall of fame, Nijmegen (2018);

- Africa International martial arts hall of fame, Santa Maria,Insulele Capul Verde (2015, 2019);

- International martial arts hall of fame, SUA, Atlantic City (2015, 2020); premiul acestei manifestări este supranumit Oscarul artelor marțiale.

A participat la seminarii teoretice și demonstrative naționale și internaționale alături de maeștrii Daniel Deac (karate, 8 dan), Mirio Maninni (karate, 8 dan), Vladimir Iorga (karate, 9 dan), Mauro Rovelli (karate, 7

dan), Cristophe Pinna, Mihai Botez (ju jitsu, 9 dan), Jean Pierre Fisher (karate, 8 dan), Wolfgang Joos-Held (godai-ryu, 10 dan), Heinz Kohnen (okinawa karate, 10 dan), Sifu Samuel Kwok (wing chun), Don Wilson (kick box), Cynthia Rothrock (form), Bil Walace (karate), Gregor Huss (tae kwon do), Keigo Abe (karate, 9 dan).

A organizat la Arad, în Sala Sporturilor, un seminar demonstrativ public la care i-a avut printre invitați pe Cynthia Rothrock și Don Wilson.

Este nominalizat în cartea 300 de mari maeștri de arte marțiale din lume, José Luis Montes, Spania, 2014.

A fost intervievat în cartea Dialoguri deschise, Petre Don, Editura Mirador, Arad, 2015.

Este nominalizat în cartea The 1000 best martial artist în the world, vol. VIII, Ted Gambordella, SUA, Independently published, 2018 (ordinea nominalizaților este alfabetică).

A scris cărțile Lupta cu tine însuți, Editura Concordia, Arad, 2011 (tradusă în limba engleză cu titlul The fight with yourself și publicată de Publish America, Baltimore, 2012), și Calea mea, Editura Gutenberg, Arad, 2018, ambele în colaborare cu Marius Golea.

S-a întâlnit de mai multe ori cu omul datorită căruia s-a îndreptat spre artele marțiale și care i-a fost model: Chuck Norris.

Fiul său Mario îi este elev la școala de karate și îi calcă pe urme: a promovat examenul pentru centura neagră în 2017, în același an a câștigat cu echipa școlii locul I la proba kata la Campionatul European de la Wurzburg, Germania, și a câștigat locul I la kata, proba individuală, în turneul US Open Martial Arts, Atlantic City, în 2020.

Economia

Preocuparea de bază a locuitorilor a fost încă din vechime agricultura, cu precădere cultivarea cerealelor (grâu, porumb). După anul 1741 (cumpărarea domeniilor de către familiile Ștefan Atzel și Ignacz Veress), s-a trecut la raționalizarea, comasarea și delimitarea suprafețelor agricole prin hotărniciri, făcându-se primii pași spre agricultura intensivă. În 1894 în satele Șagu și Cruceni s-a introdus cultura tutunului, care după 1920 a avut o mare extindere, aducând mari venituri.

În 1900 existau în Șagu 799 de proprietari de pământ, 51 de mici meșteșugari, 5 comercianți și 31 de argați (lipsiți de avere). În 1909 Iosif Loffler a construit în Șagu o moară mecanică (80 CP) cu trei valțuri pentru grâu și unu pentru porumb, care deservea toate satele din zonă. În perioada interbelică, prin investiții, agricultura cunoaște o perioadă de dezvoltare. După reforma agrară din 1920 au fost cumpărate mașini agricole de mare productivitate: tractoare, semănători, batoze. În scopul dezvoltării agriculturii, la Cruceni funcționa în această perioadă, cu bune rezultate, Cooperativa de Credit și Economii din Kreustatten, ca membră în Alianța Cooperativelor de Credit și Economii. În 1937 instituția avea 116 membri, cu un capital de aproape 52.000 de lei. În 1950, prin înființarea la Fiscut, de către 45 de familii, a Gospodăriei Agricole Colective (GAC) *Partizanul Păcii*, a fost deschis drumul spre socializarea integrală a agriculturii. Exemplul a fost urmat în 1952 prin crearea GAC Jakob Schmeltzer Cruceni, Progresul Firiteaz, Scânteia Șagu. O mare suprafață a fost preluată și exploatată de fermele de stat ale IAS Șagu, înființată la 1 ianuarie 1964 pe o suprafață de 2.674 ha (1.851 ha arabil, 724 ha vie, 99 ha fânețe, livezi etc), profilată pe cultivarea cerealelor și pe viticultură (producerea de struguri de masă).

În 1962 comuna a fost electrificată și s-a pus în funcțiune linia de telefonie Șagu-Hunedoara Timișană, iar în 1965 s-a construit drumul Șagu-Cruceni. În 1972 ponderea gospodăriilor racordate la rețeaua de energie electrică a fost de 72,6% în Șagu, 86,2% în Cruceni, 71,1% în Firiteaz, 66,8% în Fiscut și 60,9% în Hunedoara Timișană.

Majoritatea covârșitoare a populației a lucrat în agricultură din cele mai vechi timpuri, astfel că în anul 1972 doar 285 de locuitori aveau statut de salariați, de angajați cu contracte de muncă. Profilul economic agrar susținut de existența a 8.424 ha de suprafață agricolă cu soluri de cea mai bună calitate, din care 86,4% era teren arabil, 11,9% pășuni și fânețe naturale, 1,7% vii și livezi, suprafața de pădure fiind de doar 6 ha. Munca în agricultură era organizată printr-o Întreprindere Agricolă de Stat (IAS) și 5 cooperative agricole de producție (CAP). Cele 5 CAP dispuneau de o suprafață de teren de 6.624 ha, din care suprafața arabilă era de 5.610 ha, și aveau înscriși 1.848 de membri apți de muncă, proveniți din 1.364 de familii.

În structura suprafeței cultivate și a producției vegetale cele mai mari suprafețe le dețineau culturile de grâu și de porumb, urmate de sfeclă de zahăr și de legume.

La începutul anului 1972 efectivele de animale din gospodăriile populaţiei erau următoarele: 392 de bovine, 1.762 de porcine, 3.148 de ovine, 173 de caprine, 15 cabaline, aproape 18.000 de păsări, 461 de familii de albine. Specificaţie: efectivele notate mai sus erau proprietatea strictă a ţăranilor, fără nici o tangenţă cu unitatea agricolă cooperatistă sau cu statul, proprietarul dispunând de proprietatea sa aşa cum voia el; pentru efectivele de erbivore statul asigura, prin administraţia locală (primăria), păşunea necesară; situaţia era aceeaşi în toată ţara; ulterior, după începerea efortului de lichidare a datoriei externe a ţării, s-a interzis prin lege, sub sancţiuni aspre, sacrificarea în gospodării a bovinelor şi s-a introdus obligaţia predării către stat, contra plată, a unor cote fixe de lapte, calculate pe cap de vită producătoare de lapte; animalele de povară se mai foloseau în agricultură sau în activităţi din gospodărie doar sporadic şi numai cai, astfel că viţeii se creşteau şi se livrau statului contra cost, la o greutate dinainte stabilită prin contract (foarte mulţi locuitori ai satelor, fie ei agricultori, muncitori industriali sau intelectuali, câştigau sume foarte frumoase din astfel de contracte cu statul).

În comună mai funcţionau, cu caracter industrial, o moară, un darac de lână, un gater şi o brutărie.

Serviciile către populaţie erau asigurate de 17 unităţi cooperatiste (2 sifonării, 1 cizmărie, 4 croitorii, 1 poşetărie, 1 atelier de montat geamuri, 1 atelier electromecanic, 1 atelier de reparat radio-tv, 3 frizerii, 1 coafură, 1 atelier de zidărie, 1 cojocărie). Reţeaua comercială era compusă din 6 magazine mixte, 1 magazin nealimentar, 4 bufete şi 1 cofetărie.

În 2010 au lucrat în agricultură 1.768 persoane (931 de bărbaţi şi 837 de femei), din care doar 7 aveau pregătire de specialitate completă, 841 bazându-se pe experienţă şi vagi cunoştinţe în domeniu.

Se cultivă cereale (grâu, orz ovăz, porumb), floarea soarelui, rapiţă, soia, cartofi, legume şi zarzavaturi, pepeni, căpşuni (pe suprafeţe mici).

Exploatările zootehnice organizate se bazează cu deosebire pe creşterea oilor (6.627 de capete), porcine (1.934 de capete), păsări (20.432 de capete).

În comună există 139 de tractoare, 97 de pluguri, 96 de grape, 74 de semănători, 35 de maşini pentru erbicidat şi realizat tratamente, 26 de combine autopropulsate, 8 motocositoare, 34 de maşini pentru împrăştiat îngrăşăminte, 15 motocultoare şi altele.

Pe teritoriul comunei desfăşoară activităţi 56 de unităţi economice cu profile agricole, zootehnice, comerciale, lucrări în construcţii, transporturi, servicii către populaţie.

În prezent, mai mult de jumătate din forţa de muncă activă a comunei lucrează în societăţi comerciale industriale din Arad şi Timişoara.

Cultura tradiţională

În satele Fiscut, Firiteaz şi Hunedoara Timişană s-au practicat într-o formă autentică sau cu pronunţate elemente locale obiceiurile tradiţionale româneşti promovate de biserică sau de grupurile socio-profesionale. Până la începutul secolului al XX-lea se organizau în mod frecvent şezători iarna şi hore în restul anului. După electrificarea satelor şi avalanşa de cultură occidentală prin radio şi televiziune şezătorile, horele şi tot ce însemna cultură populară tradiţională au dispărut.

Primul cor bărbătesc din Şagu s-a înfiinţat în 1885 şi a activat până în preajma celui de-Al Doilea Război Mondial. În aceeaşi perioada activa şi fanfara, formată din foşti instrumentişti ai unităţii militare din Cetatea Aradului. În satele comunei activau tarafuri de muzică populară.

În 1966 activitatea culturală organizată de Căminul Cultural cuprindea corul mixt, echipe de teatru în limbile română şi germană, ansamblu folcloric şi fanfară. Biblioteca comunală în fondul de carte 8.300 de volume în limbile română, germană, maghiară şi rusă. În gospodăriile populaţiei s-au recenzat 425 de aparate de radio şi 74 de televizoare.

La Hunedoara Timişană, până la construirea căminului cultural în 1975, hora se organiza fie în curtea câte unei case, fie în stradă.

Dintre sărbătorile comunităţilor germane din Şagu şi Cruceni, mai cunoscute sunt carnavalurile (baluri mascate), ţinute timp de 2 - 3 zile la sfârşitul iernii, înainte Postului Paştilor. În cea de a treia zi a sărbătorii băieţii îşi puneau măşti pe faţă, îşi împodobeau caii şi porneau călare pe la gospodăriile în care erau fete de măritat, fiind primiţi cu bucurie şi ospătaţi. De Armindeni (1 mai), casele se împodobeau cu flori, în centrul localităţii se ridica o prăjină înaltă, plină cu cununi împletite de fete, în jurul căreia avea loc serbarea populară.

În octombrie, la Şagu se organiza *Kirchwei* (sărbătoare de hram, pri-

lej pentru o amplă serbare câmpenească), ocazie cu care se licitau pălăriile împodobite și baticul, se juca popice. De mare succes erau două sărbători programate anual în luna octombrie: *Ziua recoltei* și *Balul strugurilor*, ocazii cu care se organizau în toate satele comunei expoziții, spectacole și întreceri sportive.

După 1968, în comună funcționau un cămin cultural cu 3 filiale, o bibliotecă și 4 cinematografe, căminele culturale din Șagu, Cruceni și Fiscut fiind modernizate.

Comuna Șagu se remarcă astăzi prin 2 evenimente ecleziaste: *Ruga de la Fiscut* - pe 23 aprilie, *Ruga de la Firiteaz* - pe 15 august, prin ansamblurile folclorice *Datina* și *Zestrea* și competițiile profesionale inițiate de formațiile locale de pompieri.

Trei din cele patru cămine culturale (Șagu, Cruceni, Fiscut), au fost modernizate, cel din Hunedoara Timișană fiind într-o avansată stare de degradare.

Este meritorie activitatea Asociației Euro-Tineret Șagu, înființată în 2005 la inițiativa PAEM Arad, în scopul informării tinerilor cu privire la integrarea României în structurile Uniunii Europene.

Sport

Activitatea sportivă se desfășoară în jurul echipei Atletic club Șagu, activă în Liga a V-a de fotbal, cu rezultate bune în competițiile județene. Există terenuri și echipe similare în toate localitățile, dar de valoare mică.

Turism

Deși potențialul turistic al comunei este modest, există posibilitatea organizării unor momente de relaxare la pescuit de crap, caras, șalău, în balta din apropierea localității Firiteaz, unde există și loc amenajat pentru campare în corturi. Recreere și divertisment oferă și hotelul-restaurant Cabana Deltei din Șagu, situat într-un loc liniștit, pe malul apei.

Bibliografie

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureșului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H. - sec. I d.H).,* Editura Mega,

Cluj-Napoca, 2017.

***Date privind Monografia satului Șagu*, raionul Arad, (manuscris), 1966.

Mărginean, Florin, *Arheologie funerară la Mureșul de Jos (secolele X-XI*), Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Ștefan, Dorin Florin, *Șagu sat de câmpie ieri și azi*.

Toacsen Mihail, Glukc Eugen, Palcu Simion*, Meleaguri arădene, Ghid turistic*, Arad, 1972.

Toduța Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localitățile județului Arad,* Arad, 1972.

Trifa Romeo, Hedrea Ioan, Hedrea Maria, *Monografia satului Hunedoara Timișană, comuna Șagu, județul Arad,* Arad, 2012.

Țiplic, Ioan Marian, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X-XIV),* Editura Militară, București, 2006.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități,* Cluj, 2006.

Comuna Șeitin

dr. Maria Pantea

Denumiri

Villa Sahtu, Sahty, Sayhthy, Saithy, Sajteny.

Repere geografice

46°08′05″ N, 20°51′23″ E; altitudine: 88 m; suprafață: 66,04 km^2 (6.604 ha, din care 296 ha intravilan, 6.308 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Semlac la est, Județul Timiș (comunele Periam și Sânpetru Mare) la sud și sud-vest, Orașul Nădlac la sud-vest, vest și nord, Comuna Peregu Mare la nord și nord-nord-est.

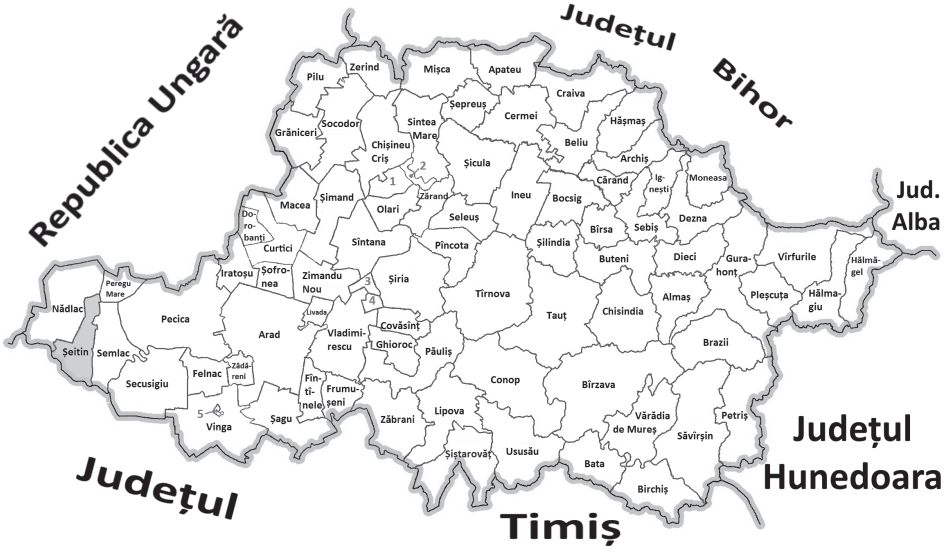

Scurtă prezentare

Comuna Șeitin este o unitate administrativ-teritorială din componența Județului Arad alcătuită doar din satul Șeitin, care dă și numele comunei. Geografic, comuna este situată în sud-vestul extrem al județului, în sud-vestul Câmpiei Aradului (parte a Câmpiei Mureșului Inferior), pe partea dreaptă a râului Mureș (în *Crișana*), acest râu constituind limita sudică a comunei, cu Județul Timiș. Pe teritoriul comunei nu există suprafață compactă de pădure. În secolele trecute a existat pădure în lunca Mureșului, dar a fost defrișată pentru a mări suprafața arabilă exploatabilă, lunca de astăzi fiind insignifiantă ca suprafață și ca vegetație.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată Arad-Nădlac și are stație de tren (pentru călători).

Satul Șeitin este amplasat la distanța de 4,5 km sud de drumul rutier național DN 7 București-Pitești-Râmnicu Vâlcea-Sibiu-Sebeș-Orăștie-Simeria-Deva-Lipova-Arad-Nădlac-frontiera cu Ungaria. Accesul la DN 7 se face pe un drum care nu este clasificat nici ca drum comunal.

Satul este străbătut de drumul rutier județean DJ 709D Nădlac-ieșire din DN 7-Șeitin- Semlac-insertare în DN7 (înainte de intrarea DN7 în Pecica).

Pe teritoriul comunei nu există drumuri comunale clasificate.

Pe teritoriul comunei nu există cale de comunicație cu localități de pe malul stâng al Mureșului, cele mai apropiate puncte de trecere fiind podul de la Pecica, la aproximativ 22 km, și platforma plutitoare (brod, compă) de la Igriș (Județul Timiș), la aproximativ 7,5 km.

Distanțe față de orașe: Arad - 45 km, Nădlac - 10 km, Pecica - 21,5 km, Timișoara - 93 km, Makó (Ungaria) - 38,5 km, Szeged (Ungaria) - 68 km.

Istoric

Prima atestare documentară: 3 septembrie 1138.

Cercetările arheologice făcute pe teritoriul comunei au scos la lumină urme de locuire din neolitic, care aparţin *Culturii Tisa*. Mai multe obiecte descoperite datează din epoca bronzului, fiind specifice *Culturii Periam-Pecica*. În partea de sud a localităţii s-au găsit mai multe obiecte

din epoca fierului, fapt care atestă locuirea dacică în acest spaţiu. În punctul *La Şalancă* a efectuat cercetări de suprafaţă M. Blăjan, în anul 1973. Situl este localizat la contactul dintre Câmpia Nădlacului şi zona joasă a luncii Mureşului, fiind situat pe o terasă, la circa 100 m nord de actualul curs al Mureşului. Aici a fost dezvelită o aşezare care a fost încadrată cronologic în mai multe epoci: secolele I î.H.-I d.H., secolele II-IV d.H. şi Evul Mediu. Din acest punct a fost salvat un bogat material ceramic, inclusiv de factură dacică, provenind din mai multe perioade istorice. În punctul *La Tălămite*, situat pe o terasă mai înălţată, localizată în apropierea Văii Tălămitea, a fost identificată o aşezare dacică datând din sec. I î.H.-I d.H. Cu ocazia unor cercetări de suprafaţă a fost salvat material dacic aparţinând *Epocii Laténe*.

În satul Şeitin, pe Aleea Mureşului, în context de locuire, au fost descoperiţi 2 denari emişi de Lucius Verus şi Lucilla Veri. În punctul *Gropoaie,* în contextul locuirii din sec. II-III d.H., au fost dezvelite 12 monede romane imperiale, fragmente ceramice de import şi fragmente de vase lucrate cu mâna. În punctele *Tăietura* şi *Nimaş* au fost identificate morminte sarmatice databile în secolul al IV-lea d.H.

Existenţa populaţiei daco-romanizate este atestată de mai multe descoperiri arheologice datând din secolele IV-IX. Dintre descoperirile cele mai semnificative amintim o necropolă din secolul al VIII-lea. În urma săpăturilor arheologice din 1963 s-a identificat o necropolă din secolele X-XI, considerată atunci prima confirmare arheologică a unui cimitir autohton din sud-vestul României. La Şeitin a fost identificată o aşezare medievală timpurie, datând din veacurile VIII-X.

Organizarea românilor în obşti, cnezate şi voievodate şi pătrunderea maghiarilor s-au simţit puternic la începutul secolului al X-lea, când teritoriul satului era parte a voievodatului lui Menumorut, iar în secolul al XI-lea era încorporat în voievodatul lui Ahtum, fiind parte a domeniului voievodului care a deţinut toate localităţile de pe Mureş situate între Pecica şi Nădlac. Înfrângerea şi uciderea lui Ahtum de Cenad, nepotul regelui Ştefan, a făcut ca acest teritoriu să ajungă în posesia celui din urmă.

Un grup de morminte datând din secolul al X-lea a fost descoperit la Şeitin în imediata apropiere a ultimelor case de pe Aleea Mureş, într-o groapă cu diametrul aproximativ de 80-100 m, groapă din care locuitorii satului extrăgeau lut. În cele două secţiuni trasate paralel cu drumul de pământ

care ducea spre Mureș au fost dezvelite 4 morminte, în 2 descoperindu-se piese de inventar funerar: un inel din tablă de bronz, ornamentat, o brățară plată din bronz cu capetele ușor aplatizate (conservată fragmentar), 7 aplici de bronz în formă de frunză și un cuțit de fier.

Primul document cunoscut în care apare menționat numele localității Șeitin, în forma *Villa Sahtu*, este un act de danie prin care regele Bela al II-lea al Ungariei întăreşte dreptul Mănăstirii Dumis asupra mai multor gospodării din satul *Sahtu* și este datat 3 septembrie 1138.

Pentru că a fost o localitate importantă în zonă, satul a fost menţionat în mai multe documente medievale. Într-un document din 1221 apare cu numele *Soht*. Potrivit documentelor, în secolul al XIV-lea, pe vatra actualei comune au fost mai multe aşezări (vezi mai jos *Aşezări dispărute*).

Răscoala lui Gheorghe Doja a afectat puternic zona. Unele aşezări din vatra Şeitinului au suferit pierderi importante, iar unii dintre iobagi s-au alăturat răsculaţilor.

În secolul al XVI-lea zona a fost distrusă în mare parte în luptele cu turcii. Potrivit documentelor turceşti, în 1556 erau menţionate ca fiind aşezări locuite *Sajti*, *Pobara* şi *Salan*, dar şi acestea aveau puţini locuitori (vezi mai jos *Aşezări dispărute*). În 1566 zona a intrat sub dominaţie otomană, ca parte a Nahiei Cenad, fiind menţionată cu numele *Sayhthy*.

O perioadă dificilă a fost la sfârşitul secolului al XVI-lea, când localităţile de pe Mureș au fost eliberate de Mihai Viteazul. Ulterior satele de pe Valea Mureşului au fost distruse de turci și au rămas pustii mai mult de trei decenii.

În 1615 familiile Luţai şi Costea au fost înnobilate de principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, cele două familii începând repopularea satului.

În 1648 o mare parte a satului era în posesia Episcopiei Catolice de Cenad, locuitorii plătind anual dijmă episcopiei. Pentru a diminua influenţa catolicismului în zonă, în 1655 principele Gheorghe Rákóczi al II-lea a înnobilat şi familia Mărginean.

Luptele dintre turci şi austrieci de la sfârşitului secolului al XVII-lea au făcut ca localităţile din nordul Mureşului să ajungă în posesia Imperiului Habsburgic în 1688, graniţa dintre cele două imperii stabilindu-se pe râul Mureș. În acest context, satele rămase în nordul Mureşului s-au dezvoltat datorită importanței lor ca puncte strategice şi militare, fiind colonizate cu sârbi. Militarii, atât de origine sârbă cât şi română, aveau unele privilegii.

După ce armatele Imperiul Habsburgic, comandate de *Eugène de Savoie-Carignan* (Eugeniu de Savoia), au cucerit Banatul de la turci în 1718 (Banatul rămăsese paşalâc otoman prin tratatul de la Carloviț din 1699), aceste localităţi şi-au pierdut importanţa militară şi grănicerilor li s-au anulat unele drepturi. Acest fapt a dus la răsculareа lor în 1735, sub conducerea lui Pero Seghedinaţ din Pecica. Printre grănicerii implicaţi în răscoală erau şi cei din Şeitin. Măsurile dure luate de autorităţi după răscoală au determinat cea mai mare parte a grănicerilor să plece în Rusia, fenomen care a generat depopulareа zonei şi transformareа vechilor aşezări grănicereşti în domeniu al Coroanei, Şeitin ajungând sat cameral. La sfârşitul secolului al XVIII-lea satul a fost repopulat cu ţărani iobagi din Apuseni care, după răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan din 1784, au fost obligaţi de autorităţi a se stabilii pe Valea Mureşului şi în Banat.

La începutul secolului al XIX-lea satul era prosper, astfel că în 1831 locuitorii au obţinut dreptul de a avea o piaţă comună. Modernizareа începută a continuat pe parcursul secolului al XIX-lea. În 1867 s-a deschis oficiul poştal, în 1868 a fost refăcută primăria, fiind ridicată clădirea în care funcţionează şi azi. În 1884 s-a introdus cadastrul şi s-a înfiinţat jandarmeria. În acelaşi an, ca urmare a intervenţiei baronului Beker, în sat a fost trimis un medic, Urmosy Kalman, care a activat timp de 30 de ani, contribuind la răspândirea igienei şi a practicilor medicale ştiinţifice.

Instaurareа regimului dualist a avut impact şi asupra localităţii Şeitin. Şi aici a început un dur proces de maghiarizare, dar care nu a avut rezultatele aşteptate de autorităţi datorită activităţii unor preoţi şi învăţători care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au remarcat ca importanţi lideri, contribuind la apărarea identităţii naţionale. Dintre aceştia îi amintim pe preoţii Teodor Popovici, Petru Nemet şi Paul Maior, învăţătorii Melentie Bot, George şi Ioan Roman, Dimitrie Micu, cei care au susţinut şcoala şi biserica şi au contribuit la organizareа unor societăţi culturale, coruri şi biblioteci.

În 1903 învăţătorul Ioan Roman a pus bazele publicaţiei *Lumina şi Adevărul*, care avea ca scop sprijinirea cetăţenilor în cunoaşterea şi respectarea legilor, pentru a-şi putea apăra drepturile şi combate abuzurile. Săptămânalul *Lumina şi Adevărul* a apărut în 26 de numere în anul 1903 şi în 16 numere în anul 1904.

Izbucnirea primei conflagraţii mondiale în 1914 şi amploareа pe care a luat-o au făcut ca până în toamna aceluiaşi an satul să se depopuleze,

majoritatea bărbaţilor apţi fiind trimişi pe front. Datorită poziţiei geografice, în 1914 au ajuns în sat aproximativ 100 de familii de refugiaţi sârbi, care au staţionat în localitate 4 luni. În 1918 răniţii întorşi de pe front au adus şi variola, şi gripa spaniolă, fapt ce a dus la creşterea ratei de deces în rândul copiilor şi femeilor. Pe câmpurile de luptă au murit 155 de locuitori ai satului.

La adunarea populară ţinută la 11 noiembrie 1918, la care au participat 2.000 de oameni, s-a constituit Consiliul Naţional Român local şi Garda Naţională locală, garda având menirea de a asigura liniştea şi ordinea publică. La 1 decembrie 1918, printre delegaţii oficiali prezenți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia care au votat unirea Transilvaniei cu România s-au numărat farmacistul Nicolae Manta și gardistul Rusandru Gheran, delegați ai Comunei Șeitin.

După Unire s-a pus în practică reforma agrară, lucru realizat cu dificultate deoarece, din cauza situaţiei sociale, nu au existat proprietăţi mari care să poată fi expropriate, pe când numărul celor îndrituiți a fi împroprietăriți se ridica la o treime din populaţia comunei. S-au asigurat în medie 1,15 hectare de teren pentru fiecare familie.

În perioada interbelică locuitorii, în cea mai mare parte a lor, erau membri și susţinători ai Partidului Naţional Ţărănesc, fapt care a dus în 1932 la alegerea lui Arcadie Totorean ca deputat în parlamentul de la Bucureşti.

Declanşarea celui de-Al Doilea Război Mondial a afectat şi localitatea Șeitin. În vara anului 1940, ca urmare a ocupării nord-vestului Transilvaniei de către Ungaria, în localitate au ajuns refugiaţi din Ardeal. Un alt val de refugiaţi a fost în 1944, aceştia venind din Moldova. În 13 septembrie 1944 autorităţile administrative s-au retras din comună, care a fost ocupată de trupele maghiare şi germane timp de o săptămână. Victoriile ulterioare ale armatelor române și sovietice au determinat retragerea trupelor maghiare şi germane şi reinstaurarea administraţiei româneşti. În Al Doilea Război Mondial au murit pe câmpurile de luptă 93 de localnici.

În 1945 s-a pus în practică reforma agrară, care a dus la împroprietărirea ţăranilor săraci.

În 1950, ca urmare a preluării puterii de către comuniști, în localitate apare prima gospodărie agricolă colectivă, *Flacăra*, constituită din 81 de familii care au subscris în total 136 ha de pământ. În 1956 gospodăria a

ajuns la 203 familii, suprafaţa de teren crescând la 976 ha. În 1956 s-a înfiinţat *Întovărăşirea Agricolă 6 Martie*, iar în anul 1958 *Întovărăşirea Agricolă 30 Decembrie*, pentru ca în anul 1959 colectivizarea să se încheie. În 1960, prin unificarea celor două întovărăşiri, toţi locuitorii comunei au fost cuprinşi într-o singură gospodărie agricolă colectivă. A urmat apoi organizarea a 2 gospodării agricole colective: una în partea de est a localităţii, *Flacăra*, şi una în partea de vest, *Scânteia*, ambele transformate ulterior în CAP (cooperative agricole de producție).

Și în domeniul zootehnic lucrurile au mers în aceeași direcție de dezvoltare. În comună s-a înfiinţat o staţie pentru deshidratarea furajelor verzi, care a funcţionat ca fabrică de nutreţuri combinate și a deservit femele zootehnice din zonă.

În 1980 s-a înfiinţat asociaţia de stat cooperatistă de legume, care aparţinea de unitatea din Nădlac şi avea în exploatare 400 ha.

În 1984 au fost forate 16 sonde de petrol şi a fost organizat un punct de colectare, *Parcul Şeitin*. Exploatarea resurselor naturale s-a realizat timp de un deceniu, apoi a fost sistată.

După 1989 s-a trecut la economia capitalistă, bazată pe proprietatea privată, fapt care a dus la restructurarea agriculturii, a economiei în general. A fost o perioadă în care şi la Şeitin a pătruns economia de piaţă descentralizată, bazată pe concurenţă. Cele 2 CAP au fost desființate, terenurile agricole au fost retrocedate oamenilor, astfel că au apărut noi asociaţii agricole, iar o parte din pământ a fost lucrat de proprietari.

Un investitor italian a înființat în 1993 firma SC Flora Prod. Impex SRL, cu obiect principal de activitate prelucrarea lemnului; s-au creat astfel 80 de locuri de muncă.

În 1998 erau în comună 54 de unităţi comerciale particulare şi 12 unităţi de servicii, activitățile constând în prelucrarea lemnului, croitorie, cizmărie, frizerie. În prezent, în marea lor majoritate, locuitorii sunt angajaţi la firme multinaţionale din Arad.

Economie

Din antichitate până în secolul al XIX-lea localitatea Șeitin a prosperat, sursele de prosperitate fiind transportarea sării pe Mureș agricultura. Încă din Evul Mediu s-a dezvoltat morăritul pe Mureș. În a doua jumătate a

secolului al XIX-lea erau în localitate 4 mori pe apă, la care se mai adaugă şi 6 mori seci (mecanismul era pus în funcțiune prin tragerea cu caii, moara funcționând, deosebit de moara de apă, care era dependentă de debitul Mureșului).

Ca urmare a instaurării dualismului austro-ungar, datorită faptului că cea mai mare parte a populaţiei nu cunoştea şi nu înţelegea noile legi, mulţi au sărăcit pentru că şi-au vândut pământul. A fost perioada în care familia Beker a pus stăpânire pe o mare parte a pământului, în 1904 având în proprietate 232 ha. Dintre membrii familiei Beker amintim pe Ianoş Beker, care era implicat în viaţa politică de la Budapesta, fiind şi membru al parlamentului maghiar. Ca urmare a intervenţiei sale, în 1882 s-a deschis în Şeitin o şcoală elementară cu predare în limba maghiară.

În 1905 a început emigrarea unei părți a populației în SUA. Învățătorul Ioan Roman a fost printre primii plecați. În perioada 1904-1914 au plecat din localitate spre Lumea Nouă peste 100 de familii; câțiva dintre cei plecați s-au întors cu sume importante de bani și au cumpărat pământ.

Realizarea reformei agrare după Unire a dus la o îmbunătăţire a situaţiei materiale în cazul unor familii sărace.

În perioada interbelică economia locală şi-a păstrat caracterul agricol, dar familiile mai înstărite au achiziţionat utilaje agricole moderne şi noi soiuri de cereale, rezistente la secetă şi la boli. În aceeaşi perioadă oamenii de rând au fost preocupaţi şi de pomicultură, obţinând venituri din producerea şi vânzarea ţuicii şi din alte activităţi, precum creşterea cailor pentru armată sau îngrăşarea gâştelor, care erau comercializate în marile pieţe din ţară, inclusiv în Bucureşti. Bunăstarea se poate vedea şi în evoluţia satului: bisericile şi şcolile au fost renovate, iar în 1936 s-a introdus iluminatul electric.

Preluarea puterii de către comunişti a dus la colectivizare şi la o nouă organizare socială şi economică. Unele familii înstărite au fost deportate în Bărăgan, iar unele familii sărace de ţărani au fost colonizate în satele germane din Banat, în casele germanilor care au fost deportaţi. Ca urmare a colectivizării a apărut gospodăria agricolă colectivă, unitate economică în care, în anii 1950-1970, a muncit cea mai mare parte a locuitorilor.

În localitatea s-a dezvoltat şi zootehnia, în 1976 fiind aici 13 grajduri pentru creşterea vacilor.

Din anii 1970 a crescut semnificativ numărul de localnici care munceau în fabricile din Arad, mai ales bărbaţi, munca agricolă la CAP rămânând în cea mai mare parte în seama femeilor şi a celor veniţi din alte judeţe, mai vitregite, unii dintre ei stabilindu-se definitiv în sat. Prosperitatea la care au ajuns multe familii după colectivizare se vede şi astăzi în aspectul satului, pentru că în perioada 1970-1989 au fost ridicate în Șeitin 416 case noi (satul avea 1.124 de gospodării în 1989).

Evoluţia demografică

1869 - 3.980 de locuitori; 1890 - 4.096; 1900 - 4.965; 1930 - 4.539; 1956 - 3.652; 1966 - 3.304; 1977 - 2.988; 1992 - 2.713; 2011 - 2.996.

Structura populației (la recensământul din 2011)

- *etnică*: 93,7% români, 0,9% maghiari, 3,9% rromi, 0,7% slovaci, 0,5% ucraineni, 0,3% alte etnii şi etnie necunoscută sau nedeclarată.
- *confesională*: ortodocşi 79,63%, romano-catolici 1,32%, penticostali 10,79%, greco-catolici 4,22%; altă religie 0,91%; necunoscută sau nedeclarată 3,09%.

Monumente istorice

În perioada interbelică, din inițiativa directorului școlii, Dimitrie Micu, a fost ridicată o troiţă pentru eroii căzuți pe front în anii Primului Război Mondial.

Biserica

Biserica ortodoxă

Primele informații despre biserica ortodoxă din Şeitin datează din septembrie 1728, când este amintită Parohia Şeitin, cu 46 de case şi doi preoţi. Date noi despre biserica din localitate apar la mijlocul secolului al XVIII-lea, în 1755, când episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului a ajuns la Şeitin şi a constatat cu amărăciune că era *un sat dărâmat*, dar exista o biserică de lemn cu hramul Sfântul Nicolae, ridicată de grăniceri şi întreţinută de locuitorii celor 70 de case existente în acel moment în parohie. Biserica avea în 1755 doi preoţi: Constantin şi Nicolae.

În 1767 parohia avea trei preoţi şi făcea parte din Protopopiatul Pecica. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea clădirea bisericii a ajuns în ruină, iar satul era depopulat. În aceste condiţii noii veniţi au adunat banii necesari pentru refacerea lăcaşului. Biserica a fost refăcută iarăşi în 1783. La sfârşitul secolului al XVIII-lea numărul locuitorilor a crescut, pentru că numeroşi ţărani din Apuseni au ajuns a locui în satele de pe malurile Mureşului, deci şi în Șeitin. În acest context, cei veniţi au început a aduna bani pentru ridicarea unei biserici noi, pentru că cea veche era prea mică. Piatra de temelie a noii biserici a fost pusă în 1789, când au început şi lucrările, care au durat 10 ani. Biserica a fost ridicată din daniile credincioşilor, a fost terminată în 1799 și i s-a dat ca zi de hram ziua în care este sărbătorit Sfântul Grigorie Dialogul (12 martie). Arhitectura construcției este în stil baroc. Clădirea a suferit unele transformări pe parcursul secolului al XIX-lea. În timpul păstoririi lui Teodor Popoviciu (1852-1891), biserica a fost pictată şi a fost ridicat un iconostas nou, cel vechi fiind prea mic. De aurirea şi pictarea bisericii s-au ocupat Duşan şi Vasile Alexici. În 1878 s-au făcut reparaţii şi renovări la exterior şi a fost ridicat turnul actual. În 1881 biserica a fost sfinţită de episcopul Ioan Meţianu. La sfârşitul secolului biserica a prosperat, în jurul său au apărut mai multe fonduri şi fundaţii, iar unii dintre ţăranii care nu aveau moştenitori au donat pământul bisericii. În 1896 parohia a cumpărat 22 de jugăre de pământ arabil.

Pictura actuală este din 1928, fiind realizată de Iulian Toader. Alte reparaţii au fost realizate în 1958, când a fost schimbată tabla de pe turn, în 1966 când au fost făcute unele reparaţii în interior şi s-a înlocuit pavimentarea uzată cu marmură. În 2010 s-a curățat pictura și s-a salvat iconostasul printr-o complicată și migăloasă operațiune de restaurare.

Biserica greco-catolică

În 1863, pe fondul unor nemulţumiri de ordin social, 162 de familii de ortodocși au trecut la greco-catolicism. Cei trecuţi erau în majoritate locuitori înstăriţi, cu influenţă în comună, ceea ce a făcut ca în anii următori numărul celor trecuți la greco-catolicism să crească, iar comunitatea nou înfiinţată să prospere. Încă din 1863 greco-catolicii şi-au înfiinţat o capelă şi o şcoală în casa comerciantului Engel. Clădirea comerciantului şi terenul intravilan aferent au fost cumpărate în 1872 de Episcopia Greco-Catolică

Oradea, fiind apoi donate parohiei. Pe acest loc, în anii care au urmat, au fost ridicate biserica şi casa parohială. Biserica, cu hramul Sfânta Ana, a fost construită în 1889. Iconostasul este din 1895, fiind aurit de Carol Wagner din Arad. În 1928-1929 biserica a fost renovată atât în interior cât şi în exterior. Pictura a fost executată de Ioan Bogdan din Oradea. În acelaşi an a fost refăcut şi iconostasul, iar geamurile au fost înlocuite. În 1937 a fost consolidat turnul. În 1948 odată cu scoaterea în afara legii a cultului greco-catolic, biserica a trecut în proprietatea ortodocşilor. Fiind repusă în stare de legalitate după căderea comunismului în decembrie 1989, biserica greco-catolică a reintrat în posesia clădirii, ulterior renovându-se exteriorul şi acoperişul şi înlocuindu-se uşile şi ferestrele.

Biserica baptistă

Cultul creştin baptist a apărut în Şeitin în anul 1885. În 1904 biserica avea 38 de membri, iar în 1916 s-a ajuns la 50. După unirea de la 1 Decembrie 1918, ca urmare a reîntoarcerii din SUA unor familii baptiste, comunitatea a prosperat şi a fost ridicată o biserică nouă. Conform datelor statistice, în 1998 biserica baptistă din Şeitin avea 50 de membri. În prezent numărul credincioşilor este redus, majoritatea fiind bătrâni.

Biserica penticostală

Conform datelor statistice, în 1998 biserica penticostală număra în Şeitin 140 de membri. Biserica are orchestră formată din copii şi tineri.

Biserica nazarinenilor

Comunitatea a apărut în localitate în 1890. La sfârşitul secolului al XIX-lea cei mai mulţi au trecut la această confesiune datorită unei prevederi din dogmă care interzicea purtarea armei. La începutul secolului al XX-lea şi-au ridicat o biserică proprie. În prezent nu mai există nici un adept al acestui cult, biserica fiind închisă.

Învăţământul

Prima şcoală în Şeitin este menţionată în 1771, ca şcoală confesională aparţinând bisericii greco-neunite cu Roma (bisericii ortodoxe). Din 1774 a funcţionat ca şcoală trivială (şcoală primară, accesibilă pentru toţi).

Până la mijlocul secolului al XIX-lea a avut un singur învăţător, apoi, ca urmare a creşterii numărului elevilor care frecventau şcoala, a crescut şi numărul învăţătorilor; la începutul secolului al XX-lea erau patru posturi şi funcţionau trei învăţători şi o învăţătoare.

Apariţia unei comunităţii greco-catolice în 1863 a dus la organizarea unei şcoli confesionale greco-catolice. Noua şcoală s-a înfiinţat pe 4 decembrie 1863 şi era frecventată de 80 de elevi din totalul celor 227 înscrişi. Al doilea post de învăţător a fost înfiinţat în 1879. La începutul secolului al XX-lea, ca urmare a punerii în practică a legislaţiei maghiare, şcoala s-a confruntat cu probleme mari, fapt ce a determinat cererea unui ajutor din partea statului şi predarea unor materii în maghiară. După 1920, cu toate eforturile bisericii de susţinere a şcolii, s-a ajuns la un singur învăţător, iar în 1934 a fost preluată de stat.

În perioada 1882-1919 a funcţionat în localitate şi o şcoală elementară maghiară, înființată la solicitările unor familii evreieşti.

Un efect al transformării vechii şcoli confesionale în şcoală de stat prin reorganizarea învăţământului a fost creşterea numărului învăţătorilor: în 1922 era creat al şaselea post, iar în 1937 al şaptelea post. După Unire erau în localitate cinci şcoli, cu şapte săli de clasă şi şase locuinţe pentru învăţători. La sfârşitul Primului Război Mondial şcoala avea nouă posturi de învăţători.

Ca urmare a măsurilor luate la mijlocul secolului XX-lea, pe lângă învăţători au apărut şi profesori, unii dintre aceştia fiind foşti învăţători care s-au perfecţionat. În felul acesta, după 1970 şcoala a devenit o mândrie a satului, unii dintre foştii elevi ajungând ingineri, cercetători sau profesori universitari.

După 1990 şcoala s-a confruntat cu probleme materiale. Clădirile au fost renovate dar, în ciuda măsurilor luate, se constată o scădere a numărului de elevi şi de cadre didactice ca efect al îmbătrânirii populaţiei şi scăderii numărului de locuitori.

Personalităţi

Ioan T. Morar (n. 13 aprilie 1956) - în 1981 a absolvit facultatea de Filologie a Universităţii Timişoara, secţia română-franceză, ca şef de promoţie; 1981-1986 - profesor de limba română la Liceul Industrial Tex-

til din Lugoj; redactor al revistelor Viața studențească și Amfiteatru din 1987; 1990-1991 - redactor-șef al departamentului varietăți al Televiziunii Române (plecat prin demisie); cofondator al publicației Academia Cațavencu; a realizat emisiuni de televiziune până în 1996, activând în grupul satirico-umoristic Divertis; realizator și prezentator al emisiunii *Lumea citește!* a postului de televiziune TVR 1; membru al Uniunii Scriitorilor din România, premiat de mai multe ori ; în 2010 a fost numit consul general al României la Marsilia, în Franța.

Athanasie Truția (n. 18 ianuarie 1927-?) - fizician, cercetător în fizică (spectroscopie optică, teoria moleculară orbitală, surse spectrale), profesor universitar; absolvent al Universității București în 1954; doctor în filosofie al Universității București în 1963; a scris numeroase articolele și studii de specialitate, pe care le-a publicat în țară și în străinătate.

Ioan Hornea (1929-2016) - preot; a studiat teologia; în studenție a fost condamnat la un an de închisoare; autor al mai multor lucrări teologice.

Ioan Deliman (n. 27 octombrie 1912-?) - preot greco-catolic; a studiat teologie în România şi în Italia (la Roma); a fost funcţionar al Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj; în 1946 a fost numit protopop greco-catolic al Aradului; a fost arestat pe 30 octombrie 1948, judecat de Tribunalul Militar Timişoara și condamnat la 6 ani de închisoare; în 1990, după repunerea în legalitate a Bisericii Greco-Catolice şi reorganizare, a fost numit din nou protopop greco-catolic al Aradului.

Ştefan Bozian (1904-1989) - învăţător, director de şcoală, subinspector şcolar; s-a preocupat de cercetarea trecutului; s-a implicat în organizarea unor săpături arheologice în vatra satului, în colaborare cu istoricul Liviu Mărghitan; a cercetat documente referitoare la trecutul localităţii aflate în arhivele din Arad şi din Ungaria; autor al unor articole referitoare la trecutul localităţii şi a unei monografii a satului și Comunei Șeitin (rămasă nepublicată).

Rusandru Gheran (1879-1953) - delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Ilie Pantea (n. 4 iulie 1904-?) - absolvent al Academiei Economice şi Comerciale din Bucureşti; a fost funcţionar important al Băncii Naţionale a României.

Ştefan Costea - sociolog, profesor de istoria sociologiei; membru al Institutului de Sociologie al Academiei Române; membru al Institutului Internaţional de Sociologie.

Ştefan Siniteanu - profesor universitar la Universitatea de Ştiinţe Agricole din Timişoara; autor a numeroase lucrări ştiinţifice în domeniul zootehniei.

Folclor, tradiţii, obiceiuri

Hora se ţinea în toate duminicile şi sărbătorile de peste an care nu erau în zile de post. Sala de joc se închiria prin licitaţie pe un an, de un localnic înstărit, care era „gazda jocului" şi se ocupa de organizare. Intrarea unei fete în horă era un moment important; pentru această ocazie se pregăteau haine noi.

Cele mai multe obiceiuri se leagă de momentele importante ale vieţii: naşterea, căsătoria, moartea. De naştere se leagă obiceiul recunoaşterii paternităţii. Alte obiceiuri erau legate de botez şi de petrecerea de după botez. De căsătorie se leagă multe obiceiuri. Rolul principal îl aveau părinţii. Existau obiceiuri legate de peţit, de acordarea zestrei şi de nuntă. Alte obiceiuri se leagă de moarte şi se ţineau odată cu privegheatul mortului sau cu pomenile.

Alte obiceiuri sunt legate de sărbătorile din calendar. Mai deosebite erau cele legate de Bobotează, când preotul mergea să sfinţească apa în Mureş, iar feciorii umblau cu *Ciuralesa*, pentru a alunga spiritele rele.

Primăvara, în ajunul prăznuirii Sfântului Toader, se făceau colaci şi se fierbea grâu, care se dădeau ca pomană pentru cei morţi.

În ziua de sărbătoare Toţi Sfinţii se făcea fum sub pomi, pentru ca să nu mai îngheţe.

De Paşti se practicau mai multe obiceiuri. Vopsirea ouălor se făcea în familie şi la eveniment participau toţi membrii. În noaptea Învierii femeile care mergeau la slujbă se întorceau acasă cu lumânările folosite şi le ţineau tot anul, pentru a fi folosite în caz de vreme rea. Bărbaţii se adunau lângă biserică şi ciocneau ouă roşii. În a doua zi de Paşti şi în ziua de Rusalii preotul şi credincioşii ieşeau la ţarină, în marginea satului, şi sfinţeau lanurile.

Pe 23 aprilie, de Sfântul Gheorghe, se puneau urzici la uşi şi la ferestre, pentru ca duhurile rele să nu pătrundă; în acea zi fetele erau udate şi urzicate.

De Sânziene fetele împleteau coroniţe pe care le aruncau peste casă, pentru a-şi afla ursiţii, iar bărbaţii făceau pregătiri pentru a ieşi la seceriş.

În serile zilelor secetoase din vară copiii umblau cu *Paparuga*.

De Ziua Crucii femeile adunau plante medicinale pe care *le ţineau de leac*, iar bărbaţii băteau nucii; era ziua în care începea culesul viilor.

Din păcate, de aceste sărbători, tradiţii şi obiceiuri îşi mai amintesc doar câţiva bătrâni care le-au trăit când au fost tineri şi care le vor duce cu ei în morminte.

Turism

Parcul natural Lunca Mureşului şi *valea Mureşului* sunt cele mai importante obiective turistice pe teritoriul comunei.

Pe lista monumentelor istorice din Judeţul Arad apar *situl arheologic* şi *mormintele din secolele III-V*, localizate în punctul *La Imaş*.

Aşezări dispărute

- *Salanca* (*Salan*) - situată pe malul Mureşului; atestată în 1322 ca posesie a lui Salanki Dobo; a fost distrusă de turci în 1552; în 1588 mai erau doar 7 case.

- *Sajti* - în 1558 avea 12 case, iar în 1562 locuiau aici 22 de familii, care trăiau din albinărit.

- *Pobara* - aşezată pe malul Mureşului, între Şeitin şi Semlac; atestată în 1322; în 1350 era în posesia mănăstirii catolice din Igriş; în 1588 avea 16 case.

- *Veresmart* - în secolul al XIV-lea a fost în posesia regilor maghiari Carol Robert şi Ludovic cel Mare, apoi a ajuns în proprietatea Bisericii Catolice; a fost distrusă de turci în 1552 şi nu s-a mai refăcut.

- *Tamashaza* - menţionată documentar în 1427, când a intrat în posesia coroanei maghiare; în a doua jumătate a secolului al XV-lea regele Matei Corvin al Ungariei a donat aşezarea familiei Iaksici, care deţinea şi domeniul Nădlac; a fost distrusă de turci în 1552 şi nu s-a mai refăcut.

Bibliografie

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureşului Inferior şi sud-vestul Munţilor Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H.-sec. I. d.H.)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Costea, Dumitru Dan, *Constituirea Comitetului Naţional Român şi a Gărzii Naţionale locale în comuna Şeitin, comitatul Cenad*, în Ziridava, nr. XXI, Arad, 1998.

Costea Ştefan, Costea Dumitru D., *Şeitin. O aşezare milenară de pe Mureşul Inferior*, Arad, Ed. Mirador, 1998.

Cornea, Corneliu, *Dicţionarul detenţiei politice în judeţul Arad, 1945-1989*, Ed. Mirador, Arad, 2000.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului acum două veacuri*, Timişoara, Ed. Marineasa, 2005.

Domocoş, Vasile Bogdan, *Circulaţia monetară în spaţiul dintre provinciile Dacia şi Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Jigovan, Aurel, *Tradiţii, datini şi obiceiuri adunate de învăţătorul Ştefan Bozian (1904-1989)*, în Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări, vol. VIII, Arad, 2014.

Mărginean, Florin, *Arheologie funerară la Mureşul de Jos (secolele X-XI*), Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Pantea, Maria Alexandra, *Preoţi şi învăţători din Protopopiatul Ortodox al Aradului, 1812-1918*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

Comuna Şepreuş

dr. Rodica Colta, dr. Doru Sinaci

Stema Comunei Șepreuș

Descriere

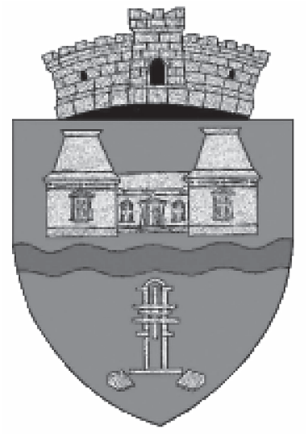

Stema Comunei Șepreuș se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat de o fascie undată, albastră. În partea superioară este o construcție de argint cu o ușă de intrare, flancată de patru ferestre și două turnuri cu acoperiș trapezoidal. În partea inferioară, pe un postament îngust, se află o troiță atipică, de argint, compusă din două coloane care se unesc în partea de sus în semicerc, suprapuse de o cruce cu trei brațe. în partea de jos a postamentului troiței, de o parte și de alta, se află două plăci de argint, cu câte un text. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint, cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor

Construcția monumentală din partea superioară a scutului evocă unul dintre cele patru castele ridicate în localitate, în secolul al XIX-lea, de familia nobiliară de origine armeană Czaran. Troița amintește de participarea locuitorilor la revolta anticomunistă din perioada 31 iulie-1 august 1949. Fascia undată simbolizează râul Șepreuș care, în cazul de față, este *armă vorbitoare*, dând denumirea localității. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri: *Şepreuş*, *Chepreus, Sewpreus*, *Seprős*.

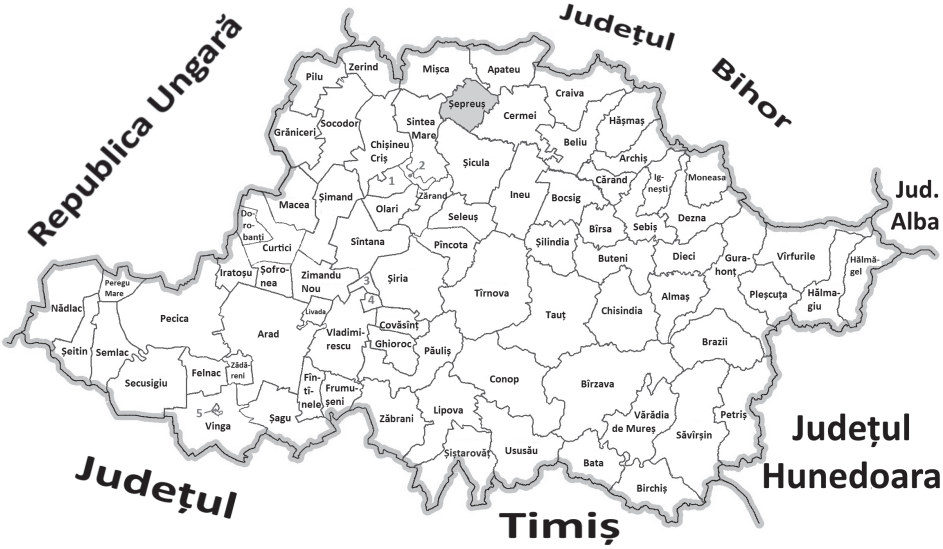

Repere geografice

46°33′58″ N, 21°43′57″ E; altitudine: 92 m; suprafață: 57,68 km^2 (5.768 ha, din care 265 ha intravilan și 5.503 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Apateu la est, Comuna Cermei la est şi sud-est, Comuna Şicula la sud, Comuna Sintea Mare la sud-vest şi vest, Comuna Mişca la vest, nord şi nord-est.

Scurtă prezentare

Comuna Şepreuş este o unitate administrativ-teritorială compusă doar din satul Şepreuş, care dă numele comunei, și este situată în nordul Județului Arad, în Câmpia Cermeiului (câmpie joasă, subdiviziune a Câmpiei Crișurilor, aceasta fiind parte a Câmpiei de Vest - Câmpia Tisei). Comuna este poziționată între Crișul Negru (în partea nordică), și Crișul Alb (în partea sudică), fără ca vreunul din aceste râuri să curgă pe teritoriul comunei. Apele curgătoare care trec pe teritoriul comunei sunt Râul Teuz (afluent principal al Crișului Negru), Pârâul Sartiș (canalizat parțial), și Pârâul Binișel (transformat în canal prin lucrări de hidroameliorații).

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este racordată la calea ferată, cea mai apropiată stație de tren fiind gara Cermei, la aproximativ 10,5 km.

Prin satul Șepreuș trece drumul rutier județean DJ 793 Sintea Mare (ieșire din DN 79A)-*Șepreuș*-Cermei-Avram Iancu-Vasile Goldiș-Beliu-Seliștea-Cărand-Prunișor-Sebiș-Buteni-Chisindia.

Satul Șepreuș se leagă prin drumuri comunale de următoarele localități:

- de satul Satu Nou (Comuna Mișca) prin drumul comunal DC 124 Șepreuș-Satu Nou;
- de satul Chereluș (Comuna Șicula) prin drumul comunal DC 132 Chereluș-Șepreuș;
- de satul Apateu (Comuna Apateu) prin drumurile comunale DC 133 Șepreuș-Apateu și DC 134 Șepreuș-inserție în DC 133-Apateu.

Distanțe față de orașe: Arad - 62,5 km, Chișineu Criș - 20 km, Ineu - 27,5 km, Pâncota - 37 km, Sebiș - 47,5 km, Oradea - 79 km, Timișoara - 117 km, Gyula (Ungaria) - 52 km, Békéscsaba (Ungaria) - 66,5 km.

Istoric

Prima atestare documentară: la 1364.

Primele referinţe legate de zona Şepreuşului (nu de localitatea Șepreuș), apar în anul 953, când un anume *Gylas* din Ungaria de azi se creştinează la Constantinopole şi îl aduce de acolo pe *Hierotheos*, care va fi instalat ca episcop al *Tourkiei* (Ungariei). Reşedinţa acestuia se afla relativ aproape de confluenţa Mureşului cu Tisa; mai precis, în preajma oraşului Gyula de astăzi, aici fiind descoperite o impresionantă concentrare de monede de aur emise în timpul împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul şi biserici care ar putea data din secolul al X-lea: Fövényes, Cenad, Kis-Zombor. Intrând în legătură cu Bizanţul şi adoptând creştinismul într-un moment în care celelalte triburi ungare rămăseseră încă păgâne și instalând în localitatea sa de reşedinţă un scaun episcopal care îşi propunea să-şi extindă autoritatea spirituală asupra întregii Ungarii, acest conducător tribal din regiunea Mureşului Inferior avea aspiraţii politice care intrau în contradicţie cu cele ale urmaşilor lui Arpád.

Al doilea moment istoric cu referire la zona Şepreuşului datează din perioada ducatului lui Ahtum, din preajma anului 1000, când se confirmă

existenţa la curtea acestuia de la Cenad a unei mănăstiri de rit grec având hramul Sfântul Ioan Botezătorul. Jurisdicţia ducatului amintit se întindea de la Criş până la Dunăre şi Tisa.

În anul 1241, în contextul marii invazii tătaro-mongole, italianul Rogerius, viitor arhiepiscop de Spalato (Split de astăzi), a plecat din Oradea, din calea hoardelor asiatice, şi s-a refugiat la Arad şi apoi la Cenad, trecând prin Tămaşda. Istorisindu-şi refugierea, el descrie activitatea febrilă care se desfăşura pe insula formată de Crişul Alb şi un braţ al său în apropiere de Nădab, insulă pe care locuitorii satului efectuau lucrări masive de fortificare.

Informaţii interesante despre zona Şepreuşului datează din primăvara anului 1241, când Rogerius menţionează funcţionarea aici a instituţiei *balivilor*, o formă de organizare politică care nu putea fi formată decât de cnezii şi voievozii populaţiei locale româneşti. Rolul conducător în regiune îl deţinea voievodul *Geroth*, care îşi avea reşedinţa în localitatea cu acelaşi nume, asimilată astăzi cu satul Iermata Neagră (vezi *Comuna Zerind*).

Prima atestare documentară a localităţii datează din anul 1364.

Din perioada 1402-1412 până în 1561 satul a aparţinut diferiţilor membri ai familiilor nobiliare Bethlen şi Neczpály.

Prima descriere a Şepreuşului apare în 1412, când satul se întindea între pârâurile Şartoş şi Hodoş (Binişel), iar drumul despărţea localitatea în două. În anul 1543 Şepreuş figura în conscripţii cu 14 sesii iobăgeşti, iar în 1561 cu 24 de sesii.

După anul 1552 Şepreuş trece în stăpânirea şi administraţia turcilor, paşa Nadin alipind întreaga zonă Sangiacului Arad, care cuprindea trei nahii: Nahia Aradului (59 de sate cu 719 case), Nahia Zărandului (67 de sate cu 1.087 de case), şi Nahia Bichişului (61 de sate cu 1.407 case). Ţăranii de pe timarurile* turceşti au fost la început liberi din punct de vedere juridic; abia sub Soliman Magnificul le-a fost îngrădit dreptul de plecare de pe un domeniu pe altul. Locuitorii satelor erau obligaţi să nu lase loturile de pământ în paragină şi plăteau spahiilor a zecea parte din produsele agricole şi din animale. Pe lângă acest bir mai exista şi o taxă suplimentară, *banul miresei*, care trebuia plătită de tânărul care se căsătorea.

* timar - în Evul Mediu, în Imperiul Otoman: lot de pământ dat în proprietate temporară unui oştean sau unui grup de oşteni, cel mai adesea spahiu sau spahii, în schimbul obligaţiei acestuia/acestora de a presta serviciul militar.

Eliberarea zonei de către austrieci la finele secolului al XVII-lea a transformat teritoriile în proprietate a coroanei austriece. În anul 1732 Șepreuș ajunge în proprietatea prinţului Rinaldo de Modena prin donație regală, pentru ca după o vreme să revină în proprietatea coroanei. În anul 1746 în localitate au fost recenzaţi 51 de *hospites* (iobagi aduși de pe alte moșii), 7 *subhospites* (a doua generație de hospites), 2 *inquilini* (capi de familii fără case și fără pământ), 6 fraţi în indiviziune (stăpâneau aceeași proprietate), şi 12 copii peste 16 ani (necăsătoriți, trăiau împreună cu părinții).

Fiecare iobag cu gospodărie plătea anual o taxă (*capitis*) de 1 florin imperial, iar fiecare subhospites 55 de creiţari. Pentru copii peste 16 ani se plăteau 25 de creiţari iar pentru fraţii aflaţi în indiviziune 50 de creiţari. De asemenea, se plătea câte 1 florin imperial pentru: 1 pereche de boi, vaci sau cai; 4 juninci; 4 mânji; 10 oi; 8 porci; 6 cubuli de grâu; 15 cubule semănate cu orz sau ovăz; 2 cubule de porumb sau de mei; și pentru 15 stupi de albine.

Meşteşugarii de clasa I înregistrați la conscriere plăteau câte 1 florin anual, cei de clasa a II-a 50 de creiţari, iar cei de clasa a III-a 25 de creiţari. Via lucrată cu zece lucrători, morăritul și acăul de ţuică se impozitau tot cu 1 florin. Reglementarea urbarială din anul 1771 a însemnat pentru locuitorii din Sepreuș o relativă uşurare a sarcinilor iobăgeşti. Obligaţiile pe an pentru o sesie întreagă au fost fixate la 52 de zile de robotă cu carul sau 104 zile de robotă cu palmele. Se mai taxau cu 1 florin fumul de la sobă (darea de fum), 1 car de lemne, 2 cocoşi, 2 pui, o cupă de unt şi 12 ouă. La acestea se mai adăugau nona şi zeciuiala din toate produsele agricole, inclusiv din in şi cânepă, precum şi din miei, porci şi stupi de albine. *Jelerii* erau obligaţi la 18 zile de robotă cu palmele pe an, 1 florin dare pentru casă (darea de fum) şi nona din produsele pe care le obţineau de pe pământurile arendate. Jelerii fără casă erau datori cu doar 12 zile de robotă cu palmele pe an.

În perioada 1812-1822 satul era parte a domeniului cameral, iar Erariul l-a vândut prin licitație membrilor familiei nobiliare Czárán (Antal, János, István și Kristof). Noii proprietari au început să parceleze teritoriul în folos propriu, rectificând hotarele și separând sesiile iobăgești de terenurile alodiale în funcţie de fertilitatea solului. Țăranii s-au trezit cu terenuri mărăcinoase sau mlăştinoase, total neproductive. De asemenea, majoritatea livezilor *au căzut* în teritoriul alodial, fără ca iobagii să fie

despăgubiţi în vreun fel. Aceste pierderi de pământ au nemulţumit întregul sat, astfel că juzii şi juraţii satului au organizat revolta. În anul 1823 sătenii s-au adresat în scris organelor comitatense, iar mai apoi Consiliului Locotenenţial Regal din Buda. Neprimind nici un răspuns, şepreuşenii s-au adresat un an mai târziu, tot în scris, împăratului de la Viena. Pe data de 19 iunie 1824 solgăbirăul Plasei Chişineu şi un corp de soldaţi au venit la Şepreuş şi au încercat să-i oblige pe săteni să accepte condiţiile impuse de familia Czárán, amenințându-i că în caz contrar vor distruge satul. Şepreuşenii nu s-au lăsat intimidaţi ci, înarmaţi cu furci, bâte şi bolovani, i-au alungat pe solgăbirău şi pe soldaţii din subordinea acestuia, inclusiv pe vicecomitele care venise de la Arad. Nici protopopul, care îi îndemna pe iobagi la ascultare, nu a fost cruţat, fiind amenințat cu moartea. Țăranii înarmați s-au adunat în jurul bisericii şi au început să tragă clopotele *în dungă*. Într-un raport al vremii înaintat autorităţilor comitatense se spunea că locuitorii din Şepreuş „*... îndrăzniră să arboreze pe turnul bisericii un steag roşu, aţâţător la vărsarea sângelui*". Ca urmare, comitele a trimis la Şepreuş un detaşament înarmat şi timp de 30 de zile satul a fost ţinut sub ocupaţie armată. Mulţi ţărani au fost arestaţi şi trimişi la închisoare în Cetatea Aradului, însă răscoala s-a extins şi în satele din jur: Sintea Mare, Nădab, Şimand, Cermei şi Apateu. Iobagul Gheorghe Stana din Șepreuș i-a adunat pe toţi locuitorii la marginea satului, îndemnându-i la rezistenţă şi dându-le asigurări că va obţine şi ajutorul Episcopiei Ortodoxe din Oradea. Sătenii au refuzat să execute muncile agricole; în consecinţă, pe 19 aprilie 1825 a sosit la Şepreuş o comisie comitatensă împuternicită să asculte cererile oamenilor. Ancheta comitatensă a rezolvat în final diferendul dintre ţărani şi familia Czárán astfel: pentru livezile confiscate iobagii au fost despăgubiţi; li s-au restituit loturile fertile din extravilan pe care le-au avut înainte de reglementarea de hotare; suprafaţa de păşune comunală a fost fixată în raport cu efectivul de animale existent.

Tot în această perioadă, ca urmare a reîmpărţirii loturilor intravilane, au fost delimitate şi uliţele satului.

Şepreuşenii au desfiinţat iobăgia în sat încă de la sfârşitul lunii martie 1848. Când oficialităţile comitatense au venit să le facă cunoscute prevederile legii, sătenii s-au plâns de împărţeala nedreaptă a păşunii, care nu mai fusese reactualizată în raport cu numărul de animale.

În anul 1861, când Ioan Raţiu a fost mandatat să ducă la Viena memoriul românilor ardeleni pentru convocarea unui congres naţional, sătenii din Şepreuş, alături de cei din Pâncota, Şicula, Iosăşel, Crocna, Valea Mare etc., au donat sume de bani pentru acoperirea cheltuielilor de drum. Mai mult, în anul 1861, în Primăria Şepreuş se vorbea româneşte, iar notarul de atunci, Ioan Goldiş, impusese limba română ca limbă oficială în actele antistiei comunale. Conform rapoartelor din acea vreme, doar la Şepreuş s-a realizat acest lucru.

În anul 1877, când armata Principatelor Unite lupta pentru cucerirea independenţei de stat, Ersilia Sturza, soţia preotului din Şepreuş, a lansat un apel în revista Biserica şi Şcoala, adresat femeilor române, prin care le cerea să contribuie la strângerea de bani şi de materiale medicale de primă necesitate pe care să le trimită ostaşilor români pe frontul din Balcani. Demersul şepreuşencei Ersilia Sturza s-a transformat într-o punte de trăire românească, configurând idealul de unitate naţională care se va înfăptui peste patru decenii. Apelul nu a rămas fără efect, astfel că din foarte multe localităţi arădene s-au strâns sume bani şi materiale sanitare care au fost trimise Societăţii de Cruce Roşie din Bucureşti (vezi mai jos, *Personalităţi, Ersilia Sturza*).

Tot despre Şepreuş şi tot despre familia Sturza vorbim şi în 1899, când fiul Ersiliei Sturza, Marius Sturza, student la Viena, a fost ales de către ceilalţi studenţi români din capitala Imperiului Habsburgic în funcţia de preşedinte al Societăţii România Jună, calitate pe care o îndepliniseră şi alţi mari intelectuali arădeni, printre care Iuliu Traian Mera şi Ioan Slavici.

În intervalul 1900-1903, datorită măririi nejustificate a aparatului administrativ, impozitul comunal a crescut la Şepreuş cu 50%. Această măsură avea să stârnească mânia şepreuşenilor, cu atât mai mult cu cât sătenii erau nemulţumiţi şi de diferenţierea nedreaptă a impozitului de stat pentru pământul arabil, care prevedea ca ţăranii să plătească 6 coroane pentru fiecare iugăr, în timp ce moşierul plătea doar 1,03 coroane. În plus, moşierul Rozvány s-a înţeles cu reprezentanţii antistiei comunale (consiliul local), ca aceştia să voteze cumpărarea a 981 iugăre de teren, în contul ţăranilor şepreuşeni, din moşia lui. Sătenii au reacţionat, plângându-se până la autoritatea comitatensă, astfel că încercarea moşierului a eşuat. Mai mult, comisia Comitatului Arad i-a îndepărtat din funcţie pe primarul şi pe judele de lege din Şepreuş, organizând alegeri locale anti-

cipate pe 17 ianuarie 1902. Candidatul de primar susţinut de ţăranii din Şepreuş a fost Mihai Incicău, contracandidat fiind Flore Pârv *a lui Lică*, susţinut de autorităţi şi de marii moşieri. Pentru impunerea candidatului favorit autorităţile au modificat data alegerilor, fără a face publică schimbarea. Acest lucru a condus la câştigarea alegerilor de către Flore Pârv, fapt care a stârnit revolta şepreuşenilor. Noul primar a trecut la ameninţări şi a reluat problema cumpărării, în sarcina comunităţii, a pământului mlăştinos deţinut de Rozvány. Şepreuşenii au reclamat aceste abuzuri la comite, încât autorităţile au fost obligate să anuleze alegerile şi să fixeze noi alegeri pe 7 mai 1903. În mai 1903 a candidat tot Flore Pârv a lui Lică, ca om de încredere al autorităţilor locale, bucurându-se şi de sprijinul protopretorului Csukay Gyula din Chişineu Criş, iar candidat al sătenilor a fost desemnat Iosif Mate. Autorităţile l-au numit pe protopretorul Csukay Gyula şef al comisiei electorale, iar ca preşedinte al comisiei de numărare a votului tocmai pe Jozef Rozvány. Protopretorul a adus în localitate şi o unitate de jandarmi, pentru a intimida oamenii, iar la ora 12,30, nemaifiind votanţi, s-a trecut la numărarea voturilor. Spre surpriza autorităţilor, candidatul sătenilor, Iosif Mate *a Bărănieştilor*, a obţinut trei voturi în plus faţă de candidatul susţinut de oficialităţi. Moşierul Rozvány nu s-a resemnat cu înfrângerea şi a solicitat continuarea alegerilor. După reluarea votului, deşi s-a mai prezentat doar un singur votant, candidatul Flore Pârv a fost desemnat câştigător, cu un avans de şase voturi. Exasperaţi, sătenii s-au revoltat faţă de această nedreptate flagrantă, dar jandarmii au tras în ţărani fără somaţie şi au ucis şase persoane: Todor Toma, Petru Suciu, Vasile Suciu, Ioan Turcuş, Tudura Suciu şi Toader Cipoş. Alţi 35 de săteni, dintre care îi amintim pe Iosif Veliciu, Micula Veliciu, Petru Henţ, Ioan Henţ, Pavel Gabor, George Pârv, Ioan Horga, Todor Suciu şi Petru Sălăjan, au fost grav răniţi. De teama unei revolte de amploare a sătenilor protopretorul Csukay Gyula a cerut sprijinul autorităţilor comitatense, care au trimis în localitate o companie militară. Cazul de la Şepreuş a devenit subiect major de presă în ziarul românesc arădean *Tribuna*, în care Roman Ciorogariu, Vasile Goldiş, Ştefan Cicio Pop, Mihai Veliciu, Sever Bocu şi, mai ales, prim-redactorul Ioan Russu-Şirianu au scris pe prima pagină o sumedenie de articole incriminatoare despre *masacrul de la Șepreuș*. Cazul Şepreuş nu a putut fi evitat nici în congregaţia comitatensă din noiembrie 1903, când Mihai Veliciu şi Ştefan Cicio Pop au cerut deschis autorităţilor să ia

măsurile de rigoare şi să-i pedepsească pe vinovaţi. Lucrurile s-au rezolvat prin demisia primarul Flore Pârv. S-au ţinut noi alegeri, care au fost câştigate de Iosif Mate, rămas singurul candidat. În anul următor, când au avut loc alegeri pentru congregaţia comitatului, ţăranii din Şepreuş au susţinut candidaţii români propuşi de Partidul Naţional Român, deşi autorităţile maghiare au mutat centrul cercului electoral de la Şepreuş la Cermei. Cu toate acestea, candidaţii români au obţinut toate cele şase locuri.

Localitatea Şepreuş a fost una din comunele care s-au implicat şi în alegerea candidaţilor naţionali pentru parlamentul din Budapesta. În anul 1905, când au avut loc alegeri parlamentare, Şepreuş făcea parte din Cercul Electoral Chişineu Criş, unde Partidul Naţional Român l-a desemnat candidat pe Ioan Russu-Şirianu, prim-redactor al ziarului arădean Tribuna, nepot al marelui scriitor, gazetar şi om politic Ioan Slavici. Pe data de 16 ianuarie 1905 Ioan Russu-Şirianu și Mihai Veliciu s-au deplasat la Şepreuş să se întâlnească cu alegătorii. Şepreuşenii i-au întâmpinat la marginea localităţii, în dreptul morii de astăzi, cu fete îmbrăcate în port popular şi cu o ceată de feciori călări pe cai împodobiţi de sărbătoare. Alaiul a fost primit cu cântece naţionale şi cu aclamaţii entuziaste. Victoria în alegeri a fost obţinută în al doilea tur de scrutin, pe data de 10 februarie. Şepreuşenii au votat în masă cu candidatul naţional Ioan Russu-Şirianu, obţinând aici 84 de voturi, iar contracandidatul său, Csukay Gyula, doar 27. Aportul şepreuşenilor la alegerea lui Ioan Russu-Şirianu ca deputat în parlamentul budapestan a fost covârşitor, deoarece Mihai Veliciu, născut în Şepreuș, era preşedinte al clubului comitatens al Partidului Naţional Român (funcție deținută între anii 1895-1910), Şepreuș făcea parte din Cercul Electoral Chișineu Criș, iar cei doi erau și camarazi de idei naționale, și prieteni.

După Unire, în Şepreuş au fost înfiinţate filiale ale marilor partide naţionale româneşti. Prima organizație locală a unui partid românesc din Vechiul Regat s-a înființat pe 20 mai 1925 - a Partidului Ţărănesc condus de Ion Mihalache, prima conducere locală a organizației fiind formată din Iosif Pârv - preşedinte, Cornel Pârv - vicepreşedinte, Simion Pârv - secretar, Ioan Roşca, Ioan Hălmăgean, Teodor Henţ, Iosif Velici, Teodor Toma - membri. Al doilea partid din Vechiul Regat care a avut organizație la Șepreuș a fost Partidul Naţional Liberal, organizația înființându-se pe 30 mai 1925. Din prima conducere a organizației au făcut parte Teodor Matea - preşedinte, Teodor Horga și Ioan Henţ - vicepreşedinţi, Iosif Stana și

Simion Stana - membri. În anul 1936, la 11 ani de la înfiinţarea celor două organizaţii locale ale celor două partide, ele aveau la conducere aceiaşi preşedinţi. În plus, în localitate au mai fost înfiinţate o organizaţie locală a Partidului Vaida (Frontul Românesc), care l-a avut ca preşedinte pe Ioan Roşca, şi o filială a Partidului Naţional Liberal, care l-a avut ca preşedinte pe Teodor Pârv. În 1939 a luat fiinţă, pentru scurtă vreme, Partidul Legionar, cu următoarea conducere locală: Ioan Teşedan - preşedinte, Mihai Stana şi Petru Stana - vicepreşedinţi, Ioan Buduca, Ioan Faur, Mihai Ban, Petru Pavel şi Ioan Sturz - membri. Membrii Partidului Legionar (Totul pentru Ţară) şi-au desfăşurat activitatea pe cuiburi, au purtat uniforme şi au cântat prin localitate cântece legionare.

În anul 1946 a fost înfiinţat în Şepreuş Partidul Social Democrat - Frontul Plugarilor, iar în 1947 Partidul Comunist Român. În urma alegerilor fraudate din 1946, prin care în România s-a instalat puterea comunistă, preşedintele Partidului Naţional Ţărănesc din Şepreuş, Cornel Pârv, şi fratele său Ioan Pârv (fii lui Cornel Pârv, în mai 1925 primul preşedinte al Organizaţiei Şepreuş a Partidului Ţărănesc - vezi paragraful anterior), au fost condamnaţi, Cornel fiindcă a îndemnat alegătorii să voteze *ochiul* (semnul electoral al Partidului Naţional Ţărănesc), iar Ioan fiindcă a strigat *Trăiască Iuliu Maniu*. În vara anului 1947 partidele istorice au fost interzise în România, activitatea lor încetând şi în Şepreuş.

Prin reforma agrară din 1945 cei patru moşieri din Şepreuş au fost expropriaţi, mai întâi până la 50 ha apoi complet, iar o parte din ţărani au primit între 1 şi 3 ha de pământ de familie. Au fost împroprietăriţi cu prioritate cei care au luptat pe front, văduvele de război şi ţăranii lipsiţi de pământ sau cu pământ foarte puţin. În acelaşi timp, prin noua politică comunistă,au fost distruse şi gospodăriile ţărăneşti mai mari, ţăranii înstăriţi fiind deportaţi în Câmpia Bărăganului şi în Dobrogea. Pentru ceilalţi au fost introduse cote în natură, care au crescut de la un an la altul, devenind imposibil de achitat. Rezultatul a fost o sărăcire a populaţiei comunei. Măsura a fost urmată peste câţiva ani de colectivizarea agriculturii. Cei care nu au vrut să intre de bună voie în gospodărie au fost ameninţaţi şi supuşi la diverse presiuni până au semnat.

Ziua de duminică, 31 iulie 1949, a rămas fixată definitiv în memoria sătenilor din Şepreuş. Tot satul era prezent la o nuntă, când dubaşul de la *Comitetul Provizoriu Local* (din 1950 *Sfatul Popular*, după 1989 *Consiliul*

Local Comunal), a convocat oamenii în faţa Primăriei, ca să fie informaţi de către un activist PMR* în legătură cu două probleme: cotele de cereale pe care gospodarii aveau obligaţia să le predea statului în contul despăgubirilor de război faţă de Uniunea Sovietică şi plata muncitorilor de la batozele de treierat grâu, care trebuia făcută în bani. Puşi în faţa acestor noutăţi, sătenii s-au revoltat. La afirmaţia lor disperată că nu le mai rămân cereale nici pentru pâine, activistul i-a îndemnat să mănânce fân şi paie. Acest răspuns jignitor a fost scânteia care a aprins flacăra revoltei. Activistul de partid şi cei care îl însoţeau au fost alungaţi din comună cu pietre şi cu înjurături. Sătenii au ales un comitet de conducere a „rebeliunii", din care au făcut parte Ioan Stana *a lui Băndeţ* (un ţăran înţelept şi foarte gospodar), Simion Stana zis *Nanci*, Petru Stana, Ioan Sălăjan *a Huhului*, Teodor Burcă *a Brezului* şi Petru Pârtan. Sub conducerea acestui comitet, între 2.500 şi 3.000 de săteni s-au adunat în faţa Primăriei şi au devastat-o, apoi au devastat şi magazinul, de unde au luat toate alimentele de care duceau lipsă şi pe care le primeau pe cartele, după care au dat foc şi fostului conac boieresc. Toată noaptea următoare sătenii s-au organizat în patrule şi au păzit drumurile de acces în localitate, de teama unor posibile represalii. Acestea n-au întârziat să apară: în dimineaţa de 1 august 1949, câteva camioane pline cu jandarmi şi-au făcut apariţia pe podul de la moară. Văzând organizarea sătenilor, care blocaseră podul cu grape întoarse cu dinţii în sus, jandarmii s-au retras pentru moment, apoi au încercat să ia podul cu asalt în grupuri pedestre sau călare, cu toate că sătenii care-l păzeau voiau să discute cu comandanţii. Văzând că jandarmii încep să-i lovească pe săteni cu paturile puştilor şi cu cravaşele, un om de legătură a chemat masa mare de săteni revoltaţi de la Primărie. Mulţimea i-a dezarmat pe jandarmi, luându-le caii şi armamentul, dar la scurtă vreme au apărut mai mulţi soldaţi şi securişti. A fost crunt bătut delegatul Comitetului Judeţean al PMR, a fost devastată Gospodăria Agricolă de Stat (de unde au luat 30.000 de lei), şi au incendiat arhiva Primăriei Comunei Şepreuş, care s-a pierdut astfel. Un camion cu grăniceri a fost înconjurat de ţărani şi forţat să plece din localitate. Au fost dezarmaţi 3 milițieni, legăturile telefonice au fost tăiate şi localitatea a rămas izolată două zile. Au avut loc schimburi de focuri între soldaţi şi răsculaţi, soldaţii folosind mitraliere, grenade şi branduri. S-a înregistrat şi prima victimă: Ioan Faur, care a fost ucis de un glonţ. Văzând mulţimea de soldaţi, capii revoltei au recomandat sătenilor să se ascundă

pentru a nu fi uciși, mulţi dintre ei plecând spre Munţii Codru Moma prin Beliu, Craiva, Agrişu Mare, Bochia etc. Armata a intrat în sat şi, din casă în casă, a arestat tot ce a găsit în cale: femei, bătrâni, copii, pe care i-au dus la Primărie, unde au fost ţinuţi zile întregi în beci, fără apă şi fără pâine. În ziua de 2 august 1949 sătenii au fost interogaţi cu brutalitate de organele de securitate. Unii au fost eliberaţi, alţii au fost duşi la Arad. Avocatul Teodor Pârv, Ioan Pârv, Mihai Incicău, şi Ioan Stana (cel din urmă fiind cârciumarul din sat), au fost duşi în faţa Primăriei şi împuşcaţi pe la spate, ca să se spună că au fugit de sub escortă. Trupurile lor au fost ţinute două zile pe platoul din faţa primăriei, iar sătenii au fost aduşi cu forţa de către soldaţi, să-i vadă şi să se înspăimânte. Au fost îngropaţi într-o groapă comună, la marginea localităţii. Pentru revoltă, 40 de săteni au fost condamnaţi la ani grei de puşcărie şi şase familii au fost deportate.

Cei trei fraţi care au fost consideraţi ca fiind printre capii revoltei, Ioan Stana, Simion Stana şi Petru Stana, au fost prinşi de organele de securitate abia în anul 1952, cu toate că în tot acest răstimp au stat ascunşi în sat, pe la rude şi pe la prieteni.

În această perioadă revolte similare, dar de mai mică intensitate, au fost și în Apateu, Şomoşcheş, Berechiu, Coroi, Craiva.

Pe 9 august 1949, despre revoltă au dat declarații detaliate mai mulți membri din Șepreuș ai PMR: Petru Bodea (secretarul GAS), Mihai Ban (secretarul școlii), Mihai Roșca (administrator comunal), Ioan Pavel *zis Buhăilă* (chiabur, socrul președintelui Comitetului Provizoriu Județean).

În urma revoltei, în septembrie 1949 s-a desfășurat verificarea membrilor PMR din comună, din 76 fiind excluși 26, motivul fiind solidarizarea acestora cu răsculații.

În vara anului 1951 au fost dislocate (deportate), mai multe familii de țărani din Șepreuș, fiind considerate elemente dușmănoase: Mihai și Ecaterina Incicău, Simion și Ana Stana, Ion și Natalia Stana (cu fiul Traian și nora Ecaterina), Teodor și Olivia Pârvu, Ion și Emilia Pârvu, Ana Pârvu (metresa lui Ion Pârvu). O consecință directă a revoltei șepreușenilor din 1949 a fost, coroborată evident cu revoltele anterioare, a fost încartiruirea pe teritoriul comunei a unei unități militare a armatei române.

În 1952 s-a înființat în Șepreuș Gospodăria Agricolă Colectivă Înfrăţirea, primii înscriși fiind 9 familii, din care 7 erau sărace și 2 fără pământ. Până la sfârșitul anului numărul de familii înscrise a ajuns la 66.

În 1957, în urma presiunilor, au mai intrat în gospodăria colectivă 12 familii: 9 sărace şi 3 fără pământ, iar în 1960 alte 64 familii, dintre care 59 sărace, 3 fără pământ şi 2 mijlocaşe.

* PMR - Partidul Muncitoresc Român, nume sub care a funcționat Partidul Comunist Român de la fuzionarea cu Partidul Social Democrat în 1948 până în 1965, an în care Congresul PRM a decis revenirea la denumirea PCR, congresul fiind considerat al IX-lea al PCR; acesta a fost congresul care l-a instalat pe Nicolae Ceauşescu la conducerea partidului, ca prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, cea mai înaltă funcție posibilă, transformată ulterior în funcție de secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tot cea mai înaltă funcție în partid.

Demografie

1715 şi 1720 - 13 familii; 1742 - 31; 1746 - 54; 1771 - 186; 1828 - 340; 1851 - 2.639 de locuitori; 1869 - 4.118; 1880 - 3.864; 1900 - 4.237 1910 - 4.686; 1941 - 3.712; 1956 - 4.018; 1966 - 3.534; 1977 - 3.042; 1992 - 2.759; 2002 - 2.472; 2011 - 2.481.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 80,01% români, 12,49% rromi, 0,57% alte etnii, 6,93% etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 73,39% ortodocşi, 10,19% adventişti de ziua a şaptea, 7,74% penticostali, 1,14% baptişti, 0,4% alte religii, 7,14% religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica Ortodoxă

La mijlocul secolului al XVIII-lea localitatea figura cu o biserică de lemn veche, cu hramul *Sfinții Arhangheli*. În anul 1780, după mutarea satului în actuala vatră şi după sistematizare, biserica a fost înlocuită cu o alta, de lemn, amplasată în centrul satului, care a funcționat până în 1854, când a început construirea actualei biserici, din piatră şi cărămidă, în stil baroc, cu hramul *Bunavestire*. Turnul a fost acoperit cu şindrilă. În 1884, cu bani de la credincioşi, şindrila a fost înlocuită cu tablă zincată, iar mai târziu cu ţiglă. În anul 1893 în turn s-a pus un clopot de aramă, care există şi azi. Tot pe banii credincioşilor a fost înlocuită şi pardoseala din lemn cu plăci de mozaic. După Al Doilea Război Mondial parohia a cunoscut o perioadă

de înflorire, datorată bunăstării credincioşilor. În 1962 s-a construit casa parohială. În 1993 s-a început renovarea bisericii şi pictarea ei în interior. Lucrările au fost terminate în 1997, sfinţirea făcându-se în prezenţa episcopului Aradului Timotei Seviciu. O parte din odoarele bisericii datează din secolul al XVIII-lea, din vremea primei biserici de lemn. Satul a adunat cu multă nevoinţă bani pentru a cumpăra cărţile de trebuinţă. Unele din ele, precum cele două exemplare de *Octoih* (Bucureşti, 1720), *Molitvenic* (Bucureşti, 1722), *Penticostar* (Râmnic, 1743), *Liturghier* (Râmnic, 1747), *Penticostar* (Râmnic, 1767), au fost aduse din Ţara Românească prin *vămile cucului**. În timp, pe lângă acestea, s-au mai cumpărat un *Strastnic* (Blaj, 1753), o *Evanghelie* (Blaj, 1779), *Adunarea Cazaniilor* (Viena, 1793), cele 12 Mineie (Buda, 1804-1805), două exemplare de *Octoih cu Catavasier* (Buda, 1826). Tot din secolul XVIII-lea s-au păstrat şi trei icoane pe lemn: una reprezentându-l pe Isus Hristos, una reprezentând Sf. Treime şi una reprezentând Pogorârea Duhului Sfânt. La acestea se adaugă două potire din secolul al XIX-lea, din care unu de argint. Azi comunitatea ortodoxă română din localitate numără 2.329 de credincioşi. Pe lângă biserică funcţionează un cor mixt şi un cor de copii.

* *vama cucului* - orice loc prin care se trecea frontiera ilegal, fără a fi punct de trecere (vamă); în cazul de față, cărțile fuseseră trecute ilegal peste frontiera dintre Transilvania și Țara Românească ori Moldova prin munți, folosindu-se trasee neumblate, așa-zisele *drumuri ale cucului*; metoda se practica din cauza interdicției impuse de a se aduce în Transilvania cărți românești și a fost folosită intens de celebrul Badea Cârțan.

Preoţi: Ioan Pavlov (1755), Dumitru Popovici (1755,1767), Ştefan Popovici (1767, 1791), Ioan Pavelovici (1767), Ieremia Popovici (1785), Iov Gobriaş (1791), Ioan Petrovici (1827), Pavel Popovici (1827), Petru Papp (1849), Avram Ursuţiu (1849-1877), Mihaiu Sturza (1870-1890), Teodor Petraş (1878-1925), Ioan Stana (1892-1897), Cornel Ursuţ (preot protopop, 1923-1924), Mihai Goldiş (1923-1934), Ioan Ştefănuţ (1936), Ioan Tau (1936), Ioan Turic, Ioan Oprea, Călin Craveţ.

Biserica Adventistă de Ziua a Şaptea

Cultul adventist de ziua a şaptea a apărut în Şepreuş în anul 1907. Primii care au îmbrăţişat această credinţă au fost fraţii Axente şi Petru Indricău, reveniţi în Şepreuş din Germania, unde emigraseră. În 1909 li s-au alaturat familia Ioan Dudaş din Békéscsaba (Ungaria de azi).

Pastorul John H. Huenergardt, care a fost trimis de Conferinţa Generală (organismul de conducere la nivel mondial al Bisericii Adventiste de Ziua a Şaptea), i-a slujit şi pe credincioşii din Şepreuş în perioada 1895-1916. La început serviciul religios s-a desfăşurat în casele credincioşilor Bela Indricău (1907-1916), Corpan (1916-1919), Brezu (1920-1923), Donoaie (1924-1926) şi Teodor Ban (1927-1933). Creşterea numărului credincioşilor a determinat compărarea în 1933 a unei case de rugăciune proprii. La inaugurarea care a avut loc în noiembrie 1933 a participat Petre Paulini, preşedintele Uniunii de Conferințe Biserica Adventistă din România. Între anii 1942-1944, perioadă în care cultul a fost scos în afara legii de guvernul generalului Ion Antonescu, întrunirile nu au fost permise, casa de rugăciune a fost închisă, confiscată şi transformată în atelier de confecţionat mături. După repunerea în legalitate a cultului și restituirea clădirii bisericii serviciul religios a fost reluat. Vechea clădire a bisericii şi-a împlinit menirea până în luna martie a anului 1982, când a fost demolată (devenise de multă vreme neîncăpătoare), şi a început construirea unui nou lăcaş de cult. În septembrie 1982 s-a ţinut primul serviciu religios în noua clădire a bisericii, deşi nu era complet terminată. Inaugurarea a avut loc pe 16 mai 1987, la eveniment fiind prezenți Dumitru Popa, atunci președinte al Uniunii de Conferințe, şi Ioan Dumitrescu, secretarul Uniunii. Invitat de onoare a fost John Grant, directoru departamentului de tineret în conducerea mondială a Bisericii Adventiste.

Corul bisericii adventiste a fost înfiinţat în anul 1935. Între anii 1955-1958 a fost dirijat de Ioan Stana *a Câmpului*. Sub îndrumarea pastorului Dezideriu Folovenghi a luat fiinţă orchestra. Conducerea acesteia a fost preluată ulterior de soţia pastorului Gheorghe Dărvăşan. În sfârşit, în 1970 a fost înfiinţată fanfara bisericii, condusă la început de Gheorghe Suma, iar mai târziu de Florea Burcă din Arad şi de Teodor Petraş şi Traian Ganea din Şepreuş.

Biserica Baptistă

Cultul baptist este atestat în Şepreuş din anul 1900. Prima familie care a trecut la Biserica Creştină Baptistă a fost familia lui Ioan Sasu, originar din Şomoşcheş. În timp numărul credincioşilor a crescut, ajungând în anul 1950 la 240 de membri. Din acest an, numărul membrilor a început să scadă, astfel încât în anul 2000 erau 67 iar în 2010 doar 35.

Lăcaşul de cult a fost construit în anul 1928, până atunci serviciul religios desfăşurându-se în casele unor credincioşi.

În acelaşi an 1928 a luat fiinţă şi corul mixt al bisericii.

În perioada 1941-1943 biserica a fost închisă.

În anul 1948 s-a înfiinţat fanfara.

În timp, din conducerea bisericii au făcut parte Petru Sas, Simion Catrinţa, Petru Pitaş, Ştefan Stupan, Ioan Roşca, Teodor Nistor, Mihai Marta, Teodor Stana, Teodor Simion. Din anul 2001 Ioan Durcău este responsabil-prezbiter, Ioan Incicău este secretar, iar Ioan Morar (a lui Nacu), Mihai Incicău (a lui Laura), Mihai Trif (a Trifului) şi Ioan Cionea (a lui Mujoaie) sunt membri.

Pastori: Petru Sas (din Şomoşcheş), Avram Oală (din Gurba), Victor Teodosie (din Arad), Simion Catrinţa (din Şepreuş), Vasi Jula (din Ineu), Jacob Ardelean (din Pecica), Avram Chisăliţă (din Arad), Găvrilă Morar (din Cermei), Dumitru Bradea (din Oradea), Ştefan Stuparu (din Şepreuş).

Biserica Penticostală

Cel mai nou cult în comună este cultul penticostal, adus în 1990 de familia de rromi Mihai Stana (Cioată), din Covăsânţ. Numărul de membri a crescut de la o persoană în 1990 la 110 persoane în 1999. Credincioşii penticostali sunt în cea mai mare parte rromi căldărari. Până la construirea prin forţe proprii, în 1999, a bisericii penticostale din localitate, serviciul religios s-a ţinut în casa lui Mihai Stana. Conducătorul bisericii este şi azi Mihai Stana, însă fără atestat de diacon sau prezbiter.

Şcoala

Prima atestare a şcolii din Şepreuş datează din anul 1789. În 1791 în localitate apare menţionat ca învăţător *Vasile Iacoş* (*Gacoş*), care la acea dată avea 36 de ani şi lucra în învăţământ de 3 ani. Numărul elevilor care frecventau şcoala a fost destul de mare: 160 de băieţi şi 60 de fete, însă şcoala se găsea într-o stare destul de precară, necesitând un spaţiu mai mare sau renovarea celui existent. Salariul învăţătorului era de 120 de florini anual, lemne şi carne de vită, asigurate de comunitate. În 12 noiembrie 1792 în localitate este numit un nou învăţător, Florea Cociuban, originar din Ineu; în primăvara anului 1793 acesta a urmat cursuri de metodică la Oradea. În anul 1811 în Şepreuş învăţau 17 elevi. În 8 noiembrie

1816 la Şcoala din Şepreuş a fost numit primul director, *Teodor Stana*. În perioada 1818-1822 funcţiona ca învăţător Ion Iluţa. În 1822 în localitate erau în evidenţe 94 de băieţi şi 28 de fete de vârstă şcolară, însă cursurile au fost urmate doar de 35 de băieţi.

Învăţătorii de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului XIX au fost: Vasile Iacoş (1791), Florea Cociuban (1792),? Diaconu (1810), Ioan Iluţa (1818-1822), Moise Iovuţa (1825-1826), Ioan Suciu (1834-1844).

În anul 1868 Şepreuş făcea parte din reţeaua şcolară a Protopopiatului Chişineu Criş. La o populaţie ortodoxă de 3.159 de suflete, şcoala din localitate, construită în 1854, avea înscrişi 40 de elevi şi funcţiona cu un singur învăţător, Meletie Suciu, absolvent al Preparandiei din Arad în 1865. Peste 5 ani, în 1873, lucrurile s-au schimbat în bine din punct de vedere al şcolarizării. Populaţia ortodoxă, ajunsă la 3.915 suflete, susţinea financiar două şcoli mixte, cea veche şi una nouă, aflată într-o clădire provizorie. Cele două şcoli erau frecventate de 100 de băieţi şi de 20 de fete şi aveau ca învăţători pe Meletie Suciu, cu o vechime de 8 ani, plătit anual cu 200 de florini plus bunuri în natură în valoare de 558 de florini, şi pe Teodor Petraş, cu o vechime de 2 ani, plătit anual cu 250 de florini plus bunuri în natură în valoare de 478 de florini. Director şcolar local era Ioniţă Pârv.

La două decenii după Unire, în anul şcolar 1937-1938, în Şepreuş funcţionau 7 cadre didactice (Florica Drăgan la clasa I-a, Elena Mita la clasa a II-a, Vasile Bălan la clasa a III-a, Nicolae Cârstea la clasa a IV-a, Ioan Henţ la clasa a V-a, Constantin Taşcău la clasa a VI-a, Dumitru Vizitiu la clasa a VII-a), iar director era Andrei Guţu. Şcoala era frecventată de 403 elevi, din care au promovat 376 şi au rămas repetenţi 27. Şcoala a avut 290 de elevi înscrişi în anul şcolar 1942-1943 şi 319 elevi în anul şcolar 1943-1944. Dintre elevii acestui an şcolar (1943-1944), au promovat 267, adică 83,69%. În plin război, şcoala din localitate avea 12 cadre didactice: Nicolae Cârstea - învăţător gr. I, Constantin Taşcău - învăţător gr. II, Elena Mita - învăţător gr. II, Olivia Vinţan - învăţătoare, Vasile Bălan - învăţător definitiv, Petrina Popescu - învăţător profesor, Ioan Stana - învăţător definitiv, Stela Halunga - învăţătoare, Dumitru Dragalina - învăţător încredinţat, Nicolae Groza - învăţător încredinţat.

Prin reforma învăţământului din august 1948 şcolile confesionale şi cele particulare au fost desfiinţate, învăţământul devenind de stat. Au fost scoase din programa şcolară materii precum religia şi introduse materii noi,

menite să schimbe viziunea asupra lumii, precum bazele darwinismului şi marxism-leninismul. De asemenea, a început să se studieze limba rusă ca limbă străină, cu statut de disciplină obligatorie în programa şcolară.

Până în 1979, când a fost dată în folosinţă actuala clădire de şcoală, cursurile se ţineau în 5 clădiri, la care se mai adăuga clădirea grădiniţei, care funcţiona cu program prelungit. Şcoala nouă cuprinde 9 săli de clasă, direcţiunea, secretariatul, sală profesorală, contabilitate. La acestea se mai adaugă sala pentru materialele didactice, biblioteca şi sala pentru păstrarea materialelor sportive. În anii 1980-1982 în şcoală s-a introdus încălzirea centrală.

După 1989, până în 1994, interesul pentru şcoală a scăzut foarte mult, fenomen uşor de constatat după numărul de elevi înscrişi şi după situaţia lor şcolară. Dacă până în 1989 şcoala funcţiona la fiecare ciclu de învăţământ cu câte 4 clase paralele a câte 34, 34 sau 36 de elevi fiecare clasă, s-a ajuns ca într-o clasă numărul de elevi să nu depăşească 24 şi clasele paralele să dispară. De asemenea, în anul şcolar 1989-1990, din 314 elevi înscrişi în clasele I-VIII, 111 nu au reuşit promoveze. Slaba pregătire a elevilor a determinat orientarea celor mai mulţi dintre absolvenţi spre şcoli profesionale. Situaţia a început să se redreseze după 1994, când numărul elevilor înscrişi, inclusiv al rromilor, a crescut. Astfel, în anul şcolar 1995-1996, la clasele I-IV s-au înscris 153 de elevi, iar la clasele V-VIII 75. Din cei 228 de elevi au promovat clasa 214.

În anul şcolar 1997-1998, din 280 de elevi înscrişi în clasele I-VIII au fost promovaţi 246.

În 2001 şcoala funcţiona cu 8 profesori, 6 învăţători şi 4 institutoare. Director a fost Simion Mladin.

În anul şcolar 2009-2010 la şcoala din Şepreuş erau înscrişi 62 de preşcolari şi 203 elevi. Unitatea de învăţământ avea 8 institutori, 7 profesori, o secretară bibliotecară şi dispunea de 7 săli de clasă, laborator de fizică-chimie, sală de sport şi teren de sport.

Personalităţi

Mihai Veliciu (26 mai 1846-26 aprilie 1921) - avocat, politician, publicist; născut în Șepreuș, într-o familie de iobagi; a făcut școala primară în Șepreuș, școala secundară la Beiuș, studii de drept la Oradea și la Budapesta, unde s-a licențiat; doctor în drept; după terminarea studiilor

universitare s-a întors în sat şi a funcţionat ca notar comunal; s-a impus de tânăr ca un intelectual de marcă; de pe poziţia de notar a militat pentru respectarea drepturilor sătenilor şi, mai ales, pentru folosirea exclusivă a limbii române în administraţia locală; din acest ultim motiv a fost destituit din funcţia de notar comunal în anul 1876 şi s-a îndreptat spre avocatură; ca avocat a pledat de foarte multe ori fără onorariu pentru ţăranii sau comercianţii români din comitat; apogeul carierei politice l-a constituit Memorandul din 1892, pe care românii transilvăneni au intenționat să-l înainteze împăratului la Viena; a fost condamnat, alături de Ioan Raţiu, Gheorghe Pop de Băseşti, Vasile Lucaciu, Teodor Mihali, Aurel Suciu etc., în procesul Memorandului, la ani grei de temniţă; a fost închis la Vaţ din 27 iulie 1894 până în 15 septembrie 1895, când împărat a graţiat toți memorandiștii ; revenit în libertate, a fost singurul condamnat din grupul memorandist care a refuzat să semneze scrisoarea de mulțumire către împărat pentru acordarea grațierii (toți ceilalți au semnat-o), și a continuat să se implice în luptele politice ale românilor transilvăneni astfel încât, alături de Vasile Mangra, Nicolae Oncu, Roman Ciorogariu, Ioan Slavici, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Ștefan Cicio Pop şi de alţi lideri politici români din Comitatul Aradului, a reuşit să impună Aradul pe poziţia de capitală politică a românilor transilvăneni, locul în care s-au luat cele mai importante decizii privitoare la lupta românilor pentru drepturi sociale şi naţionale. Până în ultimii ani de viaţă, când era imobilizat într-un scaun cu rotile, noua generaţie de conducători ai Partidului Naţional Român l-a consultat în situații în care erau necesare mari decizii politice, culturale sau economice; a trecut la cele veşnice pe 26 aprilie 1921, după ce și-a văzut împlinit visul său cel mai arzător: înfăptuirea Unirii celei Mari de la 1 Decembrie 1918.

Romul Veliciu (1881, Șepreuș-1920, Arad) - fiul lui Mihai Veliciu (vezi mai sus), avocat, doctor în drept; studii de drept la Budapesta; a condus mișcarea națională din Chișineu Criș în perioada 1910-1918; delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, ales deputat al acestei adunări; prefect al Aradului (1919-1920); bolnav, a murit pe 6 decembrie 1920, după o lungă și grea suferință; a fost înmormântat la Arad, cu onoruri publice şi militare; 3 avioane de luptă din escadrila locală au însoțit cortegiul funerar; unul dintre avioane a lovit sârmele de telegraf și s-a prăbușit în flăcări în preajma Lacului Pădurice (Podgoria), pilotul

plutonier Voicu Georgescu pierzându-şi viaţa.

Ersilia Sturza (1853-1937) - soţia preotului Mihaiu Sturza (fiica preotului Magdu din Şoimoş); de numele său este legat începutul activismului feminin românesc în Judeţul Arad; a iniţiat şi organizat colecta publică de fonduri şi bunuri care să sprijine ostaşii români angajaţi în luptele din timpul Războiul de Independenţă din anii 1877-1878, cu precădere în sprijinul celor care luptau la Plevna (fragment din *Adresă filantropică către femeile române*, apel semnat de Ersilia Sturza şi publicat în presa arădeană a vremii: „*... lupta o ţin românii şi noi suntem române...*", şi îndemnul „*... pe fiecare română adevărată să facă sacrificii şi să ofere după putinţă pentru ajutorarea bravilor ostaşi din România*".); în semn de recunoştinţă, la aniversarea a 120 de ani de la Războiul de Independenţă a fost bătută o medalie cu chipul Ersiliei Sturza.

Marius Sturza (1876-1954) - medic, doctor în medicină, academician, profesor universitar; născut la Șepreuș, cel mai mare dintre cei şapte copiii ai preotului Mihaiu Sturza şi al Ersiliei Sturza (vezi mai sus); primele clase le-a făcut în şcolile româneşti şi ungureşti din localitate şi din satul vecin Vădaş (pronunţarea în limba română a numelui satului Vadász, azi Vânători, Comuna Mişca); rămas orfan de tată la 14 ani, a fost ajutat în formarea profesională de unchiul său, medicul Ioan Hozan (fratele adoptiv al Ersiliei Sturza), care i-a fost model; de la 15 ani până la terminarea universităţii a beneficiat de burse de studii de la Fundaţia Elena Ghiba Birta şi de la Fundaţia Gojdu; a început liceul la Freiwaldau, în Silezia, unde trăia unchiul său Ioan Hozan, dar după un an şi-a continuat studiile la liceul românesc din Beiuş şi la vestita şcoală şaguniană de la Braşov, unde a urmat clasele III-VIII şi unde şi-a susţinut bacalaureatul în 1895 (motivul pentru care unchiul său l-a trimis la şcoli din ţară: *uita limba română!*); a studiat medicină la Viena, unde a luat contact cu studenţii români şi cu tineretul grupat în jurul societăţii literare *România Jună*, societate căreia i-a fost pe rând secretar, casier şi preşedinte doi ani (1898-1899); după înfiinţarea Clubului Român din Viena în 1900, a ţinut şi aici numeroase conferinţe cu subiecte naţionale, sociale şi medicale; în anul 1901 a obţinut titlul de doctor în medicină şi, după o încercare nereuşită de a primi numirea ca medic secundar la spitalul din Arad, a rămas în Austria, unde a preluat conducerea sanatoriului Wällichhof; a locuit în Viena, unde a continuat să se implice în viaţa comunităţii româneşti; în anii 1906-1908, alături de alţi intelectuali români din Viena, a făcut demersuri pentru înfiinţarea

unei capele şi pentru ridicarea unei biserici ortodoxe române (capela a fost înființată în anul 1907 într-un palat de pe Löwelstrasse, iar Marius Sturza a fost numit secretarul şi casierul comitetului parohial); în februarie 1919 s-a pus la dispoziţia Consiliului Dirigent din Sibiu, care l-a numit consilier de resort, calitate în care s-a ocupat vreme de 3 ani, împreună cu profesorul Iuliu Haţieganu, de organizarea sanitară a Ardealului; în 1922 a fost numit medic secundar la Aiud, fapt care l-a dezamăgit profund; bolnav, s-a întors la Viena, cu posibilitatea de a conduce pe timp de vară staţiunea Sovata (pe care a și modernizat-o); în 1934 a ajuns prin concurs profesor titular la catedra de balneologie şi fizioterapie a Universităţii din Cluj; a fost ales membru titular al Academiei Române, instituție care l-a însărcinat ca, împreună cu Cezar Popovici, să organizeze serviciul fizioterapeutic la spitalul Elias din Bucureşti; a scris numeroase studii de specialitate; a fost membru al Academiei de Medicină şi al Societăţii Internaţionale de Hidrologie.

Economie

În perioada medievală economia a fost de tip feudal, ponderea fiind deținută de agricultură și creșterea animalelor. În secolul al XVIII-lea Șepreuș era un sat foarte sărac. În paralel cu agricultura, în 1835 în localitate apar înregistrați câțiva *pinteri* (dogari) care făceau *sarsamuri de lemn* (căzi și doage) pe care le vindeau prin târguri. O răspândire mult mai mare cunoaște la sfârșitul secolului al XIX-lea împletitul de nuiele, datorită existenței în zonă a unor mari suprafețe pe care creștea natural răchită. Împletitorii își vindeau marfa (mături, coșuri) pe la târguri. Din a doua jumătate a secolului al XX-lea această activitate individuală a fost preluată de stat. În anul 1969 a fost înființată în Șepreuș o secție a IJIL Arad și a început să fie semănată răchită de cultură. Unitatea a funcționat inițial cu 20 de angajați, însă în 1972 a fost dată în folosință o hală de lucru modernă, numărul împletitorilor ajungând la 170; acestora li s-au adăugat angajații de la topitorie și tâmplărie. În anul 2001 încă se produceau aici, pentru piața internă și externă, fotoliile de răchită împletită *Helga* și exista un magazin de prezentare. În prezent atelierul mai funcționează cu 5 persoane, marfa fiind preluată de Romimplet și trimisă în Suedia.

După 1989, odată cu desființarea cooperativei agricole, a avut loc și o revitalizare a agriculturii. Șepreușenii își cultivă pământurile individual.

Activitățile specifice au rămas cultivarea cerealelor, legumicultura, apicultura, creșterea animalelor. În paralel au fost înființate mai multe întreprinderi mici și mijlocii, au apărut firme comerciale și de prestări servicii.

Cultură tradiţională

Gospodăria țărănească

Gospodăria din Șepreuș este și azi compusă dintr-o primă curte (către stradă), o a doua curte (în spatele casei), și o grădină. În prima curte, împrejmuită odinioară cu gard din nuiele, leaţuri, scânduri şi mai târziu cu un gard din beton sau fier, se putea intra dinspre stradă pe o poartă mică şi pe poarta mare de căruţe. În această curte se găseşte fântâna, *cuptorișteа* (a doua casă, mai mică), şi grajdul. În curtea din spate este şura cu fân, cocina, coteţul pentru păsări, cotarca, căpiţa de paie şi gunoiul. Un al gard desparte această curte din spate de grădină.

Casa tradițională

Cunoscută sub numele de *casă lungă* sau *bătrânească,* această casă este compusă din trei încăperi (*soba mare*, tinda şi *soba de locuit*), are acoperişul în două ape şi este orientată cu frontonul spre stradă, unde are două ferestre la cameră şi una la târnaţ, când acesta este închis. La numeroase case însă târnaţul este şi azi închis până la jumătate cu scânduri şi susţinut cu stâlpi de lemn. Pe frontonul caselor, pe lângă ferestruicile (găurile) de aerisire, se păstrează încă iniţialele sau numele proprietarului şi anul construirii sau renovării. Până la începutul secolului al XX-lea ponderea au avut-o casele din lemn, alături de care au existat totuşi şi case din pământ bătut cu maiul în cofraje de lemn sau case din văiugă. La toate casele bătrâneşti pereţii au în partea de sus, jur împrejur, un chenar de grinzi peste care se aşeza, pe toată lungimea casei, o grindă groasă, cioplită dintr-un singur trunchi de copac, numită *meşter grindă*. Peste chenarul de grinzi şi peste meşter grindă se fixau, la distanţă de 1-1,5 m între ele, grinzile perpendiculare, care se vedeau în interior. Peste aceste grinzi se podea cu scânduri şi se lipea un strat de pământ. O lungă perioadă de timp s-a folosit la acoperirea caselor trestia, care se găsea din abundenţă în zonă. Trestia, făcută snopi, era aşezată de jos în sus, în rânduri orizontale. Snopii erau legaţi rând pe rând de leaţurile prinse orizontal pe căpriori. În partea de jos se forma o streaşină largă cât târnaţul. Trestia se punea uscată, doar cea de pe coamă se umezea, pentru a fi îndoită.

Vechiul interior tradiţional a ţinut seama de compartimentarea casei francone. În camera de la stradă, destinată primirii oaspeţilor şi utilizată doar în ocazii speciale, se găseau două paturi dispuse simetric, de o parte şi de alta a ferestrelor, pe care, pe lângă *strujac* erau clădite câte două dune şi 6-9 perne, încât ajungea până la *podele* (tavan). La mijloc, în spaţiul dintre paturi, era o masă acoperită cu *măsăriță* (față de masă) ţesută în război, cu alesături, 6 scaune şi o laviţă cu spate între ferestre. În încăpere mai erau două dulapuri şi un divan în continuarea unuia dintre paturi. Azi, în majoritatea caselor, camera de la stradă este mobilată cu mobilă de fabrică produsă prin anii 1970. Tinda a avut iniţial o vatră deschisă şi era locul unde se ţineau vasele şi se făcea mâncare. Odată cu apariţia *cuptorieștei* tinda s-a transformat în cameră de locuit, cu pat, cu dună şi perne, în care dormeau musafirii. *Soba de locuit* era tot cu două paturi, masă şi scaune, doar că de pe paturi lipseau pernele. Aici se găsea un *șpoherț* (sobă de bucătărie cu plită şi cuptor), şi era încăperea în care odinioară se lucra în serile lungi de iarnă.

Ocupații tradiționale

Principala ocupaţie a șepreușenilor a fost agricultura, pe care o practicau cu unelte şi tehnici tradiționale. Culturile de bază au fost grâul şi porumbul. Ca să mărească suprafețele agricole oamenii au defrișat pădurile din hotarul satului. După tăieri, cioatele de copaci erau scoase din pământ folosind *budacul*. Pământul era gunoiat. Gunoiul era adunat în apropierea fântânelor din câmp, la *târle*, unde cirezile de vite veneau să bea apă şi să de odihnească. Iniţial oamenii au arat cu plug cu brăzdar de lemn, iar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea cu pluguri intermediare, care aveau coarnele şi grinderiul din lemn, iar trupiţa din fier. Ca tehnică, aratul s-a făcut dinspre margine spre centru, adică *la răzor*. Când începeau lucrările, șepreușenii se închinau şi ziceau *Doamne-ajută să hălăduiesc*. La pregătirea ogorului pentru semănat s-a utilizat grapa şi tăvălugul. Grapele vechi au fost dreptunghiulare, cu colţi de lemn, sau din mărăcini, fixaţi pe un lemn. Semănatul s-a făcut manual. Grâul de toamnă se semăna prin octombrie. Sămânţa era pusă în şorţ sau într-un sac atârnat pe umărul stâng, şi de acolo era scoasă cu mâna dreaptă şi împrăştiată.

Porumbul era semănat primăvara, după ce se încălzea pământul. Cei care semănau terenuri mici acopereau sămânţa din cuiburi cu sapa. Pe terenurile mari sămânţa era aruncată în spatele plugului, încât brazda urmă-

toare acoperea boabele din precedenta. La prăşit se foloseau sape lucrate în atelierele de fierărie din sat sau cumpărate la târg.

Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea păioasele erau tăiate cu secera, după care, în paralel, au început să se folosească şi coasele. La secerat participau toţi membrii familiei. Primele spice erau împletite sub formă de barbă şi se păstrau la icoană. Ultimele spice, numite *Barba lui Dumnezeu*, erau lăsate pe holdă. Pentru a feri snopii de grâu de umezeală, ei erau aşezaţi în mijlocul holdei în *călchie* (cruci româneşti). O asemenea cruce românească era alcătuită din 25 de snopi. Primul snop, numit *popă*, se aşeza cu spicele spre apus. Peste el se clădeau ceilalţi snopi în cruce, cu spicele spre interior. În vârf se punea un alt snop (popă) cu spicele spre apus.

Treieratul s-a făcut iniţial cu cai sau boi care călcau spicele cu picioarele fie pe o arie, fie în ocolul gospodăriei, apoi paiele erau aruncate în sus cu furca de lemn, până când toate boabele cădeau pe vatră. Selectarea boabelor se făcea cu ciurul. Odată cu apariţia batozelor, alesul grâului de pleavă a început să se facă cu vânturătoarea. Grâul era depozitat în lăzi mari din scândură de fag sau stejar.

Cânepa s-a cultivat pe loturi individuale, în anumite locuri cu pământ bun numite *cânepişti*. O familie semăna cam 25-30 kg de sămânţă. Şepreuşenii au cultivat atât cânepă de vară cât şi cânepă de toamnă, pentru sămânţă. Semănatul s-a făcut tot cu mâna. Cânepa de vară (pentru fuior), se semăna mai deasă. Prima se cocea în luna iulie, până la mijlocul lui august. La cules tulpina se smulgea cu tot cu rădăcină, câte un mănunchi odată. Din trei mănunchiuri se făcea o *mânuşă*, care se lega cu o legătoare. Mănuşile erau puse la uscat în picioare. Când erau uscate se tăiau rădăcinile cu securea şi se făceau *sarcini*, care erau duse la Sartiş sau Teuz, la topit. Cânepa de vară era lăsată la topit o săptămână, iar cea de toamnă două săptămâni. După ce era topită, cânepa era spălată, apoi pusă la soare să se usuce şi dusă acasă, unde era prelucrată, transformată în fire, apoi în ţesătură, apoi în îmbrăcăminte sau alte lucruri de folosinţă în gospodărie.

O altă ocupaţie tradiţională, atestată în conscripţii din secolul al XVIII-lea, a fost creşterea animalelor (vite, cai, porci, oi, capre). În trecut toate animalele din gospodărie erau trimise dimineaţa pe păşunea comunală. Familiile plăteau anual în bani şi produse porcarii, văcarii, *stăvarii* şi ciobanii tocmiţi să le păzească animalele (*stăvar* - cel care supraveghea şi păzea o stavă; *stavă* - turmă de cai).

Meșteșugurile

Meșteșugurile tradiționale au luat avânt mai ales după 1820. În secolul al XIX-lea, în localitate se practicau rotăritul, dogăritul, împletitul de nuiele, covăcia, șubăritul, cizmăritul.

Portul popular

Portul popular din Șepreuș este specific bazinului Crișului Alb. Odinioară hainele au fost făcute în casă, din pânză cu tinari, iar mai târziu din bumbac. Vestimentaţia era în funcţie de ocazie.

Portul bărbătesc

Odinioară, în zilele de sărbătoare, la biserică sau la joc, bărbaţii îmbrăcau vara *gaci* largi, făcuți din opt laţi, lungi până la glezne, şi *chimeșe cu cipcă*, făcută din misir sau bumbac, laibăr negru înflorat, de satin, şi încălțau *cizme cu foi* sau *șlarfe*. Ulterior gacii au devenit pantaloni de lucru, la sărbători fiind înlocuiți cu *nădragi priceși*, băgaţi în cizmă. În faţă aveau *zadie*. Iarna şepreuşenii purtau nădragii de barşon verzi sau negri, cu şire şi miţălă, peste care luau şuba, bogat ornamentată cu postav negru şi roşu, cu cusături. Capul era acoperit vara cu clop negru (pălărie), iar iarna cu căciulă din blană de miel. Până prin 1950, în zilele de lucru oamenii umblau desculți vara, iar pe vreme rea și iarna încălţau opinci.

Portul femeiesc

Femeile şi fetele purtau odinioară *spătoaie*, *poale*, *zadie* şi *zobon* din mătase. Spătoiul, poalele şi zadia erau făcute din pânză ţesută în casă. Poalele aveau în partea de jos ornamente lucrate cu roşu şi albastru. Spătoiul avea guler rotund şi mâneci largi, terminate cu pumnari. Ornamentele, în aceleaşi culori ca la poale, erau dispuse pe mânecă, în şiruri verticale. Zadia era ornamentată în partea de jos cu motive alese în roşu combinat cu negru sau albastru, iar pe margini avea cipcă. Mai târziu, peste poale a început să se poarte s*umna* din stofă sau mătase, iar peste bluză un *viziclu* şi un şorţ confecţionat din acelaşi material cu sumna. În picioare, în funcţie de anotimp, s-au purtat păpuci sau sandale. Iarna, peste aceste haine se purta şubă sau bituşă.

Obiceiuri de familie

Nunta

În vechime, cu două zile înainte de ziua nunții, doi *chemători*, băieţi necăsătoriţi, îmbrăcaţi în port popular gătit cu flori artificiale, cu oglinzi şi prime la cloape şi la sticlele pline cu răchie şi îmbrăcate în împleti-

tură de răchită, mergeau prin sat să cheme la nuntă în numele familiilor mirelui şi miresei. Ulterior chemătorii plecau la chemat cu o săptămână înainte de ziua nunţii. Chemătorii umblau prin sat călări pe cai împodobiţi cu *lipideauă cu cipcă* şi *poneavă* de lână colorată şi cu prime, apoi, după predarea cailor la colectivizare, cu biciclete bogat împănate cu flori de hârtie colorată. Pe cei invitaţi îi cinsteau cu răchie, iar aceştia, dacă acceptau, spuneau: *Doamne dă-le noroc, să ne întâlnim cu bine, să petrecem sănătoşi*. Mai demult nunta s-a ţinut duminica, la casa unuia din miri sau la sala de horă. Datina era ca cei invitaţi să aducă mirilor, înainte de nuntă, o *ghină* (găină)*,* zahăr, făină, ouă. Vecinele ajutau la făcut *grițereii* (tăşcuţele). Dacă vremea era caldă iar nunta se ţinea la casă, bărbaţii făceau în curte o *şatră* mare (umbrar), împodobită cu ponevi şi *şterguri* (ştergaruri, prosoape), ţesute în casă. Nunta era condusă de doi *grăitori*, unu al mirelui şi unu al miresei. Aceştia spuneau fiecăruia ce trebuie să facă, îi dirijau pe cei ce serveau masa, anunţau când se dădeau *cinstele*, pe care le şi strângeau, şi mulţumeau nuntaşilor. Grăitorul junelui purta ca însemne un ştergar, un colac şi un picior de porc atârnat la şold. Invitaţii se adunau la casa junelui, de unde grăitorul acestuia, cu muzica şi cu câţiva nuntaşi, se duceau după nănaşi (exista o singură pereche de naşi, de obicei naşii de botez ai mirelui), şi îi aduceau la june, unde erau serviţi cu prăjituri şi ţuică, apoi plecau toţi spre casa miresei. Odinioară alaiul mergea cu căruţe, ulterior s-a mers pe jos. La unele nunţi *călăreţii* (chemătorii), jucau în faţă *zăzgălăul* (steagul de nuntă - era tricolorul naţional românesc, împodobit de prietenele miresei cu o zi înainte de nuntă, la casa mirelui, cu prime, ţângălău, batiste şi iederă. Ajunşi la casa miresei, găseau poarta închisă şi începea un dialog între cei doi grăitori, cel al miresei, care îi aştepta la casa miresei, şi cel al junelui, care explica în versuri pentru ce au bătut atâta cale. Grăitorul mirelui *cerea sălaș* şi spunea că au adus un vânător care caută o căprioară. După ce se târguiau, fiecare încercând să-l pună în încurcătură pe celălalt, era deschisă poarta. Nuntaşii mirelui se aşezau la masă şi cereau să fie adusă mireasa. Grăitorul miresei aducea în locul acesteia o babă cu o lipideauă în spate, mărgele de piparcă şi buchet de urzici. Alaiul mirelui nu o accepta. Grăitorul mirelui o plătea pe babă cu *bani vechi*, aşa cum şi ea era „veche”. A doua oară era adusă o fetiţă, care era refuzată desigur, şi abia a treia oară era scoasă din casă mireasa. Înainte de plecarea la biserică grăitorul miresei cânta împreună cu cineva *hora mi-*

resei. La biserică, unde avea loc cununia religioasă, muzica rămânea afară. După cununia religioasă, când ieşeau din biserică, datina era să se arunce bani. Alaiul se întorcea la casa mirelui pe un alt drum, *ca să nu se desfacă căsătoria*. La casa junelui, în faţa şetrei (astăzi în faţa sălii de horă), îi aştepta, puse pe o masă, un colac (*ţâpoi*), o farfurie cu grâu şi un vas cu apă sfinţită. Alaiul înconjoară de trei ori masa, timp în care doi copii aruncă asupra lor grâu şi îi stropesc cu cu apă sfinţită folosindu-se pentru aceasta de un mănunchi de busuioc, după care grăitorul mirelui aruncă în sus colacul, aruncare repetată de trei ori, şi toţi se reped să-l prindă; cel care prinde colacul îl şi începe, dar din colac sunt serviţi toţi nuntaşii. Mireasa ducea măsuţa şi i-o dădea soacrei. Cu aceasta pornea petrecerea propriu-zisă. În timpul nunţii „*călăreţii*" aveau grijă de steag, să nu-l fure nimeni, fiindcă pierdeau cinstea de la miri. Ei îl puneau în casă, iar după nuntă era stricat. Până mai pregăteau mâncarea, oamenii jucau. La masă mirii stăteau între nănaşi. Nuntaşii erau serviţi cu *zamă dă ghină*, *popricaş dă oaie*, mai nou cu *sarme*, friptură cu cartofi şi plăcintă. Între felurile de mâncare se mai juca şi se făceau glume, cum ar fi furarea păpucilor miresei. În prezent naşul are pregătită o altă pereche de pantofi, cu care încalţă mireasa. Dacă nu a cumpărat pantofii, trebuie să-i plătească pe cei furaţi, ca hoţii să îi dea înapoi. La 12 noaptea cei doi grăitori strigau *cinstea miresii şi a junelui*. În trecut nănaşii dădeau un colac şi un picior de porc scos din *moare*; astăzi se dau bani. După ce se anunţa câţi bani s-au strâns se spărgea o farfurie, ca cioburile să aducă noroc. Mireasa era schimbată în nevastă de naşă. I se dădea jos *fatiolu* şi era *înconceată*: părul, împletit în două cozi, era strâns la ceafă şi legat cu o cârpă roşie peste care se punea o altă cârpă, legată în faţă. Tradiţia din sat cerea ca în ziua de luni de după nuntă proaspăta nevastă să apară la arteziană cu olurile, după apă.

Înmormântarea

Înmormântarea se face şi azi de la casă. Vreme de două seri se ţine priveghi (mortul este vegheat de familie, rude, prieteni, cunoştinţe, vecini). Pentru ca timpul să treacă mai uşor şi cei care priveghează mortul să nu adoarmă, bărbaţii joacă cărţi discută şi fac glume. În trecut jucau chiar anumite *jocuri de priveghi*. În Şepreuş nu a fost obiceiul ca cei veniţi la priveghi să fie serviţi cu ceva. Femeile din familie boceau. În timpul slujbei de înmormântare, care are loc în curte, participanţii sărută crucea de pe pieptul mortului şi pun bani pe sicriu. Preotul cerea iertăciune şi se cântă

Hora mortului, după care se porneşte spre cimitir. În trecut mortul era dus la groapă cu car cu boi, iar mai târziu cu căruţă mortuară. În fruntea cortegiului sunt purtate crucea şi prapurii, iar la veterani steagul tricolor naţional românesc. Urmează preotul şi diecii îmbrăcaţi în alb, neamurile şi prietenii. Conform datinii, carul mortuar se opreşte la fiecare gură de uliţă, preotul citeşte din Evanghelie şi se aruncă bani. La cimitir, în faţa gropii, se boceşte din nou. Gropaşilor li se dau *peste copârşeu* (peste sicriu), două străiţi cu colaci şi o găină vie. În trecut, cei invitaţi la pomană (masa de pomană se făcea acasă), erau serviţi cu fasole sau *curechi făcute cu carne sau clisă*. Pentru mort se face *parastas* (tot pomană), la şase săptămâni după deces şi la un an. Şi atunci se dă mâncare acasă, dar numai celor chemaţi.

Obiceiuri calendaristice

În ajunul Crăciunului, dimineaţă devreme, pe la case începeau să umble cu uratul *piţărăii* (în general copii până în 12 ani). Când intrau în casă ziceau *Bună dimineaţa lu Crăciun.* Celor care urau li se dădeau colac şi nuci. Seara începeau să umble prin sat *la corindat*, fără muzică, feciorii, câte 4-5, mai ales la casele cu fete de măritat (în zonă, verbul se pronunţă *a corinda*, şi nu *a colinda*). Unii feciori se făceau *goaţe,* adică se mascau şi speriau lumea.

Cu multă vreme în urmă, în Şepreuş s-a umblat şi cu *Ţurca*, jucătorii purtând măşti făcute din carton, cu un cioc mobil de lemn şi semănând cu capul de barză. Pe deasupra se purta o haină lungă, făcută din materiale de mai multe culori. Jocul se desfăşura pe uliţă, dar se opreau şi la casele unor neamuri. Ţurca făcea tot felul de sărituri şi speria copiii cu ciocul. Pentru joc se dădeau bani, colaci, cârnaţi.

În prima zi de Crăciun băieţii de şcoală, îmbrăcaţi cu haine albe de dieci luate de la biserică şi decorate cu cruci, mergeau cu *Steaua*. Pe cap aveau coifuri de hârtie şi duceau o stea din hârtie prinsă pe un băţ. Conducătorul avea o sabie de lemn.

În ajun de *Bobotează* preotul umblă prin sat cu *Iordanul*, însoţit de cantor. El sfinţeşte casa şi toată gospodăria, iar la plecare lăsa apă sfinţită şi busuioc. Conform tradiţiei, apa sfinţită este bună de boli şi se păstrează în casă vreme de un an; se bea şi se fac frecţii cu ea. În ziua de Bobotează se sfinţeşte apa în biserică.

În *Câşlegi*, tinerii din Şepreuş făceau la diferite case din sat *Verjel,* un fel de bal la casă, cu muzică, mâncare şi băutură, la care petreceau până dimineaţa.

Ziua de Sân Toader (prima sâmbătă din Postul Mare, Sâmbăta Sfântului Teodor Tiron, cunoscută şi ca Sâmbăta Colivelor, Sâmbăta Cailor), deschide seria sâmbetelor de pomenire a morţilor. În Şepreuş se duce grâu fiert la biserică. În această zi, dimineaţă devreme, se făceau spălări ritualice ale părului cu apă în care s-au pus flori de corn (prin similitudine, obiceiul ține de magie: face să crească părul fetelor precum cozile cailor). Legat de această zi, memoria satului mai conservă vag credinţa într-un sfânt patron al cailor, activităţile nocturne fiind interzise în serile dinainte de această sâmbătă, de teama Sântoaderilor, caii săi.

La *Sânjorj* (Sfântul Gheorghe), oamenii puneau la uşa şi la ferestrele de la grajd *ruguț de strâgă,* ca să nu intre *strâga* (strigoiul viu), şi să ia laptele de la vacă. Feciorii udau cu găleţi cu apă fetele pe care le prindeau pe uliță, *pentru sănătate*.

În sâmbăta de ajun a *Floriilor* copiii de şcoală, împreună cu preotul sau cantorul, duceau la biserică crenguțe înmugurite de salcie; crenguțele erau sfinţite în Duminica Floriilor, după care oamenii le aduceau acasă, le făceau coroniță şi le puneau la icoană, *să păzească casa de vreme rea*.

În dimineaţa *Duminicii Paştilor*, cum se făcea ziuă, pruncii (*piţărăii*), mergeau *la piţurat,* după ouă roşii; intrau în casă spunând *Am venit a piţura!*, iar oamenii le dădeau ouă roşii, colac şi plăcintă. În a doua zi pe Paşti, luni, se ieşea din biserică, în procesiune, *la cruce*, iar după masă era joc.

În miercurea de după Paşti se ieşea cu prapurii la ţarină şi se sfinţeau ogoarele.

În prima duminică de după Paşti, la *Paştile Morţilor*, se merge şi azi la cimitir, se face o slujbă generală în care sunt pomeniţi toţi morţii, apoi se sfinţesc mormintele şi se dau de pomană ouă roşii. La rromii căldărari din localitate această pomană este excesivă: aduc la cimitir prăjituri, torturi, bere.

La *Înălţare* (*Ispas*), se face în biserică slujbă pentru eroi.

În lunea care urmează duminicii Rusaliilor se iese din nou la cruce, iar miercurea la ţarină, s*ă ţâne dă teatră* (să ferească de piatră, de grindină). Femeile împletesc coroniţe de grâu, pe care le pun la icoane sau pe peretele de la casă, unde rămân vreme de un an.

Naşterea Sfântului Ioan Botezătorul, cunoscută popular ca *Ziua de Sânziene*, reprezintă miezul verii; din această zi vara se îndreaptă spre iar-

nă. De sânziene, în Şepreuş se fac cununi din flori care se duc la cimitir şi se pun pe *morminți*, la cruci. Până la Sfinții Petru şi Pavel nu era *sclobod* să mănânci mere, fiindcă se credea că daca se bat merii, prin similitudine, va bate şi grindina.

La *Sfinții Petru și Pavel* începea secerişul.

Ziua de *Sfântul Ilie* este considerată *sărbătoare spărioasă* şi este ţinută prin nelucrare.

În trecut, în ziua de *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul* oamenii nu tăiau cu cuţitul şi nu mâncau cu *lingură de fer*, ci numai cu lingură de lemn şi din *troci*.

De la *Ziua Crucii* se bat nucii. În tradiţia populară aceasta este ziua în care intră şerpii în pământ; se spunea că *se închide pământul*.

La *Sfântul Dumitru* se făceau plăţile la cei angajaţi şi încetau înţelegerile făcute.

Când era secetă mare, în iunie sau iulie, 3 sau 4 fete din familiile mai sărace, mai târziu ţigănci, se făceau *mămărugi*: se îmbrăcau în buruieni (bozi), şi umblau prin sat, pe la case, cântând un cântec de adus ploaia. Gospodinele le udau ritual cu apă şi le dădeau bani sau ce altceva aveau şi puteau.

Suita de jocuri în Şepreuş a fost alcătuită din trei *zâcăli*: *Pa lungu, Mânânţălu şi Romoşa*.

Sport

Fotbal

Terenul de fotbal al comunei a fost amenajat în vara anului 1948, la iniţiativa unor tineri: Ioan Pavel, Flore Pârvu, Gheorghe Pârvu, Simion Pârvu, Mihai Pârvu, Aurel Suciu, Ioan Suciu, Ioji Mesar, Radu Stana, Mihai Horga, Petru Toma şi Petru Nistor. Ei au făcut măsurători, au curăţat terenul de scaieţi şi buruieni şi au adus porţile cu carul cu boi. După 1957 s-au făcut noi lucrări: s-a împrejmuit terenul cu sârmă, au fost schimbate vechile porţi cu altele noi din ţevi groase, au fost construite vestiarele şi grupul sanitar.

Primele meciuri de fotbal nu au fost de competiţie, ci *de plăcere*, şi au fost organizate cu echipe din localităţile vecine: Satu Nou, Vânători, Cermei, Mişca, Ineu, Chişineu Criş, Zerind.

În prima echipă de fotbal din Şepreuş au jucat Simion Pârvu, Mihai Horga (portari), Eleneac (inginer la GAC), comandantul unităţii militare (fundaşi), Petru Toma, Gheorghe Pârvu (soldat de la unitatea militară), Mihai Pârvu, Aurel Suciu (mijlocaşi), Flore Pârvu, Ioan Nistor, Ioan Suciu, Radu Stana (înaintaşi). Susţinătorul material al echipei a fost avocatul Teodor Pârvu. Deplasările echipei la competiţii în satele vecine se făceau cu căruţele. În 1957, după 10 ani de activitate, echipa s-a desfiinţat. Locul ei a fost luat de o nouă echipă, formată din Teodor Pintean, Teodor Stana (portari), Simion Moş, Simion Suciu, Nicolae Igreţ, Ioan Corlea (fundaşi), Ioan Ganea, Simion Rediş, Ioan Suciu (mijlocaşi), Ioan Vălan, Mihai Vălan, Petru Toma (înaintaşi). Au mai făcut parte din echipă Ioan Pintean, Petru Săniuţă, Ioan Stana, Simion Bulea, Simion Stana, Petru Rediş, Dorel Ganea, Dorel Henţ.

Turism

Din punct de vedere turistic Șepreușul este cunoscut pentru castelul din secolul al XIX-lea, construcție ce se impune prin arhitectură. Alte obiective turistice sunt troița din fața Primăriei, ridicată în anul 1998 spre cinstirea eroilor căzuți în cele două războaie mondiale și ale căror nume sunt inscripționate pe cele 4 fresce, bustul lui Mihai Veliciu din fața primăriei și troița ridicată în memoria celor împușcați la rebeliunea din anul 1949.

Bibliografie

Barna, Mihai, *Folclor muzical din Câmpia Crişului Alb*, Arad, Editura Mirador, 2004.

Bologa, Valeriu L., *Un medic român ardelean: Profesorul Marius Sturza,* Editura Transilvania, Sibiu, 1942, p. 37-58.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Arad în vremea Arpadienilor*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), Administraţie românească arădeană, studii şi comunicări, vol. IV, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012.

Colta Rodica, Sinaci Doru, Incicău Simion, *Monografia comunei Şepreuş*, ed. II-a, Editura Gutemberg Univers, Arad, 2015.

Dobrincu, Dorin (editor coord.), *Colectivizarea agriculturii din România: inginerie socială, violenţă politică, reacţia ţărănimii. Documente*, vol. I (1949-1950), vol. II (1951-1952), Editura Universităţii Al.I. Cuza, Iaşi, 2017.

Fábián, Gábor, *Arad vármegye leirása historiai, geographiai és statistikai tekinteten. Geographiai leirása,* Buda, 1835.

Fenyes, Elek, *Magyarországi geographiai szótára*, III, Pest, 1851.

Iambor, Petru, *Cucerirea Banatului de către turci şi transformarea lui în paşalâc (1552*), în Vilaetul Timişoarei, Editura Mirton, Timişoara, 2002.

Kovács, Géza, *Dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771/1772*, în Studii, revistă de istorie, nr. 4, 1960, pp. 239-256.

Lupaş, Octavian, *Voievozi şi cnezi români în judeţul Arad*, Sibiu, 1941.

Madgearu, Alexandru, *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Bucureşti, 1997.

Mamularu, Gheorghe, *Marius Sturza - 35 de ani de la moartea sa*, Viaţa medicală, vol. XXXVI, 1989, nr. 11, p. 523-526.

Pârvu, Florin, *Şepreuş - vatră de inimă şi suflet. Monografie*, Ed. Viaţa Arădeană, Arad, 2001.

Petraş, Lucian, *Politică şi demers naţional în comitatul Arad (1895 - 1916),* Editura Brumar, Timişoara, 2008.

Roşuţ, Nicolae, *Revolta ţărănească de la Şepreuş din anul 1903*, în Ziridava, nr. XII, Arad, 1980, pp. 261-290.

Roz, Alexandru, *Ecoul războiului pentru independenţă din 1877-78 în părţile Aradului*, în Ziridava, nr. V, 1975.

Sinaci, Doru, *Aradul - capitală politică a românilor transilvăneni*, în Grec Marius, Boia Stelean Ioan (coord.), Aradul şi Marea Unire din 1918. Culegere de studii, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2008, pp. 27-30.

Somogyi, Gyula, *Arad Szab. Kir. Város és Arad vármegye községeinek leirása*, Arad, 1913.

Vesa, Pavel, *Biserici de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, Editura Presa Universitară Clujeană, Arad, 2000.

Comuna Șicula

Ioan Tuleu

Denumiri
Șicula: *Sikola, Sikula, Sykula, Sikola*.
Chereluș: *Karalos, Kerulos, Karal, Karelus, Karallyos*.
Gurba: *Garba*.

Repere geografice

46°28′10″ N, 21°45′41″ E; altitudine: 101 m; suprafață: 131,18 km^2 (13.118 ha, din care 503 ha intravilan, 12.615 ha extravilan).

Vecinătăți: Orașul Ineu la est, Comuna Seleuș la sud, Comuna Zărand la sud-vest, Comuna Sintea Mare la vest, comunele Șepreuș și Cermei la nord.

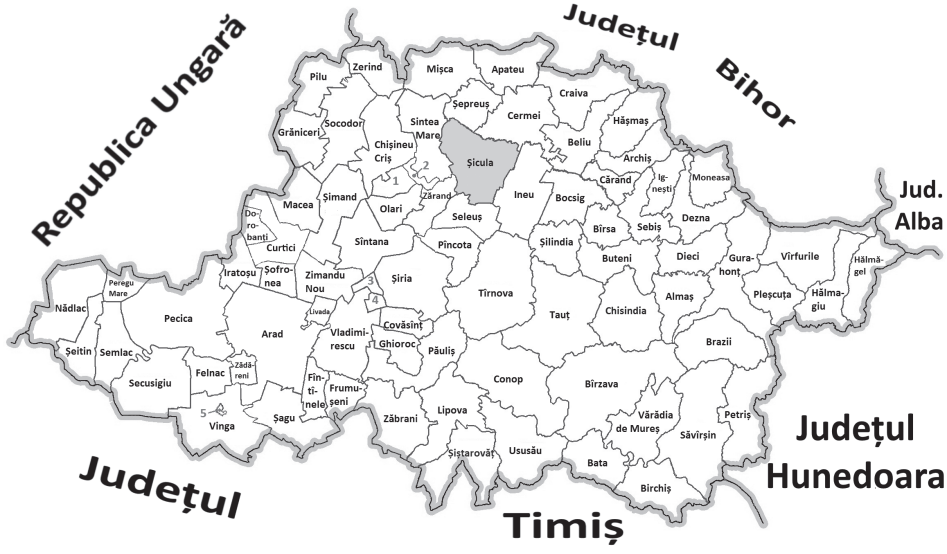

Scurtă prezentare

Comuna Șicula este o unitate administrativ-teritorială din Județul Arad alcătuită din 3 sate: *Șicula* (reședință comunală), *Gurba* și *Chereluș*. Comuna este poziționată (cu aproximație), în jumătatea de nord a județului, în centrul aceste zone, în Câmpia Crișului Alb (parte a Câmpiei Crișurilor), în vestul *Țării Zărandului*, foarte aproape de contactul dintre Câmpia Crișurilor cu Dealurile de Vest, la aproximativ 12,5 km de Dealul Mocrii, formațiunea cu care se încheie Dealurile de Vest spre Câmpia Crișurilor (distanța dintre reședința comunală și Dealul Mocrii, și în linie dreaptă, este de circa 8-9 km, dar nu există cale de comunicație). Pe teritoriul comunei curg râurile *Crișul Alb* (doar pe teritoriul satului Șicula), și *Teuz* (afluent de stânga al Crișului Negru), și pâraiele *Gut* (afluent de stânga al Crișului Alb), și *Iocober* (afluent de stânga al Teuzului; numele pârâului Iocober este adeseori scris și pronunțat fie *Iacober*, fie *Iacoberi*, fie *Iocoberi*).

Toate cele trei sate componente ale comunei sunt amplasate pe partea dreaptă a Crișului Alb, însă comuna are suprafețe importante și pe partea stângă a acestui râu, (suprafețe aparținând satului Șicula, care este așezat chiar pe malul drept al Crișului Alb).

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este conectată la calea ferată, cea mai apropiată stație de tren fiind gara Ineu, la aproximativ 8 km distanță.

Satele Șicula și Chereluș sunt străbătute de drumul rutier național DN 79A Vârfurile-Gurahonț-Almaș-Buteni-Bârsa-Bocsig-Ineu-*Șicula-Chereluș*-Sintea Mare-Chișineu Criș-Socodor-Grăniceri-Vărșand-frontiera cu Ungaria.

Satele Șicula și Gurba sunt străbătute de drumul rutier județean DJ 709 Arad (ieșire din DN 7)-Horia-Șiria-Galșa-Mâsca-Pâncota-Seleuș-*Șicula-Gurba*-Cermei-Șomoșcheș-Berechiu-limită Jud. Bihor.

Pe teritoriul comunei există un singur drum comunal clasificat: DC 132 *Chereluș*-Șepreuș, însă este impracticabil: nu există pod peste micul râu Teuz care curge printre cele două sate.

Distanțe față de orașe: Arad - 50,5 km, Ineu - 7 km, Pâncota - 14 km, Chișineu Criș - 24 km, Sebiș - 31,5 km, Salonta (Județul Bihor) - 59 km, Oradea (Județul Bihor) - 96,5 km, Timișoara (Județul Timiș) - 103 km,

Brad (Județul Hunedoara) - 113 km, Gyula (Ungaria) - 56 km, Békéscsaba (Ungaria) - 70,5 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Șicula* la 1332 (în forma *villa Sycula*), *Gurba* la 1213 (în forma *villa Gurba*), Chereluș la 1334 (în forma *sacerdos de villa Karal*).

Așezarea *Gurba Bătrână*, posibil precursoarea localității de astăzi, a fost atestată documentar ca fiind amplasată la sud de râul Teuz.

În hotarul satului *Șicula*, în punctele Tarș, Cotul Morii și Paisa, au fost descoperite fragmente ceramice din secolele IV-VI și XIV-XV. În punctul Paisa, la 2 km sud-vest de sat, lângă digul Crișului Alb, au fost culese fragmente de ceramică specifică *Culturii Coțofeni*, dar și de factură bizantină (secolele VII-VIII), și un cercel specific bizantin din aceleași secole VII-VIII. Tot în hotarul acestui sat s-a descoperit ceramică galbenă cu ornamentații roșii, descoperire care certifică existența pe acest teritoriu a unui vechi cnezat românesc. La Șicula, în malul Crișului Alb, s-au descoperit mai multe oase de mamut, aflate astăzi în patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea. Urme de locuire, de sat așezat, au fost identificate în punctele Tarș și Selište.

În hotarul satului *Chereluș* s-au descoperit trei tezaure de monede dacice sciphate: unul de 76 de piese (descoperit în 1900), altul de 24 de piese (descoperit în 1901), și al treilea de 16 piese. Toate piesele din cele trei tezaure sunt specifice tipului vest-transilvan de monedă.

Documentul din 1334 care atestă existenţa unei parohii ortodoxe la Șicula notează și că satul făcea parte dintr-un *cnezat* cu reşedinţa la Ineu, condus de un cneaz pe nume *Ioan*, supus comitelui de Arad.

Satul Șicula a făcut parte din domeniului familiei nobiliare maghiare Losonczy între 1361 și 1566, însă la 1449 deținea sesii iobăgești și familia nobiliară Banffy. Din 1566 cele trei sate - Șicula, Gurba și Chereluș, au fost ocupate de turci și incluse în Sangeacul Ineu, iar pământurile au fost date unor spahii. Principatul Transilvaniei reocupă cele trei sate în 1595. În 1611 Șicula era parte a domeniului Cetății Ineu, întregul domeniu fiind proprietate a principelui Gabriel Bethlen al Transilvaniei care, în anul 1628, a dat satul iobăgesc Șicula lui Paul Ujlaki ca zălog (gaj, garanție).

În 1630 satul aparţinea familiei Bercsenyi, iar din 1635 văduvei Ghyczy. În 1650 satul a intrat în posesia Tezauriatului (fiscul Principatului Transilvaniei). În 1651 satul a fost cumpărat de familia Ujlaky, dar din 1665 figurează ca aparţinând de Cetatea Ineu. În 1732 Imperiul Austriac a donat ducelui Rinaldo de Modena un teritoriu imens, din care făcea parte şi satul Şicula, satul trecând astfel în domeniul Mutina. În 1745 ducele de Modena a vândut satul lui Peterffy Ioszef, însă în 1760 satul a reintrat în posesia Erariului (fiscul Imperiului Austriac). În 1803 familia Atzel a cumpărat întregul domeniu Ineu, în care se găsea Şicula. Johan von Aczel a colonizat la Şicula 120 de maghiari. Din 1883 a fost proprietar baronul Solymossyi.

În anii 1821-1822 s-au consemnat la Şicula atacuri ale lotrilor asupra moşiei lui Atzel.

În 1837 a avut loc în Şicula o răscoală a iobagilor, înăbuşită în forţă de autorităţile comitatului.

Pe 1 martie 1945 ţăranii din Şicula au intrat cu plugurile pe resturile moşiei Solymossy şi au împărţit între ei 686 de iugăre de teren arabil.

În anii celui de-al şaselea deceniu al secolului al XX-lea (1950-1960), şiculanii s-au revoltat împotriva colectivizării; pentru revoltă, 20 de locuitori au fost condamnaţi, pedepsele însumate ridicându-se la 128 de ani de temniţă (o medie de 6,4 ani pentru fiecare condamnat).

Satul *Chereluş* este menţionat în anii 1444, 1462 şi 1519 ca făcând parte din domeniul familiei Toldy. În 1519 satul a fost atacat de oştenii marchizului Gheorghe de Brandenburg. Între 1601 şi 1607 este consemnat ca proprietar un nobil cu numele Petnehazy. În 1614 satul a intrat în posesia lui Ştefan Bethlen, iar în 1650 a tezauriatului principatului transilvănean. În 1710-1711 s-a petrecut în sat o răscoală locală. Din 1732 până în 1760 satul s-a aflat în componenţa domeniului Mutina, iar în 1760 a trecut în proprietatea Erariului (fiscul imperial austriac). În 1819 Erariul a vândut satul familiei Kiss Sandor, care a colonizat aici 300 de bohemieni. Ulterior satul a trecut în posesia lui Török Gábor (primar al Aradului în anii 1848-1849 şi 1861).

Satul a fost aşezat pe vatra actuală şi în conformaţia sistematizată de azi între anii 1800-1822.

În 1820 ţăranii din Chereluş s-au răsculat din cauza hotărnicirilor făcute de *domn* (grof), în detrimentul lor, al iobagilor.

Între 2 și 5 noiembrie 1918 au avut loc în Chereluș confruntări violente între populația românească și garda maghiară; au murit 4 oameni și 6 au fost dați dispăruți.

În anul 1561, teritoriul aferent satului *Gurba* era împărțit între 6 familii: Nagy, Echfokay, Gorbai, Sarossy, Tarssy și Bibarch. Din 1732 satul a făcut parte din domeniul Mutina. În 1760 satul a trecut în proprietatea Erariului, care l-a vândut în 1808 baronului Atzel.

În noiembrie 1918 țăranii din Gurba au atacat conacele moșierești din *Jerac* și *Viznic* (vezi mai jos *Așezări dispărute*: Eralj și Vizesfalu; este incert dacă toponimicele sunt maghiare sau românești; cert este că cele două așezări dispărute despre care vorbim sunt atestate documentar în formele *Eralj* și *Vizesfalu* și că populația autohtonă, în majoritate covârșitoare de etnie românească, le-a pronunțat și le pronunță în forma *Jerac* și *Viznic*; toponimicele există și populația le folosește).

În 1599-1600 satul Gurba a fost distrus de ostaşii turci din Gyula. Cele trei sate au trecut iarăşi sub stăpânire turcească în 1658, iar austriecii au reocupat regiunea în 1693. După cucerirea austriacă, la Șicula și Gurba sunt așezați grăniceri. În 1747 grănicerii au fost demilitarizați și transformați în iobagi cu sesii.

În 1903 s-au petrecut la Șicula mari întruniri și greve ale țăranilor împotriva condițiilor împovărătoare impuse de baronul Solymossy la lucru și la concesionarea pământului.

Pe 24 mai 1910 au avut loc la Șicula și Gurba mari adunări electorale, la care a participat marele luptător patriot și unionist preotul dr. Vasile Lucaciu.

În temeiul legii de reformă agrară din 1921, la Șicula au fost împroprietăriți 754 de locuitori (din care 24 erau etnici germani), la Chereluș 538, iar la Gurba 439. Pentru a se putea face aceste împroprietării s-au expropriat 1.148 de iugăre cadastrale din moșia Solymossy.

Armata maghiară a ocupat cele trei sate ale comunei în 15 septembrie 1944; ocupația a durat până pe 20 septembrie, când armata română le-a eliberat.

Pe 1 martie 1945 țăranii din Șicula au intrat cu plugurile pe resturile moșiei Solymossy și au împărțit între ei 686 de iugăre de teren arabil.

Prin reforma agrară din 1945 au trecut în posesia celor trei sate ale comunei de azi 1.058 de iugăre de pădure.

Înainte de intrarea în vigoare a legii de organizare administrativ-teritorială din 1968, fiecare dintre cele trei sate avea statut de comună; prin amintita lege cele trei comune s-au desfiinţat şi s-a înfiinţat Comuna Şicula în componenţa de azi.

Demografie

Şicula: 1552 - 10 sesii iobăgeşti; 1561-1563 - 8; 1715 - 13 familii; 1720 - 33; 1742 - 25; 1747 - 80; 1771 - 187; 1800 - 219 familii de iobagi şi 77 de familii de jeleri; 1828 - 485 de familii; 1851 - 1.479 de locuitori; 1857 - 3.054; 1869 - 3.451; 1880 - 2.614; 1890 - 3.309; 1900 - 3.500; 1910 - 3.616; 1922 - 3.278; 1930 - 3.617 (cu 776 de locuinţe); 1941 - 3.532 (cu 878 de case); 2006 - 2.403; 2011 - 2.218.

Chereluş: 1559 - 8 sesii iobăgeşti (pe domeniile Toldy şi Bethlen); 1567 - 5 familii; 1579 - 7; 1720 - 8; 1742 - 27; 1746 - 49; 1771 - 88; 1828 - 213; 1835 - 1.526 de locuitori (3.680 de iugăre teren arabil, 156 de case de iobagi); 1851 - 1.800 de locuitori; 1857 - 2.063; 1869 - 2.454; 1880 - 2.139 (1.942 greco-catolici, 88 romano-catolici, 25 reformaţi, 5 luterani, 32 mozaici); 1890 - 2.362 de locuitori; 1900 - 2.494; 1910 - 2.188; 1922 - 2.445 (2.213 români, 85 maghiari, 124 germani, 14 evrei, 9 alte etnii); 1930 - 2.409 locuitori (1.988 greco-catolici, 297 romano-catolici, 16 reformaţi, 10 luterani); 1941 - 2.068 de locuitori (cu 607 clădiri); 1966 - 1.667 de locuitori; 2006 - 973.

Gurba: 1561 - 13 sesii iobăgeşti; 1715 - 20 de familii; 1742 - 21; 1747 - 44; 1771-1786 - 97; 1800 - 134; 1828 - 161; 1851 - 698 de locuitori; 1857 - 1.456; 1868 - 1.720; 1880 - 1.494; 1890 - 1.884; 1900 - 2.180; 1910 - 2.350; 1922 - 2.066; 1930 - 2.431; 1941 - 2.380 (cu 562 de case); 2006 - 1.215.

Comuna Şicula: 1992 - 4.537 de locuitori; 2002 - 4.591; 2011 - 4.301 (1.531 de gospodării şi 1.851 de locuinţe).

Structura populaţiei (în 2011)

- *etnică*: 4.158 de români (95,79%), 56 de rromi (1,34%), 10 maghiari (0,23%), 3 germani (0,07%), alte etnii (0,34%), 2,23% etnie necunoscută sau nedeclarată.
- *confesională*: 84,67% ortodocşi; 7,21% penticostali, 2,67% baptişti, 1,93% adventişti, 0,99% alte confesiuni, 2,53% confesiune necunoscută sau nedeclarată.

Aşezări dispărute

(în ordinea cronologică a atestărilor)
Pipaia: 12 sesii iobăgeşti în 1552.
Gab: 22 de sesii iobăgeşti în 1561.
Aczelhaza (Oţelhaza): 268 de locuitori în 1913.
Eralj (Jerac): 215 locuitori în 1913;
Paijsza (Paisa): 87 de locuitori în 1913.
Vizesfalu (Viznic): 4 locuitori în 1913.

Biserica

Din cele mai vechi timpuri populaţia celor trei sate a fost de religie creştină greco-ortodoxă (bizantină). La 1834, o parte importantă a locuitorilor din Chereluş şi Gurba a trecut la Biserica Română Unită cu Roma (Greco-Catolică). Trebuie afirmat că unirea cu biserica Romei nu a fost generată de modificarea credinţelor religioase ale oamenilor, ci a fost pur şi simplu o plecare în urma păstorilor duhovniceşti (a preoţilor); fenomenul s-a repetat la scoaterea în afara legii a cultului greco-catolic în 1948 (preoţii greco-catolici au trecut în biserica greco-ortodoxă şi enoriaşii i-au urmat), şi s-a repetat iarăşi după căderea comunismului când, repus cultul greco-catolic în legalitate şi retrocedându-se bisericile, credincioşii au mers acolo unde a mers preotul: dacă preotul a rămas în biserica ortodoxă, au rămas şi enoriaşii, iar dacă preotul a trecut la greco-catolicism, au trecut şi enoriaşii. La rândul lor, preoţii ortodocşi de rit răsăritean nu se uneau cu Roma dintr-o credinţă nestrămutată că ceea ce practicaseră până atunci era greşit doctrinar sau dogmatic, ci urmăreau slăbirea presiunilor la care erau supuşi ei şi credincioşii din bisericile pe care le păstoreau şi obţinerea aceloraşi privilegii pe care le aveau preoţii catolici şi protestanţi.

Biserica ortodoxă din satul Şicula a rezistat uniatismului cu biserica Romei, rămânând cu consecvenţă, de-a lungul întregii sale istorii, în ritul greco-ortodox (răsăritean, bizantin).

Biserica ortodoxă Şicula

Existenţa în Şicula a unei parohii ortodoxe este atestată documentar în anul 1334. Un document din anul 1335 atestă existenţa în satul Şicula a

unui preot cu numele *Mihail*, care deținea și funcția de vicearhidiacon de Pâncota.

Prima biserică ortodoxă din Şicula despre care există informaţii certe era construită din lemn. Cât a rezistat respectiva biserică nu se știe. Este însă atestat documentar că în 1722 a fost sfințită biserica cu hramul *Intrarea Maicii Domnului în Biserică*. Respectiva biserică fost demolată în 1871, când s-a construit și s-a sfințit biserica actuală, din cărămidă, pe temelie de piatră.

În 1830 Atzel Janos a ridicat la curtea sa din Șicula o capelă catolică pentru lucrătorii maghiari de pe moșia sa.

Biserica ortodoxă Chereluș

La Chereluș este notat în 1334 preotul *Toma* ca plătitor de dijme.

În Chereluș este atestată documentar existența unei biserici ortodoxe în a doua jumătate a secolului XVIII, în 1755; era construită din lemn și avea hramul *Întâmpinarea Domnului*. Această biserică a fost demolată în secolul următor și înlocuită cu alta, cu hramul *Bunavestire*.

255 de familii de români greco-ortodocşi din Chereluș au trecut la greco-catolicism în anul 1834. În anul 1948, după desființarea Bisericii Române Unite cu Roma prin Decretul nr. 358 din 1 decembrie 1948, greco-catolicii s-au întors la biserica ortodoxă.

Actuala biserică datează din 1926 și are hramul *Pogorârea Sfântului Duh*.

Biserica ortodoxă Gurba

Prima biserică ortodoxă din Gurba despre care există informații a fost construită din lemn și a fost sfințită cu hramul *Sfântul Mucenic Gheorghe*, dar la mijlocul secolului al XVIII-lea era veche și ruinată. La 1724 este menționat aici un preot român cu numele *Gheorghe*. În 1834, 173 de familii de ortodocşi au trecut la greco-catolicism, însă greco-catolicii s-au întors în biserica ortodoxă în 1948. Vechea biserică fost demolată în 1874 și a fost construită și sfințită alta, din zid de cărămidă, păstrându-se vechiul hram.

În 1951 a fost construită o biserică ortodoxă în Gurba-Colonie.

Biserica baptistă Șicula

Conform informațiilor cuprinse în broșura *Biserica Creștină Baptistă Șicula, 125 de ani de har* (publicată în anul 2005, fără a se specifica editura sau tipografia), prima propovăduire baptistă în Șicula s-a petrecut în anul 1895, fiind acțiunea unui grup de credincioși baptiști din Comuna Talpoș, Județul Bihor. Prima persoană convertită în urma acestei propovăduiri a fost *Antonie Șerban* (*Anton Șeran*); diferența Ș*erban - Șeran* există în broșură, astfel că o notăm, însă fără a o corecta, întrucât nu știm care a fost numele de familie real.

Prima botezare cu botezul baptist în Șicula s-a săvârșit în același an 1895, botezata fiind *Ana Ilisie*. Botezuri importante ca amploare s-au săvârșit în anii 1922 și 1923, la acesta din urmă fiind prezent Ioan R. Socaciu (n. 2 ianuarie 1889, Curtici, m. 6 martie 1959, București, președinte al Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din România între 1939-1945), și fanfarele bisericilor baptiste din Seleuș și Gurba.

Unul dintre baptiștii foarte vârstnici din Șicula, Pavel Ciurdar, descria astfel perioada începuturilor: „*În lunile geroase de iarnă, când nămeții de zăpadă acopereau satul, frații și surorile se îndreptau spre adunare la lumina lămpașelor* (*felinarelor cu petrol*). (...) *Ținuta în biserică era decentă. Frații mai în vârstă veneau în costume tradiționale, cu izmene albe, cămăși cusute cu broderii discrete și zoboane* (*veste*). *Surorile veneau în rochii și bluze cu modele* (*spătoaie*), *pe care erau cusute cu mâna flori și adăugate diverse broderii*". Despre comportamentul baptiștilor pe vreme de vară Pavel Ciurdar își amintește următoarele: „*În lunile în care se lucra la câmp, pe timpul verii, în momentul în care pocăiții* (n.n: baptiștii), *se întorceau acasă de la lucru, răsunau drumurile de cântările lor*". Pentru frumusețea limbii române din acea vreme și pentru extraordinara *simplitate a gândirii* practicată de țăranul român, merită notate două strofe pe care Pavel Ciurdar și le amintește. El spune astfel: „*Fratele Adam Ilisie avea o cântare preferată și o cânta în limba română de atunci: «Io eram pre dăparte dă Domnul,/ Prăpădit nu să poate mai rău./ Mă-ntrebam: va salva Mântuitorul/ Un așe prăpădit cum mi-s io?*». (...) *Cântările comune aveau și ele cuvinte care acum ni se par că vin din altă limbă. Cântarea «Pe calea îngustă*»: «*Pă calea îngustă nu-i pompă*./ E încărcată cu spini și bruji**./ Nu-i împodobită, da-i dreaptă/ Și e bună că duce în sus*»".

* pompă - fală, fast, eleganță, însă aici și cu înțelesul suplimentar de înghesuială, îmbulzeală, aglomerație.

** bruji (bruşi) - bulgări de pământ care îngreunează mersul pe drumul de ţară.

În anul 1908 s-a decis ca slujbele religioase să se oficieze la casa din Şicula de la nr. 47. Din cauza spaţiului interior foarte restrâns slujbele se ţineau în faţa casei. Un alt loc de oficiere a slujbelor a fost casa Rot (a unui evreu), aici slujindu-se în jurul anului 1920. Ulterior s-a decis construirea unui lăcaş de cult pe terenul de la numărul 250, pe care proprietarii, credincioşii baptişti Floare Onița şi Pavel Jurjița, l-au donat bisericii. În anul 1924 a fost cumpărat „*de la domnie*" (probabil de la groful care stăpânea moşia, locul exact de unde a fost cumpărat nefiind cunoscut astăzi), un grajd din lemn de 10 m lungime şi de 6,5 m lăţime. Grajdul a fost demontat şi încărcat în căruţele credincioşilor baptişti şi în ale câtorva săteni ortodocşi din sat care nu aveau a le reproşa nimic baptiştilor (biserica ortodoxă era pornită total împotriva baptismului), şi care au fost dispuşi să dea o mână de ajutor. Autorităţile locale din Şicula, sesizate şi sensibilizate şi de preotul ortodox, a reclamat transportul la jandarmerie, iar jandarmii au oprit convoiul de căruţe la întoarcere, la ieşirea din satul Bocsig spre Ineu, cu scopul de a confisca încărcătura (este important de ştiut acest amănunt al opririi convoiului *la ieşirea din Bocsig spre Ineu*, fiindcă este singurul element care confirmă cumpărarea clădirii din Bocsig sau, eventual, din Mânerău, Răpsig ori Beliu). După ceva discuţii fără rezultat între jandarmi şi cărăuşi, unul dintre căruţaşii ortodocşi a început să înjure şi să blesteme de s-au speriat jandarmii, ei ştiind că „pocăiţii" nu înjură, astfel că zbirii stăpânirii au concluzionat că au oprit un alt convoi, aşa că i-au lăsat să plece şi au rămas în aşteptarea celuilalt convoi (care n-a mai sosit niciodată, un al doilea convoi neexistând). La ajungerea căruţelor în Şicula autorităţile locale au reclamat jandarmeriei că transportul trecuse de „baraj". Ca urmare a reclamaţiei, jandarmii „păcăliţi" la Bocsig au fost concediaţi pe motiv de complicitate. Materialele n-au fost totuşi confiscate.

În anul următor, 1925, primăvara, a început construirea bisericii (asamblarea grajdului „fraudulos"), care a fost tencuită cu lut amestecat cu paie (tehnologia vremii). Sărăcia lucie în care trăiau ţăranii s-a făcut simţită din plin şi la ridicarea acestei biserici: era o lipsă cruntă de mâncare (proviziile de porumb se epuizaseră; hrana celor care munceau a fost asigurată exclusiv de familia Ţigu, care avea batoză de treierat, deci avea şi rezerve ceva mai mari), şi nu era lemn pentru mobilierul interior, astfel că Avram Hălmăgean (tâmplar de meserie şi baptist), a făcut amvonul

bisericii și băncile din interior din lemnul pe care îl adunase pentru a-și podi casa și pentru a-și face gard în jurul casei (mobilierul există și azi, fiind folosit într-una din anexele bisericii); amvonul a fost vopsit inițial în culorile naționale: roșu-galben-albastru, dar la renovarea din 1969 s-a renunțat la tricolor. Biserica a fost inaugurată în același an, cu participarea credincioșilor și a fanfarelor din comunitățile baptiste Gurba și Seleuș.

În perioada decembrie 1942-1944 cultul baptist a fost scos în afara legii prin Decretul 927/42 al guvernului generalului Ion Antonescu, iar biserica din Șicula a fost sigilată, sfințită de preotul ortodox (!!!), și propusă a fi transformată în sală de baluri. Pentru a scăpa de amenințarea deportării „la Bug", mulți baptiști au trecut la ortodoxie; unii dintre ei, destul de mulți, au revenit în biserică după repunerea cultului în legalitate.

În anul 1951 a fost cumpărat un harmoniu cu 40.000 de lei, pentru aceasta unii credincioși vânzându-și animalele (un porc valora atunci aproximativ 2.500 de lei). Harmoniul a fost „punctul" de la care s-a pornit în constituirea corului bisericii și a fost folosit până în anul 1980, când a fost cumpărată o orgă.

În anul 1969 s-a făcut prima renovare a bisericii: fațada s-a reconstruit din cărămidă și s-a tencuit cu mortar de nisip, ciment și var, tencuiala interioară din lut s-a înlocuit cu alta tot din lut, dat mult mai fină și mult mai profesionist lucrată, s-a revopsit amvonul, s-a făcut o balustradă între „scenă" (locul corului și al amvonului), și sala propriu-zisă, s-a făcut gardul de beton din jurul bisericii (gardul există și astăzi și este în bune condițiuni).

Următoarea renovare s-a făcut în 1989 și a fost cea mai tumultuoasă. Autoritățile județene comuniste au aprobat renovarea, dar cu condiția de a se folosi exclusiv materiale din care este făcută construcția. Șefa oficiului județean de proiectări (o doamnă cu numele Feiș), a avizat favorabil renovarea și i-a sfătuit pe credincioși ca, dacă nu vor respecta proiectul și vor folosi alte materiale, să tencuiască foarte repede tot ce se zidește, pentru a se ascunde astfel ilegalitatea. S-a lucrat zi și noapte, fără oprire și fără odihnă. S-a săpat un șanț în jurul bisericii și s-a turnat o fundație nouă, pe care s-au construit ziduri de cărămidă. Vechea biserică a rămas în interiorul noii construcții și a fost demolată doar când a trebuit făcut acoperișul edificiului nou. Primăria comunală a sesizat autoritățile județene; acestea au făcut cercetări și constatări și au amendat biserica cu 5.000 de lei, emi-

ţându-se şi un ordin de demolare a lucrărilor. După câteva zile autorităţile s-au întors şi, pentru nerespectarea dispoziţiei de a înceta lucrările şi a le distruge, au mai aplicat o amendă de 20.000 de lei, iar după alte trei zile încă o amendă de 10.000 de lei. Construcţia a fost încheiată până la baptister şi dată în folosinţă, prilej pentru primărie de a mai face o reclamaţie. O comisie formată din autorităţi judeţene (Darie, secretarul cu propaganda al Comitetului Judeţean Arad al Partidului Comunist Român), autorităţi comunale şi un reprezentat al bisericii baptiste din Şicula (Liviu Borcuţa), a decis după îndelungi discuţii ca biserica să nu fie demolată. La scurt timp, în luna decembrie a acelui an, comunismul a căzut şi piedicile au dispărut. În timp, cu donaţii din afara ţării (cu precădere din Olanda, procurate de Dorel Popa, primar al Municipiului Arad şi pastor baptist), şi cu contribuţiile şi eforturile credincioşilor, s-au mai construit baptisteriul, sala *Mama şi copilul*, biroul pastoral şi grupurile sanitare, s-a zugrăvit interiorul, s-a trecut de la încălzirea cu lemne la centrală termică, s-au înlocuit geamurile de lemn cu geamuri termoizolante, s-a schimbat ţigla de pe acoperiş. În anul 2010 s-a început construirea celei de-a doua anexe, cu sală pentru copii la parter şi sală de mese cu bucătărie la etaj; clădirea a fost gata în anul 2014, ulterior fiind tencuită pe exterior.

Biserica are cor mixt, fanfară şi orchestră de mandoline.

Corul funcţionează fără întrerupere din 1951 (de la cumpărarea harmoniului). Dintre vechii dirijori s-au remarcat Pavel Ciurdar şi Avram Coşa (ei sunt începutul), şi Ioan Chişmorie (care a fost şi compozitor - a scris 440 de cântări specific baptiste; cu el, corul a depăşit perioada de diletantism). Actualmente corul este dirijat de Adriana Borcuţa şi Florica Iescău.

Adriana Borcuţa este din Arad, născută *Dőme*. A absolvit facultatea de muzică a Universităţii de Vest din Timişoara, secţia *interpretare muzicală*, specializarea *harpă*. Actualmente este profesoară la Liceul Teologic Penticostal Arad, cu funcţie de consilier educativ. S-a căsătorit cu Eugen Borcuţa, membru al comunităţii baptiste din Şicula, profesor de limba engleză la Liceul Adam Müller Guttenbrunn din Arad, astfel ajungând în comunitatea baptistă din Şicula şi preluând dirijarea corului în anul 2004. Eugen Borcuţa este şi corist în corul bisericii, şi instrumentist la trompetă în fanfara bisericii. Tot la trompetă cântă în fanfară şi fiul acestora, Natanael.

Florica Iescău este născută în Șicula, în familia Ilisie, o veche familie de credincioși baptiști, tatăl său fiind inginer. A absolvit Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad, facultatea de medicină generală, medicină dentară și farmacie, specializarea *farmacie*. Profesional, conduce Farmacia 25 Șicula și este profesoară de fizică la Școala Gimnazială Emil Monția din Șicula din 2020. Dirijează corul din anul 2002. A contribuit substanțial la înființarea fanfarei în anul 2004, fiind dirijoare secundă a formației.

În anul 2021 s-a înființat în biserică orchestra de mandoline.

Au slujit ca păstori ai bisericii baptiste din Șicula, printre alții, Florea Feieș și Pavel Ilisie.

Biserica baptistă Gurba

Primii credincioși baptiști apar în Gurba în 1908. Peste doar 4 ani, în 1912, își construiesc un locaș de cult - o biserică din lemn, demolată ulterior, pe locul ei edificându-se actuala clădire a bisericii, din piatră.

Biserica penticostală Șicula

Cultul penticostal s-a înființat în Șicula în anul 1936. În anul 1954 s-a construit primul local propriu de rugăciune, local modernizat în anii primului deceniu al secolului al XXI-lea.

Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea

Cultul adventist a apărut în satul Șicula în anul 1937, primii adventiști fiind Ioan Mihăicuța (născut în anul 1897 în Șicula), și soția sa Terezia (născută în anul 1904 în Tăgădău, Comuna Beliu), împreună cu cei 6 copii (ulterior au mai avut alți 3 copii). Cei doi soți Mihăicuța erau membri ai bisericii baptiste din Șicula, iar doctrina adventistă le-a fost prezentată de rudele din Archiș ale Tereziei, care le-au recomandat și studierea Bibliei cu mult mai mare asiduitate și cu mult mai multă atenție. În studierea Bibliei au fost ajutați cu răbdare și cu migală de amintitele rude din Archiș ale Tereziei și de Anton Moș, director la Casa Funciară din Arad. Tot cu sprijinul rudelor din Archiș și al lui Anton Moș, soții Mihăicuța au organizat întâlniri cu alți membri din biserica baptistă locală ai cărei membri erau. Câțiva membri ai bisericii baptiste au aderat și la mesajul vehiculat în aceste discuții, și la noua doctrină religioasă care le-a fost prezentată.

În timp, la noul cult au aderat și persoane din satele Iermata, Gurba și Chereluș, astfel că în anul 1941 s-a constituit oficial Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea din Șicula.

Prima casă de rugăciune a cultului a fost o încăpere a casei soților Mihăicuța, aici slujindu-se aproape 20 de ani.

În anul 1947 a sosit în Șicula, venind de la București, Tudor Tulbure, un tânăr adventist colportor (propovăduitor al mesajului evanghelic, în conformitate cu doctrina cultului, prin lecțiuni publice, evanghelizări publice, distribuire de tipărituri, dezbateri și discuții individuale și în grup etc.), în activitățile sale fiind ajutat de adventiștii din comunitate și de corul comunității adventiste din Șepreuș. Tudor Tulbure a rămas în Șicula, căsătorindu-se cu una dintre fiicele familiei Mihăicuța, și a activat până în 1960, an în care s-a mutat cu familia sa în satul Măderat, fondând și organizând aici o biserică adventistă de ziua a șaptea.

În anul 1960 s-a cumpărat un teren pe care, prin contribuțiile financiare ale membrilor şi prin munca acestora, s-a construit prima lăcaş propriu de slujire şi închinare. Prin anul 1990 (după căderea regimului comunist), comunitatea de credincioși a cumpărat un alt teren, foarte aproape de centrul satului, și s-a început construirea unui nou lăcaș de cult, care a fost dat în folosință în anul 1994. Noua clădire este modernă, mult mai spațioasă și în conformitate cu necesitățile de slujire ale cultului.

Numărul de membri a fost fluctuant, unele familii de adventiști părăsind satul definitiv, altele mutându-se în sat, unii membri plecând sau venind prin căsătorii etc. Spre exemplu, dintre cei 9 copii ai primei familii de adventiști, Mihăicuța, doar trei au rămas în sat, ceilalți plecând definitiv.

De-a lungul timpului s-a folosit în biserică un harmoniu care aparținea băieților din familia Mihăicuța. Harmoniul există și astăzi, dar nu se mai folosește.

Biserica are cor mixt.

Pastori (ordinea nu este cronologică): Gheorghe Baciu, Constantin Șamotă,? Bastoreală, Pavel Crișan, Gheorghe Dărvășan, Petru Cazan, Alexandru Constantinescu, Bazil Păcuraru, Ioan Stoiu, Viorel Roșca, Ionel Andreescu, Dumitru Jigău, Pavel Memete, Ionel Ban, Traian Maur, Aron Moldovan, Ioan Tolan, Dumitru Roșca, Petru Hărdălău, Ionel Soponariu, Lucian Suciu, Ioan Trif, Daniel Bota, Marcel Țărmure.

Există un grup de 7 credincioși adventiști în satul Chereluș, toți fiind membri ai bisericii din Șepreuș; în Chereluș este și casă de rugăciune a cultului, construită după căderea comunismului în decembrie 1989.

Informațiile despre biserica adventistă din Șicula și Chereluș au fost oferite de Aurica Mihăicuța, al 9-lea copil al primei familii de adventiști din Șicula (și ultimul în viață), și soții Rodica și Gabriel Puiu.

Școala

În 1789 s-au înființat școli românești confesionale ortodoxe în fiecare din cele trei sate.

În 1791 școala din Șicula funcționa într-un local închiriat. În 1811 școala funcționa într-o clădire bună, bine îngrijită, și era frecventată de 13 elevi.

În 1811, cursurile școlii din Gurba erau frecventate de 13 elevi.

În anul școlar 1823-1824 statistica elevilor în cele 3 școli era următoarea: 40 de elevi la școala din Șicula, 45 de elevi la școala din Chereluș, 27 de elevi la școala din Gurba.

În anul școlar 1833-1834 au fost înscriși la școala din Șicula 245 de elevi, din care 100 de băieți și 145 de fete, însă au frecventat cursurile 39 de băieți și 15 fete, promovând 34 de băieți și 13 fete. În 1877 școala din Șicula îl avea ca învățător pe George Cruceanu, plătit cu un salariu de 160 de florini, bunuri în natură și dreptul de a cultiva 1 iugăr din pământul bisericii. Școala funcționa într-un local vechi, construit din pământ bătut și acoperit cu șindrilă.

În perioada interbelică s-a construit în sat o școală cu 4 săli de clasă. În 1952 s-au construit alte două săli de clasă, adăugate celor existente, apoi în 1962 s-au mai adăugat două săli de clasă.

Clădirea actuală a școlii din Șicula datează din 1976, are 8 săli de clasă și a fost reparată și modernizată de mai multe ori.

La sfârșitul secolului al XIX-lea școala din Chereluș avea două săli de clasă și locuință pentru învățător. În 1912-1913 la Chereluș s-a înființat și o școală primară maghiară, care a fost desființată în 1919. La Chereluș școala de 7 clase se reînființează în 1953-1954. Localul actual de școală s-a dat în folosință pe 15 septembrie 1963, odată cu noul local al grădiniței din sat.

Între 1935-1966 a funcționat la Chereluș și o școală cu predare în limba germană.

La Gurba, pe 1 septembrie 1956 s-a deschis o școală cu patru clase la *Oțelhaz*.

În perioada 1980-1985 au fost construite pentru școală 5 săli noi de clasă, din care 3 pentru ateliere.

În anul școlar 2014-2015 școlile comunei erau frecventate de 447 de elevi (inclusiv grădinița), din care la Șicula 250. Existau 32 de cadre didactice, toate calificate.

În anul şcolar 2020-2021 (în momentul redactării acestui capitol al lucrării), situația este următoarea:

Şicula

- școală gimnazială cu 9 clase de elevi (5 clase de învățământ primar - 80 de elevi, 4 clase de gimnaziu - 76 de elevi);
- grădiniță cu program normal (PN), cu 2 grupe - 46 de copii;

Gurba

- școală gimnazială cu 6 clase de elevi (3 clase de învățământ primar - 52 de elevi, 3 clase de gimnaziu - 41 de elevi);
- grădiniță cu program normal (PN), cu o singură grupă - 27 de copii);

Chereluș

- școală gimnazială cu 5 clase de elevi (3 clase de învățământ primar - 44 de elevi, 2 clase de gimnaziu - 34 de elevi);
- grădiniță cu program normal (PN), cu o singură grupă - 29 de copii.

Nici una dintre structurile enumerate mai sus nu este autonomă (de sine stătătoare, cu personalitate juridică), ci toate la un loc formează o singură entitate juridică: *Şcoala Gimnazială Emil Monția Şicula*, cu sediul în școala din satul Șicula.

Rezultă că Școala Gimnazială Emil Monția are în acest an școlar 24 de clase/grupe, cu 429 de elevi/copii. Toți elevii şi copiii au frecvență cu regulată.

Școala are un corp didactic alcătuit din 36 de profesori, învățători şi educatori, şi 7 persoane angajate ca personal auxiliar sau nedidactic. Director al școlii este profesorul Ionel Ciprian Viașu.

În Şicula, în fostul conac al baronului Aczel, la *Oțelhaz*, a funcţionat Liceul Agroindustrial Şicula, pe lîngă Staţiunea de Maşini Agricole Şicula.

Liceul pregătea muncitori calificaţi în domeniul maşinilor agricole (exploatare şi reparaţii), şi era frecventat de elevi din tot judeţul şi din judeţele limitrofe, cu precădere din Judeţul Bihor. Unitatea de învăţământ liceal profesional avea cămine pentru cazarea elevilor şi cantină. Cursurile erau absolut gratuite şi se încheiau cu un examen de bacalaureat foarte dificil. Absolvenţii liceului puteau susţine examene de admitere la facultăţi, asemeni oricăror alţi absolvenţi de liceu din ţară. Liceul a fost desfiinţat după căderea comunismului în decembrie 1989.

Personalităţi

Gheorghe Popa, născut la sfârşitul secolului al XVII-lea la Gurba, copist de cărţi bisericeşti (a copiat *Pravila de la Govora*, (1727, şi *Legenda Duminicii*).

Avram Borcuţa (1877-1940) - ţăran, socialist; la marea Adunare Naţională de la Alba Iulia de pe 1 Decembrie 1918 a fost ales membru în Marele Sfat Naţional al Transilvaniei.

Petre Brădeanu (1927, Gurba-1998) - doctor în ştiinţe fizico-matematice, specializarea mecanica fluidelor; profesor universitar la Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca; a făcut cercetări aprofundate în *mecanica fluidelor* (teoria stratului limită, transferul convectiv de căldură, rezistenţa la frecare, aerodinamică), în *mecanica punctului de masă variabilă* şi în *mişcarea rachetelor* (optimizarea mişcării rachetelor balistice); a publicat peste 40 de articole ştiinţifice şi trei cărţi de specialitate.

Ödön Bodony (1856, Chereluș - 1921) - inginer constructor la Szombathely; a participat la construirea căii ferate Arad-Cenad.

Ioan Fluieraș (1882, Chereluș - 1952) - țăran, rotar; fruntaș social-democrat; militant pentru Marea Unire; membru în Consiliul Național Român Central; a fost pentru 8 luni titularul resortului *Sănătate și Ocrotiri Sociale* în Consiliul Dirigent al Transilvaniei (echivalent cu funcția de ministru), calitate în care a desfășurat o activitate susținută și eficientă de refacere și reorganizare a sistemului sanitar și de asistență socială din Transilvania, Banat și părțile vestice, de combatere a corupției și de organizare a unor depozite de medicamente; a fost reprezentant al Consiliului Dirigent la Conferința de Pace de la Paris, poziție din care a susținut cauza românească, combătând tezele socialiștilor maghiari; a demisionat din Consiliul Dirigent împreună cu Iosif Jumanca, în contextul în care Partidul

Național Român nu a susținut nici acordarea dreptului de vot pentru femei, nici aplicarea altor puncte din Rezoluția de Unire de la Alba Iulia.

Emil Monția (1881, Șicula - 1965, Șiria) - doctor în drept, avocat, notar, însă rămas în memoria istorică pentru meritele sale imense ca muzicolog, compozitor și interpret; a compus poemul lirico-dramatic *Fata de la Cozia*, drama muzicală în patru acte *Misiunea din Efes*, lucrările *Cercel*, *Moștenitorul*, *La fântâna cu găleată* și multe alte cântece, suite de cântece, colinde, doine și dansuri; a stăpânit foarte bine pianul și vioara, instrumente pentru care a scris muzică, pe care le-a posedat și care sunt păstrate în muzeul din Șiria.

Iustin Monția (1883-1958) - preot în Șicula; militant național, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; a fost ales deputat în Parlamentul României.

Avram Bunaciu (1909, Gurba - 1983, București) - jurist, profesor universitar; a fost membru al Partidului Social Democrat în tinerețe, apoi membru al Partidului Comunist și fruntaș al acestui partid; în perioada 1945-1946 a avut funcția de acuzator public șef în comisia de acuzatori publici a Tribunalului Poporului din București (tribunal care a funcționat până la 28 iunie 1946 şi care l-a judecat şi condamnat la moarte, printre alţii, pe mareşalul Ion Antonescu); în vara anului 1945 a fost însărcinat să organizeze Tribunalul Poporului din Cluj; în 1946-1947 a fost secretar general al Ministerului Afacerilor Interne; în 1948-1949 a fost ministru al Justiției (i-a succedat lui Lucrețiu Pătrășcanu); a revenit pe această funcție pentru 3 luni (finele anului 1957 - începutul anului 1958); între 1954-1957 a fost secretar al Marii Adunări Naționale; între 11 ianuarie 1958 și 20 martie 1961 a fost ministru de Externe (i-a succedat lui Ion Gheorghe Maurer); timp de 5 zile, între 19 și 24 martie 1961, a fost vicepreședinte al Consiliului de Stat; a fost deputat în Marea Adunare Națională în toate legislaturile din perioada 1948-1975.

Florica Bradu (născută *Bîr*, 1945, Șicula) - artistă, cântăreață de muzică populară, culegătoare de folclor; absolventă a unei facultăți de filologie, profesoară de limba și literatura română.

Avram Andea (1948, Șicula - 2017, Cluj-Napoca) - istoric, doctor în istorie din anul 1987 (teza de doctorat *Cnezi și cnezate bănățene până la mijlocul secolului al XIX-lea*), profesor universitar la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca; specialist în istorie medievală; conducător

de doctorate; a fost premiat de Academia Română în 2003 pentru lucrările *Haiducul Pintea şi lumea sa 1693-1703*, Cluj-Napoca, 2003, şi *Documente privind mişcarea lui Pintea 1693-1703*, Cluj-Napoca, 2003 (coautorat cu Susana Andea); a scris mai multe cărţi şi a publicat zeci de studii ştiinţifice în reviste de specialitate; a predat și cursuri de paleografie slavă.

Economie, societate

Cultivarea plantelor de câmp și creșterea animalelor au fost principalele îndeletniciri și surse de venituri pentru populația celor trei sate ale comunei. Solul comunei este alcătuit majoritar din sărături și lăcovişti.

În 1733 grănicerii din Șicula au făcut ample lucrări de desțelenire de terenuri.

După 1803 stăpânul moșiei de la Șicula și Gurba își modernizează domeniul, care dispune de peste 100 de clădiri, 900 de boi, o moară cu aburi (1866), construiește un conac cu grajduri și saivane.

Între anii 1834-1840 a fost amenajat un nou curs al Crișului Alb și s-au ridicat diguri. Inundații mari au avut loc în zonă în anii 1887, 1925, 1932, 1966 și 1970.

În satele comunei, între cele două războaie mondiale începe să se practice intensiv cultivarea tutunului, activitate care a durat până după căderea comunismului, după care s-a mai practicat doar sporadic, nesemnificativ.

Dispensarul medical din Șicula a fost dat în folosință în 1939 și s-a renovat în 1982.

În septembrie 1949, în fosta reşedinţă a stăpânilor domeniului Aczel s-a înfiinţat o Staţiune de Maşini şi Tractoare, transformată ulterior în Staţiune de Maşini Agricole; instituţia deservea cu maşini agricole cooperativele agricole de producţie şi întreprinderile agricole de stat din zonă şi presta servicii de reparare a maşinilor agricole pentru terţi. Pe lângă această unitate, în aceeaşi incintă, a funcţionat Liceul Agroindustrial Şicula, care pregătea muncitori specializaţi în respectivul domeniu (vezi mai sus capitolul *Şcoala*).

În 1973-1974 s-a construit căminul cultural din Chereluș.

În 1950 a început electrificarea celor trei sate, acțiune încheiată în 1952.

Cooperativa Agricolă de Producţie din Chereluş s-a constituit pe 4 iunie 1950, cea din Şicula pe 11 septembrie 1960, iar cea din Gurba pe 25 noiembrie 1960. Cooperativizarea agriculturii a întâmpinat rezistenţă, deşi nu au avut loc revolte de dimensiunile revoltei din Şepreuş. Totuşi, la câţiva ani după colectivizare saivanul de oi al CAP Şicula a luat foc; au murit toate oile, arse sau asfixiate. Cel care a pus foc saivanului a fost descoperit, arestat, judecat şi condamnat; după ispăşirea pedepsei s-a întors în sat şi... a devenit membru al CAP! (vezi mai sus capitolul *Istoric*, paragraf 10).

În satul Şicula a existat măcar un proprietar de teren arabil care a refuzat să intre în colectivă şi şi-a lucrat pământul propriu cu propriile mijloace; în anii 1980-1985 îşi lucra pământul cu caii şi nimeni nu-l deranja. Toate cele trei cooperative s-au desfiinţat după căderea comunismului în decembrie 1989; terenurile au fost împărţite locuitorilor, iar partea de zootehnie s-a distrus astfel: animalele au fost luate de locuitori şi, în cea mai mare parte a lor, sacrificate, iar clădirile au fost lăsate în paragină şi au fost înstrăinate ulterior pe preţuri de nimic.

Drumul Ineu-*Şicula*-*Gurba*-Cermei a fost asfaltat în anii ’60 ai secolului al XX-lea, la intervenţia lui Avram Bunaciu (vezi mai sus *Personalităţi*).

În anii 1971-1972 s-a pietruit cu piatră de râu o stradă din satul Şicula - Uliţa Ţarinii (azi Strada Ţarinii), care era parte a drumului Ineu-Chişineu Criş, astfel că drumul amintit era asfaltat de la Ineu la Şicula, pietruit în Şicula şi drum de ţară, de pământ, până la Chişineu Criş. Asfaltarea acestui drum în integralitate s-a făcut în anii 1978-1979, însă în Şicula nu s-a asfaltat pe drumul pietruit, ci pe cel alăturat, paralel cu cel pietruit.

Date fiind caracteristicile solului din zonă, înainte de asfaltare, după ploi drumurile erau totalmente impracticabile; după uscarea solului treceau tractoarele cu discuri pentru a nivela cât de cât aşa-zisul *carosabil*.

În toate cele trei sate ale comunei încă mai există străzi neasfaltate şi trotuare neamenajate.

Porţiunea drumului rutier judeţean DJ 709 dintre Şicula şi Seleuş (aproximativ 7 km), a fost asfaltată în anii 1996-1997, până atunci fiind drum obişnuit de ţară, de pământ, impracticabil după ploi mai consistente.

Nici un sat al comunei nu este racordat la reţeaua de gaz metan.

Căminul cultural din Şicula s-a construit între anii 1972-1973, iar în 1979 s-a modernizat sediul Primăriei.

În anul 1984 s-a realizat aducțiunea de apă potabilă în Șicula, iar în anii 2000 a început alimentarea cu apă a locuitorilor (acțiune neîncheiată încă).

În 1999 s-a construit dispensar medical uman nou în Chereluș.

În extravilanul satului Șicula, la ieșirea spre Ineu, a funcționat în perioada comunismului o seră de legume foarte performantă, toată producția fiind exportată. După căderea comunismului sera a fost distrusă, pe locul ei funcționând astăzi o mică fabrică de confecționat butoaie din lemn.

Sub comunism s-a realizat în comună un amplu și performant sistem de irigații. Sistemul a fost distrus în totalitate după căderea comunismului.

Tot în perioada comunismului s-a construit la Șicula, pe partea stângă a râului Crișul Alb (în afara vetrei satului), spre satul Seleuș, un complex de creștere industrială a porcilor, care a funcționat mai mult de zece ani, cu rezultate excelente. După căderea comunismului complexul a fost desfiinţat; astăzi, o firmă privată crește vaci în câteva clădiri, iar restul clădirilor sunt nefolosite.

Tot în acel loc, lângă complexul de creştere a porcilor, s-a constituit sub comunism o plantație de duzi pentru creşterea viermilor de mătase. Sătenii creșteau acasă viermi de mătase și vindeau gogoșile statului. Se creșteau viermi de mătase și la școală. Activitatea era aducătoare de câştiguri frumoase, iar folosirea crengilor de dud din plantaţie era gratuită. Plantația a fost distrusă după căderea comunismului; nu mai există nici un dud, și nici nu se mai cresc viermi de mătase.

S-a încercat la Şicula înfiinţarea unui atelier de împletituri din nuiele, însă tentativa a eşuat.

În perioada comunismului locuitorii satului Şicula creşteau în gospodăriile proprii gâşte, numărul acestora fiind impresionant; erau foarte rare gospodăriile care nu aveau gâşte, însă erau gospodării care aveau şi 100 de asemenea păsări. Activitatea era facilitată de poziţionarea satului în imediata apropiere a Crişului Alb. După căderea comunismului, din gospodăriile oamenilor din întreaga comună aproape că au dispărut păsările de curte, vacile şi caii. Toate îndeletnicirile care au asigurat subzistența și rezistența ființei umane de-a lungul secolelor s-au degradat până la dispariție: nimeni nu mai știe meșteșugul toarcerii - al transformării în fir a lânii, a inului sau a cânepii, sau al țeserii pânzei sau covoarelor în războiul de țesut, nimeni nu mai știe să facă o roată de car, meșteșugul fierăritului

nu mai există, nu se mai ştie cum se sapă o fântână..., însă fenomenul este generalizat - o pierdere planetară, de proporţii catastrofale.

Pe câmpurile din jurul celor trei sate erau foarte multe fântâni cu cumpănă (ciuturi), toate fiind bine întreţinute. După căderea comunismului toate aceste fântâni au fost lăsate în paragină şi azi nu mai poate fi folosită nici măcar una; multe s-au surpat şi nici una nu mai are „instalaţia" de scoatere a apei - furca şi cumpăna.

Cultură, tradiţii, obiceiuri

Satele comunei aparţin zonei etnografice a Câmpiei Crişului Alb, subzona Ineu. Pentru portul popular, reprezentative sunt somptuoasele costume de Ineu, Gurba, Şicula, unii cercetători interpretând această bogăţie a costumelor ca influenţă generată de îndelungata ocupaţie turcească sub care s-a aflat ţinutul de-a lungul istoriei.

Femeile purtau pe cap *conci*. La Şicula, fetele de 14-16 ani îşi puneau pe frunte *pene*, adică un carton îmbrăcat în *pănclici* (panglici), care la Chereluş se numea *cercuţ*. Femeile măritate din Şicula purtau pe cap un fel de cunună numită *bumbi*. La gât, femeile purtau zgardă din mărgele viu colorate şi mai multe rânduri de salbe de bani. Hainele erau viu colorate, predominând roşu, albastru şi negru.

Cămaşa era făcută din pânză de cânepă cu bumbac, din bumbac cu urzeală de misir şi beteală de bumbac sau pânză cu cinar, mâneca fiind partea cea mai bogat ornamentată. Femeile mai purtau zobon şi poale frumos lucrate şi colorate, iar peste poale o cârpă de încins albă, din misir şi bumbac. Femeile purtau cizme roşii sau galbene, cu înfloriturі româneşti.

Bărbaţii din subzona Ineu purtau izmene largi, lungi până la glezne, în întregime albe.

La Chereluş zobonul bărbătesc era negru. Feciorii purtau şi zadie din stofă subţire de catifea sau mătase, bogat ornamentată. Caracteristic în portul bărbaţilor era cămaşa cu motive florale pe guler, pe piept şi pe mânecile cu pumnari. În toate cele trei sate bărbaţii purtau iarna cojoace şi pieptare, şube (sumane) şi cioareci din lână. Şi femeile purtau şube iarna.

Satele comunei au bogate tradiţii folclorice. Formaţiile de căluşeri, de dansuri populare mixte şi grupul de fete au obţinut numeroase premii naţionale. Dansul şiculan conţine în succesiune: *Ardeleana + Mănunţelu'*

şi *Sărita* + *Sârba*, iar cel chereluşan *Rara* + *Deasa* şi *Rara* + *Deasa* + *Izvorul*.

Satul Șicula a avut un ansamblu folcloric de foarte mare valoare, cu formaţie de dansuri populare care acoperea toate grupele de vârstă. Ansamblul a participat la nenumărate festivaluri naționale și a făcut foarte multe turnee în străinătate. Astăzi se continuă tradiția, ansamblul numindu-se chiar *Păstrătorii tradițiilor*. În acest spirit, Căminul Cultural Șicula organizează în fiecare an, în a doua zi de Paști, festivalul *Vatră de folclor*.

În satul Șicula s-au născut trei cântărețe de muzică populară cunoscute și recunoscute la nivel național: Florica Bradu (născută Bîr), Cornelia Căprariu (căsătorită Roman), și Rodica Ardelean (căsătorită Onița). Florica Bradu, plecată la Oradea prin căsătorie, este cunoscută ca una dintre *Floricile din Bihor* (cele patru *Florici* din Bihor sunt *Florica Bradu*, *Florica Duma*, *Florica Ungur* și *Florica Zaha*).

Obiceiuri

La Șicula și Gurba, sâmbăta seara, înainte de nuntă, la casa mirelui se gătea *Steagul de nuntă*. Chemarea la nuntă o făceau *pălăscașii* - flăcăi din sat îmbrăcați în costume populare cu brâuri tricolore în culorile naționale, călări, cu steag de nuntă și cu steag național roșu-galben-albastru.

Cătănașii era petrecerea dată atunci când tinerii bărbați din sat plecau la armată.

De Crăciun se practica la Șicula *Călușerul*, un joc popular alcătuit dintr-o suită de 14 dansuri. Localnicii spun că acest obicei a fost adus în Șicula din zona Lugojului, la începutul secolului al XX-lea, de săteanul Avram Borcuţa, şi a creat multe conflicte cu jandarmii maghiari din acea vreme; autoritățile au interzis pe motiv că în fruntea dansatorilor era purtat steagul tricolor românesc, însă tinerii l-au organizat în fiecare an, de fiecare dată steagul fiind apărat de feciorii satului și ferit de confiscare.

Ceata de căluşeri se organiza odată cu începerea postului Crăciunului şi se forma exclusiv din tineri cu armata nefăcută. Șeful cetei de căluşari, *vătaful*, era întotdeauna un fecior care cunoaşte foarte bine tot jocul şi care avea autoritate recunoscută de toți ceilalți căluşari. După formarea cetei se angajau muzicanții, lăutarii trebuind să știe perfect toate melodiile celor 14 dansuri. După angajarea muzicii se aducea în ceată și *Iapa* - personajul

hazliu al cetei, el fiind şi cel care strângea darurile primite: colaci, slănină, cârnaţi, caltaboşi, vin, mai puţin bani (pe care-i strângea vătaful). În post, până la Crăciun, se făceau repetiţii săptămânale acasă la fiecare fecior din ceată, repetiţii la care asistau fete din sat, vecini şi neamuri. Umblatul călușarilor prin sat se făcea în prima și a doua zi de Crăciun, deplasarea pe ulițe făcându-se pe ritmurile dansului numit *Dichița*. Prima casă la care se juca era a primarului, chiar dacă acesta locuia în satele aparţinătoare comunei. În ziua de Crăciun călușerii erau primiţi la biserică de preotul paroh, care îi miruia, după obicei. În umblatul prin sat, în nici o ocazie nu se jucau toate cele 14 dansuri ale jocului. În a doua zi de Crăciun, seara, pe scena căminului cultural, în prezenţa autorităţilor locale şi a unui public numeros, călușarii jucau în ordine toate cele 14 dansuri, după care începea jocul tradițional de Crăciun, joc la care participa întreaga asistență.

La Șicula și Chereluș exista și un complex de manifestări la sărbătorile de iarnă: *Turca* (de Crăciun și Anul Nou), și *Ciuralexa* (de Sfântul Ion). Legat de acest din urmă obicei, notăm o întâmplare adevărată, cu iz anecdotic, petrecută în Șicula. În sat s-a stabilit o familie venită mai dinspre Munții Zărandului (din Mânerău). Locuitorii le-au pus porecla *Alexa* (nimeni nu știe *de ce* Alexa). În Șicula familiile erau cunoscute și știute foarte bine după porecle (în limbajul de la Șicula: poreclă = *ciufală*, poreclire = *ciufulire*), și aproape deloc după numele de familie. Desigur că cei veniți au aflat că așa sunt porecliți, dar nu au făcut scandal, deși nici bine nu le-a picat (ulterior chiar au acceptat *ciufulirea* și ei înșiși își spuneau *ai lui Alexa*). Odată, pe când noii veniți aflaseră de porecla care li se dăduse dar „nu o asimilaseră”, un grup de copii plecați prin sat cu Ciuralexa au ajuns și la poarta acestei familii și-au început să strige: *Primiți cu Ciuralexa-lexa-lexa*? Stăpânii casei au ieșit afară furioși și i-au alungat pe copii și i-au *blăstămat* fiindcă-și râd de ei. Mai târziu au aflat și ce-i cu *Ciuralexa*, însă multă vreme copiii au evitat casa aceea, deși oamenii ieșeau la poartă de cum auzeau strigătele copiilor departe, pe la alte porți, și-i chemau să le intre în casă.

La Chereluș, în Joia Mare, se practica *Facerea Paștelui*.

Obiceiul *Pâinea Paștelui* se practica în toate cele trei sate, la fel ca *Ținutu' de piatră*: ziua de marți, a treia a Paștilor, era ținută în nelucrare, *ca să nu bată piatra* (grindina).

Un obicei care nu ținea de datini ci de organizare socială și care s-a pierdut din păcate a fost *dubașul*, care anunța sătenilor hotărârile, deciziile și

acţiunile Primăriei. Acesta era un angajat al Primăriei, de obicei om de serviciu sau alt angajat mărunt, obligatoriu bărbat, care, atunci când era necesar, pleca pe drumurile satului cu o dubă, se oprea la răspântii, bătea în dubă până vedea că au ieşit destui oameni pe la porţi, apoi se oprea din bătut şi rostea astfel, aproape cântat: „*Dubaaa! Să aduce la cunoştinţa locuitorilor* (aici făcea o scurtă pauză), *că*...” şi continua cu ştirea care trebuia adusă la cunoştinţa oamenilor. El anunţa, spre exemplu, conform propriului său text: „... *duminică,* (iar făcea pauză), *la trii ceasuri după amiazi* (încă o pauză), *la căminul cultural* (iarăşi pauză), *să tomnesc oaminii satului! Dubaaa!* - şi iar bătea scurt în dubă, după care pleca spre următoarea răspântie. În acea duminică anunţată, într-adevăr, sătenii mergeau la căminul cultural şişi tocmeau „oaminii satului”: *ciurdarii* - păzeau vitele sătenilor (*ciurda*), *stăvarii* - păzeau caii sătenilor (*stava*), *porcarii* - păzeau porcii sătenilor, *groparii* - săpau mormintele, şi *clopotarul* - trăgea clopotele bisericii de trei ori pe zi: la ora 5 dimineaţa - deşteptarea, la ora 12 - amiaza, şi la ora 9 seara - culcarea, stingerea (după clopotele lui se putea fixa ceasul la ora exactă!); mai avea obligaţia de a trage clopotele în caz de incendiu, în caz de furtună sau în caz de altă catastrofă; nu avea obligaţia de a trage clopotele pentru evenimente bisericeşti şi nici pentru decese; de regulă, clopotarul bisericii ortodoxe era şi clopotarul satului. Tocmeala se făcea în prezenţa *birăului* (primarul), şi era un spectacol cu totul aparte: inevitabil se ridica tonul, se striga, se înjura, dar de fiecare dată se ajungea la o înţelegere şi niciodată nu s-a întâmplat ca după o asemenea *tomneală* să se nască resentimente, cu atât mai puţin duşmănii, ba dimpotrivă, totul se încheia cu veselie. Sătenii îi plăteau pe cei *tomniţi* după înţelegere: cu bani, grâu, porumb, fasole şi pâine. Nu se cunosc cazuri de „oamini ai satului” care să nu-şi fi respectat angajamentul sau rămaşi neplătiţi de vreun locuitor. *Dubaşul* şi *oaminii satului* au funcţionat o vreme şi după căderea comunismului. Dacă pe ciurdari, stăvari şi porcari îi plăteau doar cei care aveau vaci, porci sau cai, pe clopotar şi pe gropari îi plătea întreaga obşte, pe familii: o familie, o plată (indiferent de numărul de membri din familie). Trebuie precizat că groparii erau plătiţi de fiecare familie indiferent de faptul că a avut sau n-a avut mort în acel an şi că groparii nu mai primeau o altă plată de la familia care avea de îngropat pe cineva, cu excepţia pomenilor care se practicau în unele culte: bani aruncaţi în groapă peste sicriu (erau adunaţi de gropari şi le rămâneau lor), găina pe care familia mortului sau moartei o dădea peste groapă unuia dintre gropari, *şervetele* (prosoapele) pe care le dădea tot familia mortului etc.

Monumente, turism

În fiecare din cele trei sate ale comunei sunt ridicate monumente în memoria localnicilor căzuți pe câmpurile de luptă ale celor două războaie mondiale.

La Șicula, în fața primăriei, s-au ridicat busturile lui Emil Monția și Ioan Fluieraș.

Conacul contelui Atzel (fostul sediu al SMA și al liceului agroindustrial), ar fi putut deveni un obiectiv turistic, însă a fost vândut unor investitori care nu se ocupă de turism.

Podul peste Crișul Alb, de pe drumul rutier județean DJ 709 (despre care localnicii spun că ar fi fost construit de turci, însă nu există documente sau raţionamente care să susţină afirmaţia), poate fi un punct interesant de vizitat.

În râul Crișul Alb se poate pescui.

Din păcate, în nici un sat al comunei nu este organizat un muzeu etnofolcloric.

Sport

Singurul spot practicat în mod organizat, dar la nivel de amatori, a fost și este fotbalul. Echipa de fotbal a satului Șicula evoluează în categoria județeană, neavând aspirații de promovare.

Au fost perioade în care, în același an, fiecare din cele trei sate a avut echipă de fotbal înscrisă în competiția județeană.

Bibliografie

Băcuieț, Dan, *Contribuții la repertoriul arheologic al localității Șicula (jud. Arad),* în *Ziridava*, nr. XXI, Arad, 1998.

Biserica Creștină Baptistă Șicula, 125 de ani de har, 2005, fără editură, fără tipografie, broșură aflată în patrimoniul Bisericii Baptiste Șicula.

Codău, Ioan, *Șicula - grai și poezie*, Editura Carmel Print, Arad 2009.

Ciuhandu, Gheorghe, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*: *pagini mai ales din istoria românilor crișeni, 1830 - 1840*, Arad, 1935.

Colta, Elena Rodica, *Portul popular din județul Arad*, Editura Etnologică, București 2014.

Datele statistice comunicate de Direcția Județeană de Statistică Arad.

Dehelean Valeriu, Herlo Ioan, Nicodin Lenuța, *Monografia localității Chereluș,* Arad, 2012.

Grec Mircea, Roman Viorel, Tuleu Ioan, *Personalități șiculane*, Editura Mirador, vol I-II, Arad, 2014-2016.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din anul 1921*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2014.

Nistor, Viorel, *Folclor coregrafic*, vol I, Editura Muzicală, București, 1991.

Popeangă, Vasile, *Rețeaua școlară arădeană din anul 1877*, în Vasile Popeangă, *Studii din domeniul științelor educației*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2007.

****Recensământul general al populației*, rezultate la 31 dec 1930.

Roz, Alexandru, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad*, *1918*: *acte și documente*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993.

https://www.arq.ro/calusarii-din-sicula-au-colindat-doua-zile/3615 (accesat la 6.07.2021).

Informații orale

- Florica Bradu, cântăreață de muzică populară, profesoară, pensionară (pentru *Cultură*, *tradiții*, *obiceiuri*);
- Cornelia Căprariu Roman, cântăreață de muzică populară, instructoare de cânt folcloric la Școala Populară de Artă din Arad (pentru *Cultură*, *tradiții*, *obiceiuri*);
- Aurica Mihăicuța, asistentă medicală, pensionară (pentru Biserica Adventistă);
- Rodica și Gabriel Puiu, învățătoare, respectiv liber profesionist (pentru Biserica Adventistă).

COMUNA ȘILINDIA

dr. Radu Hord

Denumiri
Șilindia: *Selent, Nagylend, Kislend*.
Camna: *Kavna*.
Iercoșeni: *Jarkoș, Jarkosto* și *Arkosthew*.
Luguzău: *Logozo*.
Satu Mic: *Dezsöhaza*.

Repere geografice

46°20′30″ N, 21°56′49″ E; altitudine: 169 m; suprafață: 69,22 km^2 (6.922 ha, din care 134 ha intravilan, 6.788 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Buteni la est, Comuna Tauț la sud, Comuna Târnova la sud-vest și vest, Orașul Ineu la vest și nord-vest, Comuna Bocsig la nord, Comuna Bârsa la nord-est.

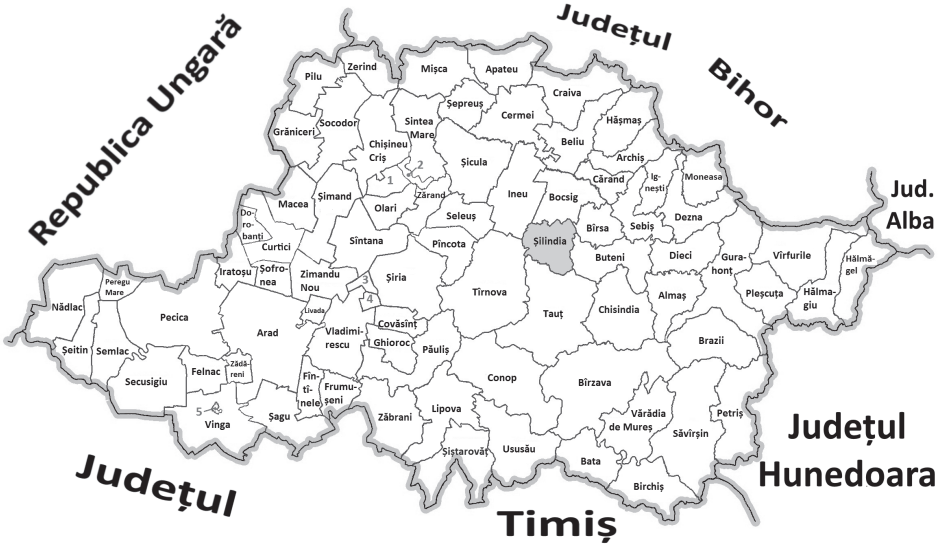

Scurtă prezentare

Comuna Şilindia este o unitate administrativ-teritorială amplasată, cu aproximaţie, în centrul judeţului (uşor spre est), în *Ţara Zărandului*, în partea de sud a *Crişanei*, la extremitatea vestică a Munţilor Zărandului, la contactul acestor munţi cu Câmpia Crişurilor spre vest. Satul Iercoşeni este poziţional în mijlocul Dealurilor de Vest, formaţiune cu care se încheie Munţii Zărandului spre nord, spre valea Crişului Alb şi Munţii Codru Moma.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este conectată la calea ferată, cea mai apropiată staţie de tren fiind gara Târnova, la aproximativ 11 km.

Comuna este străbătută prin satele Şilindia şi Luguzău de drumul rutier judeţean DJ 792C Buteni (ieşire din DN 79A)-Cuied-*Luguzău-Şilindia*-Târnova-Măderat-Pâncota-Caporal Alexa-Sântana-Curtici-Dorobanţi-frontiera cu Ungaria.

Satul *Satu Mic* se leagă de satul Şilindia prin drumul comuna DC 27 *Şilindia* (ieşire din DJ 792C)-*Satu Mic*-Mocrea-inserţie în DJ 792D, şi cu oraşul Ineu prin drumul comunal DC 29 Ineu-*Satu Mic*.

Satul *Camna* se leagă de satul Luguzău prin drumul comunal DC 63 Tauţ-*Camna-Luguzău* (inserţie în DJ 792C).

Satul *Iercoşeni* se leagă de satele Şilindia şi Luguzău prin drumul comunal DC 28 Iercoşeni-inserţie în DJ 792C-Luguzău-Şilindia.

Distanţe aproximative între satele comunei şi reşedinţa comunală: Şilindia-Satu Mic - 2 km, Şilindia-Luguzău - 2 km, Şilindia-Camna - 5 km, Şilindia-Iercoşeni - 8 km.

Distanţe faţă de oraşe: Arad - 53 km, Pâncota - 19,5 km, Sebiş - 21 km, Ineu - 24 km pe drumurile judeţene, 14 km pe DC 27, Chişineu Criş - 52 km.

Istoric

Prima atestare documentară (în ordine cronologică): *Şilindia* la 1332, sub numele *Selend*; *Iercoşeni* la 1477; *Luguzău* la 1561; *Camna* la 1605; *Satu Mic* - întemeiat în 1866 prin colonizare, sub numele de *Dezsőhza*.

Pe teritoriul satului Șilindia, în locul numit *La frăgării*, a fost descoperit unul dintre cele mai însemnate tezaure de monede dacice. Tot pe teritoriul acestui sat a fost descoperit în anul 1967 un tezaur dacic datând din secolul al III-lea î.H., compus din 730 de monede dacice de argint, depozitate într-un vas din lut care a fost distrus. Tezaurul este considerata fi unul dintre cele mai importante tezaure dezvelite pe teritoriul României. Inițial, 645 de monede au fost depuse la Complexul Muzeal Arad, iar 85 au fost salvate la fața locului de cercetători de la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. Ulterior, după studierea și publicarea tezaurului, monedele au fost împărțite în mod egal între cele două muzee din Arad și Oradea. Monedele sunt, în majoritate absolută, imitații după tetradrahmele de argint ale lui Filip al II-lea, purtând pe avers capul lui Zeus cu coroana de lauri, iar pe revers un călăreț. 42 de piese din tezaur nu au analogii, fiind atestate până în prezent doar în tezaurul de la Șilindia. Prezența unui tezaur de asemenea proporții nu este o întâmplare, presupunând existența unui centru politic dacic în zona de descoperire a tezaurului.

Odinioară plină de păduri care adăposteau cete de haiduci, zona a fost defrișată, pădurile fiind înlocuite de pășuni și terenuri agricole care au transformat radical viața locuitorilor.

Istoria satului *Camna* se pierde în negura vremurilor, coborând până la începutul secolului al XVII-lea. Informațiile de tip folcloric spun că aproximativ 100 de haiduci de la poalele Carpaților Meridionali, unde au trăit prin secolul al XVII-lea, mânați de dorința de a-și schimba viața și pentru a avea posibilitatea de a se integra între țărani, meșteșugari și oameni așezați, au venit spre Țara Crișurilor și au primit din partea otomanilor care ocupau pe atunci zona, din motive care au rămas necunoscute, posibilitatea de a-și constitui un sat propriu în apropiere de Sântana. Haiducii și familiile lor, circa 500-600 de persoane, au pornit cu toate bunurile lor la drum și, ajunși în apropierea localității Sântana, au încercat să se stabilească în aceste locuri. Obișnuiți să trăiască în apropierea pădurilor, dealurilor și munților, haiducii și-au dat repede seama că acest loc nu este potrivit pentru ei, astfel că un mic grup de haiduci a pornit din nou la drum pentru a căuta un loc mai potrivit pentru ei și numeroasele lor familii. Căutarea s-a terminat după satul Luguzău, între dealurile ce erau împărțite pe două pâraie, în micul cătun Camna, unde au decis să se așeze. La puțin timp după așezarea lor pe aceste meleaguri satul a început să se dezvolte,

iar haiducii cu familiile lor au devenit țărani și meșteșugari. După cel de-Al Doilea Război Mondial a început migrația tinerilor la oraș, majoritatea îndreptându-se spre Arad, din dorința unei vieți mai ușoare și continuarea studiilor, fapt care a adus la depopularea satului, ajungându-se ca în prezent acesta să numere sub 200 de locuitori.

Conform aceloraşi tradiții populare, micul sat *Iercoșeni*, așezat în vârful Dealurilor de Vest, departe de căile de comunicație, deci greu accesibil, cu ulițele lui înguste înșirate de-a lungul văii și cu case mici, ar fi fost întemeiat de lotri (hoți, haiduci). Se spune că Valea Cora era locul unde haiducii își ascundeau rezervele de alimente.

Din scrierile lui Moise Nicoară aflăm că la *Luguzău*, după introducerea reformelor administrative ale împăratului Iosif al II-lea, se confecționează un sigiliu administrativ cu inscripția *Comune Lugozu 1787*. Moise Nicoară menționează că în acei ani s-a produs la Luguzău o revoltă locală. Pentru aplanarea conflictului, în comună s-a deplasat chiar episcopul ortodox al Ineului. În toamna anului 1918 țăranii din Luguzău au pus capăt administrației austro-ungare, au ales un Consiliu Național Român și o conducere locală românească.

Localitatea Satu Mic s-a format în 1866 prin stabilirea aici a unor familii de moți din Munții Apuseni și a unor familii de etnie maghiară. În ultima perioadă se petrece un proces de depopulare lent, dar constant. După migrarea vechii populații spre locurile de origine sau în satele și orașele din zonă, pe vechile amplasamente s-au stabilit locuitori veniți de pe meleaguri moldovene.

Demografie

Şilindia: 1559 - 9 sesii iobăgești; 1742 - 25 de familii; 1747 - 38; 1771 - 74; 1900 - 74; 1851 - 542 de locuitori; 1857 - 1.403; 1880 - 859; 1900 - 1.042; 1910 - 2.535; 1922 - 2.147; 1930 - 1.396 (919 români, 413 unguri, 37 germani, 10 evrei, 1 rus, 1 sârb, 1 ceh, 6 țigani, 1 etnie nedeclarată; după limbă erau 924 vorbitori de limba română, 437 de limbă maghiară, 26 de limbă germană).

Iercoșeni: 1715 - 4 familii; 1720 - 6*;* 1742 - 16; 1747 - 16; 1800 - 35; 1857 - 305 locuitori; 1869 - 297; 1890 - 306; 1900 - 433; 1910 - 594; 1922 - 386; 1930 - 463 (dintre care 374 români, 78 maghiari, 3 sârbi, 8 țigani; după limba vorbită: 386 limba română, 77 limba maghiară).

Satu Mic: 1869 - 397 de locuitori; 1890 - 476; 1900 - 577; 1910 - 707; 1922 - 672; 1930 - 741 (din care 126 români, 603 maghiari, 10 germani, 2 cehi; după limba vorbită: 125 limba română, 604 limba maghiară, 10 limba germană, 2 limba cehă).

Luguzău: 1715 - 7 familii; 1720 - 6; 1742 - 8; 1800 - 45; 1828 - 39; 1857 - 588 de locuitori; 1869 - 365; 1890 - 343; 1900 - 454; 1922 - 610; 1930 - 474 (din care 370 români, 104 Maghiari; după limba vorbită: 370 limba română, 104 limba maghiară).

Camna: 1715 - 1 familie; 1742 - 18 familii; 1747 - 22; 1800 - 61; 1851 - 464 de locuitori; 1857 - 717; 1890 - 452; 1900 - 474; 1910 - 475; 1922 - 475; 1930 - 346 (din care 335 români, 9 maghiari, 2 ruşi; după limba vorbită: 335 limba română, 9 limba maghiară, 2 limba rusă).

Comuna Şilindia: 2002 - 959 de locuitori; 2011 - 904.

Structura populaţiei

- *etnică*: 83,08% români, 10,95% maghiari, 1,33% ucraineni, 1,1 alte etnii, 3,54% cu apartenenţă etnică necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 76,33% ortodocşi, 14,16% romano-catolici, 2,1% adventişti de ziua a şaptea, 1,88% penticostali, 1,99 alte religii, 3,54% cu apartenenţă confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Pe filele unui exemplar de *Noul Testament* tipărit în 1648 la Bălgrad (Alba Iulia), se găseşte o însemnare făcută în anul 1751 de *popa Gheorghe de la Şilindia*, însă în 1755 episcopul ortodox Sinesie Ivanovici consemna că satul Şilindia nu avea biserică şi era filie la parohia vecină, Luguzău.

În anul 1844 apare menţionată în Şilindia biserica de lemn cu hramul *Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel*, situată pe dealul dinspre Luguzău. Biserica a fost demolată în 1882, iar doi ani mai târziu protopopul Constantin Gurban sfinţea actuala biserică de zid, cu hramul celei vechi.

În Şilindia funcţionează şi biserica ortodoxă, şi cea catolică, deoarece aici conviețuiesc în bună înţelegere români şi maghiari.

În satul *Camna* este consemnat un preot ortodox cu numele *Ioan*, care slujea în anii 1784-1785 într-o biserică de lemn. În anul 1862 a fost construită actuala biserică de piatră, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*. Având familii numeroase, cu mulţi copii, sătenii au hotărât să construi-

iască și o școală primară, treptat mica localitate devenind înfloritoare.

Încă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, pe Dealul Viilor din Luguzău exista o biserică ortodoxă de lemn cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*. Ea este înlocuită în 1860 cu alta, tot din lemn, cu același hram, sfințită în anul 1869 de protopopul Gheorghe Popescu al Butenilor. În anul 1925 a fost construită actuala biserică de cărămidă, cu hramul *Sfântul Mucenic Dimitrie*, biserica veche din lemn fiind vândută.

La începutul secolului al XVIII-lea este menționat preotul ortodox *Ursu* ca slujind în biserica din *Iercoșeni*; respectiva notare arată că preotul Ursu din Iercoşeni intra în posesia unui *Liturghier* în manuscris, copiat de diacul Ioan Petrovici în anul 1736. Tradiția spune că biserica din Iercoşeni ar fi fost adusă din Chisindia prin anul 1752, fiind reconstruită în sat. În anul 1786 biserica a fost renovată, având o frumoasă colecție de icoane pe sticlă din secolul al XIX-lea. Spre deosebire de toate celelalte biserici de lemn din Protopopiatul Ineului, biserica de la Iercoșeni are pereții din *lozdoabe* din lemn de gorun prinse între *șoși* verticali dubli. Lozdoabele sunt prinse în șoși cu cuie de lemn. Șoșii sunt bine fixați în talpa bisericii și în cusurău. Cusuraiele sunt legate de grinzile transversale ale construcției la nivelul de jos al șarpantei acoperișului. Streașina largă face ca apa rezultată din precipitații să cadă departe de baza construcției. În tindă este un tavan drept de scânduri. În naos este o boltă semicilindrică care se prelungește și în altar pe o mică porțiune. Deasupra mesei Sfântului Altar această boltă se desparte în șase suprafețe ușor curbate, care coboară spre cursuraiele de la absidă. La tindă, naos și absidă scândurile de la tavane și bolți sunt vopsite în albastru, iar pereții sunt spoiți cu var. Masa altarului și lădița de fag pentru lumânări par să fie singurele obiecte de cult din obiectele originale ale bisericii.

Școala

Școala gimnazială din *Șilindia* își are începuturile la sfârșitul Veacului Luminilor, când în sat s-a înființat o școală primară confesională românească. Școala funcționa într-un local corespunzător. În 1877 învățătorul *Ion Ionașiu* primea un salariu anual de 160 de florini, 12 stânjeni de lemne de foc și produse agricole.

Economie

Economia este predominant agrară, majoritatea populației din zonă fiind ocupată cu cultivarea cerealelor, a plantelor de nutreț, cu pomicultura, cu creșterea animalelor și cu prelucrarea lemnului.

Locuitorii din Satu Mic, mulți veniți din Moldova, lucrează în agricultură și viticultură, pe o suprafață de 170 de hectare. O parte din vii au fost retrocedate vechilor proprietari care, preferând să rămână acționari, le lucrează în asociere. Aproximativ 100 de hectare sunt plantate cu viță roditoare de struguri albi, iar alte 70 de hectare cu viță din care se obțin vinuri din soiurile Burgund, Cadarcă, Cabernet și Porto.

Folclor, tradiții, obiceiuri

Obiceiuri şi credinţe la naştere

Noul născut este îmbăiat de două ori pe zi cu apă adusă de la fântână, înainte de apusul soarelui. Apa de la baia de seară nu se aruncă până a doua zi. Scutecele şi rufăria noului născut nu se lasă afară peste noapte, ca să cadă roua peste ele, deoarece pot apărea bube pe acesta. Până la botez mama nu are voie să stea cu spatele către micuț, nici să-l lase singur în casă. Botezul este sărbătorit cu mult fast. Când moașa și nașa merg la biserică pentru a boteza copilul, îi pun în pernă bani, pâine și sare, pentru a avea parte de belșug în viață. În timp ce se oficiază botezul mama rămâne acasă și se îndeletnicește cu ceea ce dorește să facă micuțul în viață (citește, scrie). După ce se întorc de la biserică, se întinde masa, iar cu această ocazie mesenii cinstesc noul botezat cu bani sau îmbrăcăminte. Nașa cinstește pe micuț cu un costumaș. Nașa și moașa primesc de la fină prosoape cu diferite modele, față de masă etc.

Datini de iarnă şi de sfârşit de an

Cu prilejul sărbătorilor de iarnă, la Crăciun, în fiecare casă vine Moș Crăciun, care aduce un brad încărcat cu globuri şi bomboane învelite în staniol. La copiii mici bradul este adus chiar de Moș Crăciun, care are barbă albă, căciulă și bundă roșie. Copii spun lui Moș Crăciun poezii și îi cântă colinde. În trecut copiii umblau cu *Irozii* și cu *Steaua*.

Cea mai bogată în datini este seara de Anul Nou. Lampa nu se stinge toată noaptea, ca să nu moară puii în ouă sau cloșcă. Există superstiţia că

în această noapte joacă banii de aur care au fost îngropaţi cu mult timp în urmă şi cine-i vede jucând poate dezgropa tezaurul, cu condiţia de a nu vorbi în timp ce sapă.

În seara de ajun se face *calendarul de ceapă*: se taie 3 sau 4 cepe în două părţi, se desfac foile, se aleg 12 foi egale şi asemănătoare şi se pun pe masă lângă fereastră, în rând, numindu-se lunile anului; în fiecare foaie se pune sare, aceeaşi cantitate în fiecare foaie. Fiecare foaie semnifică o lună a anului. Urmărind evoluţia foii de ceapă şi a sării din ea, *se citeşte* dacă luna corespunzătoare foii respective va fi ploioasă sau secetoasă.

În seara de ajun de Anul Nou se formează grupuri de bărbaţi şi feciori care merg să-i ureze pe cei ce poartă numele Vasile; ei cântă la ferestrele acestora *Mulţi ani trăiască*, după care sunt poftiţi în casă şi sunt serviţi cu plăcinte şi băutură.

La orele 24 se trag clopotele pentru a marca trecerea în noul an.

În dimineaţa zilei de Anul Nou copiii merg prin sat cu *Sorcova*.

Obiceiuri de Paşti

În prima zi de Paşti nu se organiza horă, ci credincioşii mergeau după amiază în curtea bisericii; cei mai vârstnici se aşezau pe iarbă şi jucau cărţi, iar copiii se jucau *de-a mălaiul*.

Jocul de-a mălaiul

Copiii formau perechi şi se aşezau într-un şir de 7-10 metri. Un băiat,rămas fără pereche, se aşeza în faţa şirului şi se adresa primei perechi: *Rupeţi mălaiul în două şi ne daţi şi nouă!* Perechea căreia i se adresa se despărţea şi cei doi din pereche alergau unul prin dreapta celui fără pereche, altul prin stânga lui, căutând să se reîntâlnească şi să refacă perechea. Băiatul fără pereche alerga după ei şi căuta să atingă cu mâna pe unul din ei. Dacă reuşea, forma o nouă pereche cu cel pe care *l-a prins* şi se aşezau la capătul îndepărtat al şirului. Cel rămas singur începea din nou jocul, adresându-se perechii ce era în faţă cu aceeaşi poruncă: *Rupeţi mălaiul în două şi ne daţi şi nouă!* Frumuseţea şi hazul jocului, incontestabile, consta în abilitatea copiilor de a nu se lăsa *prinşi* şi în capacitatea urmăritorului de *a prinde* pe cel urmărit. Evident că în şirul de perechi erau susţinători ai urmăriţilor şi susţinători ai urmăritorului, larma fiind asigurată, veselia la fel.

Folclorul local abundă în aduceri aminte despre haiduci. Notăm doar o mostră dintr-o asemenea baladă cântată despre o căpetenie de haiduci pe nume Ruja:

Căpitanul lotrilor,
Haiducul pădurilor,
Cel mai mândru căpitan,
Călare pe cal șergan...

Turism

Cele mai importante obiective turistice ale Comunei Șilindia sunt *biserica de lemn din satul Iercoșeni*, *biserica ortodoxă din Şilindia*, *biserica romano-catolică din Şilindia*, monumentele eroilor căzuți în cele două războaie mondiale și tabăra de copii din satul Camna.

Bibliografie

Godea Ioan, Medeleanu Horia, *Biserici de lemn din județul Arad*, Editura Scara, București, 2007.

http://www. e-primarii. ro/primaria-silindia/.

Kiss, Nicolae, *Răspândirea monedelor geto-dace pe teritoriul județului Arad (repertoriu),* în Ziridava, nr. VIII, Arad, 1977.

Petranu, Coriolan, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Tipografia și Institutul de arte grafice los. Drotleff, Sibiu, 1927.

Popeangă, Vasile, *Rețeaua școlară arădeană din anul 1877*, în Vasile Popeangă, Studii din domeniul științelor educației, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2007.

Strategia de dezvoltare a comunei Şilindia, 2014.

COMUNA ȘIMAND

dr. Doru Sinaci, dr. Rodica Colta

Stema Comunei Șimand

Descriere

Stema Comunei Șimand se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, despicat și semitășiat la dreapta, în șef. În câmpul din stânga sus, pe albastru, este reprezentat un colan dacic de argint. În câmpul din stânga jos, pe aur, sunt reprezentate două brăzdare de plug negre, adosate, așezate în pal. În câmpul din dreapta sunt reprezentate două spice de grâu de aur, încrucișate. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu un turn crenelat.

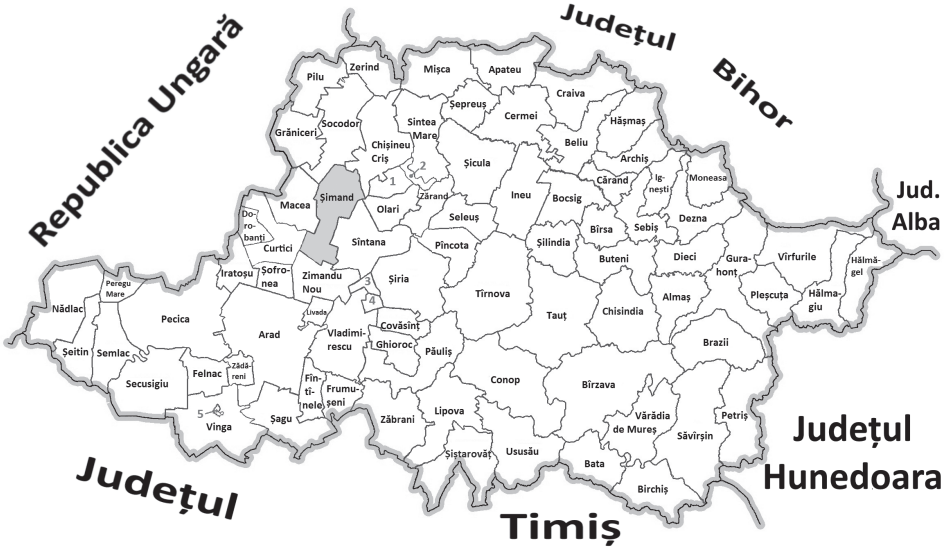

Semnificațiile elementelor

Colanul simbolizează descoperirile arheologice din zonă. Brăzdarele de plug și spicele de grâu semnifică una dintre principalele ocupații ale locuitorilor din zonă, agricultura. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri: *Symand*, *Alsosimand*, *Felsősimand*, *Csernovics*, *Edlspacher Simand*.

Repere geografice

46°22′58″ N, 21°26′10″ E; altitudine: 94 m; suprafață: 100,89 km^2 (10.089 ha, din care 224 ha intravilan și 9.865 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Olari și Orașul Sântana la est, Comuna Zimandu Nou la sud, Orașul Curtici la sud-vest, Comuna Macea la vest, Comuna Socodor la nord-vest și nord, Orașul Chișineu Criș la nord și nord-est.

Scurtă prezentare

Comuna Șimand este o unitate administrativ-teritorială alcătuită doar din localitatea Șimand și este așezată în partea de vest a județului, pe partea dreaptă a râului Mureș, în *Crișana*, la contactul dintre Câmpia Aradului și Câmpia Crișurilor. Pe teritoriul comunei trece Canalul Morilor, la circa 2 km distanță de limita de nord-est a satului.

Pe teritoriul comunei nu sunt cursuri permanente de ape curgătoare.

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Localitatea Șimand este conectată la calea ferată și are gară la linia Arad-Sântana-*Șimand*-Chișineu Criș-Salonta-Oradea.

Prin localitatea Șimand trece drumul rutier național DN 79 Arad-*Șimand*-Chișineu Criș-Salonta-Oradea.

Satul Șimand se leagă prin drumuri comunale cu alte localități din alte unități administrativ-teritoriale astfel: cu satele Olari și Caporal Alexa prin drumul comunal DC 111 *Șimand*-Olari-Caporal Alexa, și cu satul Sânmartin prin drumul comunal DC 115 Șimand-Sânmartin.

Există un drum de pământ care leagă satul Șimand de Orașul Sântana, însă nu este clasificat nici ca drum comunal.

Distanțe față de orașe: Arad - 30,5 km, Chișineu Criș - 13,5 km,

Sântana - 15 km, Curtici - 17,5 km, Pâncota - 30 km, Ineu - 43 km, Sebiș - 65,5 km, Salonta - 47,5 km, Oradea - 85 km, Timișoara - 85 km, Gyula (Ungaria) - 42,5 km, Békéscsaba (Ungaria) - 56,5 km.

Istoric

Prima atestare documentară: la 1290**.**

La Șimand au fost descoperite 3 aplice, acestea fiind părți dintr-un inventar funerar; cercetările au dus la concluzia că toate trei obiectele datează din a doua jumătate a secolului al X-lea.

Într-un document din anul 1356 este consemnată existența între Şimand şi Gurhe (localitate azi dispărută), un drum obştesc (*via publica*), destinat transportului de mărfuri.

Aşezarea Şimandului pe Marele Drum Obştesc (*Magna Via Publica*), care lega Cenadul de Oradea, a permis localității să se dezvolte treptat şi să treacă de la statul de sat la cel de târg, apoi la cel de cetate.

În acele vremuri, în Comitatul Arad figurează doar două mari centre terestre în care se percepea vama pentru tranzitul mărfurilor, Şimandul fiind unul dintre cele două; acest statul i-a oferit dreptul de a taxa şi transportul, şi negoţul cu produse. Acest drum a fost acelaşi cu cel din perioada stăpânirii romane, care făcea legătura între cetăţile şi castrele de pe malurile Mureşului şi cele aşezate pe cele trei Crişuri.

Şimand mai apare menţionat documentar la 1387 ca orăşel, şi la 1397, când congregaţia comitatensă arădeană îşi ţine şedinţele aici, însă cea mai importantă menţiune datează din anul 1465, când Şimand este atestat ca *oppidum*, adică printre cele zece târguri pomenite în această vreme pe tot teritoriul comitatului. O altă menţiune documentară importantă a Şimandului ne parvine din anul 1469, când este menţionat *Castellum Şimand* ca fiind în proprietatea familiei Marothy; este vorba despre cetatea sau întăritura medievală de la mijlocul secolului al XV-lea, pe lângă care s-a dezvoltat târgul.

Localnicii povestesc că ruinele Cetății Șimand au putut să fie văzute până la începutul secolului al XX-lea pe colina de lângă biserica cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul. În anul 1476 Cetatea Şimand îşi va schimba proprietarul şi va trece în posesie regală, fiind dăruită în anul 1482 lui Ioan Corvin. În această perioadă marele târg Şimand se află în componenţa

domeniului regal Gyula, aparţinând lui Matia Corvin, alături de târgurile Gyula şi Békés. Târgul Şimand avea în componenţa sa, în acea perioadă, 15 sate, întregul mare domeniu Gyula numărând 83 de sate. În anul 1482 regele Matia Corvin donează domeniul Gyula fiului său Ioan. Prin văduva acestuia, domeniul Gyula va ajunge în posesia lui Gheorghe de Brandenburg. Şimand era scutit de vama porcilor, fiind obligat în schimb să dea anual Cetăţii Gyula oale, căldări şi alte vase manufacturate, în valoare de 16 florini, ceea ce presupune existenţa unui număr mare de meşteşugari. La aceste produse manufacturate se adăuga, conform conscripţiei din anul 1561, şi dijma de grâu, care se ridica la a zecea parte din producţia totală de 20 de tone, deci 2.000 kg. Începând cu această perioadă informaţiile documentare despre Şimand sunt din ce în ce mai multe.

Tulburările sociale din prima parte a secolului al XVI-lea aveau să anticipeze războiul ţărănesc condus de Gheorghe Doja şi, mai ales, înfrângerea dezastruoasă suferită anul 1526 de armatele maghiare la Mohács în faţa ordiei otomane, înfrângere care a scos Ungaria din istorie, fiind transformată în paşalâc.

În anul 1507 mercenarii nobilului Laurenţiu Doczy din Zădăreni pătrund în Şimand, ucid mişeleşte mai mulţi iobagi, răpesc un mare număr de vite şi devastează târgul. Trei ani mai târziu, în replică, când un convoi ce conţinea inclusiv dijma în porci care se cuvenea lui Laurenţiu Doczy trecea pe marele drum obştesc din Şimand, iobagii de aici, împreună cu cei din Iermata Neagră, Nădab şi Cintei, organizează o ambuscadă şi devastează transportul care se îndrepta către curtea nobiliară de la Zădăreni. Tot în acel an 1510 Şimand este atacat noaptea de oştenii lui Gheorghe de Brandenburg, care îl cuceresc - o altă informaţie care confirmă că la acea vreme Şimand era o cetate întărită, destul de greu de cucerit din moment ce soldaţii margrafului de Brandenburg preferă să o atace în toiul nopţii.

În cunoscuta sa lucrare despre Ungaria, Nicolaus Olahus (1493-1568) vorbeşte şi despre Şimand. În capitolul al XIX-lea, referindu-se la resursele naturale ale Ungariei, menţionează că „*... între râurile Mureş şi Crişul Alb, în afara Transilvaniei, este un sat care a fost numit după orăşelul vecin purtând acest nume: Şimand, care are aproape pe toţi locuitorii şchiopi, orbi, oameni cu picioarele sau braţele sucite sau însemnaţi de vreo altă diformitate a trupului. Acolo ei nu primesc la ei pe nimeni sănătos, din*

care fapt se vede că ei se fălesc mult că atrag privirile cu trupurile lor pocite. Negreşit este un lucru pe care nu-l suportă natura, dar se zvoneşte că părinţii fie că îi orbesc pe copiii nou-născuţi, fie le sucesc oasele şi încheieturile mădularelor ca să fie asemenea cu ei datorită trupului lor pocit. Aceştia chiar de la început, pentru ca să se deosebească de ceilalţi şi prin limbă aşa cum se deosebesc prin aspectul trupului, şi-au creau propria lor limbă pe care s-o vorbească între ei şi să nu fie cunoscută de nimeni dinafară, ci numai de concetăţenii lor, şi pe care ai noştri o numesc limba orbilor. Ei se bucură de acest privilegiu, ca să fie scutiţi de celelalte sarcini ce trebuie suportate de ceilalţi unguri şi, ca prin toate părţile Ungariei, să umble cântând cântece de cerşit ca să-şi facă rost de hrană şi de câştig pentru ei şi pentru ai lor..." *(*Călători străini, vol. I*).* O ipoteză cât se poate de plauzibilă ar fi aceea că avem de-a face cu o colonie de ţigani pripăşiţi lângă bogatul târg al Şimandului. Un argument în acest sens este obiceiul de sluţire voluntară a copiilor practicat de ţigani, scopul fiind cerşitul.

Turcii cuceresc localitatea în ziua de 12 decembrie 1550. În aceeași zi paşa Nadin intră în Şimand şi-l alipeşte din punct de vedere administrativ Sangiacului Arad.

Eliberarea zonei de sub turci la finele secolului al XVII-lea de către austrieci a fost urmată de înfiinţarea regimentelor grănicereşti menite să apere noile frontiere ale imperiului. În anul 1741 Şimand figura şi printre localităţile grănicereşti. În scurtă vreme însă mutarea frontierelor imperiului la Dunăre nu mai justifica existenţa Confiniului militar Tisa-Mureşan, proprietarii de pământ solicitând în 1751 încorporarea localităţilor militarizate comitatului.

Tot la începutul secolului al XVIII-lea ia naştere în Şimand comunitatea evreiască. Primii evrei s-au constituit într-o comunitate cu un statut administrativ-civil care a funcţionat pe lângă cele două târguri în care se divizase localitatea în urma împărţirii ei între Csernovics şi Edelspacher. Conform documentelor vremii, în anul 1785 un incendiu a distrus casele evreilor, dar ei le-au reconstruit, numărul membrilor comunităţii fiind în continuă creştere. În jurul anului 1799 existau în Şimand 58 de capi de familie evrei, întreaga populaţie fiind estimată, conform statisticianului Vályi András, la 260 de persoane. Deosebit de comunităţile evreieşti din alte părţi, evreii din Şimand aveau dreptul de a creşte vite. Din acest punct

de vedere evreii din Șimand formau una dintre cele mai mari comunităţi agricole evreieşti din Comitatul Arad.

Evreilor le-au aparţinut şi toate prăvăliile din comună.

Comunitatea evreiască a fost condusă de un jude care îndeplinea şi funcţia de *primar sătesc*. Notarul era ales împreună cu cele două aşezări, evreii contribuind la salariul notarului cu suma de 100 de florini anual. În sfârşit, localitatea Șimand a fost una dintre localităţile din Județul Arad cu activitate rabinică continuă.

Din a doua jumătatea a secolul al XIX-lea românii din Şimand s-au implicat în activitatea politică naţională. În 1892, din delegaţia memorandiştilor a făcut parte şi Petru Grozdea din Șimand, iar viitorul preot Ştefan Leucuţa, tot şimăndan şi el, a susţinut cu bani călătoria memorandiştilor la Viena.

În 1918 s-a înfiinţat în Şimand Consiliul Naţional Local, avându-l în frunte pe învăţătorul Ioan Tocăniţă.

La 1 Decembrie 1918, din Şimand au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia învăţătorii Ioan Tocăniţă şi Dumitru Ciobotă, preoţii Teodor Mornăilă şi Cornel Popescu şi ţăranii Ioan Sânzâiană, Dumitru Cordoş, Izidor Mornăilă, Ştefan Hotăran, Ioan Pucea şi Cornel Grozdea.

În aprilie 1919, gărzile roşii maghiare venite dinspre Socodor i-au torturat şi, în final, i-au ucis pe preoţii Cornel Popescu şi Cornel Leucuţa din Şimand.

Primul Război Mondial a produs numeroase jertfe în rândul şimăndanilor, 66 de soldaţi murind pe front, iar 20 la scurtă vreme după ce s-au întors acasă.

Un număr mare de victime a produs şi Al Doilea Război Mondial: 76 de soldaţi şi ofiţeri au murit pe front, 11 au fost luaţi prizonieri de ruşi, 79 au murit după întoarcerea acasă. Dintre supravieţuitori, 54 au fost decoraţi cu *Crucea Serviciul Credincios*.

În 1945 s-a instaurat administrația regimului comunist.

În martie 1949 a fost expropriat chiaburul Nicolae Tocaci din Șimandul de Jos. Autoritățile au fost surprinse de starea materială bună a celor 13 țărani angajați pe moșie și de faptul că aceștia au avut o atitudine favorabilă proprietarului.

Monumente

- busturile preoților martiri Cornel Popescu și Cornel Leucuța, executate de sculptorul Ioan Tolan din Arad, aflat în curtea bisericii ortodoxe;
- monumentul eroilor căzuți în cele două războaie mondiale, amplasat în parcul comunei;
- monumentul lui Isaia Tolan.

Demografie

Populaţia comunei a fost tot timpul majoritar românească. În 1746, în localitate au fost înregistraţi 213 capi de familie români. Alături de românii ortodocşi şi greco-catolici, în cele două sate şi în pusta care formau Şimandul au trăit şi maghiari romano-catolici, şi reformaţi, şi germani romano-catolici şi evanghelici, şi evrei, şi romi.

Evoluţia demografică

Şimand: 1525 - 128 de familii; 1561 - 101 sesii iobăgești; 1567 - 313 familii; 1579 - 334; 1715 - 41; 1720 - 62; 1828 - 630; 1851 - 5.120 de locuitori.

Şimandul de Jos: 1857 - 2.317 locuitori; 1869 - 2.900; 1880 - 2.359; 1890 - 2.609; 1900 - 3.055; 1910 - 3.053; 1922 - 3.071.

Şimandul de Sus: 1869 - 1910 locuitori; 1880 - 1.671; 1890 - 1.814; 1900 - 1.969; 1910 - 1.972; 1922 - 1.984.

Pusta Tövisegyháza: 1880 - 472 de locuitori.

Comuna Şimand:1930 - 4.693 de locuitori; 1941 - 4.582; 1956 - 4.642; 1966 - 4.667; 1977 - 4.657; 1992 - 4.049; 2002 - 4.221 (87,2% români, 4,8% maghiari, 7,0% romi, 0,9% germani, 0,1% alte naționalități și populație cu etnie necunoscută sau nedeclarată); 2011- 3.982.

Structura populației (în 2011)

- *etnic*: 81,57% români, 8,59% rromi, 3,21%maghiari, 6,05% apartenență etnică necunoscută sau nedeclarată.
- *confesional*: 72% ortodocși, 11% penticostali, 4,75% romano-catolici, 2,59% greco-catolici, 2,54% adventiști de ziua a șaptea, 6,3% cu apartenență confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica ortodoxă română Naşterea Sfântului Ioan Botezătorul

Biserica ortodoxă din Şimand figurează în conscripţia din 1755, întocmită cu ocazia vizitaţiei episcopului Sinesie Jivanovic, ca fiind *nouă şi din piatră*, construită în stil baroc. A fost ridicată cu sprijinul marelui proprietar de pământ Dimitrie Cernoievici, care a donat şi icoanele prăznicare, executate în stil bizantin. În 1818, când a fost numit episcop vicar al Aradului, Iosif Putnik, al cărui tată a cumpărat o casă în Şimand lângă biserică, şi-a avut reşedinţa la Şimand. Al doilea episcop legat de Şimand a fost Nestor Ioanovici, care şi moare la reşedinţa sa din acest orăşel. Pe perioada de şedere a episcopilor în localitate lăcaşul de cult a servit ca biserică episcopală. Biserica a fost renovată în anul 1904, după planurile arhitectului arădean I. Niga. Pictura a fost executată de pictorul arădean Frederic Balla. Cu această ocazie au fost cumpărate cele 4 clopote, de 763 kg, 454 kg, 225 kg şi 104 kg. Cum 3 din aceste clopote au fost rechiziţionate în timpul războiului, în anul 1924 au fost comandate altele, la firma Hönig din Arad. În 1925 clopotele au fost aduse la biserică şi sfinţite de protopopul Dimitrie Barbu. Cu această ocazie s-au făcut şi reparaţii la biserică, în valoare de 400.000 de lei. În interior, pictorul Iulian Toader a executat cadranele la pictura lui Balla şi ornamentaţia. O nouă reparaţie a avut loc în 1953, ocazie cu care întreaga pictură interioară a fost executată de Iulian Toader împreună cu pictorii Mitroi şi Tulcan. Astăzi comunitatea ortodoxă din Şimand este împărţită în trei parohii.

Preoţi: Popa Constandin (1720 - 1738); Popa Gligor (1742); Popa Florea (1742); Popa Onci (1746); Popa Lup (1746); Gheorghe Popovici (1755); Ioan Popovici (1755); Teodor Teodorovici (1755, 1785); Petru Teodorovici (1755, 1767); Chiril Popovici (1755); Oniţă Popovici (1767); Ioan Beleş (1816-1820); Ilie Beleş (- m. 1830); Ioan Berar (1831); Dimitrie Hotăran, zis *popa Mitru* (1830); Ioan Hotăran (1846); Dimitrie Beleş (1821-1849); Augustin Beleş (1843-1915); Petru Beleş (1847-1849); Andrei (1849); Ştefan Beleş (1849); Ioan Dehelean (1854); Gheorghe Bila (1856-m. 1867); Iosif Beleş (1861); Pavel Gheorghevici (1861); Maximilian Leucuţa (1861); Augustin Beleş (1868-1911); Svetozar Petrovici (1871); Mihai Leucuţa (1873); Teodor Mornăilă (1904); Ştefan Leucuţa (1906-1935); Cornel Leucuţa (1913-1919); Cornel Popescu (1911-1919);

Teodor Mornăilă (1919-1960); Ioan Faur (1935-1983); Petru Vancu (?-1972); Ioan Fântânaru (1960); Leonte Para (1972-?); Ioan Varga (1983-?); Gabriel Gosta (1995-?).

Biserica greco-catolică Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel

Comunitatea greco-catolică a apărut în Şimand în anul 1832, însă parohia greco-catolică a fost înfiinţată în 1853, când episcopul greco-catolic Vasile Erdely din Oradea le-a cumpărat credincioşilor o casă de rugăciune. Parohia greco-catolică a fost una săracă. Pentru preot au fost cumpărate 14 iugăre de pământ arabil şi 3,5 iugăre de păşune, la care s-a adăugat casa parohială în care s-au instalat capela, şcoala şi locuinţa preotului. În anii următori, pentru o scurtă vreme, localităţile Socodor, Şiclău şi Macea au devenit filii la Şimand, apoi, din lipsă de preoţi, filiile s-au desfiinţat. În anul 1869 comunitatea greco-catolică număra 149 de familii cu 400 de suflete. În 1883 numărul credincioşilor a ajuns la 430, din care 383 erau din Şimandul de Jos. Numărul de membri ai comunităţii a continuat să crească progresiv până în 1933, după care a început să scadă. Datorită sărăciei parohiei, la reforma agrară din 1921 ea a fost împroprietărită cu 10 iugăre sesie parohială, 6 iugăre pământ bisericesc şi 6 iugăre cantorale.

Ideea construirii unei biserici în locul capelei a apărut în anul 1892, însă piatra de temelie s-a pus abia în anul 1901. La construcţie au contribuit şi baronul Banhidy, contele Károly Géza şi Török Géza, toţi mari proprietari de pământ. În timpul Primului Război Mondial biserica a rămas fără cele două clopote mari, care au fost rechiziţionate. Primele reparaţii la clădirea bisericii s-au făcut în anul 1926. Tot atunci au fost cumpărate clopotul mare şi cel mijlociu. În 1928, la terminarea lucrărilor de reparaţii, biserica a fost pictată în interior de pictorul Ioan Bogdan.

În anul 1928 în localitate a fost înfiinţată prima Asociaţie religioasă greco-catolică: *Societatea Sfântul Pavel*, iar în anul 1930 *Asociaţia Generală a Românilor Uniţi*. Membrii celor două asociaţii au participat la conferinţe organizate în localitate şi la pelerinaje. În anul 1948, prin desfiinţarea cultului greco-catolic, biserica şi toate bunurile acesteia au trecut în proprietatea Bisericii Ortodoxe Române. Biserica a fost retrocedată greco-catolicilor în anul 2008.

Preoţi: Ioan Korhany (1853-1857); Anton Milian (1857-1860); Ioan Szekely (1860); Anton Ghitta (1860-1863); Ioan Sereni (1868-1869);

Gheorghe Pereny (1868-1869); Vasile Bistrean (1869-1870); Aloisiu Fritea (1870-1879); Ioan Mihalca (1879-1892); Teodor Dringău (1892-1898); Iosif Mihalca (1899-1905); Alexandru Brâncoveanu (1905-1908); Ioan Turdeanu (1908-1928); Alexandru Fântânaru (1928-1967); Roman Dubeştean (2008-prezent).

Biserica romano-catolică

O parohie romano-catolică este atestată în localitate încă din secolul al XVI-lea, preot fiind Gyula András, secretarul lui Gheorghe de Brandemburg. El a fost înlocuit în anul 1525 cu Kendres János. După o lungă perioadă în care despre parohie nu s-a mai ştiut nimic, în anul 1783 în Şimand apare menţionat un capelan: Hern János.

Biserica romano-catolică din localitate, cu hramul *Sfânta Fecioară*, a fost ridicată în anul 1803, din averea familiei Edelspacher. Matricolele bisericii datează din anul 1835. Parohia romano-catolică a funcţionat ca parohie individuală până în 1845.

Biserica romano-catolică de pe domeniul Kintzig

Familia Kintzig a ridicat pe domeniul lor (azi Scânteia), o biserică romano-catolică în care au slujit preoţii catolici din Şimand. Ultimul preot a fost Francisc Singer. După instaurarea comunismului biserica a fost transformată în magazie, iar după 1990 a fost renovată şi transformată în biserică ortodoxă.

Biserica Adventistă de Ziua a Şaptea

Cultul adventist a apărut în Şimand prin anul 1959, însă aprobarea de înfiinţare şi funcţionare în comună a fost obţinută abia în 1976. După primirea aprobării, vreme de 20 de ani, în Şimand a funcţionat o casă de rugăciune adventistă în locuinţa lui Flore Homorogan. În anul 1996 membrii comunităţii au construit o biserică pe terenul donat de Consiliul Local. Activitatea comunităţii este coordonată de pastorul Gabriel Dragoş din Arad şi de prezbiterul Mihai Gabor.

Biserica Penticostală

Cultul penticostal în Şimand a fost aprobat în anul 1990, când comunitatea penticostală cuprindea 22 de membrii şi 50 de copii. Biserica

penticostală *Efrata* a fost construită în anul 1992, pe terenul donat de familia Ursoi. Numărul membrilor comunităţii a crescut în 20 de ani la 230 de adulţi şi 260 de copii.

Biserica baptistă

Biserica baptistă din Şimand funcţionează din anul 1993 ca sucursală a Bisericii Baptiste Speranţa din Arad. Lăcaşul de cult datează din 1997, când comunitatea număra 23 de adulţi şi 40 de copii. În prezent biserica şi-a pierdut credincioşii.

Școala

Şcoala confesională ortodoxă română

Date certe despre o şcoală românească în Şimand există din anul 1771, când instituţia figura cu 2 elevi. Un an mai târziu şcoala era frecventată de 9 elevi. Aprobarea imperială pentru funcţionarea unei şcoli în Şimand a fost dată în 28 decembrie 1789. Localitatea fiind împărţită în două, în realitate au fost două şcoli. Clădirea şcolii din Şimandul de Sus a fost construită în anul 1810, iar cea a şcolii din Şimandul de Jos în 1815.

În anul 1811 şcoala avea 47 de elevi; director şcolar ales de comunitate a fost Ion Roja, iar învăţător Constantin Bozian. În anul şcolar 1817-1818 frecventau şcoala cu regularitate 24 de elevi, un an mai târziu 25, şi 28 în anul şcolar 1819-1820. Din 1814 figurează ca învăţător Dumitru Merce, iar din 1815 şi Ilie Beleş. În anul 1848-1849 funcţiona ca învăţător Dimitrie Ungureanu, şcoala din Şimandul de Jos era frecventată de 51 de elevi, iar clădirea era într-o stare foarte proastă, cursurile fiind ţinute într-o casă particulară, dată ce Csernovics. O nouă şcoală se construieşte abia în 1856.

În anul 1906-1907, la şcoala elementară ortodoxă din Şimandul de Sus era învăţător Ioan Tocăniţă, iar şcoala avea 153 de elevi.

Şcoala elementară ortodoxă din Şimandul de Jos avea 126 de elevi, iar ca învăţător a funcţionat aici, din 1877 până în 1914, Pavel Stana.

Şcoala românească de stat

În perioada interbelică, la ambele şcoli româneşti se înregistrează o creştere semnificativă a numărului de elevi, în 1937-1938 numărul elevilor ajungând în Şimandul de Sus la 193, iar în Şimandul de Jos la 174. După

reforma învăţământului din 1948 în Şimandul de Sus se desfiinţează ciclul gimnazial, rămânând doar şcoala primară cu clasele I-IV. În Şimandul de Jos, pe lângă şcoala primară va funcţiona şi o şcoală cu clasele V-VII. Din 1952-1953, de şcoala generală din Şimandul de Jos va ţine şi şcoala primară de la IAS Scânteia. În perioada 1964-1965 se generalizează învăţământul obligatoriu de 8 ani. În acel an şcolar, la şcoala generală din Şimand funcţionau 21 de cadre didactice.

Învăţători: Cornel Stângu, Vasile Călinici, Dumitru Mărcuţ, Virgil Beraru, Irina Burlacu, Dumitru Busuioc (1948-1949), Aurelia Neda, Elena Cojol, Valeria Nedelcu, Irina Burlacu, Olivia Ardelean, Eftimiu Ardelean, Ioan Stupariu, Ioan Micu (1954-1955).

Profesori: Eftimiu Ardelean, Epifanie Burlacu, Maria Popescu, Maria Ţigu (1948-1949), Andrei Cojol, Epifanie Burlacu, Marin Nedelcu, Cornel Stângu, Petru Mager, Mihai Bârsan (1954-1955).

Şcoala confesională greco-catolică

Şcoala greco-catolică a funcţionat din 1853, de când a fost cumpărată casa parohială, până în 1880, iniţial într-o încăpere a acesteia, apoi în diferite case închiriate. În tot acest interval învăţători au fost Dimitrie Ungureanu şi Avacum Telecanu. În anul 1880 comunitatea bisericească a cumpărat o clădire pentru şcoală. În anul şcolar 1877-1878 învăţător la această şcoală a fost Gheorghe Secula. În anul şcolar 1909-1910 şcoala era frecventată de 30 de elevi. Şcoala şi-a încetat activitatea în 1923, după desfiinţarea şcolilor confesionale. Ultimii învăţători au trecut la şcoala de stat.

Şcoala confesională romano-catolică

Şcoala confesională romano-catolică a funcţionat din 1806 pe lângă biserica catolică din localitate, ca şcoală mixtă. Clădirea şcolii a fost construită în anul 1809. În anul şcolar 1877-1878 învăţător era Oberszt Antal, iar numărul elevilor se ridica la 64. În 1906-1907 la această şcoală erau înscrişi 66 de elevi, maghiari şi germani. În 1909-1910 învăţători erau Éhleite Iren şi Philipp János, iar şcoala avea 151 de elevi. În anul şcolar 1929-1930, când la şcoală au fost înfiinţate secţii separate pentru maghiari şi pentru germani, la secţia maghiară învăţau 55 de elevi, iar la cea germană 48. În 1938-1939 erau 51 de elevi la secţia maghiară şi 77 la secţia germană. După reforma învăţământului din 1948, în Şimandul de Jos a funcţionat o şcoala primară cu secţii de predare maghiară şi germană. Învăţătoare erau Ghizela Bokor, Rozalia Heuberger şi Terezia Kulgler.

Personalităţi

Ştefan Anghel - jurist, doctor în drept; a urmat facultatea de drept şi ştiinţe politice a Universităţii Regale Maghiare din Budapesta în perioada 1895-1898.

Ştefan Bârzu (1902-1967) - şef de gară la Timişoara, revizor general al Căilor Ferate Române, director general al Regionalei CFR Cluj.

Aurel Grozda - avocat, doctor în ştiinţe juridice; a urmat facultatea de drept şi ştiinţe politice a Universităţii Regale Maghiare din Budapesta în perioada 1895-1899; în 1900 a susţinut doctoratul în ştiinţe juridice la Universitatea din Cluj; a funcţionat ca avocat la Buteni şi Arad.

Emil Petru Grozda (1882-?) - jurist, doctor în ştiinţe politice şi în ştiinţe juridice; a absolvit Gimnaziul Superior Romano-Catolic din Kassa, apoi a urmat cursurile Academiei Regale de Drept din Oradea în perioada 1901-1904; în 1909 a susţinut doctoratul în ştiinţe politice iar în 1910 doctoratul în ştiinţe juridice; a fost prim-pretor în Pecica.

Cornel Grozda (1879-?) - specialist în medicină veterinară, luptător pentru cauza naţională; în perioada 1897-1902 a urmat cursurile Academiei Regale de Medicină Veterinară din Budapesta; a participat la Marea Unire de la Alba Iulia.

Isaia Tolan - profesor, înalt funcţionar guvernamental; a absolvit facultatea de litere din Cluj, după care a lucrat în presă şi ca profesor de engleză; în perioada interbelică s-a mutat definitiv în Bucureşti, unde în 1939 a ajuns funcţionar la Ministerul Minorităţilor; din 1940 a fost referent de presă la Preşedenţia Consiliului de Miniştri.

Alexandru Mihalca - a absolvit Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Beiuş, apoi cursurile Academiei de Minerit şi Silvicultură Schemnitz, secţia silvicultură, în perioada 1909-1912.

Teodor Mişca (1891-?) - medic, doctor în medicină; a absolvit Gimnaziul Romano-Catolic din Oradea, după care a urmat cursurile facultăţii de medicină şi farmacie a Universităţii Regale Maghiare din Budapesta în perioada 1911-1917; în 1919 a obţinut titlul de doctor în medicină.

Elena Boloş (n. 1931) - medic; a urmat cursurile Facultăţii de Medicină din Cluj; a ajuns medic specialist hematolog la Spitalul Colentina din Bucureşti.

Ioan Ciongradi (n. 1936) - a urmat Facultatea de Construcţii din Iaşi, după carea susţinut doctoratul în Belgia; a fost profesor universitar la Iaşi.

Mihai Ciongradi (n. 1943) - medic; a urmat facultatea de medicină din Iaşi; a fost medic specialist pediatru şi director al spitalului din Iaşi.

Economia

Șimand are un profil economic agrar, dispunând de mai mult de 9.500 ha suprafață agricolă (81,8% teren arabil şi 18,2% păşuni şi fâneţe naturale). La acestea se adaugă fondul forestier al comunei, de 45 ha.

Încă din secolul al XV-lea viaţa economică a localităţii a fost legată de dreptul de târg pe care l-a primit şi de schimbul de mărfuri care avea loc aici.

La începutul secolului al XVIII-lea, după eliberarea zonei de către austrieci, localitatea a devenit proprietate regală. În 1715 satul Șimand este cumpărat, împreună cu alte sate şi puste, printre care şi Tövisegyháza, de familia Edelspacher. De la aceştia, în 1720 satul a fost cumpărat de familia Csernovics, cu suma de 4.513 florini o parte din Şimand, Újfalú şi pusta Tövisegyháza. În felul acesta iau naştere cele două domenii.

În anul 1726 Edelspacher era împuternicit de rege să încaseze vama pentru negustorii ce-şi vindeau mărfurile în târgurile şi pieţele din Şimand. Conform sistemului feudal, iobagii trebuiau să plătească domnilor de pământ impozit pe cap de familie, impozit pe meserie, părţi din produse şi să presteze anumite zile de muncă pentru domnul de pământ. În anul 1781 majoritatea obligaţiilor feudale au fost răscumpărate în bani.

La începutul secolului al XIX-lea, odată cu defrişările şi desţelenirile făcute în hotarul localităţii şi cu trecerea pământurilor remanenţiale la sesiile iobăgeşti, a crescut şi suprafaţa terenurilor cultivate şi s-a trecut la asolamentul trienal. O altă schimbare importantă în viaţa economică a comunei a avut loc în 1848, când a fost desfiinţată iobăgia. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea foştii urbarialişti înfiinţează *Asociaţia pentru păşunat,* care a venit în sprijinul crescătorilor de animale. Tot acum se înfiinţează în localitate *Cooperativa de credit și economii*, care va deveni ulterior *Banca Populară Șimăndana*. În această perioadă mari proprietari de pământ în cele două Şimanduri au fost Kintzig János, văduva lui Takácsy Sándor, Urbán Iván, Bánhidy Sándor, Kintzig Béla, Mittler Izidor, Gantner János, Károly Gyula şi Mandl Mihai.

Un rol în economia începutului de veac l-au avut meşteşugarii, care îşi duceau mărfurile la târgurile din zonă. Între aceştia s-au numărat şi

pinterii Galó, Kádár, iar mai târziu Rudău. Ei îşi aduceau lemnul pentru butoaie, ciubere şi căzi din zona Munţilor Apuseni. Alături de pinteri, în localitate erau *tişlării* Nasty, Moldovan, Nachbar, Messer, care confecţionau ferestre, uşi, stelaje, scări, şi Bauer, considerat tişlăr de lux, care confecţiona mobilă.

Ultimul *trestier* în Şimand a fost Flore Tăşedan *a lu Straja*.

Tot în Şimand, la începutul secolului al XX-lea activau trei pantofari: Ioan Vărşendan, Ştefan Vărşendan (zis *Găralea*), şi Ioan Ruja (zis *Ianoş a lu Bora*), care au făcut ucenicia la Gyula. De la ei au învăţat mai departe meseria Petru Ardelean şi Teodor Ursuţ.

La reforma din 1921 au fost expropriate o parte din pământurile lui Károly Gyula, Kintzig János, Urbán Peter, Bánhidy Sándor, fraţii Mittler şi fraţii Elias. Din pământurile expropriate urmau să fie împroprietăriţi în Şimandul de Sus 457 de ţărani, iar în Şimandul de Jos 544. În 1921 cele două Şimanduri figurau cu 1.491 de proprietari de vie de şes, însă ponderea economică era deţinută de culturile de grâu şi porumb. După 1945, odată cu colectivizarea, în hotarul Şimandului au fost înfiinţate în 1952 o întovărăşire şi o gospodărie agricolă colectivă, o a doua GAC în 1962, şi Întreprinderea Agricolă de Stat Scânteia. Alături de acestea, economia comunei a fost susţinută de Cooperativa Meşteşugărească şi de Cooperativa de Consum. După 1989, prin desfiinţarea proprietăţii de stat asupra pământului (CAP, IAS), 2.786 de familii au primit titluri de proprietate pe 4.400 ha de suprafaţă arabilă. Noii proprietari ai pământurilor au înfiinţat trei asociaţii agricole.

Cultură tradiţională

Casa şi gospodăria

Până în secolul al XVIII-lea casa a fost semiîngropată. Din secolul al XVIII-lea casa a fost construită la suprafaţă, din pământ bătut, şi a fost formată din două încăperi: o cameră şi o tindă fără vatră de foc (tindă rece), folosită ca spaţiu de depozitare. Împărăteasa Maria Terezia a introdus modelul franconic de casă, poziţionată de-a lungul curţii, alcătuită din două camere şi tindă cu vatră de foc liberă (*babură*) între ele. Gurile de foc ale celor două camere se găseau tot în tindă. În casă se intra dinspre curte, prin *târnaţ* (prispă). Cu vremea târnaţul a fost închis până la jumătate cu scânduri, iar la capătul dinspre curtea din spate a fost închis complet şi

transformat în cămară. Mai târziu, la capătul dinspre stradă al târnaţului s-a construit, prin închidere, o cameră mică, numită *pocauţ*.

Interiorul casei era *pictorit* (zugrăvit), cu diverse modele.

Camera de la stradă avea paturile aşezate simetric, lângă ferestre, între paturi fiind masa cu laviţe sau cu scaune. În continuarea paturilor era pe o parte un şifon, pe cealaltă o ladă cu *trii fioace*. Camera de către *ogreadă* (grădină), avea paturile aşezate asimetric: pe un perete un pat, în continuare un *canape* şi *şpoherţul*, iar pe partea cealaltă, pe colţ, masa cu laviţe şi patul către uşa ce dădea în tindă.

Tinda era împărţită în două: în partea din spate era vatra deschisă, iar în faţă, unde erau grinzele, ca la camere, stelajul cu vase şi gurile de foc ale şpoherţurilor din camere.

Gospodăria ţărănească din Şimand a fost formată din două curţi şi din grădină. În curtea din faţă se găseau anexele gospodăreşti: grajdul, colna, cocina, cotarca şi fântâna cu cumpănă. Grajdul (iştălăul), se găsea în continuarea casei sau în fundul curţii, cu faţa spre stradă. În unele gospodării, în curtea din faţă se găsea şi câte o construcţie din scânduri, iar mai târziu din cărămidă, în care se păstrau grâul şi celelalte cereale, numită *găbănaş*. În curtea din spate se găseau şira de paie, tuleii, groapa de gunoi de grajd. Păsările din gospodărie erau ţinute în această curte, într-o îngrăditură numită *cocior*.

Ocupaţii tradiţionale

În Şimand oamenii s-au ocupat cu agricultura şi cu creşterea animalelor. Uneltele şi tehnicile de lucru au fost, până la finele secolului al XIX-lea, cele tradiţionale: se ara cu plugul de lemn şi se semăna cu mâna. Păioasele se recoltau cu secera, se legau în snopi şi se clădeau *în cruce*. Călcarea păioaselor s-a făcut iniţial cu boii, mai târziu cu caii.

Cei care aveau animale le trimiteau de primăvara până toamna la păşunea comunală peste zi, iar seara le aduceau acasă.

Meşteşuguri

Meşteşugurile ţărăneşti practicate în Şimand au fost *căuăcia* (covăcia, adică fierăria), rotăritul, tijlăritul, ştrengăritul, dogăritul, şuştăritul, săbăitul, pecăritul etc.

Portul

Costumul bărbătesc de vară era format şi cămaşă, izmană şi zobon din postav, iarna adăugându-se cioareci, cojoc sau *teptar* (pieptar) şi şubă.

Femeile purtau vara bluză cu mâneci scurte sau treisferturi, peste care luau zobon sau viziclu, mai multe rânduri de poale şi rochie din mătase, barşon sau stofă. Iarna purtau cojoc alb din piele de oaie, cusut în faţă şi în spate cu motive florale.

Fetele aveau la gât panglici plisate, ornate cu bani de argint, iar părul era prins într-un coc lăsat pe spate, peste care se punea *ceapţă cu fir*.

Obiceiuri de familie

Nunta

Chemarea la nuntă se făcea în versuri, de pălăscaşi, care mergeau pe jos, călare sau cu şareta. Ei purtau cloape sau căciuli împodobite cu panglici şi oglinzi şi pălască cu răchie. Invitaţii duceau în săptămâna nunţii o găină vie, iar la nuntă tort. Nunta se ţinea vara *în şatră*, iar iarna în casă. Alaiul mergea cu muzica după nănaşi şi îi aduceau la casa mirelui, de unde plecau după mireasă. La casa miresei dialogul se purta între grăitorul mirelui şi grăitorul miresei. În locul miresei era adusă o fetiţă, apoi o bătrână, şi abia a treia oară mireasa. Nunta în Şimand se ţinea la ambele case. Mirele cu mireasa mergeau la casa mirelui. După ora 24, de la casa miresei venea un grup de oameni (părinţii, rude), numiţi *corintei.* După miezul nopţii era schimbată şi mireasa în nevastă.

Cinstea era strigată de grăitor. După strigarea cinstei se juca jocul miresei, pe bani.

Înmormântarea

În Şimand înmormântarea se face şi azi de la casă. Femeile *se cântă* după mort (bocesc), până este acoperit sicriul. Două seri mortul este privegheat de familie, rude, vecini, prieteni. Prohodul se ţine în curte. Înainte de a ieşi cu mortul pe poartă se cântă *Hora Mortului*. Pe drumul spre cimitir o femeie poartă un borcan cu apă sfinţită, din care stropeşte pământul. Pomana se făcea la casa mortului. La 9 zile se face din nou pomană, când se dă mâncare caldă la rude şi vecini şi se împart hainele mortului.

Obiceiuri calendaristice

În Ajunul Crăciunului colindau atât copiii cât şi feciorii organizaţi în ceată. Pe lângă umblatul cu colinda se mai umbla prin sat *cu Capra*, *cu Urâtu'*, *cu Mirele şi Mireasa*, *cu Steaua*.

La Anul Nou copiii de şcoală mergeau *cu Pluguşorul*, iar la Bobotează *cu Ciuralexa*.

La Sântoader (Sân Toader), se duce colivă la biserică, pentru morţi.

La sărbătoarea celor *40 de mucenici*, în trecut se făceau focuri în grădină şi se sărea peste ele - *pentru sănătate*, şi se afumau casele - *pentru a fi ferite de şerpi*.

La Sfântul Gheorghe se puneau la ferestre urzici, busuioc şi leuştean şi *se udau fetele*.

La Florii se aduceau acasă crengi de salcie sfinţite în biserică.

Paştele porţilor se ţin în Şimand în Duminica Tomii.

La Ispas se face slujbă la monumentul eroilor.

La Rusalii se iese la ţarină în procesiune.

La Sânziene se fac coroniţe de flori şi se pun la casă sau la poartă.

La Sf. Petru şi Pavel începea seceratul şi se mâncau pentru prima oară mere.

Jocul

Tinerii intrau în joc la 16 ani.

Suita de dansuri a satului era alcătuită din 3 jocuri: *Rara, Mânânţă-lu'* şi *Ţâgănescu'*.

Turism

Deşi pentru mulți turişti Șimand este doar o zonă de tranzit, dotările realizate în ultimii ani de-a lungul drumului european, la care se adaugă ospitalitatea locuitorilor, fac ca popasurile în această localitate să fie foarte plăcute.

Bibliografie

***_Călători străini despre Ţările Române_, vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri,* Arad, 1940.

Crişan, Elena, *Integrarea elementelor de istorie locală în predarea istoriei în ciclul gimnazial*, lucrare metodico-ştiinţifică pentru obţinerea gradului didactic I, coordonator conf. univ. dr. Liviu Maior, Arad, 1980, mss.

Crişan Elena, Crişan Dumitru, *O școală bicentenară 1773-1973. Șimand*, 1973.

Dobrincu, Dorin (editor coord.), *Colectivizarea agriculturii din România: inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I (1949-1950), Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2017.

Dragomir, Silviu, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane (1917*), în Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală*, Centrul de Studii Tran-

silvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca 1998.

Gaal, Jenő, *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város Közgazdasági, Közigazgatási és Közművelődési Állapotának Leirása,* Arad, 1898.

Gosta Gabriel pr., Gosta Carmen, *Monografia comunei Șimand*, Editura Gutenberg, Arad, 2000.

Kovách Géza, *Conscripția satelor arădene la 1828*, în Ziridava, XV-XVI, Arad, 1987, p. 105-123.

Márki Sándor, *Aradvármegze és Arad szabad királyi város története*, I, 1892.

Mărginean, Florin, *Arheologie funerară la Mureşul de Jos (secolele X-XI),* Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Sinaci Doru, Colta Rodica, Otavă Dimitrie, *Monografia comunei Șimand*, Arad, Editura Mirador, 2012.

Sinaci Doru, Colta Rodica, *Maghiarii, germanii și evreii din Șimand*, articol apărut în *Glasul Aradului*, nr. 2, noiembrie 2012, Arad.

Sinaci, Doru, *Șimandul în perioada medievală (sec. XIII-XVI),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord*.),* Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări, vol. IV, Arad, Editura Vasile Goldiş University Press, 2012.

Vesa Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități,* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, 2006.

COMUNA ȘIRIA

dr. Sorin Bulboacă

Stema Comunei Șiria

Descriere

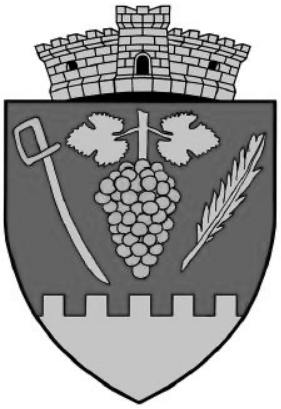

Stema Comunei Șiria se compune dintr-un scut triunghiular albastru, cu flancurile rotunjite, cu vârful de argint, crenelat cu cinci merloane. Scutul este încărcat pe albastru cu un ciorchine de strugure de aur, cu codiță și două frunze argintii în partea de sus, flancat oblic, la dreapta de o sabie cu lama de argint, mânerul, garda și apărătoarea pumnului de aur, cu vârful în jos, iar la stânga de o pană de gâscă, de argint. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint, cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor

Vârful crenelat semnifică cetatea medievală a Șiriei. Ciorchinele de strugure semnifică bogăția viticolă a zonei. Sabia semnifică actul istoric al capitulării armatei revoluționare maghiare în fața trupelor țariste în anul 1849. Pana amintește de scriitorul Ioan Slavici, care s-a născut în localitate. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri

Șiria: *Siri, Siry, Világosvár* (în limba maghiară), *Hellburg* (în limba germană).

Galșa: *Golosa*.

Mâsca: *Mezt*, *Mezth, Muszka*.

Repere geografice

46°15′40″ N, 21°35′44″ E; altitudine: 222 m; suprafață: 136, 73 km^2 (13.673 ha, din care 1.581,14 ha intravilan, 12.091,86 ha extravilan).

Vecinătăți: Orașul Pâncota la nord și est, Comuna Târnova la est, Comuna Păuliș la sud-est, Comuna Covăsânț la sud, Orașul Lipova la sud-vest*, Comuna Păuliș la vest*, Orașul Sântana la vest și nord.

* Conform *Legii nr. 2/16.02.1968* de împărțire administrativ-teritorială a țării, lege aflată în vigoare și, la momentul redactării acestei lucrări, nemodificată în privința unităților administrativ-teritoriale Comuna Șiria, Orașul Lipova și Comuna Păuliș, suprafețele prin care Comuna Șiria se învecinează cu Orașul Lipova și Comuna Păuliș *nu aparțin unităților administrativ-teritoriale Orașul Lipova și Comuna Păuliș*. Situația este de natură juridică, chiar penală, însă nimeni nu se sesizează (vezi vol. 1, pp. 46-47).

Scurtă prezentare

Comuna Șiria este o unitate administrativ-teritorială compusă din satele *Șiria* (reședință comunală), *Galșa* și *Mâsca*. Comuna este poziționată în centrul Județului Arad, foarte ușor spre sud-est, la poalele extrem-vestice ale Munților Zărandului, la contactul acestor munți cu Câmpia Aradului la vest, pe partea dreaptă a Canalului Matca care străbate teritoriul comunei.

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată Arad-Brad și are două stații de tren: gara Șiria și halta Mâsca-Măderat.

Prin toate cele trei sate ale comunei trece drumul rutier județean DJ 709 Arad (ieșire din DN 7)-Horia-*Șiria*-*Galșa*-*Mâsca*-Pâncota-Seleuș-Șicula-Gurba-Cermei-Șomoșcheș-Berechiu-limită Jud. Bihor.

Satul Șiria este străbătut pe o porțiune de drumul rutier județean DJ 708B Păuliș (ieșire din DN 7)-Miniș-Ghioroc-Cuvin-Covăsânț-*Șiria* (inserție în DJ 709); acest drum a fost „botezat" de Consiliul Județean Arad (administratorul drumului), cu numele *Drumul vinului**.

* *Drumul vinului* trece numai prin localități „lipite" de poalele extrem-vestice ale Munților Zărandului și care fac parte din așa-numita *Podgoria Aradului*: Păuliș, Miniș, Ghioroc, Cuvin, Covăsânț, Șiria; *Podgoria* mai cuprinde localitățile Galșa, Mâsca, Măderat și Pâncota, însă *Drumul Vinului* nu trece și prin acestea; în fiecare din aceste sate ale *Podgoriei* sunt suprafețe de teren considerabile cultivate cu viță de vie; Podgoria Aradului începe la Păuliș și se încheie la Pâncota - Măderat; sunt considerate ca făcând parte din podgorie și satele Barațca (între Păuliș și Lipova), și Cladova (la nord de Barațca, pe Valea Cladovei, în Munții Zărandului), ambele aflate în Comuna Păuliș; suprafețe mari cultivate cu viță de vie sunt și la Mocrea, lângă Ineu, însă zona nu este parte a Podgoriei Aradului.

Istoric

Prima atestare documentară: *Șiria* la 1169, *Galșa* la 1177, *Mâsca* la 1331.

Pe coasta văii Fântânele de la poalele Dealului Cetății Șiriei, la 300 de metri sud-est, au fost descoperite urme preistorice de locuire, dar și ceramică de factură dacică și o întinsă așezare aparținând dacilor liberi, datată în secolele II-IV d.H. În locul numit *Balta Jâtei*, pe o coastă de deal, au fost dezvelite numeroase piese de ceramică cenușie lucrată cu mâna și la roată, aparținând unei așezări dacice din sec. III-II î.H. Cu ocazia efectuării unor construcții pe un platou de lângă cetate, spre est, au ieșit la iveală rămășițele unui turn care are la bază 2,90/3,40 metri; istoricul Otto Greffner considera că era un turn de observație roman, construit din piatră și cărămizi a căror formă era similară cărămizilor romane, dar fără ștampile. Pentru motive strategice, romanii au întrebuințat Dealul Cetății Șiriei fie ca punct de observare a mișcărilor dacilor liberi din câmpie, fie ca post de observație cu garnizoană permanentă. În incinta cetății au fost descoperite materiale de proveniență romană (fragmente de ceramică), și monede romane (între acestea, o monedă mare de bronz aparținând împăratului Antoninus Pius). În punctul numit de localnici *Balta Jâtei* au fost dezvelite morminte datând din perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XI-lea și secolul al XII-lea. În hotarul cu vii dintre Șiria și Covăsânț s-a găsit ceramică locală lucrată cu mâna și la roată; o parte din pasta din care a fost făcută ceramica era de condiție vizibil modestă, iar o altă parte din pastă era mult mai fină și de culoare gălbui-portocaliu; prezența acestor resturi de ceramică indică existența unei așezări umane stabile pe acest loc în secolele XI-XII. Istoricul Eugen Glück susținea că în Evul Mediu timpuriu Șiria a fost centrul unui voievodat românesc apărat de cetatea din deal. În anul 1217 s-au stabilit la Șiria cavalerii ioaniți, însă pentru foarte scurtă vreme; nemulțumiți de condițiile oferite de regatul maghiar, au plecat și nu s-au mai întors.

La 8 septembrie 1331 regele Ungariei Carol Robert de Anjou a dăruit Cetatea Șiria, împreună cu mai multe sate, nobilului Desideriu Szechy și fiilor acestuia, ca recompensă pentru servicii (probabil militare). Populația care locuia în Șiria și în satele din jur era majoritar românească; edificator în acest sens este ordinul dat de regele Ludovic de Anjou, în anul 1362,

castelanului Cetăţii Şiria, Andrei, fiul lui Dionisie: „*... să meargă cu toţi românii şi cu alţi oameni şi slugi, pedeştri şi călări, (...), unde îi va spune (...) Nicolaus de Zudar*". De aici deducem că românii formau baza armatei cetății și domeniului Șiriei și că ei erau organizați ostășește. Această oaste era pusă la dispoziția regelui Ungariei de cnezii și voievozii români de pe domeniul cetății. În vara anului 1390 regele Sigismund de Luxembourg îi dăruiește comitelui de Timiș, Ladislau, cu titlu de donație, Cetatea Șiria cu satele Șiria, Galșa și Zărand.

În veacul al XV-lea sunt menționați mai mulți voievozi români pe domeniul Cetății Șiria: voievodul Ștefan la 1441, voievodul Ladislau la 1448, voievodul Vladco la 1454.

În secolul al XV-lea Cetatea Şiria a devenit centrul unui imens domeniu, întins pe valea Crişului Alb până în regiunea auriferă şi Baia de Criş, cuprinzând treptat circa 120 de sate. În veacul al XV-lea cetatea este menționată în documente ca fiind *cetate regală*. Se cunosc numele unor castelani regali care, în majoritatea cazurilor, sunt și comiți ai Comitatului Zărand. Între anii 1404-1407 comite al Zărandului a fost Dimitrie, fiul lui Vîlkasin, care a fost şi castelan regal al Cetății Șiria. Într-un act emis de Capitlul Catolic din Arad în 10 octombrie 1410 este menționat în calitate de *castelanus nostri* (adică al Șiriei), magistrul Laurențiu din Arad, fiul lui Valentin. În 1412 Cetatea Șiria era comandată de Paul Derecskei. În 1431 demnitatea de castelan era ocupată de nobilul maghiar Ioan Orszag de Guth. În anul 1434 castelanul primește în proprietate satul Feldioara, iar în anul 1436 este mandatat de regele Ungariei ca, în calitățile sale de comite al Zărandului și comandant al Cetății Șiria, să inspecteze căpitănia cumană împreună cu Ladislau Katai.

Domeniul regal al Cetății Șiria a trecut în 1439, împreună cu 110 sate, târguri și sălașe, în posesia despotului Gheorghe Brancovici al Serbiei, ca loc de reședință (Gheorghe Brancovici părăsise temporar Serbia, ocupată de turci și transformată în mare parte în provincie turcească). Gheorghe Brancovici a instalat în cetate o garnizoană militară și l-a numit comandant pe voievodul Ștefan. Despotul sârb nu stăpânește multă vreme cetatea și domeniul Șiriei; intrând în conflict cu puternicul voievod al Transilvaniei, Brancovici este obligat să renunțe la Șiria. În 1444 cetatea, cu întinsele sale domenii, inclusiv satele Galșa și Mâsca, au ajuns în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, care primește dreptul de patronat peste bisericile pa-

rohiale ortodoxe și catolice din Șiria, Galșa, Mâsca etc. În 1445 Iancu de Hunedoara a vizitat personal cetatea și domeniul, pentru a se convinge de capacitatea ei de apărare. Abia în anul 1448 Iancu de Hunedoara a reușit să se instaleze definitiv în domeniul Șiria, confiscând toate bunurile despotului sârb aflate în Ungaria și Transilvania. Iancu de Hunedoara a stăpânit cetatea și domeniul până la moartea sa în 1456, când au intrat în posesia fiului său Matia Corvin, care a devenit în 1458 rege al Ungariei.

La sfârșitul veacului al XV-lea centrul Comitatului Zărand a fost transferat din Cetatea Zărandului în Cetatea Șiria din considerente militare și strategice: fiind amplasată în câmpie, Cetatea Zărandului era dificil de apărat. Mutarea centrului administrativ al comitatului la Șiria a sporit importanța Cetății Șiria. După În 1458, imediat după urcarea sa pe tronul Ungariei, regele Matia Corvin a dăruit Cetatea Șiriei viteazului comandant de oști Mihail Szilágyi, ca mulțumire și recompensă „*... pentru merite în lupta împotriva turcilor*" (Mihail Szilágyi era frate cu mama lui Matia Corvin, deci era unchiul acestuia). Cetatea Șiriei a rămas în posesia lui Szilágyi până la moartea acestuia, în 1464.

În anul 1464 Cetatea Șiria și domeniul aferent (99 de sate), au fost zălogite lui Ștefan Báthory și celor 5 fii ai săi, trecând ulterior în proprietatea lor deplină. Stăpânirea familiei Báthory asupra cetății și domeniului Șiria a durat până la mijlocul veacului al XVI-lea, fiind întreruptă de ocupația otomană.

Importanța Cetății Șiria în această perioadă este dovedită și de faptul că între anii 1485-1487 voievodul Ștefan Báthory al Transilvaniei a condus principatul nu doar de la Alba Iulia, ci și din această cetate; edificatoare în acest sens sunt poruncile emise de amintitul principe din această cetate în perioada notată. Pe domeniul Cetății Șiria existau, pe lângă categoriile dependente obișnuite (iobagi, jeleri, libertini, cnezi etc), și *„... nobili ai cetății, unguri și români, care au ținut totdeauna și din vechime de acea cetate"*, bucurându-se de drepturile și de libertățile care le-au fost acordate de *sfinții regi ai Ungariei*. Așa cum susține istoricul Ioan Drăgan, *castrenses* reprezintă în acest caz o relicvă vie, o categorie care nu a reușit o emancipare deplină datorită menținerii integrității domeniului cetății respective, trecut în posesie privată. Nobilitatea lor era condiționată de pământul stabilit, care e al cetății, și de îndeplinirea unor obligații față de cetate, în primul rând militare. *Castrenses* nu sunt erau *supuși* ai stăpânului

domeniului, ci *familiari* ai acestuia, îndeplinind adesea o serie de slujbe plătite: ostaşi, dieci, provizori etc. Ei erau dăruiţi stăpânului cetăţii odată cu cetatea, deşi nu erau *aserviţi* de condiţie. În cazul domeniului Cetăţii Şiria, foarte probabil *castrenses* erau *nobili condiţionari*.

La 1493 Cetatea Şiria era administrată de nobili români: un anume *Bogdan* era castelan, iar Ladislau Moga de Hălmagiu era provizor.

În anul 1514 satul Şiria şi cetatea au fost ocupate de răsculaţii conduşi de Gheorghe Doja. Patru ani mai târziu, în 1519, satul Şiria este menţionat în documente cu statutul de *oppidum* (târg).

Cetatea Şiria poseda un domeniu întins, ale cărui dimensiuni reies din urbariul din anul 1525, document care oferă numeroase informaţii despre modul de organizare a domeniului şi despre obligaţiile ţăranilor. În acel an 1525 domeniul Şiria cuprindea 121 de localităţi cu 2.038 de nume de supuşi (capi de familie), dintre care 1.847 erau *iobagi*, 96 erau *jeleri* şi 77 erau *libertini*, majoritatea covârşitoare fiind români. *Iobagii* erau ţărani care aveau gospodării proprii şi pământ *în folosinţă* (nu în proprietate); pentru gospodărie şi pământ datorau servicii şi biruri către stăpânii domeniului, datorii stipulate în legi şi în contracte, toate defavorabile lor. *Jelerii* (*inquilinii*), erau ţărani fără pământ şi fără gospodărie, în foarte multe cazuri chiar şi fără casă, locuind în casele altora în schimbul unei chirii plătite în muncă sau în natură. *Libertinii* (*liberi equites*), erau supuşi care făceau tot felul de prestaţii speciale: curieri, însoţitori înarmaţi, servicii militare (completând aparatul militar al domeniului feudal).

În anul 1526 Şiria a fost ocupată de voievodul Ioan Zapolya al Transilvaniei şi cedată lui Emerik Czibak. Ioan Zapolya (în limba maghiară *Szapolyai János* sau *Zápolya János*), născut în anul 1487, a fost voievod al Transilvaniei între anii 1526 şi 1540, anul în care a murit; el a înecat în sânge răscoala lui Gheorghe Doja din anul 1514.

Atacată de 600 de turci în 1528, Cetatea Şiria a fost apărată de castelanul român *Balica*, asediul fiind respins. Trupele lui Ioan Zapolya, voievod Transilvaniei şi pretendent la coroana Ungariei, au ocupat Cetatea Şiria în anul 1529 prin trădarea preotului catolic Mihai din Şiria.

În 1542 cetăţile Şiria şi Gyula aparţineau nobilului Francisc Pathoki, iar în 1563 Cetatea Şiria şi domeniul aferent aparţineau familiei Báthory (Ştefan Báthory a fost principe al Transilvaniei din 1571 până în 1575, primul principe al Transilvaniei din această familie; anterior, pe tronul

Transilvaniei au mai fost trei membri ai acestei familii, dar cu titlu de voievozi; Principatul Transilvaniei îşi are începutul în anul 1540, cu Isabella Jagiello Zapolya ca regentă; Isabella Jagiello a fost soţia voievodului Ioan Zapolya al Transilvaniei; la moartea acestuia în 1540, i-a succedat ca regentă pe tronul proaspătului principat).

Domeniul Şiria, cu cele peste 100 de sate aparţinătoare, a trecut aproape complet în stăpânirea otomană (cu excepţia satelor din regiunea deluroasă şi montană a Comitatului Zărand), în anul 1552.

O conscripţie din 1565 a înregistrat în satul Şiria, stăpânit atunci de nobilul Andrei Báthory, 46 de porţi, adică 46 de case de locuit.

În 1566 satul şi cetatea au fost cucerite de turci şi au trecut sub administraţie otomană, cetatea păstrându-şi importanţa militară şi strategică.

Ca şi în alte părţi, obligaţiile de muncă ale ţăranilor la cetate, care trebuia întreţinută şi întărită, erau foarte apăsătoare. În 1572 robii Cetăţii Şiria au adresat marelui vizir Mehmed Sokollu o plângere în care reclamau abuzurile demnitarilor turci şi jafurile ostaşilor otomani din cetate şi cereau îmbunătăţirea situaţiei.

Între 1595 şi 1607 Şiria a făcut din nou parte din Principatul Transilvaniei.

În 1602, pentru scurtă vreme, Cetatea Şiria şi domeniul aferent au fost stăpânite de principele Transilvaniei Sigismund Báthory (doar două luni, înainte de abdicarea sa definitivă de la tronul principatului), pentru ca în 1614 să fie în proprietatea familiei Báthory (un nepot al fostului principe Sigismund). Ulterior, în 1616, Şiria este ocupată iarăşi de turci.

Cetatea Şiria este menţionată de călătorul şi cronicarul turc Evlia Celebi ca fiind amplasată la hotarele Sangeacului Ineu.

La mijlocul veacului al XVII-lea, în interiorul Cetăţii Şiria se găseau 60 de case, o geamie şi un hambar; cetatea nu avea bazar şi nici construcţii de binefacere.

În anul 1693 Şiria a fost ocupată de trupele habsburgice, instaurându-se o nouă administraţie.

După 1701 Şiria a devenit centru de unitate grănicerească, numărul grănicerilor fiind de 216 în 1720. În 1726 o parte din domeniul cetăţii şi alte teritorii din Zărand au ajuns în stăpânirea ducelui de Modena. În 1745

căpitănia grănicerească de la Şiria a fost desfiinţată, trecând sub autoritatea comitatului.

În 1746 Şiria devine sediul Plasei Zărand, care cuprindea satele Şiclău, Macea, Curtici, Comlăuş, Cherechi, Seleuş, Şiria, Galşa şi Mâsca. În 1749 Francisc de Modena, urmaşul lui Rinaldo, l-a numit pe Emeric Bohus administrator al domeniului Şiria, înlocuit ulterior cu Mihail Pickety. În 1752, după desfiinţarea zonei grănicereşti de pe Mureş, foştii grăniceri din Şiria au devenit iobagi sau jeleri. În 1773 domeniul Şiria a fost preluat de erariul habsburgic de la ducele de Modena, care l-a administrat ineficient.

Domeniul Şiriei, inclusiv satul Galşa, a fost cumpărat de familia Bohus în anul 1778. Acesta a introdus de timpuriu diferite modernizări, mai ales în domeniul creşterii animalelor, şi a fost printre cei mai mari producători de tutun. În 1755 familia Bohus (ramura de Arad), a primit de la împărăteasa Maria Teresa *scrisoare cu blazon*, Bohus László devenind astfel *baron*. Familia Bohus a primit în stăpânire domeniul de la Şiria, unde a construit un castel care astăzi adăposteşte muzeul memorial Ioan Slavici. În aprilie 1861 nepotul lui László Bohus, J. Bohus nobil (baron) de Şiria, va pierde locul de deputat dietal în favoarea lui Gheorghe Popa de Teiuş.

În 1784, în contextul răscoalei lui Horea, nemeşii unguri de pe valea Crişului Alb s-au refugiat la Galşa, sat pe care răsculaţii l-au incendiat. Cetatea Şiria a devenit loc de refugiu şi bază de operaţii a răsculaţilor. Emeric Bohus, stăpânul Şiriei, a adus tunurile din Cetatea Arad pe Dealul Horlea, de unde a bombardat Cetatea Şiria pentru ca răsculaţii să nu-şi poată face din ea punct de rezistenţă. Bombardamentul a contribuit la ruinarea completă a cetăţii. După acest an documentele prezintă Cetatea Şiriei ca fiind o ruină.

În 1202-1203 regele Emeric al Ungariei a donat satul *Golosa* (Galşa), cu pământurile şi viile aparţinătoare, bisericii Sfântul Martin din Orod. Satul Galşa este menţionat în 1214 ca fiind în proprietatea Capitlului Catolic din Arad. Satul apare menţionat şi în documente din anii 1331, 1334-1337, 1364 şi 1390. În 1439 Galşa făcea parte din domeniul Şiriei, fiind donat lui Gheorghe Brancovici. La începutul veacului al XVI-lea satul era integrat domeniului stăpânit de familia Brandenburg, iar în 1525 ca aparţinând domeniului Şiriei. În anii 1553-1561 sunt consemnate în Galşa 17 sesii iobăgeşti. În documente din veacul al XVII-lea (anii 1604, 1626 şi 1651), satul Galşa este menţionat ca *oppidum* (târg).

În 1751 Galşa făcea parte din domeniul Grassalkovich, iar în 1778 din domeniul Bohus.

Satul *Mâsca* este menţionat documentar în 1331, iar în anii 1332-1337 ca posesiune a familiei Mezt. Un *Ioan de Mezt* este pomenit în 1341. În prima jumătate a veacului al XV-lea satul făcea parte din domeniul Cetăţii Şiria (în 1407, 1427). În anii 1439-1441 satul a fost donat de regele Ungariei despotului sârb Gheorghe Brancovici. În 1444 satul este menţionat ca *oppidum* (târg), în domeniul lui Iancu de Hunedoara. Satul este consemnat documentar şi în 1461 şi 1475. În 1477 satul era stăpânit de familia nobiliară Bánffy. În 1561 erau în Mâsca 24 sesii iobăgeşti aparţinând domeniului regal. În 1604-1605 satul era integrat domeniului Penetházy. În 1732 Mâsca aparţinea domeniului ducelui de Modena. În 1797, 1822, erariul vinde satul familiei nobiliare Dietrich.

Monumente istorice

Cetatea Şiria

Cetatea Şiria a fost construită după invazia tătarilor (1241-1242), sau cel puţin reconstruită şi întărită după acest eveniment. Partea cea mai veche a cetăţii, care se vede şi astăzi, cu donjonul (turnul) şi o parte din resturile zidului înconjurător din partea de sud-vest, a fost construită în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, în contextul răspândirii cetăţilor de piatră în Transilvania, în vremea ultimilor arpadieni. Cetatea Şiria este construită la o altitudine de 496 de metri, aşezată pe cel mai înalt deal al podgoriei arădene, deal care domină prin poziţie întreaga regiune. Cetatea a fost şi este greu accesibilă, având pante abrupte pe laturile de sud, vest şi est şi o pantă mai lină înspre nord. Alăturat corpului central al cetăţii, în partea de nord, pe un platou, se află o curte exterioară de dimensiuni apreciabile (36/38 m), ale cărei ziduri sunt şi astăzi aproape intacte. Aceste ziduri au pe alocuri grosimea de 1,30 m şi înălţimea de 3,50 m. Zidul cetăţii este întrerupt în nord de o deschizătură care a fost una din porţile cetăţii în Evul Mediu. Corpul central al cetăţii, aşezat pe o stâncă, are formă ovoidală neregulată, cu diferenţe de nivel, zidurile fiind în parte distruse. Corpul central al cetăţii avea încăperi şi la subsol, acum acoperite în mare parte de dărâmături, dar câteva intrări se văd şi azi. Ultima parte a cetăţii, totodată şi cea mai veche, o constituie latura sudică, compusă dintr-un donjon (turn) şi un zid înconjurător. Donjonul este aproape intact, doar

vârful fiind dărâmat, și are dimensiunile de 3,58 m pe 2,80 m. Principalul material de construcție a fost piatra, extrasă probabil dintr-o carieră veche, aflată la circa 3,5 km depărtare de cetate, la poalele de nord ale dealului, în hotarul satului Galșa.

Istoricul arădean Otto Greffner a diferențiat trei mari perioade în procesul de construire a cetății. În prima etapă, plasată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea), s-au ridicat donjonul din sud și construcțiile anexe, zidul înconjurător și o parte a corpului central. Din punct de vedere strategic și având în vedere mijloacele tehnice militare din secolele XIII-XVI, Cetatea Șiria avea o poziție foarte importantă, fiind aproape inexpugnabilă (cel puțin până la generalizarea utilizării armelor de foc, cu precădere a artileriei de asalt). În secolul al XV-lea Cetatea Şiria s-a transformat în centrul unui imens domeniu, care pătrunde adânc în valea Crişului Alb, până în regiunea auriferă şi oraşul Baia de Criş, cuprinzând treptat circa 120 de sate. Se cunosc numele unor castelani regali care, în majoritatea cazurilor, sunt și comiți ai Comitatului Zărand.

Cetatea Șiria, cu statut de castru regal, era comandată în 1331 de castelanul Anton, comite al Zărandului. În 3 septembrie 1331 regele Carol Robert de Anjou a dăruit Cetatea Șiria, împreună cu mai mule sate, lui Dezideriu Szekey, comite de Sopron, și fiilor acestuia, ca recompensă pentru serviciile aduse. Ulterior văduva magistrului Dezideriu Szekey și magistrul Heydruch, fiul ei, au donat satul și Cetatea Șiria, împreună cu satele Galșa, Mâsca (*Mesth*), Fuzeș (sat dispărut), Apatsig (sat dispărut), și moara de pe râul Cigher lui *Anton*, pentru fapte de credință și servicii aduse. În anul 1412 comandantul Cetății Șiria era Paul Derceskei, care a hărțuit posesiunile episcopului catolic de Eger, Somboly și Nyüvedtelke. În 1431 castelan al Cetății Șiria era Ioan Orszag de Guth, din 1436 îndeplinind și funcția de comite al Zărandului.

În perioada în care a stăpânit cetatea Șiriei, Gheorghe Brancovici l-a avut castelan și administrator al cetății pe voievodul sârb Stepan, menționat în 1440.

În anul 1464, cetatea și domeniul Șiriei (99 de sate), au fost zălogite lui Ștefan Báthory și celor 5 fii ai săi, ca recompensă pentru serviciile aduse țării în luptele împotriva turcilor, cehilor și slovacilor, trecând ulterior în proprietatea lor deplină. Stăpânirea familiei nobiliare Báthory asupra cetății și domeniului Șiriei durează până la mijlocul veacului al

XVI-lea, fiind întreruptă de ocupația otomană. Stăpânirea familiei Báthory asupra cetății și domeniului Șiriei, dar mai ales stăpânirea lui Ștefan Báthory, voievod al Transilvaniei, a avut o mare importanță pentru cetate: fortificațiile au fost extinse și consolidate și întregul sistem de apărare a fost revizuit și completat cu noi elemente și adaptat tehnicii militare din epocă; zidurile exterioare ale cetăți au fost îngroșate, mai ales pe laturile dinspre nord și vest; au fost construite contraforturi în interior, care să mărească rezistența zidurilor în cazul unor asedii; în corpul central zidurile au fost dublate; în aceeași perioadă a fost amenajată curtea exterioară a cetății, în partea de nord-est, de formă aproape pătrată, cu dimensiunile de 38/36 m, care formează un obstacol în plus în fața celor care asediază cetatea. Toate aceste lucrări au fost dovedite de cercetările efectuate asupra complexului de ruine de la Șiria și săpăturile arheologice făcute în sit.

În anul 1566 cetatea a fost cucerită de turci, fiind eliberată în 1595 de generalul G. Borbely, fost ban al Lugojului și Caransebeșului.

În 1591 garnizoana otomană din Cetatea Șiria număra 37 de militari care primeau ca leafă, anual, 65.320 de acce (echivalentul acu 544,2 galbeni).

Hoardele tătare au iernat în Cetatea Șiria în iarna 1594/1595, comițând numeroase abuzuri față de populația locală.

În 1597 Cetatea Șiria era stăpânită de nobilul Nicolae Segney.

În anul 1600, conform documentelor vremii, Cetatea Șiria a trecut sub poruncile lui Mihai Viteazul, aici sosind pârcălabi trimiși de voievodul muntean; comandant al cetății a fost pus *Ioan de Selişte*, descendent al voievozilor români din părțile Zărandului. După asasinarea lui Mihai Viteazul în 1601 Ioan de Seliște a fost trădat de Fekete Mate, un subaltern din cetate, și ucis de soldații lui Petnehazy, comite suprem al Zărandului.

În anul 1605 Cetatea Șiria ajunge din nou în mâinile turcilor, care o stăpânesc până în anul 1693, când este cucerită de trupele habsburgice conduse de generalul Huster.

În 1606 comandant al Cetății Șiria era Hussein bei, în 1609 aga Gurali, iar garnizoana cetății era compusă din soldați turci și sârbi.

Până în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea cetatea se menține aproape intactă, dar importanța ei militară scade progresiv. În timpul răscoalei din 1784-1785, pentru a preîntâmpina ocuparea cetății de răsculații lui Horea care ajunseseră la Galșa, cetatea este transformată în ruine cu

ajutorul artileriei aduse de la Arad, după indicațiile nobilului Janos Bohus, proprietarul domeniului Șiria.

Castelul Bohus

Castelul Bohus a fost construit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în stil neoclasic, fiind compus dintr-un singur corp, cu 30 de camere. Din anul 1960 castelul găzduiește muzeul memorial Ioan Slavici și o expoziție permanentă consacrată compozitorului Emil Monția. Într-una din camere se găsesc relicve din 1848-1849: picturi, scrisori, fotografii, câteva piese de mobilier (masa pe care la 13 august 1849 Artur Görgey a semnat actul de depunerea a armelor, armata revoluționară maghiară predându-se generalului rus Rüdiger). Actualmente Castelul Bohus adăpostește Muzeul memorial Ioan Slavici și Emil Monția alcătuit din două expoziții permanente dedicate celor doi oameni de cultură.

Busturile lui Ioan Slavici, *Mihai Eminescu* și *Ion Russu-Șirianu* încadrează Castelul Bohus. Primele două sunt operele sculptorului arădean Ioan Tolan, ultimul fiind creația lui Constantin Bălăcescu.

Fântâna construită de familia nobiliară Bohus, din parcul central al comunei, construită în 1884, renovată și restaurată.

Statuia Antoniei Bohus, situată deasupra fântânii din parcul central din Șiria.

Casa în care s-a născut Ioan Slavici, de pe Strada Infanteriei nr. 85

Biserica ortodoxă Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril (1700-1750); clădirea a fost zidită din piatră și cărămidă, în stil baroc. Planul clădirii este în formă de cruce, cu altarul în semicerc. Partea dinspre apus, pe o lungime de 10 m, și turnul bisericii au fost construite ulterior.

Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Galșa (construită în 1746).

Castelul din centrul satului Galșa, construit în secolului al XVIII-lea, în stil baroc, cu elemente neoclasice.

Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Mâsca (ridicată în 1703).

Evoluția demografică

Șiria: 1525 - 52 de familii de iobagi, 35 de familii de jeleri, 2 cavaleri; 1722- 46 de familii; 1746- 217 familii militare cu 1.098 de suflete, din care 173 de familii românești, 41 de familii sârbești și 3 familii maghiare; 1771 - 368 de familii; 1828 - 982 de familii de țărani, 46 de familii de meșteșugari; 1851 – 4.989 de locuitori; 1869 - 6.792; 1880 - 5.561; 1890 - 5.961; 1900 - 6.686; 1910 - 7.310; 1922 - 6.699.

Galșa: 1720 - 50 de familii; 1722-1742 - 20; 1746 - 104 familii; 1771-1786 - 235; 1851 - 2.178 de locuitori; 1857 - 1.810; 1869 - 2.355; 1880 - 1.957; 1890 - 2.044; 1900 - 2.269; 1910 - 2.518; 1922 - 2.401.

Mâsca: 1715 - 15 familii; 1722 - 12; 1742 - 32; 1746 - 49; 1771-1786 - 124; 1851 - 1.220 de locuitori; 1857 - 894; 1896 - 1.075; 1880 - 899; 1890 - 1.011; 1900 - 1.100; 1910 - 1.194; 1922 - 1.119.

Comuna Șiria: 1930 - 9.299 de locuitori; 1956 - 8.672; 1966 - 8.630; 1977 - 8.965; 1992 - 8.057; 2002- 8.140; 2011 - 8.103.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 77,76% români, 10,58% rromi, 2,88% maghiari, 1,16% germani, 0,3% alte etnii, 7,32% cu apartenența etnică necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 71,58% ortodocși, 11,5% penticostali, 4,68% romano-catolici, 2,52% baptiști, 1,47% adventiști de ziua a șaptea, 0,75% alte religii, 7,5% cu apartenența confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica catolică

În anul 1186, regele Ungariei Bela al III-lea a întemeiat în *Șiria* o mănăstire catolică benedictină. În registrul dijmelor papale din 1334-1335 se menționează indirect vechea biserică catolică medievală din Șiria, fără a se preciza numele preotului.

Biserica catolică din *Galșa* aparținea arhidiaconatului Pâncotei, preotul Andrei din Galșa fiind menționat în anul 1334, la strângerea dijmelor papale. Ruinele bisericii catolice din Galșa au fost identificate în zona podgoriei, puțin spre nord-est de cimitirul catolic al Șiriei, în punctul *Curtilici.*

Preotul catolic Paul din *Mâsca* este pomenit în listele dijmelor papale în deceniul al patrulea al veacului al XIV-lea.

Biserica ortodoxă

Şiria

Despotul sârb Gheorghe Brancovici a zidit în *Şiria* o biserică ortodoxă de piatră.

La 1755 este menționată biserica ortodoxă din Şiria, cu hramul *Sfinții Arhangheli*, ca fiind o construcție de lemn pe fundație de piatră. Episcopul Sinesie Jivanovici consemnează că a fost sfințită la 6 septembrie 1752. La 13 martie 1769 credincioșii primesc aprobarea pentru construirea unei alte biserici. În același an se începe edificarea actualei biserici de piatră şi cărămidă, cu hramul celei vechi. Planul este în formă de cruce, cu altarul în semicerc; partea dinspre apus, pe o porțiune de 10 metri, și turnul au fost adăugate ulterior; a fost construită în stil baroc și este considerată monument istoric. Biserica are iconostas cu pictură din 1789.

Galşa

Existenţa unei biserici ortodoxe în satul *Galşa* este consemnată într-un document din anul 1746; biserica era din lemn, dar nu se știe dacă a ars, a fost demolată sau a fost mutată în alt sat. Cert este că trei ani mai târziu, în 1749, a fost terminată actuala biserică din zid de piatră şi cărămidă, cu pereții de 1,5 m. Primul iconostas era din scânduri de stejar fixate pe un lemn gros în partea din spate; nu avea deschizături altele decât uşile diaconeşti şi cele împărăteşti, între care era o cruce mare pe care era pictată scena răstignirii. Se presupune că icoanele de pe iconostas, valoroase, având pictate pe ele inițialele *S.T.*, au fost pictate de Ştefan Teneţki. Turnul, înalt de 33 m şi adăpostind 5 clopote, a fost adăugat în 1894 şi face corp comun cu biserica,. Între anii 1834-1948 biserica a fost folosită de greco-catolici, ortodocşii din Galşa participând la slujbele religioase la biserica din Mâsca. În revoluţia de la 1848 biserica a dat un martir, pe *Onu Popa*, tatăl primului prefect român: Gheorghe Popa de Teiuş. Onu Popa a fost împuşcat în centrul satului Şiria, în faţa Castelului Bohus, pentru vina de a fi tras clopotele în dungă ca să atenţioneze locuitorii satului Galşa de pericol. Onu Popa este înmormântat la Galşa, în cimitirul din deal, împreună cu fiul său.

Mâsca

Clădirea bisericii ortodoxe din Mâsca datează din 1703, fiind refăcută și renovată în 1797, 1869, 1887 și 1906. Parohia ortodoxă numără azi circa 700 de credincioși.

Biserica Greco-Catolică Șiria

Comunitatea greco-catolică din Șiria a luat ființă în secolul al XIX-lea, clădirea bisericii datând din anul 1863. Azi biserica aparține de epsicopia greco-catolică de Lugoj. Clădirea bisericii greco-catolice din Șiria are turn cu ceas.

Biserica Baptistă Șiria

(Emanuel Jurcoi)

Învățătura baptistă a ajuns la Șiria în anul 1889 prin Luca Budiu din Comlăuș. Acesta a venit să-și rezolve probleme personale la Pretura Șiria, iar aici a fost găzduit de soții Petru și Elena Cherechean (născută Debeleac). În jurul mesei oaspetele și-a prezentat convingerile religioase, iar familia care l-a găzduit a devenit parte din cei peste 20 de membri fondatori la 1889-1890. Biserica din Șiria a fost păstorită de George Crișan (?-1904), George Vărșăndan (1904-1912), Pavel Purdei (1912-1918), Ioan Farcaș (1919-1932), Dumitru Vancu (1927-1952), Gheorghe Olaru (1927-1929), Avram Bălgrădean (1929-1930), Gavril Moraru (1931-1933), Petre N. Popa (1942), Simion Voia (1947-1959), Dumitru Ineovan (1960-1973), Sima Handra (1974-1990), Livius Ban (1990) și, în prezent, de Radu Ungur.

Întrunirile religioase ale credincioșilor baptiști au fost organizate în perioada 1889-1904 atât în casele lor cât și în case închiriate. Abia în 1904 s-a inaugurat prima clădire a Bisericii Creștine Baptiste din Șiria și este cunoscută drept una din cele mai mari din țară de la aceea vreme. Dărnicia credincioșilor baptiști pentru această lucrare a fost importantă, deoarece au făcut gesturi impresionante (unii și-au vândut boii, alții au lucrat ca zilieri la alți localnici...). În perioada 1920-1922 s-a construit o clădire anexă a bisericii, care a fost întrebuințată de-a lungul timpului pentru mai multe scopuri: depozitarea instrumentelor, repetițiile formațiilor muzicale, găzduirea unor familii sau chiar unele întâlniri religioase ale bisericii.

În vara anului 1900 s-au pus bazele corului bisericii, condus de Nicolae Cherechean (1900-1912). În 1918 s-a înființat fanfara bisericii, condusă de Lájos Wilmos (1918-1922), iar în 1962 s-a organizat orchestra de coarde, sub conducerea lui Octavian Nețа. Formațiile au avut continuitate până în prezent, prin aportul dirijorilor de cor Lájos Wilmos (1912-1922), Mihai Micoloi (1922-1979), Nicolae Cherechean (1946-1970), Daniel Moțiu

din 1970, și dirijori cu durată scurtă de activitate: Gheorghe Moțiu, Pătruț Cioancă, Gheorghe Dan, Traian Farcaș, Petru Muntean, Moisă Botaș, Ioan Rusu, Ioan Moldovan, Petru Coman, Mircea Bujdulă, Dănuț Bodârlău, și al dirijorilor de fanfară Ioan Vesescu, Mihai Micoloi, Gheorghe Moțiu, Petru Muntean, Traian Farcaș, Gheorghe Curetean, Gelu Șimăndan, Mircea Moșiu, Daniel Bodârlău. Gelu Șimăndan și Todor Redeș sunt dirijorii de orchestră caree au continuat munca începută de Octavian Nețа.

Biserica Penticostală din *Șiria* numără câta sute de credincioși, fiind înființată în perioada interbelică.

Biserica Penticostală Galșa numără câteva zeci de credincioși, luând ființă în perioada interbelică.

Învățământul

În anul 1405 călugărul grec Nicodim, știutor și de limbă slavonă, a stat o vreme în Cetatea Șiria la castelanul Dimitrie (castelanul era și comite al Zărandului); el a lăsat o însemnare personală pe o *Evanghelie* în limba slavonă, însemnare din care reiese că în timpul șederii sale la Șiria a avut ucenici în ale scrierii și citirii; este considerat primul dascăl care a trecut prin Șiria.

Școala românească din *Șiria* și-a deschis porțile în anul 1773. În mai 1785 șirienii au cerut să le fie numit învățător Ioan, fiul preotului din Comlăuș.

Nicolae Voștinar din Șiria a urmat cursuri de metodică la Oradea în 1793.

În toamna anului 1822 funcționa la Șiria învățătorul Petru Vasilievici, iar directorul școlii era Gheorghe Chirilovici. Începând cu anul 1840 la școala din Șiria a fost învățător Dumitru Voștinar.

Școala la care a învățat Ioan Slavici este cea din fața bisericii ortodoxe, pe strada Ioan Russu Șirianu.

În anul 1905 profesorul Debeleac a construit un nou edificiu școlar. În anul 1910 în Șiria funcționau următoarele școli: școala primară de stat (cu 11 dascăli); școala primară confesională ortodoxă (cu 4 dascăli); școala confesională greco-ortodoxă (cu 1 învățător); școala confesională romano-

catolică (cu 3 învățători); școala medie confesională romano-catolică; școala tractuală superioară ortodoxă; școala industrială pentru ucenici (cu cursuri serale).

Noul edificiu școlar a fost inaugurat în 1969, cuprinzând 11 săli de clasă și un laborator. În anul 1978 a fost dată în folosință o nouă clădire școlară, tot cu 11 săli de clasă. Actualmente, în Șiria funcționează Școala Gimnazială Ioan Slavici Șiria, Școala Gimnazială Galșa și Școala Primară Mâsca (cu clase simultane).

Personalități

Ioan Slavici (născut în Șiria pe 18 ianuarie 1848 - decedat la Panciu pe 17 august 1925) - dascăl școlar, scriitor, ziarist; a urmat cursurile școlii primare în Șiria, și liceul la liceul maghiar din Arad; din dorința de a învăța și limba germană, în 1865 s-a transferat la Liceul Piarist din Timișoara; ultima clasă de liceu a terminat-o ca *privatist* în 1868, la liceul maghiar din Arad, iar bacalaureatul l-a obținut la Satu Mare; în 1869 s-a înscris la facultatea de drept a Universității din Pesta; este unul dintre fondatorii *Societății Studențești Petru Maior*, pentru care a scris textul maghiar al statutelor prezentate guvernului; condițiile precare de trai l-au determinat să părăsească Pesta și să se întoarcă acasă în februarie 1870, după ce a zăcut două săptămâni în spital; revenit pe meleagurile natale, a intrat ca *scrietor* la notarul din Cumlăuș (localitate din apropierea Șiriei, azi dispărută); în 1870 și-a satisfăcut stagiul militar în armata imperială, iar în vară s-a transferat ca student la Universitatea din Viena, unde îl cunoaște pe Mihai Eminescu, prin acesta pătrunzând în societatea literară *Junimea* din Iași; în septembrie 1875 s-a căsătorit cu Ecaterina Szöke Magyarosy, de care a divorțat în 1885, an în care, patru luni mai târziu, s-a recăsătorit cu Ecaterina Tănăsescu, profesoară de geografie; a debutat literar în martie 1871, cu comedia *Fata de birău*; s-a implicat în organizarea serbării naționale de la Putna din august 1871; în 1872 a funcționat o vreme ca practicant în avocatură, la cancelaria lui Mircea V. Stănescu, devenind și colaborator la *Gura satului*, revistă umoristică patronată de șeful său; în vara lui 1873 și-a depus candidatura pentru postul de vicenotar comitatens, dar a renunțat deoarece autoritățile i-au cerut să utilizeze limba maghiară la întocmirea actelor; a obținut un stipendiu de la *Junimea* la sfârșitul anului

1873, în contextul în era la Oradea, unde funcționa ca arhivar consistorial; a primit o scrisoare de la Titu Maiorescu, ministrul Instrucțiunii Publice în guvernul Principatelor Unite, de a veni în România; în toamna anului 1874 se afla deja la Iași, reîntâlnindu-se cu Mihai Eminescu, mentorul și prietenul său de la Viena; numit de Titu Maiorescu secretar al *Comisiei Hurmuzaki* la începutul lui decembrie 1874, a plecat la București, cu sarcina de a pregăti pentru tipar cele peste 20.000 de documente copiate de Eudoxiu Hurmuzaki din arhivele vieneze; destituit din funcție în martie 1876 (după venirea la putere a liberalilor), a continuat să se ocupe de buna rânduire a documentelor din colecția Hurmuzaki fără să primească un timp nici un ban; în ianuarie 1877 a intrat ca redactor la cotidianul conservator *Timpul,* iar până la sfârșitul anului i s-au alăturat Mihai Eminescu și I.L. Caragiale; la începutul anului 1880 a părăsit redacția și s-a reîntors la catedră, predând la Școala Normală, mai apoi la Azilul Elena Doamna; în aprilie 1884 s-a întors la Sibiu, fiind chemat aici spre a pune bazele noii publicații românești *Tribuna*; a fondat revista aceasta, pe al cărei frontispiciu stătea scris *Soarele pentru toți românii la București răsare*, revistă care a constituit cauza mai multor conflicte și procese de presă cu oficialitățile maghiare; a fost condamnat pe nedrept la un an de temniță la închisoarea de la Vacz; revenirea în fruntea gazetei a fost de scurtă durată, deoarece calitatea de *dușman al statului* și, mai ales, cererea fondatorilor *Tribunei*, l-au determinat să plece iar la București în martie 1890; aici a continuat munca la documentele din colecția Hurmuzaki, reluându-și și activitatea didactică la Azilul Elena Doamna; în ianuarie 1891 a luat parte la înființarea Ligii Culturale a Românilor, iar în noiembrie 1893 a devenit *răspunzător pentru redacție* la noua publicație *Corespondența română*, înființată pentru susținerea memorandiștilor; în 1894 a primit din partea Academiei Române conducerea Institutului Ioan Oteleștieanu din Măgurele, unde a funcționat până în 1908; în 1908 a revenit în București, unde a condus o vreme redacția noului ziar *Minerva*, apoi s-a angajat la Școala Evanghelică Germană; în iulie 1914 a preluat conducerea ziarului *Ziua*, înființat de comunitatea germană, în înțelegere cu legația austro-ungară din București, cu scopul de a susține intrarea României în război de partea Puterilor Centrale; în august 1916, acuzat că s-a vândut intereselor germane, a fost ridicat de Siguranță și închis timp de două luni la Domnești, apoi la Hotel

Luvru din capitală; ultimii ani de viaţă i-a trăit retras la casa fiicei sale de la Panciu, ignorat, cufundat în activitatea literară.

Opere publicate: *Fata de birău* (1871), *Toane sau vorbe de clacă* (1872), *Zâna Zorilor* (1872), *Ileana cea şireată* (1872), *Peştele pe brazdă* (1872), *Floriţa din codru* (1872) *Polipul unchiului, Doi feţi cu stea în frunte* (1874), *Bogdan Vodă* (1875), *Budulea Taichii* (1880), *Novele din popor* (1881, incluzând nuvela *Moara cu noroc*), nuvela *Pădureanca* (1884), tragedia *Gaşpar Graţiani* (1886), romanul *Mara* (1894), romanele istorice *Luca* (1902), *Manea* (1905), *Cel din urmă armaş* (1923), *Din păcat în păcat* (1924).

Memorialistică: Fapta omenească (1888), Închisorile mele, Lumea prin care am trecut.

Emil Monţia (n. 1887, Şicula - m. 1965, Şiria) - vezi în acest volum *Comuna Şicula*, *Personalităţi*.

Antónia Szögyény-Bohus (1803-1890), a rămas în istorie prin ajutorul pe care l-a dat revoluţionarilor închişi după anul 1849, printre care s-a numărat şi Eftimie Murgu, şi prin activitatea intensă în direcţia emancipării femeilor; s-a născut pe 6 septembrie 1803 la Pesta, într-o familie din sferele înalte ale nobilimii maghiare; a urmat facultatea de filosofie a Universităţii din Pesta, apoi a celei din Viena, aşezăminte în care a dobândit o aleasă cultură spirituală, evidenţiindu-se prin uşurinţa în învăţarea limbilor străine (la terminarea studiilor vorbea cursiv patru limbi străine: engleză, franceză, germană şi italiană, mai apoi învăţând şi latina); s-a căsătorit în septembrie 1823 cu nobilul János Bohus, un slovac maghiarizat, mare moşier de pe meleagurile arădene, şi s-a mutat împreună cu acesta la castelul din Şiria, unde şi-a împărţit timpul între organizarea unor întâlniri la care luau parte personalităţi culturale şi aristocratice ale vremii şi iniţierea de acte caritabile; la iniţiativa ei s-a deschis prima grădiniţă în Şiria, înainte de 1848; remarcabilă a rămas acţiunea desfăşurată pentru sprijinirea celor sinistraţi în urma inundaţiilor din anul 1844; în acest scop a finanţat tipărirea unui album, *Aradi Vészlapok*, fondurile obţinute din vânzare destinându-le victimelor inundaţiei; şi-a transformat în spital unul dintre imobile, cel aflat în faţa castelului din Şiria, spre a fi folosit de răniţii revoluţionari din 1848-1849, ea însăşi ocupându-se de alinarea durerilor acestora; în Castelul Bohus din Şiria s-a semnat la 13 august 1849 capitularea armatei revoluţionare maghiare; în urma teribilei secete din 1863 care s-a abătut

şi asupra Şiriei, a întemeiat *Fundaţia pentru împărţirea pâinii*, cu ajutorul căreia a alinat iarăşi suferinţele celor năpăstuiţi; a înfiinţat la Arad o şcoală pentru copii orbi, a sprijinit spitalul de copii din Pesta şi grădiniţele din Şiria şi Galşa; o bună parte a averii sale a lăsat-o în folosul mai multor asociaţii şi aşezăminte, între care Asociaţia Femeilor din Budapesta, Spitalul de Copii din Budapesta, Refugiul din Budapesta, Orfelinatul Gospodinelor Maghiare, Orfelinatul din Arad, Casa Dragostei şi grădiniţele din Şiria şi Galşa; în 1884 a finanţat integral construirea fântânii din parcul central din Şiria, care oferă și astăzi apă proaspătă; a murit pe 5 ianuarie 1890.

Gheorghe Popa de Teiuş (n. 6 februarie 1824, Galşa - m. 17/29 martie 1867, Arad) - doctor în drept, avocat, notar, înalt funcţionar de stat în administraţia Imperiului Habsburgic; fiu al preotului Ioan (Onu) Popa, originar din Judeţul Alba, Comuna Stremţ, satul Diod - azi parte a satului Stremţ (la 5 km de oraşul Teiuş, de unde și supranumele *de Teiuş*), strămutat în Galşa din cauza foametei; a făcut şcoala primară în sat (învăţătorul spunea despre el că este „*băiatul genial*”), și liceul la Arad; a absolvit cu strălucire Academia de Drepturi din Oradea Mare în 1846; student eminent, şi-a completat cunoştinţele juridice în ultimii doi ani de studenţie la cancelaria din Oradea a omului politic şi mare avocat Emil Gojdu; în vara anului 1846 s-a întors la Arad şi a deschis propriul birou de avocatură; în iunie 1848 acceptă funcţia de notar consistorial şi secretar la Episcopia Ortodoxă a Aradului pe care i-a oferit-o episcopul Gherasim Raţ (funcţie fără onorariu, pe care o ocupă din 15 iunie 1848 până în 21 august 1849), și închide biroul avocaţial; comisarul chesaro-crăiesc Ladislau Maileny îi oferă în august 1849 postul de prim-pretor al Preturii Şimand, post pe care îl acceptă și îl ocupă din 26 august 1849; la începutul anului 1854, pe 13 aprilie, este transferat la *Provinţa* (Plasa) *Ineu* (Boroş Jenö), ca prim-pretor judecător (perioadă în care a pus bazele spitalului din Ineu); a desfăşurat o activitate febrilă în toate secţiunile administraţiei şi a sprijinit numirea de notari români în administraţia locală; în primăvara anului 1854 împăratul Francisc Iosif îl decorează cu *Crucea de aur cu coroană* pentru felul în care „*... mâna de fier a lui Gh. Popa ştia să înfrunte pe cei certaţi cu legea şi ordinea*”; în toamna anului 1857 a fost transferat la Salonta, în aceeași calitate de prim-pretor judecător; în anul 1859 a fost referent la Tribunalul din Oradea-Mare; din anul 1861 a fost referent la Tribunalul din Arad (înfiinţat la insistenţele sale); a fost ales deputat în Parlamentul din Budapesta

în 1861; în 1862 este numit jude suprem la Tabla regească din Budapesta - cel mai înalt for de justiţie de atunci; pe 12 mai 1863, în sălile hotelului *Crucea Albă* din Arad (ulterior *Ardealul*, acelaşi loc în care au concertat Franz Liszt în 1846 şi Johann Strauss fiul în 1847 şi în care aveau să mai concerteze Johannes Brahms în 1879 şi Pablo Casals în 1912), împreună cu Miron Românul, Atanasie Şandor, Vincenţiu Babeş, Anton Mocioni, Ioan Popovici Desseanu şi alţii a înfiinţat *Asociaţiunea naţională arădană pentru cultura şi conversarea poporului român*; în septembrie 1864 a fost numit *referendar aulic* şi *conzilier de curte* la Viena (a fost primul român ajuns pe această treaptă); fiind conzilier de curte şi referendar la cancelaria aulică, a fost numit comite suprem al Oraşului Arad şi al Comitatului Arad, funcţie din care a demisionat imediat ce a fost anunţat de numire, demisie respinsă, astfel că a fost instalat în funcţie la 8 noiembrie 1864, succedându-l pe Teodor Şerb (primul prefect român, demis - „absolvat" - din motive politice, fiind în opoziţie faţă de Viena); ca prefect al Aradului a pus ordine în administraţie şi justiţie; în toamna anului 1865 împăratul Francisc Iosif îl cheamă în audienţă, pentru a-i preda în calitate de prefect actul de anexare a părţilor banatice la Dieceza Aradului (în acelaşi an în care s-a sfinţit Catedrala Ortodoxă din Arad, nou zidită); a fost comite suprem al Oraşului Arad şi al Comitatului Arad doi ani, timp în care a numit peste 40 de notari români în localităţile comitatului (urmărea introducerea limbii române în administraţie; a înfiinţat *fondul de penziuni* al notarilor din Arad; a contribuit substanţial la înfiinţarea Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania (alături de Andrei Şaguna, Emanuel Gojdu s.a., şi la reorganizarea Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului; a fost îndepărtat din funcţia de comite suprem al Oraşului Arad şi al Comitatului Arad din motive politice („*Cu îndepărtarea prefectului Gheorghe Popa de Teiuş din fruntea Aradului şi pe urma izgonirei şi a celor mai mulţi slujbaşi aşezaţi de dânsul în posturi, dar mai ales de pe urma trădării noastre de către Împărat, s-a înstăpânit asupra Românimei din Arad şi judeţ cruntă dezamăgire şi amarnică desorientare...*" - în ziarul *Ştirea*, an VIII, nr. 1937, Duminică, 4 decembrie 1938, p. 1-2); a murit pe 17/29 martie 1867, la doar 43 de ani, şi a fost înmormântat la Arad, ulterior fiind mutat în cimitirul din Galşa, în mormântul tatălui său; averea sa la moarte: „*După Popa n-au rămas averi mari, decât câteva bijuterii şi mobilierul propriu fiecăruia bărbat cu poziţie mai înaltă, iar în bani 6000 de florini...*" (preot Traian Trebenţiu într-o

broșură publicată în 1927); din cei 6.000 de florini, prin testament, Gheorghe Popa de Teiuș a lăsat 1.000 de florini Parohiei Galșa (... *ca fundațiune de părăstas, odată pe an, la Cuvioasa Parascheva, pentru mine și ceilalți membri ai familiei, iar mormântul, după putință, să se țină în curățenie*), și 500 de florini Asociaţiunii naţionale arădane pentru cultura şi conversarea poporului român, asociație la a cărei întemeiere muncise și participase.

Economie

Încă din anul 1169 Șiria avea suprafețe însemnate plantate cu viță de vie. Prima menționare a iobagilor cultivatori de viță de vie este *Urbariul domeniului cetății Șiria* din anul 1525.

Urbariul din 1525 înregistrează la Șiria, în posesia unor țărani, 50, 100 sau chiar 300 de oi, un mare număr de porci îngrășați cu ghindă. În 1746 iobagii din Șiria posedau 394 de boi de jug, 211 vaci, 88 de cai și 222 de oi, iar în 1772-1785 se consemnau 280 de boi, 329 de vaci, 151 de cai și 754 de oi. Urbariul înregistrează viile din posesia iobagilor și jelerilor din 3 localități: Șiria - 46 de iobagi și 33 jeleri, Sârbii de Jos - 11 iobagi și 10 jeleri, Sârbii de Sus - 18 iobagi și 20 jeleri. Fiecare iobag și jeler era obligat să dea după cules *nona* din vin. Urbariul consemnează că în podgoria Șiriei dețineau vii și oameni din alte localități (probabil și din Arad), menționați ca *oameni străini*, cu înțelesul de oameni din afara Șiriei. Proprietarii de vii erau obligați să plătească un bir în bani pentru producția de struguri realizată, ulterior trebuind să predea și nona de vin. Astfel, fiecare iobag deținător de vie convenea cu provizorul (perceptorul de dări și biruri), înainte de începutul culesului, măsura cu care va culege strugurii: fie *fedeles*, fie *fekw* (ambele fiind vase în care se culegeau strugurii). Pentru 1 fedeles se plătea un bir de 4 dinari, iar pentru 1 fekw 8 dinari. Străinii care aveau vii plăteau dublu: 8 dinari pentru 1 fedeles și 16 dinari pentru 1 fekw. Mai mult decât atât: fiecare străin care avea vie în dealurile Șiriei era obligat ca în timpul culesului să plătească provizorului 24 de dinari, 1 găleată de orz, 1 pui și 1 pâine.

Nona vinului era destinată Cetății Șiria. Când era o recoltă bună de struguri, nona aducea 24 buți de vin de cea mai bună calitate doar din viile din satul Galșa. Urbariul precizează și localitățile din Podgoria Aradului care erau obligate la birul nonei din vin: Șiria, Galșa și Cladova.

În 1752, numărul cel mai mare de viticultori și de suprafețe cultivate cu vie din Districtul Zărandului era în vechile așezări viticole Șiria și Galșa. Conform datelor din conscripția din 1766, cel mai mare număr de iobagi viticultori și cele mai mari suprafețe de vii s-a înregistrat în vechile așezări din podgorie: Șiria (225 de iobagi cu 655 de sape), și Galșa (120 de iobagi cu 350 de sape). Baronul Bohus a stăpânit mai multe hectare cu viță de vie în satele Șiria și Galșa.

În 1828, în Galșa lucrau 320 de familii de țărani și 5 meșteșugari.

Portul popular

Localnicii purtau vara pălărie neagră cu boruri scurte și cu țintă în față. Vârstnicii purtau cămașă lungă până aproape de genunchi, izmene largi și lungi până deasupra gleznelor, sandale sau ghete în picioare, iarna cizme cu carâmbi până la genunchi. Cămașa și izmenele nu au nici o podoabă; țesătura era lucrată în casă, manual, din in. Cămășile aveau manșetele strâmte, cu mulți nasturi, inclusiv la gât. Iarna purtau cioareci lungi și strâmți, cu tăieturi exterioare de circa 5 cm jos, căciulă groasă de astrahan, cojoc neînflorat sau șubă albă, înflorată la mâneci și buzunare. Cine nu avea cojoc sau șubă purta *zobon* (veston), din stofă închisă la culoare. În picioare purtau opinci cu gurgui sau bocanci, iar în zilele de sărbătoare cizme pe picior.

Până nu demult femeile din Șiria purtau spătoaie din pânză foarte subțire, lucrată la războiul de țesut, cu figuri la mâneci. Tot din pânză subțire era făcută și lenjeria de sărbătoare a bărbaților.

Odinioară fetele purtau la gât salbe cu taleri de aur și argint, iar pe cap o *ciapță* (scufiță), cu taleri (conci din bani), din aceleași metale prețioase ca în Banat. Femeile poartă *viziclu* (bluză), rochii largi, cojoace neînflorate, *bunzi* (bunde, haine îmblănite), și ghete, iar cele măritate au *conci* pe capul acoperit cu *coturi* (năframe). Fetele purtau uneori coc pe capul descoperit. Părul lung, împletit în codițe, era considerat o podoabă. Generațiile noi au abandonat complet portul tradițional în favoarea celui modern.

Obiective turistice

- *Cetatea Șiria* - construcție medievală impozantă, amplasată pe Dealul Cetății; accesul este posibil și cu autoturisme, drumul fiind asfaltat;

- *Castelul Bohus* - poziționat în centrul satului Șiria, restaurat și pus în valoare;

- *Fântâna Bohus* - în centrul satului Șiria, datând din 1884, construită de familia nobiliară Bohus, restaurată;

- *Biserica ortodoxă de piatră* - construită la sfârșitul veacului al XVIII-lea;

- *Mănăstirea Feredeu* - amplasată la ieșirea din Satul Șiria spre satul Covăsânț;

- *Muzeul memorial Ioan Slavici și Emil Monția* - în Castelul Bohus;

- *Ruinele capelei catolice medievale* - construcție în stil romanic de tranziție, de proporții impunătoare, cu ziduri de piatră șlefuită care ating înălțimi de 8-10 m, străjuite în unele locuri de contraforți.

Așezări dispărute

- *Kasa*, așezare între Șiria și Covăsânț; atestată într-un document din 17 august 1363 prin care fiii lui Posa de Szer le interzic fiilor lui Lack să folosească în mod abuziv posesiunea Kasa.

Bibliografie

Arădan, Constantin, *Prezența comunității evreiești în istoria comunei Șiria (jud. Arad),* în "Studia Iudaica Aradensis", nr. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 101-109.

Arhiva națională Ungară**,** DL 13785, 15567, 1766017902

Ban, Livius *De la ruină la glorie,* Editura Carmel Print, Arad, 2004.

Berthelot, Henri*, Memorii și corespondență*, Editura Militară, București, 2012.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureșului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Dcaiei preromane (sec. II î. H. – sec. I. d. H.),* Editura Mega*,* Cluj-Napoca, 2017.

Bogdan, Doru, *O mare conștiință românească - patriotul și naționalistul zelos-fost comite al Aradului (1865-1867), avocatul George Popa de Teiuș (1824-1867),* în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 23-34.

Boia, Ioan Stelean, *Galşa între uniaţie şi ortodoxie în secolul al XIX-lea,* în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 35-43.

Bugnariu Teofil, Vatamaniuc Dimitrie, Domşa Ioan, Ioan *Slavici (1848-1925). Biobibliografie*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1973.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zarand în secolul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat –Crişana,* vol. VI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 9-16.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zarand în timpul Arpadienilor*, în ****Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări* (coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie), vol. III, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 19-26.

Bulboacă, Sorin, *Cucerirea şi administraţia otomană în comitatul Zarand (sec. XVI-XVII),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat –Crişana,* vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 82-96.

Bulboacă, Sorin, *Galşa – repere istorice*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 44-65.

Bulboacă, Sorin, *Şiria în contextul Marii Uniri (1918-1919),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat –Crişana,* vol. XIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 337-341.

Bulboacă Sorin, Sinaci Doru, Mureşan Augustin, Dragoş Aurel, *Rolul economic al cetăţilor, al mănăstirilor, al drumului sării şi al Canalului Morilor în comitatul şi judeţul Arad*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist,* vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj- Napoca, 2016, pp. 287-366.

****Călători străini despre Ţările Române,* vol. VI, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

Ciuhandu, Gheorghe, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gheorghe Raţ- Pagini mai ales din istoria românilor crişeni (1830-1840)*, Tipografia Diecezană, Arad, 1935.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului acum două veacuri*, Editura Marineasa, Timişoara, 2005.

Ciuhandu, Gheorghe, *Unirea şi întoarcerea Galşei la ortodoxie*, vol. III, din ”La vatra sufletească a neamului”, Tipografia arhidiecezană, Sibiu, 1924.

Ciuhandu, Gheorghe, *Urgia unionistă în judeţul Arad*, Arad, 1924.

Colta, Rodica Elena, *Pictura executată de Ştefan tenetchi la Biserica ortodoxă română ”Adormirea Maicii Domnului ” din Galşa*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 73-82.

Cosma, Ela, *Revoluţia de la 1848-1849. Un catalog de documente şi regeste (Fondul Institutului de Istorie din Cluj),* vol. II, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2005.

Cricovean, Mircea*, Susţinerea financiară a comunităţilor ortodoxe din Transilvania în lumina unor documente contabile din cancelaria eclesiastică a Şiriei*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 83-102.

Demşea, Dan, *Delegaţii arădani la Adunarea Naţională de la Alba Iulia- antecedentele biografice ale unor categorii socio-profesionale*, în ”Ziridava”, XVIII, Arad, 1993.

*** *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Editura Academiei Române şi Editura Gunivas, Bucureşti, 2008.

****Diplome privind istoria comitatului Timiş şi a oraşului Timişoara*, II (1430-1470), culese de Frigyes Pesty, ediție, note și comentarii de Livia Magina și Adrian Magina, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2014.

Dobrincu, Dorin (editor coord.), *Colectivizarea agriculturii din România: inginerie socială, violenţă politică, reacţia ţărănimii. Documente*, vol. I (1949-1950), Editura Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi, 2017.

****Documenta Romaniae Historica*, Seria D, vol. I, ediție Petre P. Panaitescu și Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966.

Domocoș, Vasile Bogdan, *Circulaţia monetară în spaţiul dintre provinciile Dacia şi Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Dragoș, Aurel, *Gheorghe Popa de Teiuș precursor al Marii Uniri – 1918*, în Sinaci, Doru, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat –Crişana*, vol. VII, Editura "Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2013, pp. 307-331.

Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.

Dudaș, Florian*, Zarandul. Chipuri şi fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981.

Faur, Vasile *Ţara Zarandului. Conscripţii. Cronică. Documente.Imagini*, ediţia a doua revăzută şi adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.

Florea, Ileana, *Documente privind activitatea pedagogică a lui Ioan Slavici*, în "Ziridava", VI, Arad, 1976, pp. 391-406.

Florea, Ileana, *Emil Monţia – luptător pentru Unire*, în "Ziridava", X, Arad, 1678, pp. 657-666.

Ghiță, Eugen, *Despre vie şi vin în comitatul Arad în secolele XVIII-XX*, în vol. ****Societate – Cultură- Biserică. Studii de istorie medievală şi modernă,* editori Doru Radosav și Radu Mârza, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

Ghiță, Eugen, *Populaţie şi habitat pe domeniul cetăţii Şiria la începutul secolului al XVI-lea,* în "Studii de istorie", II-III, Arad, 2006/2007, pp. 13-23.

Greffner, Otto, *Acţiuni cu caracter naţional şi social în anul 1918, în judeţul Arad*, în "Ziridava", III-IV, Arad, 1974.

Greffner, Otto, *Cetatea Şiriei. Contribuţii monografice*, Arad, 1976.

Grigor, Ana, *Dispute confesionale în regiunea Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Banatica", 13, II, Reşiţa, 1995.

Handra, Sima, *Istoricul Bisericii Baptiste Şiria*, manuscris, 1979.

Haţegan Ioan, Bulboacă Sorin, Mureşan Augustin, *Economie şi societate arădeană în Evul Mediu şi epoca premodernă (secolele VIII-XVIII)*, în Adrian Niţu (coord.), *Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist,* vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj- Napoca, 2016, pp. 189-285.

Herlo, Rodica, *Elemente ale portului popular din comuna Şiria*, în "Ziridava", VIII, 1977, pp. 437-458.

Hurezan Pascu, Șimîndan Emil (coord.), *Ioan Slavici şi unitatea spirituală naţională*, Fundaţia Culturală "Ioan Slavici", Arad, 1998.

Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea a doua (1346-1450), Bucureşti, 1890.

Kovach, Géza, *Ahol Dósza és Horea hadai jártak*, Kriterion Könyvkiado, Bukarest, 1976.

Kovách, Géza, *Aspecte demografice din părţile Aradului până în secolul al XVIII-lea*, în ”Ziridava”, nr. XI,1979, pp. 285-291.

Kovách, Géza, Olariu Ovidiu, *Noi date cu privire la familia lui Ioan Slavici*, în ”Ziridava”, nr. II, Arad, 1968, pp. 61-72.

Kovách, Géza, *Consolidarea societăţii feudale în sec. XIV-XVI*, în ****Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978.

Kovach, Geza, *Stăpânirea habsburgică şi destrămarea feudalismului*, în ****Aradul permanenţă în istoria patriei,* în ****Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978.

Kovách, Géza, *Supravieţuirea realităţilor social-politice româneşti în timpul expansiunii statului ungar*, în ****Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978.

Krizner, Paul, *Galşa- punte peste veacuri*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 129-134.

Luca, Sabin, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Şiria (jud. Arad) din neolitic până în epoca romană târzie*, în ”Banatica”, nr. VIII, Reşiţa, 1985.

Lukinich, Emerico, *Documenta historiam valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.

Maghiş, Ruxandra *Problema învăţătorilor refugiaţi în judeţul Arad în urma rapturilor teritoriale din vara anului 1940 săvârşite asupra României*, în „Ziridava”, nr. XXIII, Arad, 2002

Matuska Mártonne, *Aradtól Elemérig. Magyar Szó*, Újvidék, 1973.

Manea, George, *Date documentare despre viticultura din părţile Aradului*, în ”Ziridava”, VI, Arad, 1976.

Manea, George *Podgoria Aradului în feudalismul dezvoltat (sec. XIV-XVI),* în ”Ziridava”, nr. XV-XVI, Arad, 1987.

Martin, Antoniu, *Galşa în primii ani postbelici: de la reforma agrară la colectivizare*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 139-141.

Mărginean, Florin, *Arheologie funerară la Mureşul de Jos (secolele X-XI),* Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Mihalca Alexandru, Crăciun Avram, Chiper Gheorghe, *Aspecte din istoria agrară a judeţului Arad*, Partea I (*Până la Marea Unire din 1918*), S.C. Gutenberg S.A., Arad, 1995.

Mureşan, Olivian*, Aspecte ale activităţii despărţământului Şiria al ”Astrei” (1925-1939),* în ”Ziridava”, nr. XXIV, Arad, 2005, pp. 307-317.

Muzeul memorial Ioan Slavici şi Emil Monţia, *Fond documentar ”Emil Monţia*”.

Nica, Melente, *Viaţa şi opera lui Ioan Slavici (contribuţii inedite),* Editura ”Vasile Goldiş” University Press, Arad, 2005.

Oarcea, Felicia Aneta, *Succintă incursiune în istoria modernă a învăţământului gălşean*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 144-147.

Păcurar, Tiberiu, *Iuliu Groşforeanu – eminent dascăl al şcolii din Galşa – scurtă biografie*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 153-157.

Pădurean, Corneliu, *Din istoria populaţiei localităţii Galşa*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 158-172.

Poneavă, Teodor, *Şiria într-o viaţă*, Editura Azbest Publishing, Arad, 2015.

Popeangă, Vasile*, Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976.

Popeangă, Vasile, *Şcoala românească din părţile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867),* Arad, 1976.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului (1721-1821),* Arad, 1974.

Popovici, Alexa, *Istoria Baptiştilor din România 1856-1989, ediţie revizuită,* Editura Făclia, Oradea, 2007.

Porţeanu, Alexandru, *Documente despre activitatea Consiliilor şi Gărzile Naţionale Române din Judeţul Arad (noiembrie 1918- februarie 1919),* în "Ziridava", VI, Arad, 1976.

Priescu, Marcel, *Nobilul Ioan Popa de Teiuş - un martir al satului natal Galşa*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 190-194.

Priescu, Marcel*, Valori nepieritoare pe pământ şirian*, Editura Promun, Arad, 2014.

Priescu Marcel, Purda Amalia, *Şiria pe treptele istoriei. 1169-2019. Un compednndiu de istorie şiriană*, Editura Promun, 2019.

Priescu Marcel, Purda Amalia, *Şiria şi Marea Unire,* Editura Promun, Arad, 2018.

Prodan, David, *Domeniul cetăţii Şiria la 1525,* în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, tom III, Cluj-Napoca, 1960.

Purda, Amalia Adina, *Reflecţii lingvistice asupra regionalismelor auzite în Galşa prin valorificarea factorului etimologic*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 195-199.

Puskel, Péter - *Arad marad*, Alma Mater Alapitvány, Arad, 1997.

Puskel, Péter - *Arad Redivivus*, Alma Mater Alapitvány, Arad, 1998.

Roman, Dan, *Ioan Slavici în anii tinereţii (1872-1873). Între avocatură, dragoste şi literatură*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. I, Editura "Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2010, pp. 55-68.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura "Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2011, pp. 18-27.

Roman, Dan, *Trei portrete de mari binefăcătoare de pe meleagurile arădene: Margareta Bibics, Elena Ghiba Birta şi Antónia Szögyény-Bohus*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări* , vol IV, Editura "Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2012, pp. 71-85.

Roşuţ, Nicolae, *Contribuţia lui Ioan Russu Şirianu la reluarea activismului politic*, în "Ziridava", VIII, 1977, pp. 273-282.

Roz, Alexandru, *Consiliul Naţional Român Central şi Gărzile Naţionale Române din Arad 1918. Acte şi documente,* vol. I, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1993.

Roz, Alexandru, *Dezvoltarea demografică a comunei Şiria până la 1848,* în "Ziridava", VIII, 1977, pp. 89-124.

Rusu Adrian Andrei, Hurezan George Pascu, *Biserici medievale din judeţul Arad,* Arad, 2000.

Rusu Andrei Adrian, Hurezan George Pascu, *Cetăţi medievale din Judeţul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999.

Rusu, Mircea, *Cetăţile Aradului*, în "Ziridava", XII, Arad, 1980.

Secheşan, Vioara Ileana, *Elemente de vocabular în graiul localităţilor Şiria şi*

Galşa, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 201-205.

Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Arad, *Fond Prefectura Judeţului Arad. Actele împuternicitului cezaro-crăiesc*, dosar 82/1849.

Sima, Ana Victoria, *Disputele confesionale în Galşa în secolul al XIX-lea*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 206-209.

Slavici, Ioan, *Amintiri*, Editura Minerva, Bucureşti, 1983.

Slavici, Ioan, *Închisorile* mele, Editura Alfa, Bucureşti, 1996.

Şirianu, Ioan Rusu, *Românii din statul ungar*, Arad, 1904.

Toacsen, Mihail, Glück Eugen, Palcu Simion**,** *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972.

Toduţa Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localităţile Judeţului Arad*, Arad, 1972.

Truţă, Horia, *Eternizarea prin monumente a lui Gheorghe Popa de Teiuş (1824-1867),* în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 227-228.

Truţă, Horia, *Situaţia politică şi militară din părţile Aradului în perioada septembrie 1918-iulie 1919*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiţă (coord.), *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.

Ţîrcovnicu, Victor, *Contribuţii la istoria învăţământului din Banat (1780-1918),* Bucureşti, 1979.

Ursulescu, Petru, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Şiria,* Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe a Aradului, Arad, 2017.

Ursulescu, Petru, *Gheorghe Popa de Teiuş (1824-1867), luptător pentru emancipare naţională şi culturală a românilor arădeni*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 238-243.

Ursulescu, Petru, *Istoricul Bisericii din Şiria*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat –Crişana*, vol. XII, Editura"Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2017,pp. 257-262

Vatamaniuc, Dimitrie, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Bucureşti, 1968.

Vatamaniuc, Dimitrie, *Ioan Slavici şi războiul de independenţă*, în "Ziridava", VIII, Arad, 1977, pp. 219-226.

Voştinaru, Teodor, *Monografia comunei Şiria,* Arad, 1996.

Zala, Béla, *Az 1848-49-es Forradalom Múzeuma Aradon*, în Korunk, 9/1958.

COMUNA ȘIȘTAROVĂȚ

dr. Stelean Ioan Boia

Stema Comunei Șiștarovăț

Descriere

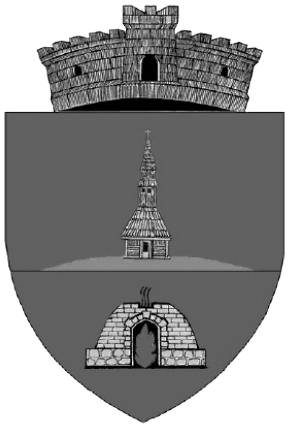

Stema Comunei Șiștarovăț se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat. În partea superioară, pe câmp albastru, este semnificată o biserică ortodoxă de lemn plasată pe un deal verde, privită din față, cu o turlă cu acoperiș ascuțit, terminat cu o cruce, totul de argint. În partea inferioară, pe câmp roșu, este semnificat un cuptor de var de argint, în funcțiune. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu un turn crenelat.

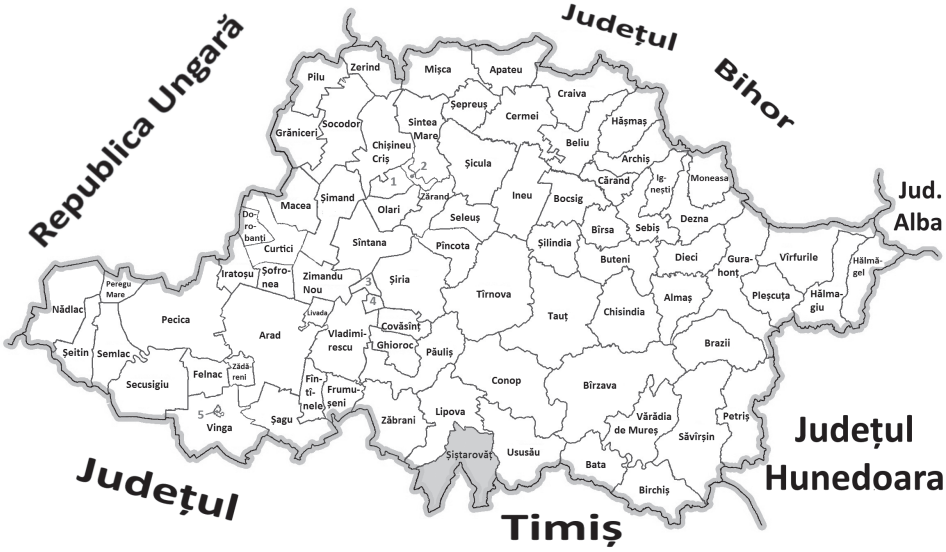

Semnificațiile elementelor

Biserica simbolizează bisericile de lemn din satele componente ale comunei și credința străveche a locuitorilor. Cuptorul de var semnifică una dintre îndeletnicirile locuitorilor din zonă: arderea pietrei de var, îndeosebi în satul Varnița. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri

Șiștarovăț: *Chestaroweczy, Sestarocz, Alsó Scestharowczy și Felső Scestharowczy*.

Labașinț: *Labas, Labasowcz, Lapuschnik*.

Cuveșdia: *Alsó Kewesd, Felsew Kewesd, Kovesd, Kewesd, Kezepsew, Kövesd, Temeskovesd, Temeskövesd, Cuvesdia*.

Varnița: *Meszdorgos*.

Repere geografice

45°59′31″ N, 21°44′30″ E; altitudine: 195 m; suprafață: 122,92 km^2 (12.292 ha, din care 308 ha intravilan, 11.984 ha extravilan: 5.348 ha arabil, 6.600 ha pădure).

Vecinătăți: Comuna Ususău la nord-est și est, Județul Timiș la sud-est, sud și sud-vest (comunele Secaș și Brestovăț), Orașul Lipova la vest și la nord.

Scurtă prezentare

Comuna Șiștarovăț este o unitate administrativ-teritorială situată în sudul extrem al Județului Arad, în Dealurile Lipovei, pe partea stângă a râului Mureș, în *Banat*. O caracteristică a satelor comunei este că fiecare sat este despărțit de celelalte de deal; altfel spus, fiecare sat este amplasat într-o microdepresiune distinctă a Dealurilor Lipovei.

Comuna este alcătuită din 4 sate: *Șiștarovăț* (reședință comunală), *Cuveșdia*, *Labașinț* și *Varnița*. Satele Șiștarovăț și Varnița sunt amplasate în nordul Dealurilor Lipovei, iar satele Cuveșdia și Labașinț în sudul acestor dealuri, astfel că satele din nord țin de culoarul Mureșului, pe când

cele din sud țin mai degrabă de zona de podiș a Banatului de nord (Făget-Recaș). Aceeași amplasare geografică explică și distanțele mari dintre satele comunei: Șiștarovăț-Varnița - 7,5 km, Șiștarovăț-Labașinț - 8,7 km, Șiștarovăț-Cuveșdia - 10 km, și marea suprafață acoperită cu păduri: 6.600 ha (mai mult de jumătate din extravilanul comunei).

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este conectată la calea ferată, cea mai apropiată stație de tren fiind gara Radna (Lipova), la circa 12 km distanță de centrul comunei. Cel mai îndepărtat sat de centrul comunei, Cuveșdia, se află la 21,5 km de gara Radna (Lipova), și la 23,5 km de gara Topolovăț (Topolovățu Mare, Județul Timiș).

Prin comună trec două drumuri rutiere județene:

- DJ 572 Lipova-*Șiștarovăț*-*Cuveșdia*-limită Jud. Timiș (spre Brestovăț -Lucareț-Topolovățu Mare-inserție în DN 6); drumul are conexiune cu autostrada A 1 în Județul Timiș, cu 4,5 km înainte de Topolovățu Mare, la 18 km distanță de Cuveșdia, 28 km distanță de Șiștarovăț și 38,5 km distanță de Lipova;

- DJ 609A *Șiștarovăț* (ieșire din DJ 572)-*Labașinț*-limită cu Județul Timiș (spre Crivobara-Secaș-Paniova-Șanovița-inserție în DN 6; drumul intersectează autostrada A 1, dar nu este conectat la această arteră rutieră.

Satul Varnița se leagă de reședința comunală prin drumul comunal DC 84 *Șiștarovăț* (ieșire din DJ 572)-*Varnița*-Dorgoș, Comuna Ususău (inserție în DJ 682).

Distanțe față de orașe: Arad - 46 km, Lipova - 10 km, Lugoj (Jud. Timiș) - 60,5 km, Timișoara (Jud. Timiș) - 66 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Șiștarovăț* la 1440, Cuveșdia la 1440, Labașinț la 1440, Varnița la 1820.

Localitatea Șiștarovăț este atestată documentar în anul 1440. În anul 1477 este consemnată în documente sub denumirea *Sestharowczy*, ca făcând parte din domeniul Cetății Șoimoș. În acel timp așezarea era compusă din trei mici cătune: *Ciolta de Sus*, *Ciolta de Mijloc* și *Ciolta de Jos*. Se crede că aceste așezări erau situate pe *Dâmbul Soldului* și *Dealul Portiera*, denumiri care nu se mai pomenesc astăzi, acestea nerămânând nici măcar

în mentalul colectiv. Istoricii maghiari susțin că această așezare s-a întemeiat prin anii 1700-1750, cu colonişti din regiunile Gorj și Mehedinți, în perioada în care Oltenia se afla sub administraţie austriacă [Oltenia a trecut de sub administrația turcească sub administrația habsburgică prin Tratatul de la Pasarovit (Požarevac, Serbia), din 21 iulie 1718, și a revenit sub administrație turcească prin Tratatul de la Belgrad, din 18 septembrie 1739]. Ipoteza întemeierii satului prin colonizarea aici a gorjenilor și mehedinţenilor este dificil de demonstrat și la fel de dificil de infirmat, din cauza absenței documentelor. Cum existența celor trei cătune amintite este indubitabilă, este plauzibil că în perioada 1700-1750 cele trei cătune (posibil că și alte sălașe), au fost mutate pe actuala vatră a satului, pe un teren împărțit sistematic, așa cum s-a procedat cu aproape toate localitățile din Banat, și nu numai, pentru a le avea mai ușor și mai eficace sub supraveghere și control.

Se presupune numele satului că ar proveni din limba slavă: *sesta* (*şesti*) - șase, *rovaţ* (*rovin*) - izvor. Teoria este plauzibilă, întrucât în satul Șiștarovăț există și azi 6 izvoare: *fântâna Suriceştilor*, *fântâna Blagueştilor*, *fântâna de la ţiganii din vale*, *fântâna din vale* (*părăul Bugionilor*), *izvorul Feredeu* și *izvorul lui Poncea*. Memoria colectivă nu reține când anume s-au făcut amintitele fântâni și nici motivele pentru care au aceste denumiri; tot ce se știe este că aceste surse de apă sunt acolo dintotdeauna.

Condițiile naturale din Podișul Lipovei au fost favorabile în direcția creării de resurse materiale necesare vieţuirii oamenilor pe aceste meleaguri. Conformațiile vechilor vetre de localități de dinainte de sistematizările de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și dispunerea drumurilor vicinale pot fi urmărite cu ușurință pe vechile hărți habsburgice. Dispunerea suprafețelor forestiere, și acestea reorganizate de administrația imperială habsburgică după ocuparea Banatului oferă repere sigure în interpretarea realităților din acele vremuri și posibilități de înțelegere a unor structuri cu funcționalitate incertă, așa cum este *valul roman* de la Șiștarovăț. Deosebit de utilă în identificarea unor vechi vetre de localități este studierea categoriei toponimice care include termenul *bătrân* în diferite asociații: *satul bătrân*, *dealul bătrân*, *valea Labaşinţul bătrân*.

Locurile de tip *cremenişte* sugerează prezența unor artefacte preistorice sau chiar moderne, pe care localnicii le asociază cu *amnarele*, o astfel de interpretare putând fi sugerată și pentru zona Dealurilor Lipovei, un

astfel de deal existând şi în Şiştarovăţ. Toponimele de tip *gomila* sau *hotar* pot fi atât movile de hotar cât şi posibili tumuli preistorici.

Din punct de vedere topografic, obiectivele arheologice databile în neolitic au fost identificate pe cursul superior al pârâului Icuiu, în hotarul localităţii Labaşinţ. Din perioada eneolitică apare şi aşezarea Şiştarovăţ. Localitatea se încadrează de asemenea şi pe harta siturilor arheologice din epocile bronzului şi a fierului, precum şi în tabelul valurilor morfologice ale siturilor din epoca dacică. Harta obiectivelor de epocă post-romană şi din epoca feudalismului timpuriu cuprinde de asemenea aşezările Şiştarovăţ, Cuveşdia şi Varniţa. În palierul cronologic aparţinând feudalismului târziu pot fi incluse obiectivele arheologice care se datează în intervalul secolelor XVII-XVIII, până la acţiunile de sistematizare ale administraţiei habsburgice de după 1750. În hotarul localităţii Şiştarovăţ cercetările arheologice de teren au dus la dezvelirea unei varniţe medievale, dovedită prin prezenţa unor importante cantităţi de calcar şi var, asociate cu fragmente ceramice datate în secolele XVII-XVIII.

Integrarea aşezării Şiştarovăţ în circuitul socio-economic al timpurilor antice este dovedită şi de descoperirea în anul 1912 pe teritoriul actualei comune a unui tezaur monetar alcătuit din 276 de monede daco-celtice de tip Filip al II-lea.

La Cuveşdia, la poalele sudice ale *Dealului Gornicu* a fost descoperită prin săpături arheologice o aşezare deschisă din secolele din secolele XIV-XVI, dovedită de fragmente ceramice şi de chirpic datate în acea epocă. În punctul numit *Valea Cherşina* şi pe culmea *Dealului Gornicu*, la 4,5 km NE de biserica ortodoxă din sat, arheologii au dezvelit urmele unei aşezări deschise din secolele XV-XVI, dovedite de prezenţa unor fragmente ceramice specifice acelui timp.

În anul 1440 satul Labaşinţ aparţinea domeniului nobiliar Guthi-Országh, iar în 1477 făcea parte din domeniul Cetăţii Şoimoş. Arheologii au identificat urmele unei aşezări datând din secolele XIV-XV la aproximativ 3 km vest de biserica ortodoxă părăsită din sat, fiind dezvelite fragmente ceramice şi de chirpic.

În apropiere de malul stâng al pârâului Valea Stânei, la mai mult de 1 km sud-est de biserica ortodoxă din Varniţa, a fost identificată o aşezare din secolele XIV-XVI, dovedită de prezenţa fragmentelor de ceramică şi de chirpic.

După ocuparea Banatului de către turci în 1552, cetățile Lipova, Șoimoș și Vilagoș (Șiria) treceau alternativ din stăpânirea turcilor în cea a transilvănenilor și invers. O perioadă îndelungată Lipova și împrejurimile, deci și așezarea Șiștarovăț, s-au aflat în posesia comandantului Lugojului și Caransebeșului sau a principelui Transilvaniei. În anul 1664 a fost reorganizată activitatea Kazalei Lipova dar, dacă așezarea Chizdia (din sudul satelelor Cuveșdia și Labașinț), a rămas în cadrul acestei subunități administrative otomane, este sigur că și stele actualei Comune Șiștarovăț, aflate între Chizdia și Lipova, au rămas sub administrația Kazalei Lipova.

În perioada anilor 1849-1860 așezările Șiștarovăț, Cuveșdia și Labașinț făceau parte din Comitatul Timiș, comitat din care au făcut parte și în perioada dualismului austro-ungar.

Primul Război Mondial a adus un șir de suferințe și privațiuni populației din Banat. Au fost mobilizați și trimiși pe front foarte mulți bărbați, în foarte multe cazuri familiile de țărani rămânând și fără strictul necesar. Sacrificiile populației românești din Banat au fost deosebit de mari: 20% din românii mobilizați au murit pe front, în deportări sau acasă, după demobilizare, în urma rănilor. Mulți au fost dați dispăruți sau au rămas invalizi. Pierderile de vieți omenești au îndoliat și nenumărate familii din Comuna Șiștarovăț și satele aparținătoare Labașinț și Varnița, rămânând multe văduve și orfani de război. Tributul de sânge al acestei așezări în Primul Război Mondial a fost de 47 de oameni.

În anii celui de-Al Doilea Război Mondial locuitorii actualei comune au fost mobilizați și au luptat în Regimentul 7 Pionieri, Regimentul 6 Vânători de Munte, Regimentul 27 Infanterie. 13 localnici au căzut la datorie pe câmpurile de bătaie ale acestei conflagrații și mulți alții au fost luați prizonieri sau au fost dați dispăruți.

După cotitura de la 23 august 1944 comuniștii au respins proiectele de organizare a obștilor propuse de partidele cu care colaborau. La 2 martie 1949 a fost emis *Decretul nr. 83 pentru completarea unor dispoziţiuni din Legea nr. 187 din 23 martie 1945*, pe baza căruia toate averile moșierilor treceau în patrimoniul statului. A doua zi după lichidarea moșierimii conducerea partidului a supus discuției Plenarei Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român (noua titulatură a Partidului Comunist), propunerile de colectivizare a agriculturii. În anul 1952 existau în Comuna Șiștarovăț 217 de gospodării țărănești, din care 32 de gospodării de țărani

săraci și 157 de gospodării de țărani mijlocași, respectiv 28 de gospodării de chiaburi. Suprafața comunei era de 4.434 ha teren agricol, din care 1.183 ha teren arabil, 330 ha fâneață, 413 ha pășune, 406 ha livezi, 14 ha vii, 1.882 ha pădure, 206 ha teren neproductiv. În urma consfătuirii cu fiecare țăran care a depus cerere de intrare în gospodăria colectivă, a reieșit că 27 de familii de țărani săraci și mijlocași îndeplinesc condițiile prevăzute de statutul model (ulterior 2 familii s-au retras).

Problema creării Gospodăriei Agricole Colective în Comuna Șiștarovăț s-a pus pentru prima dată în vara anului 1952. Sediul gospodăriei colective s-a stabilit în imobilul cu nr. 177, proprietatea dr. Aurel Avramescu, la acea dată salariat la Electrotehnica București, care „*... a predat în folosință...*" gospodăriei colective propria-i locuință „*... deoarece de 15 ani nu s-a folosit de această clădire, nefiind în localitate*". Operațiunile de comasare a terenului și a inventarului viu și mort în vederea inaugurării *Gospodăriei Agricole Colective Ion Creangă* din Șiștarovăț au luat sfârșit la 20 decembrie 1952. Până la terminarea acestor operațiuni erau înscrise în gospodăria colectivă 25 de familii, din care 4 de țărani săraci și 21 de țărani mijlocași.

Întovărășirea Unirea din Șiștarovăț a luat ființă la 31 ianuarie 1958, cu 128 de familii înscrise.

În anul 1952 a luat ființă o întovărășire în Comuna Cuveșdia, iar la 17 martie 1960 s-a constituit *Gospodăria Agricolă Colectivă Al Treilea Congres al PMR*. Gospodăriile agricole colective din Șiștarovăț și Cuveșdia s-au unificat în 1979.

Gospodăria Agricolă Colectivă Unirea din satul Labașinț s-a constituit la 31 iulie 1960, unificându-se cu cea din Comuna Chizdia (ulterior Coșarii), de care aparținea atunci satul.

În anul 1969, în urma reorganizării administrativ-teritoriale a României, Cooperativa Agricolă de Producție din Labașinț a fost dezarondată de Cooperativa Agricolă de Producție Chizdia (Coșarii), datorită arondării comunei Chizdia (Coșarii), la Județul Timiș, satul Labașinț revenind Județului Arad, Comunei Șiștarovăț.

Împotriva regimului comunist s-a declanșat în întreaga țară o puternică mișcare de rezistență, care a cuprins și satele din părțile Banatului. În Comuna Șiștarovăț, Ion Ștefan și Valeriu Cuzman au pus bazele unei organizații anticomuniste. Din aprilie 1950 până în ianuarie

1951 organizaţia a purtat numele *Partizanul*, în ianuarie 1951 denumirea fiind schimbată în *Îngerul Alb*. Organizaţia avea 27 de membri; toţi au fost arestaţi şi condamnaţi la ani grei de temniţă, muncă silnică, confiscarea averii şi degradare civică.

După Al Doilea Război Mondial Comuna Şiştarovăţ a rămas în structurile administrativ-teritoriale ale Banatului Timişan, iar în anul 1950, deci la scurt timp de la instaurarea regimului comunist, s-a procedat la o nouă organizare administrativ-teritorială prin înfiinţarea raioanelor şi regiunilor, după model sovietic. În acest spaţiu s-au constituit trei regiuni: Arad, Timişoara şi Severin. În temeiul Legii nr. 5 din 8 septembrie 1950, Comuna Şiştarovăţ şi Comuna Chizdia (ulterior Coşarii), din care făceau parte satele Cuveşdia şi Labaşinţ, au făcut parte din Raionul Lipova, Regiunea Arad (unităţile administrativ-teritoriale,în ordine crescătoare, erau comuna, raionul, regiunea). În baza Decretului nr. 12 din 4 ianuarie 1956 Regiunea Arad se desfiinţează, iar raioanele din sudul fostei regiuni (Lipova şi Sânicolaul Mare), au fost alipite regiunii Timişoara. Aradul a devenit sediu de raion, fiind de asemenea trecut în componenţa Regiunii Timişoara. În decembrie 1960, prin *Legea nr. 3/24 decembrie 1960*, Regiunea Timişoara se desfiinţează şi se înfiinţează Regiunea Banat, cu aceeaşi componenţă ca regiunea desfiinţată (a fost doar o schimbare de denumire).

În 1968 a fost reformat din temelii întregul sistem administrativ-teritorial, renunţându-se la modelul sovietic al regiunilor şi revenindu-se la sistemul românesc dintotdeauna al judeţelor. Prin *Legea de organizare administrativă a teritoriului RSR* din 17 februarie 1968 au fost create şi actualele judeţe Arad, Timiş şi Caraş-Severin, iar localitatea Şiştarovăţ a devenit reşedinţă a comunei omonime, având în componenţă satele Cuveşdia, Labaşinţ şi Varniţa, şi parte a Judeţului Arad.

Evenimentele din decembrie 1989 prin care a fost înlăturat sistemul structurilor regimului totalitar comunist au oferit condiţiile şi şansa de revenire la tradiţiile autentice ale civilizaţiei româneşti, spre a fi îmbogăţite în funcţie de situaţia şi nevoile actuale ale naţiunii române. Principiile *Constituţiei României din 1991* sunt transpuse în *Legea administraţiei publice locale nr. 69* din 26 noiembrie 1991, republicată în 1996.

Evoluția demografică

Satele Comunei Șiștarovăț au cunoscut o descreștere lentă a numărului de locuitori începând din anul 1910. Depopularea s-a accentuat după colectivizarea agriculturii (oamenii au migrat masiv spre zonele industrializate), și a luat proporții dramatice după căderea comunismului în decembrie 1989, astfel încât satele Varnița și Labașinț aproape că nu mai există, iar satele Șiștarovăț și Cuveșdia nu au nici o perspectivă de redresare.

Șiștarovăț: 1786 - 170 de familii (document oficial, dar nu recensământ); 1828 - 237 de familii; 1851 - 1.232 de locuitori; 1869 - 1.357; 1880 - 1.179 (1.128 români, 4 germani, 1 maghiar, 46 alte etnii); 1890 - 1.193 de locuitori (1.174 români, 6 germani, 13 maghiari); 1900 - 1.168 (1.107 români, 10 germani, 51 maghiari); 1910 - 1.232 (1.167 români, 25 germani, 40 maghiari); 1922 - 1.055; 1930 - 1.051 (1.023 români, 9 germani, 17 maghiari, 2 alte etnii); 1941 - 953 (927 români, 7 germani, 13 maghiari, 6 alte etnii); 1956 - 809; 1966 - 535 (533 români, 2 maghiari); 1977 - 407 (406 români, 1 maghiar); 1992 - 314 (296 români, 14 rromi, 3 slovaci, 1 ucrainean); 2002 - 2011 -

Cuveșdia: 1880 - 1.289 de locuitori (1.266 români, 6 germani, 8 maghiari, 9 alte etnii); 1890 - 1.368 (1.349 români, 14 germani, 1 maghiar, 4 alte etnii); 1900 - 1.377 (1.356 români, 6 germani, 15 maghiari); 1910 - 1.437 (1.409 români, 17 germani, 8 maghiari, 1 sârb, 2 alte etnii); 1920 - 1.300 (1.279 români, 12 germani, 2 maghiari, 7 alte etnii); 1930 - 1.219 (1.198 români, 1 german, 17 maghiari, 3 alte etnii); 1941 - 1.134 (1.118 români, 1 german, 7 maghiari, 8 alte etnii); 1956 - 899; 1966 - 549 (545 români, 2 germani, 2 maghiari); 1977 - 265 (263 români, 1 german, 1 altă etnie); 1992 - 57 locuitori (55 români, 2 alte etnii); 2002-2011 -

Labașinț: 1880 - 558 de locuitori (553 români, 1 german, 1 maghiar, 3 alte etnii); 1890 - 615 (613 români, 2 germani); 1900 - 680 (664 români, 12 germani, 4 maghiari); 1910 - 706 (684 români, 6 germani, 6 maghiari, 10 alte etnii); 1920 - 608 (604 români, 4 germani); 1930 - 572 (567 români, 5 germani, 1 maghiar, 1 rrom); 1941 - 506 (505 români, 1 german); 1956 - 403; 1966 - 322 (toți români); 1977 - 173 (toți români); 1992 - 15 (toți români);

Varnița: 1880 - 166 de locuitori (163 români, 3 alte etnii); 1890 - 151 (toți români); 1900 - 145 (142 români, 3 maghiari); 1910 - 160 (toți

români); 1920 - 146 (142 români, 4 maghiari); 1930 - 127 (124 români, 3 maghiari); 1941 - 132 (toți români); 1956 - 110; 1966 - 97 (toți români); 1977 - 45 (toți români); 1992 - 12 (11 români, 1 altă etnie); 2002 - 6; 2011 - 4; 2016 - 3.

Comuna Şiştarovăţ: 1977 - 890; 1992 - 398; 2002 - 383 de locuitori; 2011 - 358.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 89,39% români, 3,07% alte etnii, 7,54% etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 82,4% ortodocși, 4,19% penticostali, 4,19% baptiști, 7,54% apartenență confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica Ortodoxă

Din punct de vedere ecleziastic ortodox (majoritatea covârșitoare a populației fiind de religie ortodoxă greco-orientală), la începutul secolului al XVIII-lea localitățile din Banat situate la sud de Mureș făceau parte din Protopopiatul Lipova. Despre Parohia Șiștarovăț de la mijlocul veacului al XVIII-lea nu există informații, dar existenței ei se poate presupune, întrucât în anul 1786 este consemnată documentar existența în sat a 170 de familii; este sigur că aceste familii făceau parte dintr-o comunitate religioasă ortodoxă care fie avea biserică în sat, mergeau la slujbe religioase în alt sat care avea biserică.

Prima biserică ortodoxă din Șiștarovăț era amplasată pe deal, ca și școala, fapt atestat de un document din anul 1882. În document se mai consemnează că biserica era din lemn, că avea hramul *Adormirea Maicii Domnului* și că a fost sfințită în anul 1802 de ptrotopopul Ioan Mihailovici al Lipovei. După tradiția orală păstrată în mentalul colectiv al locuitorilor, acea biserică fost construită pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, când nucleul așezării era pe deal, unde locuiau familiile înstărite. Mult timp după sistematizarea localității în vremea împărătesei Mariei Tereza, familiile nevoiașe încă locuiau în vale. În anul 1882 a început construirea bisericii de cărămidă în noul centru al așezării, păstrându-se hramul Adormirea Maicii Domnului. Lucrările s-au încheiat în anul 1882, lăcașul de cult fiind sfințit la 14 noiembrie același an de episcopul Ioan Mețianu al

Aradului. Biserica a fost renovată în mai multe rânduri: 1906, 1922, 1925, 1928. Iconostasul a fost dăruit bisericii de unul dintre cei mai faimoși fii ai satului, dr. Ioan Suciu (vezi mai jos *Personalități*).

În satul Labașinț, în lipsa unui local propriu, biserica este improvizată într-o sală de clasă a școlii din localitate. Vechea biserică din lemn, construită în 1803, este închisă, „amenințând cu dărâmarea".

În satul Varniţa nu exista biserică.

Un ordin venit de la Mitropolia de la Carloviț impunea introducerea obligatorie a protocoalelor circulare, obligând preoții, sub amenințarea unor pedepse grele, să gestioneze bisericile în cea mai deplină rânduială. În aceste protocoale se consemnau toate ordinele venite de la Protopopiat, care le primeau de la Consistoriul Eparhial. Prin *Rescriptul declaratoriu* din anul 1779 li se cerea preoților să țină matricolele parohiale (de botez, cununie și deces).

Preoți (Șiștarovăț): Petru Momir (1799-1865), Grigorie Ofițerescu (1813-1857), Constantin Petrucan (1834-1874), Simion Tomescu (1866-1904), Vincențiu Biberea (1905-1906), Moise Suricescu (1906-1923), Teodor Marcu (1924-1926), George (Săndică) Francesu (1926-1930), Dumitru Pavel (1931), Tiberiu Suciu (1931-1974), Laurențiu Ganea (1974-1976), Mihai Dohangie (1987-2016), Doru Baba (din 2016).

Biserica Baptistă

Numărul credincioșilor baptiști din Șiștarovăț a fost destul de mare încât să necesite ridicarea unei case de rugăciune, ceea ce s-a și întâmplat, locul ales fiind chiar în centrul comunei. Comunitatea baptiștilor din Șiștarovăț și Cuveșdia l-a avut ca pastor pe Pișta Zaharia. Depopularea dramatică a satelor comunei a împuținat și numărul credincioșilor baptiști, astfel că astăzi mai sunt în jur de 15 persoane de această religie.

Școala

Sinodul din anul 1675 al Bisericii Ortodoxe din Transilvania a hotărât ca fiecare preot, după terminarea slujbei bisericești, să țină lecții de școală cu copiii *în localul bisericii*, iar preoții s-au conformat, astfel că aserțiunea *școala s-a născut în biserică* este adevărată. Din lipsă de învățători, hotărârea s-a aplicat și pe Valea Mureșului până la începutul secolului al XIX-lea, când s-a înființat Preparandia de la Arad în 1812 și s-au format

primii învăţători *profesionalizaţi*. Cum Biserica Ortodoxă a fost stâlpul de rezistenţă al românilor ca naţie, şi şcoala, ca fiică a bisericii, a devenit focar de construire, de întărire şi de difuzare a identităţii naţionale româneşti. Misiunea naţională a fost preluată şi de dascălii şcolilor, astfel că formarea naţională şi patriotică a copiilor în şcoli nu a cunoscut sincope de-a lungul timpului, nici măcar în perioada comunistă, dar a fost prăbuşită, aproape anihilată, după decembrie 1989, ajungându-se până acolo încât termenii *naţionalist* şi *patriot* să fie consideraţi o ruşine.

Prima şcoală a funcţionat la Şiştarovăţ, cel mai probabil, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, beneficiind de clădire proprie de la începutul secolului al XIX-lea, aflată în imediata apropiere a bisericii vechi din lemn. La 14 iulie 1777, Teodor Iancovici, director şcolar din Timişoara, raportează guvernului existenţa şcolilor primare, în protopopiatul Lipova fiind consemnate şcoli numai la Lipova, Căpâlnaş, Cuveşdia, Chesinţ şi Sânicolaul Mic. În raportul respectiv sunt consemnate şi 128 de localităţi care în anul 1777 nu dispuneau de şcoli, între acestea aflându-se şi localitatea Şiştarovăţ.

Şcolile din comunele/satele Şiştarovăţ, Cuveşdia, Ususău şi Sustra, de pe domeniul cameral Lipova, au încheiat contracte la data de 27 noiembrie 1788.

Şcolile care funcţionau în localităţile din stânga Mureşului aparţineau administrativ districtului şcolar Timiş, condus de Luca Kengelaţ, şi districtului şcolar Caransebeş, cu sediul la Lugoj, condus de I. Mihuţ. Şcolile din localităţile Şiştarovăţ şi Labaşinţ făceau parte în 1824-1825 din districtul Caransebeş. În anii 1863-1866 şcolile din Şiştarovăţ, Labaşinţ şi Cuveşdia aparţineau de Inspectoratul Lipova, avându-l ca inspector pe I. Ţăranu.

Între anii 1900-1905 şcoala a funcţionat în diferite case, din cauză că vechea clădire a şcolii era improprie. În 1905 începe construirea unei noi şcoli, din cărămidă, care cuprindea o sală de clasă, un antreu şi, separat, o locuinţă pentru învăţător. În 1907, impunându-se prin lege învăţământul în limba maghiară, s-a înfiinţat şi o şcoală maghiară care a funcţionat într-o casă particulară închiriată.

Primul învăţător a fost un anume Faur, care nu ştia româneşte, urmat de Petru Olaru, originar din Comuna Marga (Judeţul Caraş-Severin), învăţător român care a predat la această şcoală până în anul 1918.

Între anii 1912-1913 se ridică o altă clădire de școală, care va fi însă finalizată abia în anul 1922, când ia ființă și al doilea post de învățător. Până în anul 1920 în Șiștarovăț au funcționat două școli primare: o școală confesională românească cu local propriu și cu un învățător, și o școală maghiară cu un învățător, într-un local închiriat.

În anii Primului Război Mondial școlile au rămas în cea mai mare parte fără învățători, care au fost mobilizați și trimiși pe front. Frecvența la cursuri și examene era foarte scăzută. Astfel, în 1917-1918, la Șiștarovăț au fost recenzați 115 copii de 6-12 ani, dar la examenul de la sfârșitul anului s-au prezentat numai 19 (învățător a fost Alexandru Budea).

La Varnița școala s-a înființat abia în anul 1929, în anul școlar 1929-1930 funcționând ca învățător Emanoil Berindei. Localul școlii se va ridica abia în anul 1932.

În satul Labașinț, localul vechii școli confesionale s-a dărâmat în 1925, astfel că în anul 1926 s-a ridicat un nou local pentru școală.

Nefrecventarea cursurilor școlare sau frecventarea neregulată a avut ca urmare consemnarea unui foarte mare număr de neștiutori de carte. La Șiștarovăț, în anul 1880, știau să scrie și să citească 145 de locuitori din 1.179 (12,3%), iar în 1910 știau să scrie și să citească 237 de locuitori din 1.232 (20,3%). În satul Labașinț, în anul 1880, din 558 de locuitori știau să scrie și să citească 70, iar în anul 1910 scriau și citeau 253 de locuitori din 702 (42,3%).

Învățătorii la școala din Șiștarovăț: Avram Neda (1813-1817), Ion Tomici (1817-1821), Cristofor Blagoescu, Dimitrie Tomici (1846-1873), Gheorghe Bocu (1873-1893), Petru Bugariu (1893-1894), Iulian Barzu (1894-1903), Antonie Blagoe (1904-1905), Gheorghe Adoc (1905-1906), Efrem Țigu (906-1907), Moise Lăbășan - suplinitor, Alexandru Budea (1907-1918), Petru Rotariu (1919-1927), Constantin Pistol (1927-1928), Aurel Zărie (1928-1930), Aurora Berindei (1930-1950), Emanoil Berindei (1930-1950, 1956-1961)), Petru Ursan (1950-1956), Ionel Bacșiș (1956-1957), Ionel Mili (1957-1958), Ion Blânzeanu (1957-1959), Aurelia Lazăr (1960-1969), Gheorghe Vlai (1969-1971), Doina Iovescu (1971-2000), Adela Avasilcăi (2000-prezent).

În anul 2003 s-a înființat în Șiștarovăț grădinița cu program normal, având-le ca educatoare pe Maria Botea (2003-2010), Mihaela Zepa (2010-2013), și Aura Denisa Kereji (2013-prezent).

Personalităţi

Ioan Suciu (1862-1939) - avocat, doctor în drept, om politic, deputat în parlamentul de la Budapesta, luptător pentru drepturile românilor din imperiul habsburgic, unul dintre principalii organizatori ai Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918; s-a născut la 1/14 decembrie 1862 în satul Şiştarovăţ (atunci în Comitatul Timiş); a urmat cursul primar în satul natal (1869-18730), şi a absolvit cursurile liceale la Arad; la recomandarea avocatului Mircea V. Stănescu, în 1882, după absolvirea liceului, a intrat ca secretar în cancelaria avocaţială a acestuia, pe care a părăsit-o pentru a-şi satisface stagiul militar, după care a revenit pentru scurt timp în cancelaria lui Mircea V. Stănescu, pe care a părăsit-o din nou, pentru a urma cursurile facultăţii de drept a Universităţii Regale din Budapesta, unde a legat prietenii cu alţi tineri români aflaţi la studii, fiind în două rânduri, între anii 1885-1886, preşedinte al *Societăţii studenţilor români Petru Maior* din capitala Ungariei; a încheiat studiile juridice la 24 decembrie 1887 şi a obţinut diploma şi titlul de doctor în drept în anul 1888; după un stagiu de trei ani a susţinut examenul de avocat, profesând fără întrerupere de la 22 iunie 1889 până la 31 ianuarie 1912, când s-a mutat la Ineu, unde a lucrat ca notar public până la 1 decembrie 1918; dr. Ioan Suciu a avut şansa de a fi antrenat efectiv într-un eveniment cu mare ecou în plan naţional: procesul generalului Traian Doda, intentat de autorităţile maghiare, care urma să aibă loc la Arad; *procesul Doda* a însemnat pentru Ioan Suciu „botezul" său în viaţa politică a românilor transilvăneni; Ioan Suciu a fost un vrednic continuator al lui Mircea V. Stănescu, prieten credincios al lui Mihai Veliciu, camarad de luptă cu Ioan Russu-Şirianu, Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop, Octavian Goga; intrarea în vâltorile luptei pentru libertate naţională a românilor din Transilvania a constituit-o alegerea sa ca membru în Congregaţiunea Comitatensă la conferinţa românilor din 3/15 decembrie 1895; în anul 1901 a fost cooptat, alături de Petre Truţia, Procopie Givulescu şi dr. Aurel Vlad, în Comitetul Central al Partidului Naţional Român, revenindu-i sarcina, în condiţiile absenţei lui Vasile Goldiş, de a fi raportorul Conferinţei Naţionale a Partidului Naţional Român din 10 ianuarie 1905 de la Sibiu cu privire la propunerea adoptării activismului politic; în anii 1905-1909 a fost deputat de Ineu al Partidului Naţional Român în parlamentul de la Budapesta; în anul 1910

a sprijinit înfiinţarea ziarului *Românul* la Arad, care a apărut la 1 ianuarie 1911; în anul 1906 a fost cooptat în direcţiunea Asociaţiei Naţionale Arădene (Astra); a fost membru al Consiliului Eparhial Arad din 1890, ca şi al unei importante instituţii financiar-bancare: *Banca Victoria* din Arad; a fost membru fondator al băncilor *Lipovana* şi *Mureşul* din Radna; a pus bazele *Tipografiei Concordia* din Arad; în anul 1916 a fost printre românii deportaţi şi internaţi în lagărul de la Şopron (Ungaria), unde a stat 7 luni; declaraţia de autodeterminare a românilor din Transilvania, adoptată la 12 octombrie 1918 la Oradea, a fost rodul insistenţelor sale, el stăruind în acest sens pe lângă Vasile Goldiş şi Aurel Lazăr pentru convocarea unei şedinţe a Comitetului Executiv al Partidului Naţional Român; a fost alături de Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop şi Iuliu Maniu la tratativele româno maghiare din 13-15 noiembrie 1918 de la Arad, în care s-a decis *totala separare* de Ungaria; conducerea Partidului Naţional Român l-a învestit cu misiunea pregătirii şi organizării Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia de pe 1 Decembrie 1918; după Marea Unire a făcut parte din noile structuri instituţionale de organizare şi conducere a Transilvaniei până la integrarea ei definitivă în cadrul României Mari; a fost ales în Marele Sfat Naţional Român şi a făcut parte din Consiliul Dirigent al Transilvaniei, în calitate de şef al resortului de organizare şi pregătire a Constituantei (1918-1919); în anul 1919 a devenit preşedinte al Consiliului Superior al Agriculturii (rang de ministru); după încetarea activităţii Consiliului Dirigent (10 aprilie 1920), a fost preşedinte al Comisiei Regionale de Unificare şi Descărcare a Serviciilor Publice din Transilvania; a rămas în Cluj până în anul 1929, în calitate de preşedinte al Baroului de avocaţi; a revenit în 1930 la Chişineu-Criş, unde şi-a deschis un birou notarial; a murit la 12 martie 1939, la 66 de ani, şi a fost înmormântat în Cimitirul Eternitatea din Arad.

Sever Bocu (1874-1951) - gazetar, om de cultură, om politic, deputat în parlamentul de la Budapesta; s-a născut la 19 noiembrie 1874 în satul Şiştarovăţ (Comitatul Timiş), unde a frecventat cursurile şcolii primare; a absolvit studiile secundare la Lipova; a fost înscris la Liceul Maghiar din Arad; în preajma examenului de bacalaureat a fost eliminat din şcoală întrucât a refuzat să poarte panglicuţa cu culorile drapelului maghiar; după absolvirea liceului a urmat studii superioare la Academia Comercială din Viena şi la L'Ecole des Hautes Etudes din Paris; a lucrat în redacţia revistei *Tribuna* din Sibiu împreună cu Septimiu Albini şi Ioan Russu-Şirianu;

între anii 1899-1912 a fost redactor-şef şi director la publicaţiile *Tribuna poporului* şi *Tribuna* din Arad; după sistarea apariţiei revistelor, în 1912 a trecut Carpaţii în Regatul României; s-a înrolat voluntar în armata regatului şi a participat la luptele de pe Jiu din Primul Război Mondial; a fost membru al Comitetului celor 12 de la Iaşi, poziţie din care a semnat fără rezerve declaraţia de război împotriva Austro-Ungariei, fapt care a avut ca urmare condamnarea sa la moarte, în contumacie, de către autorităţile imperiale; în anul 1917 a înfiinţat gazeta *România Mare*, care în 1919 a apărut şi la Paris; gazeta *România Mare* apărută la Kiev a fost editată pentru prizonierii români ardeleni din Rusia, din rândurile cărora Sever Bocu a format detaşamente de voluntari care, spre sfârşitul Primului Război Mondial au luptat alături de armata română contra Germaniei şi Austro-Ungariei; în Franţa a devenit membru al Comitetului Naţional pentru Unitatea Românilor de la Paris; în capitala Franţei a publicat lucrările *Les legions roumaines de Transylvanie, L'iredentisme roumain* (1918), şi *La question du Banat. Roumains et Serbes* (1919); a participat la Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920), după care s-a întors la Lipova; întâmplările acestor 46 de ani din viaţă le aşează pe hârtie şi le publică în volumul *Drumuri şi răscruci*; după 1919 editează publicaţiile *Voinţa Banatului* şi *Vestul*; în anii guvernării Partidului Naţional Ţărănesc a fost director al Directoratului Banatului; din anul 1922 a fost neîntrerupt în fruntea *Uniunii Voluntarilor Români din Primul Război Mondial*; a redactat şi condus ca director ziarul *România*, organul de presă al Partidului Naţional Român; în anul 1923 a fost ales preşedinte al Organizaţiei Partidului Naţional Român din Judeţul Timiş-Torontal, apoi preşedinte al organizaţiei Partidului Naţional Ţărănesc din judeţul Timiş-Torontal (1926), iar din 1936 vicepreşedinte al acestui partid pentru Ardeal şi Banat; odată cu venirea ţărăniştilor la putere este numit ministru al Banatului, fără portofoliu, în primul guvern condus de Iuliu Maniu; în scurta perioadă în care a ocupat funcţii decisive în plan politic şi administrativ a avut iniţiative pentru rezolvarea cerinţelor locuitorilor Banatului, un loc important ocupând în acest sens oraşul Lipova; după 1938 prezenţa sa în viaţa publică a fost tot mai restrânsă, limittându-se la activitatea parlamentară şi unele participări la manifestări cu caracter cultural; a revenit pe scena politică după 1944 în numele Partidului Naţional Ţărănesc, dar s-a retras din viaţa politică după 1946, reîntorcându-se las Lipova, unde a fost arestat în noaptea de 5-6 mai 1950

și întemnițat în închisoarea de la Sighetul Marmației, unde a murit pe 21 ianuarie 1951, la 75 de ani (îi împlinise în temniță, cu doar două luni și două zile înainte).

Iustin Iuliu Suciu (1873-1953) - preot, călugăr, profesor, doctor în teologie; s-a născut la 8 februarie 1873 la Șiștarovăț (Comitatul Timiș); primele clase ale școlii primare le frecventează în satul natal, continuându-le la școala maghiară din Radna, apoi la Arad; cursurile secundare le urmează la Gimnaziul Greco-Catolic din Beiuș, la Liceul Regesc din Arad, apoi la Gimnaziul de Stat din Sibiu, încheindu-le în anul 1891; a făcut studii superioare la facultatea de teologie a Universității din Cernăuți și a obținut titlul de doctor în teologie la 2 februarie 1898; în 1898 a funcționat ca practicant la Consistoriul Eparhial Oradea, iar în 1899 la Consistoriul Eparhial Arad; la începutul anului școlar 1900-1901 a fost numit prefect seminarial și profesor la Institutul Teologic din Arad; a fost ales definitiv în anul 1908 și a devenit titular în 1912; a predat *Isagogia Noului Testament, Exegeza Noului Testament, Ermeneutica biblică, Studiul biblic* și *Limba greacă*. între anii 1904-1905 a fost catihet la Școala Civilă de Fete, apoi la Școala Superioară de Fete din Arad (1909-1910 și 1917-1918); în 1914 a administrat și parohia din Sânicolaul Mic; a intrat în monahism la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, fiind hirotonit ca ierodiacon (1900), protodiacon (1901), ieromonah (1912), protosinghel (1927), arhimandrit (1928); în anul 1935 s-a aflat între cei șase candidați la scaunul episcopal al Aradului; contribuția sa la îmbogățirea în plan teoretic a teologiei românești este remarcabilă; a trecut la cele veșnice la 20 mai 1953 și a fost înmormântat în *Cimitirul Eternitatea* din Arad.

Economie

Ocupațiile de bază ale locuitorilor din satele Comunei Șiștarovăț au fost dintotdeauna agricultura și creșterea animalelor. Despre o schimbare evidentă și despre randament în agricultura satelor bănățene, în care se includ şi satele actualei Comune Şiştarovăţ, se poate vorbi abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Creșterea populației a determinat o extindere a terenurilor agricole tot mai departe de așezări, ceea ce i-a determinat pe proprietarii de pământ, pentru a economisi timpul pentru lucrări, să ridice locuințe temporare (sălașe), pe terenurile agricole mai

îndepărtate. Apariţia sălaşelor a fost stimulată şi de legea din 1860 prin care se interzicea aducerea în sat a grâului netreierat, a plevei, a paielor şi a nutreţurilor. După emiterea acestei legi locuinţele temporare (sălaşele), au devenit permanente.

În anul 1896 groful Robert Zelinsky din Neudorf a cumpărat teren agricol în suprafaţă de 1.000 de jugăre cadastrale de teren arabil, păşune şi pădure în detrimentul locuitorilor satului Şiştarovăţ. Pentru a munci pământul, groful a adus mai multe familii, majoritatea de etnie maghiară, dar au fost şi câteva familii de români aduse din satul Chesinţ.

Satul fiind aşezat în zonă de deal, terenul arabil era mai puţin productiv. Pentru a obţine producţii satisfăcătoare sătenii fertilizau solul cu gunoiul de grajd sau îl gunoiau cu oile. Rotaţia culturilor era de asemenea un alt mijloc de revitalizare a solului. Obţinerea unor noi suprafeţe de cultivat se făcea prin incendiere supravegheată, desţelenire şi târşire, de unde şi denumirea de *Târşeli* dată unei părţi de hotar al satului Şiştarovăţ.

Până la mijlocul secolului al XX-lea se foloseau la muncile agricole atelaje trase de cai, boi sau vaci. Boii erau de culoare roşie şi talie mică, la fel şi caii. În secolele XVIII-XIX păioasele se secerau; abia după 1900 s-a introdus coasa. Treieratul păioaselor se făcea cu cai sau boi, pe arie. În al patrulea deceniu al secolului al XX-lea s-a extins utilizarea batozelor pentru treierat.

Porumbul se semăna *pe brazdă* sau, mai rar, în cuiburi, cu sapa.

Pomicultura era favorizată de terenul deluros, ponderea revenind prunului.

Animalele erau folosite la muncile agricole sau pentru produse alimentare de bază pentru hrana locuitorilor. În anul 1828 în sat erau 666 de cornute, 641 de ovine, 364 de porcine, 40 de cabaline şi 27 de caprine, iar în 1911 erau 713 cornute, 1.183 de ovine, 358 de porcine, 149 de cabaline şi numai 3 caprine.

Albinăritul nu a fost o ocupaţie de bază a locuitorilor satului Şiştarovăţ. Prisăcile erau amplasate în grădina casei, în aer liber sau adăpostite.

Analizând după starea agriculturii, nici starea locuitorilor comunei nu era îmbucurătoare. Exproprierea şi împroprietărirea locuitorilor, care a început în 1921, nu a dat roadele aşteptate, aceasta şi din cauză că procesul de împroprietărire a fost de durată, încheindu-se cu mare întârziere, după anul 1930.

Odată cu instaurarea regimului comunist a început prigoana asupra familiilor înstărite, fiind declarați chiaburi pe toți cei care au folosit de-a lungul timpului munca plătită pentru cultivarea pământului. În satele Șiștarovăț și Varnița au fost declarați chiaburi 31 de capi de familii de chiaburi; este limpede că nu au avut de suferit doar capii de familii, ci familiile în integralitatea lor.

Comuna Șiștarovăț a rămas încontinuu cu profil economic agrar; în anul 1971 dispunea de 5.348 ha suprafață agricolă (40% teren arabil, 49% pășuni și fânețe naturale, 11% vii și livezi). Pe teritoriul comunei își desfășurau activitatea trei Cooperative Agricole de Producție (Șiștarovăț, Cuveșdia, Labașinț), cu 476 de membri cooperatori provenind din 390 de familii. Cele 3 CAP dispuneau de 3.294 ha suprafață agricolă, din care 1.582 ha teren arabil. În structura suprafeței cultivate și a producției vegetale, cea mai mare pondere o dețineau culturilor de grâu, porumb și floarea soarelui.

Industriile casnice erau reprezentate de țesutul articolelor de îmbrăcăminte. O adevărată artă era țesutul *ponevilor* (pături de lână), și *cilimurilor* (covoarelor), țesutul și brodatul *opregelor* și cusăturilor cu motive românești.

Meseriile atestate de documentele de arhivă sunt: *faur* (fierar), croitor, rotar, dogar, cizmar/pantofar.

Instaurarea regimului comunist și colectivizarea agriculturii a produs și în Comuna Șiștarovăț schimbări importante, în acea perioadă inițiindu-se și primele activități cu caracter industrial: o moară și patru cazane de distilat țuică.

Folclor, tradiții, datini, obiceiuri

Portul popular

Costumul bărbătesc era constituit din izmene largi, albe, din pânză de cânepă sau bumbac (mai rar), în mai mulți lați și întărită (apretată), prevăzute în partea de jos cu o mică broderie (*colțișor*), iar în partea de sus cămașă largă, strânsă la gât, cusută pe piept și la *pumnași* cu *arămizi* (un fel de ață strălucitoare). Cămașa era strânsă în talie cu o curea lată numită *chimir*. Pe deasupra se purta *laibăr* (vestă), de șubă albă, dar ornamentat cu motive florale sau geometrice de culoare neagră. Iarna se purta un *căbat* scurt sau *șubă.* Pe cap se purta pălărie de păr sau de oaie vara și căciulă

din piei de oaie sau de miel iarna. Pe timpul iernii izmenele se înlocuiau cu *cioareci* - pantaloni confecţionaţi din şubă de lână ţesută în casă, ornamentaţi uneori cu aplicaţii verticale de şnur negru.

Bărbaţii încălţau vara opinci, iar iarna cizme cu tureac înalt sau bocanci. Cei mai săraci încălţau opinci şi iarna, învelindu-şi piciorul în *obiele* - bucăţi de cârpă înfăşurate pe picior şi legate cu *nojiţele* de la opinci. Până prin anii 70 ai veacului al XX-lea bătrânii mergeau chiar şi la biserică cu opinci. În partea de jos la opincă puneau obiele albe, iar pe gleznă obiele din lână colorată.

Costumul femeiesc era compus din poale albe din pânză de cânepă sau de bumbac ţesută în casă la război, în faţă *zăvelcă neagră* de *somot* (catifea), ornamentată cu motive florale, brodată cu fir metalic auriu şi/sau argintiu; la spate *opreg* cu petec de fir metalic auriu cu ciucuri roşii sau negri, care atârnau. În partea de sus se purta *spăcel* (cămaşă largă), tot din pânză albă ţesută, vara *laibăr* negru (vestă), iar iarna *pieptar* cu flori (cojoc). Pe cap fetele purtau *salbă de cocori* (cârlionţi făcuţi din păr şi prinşi cu *ciotori* -agrafe), şi bani pe codiţe, iar femeile aveau de asemenea bani pe cap, acoperindu-se cu o *cârpă* mare (năframă). La începutul secolului al XX-lea a apărut *sumna* (fusta) peste poale. La gât femeile din familii înstărite purtau salbă de galbeni, iar cele din familii mai sărace salbă de taleri. În picioare purtau vara opinci, iar iarna ghetuţe, această din urmă încălţăminte instituindu-se cu timpul ca adevărată modă a locului.

Datinile şi obiceiurile de familie, aşa cum s-au transmis de-a lungul secolelor, se încadrează şi la Şiştarovăţ în tipologia generală bănăţeană. Şi aici elementele laice s-au întrepătruns cu elementele religioase, fiind greu de separat.

Ritualul *slobozirii apelor* trebuie pus în legătură cu *setea mortului.* Pentru cel decedat înainte de Paşti, *căratul apei* se făcea în prima zi şi a doua zi după înmormântare şi între Paşti şi Rusalii, iar pentru cel decedat după Rusalii *căratul apei* se făcea în prima şi a doua zi după înmormântare şi în anul următor între Paşti şi Rusalii. La *Joia Mare se cară* apă pentru toţi morţii familiei. Apa este *cărată* de o femeie, la 24 de case la rând şi golită în găleata casei, muncă pentru care primeşte *ţoale dă pomană*. Între Paşti şi Rusalii, la fântâna de la care *se cară apă* se pune în fiecare colţ al fântânii câte un colac, bani şi lumânări. La Şiştarovăţ, *căratul apei* se făcea de la *izvorul Firigeu* (Feredeu).

Turism

O atracție pentru turiști sunt sărbătorile locale, cu deosebire ziua în care se sărbătorește hamul bisericii ortodoxe, *Adormirea Maicii Domnului*, în fiecare an la 15 august, prilejuind *Ruga* (tradițională în Banat), când se adună din nou, ca într-o mare familie, alături de localnici, fiii satului plecați pe alte meleaguri și oaspeți veniți din localitățile apropiate.

În satul Șiștarovăț s-au înființat și funcționează tabăra pentru copii *O întindere de mână*, cu o capacitate de cazare de 80 de locuri, și *Tabăra Creștină MIA* (Misiune în Acțiune).

În satul Cuveșdia a fost dat în folosință un centru de reabilitare pentru copii cu 35 de locuri, localul care-l găzduiește fiind reabilitat în întregime.

Firma SC Agro Sirene operează în satul Labașinț un proiect agroturistic de mari dimensiuni: *Agro Village - The Art of Living*, pe aproape 150 ha, cu multiple facilități pentru turiști.

Comuna Șiștarovăț dispune și de două „argumente" importante pentru turism și pentru turiști: izvoarele minerale situate de-a lungul DJ 572 și lipsa totală de poluare industrială.

Bibliografie

Bocu, Sever, *Drumuri și răscruci. Memorii* (ediție îngrijită de Cornel Ungureanu și Viorel Marineasa), Ed. Marineasa, Timișoara, 2005.

Bogdan, Doru, *Dr. Ioan Suciu - părinte al patriei*, Ed. Viața arădeană, Arad, 1999.

Boia, Stelean Ioan*, Șiștarovăț. Monografie*, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

https://primariasistarovat.ro/istoric/.

Munteanu, Ioan, *Sever Bocu. 1874-1951*, Ed. Mirton Timișoara, 1999.

Serviciul Național al Arhivelor Naționale Arad, Fond Primăria Comunei Șiștarovăț (1920-1983).

Serviciul Național al Arhivelor Naționale Arad, Fond personal Suciu Ioan (1867-1951).

Studia Censualia Transilvanica. Recensământul din 1880. Transilvania, Editura Staff, 1997.

Studia Censualia Transilvanica. Recensământul din 1900, Transilvania, Editura Staff, 1999.

Studia Censualia Transilvanica. Recensământul din 1919, Editura staff, 1999

COMUNA ȘOFRONEA

dr. Sorin Bulboacă

Denumiri

Șofronea: *Sofronya, Kéthsopron*.
Sânpaul: *Zenthpauli, Sanctus Paulus, Szentpál*.

Repere geografice

46°16′42″N, 21°18′56″E; altitudinea: 104 m; suprafață: 34,9 km^2 (3.490 ha, din care 185,64 ha intravilan și 3.304,36 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Zimandu Nou la est, Municipiul Arad la sud, Comuna Iratoșu la vest, Orașul Curtici la nord.

Scurtă prezentare

Comuna Șofronea este alcătuită din satele *Șofronea* (reședință comunală), și *Sânpaul* și este poziționată în vestul Județului Arad, în plină

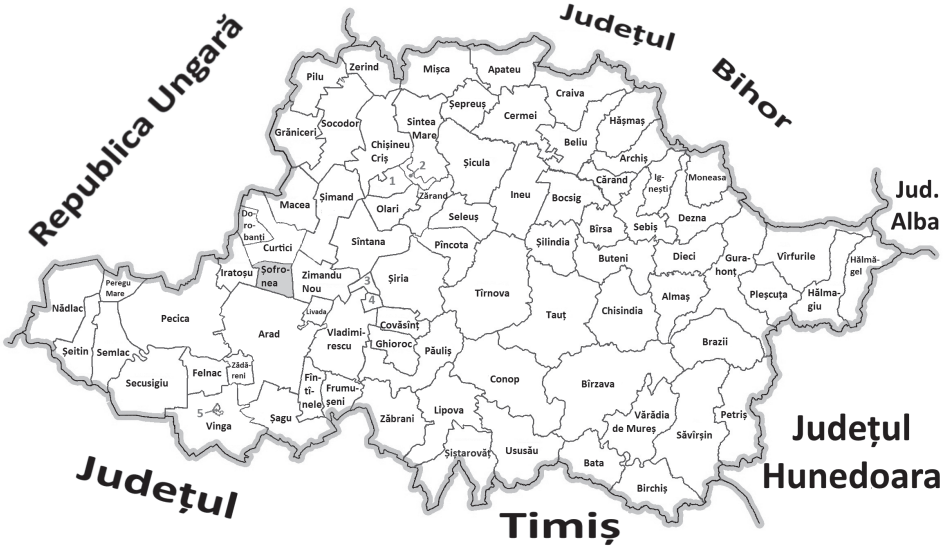

Câmpie a Aradului, pe partea dreaptă a râului Mureș, în *Crișana*. Este o comună tipică de câmpie, fără cursuri de ape curgătoare, cu habitatul de tip grupat, sistematizat după sistemul imperial habsburgic: străzi în linie dreaptă, intersecții în unghiuri drepte, parcele egale, case poziționate la una dintre marginile longitudinale ale parcelelor, foarte aproape de trotuar, poziționate perpendicular față de stradă.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată, satul Șofronea având gară la magistrala feroviară care leagă România de Ungaria prin Arad-Curtici-Lőkösháza-Budapesta.

Prin Șofronea trece drumul rutier județean DJ 709B Arad (ieșire din DN 7)-*Șofronea*-Curtici-Macea-Sânmartin-Grăniceri-frontiera cu Ungaria (spre Aletea-Chitighaz-Gyula- Békéscsaba).

Satul Sânpaul este legat de satul reședință comunală prin drumul comunal DC 108 ieșire din DJ 709C-*Sânpaul-Șofronea*-Utviniș-Zimandcuz (inserție în DN 79).

Istoric

***Prima atestare documentară*:** *Șofronea* la 1436, *Sânpaul* în sec. XII, la 1217, ca *praedium*.

Cele mai vechi urme ale prezenţei omeneşti în raza actualei comune s-au descoperit la circa 200 m vest de satul Şofronea, într-un loc în care, pe o mică movilă, a fost identificată o necropolă din epoca bronzului. Existenţa,mai apoi a unei aşezări dacice în zonă este indicată de descoperiri monetare accidentale, dintre care se remarcă o drahmă de Dyrrhachium (mijlocul secolului II î.Hr), care indică legăturile comerciale ale acestei comunităţi cu colonia grecească de pe coasta Adriaticii. În secolele III-IV d.Hr. a existat o aşezare sarmatică în zona *Cărămidărie*, aici fiind descoperite cinci morminte de inhumaţie.

În secolul XV este pomenit satul *Ketsopron* sau *Kethsofronya* (actualul sat Șofronea), ca făcând parte din domeniul Herczegh (1436, 1446), apoi din cel al Iui loan de Hunedoara (1454). În perioada 1553-1561 sunt consemnate 24 de sesii iobăgeşti aparţinând domeniilor nobilare Abrahamffy, Banffy, Farkas, Katay, Dely, Kerecsenyi, Serjenyi şi Szekely.

La mijlocul secolului al XVI-lea Șofronea a fost ocupată de turci, fiind înregistrate 34 de familii de țărani în 1567 şi 64 de familii în 1579.

În veacul al XVII-lea Șofronea s-a aflat sub administrație otomană până în 1699. După pacea de la Carloviț Șofronea intră sub administrație habsburgică, fiind colonizați aici grăniceri pentru paza frontierei pe Mureș. După anul 1732 au avut loc colonizări grănicereşti în Comitatul Arad, observându-se unele schimbări în componenţa etnică a unor localităţi. După 1741 grănicerii trec la desţelenirea pustelor fără aprobarea comitatului, producându-se o asimilare a populaţiei militare cu ţărănimea, fapt care a dus la includerea Comunei Şofronea în sistemul grăniceresc în 1743. În anul 1745 satul Şofronea a intrat în posesia familiei Kaszony, iar în anul 1752 în posesia ducelui Rinaldo de Modena.

La începutul secolului al XIX-lea a început procesul modernizării domeniilor şi al licitării domeniilor erariale, în acest proces fiind cuprins şi satul Șofronea în anul 1812. După dispariţia robotei, cei mai mulţi moşieri au mărit numărul argaţilor, iar pământul l-au dat spre lucru *în parte*, la Șofronea acest fenomen fiind semnalat la sfârşitul anului 1863.

În anul 1889 domeniul Șofronea, care măsura 922 de iugăre cadastrale (aproximativ 460 de hectare), a fost cumpărat de Purgly János, care a cultivat cereale, plante tehnice, viță de vie, iar pentru a avea mână de lucru a adus 42 de familii de slovaci din Nădlac, cărora le-a dăruit locuri de casă în Șofronea.

Odată cu stabilirea la Şofronea a baronului Purgly János, mare proprietar de pământuri, localitatea a cunoscut un remarcabil avânt economic și a dobândit un complex rezidenţial care astăzi constituie principalul obiectiv turistic al comunei -*Castelul Purgly*, construit în 1889. Baronul Purgly s-a dovedeşte a fi un bun gospodar, ocupându-se în mod nemijlocit de proprietate, făcând din ea o fermă model, statut care se va menţine şi după unirea cu România, până la reforma agrară din 1945. Castelul Purgly a fost dotat la începuturile sale cu un bazin de apă de 10.000 l şi cu o capelă în apropiere. Parcul înconjurător avea copaci de soi, flori exotice și era bine întreţinut.

În anul 1901 fiica mai mică a baronului Purgly, Magdolna (Magdalena), s-a căsătorit cu tânărul ofițer *Horthy Miklós*, care avea să se facă remarcat în Primul Război Mondial, fiind căpitan de navă de război, apoi comandant al flotei austro-ungare din Adriatica, ajungând în 1920 la conducerea Ungariei în calitate de regent, calitate pe care a menținut-o până în anul 1944. Magdolna a fost soţia amiralului Horthy Miklós timp

de 56 de ani, din 1901 până în 1957, la decesul acestuia, şi i-a supravieţuit doi ani, murind în 1959 la Estoril, Portugalia.

Situaţia complicată din 1918 l-a determinat pe Purgly János să-şi înproprietărească lucrătorii cu locuri de casă. Măsura a sporit atractivitatea economică a comunei, astfel că mai multe familii de țărani din localităţile învecinate s-au aşezat în Șofronea. Urmaşul lui Purgly János şi moştenitorul principal al averii a fost Purgly László, care s-a căsătorit cu Margit, o tânără bogată din zona Căpâlnaşului, căsătorie care s-a sfârşit tragic, prin sinuciderea baronesei în ziua de 4 septembrie 1922. Aceasta nu a mai putut suporta infidelităţile soţului, punându-şi capăt zilelor. După moartea soţiei baronul s-a căsătorit cu sora acesteia, supravieţuindu-i şi ei, prinzând şi primii ani ai comunismului, văzând astfel ruinarea şi dispariţia proprietăţii sale prin confiscarea ei de către noul regim. A fost arestat şi internat o perioadă la Târgu Jiu, apoi a fost închis în pivniţa casei în care se afla sediul parohiei bisericii luterane din Arad cunoscută sub numele de *Biserica Roşie*, ridicată cu ajutorul consistent al familiei Purgly. Aici a murit de inaniţie baronul care a deţinut cândva o fermă agricolă model, care a folosit cele mai moderne tehnologii ale vremii, a cultivat cereale din cele mai bune soiuri şi a crescut animale din rase de mare productivitate. Locuitorii din Şofronea, pe care el i-a ajutat şi care l-au apreciat, au încercat să-i aducă pachete cu mâncare la locul detenţiei, dar au fost împiedicaţi de autorităţi să-şi împlinească datoria creştinească faţă de binefăcătorul lor. A fost înmormântat alături de cea de-a doua soţie, în Cimitirul Eternitatea din Arad.

Imediat după 23 august 1944, la Șofronea a fost capturat un tren-atelier hitlerist, iar în 13 septembrie 1944 o subunitate a Diviziei I Cavalerie a luptat cu mult curaj împotriva trupelor hitleriste și a celor hortiste. În randul eroilor care au luptat aici a fost și tânărul voluntar Virgil Iovanaș, în vârstă de doar 15 ani, elev al Liceului Industrial din Arad, care a plătit cu viața fapta sa de vitejie. În anul 1973, în parcul din fața Școlii Generale din Șofronea a fost ridicat monumentul elevului erou Virgil Iovănaș. Bustul din bronz a fost conceput și realizat de sculptorul arădean Mihai Păcurar.

Satul *Sânpaul* este consemnat documentar pentru prima oară în anul 1217. În 1343 este menționată familia nobilior din Sânpaul. Satul apare și în acte din anii 1376, 1379, 1384 și 1405. În anul 1411 și 1471 Sânpaul apare ca *oppidum* (târg). În anul 1500 satul era parte a domeniului nobiliar Országh. Localitatea este consemnată documentar și în veacul al XVII-lea (în 1642, 1647 și 1667).

Monumente

Castelul Purgly - a fost construit în anul 1889, în stil secession, iar anexele şi parcul ocupă o suprafaţă de 3,36 ha. Corpul central, construit într-un stil eclectic, este inspirat de modelul Castelului Huniazilor de la Hunedoara. Planul, cu multe decroşuri, cu ornamentaţia faţadelor bogată şi cu elemente de ambianţă din interior sculptate în lemn de teck (tavanul sălii de recepţii), sunt şi astăzi în măsură să uimească. Din 1951 castelul a fost sediul CAP Șofronea până la revoluția din decembrie 1989, clădirea ajungând într-o avansată stare de degradare. Cu finisaje exterioare bogat dantelate și prevăzut cu o serie de ieșinduri și turnulețe, ca în arhitectura feudală, castelul a fost restaurat în anii 1968-1969, iar în interior i s-a menținut forma inițială. După căderea comunismului castelul a fost preluat și renovat de Fundaţia Humanitas-Gura Popii condusă de Daniel Negrea. Investiția fundației în restaurarea castelului s-a ridicat la 2,5 milioane de euro, dar a transformat locul într-o atracție a Judeţului Arad.

Monumentul eroilor - ridicat în amintirea luptelor din august și septembrie 1944.

Monumentul elevului erou Virgil Iovănaș, ridicat în anul 1973 în parcul din fața Școlii Generale din Șofronea, școală care îi poartă numele.

Demografie

Șofronea: 1880 - 341 de locuitori*;* 1910 - 753; 1941 - 1.200.

Sânpaul: 1558 și 1564 - 39 de sesii iobăgești; 1567 - 37 de familii; 1579 - 30; 1851 - 280 de familii de grădinari de tutun; 1910 - 802 locuitori.

Comuna Șofronea: 1930- 1922 locuitori; 1956- 2244 persoane; 1966- 2447 suflete; 1972-2 563 locuitori; 1977- 2787 locuitori; 1992- 2551 persoane; 2002- 2 566 suflete; 2011- 2.575 locuitori.

Conform recensământului din 2011, majoritatea locuitorilor sunt români (63,96%), cu o minoritate de maghiari (32,47%). Pentru 3,18% din populație, apartenența etnică nu este cunoscută. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (53,48%), dar există și minorități de romano-catolici (31,26%), baptiști (5,86%), adventiști de ziua a șaptea (3,38%) și reformați (1,28%). Pentru 3,26% din populație, nu este cunoscută apartenența confesională.

Biserica

În prezent, în comună funcționează 5 biserici: una ortodoxă, două catolice, una baptistă şi una adventistă.

Biserica Catolică

Între 1332-1337 este consemnată documentar biserica catolică din Sânpaul.

Biserica Ortodoxă

În anul 1925, mai multe familii de români din Nădlac s-au stabilit în Şofronea, punând bazele primei parohii ortodoxe. Parohia Șofronea a fost înființată în jurul anului 1927. Comunitatea s-a mărit în 1932 prin stabilirea în Șofronea a unor familii din Curtici, Macea şi Grăniceri. În 1935 s-a solicitat sprijin material pentru edificarea unui lăcaş de cult. Lucrările au început în vara anului 1938, după planurile arhitectului Rafiroiu din Timişoara, şi s-au încheiat în anul 1942. Primul preot titular în această parohie a fost învățătorul Vichentie Gules, care a absolvit un curs de 6 luni, apoi a fost hirotonit.

Biserica Baptistă

Naşterea bisericii baptiste din Şofronea este legată de localitatea Nădlac, unde credinţa a început înainte de anul 1900. Nădlăcanilor li s-a promis pământ dacă vor veni la Şofronea. Între cele 67 de familii care au venit în Şofronea erau 9 familii de credincioşi baptişti**.** Construcţia actualei clădiri s-a finalizat în toamna anului 1974. Din luna februarie a anului 1992 biserica este păstorită de Sorin Aioanei. În ianuarie 1994 au fost ordinaţi primii prezbiteri din istoria bisericii: Mihai Mariş, Ghiţă Holhoş şi Ghiţă Ţărău. Biserica are un cor mixt, dirijat de Cadmiel Holhoş şi Ghiţă Holhoş, orchestră de mandoline şi instrumente de suflat, dirijate de Dorin Ciupuligă, Paul Ciupuligă, şi Corneliu Holhoş. În prezent biserica numără peste 200 de credincioşi.

Biserica adventistă

Cultul adventist de ziua a şaptea a apărut în Şofronea în perioada interbelică. În perioada comunistă comunitatea a fost persecutată din greu,

iar în prezent biserica numără peste 100 de membri, conduși spiritual de pastorul Ioan Pop.

Școala

Școala confesională ortodoxă din Șofronea s-a înființat în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. În perioada interbelică au frecventat cursurile peste 200 de elevi tot atunci fiind construit un local de școală modest.

După 1990 școala din Șofronea a primit numele *Virgil Iovănaș* (vezi mai sus capitolul *Istoric*, penultimul paragraf, și capitolul *Monumente*, ultimul aliniat).

În anul 2015 a fost dat în folosință un nou corp de clădire pentru școală.

Personalități

Magdolna Purgly de Jószáshely (n. 10.06.1881, Șofronea, m. 8.01.1959, Estoril, Portugalia), soția lui Horthy Miklós (vezi mai sus capitolul *Istoric*, paragrafele 7, 8, 9).

Economie

Principala activitate economică și sursă de venituri pentru populația satului Șofronea a fost dintotdeauna cultivarea cerealelor și, într-o măsură mult mai mică, creșterea animalelor. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Purgly János a început să cultive pe domeniul său viță de vie și plante tehnice (in, cânepă). În anii ’30 ai secolului al XX-lea s-a înființat în extravilanul satului un foarte modern abator care procesa carne de porc și de pasăre (în perioada comunistă procesa 4.000-5.000 de tone de carne pe lună și avea peste 500 de angajați); abatorul funcționează și astăzi, însă mult mai modest.

În secolul al XVIII-lea, în Șofronea funcționa Hanul Ciarda care, după 1800, a devenit stație de poștalion, care s-a desființat în 1856.

Obiective turistice

- *biserica ortodoxă* din satul Șofronea;
- *Castelul Purgly* din Șofronea, înscris în patrimoniul național, construcție din secolul al XIX-lea;
- *izvoarele termale*;
- *ștrandul* din Șofronea, preferat de turiști datorită zonei de agrement și calităților terapeutice ale apei termale extrase de la o adâncime de 903 metri, având calități în tratarea reumatismului degenerativ și articular, a depresiilor și astmului bronșic.

Bibliografie

Arhiva Națională Ungară, Budapesta, Reg. Dec. E/159.

Ardelean Aurel, Hegyi Tiberiu, Lăzărescu Dan, *Județele patriei. Arad, monografie*, Editura Sport-Turism, București, 1979.

Dragomir, Silviu, *Studii de istoria românilor din teritoriul diecezei arădene*, în revista Transilvania, Sibiu, 1917.

Truță Horia, Demșea Dan, *Însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din județul Arad*, Editura Nigredo, Arad, 2007.

COMUNA TAUȚ

dr. Ioan Biriș

Denumiri

Tauț: *Feltóth*, *Thout*, *Taucz*.
Nadăș: *Zarandnádas*, *Nadasy*, *Nades*.
Minișu de Sus: *Felmenes*, *Felsomenes*.
Minișel: *Alsomenes*, *Kresztamenes*, *Minișul de Jos*.

Repere geografice

46°12′40″ N, 21°56′50″ E; altitudine: 141 m; suprafață: 206,06 km^2 (20.606 ha, din care 400 ha intravilan, 20.206 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Chisindia la nord-est şi est, Comuna Bârzava la sud-est şi sud, Comuna Conop la sud și sud-vest, Comuna Târnova la sud-vest, vest și nord-vest, comunele Șilindia și Buteni la nord.

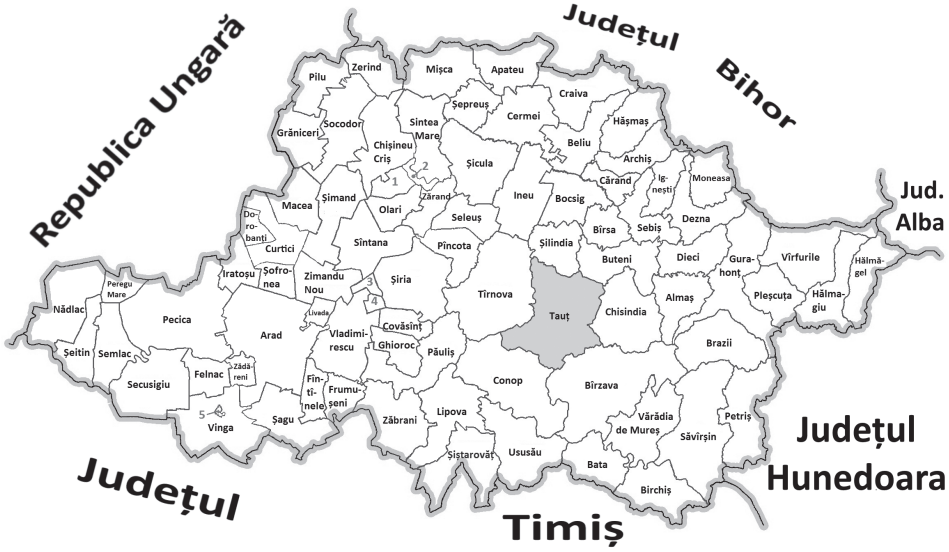

Scurtă prezentare

Comuna Tauț este o unitate administrativ-teritorială poziționată în centrul Județului Arad (ușor spre sud-est), pe partea dreaptă a râului Mureș (*Crișana*), în Dealurile Cigherului (la poalele vestice ale Munților Zărandului, la contactul acestor munți cu Câmpia Aradului), și este formată din satele *Tauț* (reședință comunală), *Nadăș*, *Minișel* și *Minișu de Sus* (numele corect al acestui din urmă sat este *Minișu*, fără *l* ca articol). Satele Nadăș, Minișel și Minișu de Sus sunt poziționate în depresiuni intramontane ale Munților Zărandului, iar satul Tauț este amplasat la limita extrem-vestică a Dealurilor Cigherului, la contactul acestor dealuri cu Câmpia Aradului, pe partea stângă a micului râu Cigher (afluent de stânga al Crișului Alb). În anul 1970 s-a construit un baraj de pământ pe râul Cigher, la aproximativ 3,5 km în amonte de satul Tauț, în scopul regularizării cursului de apă și evitării inundațiilor care se produceau periodic. Barajul a generat Lacul Tauț, cea mai mare acumulare de apă din județ, cu suprafața de 300 ha și cu adâncimea de aproximativ 6 m.

Pe teritoriul comunei, în extravilanul satului Tauț, este amenajată o parte a poligonului de antrenament și tir pentru artilerie ușoară și artilerie grea Dud-Tauț al armatei României, acesta fiind, ca mărime, al doilea poligon de antrenament pentru artilerie țară. Suprafața ocupată de poligon în Comuna Tauț este de aproximativ 1.232 ha. Suprafața totală a poligonului este de aproximativ 2.152 ha; diferența de suprafață se află pe teritoriul Comunei Târnova, în extravilanul satului Dud.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este conectată la calea ferată, cea mai apropiată stație de tren fiind gara Târnova Zărand, la aproximativ 12 km distanță.

Comuna este străbătută prin satele Nadăș și Tauț de drumul rutier județean DJ 708A Conop (ieșire din DN 7)-*Nadăș*-*Tauț*-Dud-Târnova (inserție în DJ 792C).

Satul Minișel se leagă de satul reședință comunală prin drumul comunal DC 61 Minișel-inserție în DJ 708A.

Satul Nadăș se leagă cu satul Conop din comuna omonimă prin drumul comunal DC 61A ieșire din DJ 708A-Nadăș-Conop (inserție în DN 7).

Satul Minișu de Sus se leagă de satul reședință comunală prin drumul comunal DC 62 Minișu de Sus-inserție în DJ 708A.

Satul Tauț se leagă de satele Camna și Luguzău din Comuna Șilindia prin drumul comunal DC 63 Tauț (ieșire din DJ 708A)-Camna-Luguzău (inserție în DJ 792C).

Distanțe față de orașe: Arad - 43,5 km, Pâncota - 10 km, Ineu - 15 km, Sebiș - 31 km, Lipova - 42,5 km, Timișoara - 96 km, Oradea - 105 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Tauț* la 1187, Ordinul Ioaniților; 1238 - Ioaniții din Tauț dispun de 6 ambarcațiuni pentru transportul sării pe Mureș); *Nadăș* la 1332, 1337 - Lista dijmelor episcopale, Protopopiatul Pâncota; 1437 - Domeniul Herczegh); *Minișu de Sus* la 1561 - Domeniul Ratkay; 1612 - Domeniul Keresztessy); *Minișel* la 1560; 1561 - Domeniul Episcopiei Oradea Mare).

Aproape de hotarul Comunei Tauț cu Comuna Conop au existat exploatări de piatră încă din epocile arhaice, mărturii elocvente în această direcție fiind vârfuri de sulițe, topoare, cuțite, arcuri și săgeți datând din mai multe perioade ale epocii pietrei cioplite descoperite aici. Mărturiile neolitice sunt prezente și ele pentru această zonă. În primăvara anului 1975 a fost descoperită la Tauț o așezare eneolitică aparținând *Culturii Tiszapolgár*; respectiva așezare era situată la capătul de vest al localității de azi, în imediata apropiere a râului Cigher, pe o movilă izolată, numită de localnici *Deluț*; movila are un diametru de 100 m la bază și o înălțime de 10-12 m și oferă o bună poziție strategică. Urmele materiale descoperite aici constau din fragmente ceramice, chirpici, fragmente de vatră etc.

Bogatul tezaur de monede dacice din secolul al III-lea î.H. descoperit la Șilindia (foarte aproape de Tauț), demonstrează că locuitorii zonei stăpâneau foarte bine prelucrarea metalelor. Romanii și - au dat seama de importanța strategică a zonei, nu întâmplător ridicând limesul (valul de pământ), de la Sâmbăteni, Ghioroc, Șiria până în Munții Codru Moma.

În hotarul satului Tauț au fost identificați doi denari romani emiși de împărații Septimius Severus și Severus Alexander.

Localnicii au fost nevoiți să se apere și să reziste valurilor succesive de migratori - vizigoții și ostrogoții în secolele II-IV, hunii în anii 434 - 453, gepizii și avarii la mijlocul secolului al VI-lea, slavii în secolele VI-VIII), bulgarii în anii 679-680, ungurii după 896, pecenegii, cumanii

ori tătarii. Experiențele anterioare, dar și cele ale istoriei pe care au trăit-o, le-au impus o strategie de apărare a zonei concretizată prin ridicarea unor cetăți de apărare începând de la Defileul Mureșului (Șoimoș și Lipova), continuând pe lângă Culmea Zărandului (Șiria), apoi în intrândul oferit de Cigher, la Agriș și Tauț, mai apoi la Ineu și Dezna. Cetatea de la Tauț face din această strategie de apărare a zonei Munților Apuseni.

În *Dealul Rujelor* de la Tauț, pe malul Cigherului, s-au descoperit urmele unei fortificații de refugiu în formă ovoidală, având aproximativ 450 m lungime și ocupând o suprafață de 0,7 ha, înconjurată de un val de pământ de 10 m lățime și 1-1,5 m înălțime și de un șanț adânc de 2-2,5 m. Situl se găsește pe terasa unui deal de formă ovoidală, cu înclinare spre nord-vest, spre râul Cigher care curge pe la poalele dealului. Sistemul de fortificare constă într-un șanț cu o deschidere de 6 m și valul de pământ plasat în spatele șanțului. Deși nu s-au făcut până în prezent cercetări arheologice sistematice la această fortificație, din ceea ce s-a descoperit până acum, mai ales în funcție de materialul ceramic descoperit și de suprafața solului la poalele dealului pe care se află fortificația, s-a estimat că este o cetate care datează probabil de prin secolele a VII-IX.

În locul numit *La Cetate* s-a identificat un cimitir timpuriu cu mai multe cavouri (datate în secolele XI-XIII), o biserică romanică având un altar circular, apoi un alt lăcaș în stil gotic, cu turn-clopotniță, monede din perioada lui Sigismund de Luxemburg, mai multe piese din fier, bronz, os și sticlă. Există ipoteza că în Cetatea Tauț ar fi fost prezenți templierii, dar în ceea ce îi privește pe cavalerii ioaniți, aceștia sunt clar atestați încă din 1187 (în documentul care, până acum, este primul în care se consemnează existența localității Tauț). Oricum, e vorba de o cetate importantă din moment ce Ordinul Ioaniților și-a așezat aici o parte dintre luptători pentru câteva sute de ani (în anul 1238 Ioaniții de la Tauț aveau 6 ambarcațiuni pentru transportarea sării pe Mureș). Prin comparație și păstrând proporțiile, am putea spune că Cetatea Tauț a jucat același rol strategic pentru Defileul Cigherului precum cetățile de la Șoimoș și Lipova pentru Defileul Mureșului.

În Evul Mediu, pe la 1396 localitatea Tauț este amintită ca *oppidum*, adică cetate întărită, semn că de multă vreme îndeplinea rolul strategic de care am vorbit, iar în 1465 este pomenită ca târg. În mod firesc, pe lângă astfel de cetăți pulsa o viață economică și socială care contribuia la rezis-

tența zonei. În perioada 1561-1564 la Tauț sunt consemnate 60 de sesii iobăgești. Peste doi ani, în 1566, otomanii cuceresc pe rând cetățile Șiria, Tauț, Ineu și Dezna, zona intrând sub ocupație turcească.

După mai bine de un veac, la 1691, cetățile amintite vor fi eliberate de sub dominația otomană și trecute sub stăpânire austriacă. Viața medievală din astfel de cetăți cunoaște o anumită elevație. La Tauț a fost descoperit un vechi manuscris al unei piese muzicale care a fost culeasă de călugării din localitate pe la 1725 (se pare că ar fi unul din cele mai vechi manuscrise de acest fel de pe teritoriul României), piesă care a fost publicată ulterior într-o culegere de muzică veche din Germania sub denumirea *Dans valah*.

Austriecii aduc cu ei și primele încercări de evidență strictă a populației și gospodăriilor. Redăm mai jos numărul de familii din satele actualei Comune Tauț rezultate din conscripțiile din 1715, 1720, 1746-1747 și 1771-1786.

Tauț: 1715 - 13 familii; 1720 - 10; 1746-1747 - 62; 1771-1786 - 200.

Nadăș: 1715 - 11 familii; 1720 - 11; 1746-1747 - 38; 1771-1786 - 123.

Minișel: 1715 -?; 1720 -?; 1746-1747 - 16; 1771-1786 - 41.

Minișu de Sus: 1715 - 9 familii; 1720 - 15; 1746-1747 - 17; 1771-1786 - 48.

Din 1732 zona Tauț trece în domeniul ducelui de Modena, domeniu care cuprindea doar în Țara Zărandului 122 de sate și 74 de puste. În acea perioadă are loc o îmbunătățire a comunicațiilor între localități, fiind construit drumul dintre Tauț și Nadăș, dar viața țăranilor iobagi nu s-a îmbunătățit. Pe lângă Răscoala lui Horia (1784), care a cuprins aproape toată Transilvania, au avut loc numeroase alte mișcări și revolte locale. Noii proprietari (noii domni), abuzau mereu în privința delimitărilor de teren, producându-se revolte ale iobagilor la Măderat, Drauț, Arăneag și Văsoaia, iar la Minișel izbucnește în 1820 o răscoală condusă de Teodor Tudor.

Începutul anului 1848 este marcat de refuzul iobagilor de a mai face robotă, fenomen înregistrat și în zona Tauț sub impactul revoltelor conduse de Avram Iancu. După Revoluția de la 1848, în comunele Tauț și Nadăș apar primari români, acesta fiind unul din câștigurile mișcării pașoptiste.

În primul Război Mondial localitățile din actuala comună Tauț au plătit un greu tribut în vieți omenești.

La Adunarea Națională de la Alba Iulia de pe 1 Decembrie 1918 au participat și delegați din aceste localități.

După Primul Război Mondial viața politică și administrativă este organizată în noul context al statului român. În perioada interbelică, mai ales înaintea alegerilor, la Tauț, Nadăș, Minișu de Sus și Minișel au fost prezenți în campanii electorale Iuliu Maniu, Ștefan Cicio Pop, uneori și Alexandru Vaida-Voevod și Octavian Goga.

La sfârșitul celui de-Al doilea Război Mondial zona Tauț și-a mai dovedit o dată importanța strategică, aici aflându-și refugiul numeroase familii din zona de șes a Județului Arad, până când trupele române și sovietice au venit și au respins armatele maghiară și germană dincolo de graniță.

În perioada postbelică localitățile Tauț și Minișu de Sus au fost cooperativizate, iar Nadăș și Minișel au rămas necooperativizate. Din 1968 fosta Comună Nadăș (împreună cu satul Minișel, pe care îl avea în administrare) a intrat în componența Comunei Tauț așa cum este ea în prezent.

Economie

Pe lângă agricultură și creșterea animalelor, pe cuprinsul Comunei Tauț s-au înregistrat de-a lungul timpului și activități de minerit, de exploatare a pădurilor și prelucrare a lemnului, de extracție a diatomitului ș.a. Documente istorice de la începutul secolului al XIV-lea vorbesc despre minerit la Nadăș și Tauț. La Nadăș funcționa pe la 1711 o mină de cupru. În hotarul comunei mai pot fi observate și astăzi mai multe guri de intrare în mine (pe văile Cimercea, Cigher, Vălcuța și Cilodia).

Multă vreme locuitorii din această zonă s-au ocupat cu *bocșăritul*, producând cantități de cărbune pe care le valorificau cu precădere pe piața de la Pâncota; urme ale acestei activități mai pot fi văzute încă și azi pe Cigher, Cimercea, Ceșa și Slatina.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea ia amploare exploatarea pădurilor și prelucrarea lemnului, la Nadăș fiind înființată fabrica de cherestea a lui Josif Grosz.

O oarecare amploare economică a luat într-o vreme extracția de diatomit de la Minișu de Sus, dar a fost oprită.

Creșterea animalelor a fost o constantă pentru localitățile comunei,

dealurile și pădurile din jurul satelor oferind condiții optime pentru această ocupație. Pe la 1828, de exemplu, media de jugăre de pământ pe o familie era de 3,4 la Tauț, 7,1 la Nadăș, 7,3 la Minișu de Sus și 3,8 la Minișel.

În anii ’60 din secolul al XX-lea a s-a făcut electrificarea localităților din comună. În 1970 s-a construit barajul de pe Cigher, rezultând Lacul de la Tauț. Au fost modernizate școlile din localitățile componente, dispensarele și căminele culturale, au fost construite mai multe poduri.

Populația

După cum relevă statisticile introduse începând cu stăpânirea habsburgică, numărul populației și al gospodăriilor a crescut și în comuna Tauț, mai ales în urma măsurilor tereziene și iosefine privind țărănimea. Pe lângă populația românească, majoritară în toate timpurile în toate localitățile comunei, găsim în anumite perioade și locuitori germani, maghiari, evrei, slovaci, croați și alte naționalități. Tabelul care urmează ne dezvăluie evoluția populației totale la nivel de comună pentru perioada 1869 - 2011:

Anul	**Populație totală la nivelul comunei**
1869	6069
1880	5742
1890	6712
1900	6851
1910	7577
1930	6848
1956	5451
1966	4596
1977	3770
1992	2849
2002	2177
2011	1779

Cifrele ne arată că numărul cel mai mare atins de populația totală a comunei Tauț (împreună cu Nadăș, Minișu de Sus și Minișel), s-a ridicat la 7.577 locuitori în anul 1910. De atunci, timp de un secol, populația totală se află constant în scădere, numărul locuitorilor fiind astăzi de peste 4 ori mai mic decât în 1910.

Biserica

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea satul Tauț era răsfirat pe dealurile dinspre Nadăș. În anul 1729, pe locul cunoscut astăzi drept *Satul bătrân*, a fost sfințită o biserică ortodoxă din lemn cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*, iar în 1786 a fost sfințită o nouă biserică, tot din lemn, dar cu hramul *Cuvioasa Parascheva*. Actuala biserică a început să fie ridicată în anul 1881, cu hramul celei vechi.

La Nadăș, biserica din lemn cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel* a fost târnosită în anul 1734, apoi o nouă construcție, tot din lemn, a fost aprobată în 1768. Actuala biserică, din piatră, cu hramul celei vechi, a fost ridicată în 1904.

La Minișu de Sus este consemnată în 1755 o biserică din lemn cu hramul *Înălțarea Domnului*, înlocuită în anul 1892 cu actuala biserică din zid, cu același hram.

La Minișel este atestată o biserică din lemn în anul 1825, înlocuită în anul 1862 cu actuala biserică din piatră, cu hramul *Înălțarea Domnului*.

În prezent, structura pe confesiuni religioase din comuna Tauț se prezintă astfel: ortodocși 82, 30%; penticostali 5,12%; greco-catolici 3,15%; baptiști 3,20%; altă religie 1,46%; necunoscută 4,77%.

Școala

Începuturile învățământului în localitățile românești au fost dificile. Abia în urma răscoalei românilor din 1784 s-a produs o anumită intensificare a dezvoltării rețelei școlare în Țara Zărandului. În acest context sunt atestate și primele școli din Comuna Tauț: în 1784 la Minișu de Sus, în 1786 la Nadăș, în 1789 la Tauț, în 1801 la Minișel.

După aproape un secol, prin 1864, în evidențele Inspectoratului de la Șiria au fost consemnați la Tauț 70 de copii, din care 50 frecventau școala,

la Nadăș 150 de copii, din care 16 frecventau școala, la Minișu de Sus 95 de copii, din care 30 frecventau școala, la Minișel 52 de copii, din care 17 frecventau școala. E de remarcat totuși că după Revoluția de la 1848 interesul părinților pentru școlarizarea copiilor este în creștere. Cu timpul, mai ales după Primul Război Mondial, baza materială a școlilor din comună s-a îmbunătățit, școlile beneficiind și de loturi școlare experimentale, și de cadre didactice tot mai bine pregătite.

În prezent, sub impactul diminuării drastice a populației, principalele activități școlare de nivel gimnazial se concentrează în centrul de comună.

Etnografie, folclor

Având în vedere pădurile înconjurătoare, casele din localitățile Comunei Tauț erau construite în mod tradițional din lemn, de regulă o casă având o cameră la stradă, o tindă și o cămară. În prelungirea casei se construiau de obicei o colnă pentru car, cotețe și cocini, eventual și un cuptor de pâine, iar grajdul era ridicat în fundul curții, perpendicular pe casă.

Portul popular este specific Văii Cigherului. Cămășile și izmenele bărbaților erau confecționate în casă, din pânză de cânepă sau in. Șubele de iarnă erau confecționate tot în casă. Îmbrăcămintea tradițională, atât la bărbați cât și la femei, nu era încărcată ca în alte zone etnografice. Cămășile pentru femei erau încrețite, cu mânecile largi, lăsate liber (încrețite sub cot la Minișu de Sus și Nadăș), iar ornamentația mânecilor este de regulă compactă (la Tauț, Nadăș, Minișel).

Jocul popular (hora), se compune din trei părți: *Ardeleana*, *Mănunțălu'* și *Țigănească*, cunoscute la un moment dat mai ales prin interpretarea tarafului din Minișel.

Turism

Lacul de acumulare de la Tauț reprezintă o reală atracție turistică pentru arădeni (și nu numai). Lângă lac se află satul de vacanță, iar în ultimii ani s-au construit mai multe case și cabane în această zonă. Cu alte cuvinte, Comuna Tauț oferă un bun potențial turistic. Dacă avem în vedere traseele Tauț-Conop, Tauț-Bârzava (trasee care fac legătura, prin Nadăș, peste Culmea Zărandului, cu Valea Mureșului), dar și Minișel-Văsoaia,

Minișu de Sus-Văsoaia, putem afirma că aici se dispune cu adevărat de o bogată resursă turistică. Pentru ca acest potențial să devină realitate este nevoie însă de infrastructură (drumuri asfaltate, curent electric, apă etc.).

Personalități

Din Comuna Tauț nu s-au ridicat scriitori, actori, inventatori, savanți de primă linie națională, însă redăm mai jos o listă succintă de intelectuali valoroși, excelenți profesioniști, născuți în satele Comunei Tauț, cu speranța că va fi și acesta un mic exemplu pentru tinerii viitorului, un îndemn spre studiu metodic și continuu, neuitând vorbele pline de miez ale vechiului cronicar moldav: „*... că nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viiața omului zăbavă decâtŭ cetitul cărților*" (Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, *Predoslovie, adecă cuvântare dintâi de descălecatul țărâi cel dintâi și a neamului moldovenescŭ*, paragraf 8).

Tauț: Ioan Bulzan - medic, Andrei Cosma - inginer, Ioan Cosma - inginer, Teodor Covaci - profesor, Teodor Dascăl - judecător, Mihai Duma - inginer, Pavel Duma - ofițer, Cornel Gancea - inginer, Gheorghe Gornic - medic, Brândușa Grigorescu - avocată, Sofia Matei - profesoară, Vasile Mercea - ofițer, Iosif Moț - inginer, Ana Tămaș - medic.

Nadăș: Ioan Biriș - profesor universitar, Iovu Adrian Biriș - inginer, cercetător științific, Iovu Biriș - maistru forestier, Iovu Butaci - matematician, Teodor Crișan - ofițer, Nicandru Cuțaru - preot, Caius Cuțaru - preot, cadru didactic universitar, Gheorghe Drila - inginer, Ioan Blaj Horga - finanțist, Ioan Horga - inginer aviație, Petru Horga - contabil, Pascu Hurezan - istoric, Teodor Hurezan - medic veterinar, Nicolae Lădar - tehnician silvic, Iovan Prundan - istoric, Alin Văsonan - magistrat.

Minișul de Sus: Gheorghe Argintaru - medic, Blaj Banea - medic, Iacob Banea - inginer, Loghin Gaga - matematician, Viorel Gaga - inginer, Alexandru Miculiț - inginer, Călin Miculiț - inginer, Nuțu Miculiț - medic, Nasie Miculiț - medic veterinar, Ghiocel Moț - matematician, Teodor Nădășan - inginer, Mihai Stoica - finanțist, Săndel Stoica - medic veterinar.

Minișel: Gheorghe Horga - matematician, Ioan Tudur - matematician, Teodor Tudur - ofițer.

Bibliografie

Biriș, Ioan, *Nadăș, Țara Zărandului - Județul Arad*, monografie, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2017.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Diecezana, Arad, 1940.

Cosma, Călin, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României*. *Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, în Acta Musei Porolissensis, nr. XXIII, vol. I, Zalău, 2000.

Domocoș, Vasile Bogdan, *Circulația monetară în spațiul dintre provinciile Dacia și Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Pădureanu, Eugen D., *O așezare eneolitică la Tauț*, în *Ziridava*, nr. X, Arad, 1978.

Popeangă, Vasile*, Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976.

Popeangă, Vasile, *Şcoala românească din părţile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867),* Arad, 1979.

Vesa, Pavel, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, Editura Mirador, 2000.

COMUNA TÂRNOVA

Horia Truță

Stema Comunei Târnova

Descriere

Stema Comunei Târnova se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat. În partea superioară, pe câmp albastru, este figurată o gâscă de argint, conturnată, înaripată, ținând în cioc o cruce de aur dispusă în bară. În partea inferioară, pe câmp roșu, este figurat un copac smuls, cu coroana verde, cu tulpina și rădăcinile negre. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint, cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor

Gâsca face referire la una dintre îndeletnicirile de bază ale locuitorilor: creșterea gâștelor. Crucea din ciocul păsării simbolizează credința locuitorilor. Copacul evocă bogăția zonei în păduri de foioase. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri

Târnova: *Thernova*, *Ternova*, *Thornova*, *Alsothernova*, *Tornova*.

Agrișu Mare: *Egreg*, *Almásegres*, *Alsoegregh*, *Felsegregh*, *Alegregh*, *Fejeeregregh*, *Egregh*, *Castrum Egregh*, *Agriș*, *Agrișu Mare*.

Arăneag: *Aranyagh*, *Also Aranyag*, *Felsew Aranyag*, *Medves Aranyag*, *Zekes Aranyag*, *Arany Agh*, *Aranyag*, *Szekesaranjyag*.

Chier: *Kurtaker*, *Kurvacher*, *Curtacheriu*.

Drauț: *Doruzlofalva*, *Draucz*, *Drautz*, *Doroszlofalva*, *Drauț*.

Dud: *Villa Dud*, *Magyardud*, *Szekes*, *Agyagos*, *Also Dud*, *Felso Dud*, *Dud*.

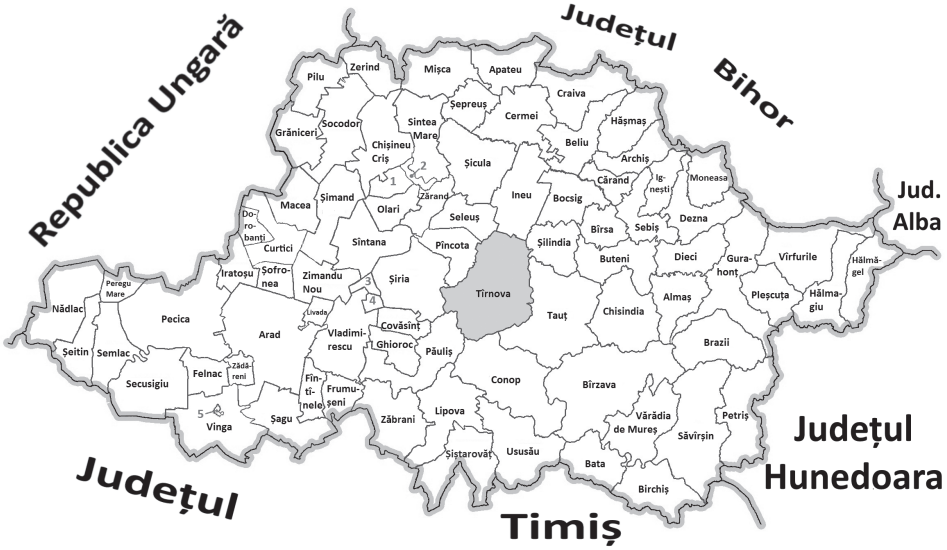

Repere geografice

46°15′53″ N, 21°46′45″ E; altitudine: 122 m; suprafață: 207,44 km^2 (20.744 ha, din care 552 ha intravilan, 20.192 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Tauț la est și sud, comunele Conop și Păuliș la sud, Comuna Șiria la sud-vest, Orașul Pâncota la vest, Comuna Seleuș la nord-vest și nord, Orașul Ineu la nord, Comuna Șilindia la nord-est.

Scurtă prezentare

Comuna Târnova este o unitate administrativ-teritorială situată centrul Județului Arad, în Țara Zărandului, pe partea dreaptă a râului Mureș (în *Crișana*), pe partea stângă a râului Crișul Alb, la distanță aproximativ egală față de cele două râuri, la poalele de nord - nord-vest ale Munților Zărandului, la contactul acestor munți cu extremitatea sudică a Câmpiei Cigherului, și este alcătuită din satele *Târnova* (reședință comunală), *Agrișu Mare*, *Arăneag*, *Chier*, *Drauț*, *Dud*. Satele Agrișu Mare, Arăneag, Drauț și Dud sunt „lipite” de munte, în timp ce satul Târnova este la o distanță de aproximativ 9 km, iar satul Chier la aproximativ 13 km.

În extravilanul satului Dud este amenajat și funcționează poligonul de antrenament și tir pentru artilerie ușoară și artilerie grea Dud-Tauț al armatei României, al doilea poligon de antrenament pentru artilerie din țară după mărime. Suprafața pe care funcționează poligonul și care face

parte din extravilanul satului Dud este de aproximativ 919 ha. Poligonul măsoară aproximativ 2.152 ha, diferența de suprafață fiind în extravilanul satului Tauț (a se vedea mai sus *Comuna Tauț*, *Scurtă prezentare*).

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este racordată la calea ferată Arad-Brad, gară fiind în satul Târnova, la aproximativ 3 km de centrul administrativ al comunei (numele gării este *Târnova Zărand*).

Comuna este străbătută de 3 drumuri rutiere județene:

- DJ 708A Bârzava-Tauț-*Dud*-*Târnova* (inserție în DJ 792C);
- DJ 792C Buteni (ieșire din DN 79A)-Cuied-Luguzău-Șilindia-*Târnova*-Măderat-Pâncota-Caporal Alexa-Sântana-Curtici-Dorobanți-frontiera cu Ungaria;
- DJ 792D Mocrea (ieșire din DJ 792)-Chier-*Târnova*-*Arăneag*-*Căsoaia* (pentru *Căsoaia* vezi mai jos, în acest articol, capitolul *Turism*).

Legătura satului Târnova cu gara feroviară se face prin drumul comunal DC 25 Târnova (ieșire din DJ 792C)-gara Târnova Zărand.

Satele Agrișu Mare și Drauț se leagă între ele prin drumul comunal DC 65 Măderat-*Agrișu Mare*-*Drauț*.

Satele Agrișu Mare și Arăneag se leagă între ele prin drumul comunal DC 66 Agrișu Mare-Arăneag.

Satele Târnova și Agrișu Mare se leagă între ele prin drumul comunal DC 67 Târnova-Agrișu Mare.

Distanțe față de orașe: Arad - 43 km, Pâncota - 9,5 km, Ineu - 14,5 km, Sântana - 25,5 km, Sebiș - 31 km, Chișineu Criș - 42 km, Timișoara - 96 km, Oradea - 105 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Târnova* la 1406, *Agrișu Mare* la 1214, *Arăneag* la 1390, *Chier* la 1561, *Drauț* la 1406, *Dud* la 1169.

Informaţii de tip folcloric spun că numele satului *Agrișu Mare* ar veni de la vinul acru produs în sat, acreală cauzată de solurile calcaroase pe care erau plantate viile. Deși adeseori numele satului este ortografiat *Agrișul*... (chiar și în documente oficiale), numele corect al satului, în conformitate cu Legea nr. 2/1968 de organizare administrativ-teritorială a țării, este *Agrișu*, fără sunetul *l* final ca articol hotărât.

Despre originea numelui satului *Arăneag* există două variante, ambele de tip folcloric. Prima dintre ele explică numele prin întâmplarea că autoritățile plecate la recenzare (conscriere), au dat de o mică așezare de care nu aveau cunoștință și primul om întâlnit a fost un plugar care ara ogorul și care se numea Neag sau Neagu; de aici, prin compunere, ar veni numele satului: *Ară Neagu* sau *Ară Neag*. A doua variantă este că numele ar veni din limba maghiară, prin alipirea cuvintelor *arany* și *ág*, care înseamnă *creangă de aur*, și s-ar referi la vechile mine din hotarul satului.

Vestigiile arheologice descoperite în satele din zonă, dovedesc locuirea multimilenară a teritoriului. Cele mai vechi urme ale prezenței umane în munceii Zărandului au fost descoperite la Dud și atribuite *Culturii Vinca-Turdaș* din neoliticul inferior și mijlociu. Tot la Dud a fost descoperită o așezare din epoca bronzului, dovedită prin fragmente de ceramică de uz comun de culoare cărămizie sau negricioasă, încadrate în faza a II-a a *Culturii Coțofeni*.

La 18 iulie 1880, în hotarul localității Agrișu Mare, pe Valea Almașului, a fost descoperit într-un vas din lut un tezaur compus din 132 de monede dacice din argint, imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea; datele rezultate din studierea și analizarea monedelor au dus la concluzia că în apropiere funcționa unul din cele 3-4 ateliere descoperite pe teritoriul Transilvaniei care au emis în mod constant monede.

Cercetări întreprinse în anii 1974 și 1998 la Agrișu Mare au dus la descoperirea de așezări dacice din secolele I-IV.

Destul de numeroase sunt în zonă și vestigiile de epocă romană, fapt care dovedește că întreg piemontul nord-vestic al Munților Zărandului a fost intens locuit de daci, inclusiv în perioada romană.

În localitatea Agrișu Mare, în punctul numit de localnici *Pe coastă*, au efectuat cercetări arheologice Eugen Pădurean în anul 1974 și Alexandru Berzovan și Eugen Pădurean în 2011. Punctul se află în partea de nord-vest a Munților Zărandului, la contactul acestora cu zona depresionară a Câmpiei Cigherului, fiind localizat pe Dealul Mălăiște, în imediata apropiere a pârâului Valea Mare (curs de apă permanent). În acest loc a fost identificată o așezare dacică din secolele II-I î.H. Cu ocazia unei periegheze efectuate în anul 1974 au fost recuperate fragmente de vase ceramice dacice, inclusiv un picior de fructieră. Punctul poate fi pus în legătură cu cele de la Agrișu Mare 2 și Agrișu Mare 3, situate în imediata apropiere;

distanțele dintre ele fiind de circa 150-200 m, se poate presupune rezonabil că ar fi vorba despre una și aceeași așezare.

Punctul Agrișu Mare 2 este localizat în aceeași zonă a Munților Zărandului, la contactul acestor munți cu câmpia subcolinară a Cigherului, și ocupă terasele situate la confluența pârâului Valea Mare cu pârâul Valea Bolândului. Punctul nu a beneficiat de investigații arheologice sistematice, ci doar de cercetări de suprafață efectuate de Eugen Pădurean în 1998 și Alexandru Berzovan în 2011 și în urma cărora a fost salvat un numeros inventar arheologic: fragmente de vase ceramice, litice, chirpici. Boturile de terase situate în imediata apropiere a celor două pâraie au fost delimitate de restul teraselor prin intermediul unor șanțuri, rezultând astfel două incinte cu aspect de fortificație. În absența unor săpături sistematice, rolul și rostul lor nu pot fi lămurite. Materialul salvat de pe cele două incinte și din șanțuri pare a data din perioada regatului dac.

La punctul Agrișu Mare 3 a efectuat investigații arheologice Alexandru Berzovan în 2011. Obiectivul este situat pe o terasă înaltă a Văii Almașului (curs de apă permanent), în apropierea confluenței cu Valea Bodrocului (curs de apă permanent), la 7-8 m distanță de firul Văii Almașului. Punctul nu a beneficiat de investigații sistematice. Din malul înalt al Văii Almașului au fost recuperate mai multe fragmente de vase ceramice aparținând unor epoci diferite. O parte din ele pot fi datate în perioada preromană, iar altele aparțin Evului Mediu, datând din secolele XI-XIV.

În localitatea Dud, pe Dealul Chiciora, a făcut cercetări de suprafață Eugen Pădurean în anul 1998. Punctul este situat pe Valea Dudului, între Dealul Chiciora și Dealul Mare, în zona de nord a Munților Zărandului, la contactul primelor înălțimi ale acestora cu zona depresionară a Câmpiei Cigherului. Cercetările au dus la identificarea unei așezări dacice datând din secolele I î.H.-I d.H. și la dezvelirea mai multor fragmente de vase ceramice dacice.

Părăsirea Daciei de administrația romană în anul 271 a permis atât mișcarea liberă pe aceste teritorii a populațiilor de gepizi, huni, avari, slavi, cât și realizarea unor noi coagulări politice sub formă de cnezate și voievodate. Scrierea *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus relatează că în prima jumătate a secolului al X-lea acest teritoriu făcea parte din voievodatul lui Menumorut, cu reședința în Cetatea Biharea. Satul acestei perioade a devenit unitatea economică de bază, cu drepturi stricte asupra teritori-

ului obținut prin defrișări și desțeleniri. Așezările, în general nefortificate, aveau locuințe de tip bordei sau de suprafață, construite prin tehnică mixtă, din lemn și pământ. Sistemul *roirii* a dus la existența mai multor așezări grupate, cu același nume, dar cu precizări asupra poziției și vechimii *(... de jos*,*... de sus*,*... nou*,*... vechi*), acest fenomen fiind mai evident în Arăneag, Târnova și Agrișu Mare.

Trecerea acestor teritorii în stăpânirea regatului feudal maghiar a determinat importante schimbări structurale, cu repercusiuni sociale și economice semnificative: țăranii au devenit iobagi, iar din secolul al XIII-lea, prin restrângerea domeniilor regale, o mare parte a terenurilor a intrat în proprietatea nobilimii. Pe această cale s-a format marele domeniu al Cetății Șiria, care în secolul al XV-lea pătrundea adânc pe Valea Crișului Alb, până la Baia de Criș. Din acest domeniu au făcut parte și localitățile actualei Comune Târnova, la început fiind incluse administrativ în Comitatul Zărandului, apoi, după desființarea acestuia, în Comitatul Aradului.

La est de satul Chier, la confluența micului râu Dud cu Cigherul, se află punctul *Cetățuie,* unde se observă urme ale unui val de pământ. De la suprafață au fost culese fragmente ceramice datând din secolele XII-XIII.

Localitatea Agrișu Mare era cunoscută prin *Castrum Egregh*, o cetate construită pe Dealul Cioaca, în perioada 1356-1375, de Andrei Kolcsei, comite de Zărand și Bekes. Domeniul, format din 17 sate, din care 13 presupus românești, a avut proprietari succesivi pe Ladislau Kolcsey, Andrei Tetenyi și familia Massay și era supravegheat din castelul cetății, deservit de 14 slujbași: 3 mercenari, 10 servitori și 1 grădinar. Cetatea a fost distrusă în anul 1555 din cauze necunoscute (probabil de invazia turcilor).

În 1494 sunt amintiți în Arăneag voievozii *Raicu*, *Vidu* și *Ladislau*, iar în 1525 este confirmată existența cneazului *Purcyo* (*Burcea*?). După 1552 Cetatea Șiria, cu cele peste 100 de sate ale domeniului, a trecut sub stăpânire otomană, întreaga zonă parcurgând o perioadă de tulburări militare, fiind însă păstrată autonomia internă a localităților, care erau conduse după datinile vechi.

În 1693, prin victoriile generalului Sigbertus Heisterus, în această zonă a fost instaurată pentru mai bine de două secole stăpânirea imperială austriacă. Sporirea sarcinilor iobăgești față de stat și de nobili s-a făcut printr-o mai eficientă organizare administrativă și economică. Prin conscripțiile urbariale (recensăminte), se stabileau cu precizie servituțile și

contribuția fiecărei familii cu produse și bani. În secolul al XVIII-lea localitățile se administrau prin *antistii comunale*, susținute prin darea comunală, care avea mai multe capitole. Sistematizarea satelor, începută după 1820, a înlocuit vetrele vechilor localități cu altele noi, create după principii urbanistice. Conturul așezării, dimensiunea și forma loturilor, rețeaua stradală, poziția piețelor, a spațiilor comunitare și economice, chiar a gospodăriei, au devenit stabile pe timp îndelungat. În același timp au crescut tensiunile sociale, izbucnind conflicte. Astfel, în preajma anului 1848 stăpânii nobiliari din zonă, recunoscând starea de revoltă a populației, nu au mai forțat îndeplinirea robotelor. Mai mult, la Drauț și Agrișu Mare, unde viticultura era mai bine reprezentată, țăranii s-au ridicat împotriva dijmei de vin, motiv pentru care doi țărani au fost acuzați de instigare, au fost arestați, cercetați și depuși la temnița din Szeged. Tot la Drauț a avut loc în 1763 o mișcare țărănească spontană ca urmare a răpirii de către domnul de pământ a unei importante suprafețe din pășunea comunală.

La sfârșitul secolului al XIX-lea s-a afirmat și în aceste localități forța mișcării de emancipare a românilor, atitudine devenită fățișă prin activismul politic promovat de Partidul Național Român. Cercurile electorale de la Târnova, Agriș, Drauț, Chier, cu electorat majoritar românesc, au obținut rezultate bune în alegerile din 1898, 1904, 1905, 1907, 1910, revenirea PNR la viața politică activă găsind și în aceste localități condiții de afirmare.

Primul Război Mondial a adus multă suferință. Numele eroilor din Târnova căzuți pe câmpurile de bătaie ale acestei conflagrații sunt înscrise pe monumentul din centru comunei, ridicat în memoria lor în 1934.

După 1918 satele din zonă s-au confruntat cu situații complexe și tensionate, în care elementul dominant era anarhia susținută de structurile vechii puteri și de acțiunile sângeroase ale dezertorilor, care au terorizat populația și au jefuit primăriile și prăvăliile. În aprilie 1919 Regimentul 10 Vânători de Munte al armatei române, comandat de colonelul Constantin Oprescu, a distrus dispozitivele de apărare maghiare de lângă Ineu, au eliberat satele din zonele Beliu, Bocsig, Târnova și Pâncota și au instaurat administrația românească.

Primii pași în direcția reorganizării au fost făcuți la 7 februarie 1919, prin statornicirea de către Consiliul Dirigent din Sibiu a denumirilor românești din administrație și justiție. La 1 iunie 1919 primpretorul Pla-

sei Târnova, Hatho Eugen, a fost înlocuit cu dr. Simion Pop Zaslo, având în subordine comunele Agriș (cu numele vechi Almasegres), Arăneag (Szekesaranyag), Chier (Kurtaker) Dud (Dud), Drauț (Doroszlofalva), și Târnova (Tornovo). La reforma administrativă din 1925 numele plasei a fost schimbat în Spineni, iar Agrișu a trecut la Plasa Șiria.

În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial lupte deosebit de grele au fost purtate pe Valea Crișului Alb cu prilejul ofensivei susținute de Divizia 1 Blindată a armatei maghiare pe 13-18 septembrie 1944. După respingerea atacului la 19 septembrie, în timp ce trupele române ale Diviziei 1 Cavalerie și Instrucție erau în curs de sosire și regrupare în zona Drauț, Arăneag și Agriș, șase avioane germane au mitraliat militarii și populația civilă, rănindu-i mortal pe locotenentul Anghel Osiacu și pe soldatul Gheorghe Boboescu și avariind mai multe gospodării și școala.

Războiul a solicitat populației o imensă contribuție umană și materială. Astfel în luna martie 1945, unitățile militare sovietice cantonate în corturi lângă Agriș au ridicat din Comuna Târnova 55 de vagoane de grâu și diferite alte semințe, 2 vagoane de fasole, 70 de vagoane de cartofi, 8 vagoane de ceapă, 22 de vagoane de zarzavat, 4 vagoane de slănină, 25 de vagoane de fân, 395 de vite, 277 de porci și altele.

După război, ca toate localitățile țării, și satele actualei Comune Târnova au trecut prin fenomenele politice, administrative și culturale care s-au succedat: reforma agrară din 1945-1946, stabilizarea monetară din 1947, naționalizarea principalelor mijloace de producție pe 11 iunie 1948, socializarea agriculturii, schimbarea întregului conținut al activității instituțiilor culturale prin politizare excesivă.

Primul program de electrificare a comunei a început prin construirea în 1947 a liniei de înaltă tensiune pe traseul Mâsca-Măderat-Agriș-Târnova, cu contribuția statului, a primăriilor și a cetățenilor.

La 25 decembrie 1989 puterea politică și administrativă a fost preluată de Consiliul Local al Frontului Salvării Naționale, constituit din șapte membri și condus de Teodosie Neamțu ca președinte), în ianuarie 1990 Florin Farcașiu fiind desemnat primar al comunei.

Evoluția demografică

Agrișu Mare: 1720 - 17 familii; 1742 - 52; 1746 - 72 familii; 1786 - 156 familii; 1800 - 153 de familii de iobagi și 79 de familii de jeleri; 1828 - 257 de familii; 1847 - 2.044 de locuitori; 1880 - 2.503; 1890 - 2.661; 1900 - 2.923; 1910 - 3.058; 1922 - 2.848; 1955 - 2.329 (947 de familii compuse din 874 bărbați și 1.072 femei, din care 1.904 români, 15 maghiari, 9 germani, 18 alte etnii; suprafața totală: 2.975 ha, din care 148 ha suprafață clădită și curți - 682 de clădiri, 243 ha grădini, 1.073 ha teren arabil, 102 ha vii și livezi, 545 ha păduri, 127 ha fânețe, 737 ha pășuni); 1972 - 1.373 de locuitori (16% din populația comunei).

Arăneag: 1525: Also Aranyagh 37 de familii, Felsew Aranyah 23 de familii, Zekes Aranyagh 12 familii, Medwes Aranyagh 37 de familii; 1742 - 12 familii; 1771 - 68; 1838 - 78 familii; 1851 - 590 de locuitori; 1857 - 726; 1869 - 881; 1880 - 828; 1890 - 995; 1900 - 1.205; 1910 - 1.226 locuitori; 1922 - 1.197; 1955 - 1.057 (370 de familii compuse din 459 bărbați și 458 femei, din care 862 români, 7 maghiari, 38 alte etnii; suprafața totală: 3.984 ha, din care 57 ha suprafață construită - 284 de clădiri, curți, drumuri, 359 ha teren arabil, 74 ha vii și livezi, 3.068 ha păduri, 39 ha fânețe naturale, 370 ha pășuni, 17 ha necultivabil; 1972 - 798 de locuitori (9,3% din populația comunei).

Chier: 1742 - 30 familii; 1746 - 45; 1771-1786 - 98; 1800 - 181; 1828 - 119; 1851 - 1.509 locuitori; 1857 - 1.486; 1869 - 1.910; 1880 - 1.697; 1890 - 1.768; 1900 - 2.010; 1910 - 2.192; 1922 - 2.075; 1972 - 1.586 (18,5% din populația comunei).

Drauț: 1715-1720 - 15 familii; 1742 - 31; 1746 - 53; 1771-1786 - 136; 1828 - 200; 1851 - 1.333 de locuitori; 1857 - 1.090; 1869 - 1.617; 1880 - 1611; 1890 - 1.575; 1900 - 1.902; 1910 - 1.780; 1922 - 2.000; 1955 - 1.869 (696 de familii compuse din 847 bărbați și 964 femei, din care 1.751 români, 26 maghiari, 2 germani, 82 alte etnii; suprafață: 3.089 ha, din care 101 ha construcții, curți drumuri - 465 de case, 1.031 ha arabil, 1.066 ha păduri, 138 ha livezi și vii, 79 ha fânețe naturale, 377 ha pășuni ; 1972 - 1.569 (18,3% din populația comunei).

Dud: 1720 - 7 familii; 1742 - 34; 1746 - 34; 1771-1786 - 87; 1828 - 148; 1851 - 1.080; 1857 - 1.116; 1869 - 1.366; 1880 - 1.253; 1890 - 1.256; 1900 - 1.502; 1910 - 1.780; 1922 - 1.768; 1972 - 1.064 (12,4% din populația comunei).

Târnova: 1715-1720 - 15 familii; 1722 și 1742 - 20; 1747 - 28; 1771 - 155; 1800 - 236; 1828 - 205; 1851 - 2.018 locuitori; 1857 - 2.061; 1869 - 2.307; 1880 - 2.259; 1890 - 2.596; 1900 - 2.881; 1910 - 3.039; 1922 - 2.715; 1972 - 2.188 de locuitori (12,4% din populația comunei); 1996 - 1.475.

Comuna Târnova: 1968: 3.336 de locuințe (Târnova 975, Agrișu Mare 679, Arăneag 336, Chier 611, Dud 362, Drauț 551); ponderea gospodăriilor racordate la rețeaua de energie electrică: 97,1% la Târnova, 81,8% la Agrișu Mare, 70,6 % la Chier, 91,1% la Drauț, 83,2% la Dud; 1972 - 8.578 de locuitori (4.083 bărbați, 4.495 femei); 2002 - 6.240; 2011 - 5.935 (30,08 locuitori/km^2).

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: români 83,1%, ucraineni 9,38%, rromi 1,97%, alte etnii 0,47%, etnie necunoscută sau nedeclarată 5,07%.
- *confesională*: ortodocși 62,59%, penticostali 24,78%, baptiști 4,76%, adventiști de ziua a șaptea 1,97%, alte religii 0,79%, religie necunoscută sau nedeclarată 5,08%.

Biserica

Există informații despre existența la Agrișu Mare, în anul 1801, a unei biserici ortodoxe cu hramul *Sfânta Cuvioasă Parascheva*. Actuala clădire a fost edificată în perioada 1934-1936, după planurile arhitectului Silvestru Rafiroiu.

Faptul că districtul românesc Arăneagul de Jos este menționat în 1390 constituie un argument solid în favoarea ideii că acolo exista și o biserică ortodoxă. Mai sigur este faptul că în 1734 a fost sfințită biserica din lemn cu hramul *Adormirea Sfintei Născătoare de Dumnezeu*, înlocuită în 1869 cu actuala biserică din cărămidă.

La Chier a existat o biserică ortodoxă din lemn cu hramul *Întâmpinarea Domnului*, sfințită în 1734 și demolată în 1886 pentru a face loc noului lăcaș de cult a cărui construire a început în același an 1886.

Documentele atestă că în 1668 satul Drauț avea o biserică ortodoxă. În 1729 a fost sfințită biserica din lemn cu hramul *Sfântul Mucenic Gheorghe*, susținută financiar de 58 de case (familii). În 1897a fost ridicată actuala biserică din zid, pe locul celei vechi. În curte se află mormântul

preotului Meletie Pop și mormintele cenotaf ale eroilor de război Petru Mariș și Onuț Mariș.

În Dud tradiția consemnează existența pe Valea Lugojului a unei biserici din lemn cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*, despre care episcopul Sinesie Jivanovici menționa în 1755 că era în stare de ruină. Actuala biserică a fost construită în 1768.

În 1728 a fost sfințită biserica din lemn din Târnova, cu hramul *Pogorârea Sfântului Duh*. În 1780 biserica a fost renovată, iar în 1868 a fost înlocuită cu biserica actuală.

Bazele bisericilor creștine baptistă și penticostală au fost puse în aceste sate în perioada interbelică.

Învățământul

Tradiția școlară în limba română s-a constituit și aici, ca în majoritatea localităților arădene, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primul sfert al veacului următor, sub forma învățământului confesional, condus de biserică.

În 1968 în comună funcționau 6 școli generale și 6 grădinițe, în care erau cuprinși peste 730 de elevi și 200 de preșcolari, procesul de instruire fiind asigurat de 52 de cadre didactice.

Școala din Agrișu Mare funcționa în 1771 cu 150 de băieți și 100 de fete. În 1815 localul școlii era descris ca fiind cu acoperișul spart și geamurile stricate. Fondul școlar se constituia greu, iar progresele elevilor la învățătură erau slabe. În 1877 școala îi avea ca dascăli pe învățătorii Petru Poienaru și Manasie Popescu. Școala a fost reparată în 1884, iar în 1927 i-au fost adăugate noi spații. În 1941 erau înscriși 181 de elevi. În 1957 școala avea 12 cadre didactice pentru 172 de elevi.

Școala din Arăneag era susținută în 1841 de cei 774 de locuitori ai satului și era frecventată de 15 elevi. În 1877 era învățător Demetriu Petcovici; acesta nu avea pregătire pedagogică și era plătit cu 120 de florini pe an și cu bunurile recolta de pe o sesie de pământ. Localul școlii fiind impropriu, în 1922 a fost construită o nouă clădire cu două săli de clasă. În 1943 școala avea 2 învățători și era frecventată de 96 de elevi.

Contractul școlar la Chier a fost aprobat în anul 1789. La conscripția din 1814 s-a consemnat că din 123 de băieți și 123 de fete de vârstă școlară,

doar 6 frecventau școala. În 1877 învățătorul Grigore Catană era plătit cu 140 de florini, avea dreptul de a cultiva 4 iugăre de pământ și primea de la locuitori produse agricole și lemne.

Activitatea școlară în limba română la Drauț a început în 1789, cu 12 elevi. Prima clădire școlară a fost edificată în 1860, fiind descrisă în 1863 ca necorespunzătoare, slab dotată și fără fond școlar, astfel că în 1938 a fost înlocuită cu una nouă, care a fost frecventată în primul an de funcționare de 136 de elevi. În 1909 s-a deschis și școala maghiară de stat.

La Dud, primul contract școlar a fost încheiat în 1789. Școala a funcționat cu întreruperi în timp, cauzele fiind lipsa de învățători și sărăcia oamenilor. În 1842 baza materială a școlii a fost asigurată de cei 845 locuitori, fiind școlarizați 31 de copii. În 1877 satul îi asigura învățătorului George Sereș un salariu de 150 de florini, lemne de foc și bunuri de pe 3 iugăre de pământ. Localul școlii din Dud era o construcție veche, din lemn.

La școala din Târnova cursurile se desfășurau într-un local construit din lemn, care dispunea de o sală corespunzătoare, cu 8 m lungime și 7 m lățime. În 1877 la școala din Târnova predau preotul Demetriu Cornea și Petre Rău, absolvent de preparandie; fiecare avea un salariu de 200 de florini și bunuri în natură. Școala dispunea de materialul didactic necesar predării.

Personalități

Peretsenyi Nagy Laszlo (1771-1827), a fost jurat la Almaș (sat dispărut, lângă Agrișu Mare), viticultor, proprietar de vii la Galșa și Mocrea, ziarist, poet. În 1805 a scris lucrarea *Descriptio Comitatus Aradensis* (rămasă în manuscris), în care prezintă preocupările viticole și vinurile din Almaș, Agriș și alte localități din Podgoria Aradului.

Cornelia Bodea (n. 8 aprilie 1916, Dud, Comitatul Arad, Austro-Ungaria m. D. 28 aprilie 2010, București), a fost cercetătoare în istorie, profesoară universitară, membră titulară a Academiei Române din anul 1992. S-a născut într-o familie cu vechi tradiții preoțești, din părinții Cornel Bodea (preot ortodox în satul Dud, apoi în satul Dezna), și Xenia (născută Mărcuș). Mama descindea din familia lui Moise Nicoară și era nepoata memorandistului Aurel Suciu. Pentru alte detalii vezi vol.II al acestei lucrări, *Comuna Dezna*, pag. 270, *Personalități*.

Pavel Neamțu (1927-1994), originar din Târnova, licențiat în științe juridice la București (1946-1950), a ocupat diferite funcții în sistemul administrativ și politic: avocat pledant, jurisconsult, director al administrației locale, secretar al Comitetului Executiv al Consiliului Popular Județean, vicepreședinte și președinte al Colegiului de Avocați și alte numeroase activități obștești. Îndelungata și rodnica activitate profesională a fost apreciată prin acordarea a unor prestigioase distincții, rămânând în amintirea arădenilor ca o persoană inteligentă, plină de calități, cu mult umor și bunătate. Deosebit de frumoasă, soția sa, actrița *Victoria Neamțu* (Doamna Titi), a venit la Teatrul din Arad în 1950, la început semnându-și creațiile cu numele ei de fată, *Carabă*. Pe scenă a interpretat numeroase roluri alături de actori remarcabili, până în 1976, când s-a pensionat. Fiul lor Valentin, de profesie avocat, a fost viceprimar și primar al Municipiului Arad (1996-2000).

Romul Motorca (Agriș, 1868, Agriș, 1939) fiu de preot, a păstorit parohia ortodoxă din satul natal timp de peste patru decenii (1894-1941). A inițiat și a contribuit financiar la construirea bisericii din Agriș, lăcaș de cult impresionant nu doar prin dimensiuni neobișnuite, ci și prin ruperea de stilul baroc practicat încă în acea perioadă. În 1939 a fost decorat cu Coroana României în grad de ofițer.

Meletie Pop (1860-1944), a fost preot paroh la Drauț timp de 40 de ani. Sub păstorirea lui a fost ridicată în 1897 actuala biserică, pe care a slujit-o cu mare sârg. A avut un rol important în campaniile electorale, susținând cu hotărâre candidatura lui Ștefan Cicio Pop.

Economie

În timpul ocupației otomane baza activității economice a rămas agricultura în sistemul cu două asolamente. Principalele ramuri de producție au fost agricultura (cultivarea grâului, a orzului, a viței de vie), și creșterea vitelor, oilor și porcilor prin păstorit liber. A continuat cultura viței de vie, menționată în Agriș încă din secolul al XIII-lea. Conscripția din 1766 a înregistrat în această localitate, printre iobagi, 68 de viticultori. Reorganizarea agriculturii a început după 1790, prin acțiunea de comasare a terenurilor, prin măsurători cadastrale și acțiuni în justiție, fiind încheiate noi protocoale funciare. În cultura mare au fost introduse noi tehnici și unelte

de mare eficiență, deschizând drumul spre agricultura intensiv. După 1880, crescând suprafața viilor (Agriș - 118,7 ha, Arăneag - 24,7 ha, Drauț - 100,6 ha), se perfecționează inventarul viticol alături de tehnologiile de transport, vinificare și depozitare.

În 1972 majoritatea populației era ocupată în agricultură, în comună înregistrându-se doar 568 de salariați (6,62%). Economia agricolă era organizată pe exploatarea în sistem cooperatist a 11.644 ha teren agricol (59,6% teren arabil, 34,7% pășuni și fânețe naturale, 5,7% vii și livezi), și 6.450 ha fond forestier. Cele cinci cooperative agricole de producție (CAP), cu 4.013 membri proveniți din 2.918 familii, exploatau 10.299 ha, cu o suprafață arabilă de 6.022 ha, lucrările fiind realizate de o Stațiune pentru Mecanizarea Agriculturii (SMA). În structura suprafeței cultivate și a producției vegetale cele mai mari ponderi le dețineau culturile de cereale (grâu și porumb), urmate de floarea soarelui și sfeclă de zahăr. CAP Târnova era profilată pe creșterea și îngrășarea taurinelor.

Efectivul de animale din gospodăriile populației număra 1.225 de bovine, 2.355 de porcine, 2.250 de ovine, 581 de caprine, 205 cabaline, peste 29.000 de păsări și 1.280 de familii de albine. În afară de agricultură locuitorii acestor așezări au mai avut preocupări economice în minerit, în arderea varului, în exploatarea lemnului, în prestări de servicii și în comerț.

Pe pârâul Fântânilor din Arăneag s-au exploatat în epoca medievală zăcăminte de cupru, dar gurile de mină au dispărut. Pe Valea Băilor, în zona cuprinsă între Valea Sarastău și Pârâul Lugoșului, în locul numit *La Cireș* (Lugoș/Ratac), se află *minele bătrâne*, din care s-au extras minereuri neferoase până la Primul Război Mondial. Se vorbește despre minerit și la Drauț, însă nu se cunosc detalii.

Agriș era cunoscut la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prin cele 52 de cuptoare de ars piatra de var extrasă din carierele Dealului Cioaca. Preluat de comercianți, varul bulgări era vândut cu amănuntul din căruțele cu *iernău* (coviltir), cu o capacitate de până 1.000 kg, în Transilvania, Banat, Crișana.

După construirea căii ferate pe Valea Crișului Alb a început și în această parte a județului extragerea masivă a lemnului. Cele mai mari resurse forestiere din zonă, se găseau în pădurile Arăneag-Căsoaia (4.326 de jugăre cadastrale). În 1914 a fost pusă în funcțiune linia ferată îngustă, cu tracțiune mecanică (locomotivă cu aburi), Pâncota-Agriș-Arăneag, cu

prelungire pe valea Neamțului până în Căsoaia, administrată de Societatea Anonimă Economică și Industrială Pâncota; linia servea la transportarea buștenilor și a muncitorilor și a funcționat până în 1928, când exploatările forestiere au fost reduse. În 1950 pădurea din Arăneag, cu o suprafață de 3.803 ha, nu mai deținea nici o instalație de exploatare a lemnului.

Sectorul economic al serviciilor s-a dezvoltat prin activitatea cooperatistă de credit agricol, așa cum a fost *Însoțirea Economică de Păstrare* și *Credit Plugarul Drauț* (1912-1947), Banca Populară Higiș din Drauț (1922-1947), și prin practicanții de meserii: măcelari, dogari, frizeri, comercianți, văcari, ceujeri de animale, porcari, tinichigii, fierari, rotari etc.

În 1972 serviciile din comună erau asigurate de 1 moară, 1 brutărie, 1 cărămidărie, 1 cizmărie și 1 frizerie, iar rețeaua comercială era alcătuită din 1 magazin universal, 1 magazin alimentar, 5 magazine mixte, 6 bufete, 1 cofetărie și 1 librărie.

Cultură

Vechile obiceiuri ale satelor sunt pierdute în cea mai mare parte. Ce a rămas conservat într-o măsură foarte mică s-a păstrat în familii sau a rămas în mentalul colectiv. În 1968 exista în comună un cămin cultural cu 5 filiale, o bibliotecă și 4 cinematografe.

În general, activitatea culturală instituționalizată în satele comunei este neperformantă și slab realizată sub aspect artistic.

Turism

Comuna Târnova dispune de un imens potențial turistic, din păcate rămas nevalorificat.

Căsoaia

Pe valea micului râu Arăneag, în Munții Zărandului, la 13 km de centrul satului Târnova și la 49 km de Arad, într-un peisaj mirific și într-o atmosferă de basm se află punctul cunoscut cu numele *Căsoaia*. Nu a fost niciodată așezare omenească (sau nu există date în această direcție), ci doar un loc în care exista de multă vreme o cabană de vânătoare de dimensiuni mici. Memoria colectivă nu a reținut perioada în care s-a construit

acea cabană. Deteriorându-se în timp, vechea cabană a fost înlocuită cu o cabană nouă, cu etaj, cu 8 dormitoare, depozit de apă potabilă, bucătărie, sală de masă și piscină, deservită de un director, un cabanier, o bucătăreasă și un om de serviciu. Cabana avea în dotare și un atelaj (căruță), cu care se făcea aprovizionarea de la magazine din Pâncota. Noua cabană a fost inaugurată în anul 1935 și locului a început să i se ducă vestea. Nu se știe cum a fost botezat locul cu numele *Căsoaia*; este foarte probabil că turiștii i-au spus noii cabane *Căsoaie* (era de dimensiuni impresionante pentru acele vremuri), și așa i-a rămas numele și locului. *Căsoaia* a cunoscut vremuri extraordinare în perioada comunistă, cabana fiind frecventată de grupuri compacte și care au rămas fidele acestui loc. Dimensiunile sălii de servire a mesei permiteau chiar organizarea de evenimente (nunți, logodne etc).

Între anii 1979 și 1985, în plină epocă comunistă, la Căsoaia s-a organizat o tabără de sculptură pentru tineri artiști, Au fost 7 asemenea ediții, câte una în fiecare an, vara. Singurul sculptor străin a fost maghiar și a participat la ediția a 5-a, cea din 1983. Autoritățile comuniste au finanțat pentru fiecare participant transportul, cazarea, trei mese zilnic, materialul de lucru (piatra), utilajele de transport și de ridicat (camioane, macarale), sculele de lucru (au fost făcute în atelierul de scularie al Uzinei de Vagoane Arad), și excursiile sau călătoriile de documentare, iar Uniunea Artiștilor Plastici (UAP), le-a asigurat sculptorilor îndemnizațiile (nu au lucrat gratis). Printre sculptorii care și-au lăsat urmele la Căsoaia s-a numărat și George Apostu, care avea să se stabilească ulterior în Franța și să cunoască gloria la Paris. În urma taberelor a rămas la Căsoaia un impresionant parc de sculpturi monumentale care, după căderea comunismului, a ajuns paragină: Primăria Târnova nu a găsit resursele financiare necesare întreținerii parcului artistic, iar operele de artă au fost acoperite de vegetație. Abia în 2017 Căsoaia a trecut în administrarea Consiliului Județean Arad care, prin centrul Cultural Județean Arad (organism subordonat Consiliului Județean), a reabilitat complet zona, salvând și sculpturile de la deteriorare. Prin Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013, proiect transfrontalier în parteneriat cu Orașul Makó din Ungaria, s-a reușit accesarea de fonduri europene care au permis ridicarea la Căsoaia a unui complex cu destinație de educare ecologică: *Centrul de Educare şi Informare în Protecţia Mediului Casa Verde*, dotat cu sală de conferințe, bucătărie complet utilată și posibilități de cazare. În centru se vor desfășu-

ra cursuri, seminarii și conferințe, expoziții tematice și ateliere de lucru, toate în domeniul educației ecologice și protecției mediului, urmărindu-se promovarea meșteșugurilor și artelor tradiționale, a alimentației naturale și a îndeletnicirilor populare nepoluante, transmiterea tradiţiilor şi obiceiurilor străvechi unui număr cât mai mare de cursanți și turişti.

Dotările pentru turism ale punctului Căsoaia (de reținut: *nu este localitate!*), se întind pe 4 ha și constau în spatiu de campare cu rulotă sau cort (cu acces la grupuri sanitare, apă curentă, dușuri, apă caldă permanent), parcare, 11 căsuțe cu 3 locuri, 5 căsuțe cu 2 locuri, 1 bungalow cu 12 locuri, 1 bungalow cu 10 locuri, 1 canadiană cu 5 locuri, 1 canadiană cu 6 locuri, restaurant cu capacitate de 60 de locuri, bar, terasă în aer liber, loc amenajat pentru grătar, spații pentru servirea mesei în aer liber, loc amenajat pentru foc de tabără, piscină, tiroliană, mese de tenis de masă, terenuri de tenis de câmp, de minifotbal, de handbal și de fotbal, posibilitate de practicare a echitației. Se oferă posibilități de plimbări cu ATV și de drumeții prin Munții Zărandului pe trasee turistice marcate și vizitarea obiectivelor istorice din zonă: cetățile medievale Șiria, Ineu și Șoimoș, Muzeul Ioan Slavici.

Vestigiile Cetății Agrișu Mare, construită în perioada 1356-1375, se disting încă pe Dealul Cioaca și pot fi vizitate. Accesul este facil pentru toate vârstele pe panta dinspre cimitir, celelalte trasee fiind mai dificile. La poalele Dealului Cioaca se află ruinele vechilor varnițe și cariera de piatră de var.

Așezări dispărute
(pe teritoriul satului Târnova)

- *Chura* (în vatra de azi a satului); documentele atestă că se afla în posesia cavalerilor templieri în anii 1365,1367,1445; a dispărut după 1668, fără cauză cunoscută;

- *Hirtyk Puszta*, sălaș cu 52 locuitori, a dispărut după 1913.

Pe teritoriul satului Agrișu Mare:

- *Almaș* (la 4-5 km nord de Agrișu Mare), atestat documentar în 1334 în actele de strângere a dijmelor papale; a dispărut inexplicabil după 1835;

- *Fgehereghaz* (*Casa Albă*), sat menționat pe acest teritoriu în 1406-1407; nu se cunoaște cauza care a dus la dispariție.

Bibliografie

Barbu Mircea, Ivanof Eduard, *Istoria veche,* în volumul Aradul, permanență în istoria patriei*,* Arad, 1978.

Băcueț, Dan, *Noi date cu privire la așezarea aparținând perioadei de tranziție la epoca bronzului de la Dud,* în MJA, Ziridava XIX-XX, Arad, 1996.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureșului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H. - sec. I d.H.),* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Jiga Ioan, *Agrișu Mare, scurt istoric,* Arad, 2009.

Mecheș Ionel, *Târnova*.

Pădurean Eugen, Berzovan Alexandru, *Așezarea dacică de la Agrișu Mare, pârâul Valea Mare (jud. Arad),* în Peter Hügel, Felicia Oarcea (editori), Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*,* Arad, Editura Gutenberg Univers, 2011, pp. 31-45.

Popeangă, Vasile, *Rețeaua școlară arădeană din anul 1877*, în Vasile Popeangă, Studii din domeniul științelor educației, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2007.

Rusu Adrian, Hurezan Pascu, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999.

Truță, Horia, *Căsoaia, Parcul de sculptură monumentală,* Arad, 2009.

Truță Horia, Ardelean Aurel, Don Ioan, *Căsoaia și împrejurimile, însemnări monografice*, Arad, 2014.

Toduța Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localitățile județului Arad,* Arad, 1972.

Țiplic, Ioan Marian, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X-XIV),* Editura Militară, București, 2006.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj, 2006.

http:/www ghidul primăriilor. 10/business. Plp/primăria Târnova/422.

COMUNA USUSĂU

dr. Stelean Boia

Stema Comunei Ususău

Descriere

Stema Comunei Ususău-se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat de o bandă de argint încărcată cu trei spice de grâu verzi. În partea superioară, în stânga, pe câmp roșu, se află un mănunchi de crengi de stejar cu ghinde, totul de aur. În partea inferioară, în dreapta, pe câmp albastru, se află o barcă de argint. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint, cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor

Spicele de grâu simbolizează caracteristica locului: cultivarea grâului. Mănunchiul de crengi de stejar semnifică faptul că la hotarul localității se află păduri de stejar. Barca reprezintă importanța râului Mureș în viața locuitorilor, respectiv ocupațiile acestora. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

Denumiri

Ususău: *Marosaszó*, *Hosszúaszó*, *Hozyazo*, *Hozycazo*, *Assiaso*, *Aschliasch*, *Assiaseu*, *Hosszúszó*, *Hosszuszeő*, *Oszuszeni*, *Hoszúszó*, *Ususău*.

Bruznic: *Marosborosznok, Bruznik, Bruznuk, Brvznyk, Bruznyk, Brusznik, Proschnik, Bruznyik, Broznik, Brusznik, Bruznick, Bruznic.*

Dorgoș: *Dorgosch, Dorkosch, Dorgos Dorgoș.*

Pătârș: *Petercse, Peturched, Peterche, Petterche, Petersch, Peterscha, Petirs, Petrés, Pitirs, Petirș, Pătârș, Pâtirș, Pătîrș*.

Zăbalț: *Szabálcs, Zabálcs, Zabalc, Zabadfalw, Zabolath, Sabacz, Zabaltz, Zabalcz, Zsabalz, Zabálcz, Zábálc, Zábolcz, Zăbalți, Zăbalț.*

Repere geografice

46°00′21″ N, 21°52′21″ E; altitudine: 144 m; suprafață: 135,43 km^2 (13.543 ha, din care 170,67 ha intravilan, 13.372,33 ha extravilan).

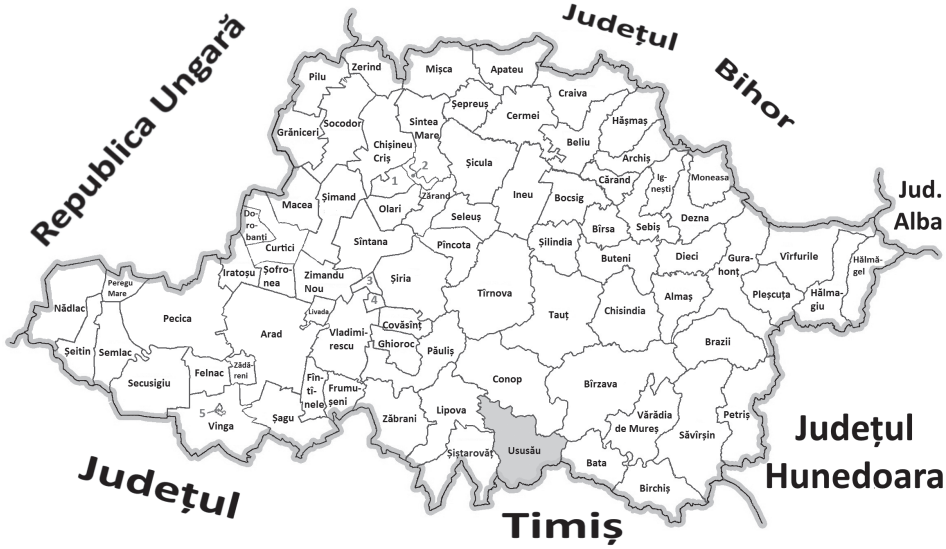

Vecinătăți: Comuna Conop la nord și est, comunele Bârzava și Bata la est, Județul Timiș la sud (comunele Ohaba Lungă, Bara și Secaș), Comuna Șiștarovăț la vest, Orașul Lipova la vest și nord-vest.

Scurtă prezentare

Comuna Ususău este o unitate administrativ teritorială amplasată în sudul extrem al Județului Arad, în Defileul Brănișca-Păuliș al Mureșului, pe partea stângă a acestui râu (în *Banat*), în nordul Dealurilor Lipovei, și este alcătuită din satele Ususău (reședință comunală), Dorgoș Bruznic, Pătârș, Zăbalț. Satele Dorgoș, Pătârș, Bruznic și Zăbalț sunt poziționate între dealuri, iar satul Ususău la contactul dealurilor cu lunca Mureșului.

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este conectată la calea ferată, cea mai apropiată stație de tren fiind gara Radna (Lipova), la distanță de aproximativ 14 km.

Prin satele Zăbalț, Dorgoș și Ususău trece drumul rutier județean DJ 682 limită Jud. Timiș (de la Făget)-Birchiș-Virișmort-Ostrov-Bacău de Mijloc-Țela-Bata-*Zăbălț-Dorgoș-Ususău*-Lipova-Neudorf-Zăbrani-Aluniș-Frumușeni-Fântânele-Arad-Zădăreni-Bodrogu Nou-Călugăreni-Felnac-Sânpetru German-Munar-Secusigiu-Satu Mare-limită Jud. Timiș (spre Periam-Sînnicolau Mare).

Prin satul Zăbalț trece drumul rutier județean DJ 609 limită Jud. Timiș (dinspre Lugoj-Hezeriș-Cliciova-Bethausen-Cladova-Ohaba Lungă-Ohaba Română)-Zăbalț (inserție în DJ 682).

Satul Ususău se leagă de satele Belotinț, Lalașinț și Bata prin drumul comunal DC 83 Ususău (ieșire din DJ 682)-Belotinț-Lalașinț-Bata (inserție în DJ 682).

Satul Dorgoș se leagă de satele Șiștarovăț și Varnița din Comuna Șiștarovăț prin drumul comunal DC 84 Șiștarovăț-Varnița-*Dorgoș* (inserție în DJ 682).

Satele Dorgoș și Pătârș se leagă între ele prin drumul comunal DC 85 Dorgoș-Pătârș.

Satul Bruznic seleagă de satele Zăbalț, Dorgoș și Ususău prin drumul comunal DC 86 Bruznic-inserție în DJ 609-Zăbalț (inserție în DJ 682)-Dorgoș-Ususău.

Distanțe față de orașe: Arad - 45 km, Lipova - 12,5 km, Făget (Jud. Timiș) - 50 km, Lugoj (Jud. Timiș) - 56 km, Timișoara - 72 km, Deva (Jud. Hunedoara) - 113 km.

Istoric

Prima atestare documentară (în ordine cronologică): *Ususău* la 1418, *Bruznic* la 1437, *Dorgoș* la 1717, *Pătârș* la 1274, *Zăbalț* la 1440.

În hotarul satului Bruznic au fost descoperite mai multe monede emise de împărații romani Hadrian, Septimius Severus și Filip Arabul. Prima atestare a satului Bruznic, în 1457, apare într-un document în care este consemnat (un) *Knezius de Bruznuk*. Locurile cunoscute azi cu denumirile *Valea Dominuțului* și *Pârâul Preotesei* au fost cândva vetre ale

satului Bruznic. Tradiția populară a memorat că pe această din urmă vatră a existat o biserică de lemn (toponimicul susținând memoria populară), însă urme ale acelei biserici nu există.

În anii Evului Mediu satele actualei Comune Ususău au fost legate de cetățile Șoimoș și Șiria, din domeniile cărora au făcut parte fie că respectivele cetăți erau proprietăți ale statului, fie că erau proprietăți private prin donații (în fapt donația avea în vedere doar uzufructul domeniilor, nu cetățile și domeniile ca atare). Astfel se explică posesia asupra acestor sate a unor familii nobiliare: Hagymas (în actul de donaţie către această familie apare amintit pentru prima oară satul Bruznic), Iancu de Hunedoara, Zappolya, Gheorghe de Brandenburg.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea satele comunei au fost cuprinse și afectate de o serie de revolte care le-au marcat: războiul ţărănesc din 1514 condus de Gheorghe Doja (trupele acestuia au cucerit cetăţile Șoimoș şi Lipova), răscoala declanşată în 1526 în satele din părţile Lipovei, răscoala din 1527 condusă de Ivan Nenada și care a cuprins o mare parte din părţile Aradului şi Zărandului.

La mijlocul secolului al XVI-lea domeniul din care făceau parte satele comunei a ajuns sub stăpânire turcească și a fost stăpânit de otomani până la sfârşitul secolului al XVII-lea, când Transilvania a intrat în componenţa Imperiului Habsburgic. În anul 1599, pentru scurt timp, satele comunei au fost eliberate de oștirea lui Mihai Viteazul pusă sub comanda lui Baba Novac; oștirea a cantonat în iarna 1599-1600 pe valea Mureșului, o parte iernând în satele actualei Comune Ususău.

Pe harta Banatului Timișan întocmită între anii 1721-1723 din ordinul contelui Claudius Florimund de Mercy d'Argenteau (general de cavalerie în armata imperiului austriac comandată de prințul Eugeniu de Savoia, propus de prinț și numit de împărat guvernator al Banatului Timișan, apoi și comandant militar, rămas în memoria istorică românească cu numele *Mercy*), și publicată la Viena în anul 1728, sunt notate satele Ususău și Dorgoș.

La instaurarea administraţiei austriece în 1718 satele bănăţene (deci și satele actualei comune), au trecut în proprietatea directă a statului. Din cauza dificultăţilor financiare ale imperiului, cele mai multe dintre aceste sate au fost vândute după 1780. Administrația imperială a păstrat totuși pentru o perioadă dreptul de proprietate asupra unor sate de pe Valea

Mureșului, pentru a putea controla eficient transportul de sare şi lemn pe Mureș.

Dezvoltarea economică, impulsionată de administraţia austriacă, s-a reflectat în dezvoltarea aşezărilor, în satul Ususău fiind consemnate 107 case în anul 1777, un număr destul de mare pentru acea epocă. În această perioadă a început dezvoltarea reţelei şcolare în satele bănăţene; în anul 1788 s-au înființat şcolile din Ususău şi Bruznic, iar în 1798 cele din Dorgoș, Zăbalț şi Pătârș.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, din cauza inundaţiilor frecvente provocate de râul Mureș și care produceau pagube însemnate,- vetrele mai multor sate au fost mutate în locuri mai puţin expuse; este şi cazul satului Ususău, în toponimia actuală păstrându-se amintirea vechiului amplasament: *la sat*.

În seara zilei de 11 noiembrie 1848, în urma unei proclamaţii a comandantului austriac al Lugojului, mai multe mii de ţărani din satele de pe valea Mureșului s-au adunat la Ususău cu scopul de a ataca și cuceri Lipova, controlată de trupele revoluţionare maghiare. Atacul din ziua următoare (12 noiembrie), a fost respins de revoluționarii maghiari, cauzând atacatorilor pierderi grele (izvoarele vorbesc de 400 - 500 de morţi). Deși respinși și împuținați de pierderile suferite, țăranii români au atacat iarăși pe 14 noiembrie și, cu un mic sprijin din partea armatei imperiale, au ocupat Lipova.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea satul Ususău a intrat în posesia contelui La Tour, care l-a stăpânit până la instaurarea administraţiei românești după 1 Decembrie 1918, iar satele Dorgoș, Pătârș, Zăbalț și Bruznic au intrat în posesia familiei Mocioni. În 1919 preotul Dehelean a cumpărat cea mai mare parte din hotarul comunei. Preotul Dehelean a contribuit ulterior la ridicarea bisericii monumentale din Ususău, una dintre cele mai impunătoare de pe valea Mureșului, construită în stil neoclasic (nava), și rococo (turla).

Dezvoltarea activităţilor economice pe teritoriul comunei este ilustrată de un document din 1896 care dezvăluie un deficit de forţă de muncă pentru viile şi livezile de la Ususău şi de muncitori forestieri la Dorgoș şi Pătârș.

Evoluția demografică

Ususău: 1717 - 20 de case; 1786 -152 de familii; 1851 - 1.459 de locuitori; 1869 - 1.646; 1880 - 1.454; 1890 - 1.482; 1900 - 1.575; 1910 - 1.429; 1922 - 1.327.

Bruznic: 1717 - 106 familii; 1828 - 179; 1851 - 1.138 de locuitori; 1869 - 1.203; 1880 - 962; 1890 - 969; 1900 - 970; 1910 - 982; 1922 - 763.

Dorgoș: 1717 - 20 de familii; 1786 - 105; 1851 - 565 de locuitori; 1869 - 657; 1880 - 665; 1890 - 676; 1900 - 683; 1910 - 661; 1922 - 594.

Pătârș: 1869 - 396 de locuitori; 1880 - 330; 1890 - 341; 1900 - 347; 1910 - 386; 1922 - 365.

Zăbalț: 1786 -732 de locuitori; 1869 - 732; 1880 - 774; 1890 - 689; 1900 - 726; 1910 - 746; 1922 - 673.

Comuna Ususău:-2002 - 1.388 de locuitori; 2011 - 1.392.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 95,19% români, 0,57% alte etnii, 4,23% etnie necunoscută sau nedeclarată.
- *confesională*: 68,03% ortodocşi, 26,43% penticostali, 1,29% alte religii, 4,23% religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica ortodoxă Ususău

Biserica ortodoxă din Ususău, cu hramul *Sf. Ierarh Nicolae*, a fost zidită în anul 1912 de antreprenorii Sneider Matvias şi Sneider Ianoş din Gyula, după planurile inginerului Paul Rozvan. Lucrările au costat 56.800 de coroane. Clădirea este zidită din piatră, în stil baroc vienez. Turnul este construit din cărămidă şi lemn şi este acoperit cu tablă. Bolta este semicilindrică (*berceux*), din cărămidă acoperită cu ciment. Curtea bisericii este împrejmuită cu gard din piatră şi fier. Iconostasul şi mobilierul sunt din lemn, iar pardoseala din plăci de piatră. Biserica nu este pictată; singura pictură murală îi reprezintă pe cei patru evanghelişti, numele pictorului nefiind cunoscut. Biserica a fost sfinţită de episcopul Ioan I. Papp al Aradului, el dăruind bisericii în 1913 un antimis care este folosit și astăzi. Restaurări interioare şi exterioare la biserică şi la turn nu s-au făcut. Arhiva parohiei s-a înființat în anul 1850, iar matricole de botezări, cununări

şi morţi se păstrează din anul 1950. Casa parohială a fost ridicată în anul 1937, lângă biserică, prin contribuţia credincioşilor, şi este din cărămidă şi lemn. Exceptând antimisul, biserica nu deţine obiecte de artă, icoane sau vase sfinţite vechi. După tradiţie, în această parohie a mai existat o biserică, demolată în anul 1913.

Biserica a fost în posesia unor cărţi de cult foarte vechi şi extrem de valoroase: *Octoih* (Chir Danil,1709), Octoih (mitropolit Antim Ivireanul, 1712), *Octoih cu catavasier* (Stefan Stratimirovici, 1712), *Triodion* (Chir Danil 1726), *Adunarea Cazaniilor* (Stefan Stratimirovici, 1743). La momentul elaborării acestei lucrări biserica nu mai are nici cărţile enumerate mai sus, nici antimisul dăruit în 1913 de protopopul Ioan I. Papp al Aradului; nimeni nu mai știe ceva despre ele.

Parohia este slujită din anul 2011 de preotul Victor Bocancios.

Preoți (după matricolă și tradiție): Alexa Petrovici (1780-1810), Gheorghe Petrovici (1810-1850), Vasile Petrovici (1850-1876), Alexa Nemeșu (1876-1889), Vasile Deheleanu (1889-1935), Vasile Savi (1935-1938), Liviu Dehelean (1938-1948), Gheorghe Zorlențan (capelan, 1941, 1946), Vitalie Pereteatcu (1948-1950), Victor Cazacu (1950-1957), Traian Ungureanu (1958-1963), Ioan Avramescu (1963-1965), Silvian Rotaru (1966-?), Valeriu Jirji (1968-?). Parohia Ususău este slujită în prezent de preotul Ștefan Mircea Mititelu.

Biserica ortodoxă Dorgoș

Prima biserică ortodoxă din satul Dorgoș a fost ridicată în anul 1772, dar în 1812 a fost demolată şi s-a ridicat una nouă. În anul 1910 biserica a fost mistuită de foc, astfel că în anul 1911 s-a ridicat o altă biserică - cea în care se slujește și în ziua de azi. Ziua de hram a bisericii este pe 14 octombrie, *Sfânta Cuvioasă Parascheva*. În prezent biserica este slujită de preotul Daniel Ungur.

Biserica ortodoxă Pătârș

Satul Pătârș este filie a Parohiei Dorgoș. Vechea biserică din Pătârș a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar a fost demolată ulterior. O altă biserică a fost ridicată în anul 1925. În anul 1995 a fost ridicată o biserică din lemn. Ziua de hram a bisericii este *Naşterea Maicii Domnului* (Sântămăria Mică, pe 8 septembrie).

Biserica ortodoxă Zăbalț

Biserica ortodoxă din Zăbalț a fost construită în anii 1846-1849, sub păstorirea preotului Moise Dehelean, şi a fost sfinţită de protopopul de Lipova Ioan Țăranu pe 16 decembrie 1849. Biserica este construită din lemn, în stil vechi românesc. Inițial a fost acoperită cu şindrilă, dar în anul 1950 șindrila a fost înlocuită cu ţiglă. Biserica a fost reparată capital în anul 1979. După anul 2000 s-au reparat exteriorul şi acoperişul şi s-a pictat interiorul prin bunăvoinţa unei familii din sat şi cu participarea credincioşilor din parohie. Biserica are moaşte ale Sfinţilor Mucenici Prov, Tarah şi Andronic, comemorați de Biserica Ortodoxă Română pe 12 octombrie. Ziua de hram a bisericii este pe 15 august - *Adormirea Maicii Domnului* (Sântămăria Mare). În prezent biserica este slujită de preotul Cristian Ungureanu. Preotul paroh Cristian Ungureanu a făcut în podul bisericii un mic muzeu cu obiectele pe care le-a aflat la venirea sa aici: veşmintele bisericești, uşile împărătești de la biserica veche, icoanele de pe iconostas, un foarte vechi patrafir și altele asemenea. Micul muzeu poate fi vizitat de cei care vor.

Cărți valoroase: *Biblia* lui Șaguna din 1856-1858 (obiect original), *Chiriacodromion* Șaguna din 1859, *Liturghier* din 1860.

Biserica ortodoxă Bruznic

Satul *Bruznic* este actualmente filie a Parohiei Zăbalț, comunitatea ortodoxă restrângându-se la doar 35 de credincioși, ca efect al depopulării masive.

Biserica ortodoxă din Bruznic (cea veche), a fost construită în anul 1802, din lemn, în stil românesc, și a fost sfințită de protopopul Dimitrie Mihailovici al Lipovei, cu ziua de hram *Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, izvorâtorul de mir* (26 octombrie). Planul bisericii este dreptunghiular, cu o absidă, dimensiunile construcției fiind următoarele: lungime 20 m, lățime 9 m, înălțimea până la acoperiș 3 m, înălțimea până la vârful turnului 15 m. Tavanul este făcut din scândură de lemn, la fel și iconostasul. Biserica nu este pictată în interior. Acoperișul, inițial de șindrilă, a fost înlocuit în anul 1966 cu un acoperiș de țiglă, ulterior cu unul de tablă zincată. Pe turla bisericii este gravată în tencuială inscripția *1966*, anul schimbării acoperișului de șindrilă cu cel de țiglă și al reparării exteriorului turlei. Scaunele din biserică sunt făcute în anii 1860-1865, din lemn. Din anul 1865 datează

și un tron arhieresc. Unele icoane de pe iconostas și din pronaos, pictate în stil bizantin, au o vechime mai mare de 200 de ani și au fost pictate de un pictor talentat, dar al cărui nume s-a pierdut. De la darea în folosință a bisericii noi nu s-a mai slujit în acest lăcaș, care nu este declarat obiect de patrimoniu și se află în pericol de distrugere (cu tot cu dotările interioare), întrucât comunitatea de 35 de credincioși nu poate finanța conservarea, iar autoritățile locale și județene nu se implică.

Construirea bisericii noi a început pe 24 octombrie 2010 și s-a încheiat în, fiind sfințită în, cu ziua de hram *Sfântul Apostol Andrei* (30 noiembrie). În prezent biserica este slujită de preotul Cristian Ungureanu, cel care slujește și la biserica din Zăbalț.

Școala

Existența școlii din localitatea *Ususău* este consemnată într-un raport din anul 1873 cerut de sinodul eparhial inspectoratului școlar căruia îi era arondată școala la acea vreme. Raportul urmărea frecvența la cursuri a copiilor recenzați în fiecare comună. Din raport reiese că localul școlii a fost construit în anul 1790. În sat erau 1.500 de locuitori care susțineau școala, ale cărei cursuri erau frecventate de 58 de băieți și 15 fete dintr-un total de 79 de băieți și 76 de fete cu vârste cuprinse între 6 și 12 ani. Cursurile școlii de repetiție erau frecventate de 30 de băieți și 18 fete în vârstă de 12-15 ani. În anul şcolar 1824-1825 școala l-a avut ca învăţător pe Israil Zorlențan; fuseseră recenzați recenzați 157 de copii de vârstă școlară (87 de băieți și 70 de fete), și au frecventat cursurile 78 (49 de băieți și 29 de fete). În anul școlar 1844-1845.La 1 noiembrie 1866 era învățător S. Iernescu; fuseseră recenzați 231 de copii de vârstă școlară (118 băieți și 113 fete), 50 dintre ei frecventând cursurile (47 de băieți și 3 fete). Anul școlar 1914-1915 a fost pierdut din cauza izbucnirii Primului Război Mondial, învățătorul Teodor Neagu fiind mobilizat pe tot parcursul anului școlar. Din anul 1941 școala a purtat numele ilustrului publicist și istoric Teodor V. Păcățian, nume la care s-a renunțat în perioada comunismului și la care s-a revenit în anul 2012.

Școala din satul *Bruznic* s-a înființat în anul 1788, contractul școlar fiind încheiat pe data de 1 decembrie a aceluiași an. Salariul anual al învățătorului, în bani, a fost fixat la 25 de florini; nu se cunosc alte prevederi,

dar se poate deduce, prin comparație cu contractele complete de la alte școli din localități apropiate și din comitat, că învățătorului i se asigurau și bunuri în natură: grâu, porumb, fân, lemne de foc etc (fiecare sat convenea cu învățătorul *ce se dă*, *cât se dă* și *când se dă*, de respectarea contractului însărcinându-se directorul școlar local).-În anul 1792 școala din Bruznic l-a avut ca învățător pe Petru Savulovici. În anul 1817 școala avea 18 elevi *frecvenți*, învățător fiind Vicențiu Gruici (absolvent al Preparandiei-din Arad în august 1815), care avea un salariu anual, în bani, de 80 de florini. Prin eforturile acestui învățător, născut în satul Cuveșdia (vezi în acest volum *Comuna Șiștarovăț*), numărul de elevi care frecventau școala a crescut la 47 în anul școlar 1918-1919 și la 64 în următorii doi ani, ajungând la 115 în anul școlar 1823-1824. În anul școlar 1843-1844 a fost învățător la această școală Vasile Răchițan (avea 22 de ani vechime ca dascăl de școală), director era Paul Popovici, iar școala era frecventată de 42 de elevi. În anul școlar imediat următor, cu același învățător, numărul de elevi care au frecventat școala a fost de 48. Satul număra atunci 1.132 de locuitori, ei susținând școala financiar și material. Învăţătorul Vasile Răchinţan se bucura de aprecierea sătenilor pentru eforturile sale. La 1 noiembrie 1866 era învățător A. Faraș, în sat fuseseră recenzați 105 copii de vârstă școlară (52 de băieți și 53 de fete), dar au frecventat cursurile doar 78 (46 de băieți și 32 de fete). Există o listă (incompletă), a învățătorilor care au predat la școala din Bruznic: Petru Savulovici, Vicențiu Gruici, Vasile Răchițan, A. Faraș, Aurel Pop, Rozalia Pecican, Victor Vâlceanu, Traian Stoienescu, Aurelia Madincea, Cornel Miculiță, Aurel Rancu, Ioan Sârbu, Mircea Vancu, Maria Zorlințan, Maria Stoian, Elisabeta Achim, Traian Pop, Adrian Nedescu, Ioan Mihai, Adriana Potra, Doina Iovescu, Argentina Cândea, Marcel Avasilcăi, Mihai Szabo.

Școala din satul *Dorgoș* s-a înființat în anul 1789, dar primul contract școlar a fost încheiat în anul 1798, salariul învățătorului, în bani, stabilindu-se la 30 de florini. În anul 1813 era învățător la această școală Partenie Popovici, care avea salariul anual de 80 de florini și bunuri în natură. Partenie Popovici a funcționat ca dascăl al școlii și în anii următori. În anul școlar 1824-1825 a fost învățător tot Partenie Popovici; pentru acel an școlar fuseseră recenzați 60 de copii (40 de băieți și 20 de fete), dar au frecventat cursurile doar 35 (25 de băieți și 10 fete). În anul școlar 1844-1845 a funcționat ca învățător Avram Suricescu (avea 10 ani vechime ca

dascăl de școală), director școlar local era Nicolae Anghel, școala funcționa într-un local nou, bine întreținut, și avea 21 de elevi *frecvenți*, toți băieți. La 1 noiembrie 1866 era învățător Gheorghe Micu; fuseseră recenzați 75 de copii de vârstă școlară (50 de băieți și 25 de fete), și frecventau școala numai 5 (toți băieți). În anul școlar 1918-1919 au frecventat școala 30 de elevi, iar în anul școlar următor numărul de elevi *frecvenți* a crescut la 38.

Contractul şcolar pentru şcoala din satul *Pătârș* a fost încheiat în anul 1789, salariul anual al învăţătorului, în bani, fiind fixat la 30 de florini. Se poate presupune că acel contract prevedea pentru învăţător şi bunuri în natură, prin comparare cu contractele şcolare din localităţi apropiate sau din comitat. Învăţător în anul 1817 a fost Iosif Raicovici, iar între 1818 şi 1821 Rista Pascu. În anul 1823 școala avea înscriși 38 de-elevi. În anul 1844 școala din Pătârș se afla sub directoratul notarului Nicolae Iorgovan și îl avea ca învățător pe Teodor Socaci, absolvent al Preparandiei, cu 14 ani de vechime ca dascăl de școală. În acel an școala a fost frecventată de 25 de elevi. În anul şcolar 1918-1919 şcoala a fost frecventată de 18 elevi, iar în anii următori de 14-15.

În satul *Zăbalț* nu exista şcoală în anul 1777, în raportul de conscripţie din acel an a şcolilor din eparhia Timişoarei făcându-se propunerea de înfiinţare a unei şcoli în acest sat. Primul contract şcolar a fost încheiat pe 20 iunie 1798. Este posibil ca până în acel an copiii din Zăbalţ să fi frecventat şcoala din Bruznic. În anul 1813 școala îl avea ca învățător pe Paul Răchițan, căruia i se plătea un salariu anual, în bani, de 80 de florini (mărit la 86 de florini în anul următor), iar cursurile erau frecventate de 22 de elevi. În anul 1821 acest învățător avea 21 de ani de vechime în învățământ și 35 de elevi în școală (în anul anterior fuseseră 37). În anul școlar 1824-1825 era învățător același Paul Răchițan; în sat fuseseră-recenzați-45 de copii de vârstă școlară (22 de băieți și 23 de fete), dar numai 31 au frecventat școala (22 de băieți și 9 fete). În anul școlar 1845-1846 funcționa ca învățător tot Paul Răchițan (avea 45 de ani vechime în învățământ!), director școlar era Moise Dehelean, școala era susținută de 646 de locuitori (atâția avea satul atunci), era frecventată de 10 elevi și localul școlii era găsit necorespunzător. Într-un document datat 1 noiembrie 1866 apare ca învățător M. Logojan, iar în statistică apar recenzați 59 de copii de vârstă școlară (26 de băieți și 33 de fete), 34 frecventând cursurile (21 de băieți și 23 de fete).

Personalități

Teodor V. Păcățian - s-a născut la 28 noiembrie 1852 în satul Ususău, din părinții Vasile Păcățian (învățător), și Elena (născută Deheleanu). A urmat cursurile primare la școala din Ohaba, Comitatul Caraș, școală în care tatăl său era învățător. Gimnaziul l-a urmat la Lugoj, iar liceul la Arad. A început să lucreze ca notar în Jadani (azi Cornești, Județul Timiș). A fost redactor la mai multe ziare și reviste din Transilvania: *Tribuna* (redactor-șef), *Familia*, *Amicul familiei*, *Aurora română*, *Luminătorul*, *Telegraful român* (director), *Dreptatea*, *Noua Bibliotecă Română* ș.a. A fondat la Timișoara *Gazeta poporului*. În anul 1919 a scos la Timișoara *Gazeta Oficială*, publicația Consiliului Dirigent al Transilvaniei. A fost președinte al secțiunii istorice a societății ASTRA 30 de ani: din 1911 până în 1941. A devenit foarte cunoscut publicului român după publicarea principalei sale opere, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară,* apărută în 8 volume între 1902 și 1915, lucrare care i-a adus persecuții din partea autorităților; a fost acuzat că a comis patru delicte: „*... provocare la nesupunere în contra legii, aţâţarea în contra naţiunei maghiare, atacarea puterei obligatoare a legii şi revoltarea contra legăturei dintre ţările care compun statul maghiar*"; fost apărat în proces de avocatul Coriolan Brediceanu, dar a fost condamnat la 8 luni de închisoare, 500 de coroane amendă și distrugerea totală a primei ediții a cărții. Academia Română l-a premiat în 1904 cu Premiul Adamachi în valoare de 1.300 de lei, și în 1929 cu Premiul dr. A. Cosma în valoare de 100.000 de lei.

Lucrări publicate: *Flori de toamnă* (1892), *Cadastra și modul introducerei sale în România* (1895), *Lupta pentru drept, după Ihering* (1898), *Libertatea după John Stuart Mill* (1899), *Principiile politice după F. de Holtzendorf* (1899), *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară* (1902-1915), *Sâmbăta morților, dramă din popor, după Rauph* (1900), *Istoriografi vechi, istoriografi noi* (1904), *Jertfele românilor din Ardeal în războiul mondial* (1923). A murit la 11 februarie 1941 la Cluj, unde a și fost înmormântat.

Vasile Varga - s-a născut la 14 martie 1921 în satul Ususău. Talentul artistic i-a fost remarcat de învățătorul Teodor Neagu din satul natal. În anii de liceu la Arad, întâlnirile cu pictorul Cornel Minișan și încurajările profesorilor i-au dezvăluit chemarea pentru artă, cu deosebire pentru grafică și pictură. În timpul stagiului militar la București a luat contact cu

viața artistică a capitalei, frecventând expozițiile lui Camil Ressu, Theodor Pallady, Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu și Ștefan Luchian, pe care îi va considera adevărații săi maeștri, ca și pe Chardin, Corot, Monet, Cezanne, Gaugain și Van Gogh. După Al Doilea Război Mondial a fost admis la Școala Superioară de Arte din București, unde a expus începând din anul 1951. În anul 1953 a fost admis în Uniunea Artiștilor Plastici. A avut numeroase expoziții personale, dar mai cu seamă de grup, de la Lipova până la Viena, Moscova, Frankfurt și Freiburg (Germania), Beirut (Liban) sau Piestany (Slovacia), și în mai multe orașe din România. Împreună cu soția sa Eleonora Costescu a scris numeroase critici de artă în diferite publicații (Luceafărul, România literară), ghiduri ale muzeelor de artă din Lipova, Suceava, Craiova și monografii despre marii artiști: Nicolae Grigorescu (1973), și Ion Andreescu (1978). Ultimii ani de viață i-a petrecut în Lipova. Împreună cu soția a donat Muzeului Orășenesc Lipova o serie de lucrări de artă românească și universală. A decedat la Lipova în anul 2005.

Folclor, tradiții, obiceiuri

Tradițiile etno-folclorice sunt comune zonei mai largi a văii Mureșului.

Turism

Peisajul, posibilitățile de agrement (drumeții, pescuit), apropierea de obiective turistice ca orașul Lipova, Băile Lipova și Cetatea Șoimoș ar putea constitui premisele dezvoltării agroturistice a comunei.

Locul fosilifer Zăbalț este arie protejată de interes național, cu suprafaţa de 5 ha, şi este poziţionat în locul numit *Râpa galbenă*, la extremitatea nord-estică a satului, pe pășunea comunală. Depozitul fosilifer este încadrat în categoria a IV-a IUCN (*rezervație naturală de tip paleontologic*), și este constituit din fosile de specii de gasteropode din *Ponțianul Mediu* (al doilea etaj al Pliocenului - cu 5,3 milioane de ani în urmă). Caracteristică pentru acest depozit este prezența de moluște fosilizate acumulate în zona litorală, fără a fi suferit deplasări din poziția inițială. Compoziția depozitului este asemănătoare cu cea a depozitului de la Rădmănești (Timiș), aflat în apropiere. Ca valoare științifică, depozitul este comparabil cu zăcăminte asemănătoare din Serbia și Ungaria.

Rezervația naturală Măgura cu ghimpi de la Pătârș este situată în fondul forestier administrat de Ocolul Silvic Lipova al Romsilva SA, însumează 111,7 hectare și găzduiește specia vegetală ocrotită prin lege *Ruscus aculeatus* (*Ghimpele* - ghimpe la singular), un subarbust (arbust cu înălțimea maximă de 1 m), care se constituie aici în una din cele mai reprezentative stațiuni externe din țară. Ghimpele acoperă în strat continuu întreaga culme a Dealului Măgura din rezervație. În pădurea cuprinsă în rezervație sunt și arbori seculari a căror vârstă este estimată la 300 de ani.

În satul Dorgoș, în punctul *Dealul Morminți*, se găsește un cimitir medieval.

Bibliografie

Demșea, Dan, *Memoriul autobiografic din 1923 al lui Teodor V. Păcățian* (*1852-1941*), în Ziridava, VIII, 1977, pp. 245-256.

Ghinea, Dan, *Enciclopedia geografică a României,* Editura Enciclopedică, București, 2000.

Lupaș, Ioan, *Teodor V. Păcățian (28 XI 1852-11 II 1941)*, în Transilvania, Sibiu, anul 72, martie, nr. 1, 1941, pp. 19-30.

Petranu, Coriolan, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1927.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului, 1721-1821*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Arad, Arad, 1974.

Popeangă, Vasile, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea, 1821-1867*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Arad, Arad, 1979.

Predescu, Lucian, *Enciclopedia României*, Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, București, 1940; Editura Saeculum I.O., Vestala, București, 1999.

Sabin, Adrian Luca, *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc*. *Repertoriu,* Sibiu, 2006.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad*, Fond Primăria comunei Dorgoș*. 1938-1950.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, *Fond Primăria comunei Ususău*. 1941-1948.

Sigmirean, Cornel, *Teodor V. Păcățian. O viață de cărturar*, Editura Veritas, Târgu-Mureș.

Vesa, Pavel, *Biserici de lemn de odinioară din județul Arad*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.

Informații orale

- preot Victor Bocancios, Parohia Ususău;
- preot Cristian Ungureanu, Parohia Zăbalț.

Comuna Vărădia de Mureș

dr. Doru Sinaci

Denumiri

Vărădia de Mureș: *Waradya, Tóthvárad*.
Baia: *Banya, Kisbaya, Alsóbánya*.
Julița: *Gyulathew, Gyulathó, Gyulicza*.
Lupești: *Lupefalwa, Farkasháza*.
Nicolae Bălcescu: *Govojdia, Alsókővesd, Mocioni* (doar în 1919).
Stejar: *Soroșag, Zarwassag, Zoras*.

Repere geografice

46°04′02″ N, 22°09′47″ E; altitudine: 174 m; suprafață: 118,58 km^2 (11.858 ha, din care 570 ha intravilan, 11.288 ha extravilan: 4.751,45 ha

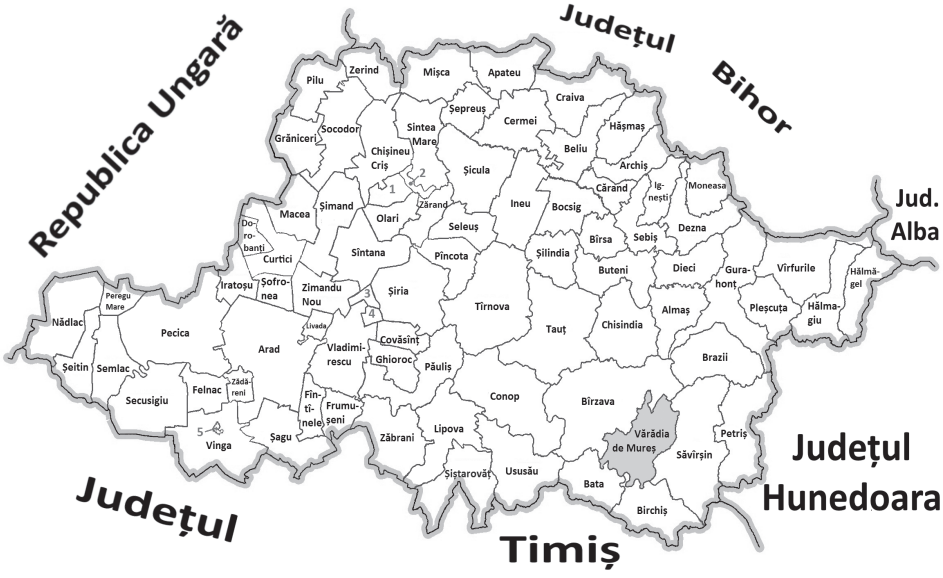

teren exploatabil agricol, 6.536,55 ha păduri și terenuri nefolosibile).

Vecinătăți: Comuna Săvârșin la nord-est, est și sud-est, comunele Birchiș și Bata la sud, Comuna Bârzava la sud-vest, vest și nord.

Scurtă prezentare

Comuna Vărădia de Mureș este o unitate administrativ-teritorială așezată în sud-estul Județului Arad, în culoarul Brănișca-Păuliș al râului Mureș, pe partea dreaptă a acestui râu (în *Transilvania*), în sud-vestul extrem al Munților Metaliferi, la contactul acestor munți cu lunca Mureșului, și este alcătuită din satele *Vărădia de Mureș* (reședință comunală), *Baia*, *Julița*, *Lupești*, *Nicolae Bălcescu* și *Stejar*. Datorită reliefului, satele comunei nu au putut fi sistematizate asemenea satelor din câmpie nici măcar de administrația imperială habsburgică, toate fiind și astăzi așezări de tip răsfirat.

Prin fiecare sat al comunei trece câte un mic curs de apă (pârâu), toate pâraiele fiind afluenți de dreapta ai Mureșului: Valea Solmonita prin satul Vărădia de Mureș, Valea Julita prin satele Baia și Julița, Valea Stejar prin satele Lupești și Stejar, Valea Vălcuța prin satul Nicolae Bălcescu. Râul Mureș trece pe lângă satele Vărădia de Mureș și Nicolae Bălcescu, însă fără a atinge vetrele satelor.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la rețeaua feroviară, stație de tren fiind în satul Vărădia de Mureș.

Comuna este străbătută prin satele Vărădia de Mureș și Nicolae Bălcescu de drumul rutier național DN 7 București-Pitești-Râmnicu Vâlcea-Sibiu-Sebeș-Orăștie-Simeria-Deva-*Vărădia de Mureș*-*Nicolae Bălcescu*-Lipova-Arad-Nădlac-frontiera cu Ungaria (drumul trece și pe la marginea satului *Julița*, dar nu prin satul propriu-zis).

Prin satele Julița și Baia trece drumul rutier județean DJ 707C *Julița* (ieșire din DN 7)-*Baia*-inserție în DJ 708-Slatina de Mureș).

Satele Stejar și Lupești se leagă între ele și ambele cu reședința comunală prin drumul comunal DC 72 Săvârșin (ieșire din DN 7)-Pârnești-*Lupești*-*Stejar*-inserție în DN 7-*Vărădia de Mureș*.

Satele Baia și Lupești sunt legate între ele prin drumul comunal DC

73 Baia-Lupești.

Distanțe față de orașe (din satul reședință de comună): Arad - 81 km, Lipova - 50,5 km, 138,5 km, Deva (Jud. Hunedoara) - 76 km, Făget (Jud. Timiș) - 28 km, Lugoj (Jud. Timiș) - 69 km, Timișoara - 108,5 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Vărădia de Mureș* - 1369, *Baia* - 1479, *Julița* - 1479, *Lupești* - 1479, *Nicolae Bălcescu* - 1496, *Stejar* - 1479.

Cercetările efectuate de Muzeul Judeţean Arad în anii 1971-1974 la Vărădia, pe promontoriul ce se ridică la marginea de est a comunei, în apropiere de calea ferată și de drumul rutier naţional DN 7, în punctul numit de localnici *La cetate*, au scos la iveală vestigii aparținând civilizației dacice: locuințe de suprafață de tip semibordei de formă rectangulară, un bogat material ceramic, fragmente de unelte din fier și fragmente de râșnițe. În urma realizării drumului rutier național DN 7 au fost distruse șanțul și valul de apărare care protejau așezarea fortificată dacică.

La Julița, în grădina lui Solomon Madoșa, au făcut cercetări de suprafață Mircea Barbu și Mircea Zdroba în anul 1982. Punctul este situat în zona de sud a Munților Zărandului, la contactul acestora cu lunca Mureșului, pe Valea Juliței, ocupând o terasă deasupra acestei văi. Punctul nu a fost cercetat pe cale arheologică, ci în urma descoperirii întâmplătoare în acel loc a mai multor fragmente de vase ceramice, inclusiv de la o fructieră dacică.

La Vărădia de Mureș, în punctul numit *Cetate*, au efectuat săpături arheologice sistematice Mircea Barbu și Mircea Zdroba în anii 1971-1974. Situl este localizat pe un deal cu pante abrupte, *Dealul Cetății*, la circa 180 m altitudine. Aici a fost dezvelită o cetate încadrată cronologic în mai multe perioade: epoca bronzului, prima epocă a fierului (culturile *Gava* și *Basarabi*), epoca dacică (sec. II î.H. - I d.H.), Evul Mediu dezvoltat (sec. XIII-XIV) și Evul Mediu târziu (sec. XVI-XVII). Așezarea dacică prezenta un șanț masiv, astupat și nivelat în perioada otomană. S-au găsit numeroase fragmente ceramice dacice.

În anul 2019, cu ocazia cercetărilor arheologice preventive coordonate de Florin Mărginean, au fost făcute mai multe descoperiri în punctul *La cetate*, la 500 m distanță de primăria comunei, cele mai semnificative dintre

acestea fiind urmele de locuire datând din a doua epocă a fierului. Interpretarea datelor rezultate din aceste cercetări permite enunțarea ipotezei că în această perioadă s-a făcut și fortificarea platoului printr-un șanț de apărare, probabil și cu val adiacent. Din punct de vedere stratigrafic s-a constatat existența a două nivele distincte de locuire: primul este cel de care se leagă fortificarea platoului - cândva în secolele IV-III î.Hr., și al doilea, mult mai consistent, atribuit perioadei cuprinse între secolele I î.Hr.-I d.Hr. Mai mult decât atât, cercetările au relevat că locuirea dacică nu s-a limitat doar la platou, ci s-a extins în afara acestuia, spre vest - nord-vest, sub vatra actualei localități. Cu aceeași ocazie s-au mai descoperit o așezare hallstatiană din mileniul I î.Hr. și o fortificație dacică din secolele III. î.Hr.-II d.Hr.

Cetatea Vărădia a fost construită în perioada dacică, din pământ bătătorit, cu întărituri de lemn. Nu s-au găsit urme de locuire specifice perioadelor romană, post-romană și antichitatea târzie.

În Evul Mediu promontoriul apare iarăși ocupat de o așezare care avea o biserică cu ziduri din piatră, cu cimitir împrejur și cu gropniță în interior (probabil pentru ctitori, preoți sau conducători). Ulterior, după cucerirea Ungariei și a Banatului de către Imperiul Otoman, aici s-a instalat se pare o garnizoană militară, ridicându-se și o palancă (palisadă), cu rol de supraveghere a cursului Mureșului pe acest sector și de pază a zonei de graniță dintre Principatul Transilvaniei și Vilayetul Timișoarei. Încheierea războaielor austro-turce a dus la încetarea locuirii în acest punct, rămânând doar toponimul care amintește că aici a existat cândva o cetate.

În secolul al XIX-lea situl a fost afectat de construirea pe platou a unui canton de cale ferată odată cu realizarea căii ferate Arad-Deva; este posibil ca la construirea cantonului să se fi folosit piatră din zidurile bisericii medievale. Cert este că ridicarea cantonului a afectat o bună parte din platou, mai ales pe laturile din sud și nord.

Tot aici a fost și prima vatră medievală a satului, menționat documentar în 1369 sub numele de *Waradya*, denumirea *Varady* fiind motivată fie de memoria vechii cetăți antice, fie de o nouă fortificație.

La poalele înălțimii a fost descoperită ruina bisericii ortodoxe a satului Varady amintit mai sus, edificiu datând din secolele XIV-XV. Este important de reținut că și noua biserică ortodoxă, din lemn (ulterior reconstruită din zid), a fost ridicată în apropierea acestui sit, acum ocupat parțial de cimitir. Axa principală a satului (pe care în ultima perioadă s-au edificat

o serie de dotări publice), însoțind drumul de tranzit al satului, este de asemenea orientată spre situl respectiv, astfel încât aici trebuie căutată zona cea mai veche a satului, peste care a intervenit sistematizarea austriacă.

În anul 1387 sunt menționați în documente *Marcu* și *Blasius de Vărădia*. Localitatea este pomenită documentar și în anii 1427 și 1430, ca centru al unui mare domeniu feudal. În anul 1479 este menționat *Waradya castellum*, centru al unui mare domeniu care cuprindea zeci de localități pe valea Mureșului. În același an Vărădia apare cu statutul de *oppidum,* semn că era o localitate importantă. Târgul Vărădia este consemnat documentar și în anii 1483, 1496, 1506, 1546.

Întreaga zonă a trecut sub ocupație otomană după Bătălia de la Mohaci din 1526, eveniment care a însemnat desființarea Regatului Ungar și transformarea Ungariei în pașalâc; Vărădia de Mureș a fost punctul maxim de înaintare și de cucerire otoman pe Valea Mureșului. În anul 1590 este notată în defterele otomane solda garnizoanei din Vărădia de Mureș. Otomanii au menținut și chiar au sporit importanța militară și strategică a Cetății Vărădia, fapt susținut de numeroasele atacuri la care a fost supusă.

În anul 1595 cetatea și toată zona au fost eliberate de sub turci de oștile Principatului Transilvaniei și au devenit parte a acestui principat. În iunie 1602 principele Sigismund Bathory al Transilvaniei a dăruit lui Andrei Barcsai, consilier princiar și ban al Lugojului și Caransebeșului, întregul târg Vărădia de Mureș, cu casa și curtea nobiliară de acolo și cu moșiile Ohaba Română, Bratest, Lupești, Stejar, Poiana, Arginyeat, Găvoșdia Mare și Găvoșdia Mică, Julița, Birkan, Negyest, Ssakaro, Baia, Selište, Slatina de Mureș, Musa, Hălăliș, Vaim, Vartoksa, Vicnese, Also Bruma, Felső Bruma, Pârnești, Reuzor, Tisa, Zimbral, Gedzese, Sărăzani, Ohaba Lungă, Cuiaș, Temerești, Szemrkonya, Troiaș și prediile Ulmi, Zadas, Kis Gyivala și Dumbrăvița, toate aflate în districtul românesc Vărădia de Mureș și în Comitatul Arad, până atunci stăpânite de Cetatea Lipova. Într-un document din august 1608, emis de principele Gabriel Bathory al Transilvaniei, este menționat Mihai Bodony, arendaș al Cămării de sare din Turda, al portului Vărădia de Mureș și al tricesimei de la Lipova. În anul 1658 cetatea și satul Vărădia de Mureș au reintrat sub administrație otomană. În anul 1687 cetatea și satul au fost atacate de o bandă de tâlhari, Ibrahim pașa, beilerbeiul Timișoarei bănuindu-l chiar pe principele Transilvaniei, Mihai Apafi I, ca fiind unul dintre instigatori. Între 190 - 1700,

Vărădia a fost centrul unui district format din 9 sate.

În anul 1702 Vărădia de Mureș a devenit centru grăniceresc deservit de 150 de soldați. În timpul revoltei antihasburgice din anii 1703-1711 răsculații curuți au asediat garnizoana imperială a cetății. Cetatea Vărădia a fost abandonată și demolată începând cu anul 1709, dispărând complet în perioada următoare.

Țăranii iobagi din Vărădia au participat activ la răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

În privința satului Vărădia de Mureș de astăzi este plauzibilă ipoteza că partea amplasată de-a lungul drumului rutier național DN 7 să fi fost „aliniată" în secolul al XVIII-lea (cum au fost aliniate și alte sate de pe Valea Mureșului), restul satului păstrând o organizare mult mai veche, de tip *ocol* (*adunat*, *îngrămădit*), specifică satelor din zona colinară, formă vizibilă mai ales în arealul fostului târg din nordul DN 7.

Satul *Baia*, fostă localitate minieră (după cum arată și numele), este situat pe valea micului râu Julița (afluent de dreapta al Mureșului).

Satul *Julița* a fost stăpânit de familiile nobiliare Garai și Bánffy și apare menționat documentar și în anii 1483 și 1506. În anul 1510 satul era parte a domeniului Brandenburg.

Satul *Lupești* era în înglobat în domeniul Vărădiei în anul 1479 și apare menționat în documente din anii 1483, 1506 și 1510.

Satul *Stejar* era în domeniul Vărădiei în 1479, fiind menționat documentar și în anul 1501.

Evoluția demografică

Vărădia de Mureș: 1715 - 54 de familii; 1720 - 17; 1743 - 25; 1771 - 53; 1828 - 119; 1851 - 814 locuitori; 1857 - 1.102; 1869 - 1.165; 1880 - 1.100; 1890 - 1.153; 1900 - 1.141; 1910 - 1.098; 1922 - 1.206.

Baia: 1743 - 15 familii; 1771-1786 - 21; 1800 - 34; 1828 - 67; 1851 - 60 de locuitori; 1857 - 540; 1869 - 580; 1880 - 447; 1890 - 550; 1900 - 585; 1910 - 624; 1922 - 540.

Julița: 1720 - 9 familii; 1743 - 9; 1771-1786 - 52; 1828 - 99; 1851 - 779 de locuitori; 1857 - 853; 1869 - 1.090; 1880 - 983; 1890 - 1.100; 1900 - 1.096; 1910 - 1.184; 1922 - 1.081.

Lupești: 1715 - 83 de familii; 1720 - 6; 1743 - 9; 1771-1786 - 26; 1828 - 62; 1851 - 442 de locuitori; 1857 - 705; 1869 - 782; 1880 - 792;

1890 - 915; 1900 - 858; 1910 - 884; 1922 - 741.

Nicolae Bălcescu: 1715 - 15 familii; 1720 - 9; 1743 - 9; 1851 - 863 de locuitori; 1857 - 546; 1869 - 669; 1880 - 663; 1890 - 684; 1900 - 735; 1910 - 708; 1922 - 637.

Stejar: 1771 - 15 familii; 1828 - 37; 1851 - 318 locuitori; 1857 - 326; 1869 - 406; 1880 - 357; 1890 - 357; 1900 - 470; 1910 - 481; 1922 - 448.

Comuna Vărădia de Mureș: 1930 - 4.213 locuitori; 1956 - 3.351; 1966 - 3.002; 1977 - 2.829; 1992 - 2.279; 2002 - 2.112; 2011 - 1.755.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 96,42% români, 0,62% alte etnii, 2,96% cu apartenență etnică necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 86,96% ortodocși, 7,35% penticostali, 1,37% greco-catolici, 1,36% alte confesiuni, 2,96% cu apartenență religioasă necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica ortodoxă Vărădia de Mureș

La poalele dealului lângă care se află satul Vărădia de Mureș a fost descoperită ruina bisericii ortodoxe a satului medieval din secolele XIV-XV. Este important de știut că și noua biserică ortodoxă (construită din lemn, ulterior reconstruită din zid), a fost ridicată în apropierea acestui sit ocupat acum parțial de cimitir.

Biserica de astăzi din Vărădia de Mureș, cu ziua de hram *Întâmpinarea Domnului* (2 februarie), cea mai veche biserică din piatră și cărămidă de pe valea Mureșului, a fost ridicată în anul 1747; actualmente este acoperită cu țiglă și tablă. Amplasamentul bisericii și materialul de construcție sunt atestate și de harta rezultată din ridicarea topografică iozefină. În anul 1785 biserica din piatră exista deja pe amplasamentul actual; în acea epocă ea era centrul satului, fiind așezată la poalele cetății și la intersecția celor două drumuri principale. Aici au funcționat până în anul 1902 un protopopiat și o pretură, Vărădia fiind și reședință de plasă. Protopopiatul Vărădiei apare consemnat documentar și în anul 1743, fiind menționați *Popa Pasc* și *Prota Stoian*. Mai târziu, în anul 1812, Protopopiatul Vărădia, condus de protopopul Atanasie Protici, număra 26 de preoți, 2.558 de case locuite de ortodocși și 13.873 de suflete ortodoxe. Protopopului Protici îi succed Za-

harie Protici (1815-1821), Ion Cefan (1843), Iosif Beleș (1844, devenit ulterior episcop vicar la Oradea Mare), Iosif Muntean, Alexandru Munteanu și Vasile Beleș. În martie 1894 a devenit capelan protopopesc Ioachim Turcu. Protopopiatul a fost mutat la Radna în 1902, astfel că Ioachim Turcu a devenit paroh al Parohiei Vărădia în 1903 și a rămas în slujbă până în 1929. Între anii 1975-1980 s-a construit casa parohială prin străduința preotului Gheorghe Rusu și cu ajutorul credincioșilor. Corpul de clădire în care a funcționat școala confesională se află și astăzi lângă biserică, dar nu mai face parte din patrimoniul bisericii; nefiind retrocedat după evenimentele din decembrie 1989, a rămas în proprietatea statului.

Biserica din satul *Stejar*, cu ziua de hram *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil* (8 noiembrie), este filie a bisericii Vărădia de Mureș. În sat a existat o biserica de lemn cu hramul Sfinții Arhangheli, construită la începutul secolului al XVIII-lea. Tradiția reține că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea biserica a fost demolată și s-a construit alta, din lemn, cu același hram, înlocuită la rândul său în anul 1940 cu actuala biserică de zid, în stil baroc, cu același hram; biserica a fost construită fără pisanie. În perioada construirii bisericii satul era parohie de sine stătătoare, arondată Protopopiatului Săvârșin.

Biserica ortodoxă Baia

În anul 1755 nu exista biserică în satul Baia, credincioșii frecventând biserica din satul Pârnești (Comuna Săvârșin). După acest an, în *Țintirimul vechi* a fost construită o biserică de lemn cu hramul *Sfântul Mare Mucenic Gheorghe*. Biserica apare menționată în anul 1770, într-o însemnare manuscrisă făcută pe filele unui exemplar al Evangheliei editată la Blaj în anul 1765: „*Această Ivanghelie este a lui Ociuție Gheorghe Diacu din Măgura Ociuții cumpărată cu bani cu șasăsprezece forinți și cine s-o întâmpla să o fure să fie afurisit de trei sute de părinți sfinți de la Nichiia* II *mărturie Toader de la Julița, Avram Mihuță și Toader Iucescu că am dat-o la biserica Băii an 1770*". Un document din anul 1775 consemnează că biserica nu era *molărită* (zugrăvită, pictată), și că „*... numai ușile împărătești se află zugrăvite cu chipurile Sfinților Petru și Pavel*". Biserica a fost sfințită în anul 1786. În iarna de la începutul anului 1890 construcția a fost complet distrusă de un viscol violent. În același an preotul paroh a cerut autorităților aprobare pentru construirea unei noi biserici, dar nu a

primit răspuns. Abia după cererea din 2 februarie 1898 s-a primit aprobare, construirea noii biserici demarând chiar în acel an. Biserica s-a construit din lemn şi s-a tencuit. Lucrările s-au încheiat în anul 1823 şi s-a sfinţit păstrându-se hramul bisericii vechi. Două icoane împărăteşti au fost donate bisericii în anul 1818 de preotul Eftimie din Julița, fapt certificat de însemnări făcute pe ambele. Biserica nu este pictată nici astăzi. Datorită stării avansate de degradare, în anii 2012-2013 s-au făcut reparaţii majore: s-au refăcut tencuielile şi pardoseala, s-a făcut acoperiș nou de tablă, s-a construit clopotniță. De la vechea biserică din *Ţintirimul Vechi* se mai păstrau la mijlocul secolului al XX-lea două sfeşnice din lemn de tei, folosite pe Sfânta Masă, care aveau încrustate pe ele anul 1770.

De-a lungul timpului biserica a avut cărți de cult de mare valoare: *Chiriacodromion* (Bălgrad, 1699), *Evanghelie* (Blaj, 1765). Într-o listă de inventar din anul 1855 sunt enumerate 11 cărți în dotarea bisericii: *Evanghelie*, *Liturghier*, *Apostol*, *Minei mare*, *Straşnic*, *Octoih*, *Catavasier*, *Cazanie*, *Ceaslov mare*, *Propovedanie*, *Psaltire bogată.* Toate cărțile au fost duse la muzeul Mănăstirii Gai din Municipiul Arad.

Preoți: Gheorghe Popovici (1785, 1788), Pavel Popovici (1817), Atanasie Popovici (1834-1842), Gheorghe Popovici (1841-1842), Gheorghe Tămaș (1842-1869), Partenie Turcu (1869-1870), Andrei Vățian (1870-1914), Damaschin Medrea (1914-?). Actualmente biserica are 110 credincioși (34 de familii), și este slujită din anul 2019 de preotul paroh Ioan Mihai Bachiș.

Biserica ortodoxă din satul Baia are ca filie comunitatea ortodoxă din satul Slatina de Mureș (Comuna Bârzava). Despre satul Slatina de Mureș se știe că a avut pe *Dâmbul Bisericuței* o biserică de lemn cu hramul *Înălțarea Domnului* (*Ispas*, la 40 de zile după Duminica Învierii - Paștile). Biserica avea 6,5 stânjeni lungime, 3 stânjeni lățime și 1,5 stânjeni înălțime și nu era pictată; doar pe pereții altarului avea: „*... chipurile sfinților pe hârtie zugrăvit*”. Biserica a fost demolată în anul 1889, pe locul ei ridicându-se biserica de azi, din zid de piatră de codru, tencuit, și păstrându-se hramul celei vechi. În anul 2012 s-a făcut iconostas nou (realizat de meșteri din Maramureș). În anii 2014-1018 construcția a suferit reparații capitale la interior și exterior: s-a înlocuit tencuiala, s-a făcut acoperiș nou de tablă, s-a înlocuit mobilierul de lemn din interior cu altul nou. Pe 22 iulie 2021 s-a început pictarea bisericii cu vopsele acrilice, în tehnica *al secco*, pictor fiind Mihai Pascariu. Biserica numără astăzi 100 de credincioși (32

de familii), și este slujită de Ioan Mihai Bachiș, preotul Parohiei Baia.

Biserica a avut în posesie cărți de mare valoare: *Evanghelia învățătoare* (Govora, 1624), *Evanghelia învățătoare* (Mănăstirea Dealu, 1644), *Îndreptarea Legii* (Târgoviște, 1652). Într-o listă de inventar din anul 1855 sunt consemnate ca făcând parte din patrimoniul bisericii următoarele 17 cărți: *Evanghelie*, *Liturghier*, *Apostol*, *Octoih* (2 exemplare), *Cazanie*, *Minei* (pe 12 luni), *Straşnic*, *Ceaslov mic*, *Catavasier*, *Psaltire, Molitvelnic*, *Octoih cu Tipicon* (Buda, 1826), *Învățături morale* (autor Ioan Popp, Buda, 1847), *Cele şapte virtuți* (autor Nicolae Tincu Velia, Braşov, 1847), *Cuvântări bisericeşti* (Pesta, 1847). Cărțile au fost duse la muzeul Mănăstirii Gai din Arad.

Preoți: Isaia Popovici (?-1850), Luca Popescu (1850-1870), Andrei Vățian (1871-1901; vreme de 20 de ani a slujit şi biserica din satul Baia; în timpul slujirii sale s-au ridicat în sat biserică și școală, ambele noi), Damaschin Medrea (1901-1925).

Biserica ortodoxă Julița

Satul Julița are două biserici ortodoxe în aceeaşi curte: biserica veche, declarată monument istoric, şi biserica nouă.

Biserica veche a fost ridicată în anul 1787, din lemn, ziua de hram fiindu-i pe 21 noiembrie - *Intrarea Maicii Domnului în Biserică*. Toate costurile de ridicare şi de decorare au fost suportate de enoriaşi, ei fiind *ctitorii*. Inițial a fost ridicată pe un alt amplasament, pe locul actual fiind mutată în anul 1800. Biserica este construită în stilul vechi transilvănean, din lemn şi scândură, pardosită cu lemn. Tot din lemn este iconostasul. Acoperişul a fost de şindrilă, schimbat în anul 1900 cu altul de țiglă. Memoria colectivă reține că întreaga lucrare de ridicare a fost executată de meşteri localnici. În anul 1813 s-a pictat şi s-a decorat interiorul. Pictura s-a făcut cu vopsele pe bază de ulei, direct pe scândură, pe întreaga suprafață a pereților, pe boltă şi pe iconostas. La pictare şi decorare au lucrat trei meşteri: Simon Salaghi din Brad, Nichifor Nandrolias şi Nicolae Coler din Lupşa Mare. Specialişti şi cunoscători în domeniu afirmă că picturile sunt făcute cu mult talent artistic şi cu un gust estetic deosebit în alegerea paletei de culori şi nuanțe. În afară de reparația din 1900 construcția a mai suferit intervenții în anii 1912, 1936 şi 1960, astfel că a fost modificat aspectul: înlocuirea şindrilei cu țiglă pe acoperiş, tencuirea pereților cu mortar pe

suport de trestie etc. În anul 1988 construcția a fost supusă unei ample operații de restaurare: s-a revenit la acoperișul de șindrilă, s-a înlocuit lemnul deteriorat, s-au înlocuit ușile (n-au mai putut fi restaurate), a fost refăcut în totalitate turnul etc; țelul restauratorilor a fost aducerea monumentului istoric la forma sa de la început, ceea ce s-a reușit în cea mai mare parte.

Biserica nouă a fost ridicată în anul 1976, este din zid de cărămidă, are nava acoperită cu țiglă și turnul-clopotniță cu tablă zincată și are hramul *Pogorârea Sfântului Duh* (*Rusaliile*, a 50-a zi după Paști).

Parohia Julița a avut în posesie icoane vechi și cărți bisericești de mare valoare, care au fost predate muzeului. Cărți: *Chiriacodromion* (Bălgrad - Alba Iulia, 1629), *Ceaslov* (Antim Ivireanul, Târgoviște, 1815), *Ohtoih* (1720), *Evanghelie* (1723).

Biserica greco-catolică Julița

În satul Julița mai există o bisericuță de lemn construită la sfârșitul veacului al XIX-lea, care aparține Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolică). Numărul credincioșilor este mic. Sub regimul comunist cultul a fost interzis, în această perioadă o parte din obiectele de cult dispărând. Biserica și-a reluat activitatea după anul 1990. În prezent comunitatea greco-catolică și biserica sunt slujite de un preot paroh stabil.

Biserica ortodoxă Lupești

Satul Lupești are astăzi două biserici ortodoxe: una veche, acum abandonată, și una nouă, în care se slujește.

Biserica veche (*biserica din deal*), a fost ridicată în anul 1940 pe un loc mai înalt. Din cauza alunecărilor de teren clădirea a început să se degradeze, iar fenomenul a continuat lent dar progresiv, astfel că a fost necesară construirea unui nou lăcaș de cult. În anul 1996 au început lucrările la noul edificiu, iar în 2009 biserica a fost sfințită de dr. Timotei Seviciu, atunci încă episcop al Aradului (în același an, pe 28 noiembrie, avea să fie ridicat la rangul de arhiepiscop, eparhia Aradului fiind ridicată la rang de arhiepiscopie). Deși credincioșii parohiei au încercat salvarea vechii biserici (s-a reușit stoparea în mare măsură a crăpării zidurilor), clădirea a început să se scufunde, terenul pe care s-a construit nefiind corespunzător. Biserica de azi este slujită de preotul Alexandru Neicu.

Biserica ortodoxă Nicolae Bălcescu

Despre biserica ortodoxă din satul Nicolae Bălcescu se cunosc foarte

puține lucruri. Are hramul *Sfinții Trei Ierarhi: Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur* (30 ianuarie), și a fost construită în anul 1896, din zid; și iconostasul este din zid. Nu se știe când a fost sfințită și nici care a fost ierarhul care a sfințit-o. În anii 1944-1945 a fost refăcută pictura în tehnica tempera. Parohia are casă parohială. Memoria colectivă reține că satul a avut cândva o biserică ortodoxă din lemn ridicată în anul 1851 și care avea hramul *Sfântul Ioan Gură de Aur* (13 noiembrie), dar nu se mai știe nici cum de nu mai este, nici ce s-a petrecut cu ea. Biserica de azi este slujită de preotul paroh Cosmin Mihai Iordăchescu.

Învățământul

La Universitatea din Cracovia, Polonia, apare consemnat în anul 1492 studentul Simon Eliade *de Waradya*.

Școala din satul Vărădia de Mureș

Școala confesională românească din Vărădia de Mureș a început în anul 1791. La sfârșitul veacului al XVIII-lea s-a construit și edificiul școlii confesionale. Localul a fost folosit până în anul 1924, când s-a dat în folosință actualul edificiu școlar, fosta școală devenind cămin cultural până în august 1967, când a fost inaugurat actualul cămin cultural.

- anul școlar 1823-1824: învățător Eftimie Popovici; cursurile au fost frecventate de 55 de elevi, 28 fiind apreciați cu calificativul *diligent* și 27 cu calificativul *neglijent*.

- anul școlar 1841-1842: a fost învățător Străin Bojin, iar cursurile au fost frecventate de 25 de elevi.

- anul școlar 1842-1843: satul avea 985 de locuitori români (ei susțineau material școala și învățătorul); învățător Străin Bojin; cursurile au fost frecventate de 21 de elevi în 3 clase (10 în clasa I-a, 6 în clasa a II-a, 5 în clasa a II-a).

- anul școlar 1843-1844: învățător Străin Bojin; școala a fost frecventată de 24 de elevi în 3 clase.

- anul școlar 1844-1845: învățător Străin Bojin (avea 19 ani vechime ca dascăl și era apreciat de săteni și de inspectori pentru eforturi și rezultate); cursurile au fost frecventate de 18 elevi din 70 de copii de vârstă școlară recenzați (52 au rămas neșcolarizați în acel an); nu se reușise construirea unui nou local de școală.

Între 1841 și 1845 Vărădia a fost sediu de cerc școlar, cerc condus

de Ioan Cefan.

Școala din satul Baia

- în anul 1840 școala avea nouă cărți în limba română, câteva fiind tipărite în Țara Românească.

- anul școlar 1841-1842: învățător Alexandru Fărcuț; au frecventat școala 5 elevi.

- anul școlar 1842-1843: învățător Nicolae Miloș; au urmat cursurile 17 elevi în 3 clase (5 în clasa I-a, 6 în clasa a II-a, 6 în clasa a II-a);

- anul școlar 1843-1844: învățător Simion Rusanda; au urmat cursurile 6 elevi; clădirea școlii era în stare bună;

- în septembrie 1845 s-au fixat salariile învățătorilor din unele școli arădene; învățătorului Nicolae Verișan de la școala din satul Baia i-a fost fixat un salariu anual de 100 de florini și bunuri în natură; în sat fuseseră recenzați 83 de copii de vârstă școlară, dar au frecventat cursurile doar 6;

- statistica Protopopiatului Vărădia de Mureș din 1 decembrie 1852 (protopop I. Cefan): 609 locuitori români (ei susțineau financiar și material școala și învățătorul); învățător era Gheorghe Cionca; frecventau cursurile 20 de elevi;

- statistica Inspectoratului Vărădia din 25 octombrie 1864 (inspector I. Beleș): învățător era Ignatie Bugariu; fuseseră recenzați 53 de copii de vârstă școlară (28 de băieți și 25 de fete); frecventau școala 26 de elevi (16 băieți și 10 fete);

Școala din satul Julița

La 1 septembrie 1820 s-au fixat salariile anuale ale unor învățători din școlile arădene, printre care și cel al învățătorului de la școala din Julița; acesta urma să fie plătit cu 162 de florini, din care 60 de florini în monedă și 102 florini în bunuri.

- anul școlar 1823-1824: învățător a fost Teodor Gogoian; școala a fost frecventată de 35 de elevi, 20 notați cu calificativul *diligent* și 15 cu calificativul *neglijent*.

- statistica Protopopiatului Vărădia de Mureș din 1 decembrie 1852 (protopop I. Cefan): satul avea 949 de locuitori români care susțineau școala și învățătorul; învățător era Ignatie Bugariu; școala avea 68 de elevi.

- statistica Inspectoratului Vărădia din 25 octombrie 1864 (inspector I. Beleș): învățător era I. Bogdan; fuseseră recenzați 111 copii de vârstă școlară (54 de băieți și 57 de fete); frecventau școala 50 de elevi (42 de

băieți și 8 fete).

Școala din satul Lupești

- 1823-1824: învățătorul n-a trimis raport, dar avea un salariu anual de 100 de florini și bunuri în natură.

- anul școlar 1841-1842: satul avea 769 de locuitori români care susțineau școala și învățătorul; învățător Ioachim Bocerean; școala nu a avut nici un elev.

- anul școlar 1842-1843: învățător Ioachim Bocerean; școala a fost frecventată de 12 elevi în 3 clase (cursurile se țineau în casa unui sătean).

- anul școlar 1843-1844: învățător Ioachim Bocerean; cursurile au fost frecventate de 9 elevi.

- anul școlar 1844-1845: învățător Vincențiu Popescu; cursurile au fost frecventate de 7 elevi.

- statistica Protopopiatului Vărădia de Mureș din 1 decembrie 1852 (protopop I. Cefan): satul avea 671 de locuitori români care susțineau școala și învățătorul; învățător N. Mihailovici; fuseseră recenzați 48 de copii de vârstă școlară.

- statistica Inspectoratului Vărădia din 25 octombrie 1864 (inspector I. Beleș): învățător P. Turcu (salariu anual de 100 de florini și bunuri în natură); fuseseră recenzați 71 de copii cu vârstă școlară (34 de băieți și 37 de fete); frecventau școala 32 de elevi (24 de băieți și 8 fete).

Școala din satul Nicolae Bălcescu

- anul școlar 1823-1824: învățător a fost Ion Ardelean, au frecventat cursurile 25 de elevi, 15 au fost apreciați cu calificativul *diligent* și 10 cu calificativul *neglijent*.

- anul școlar 1841-1842: învățător Ștefan Mihailovici; cursurile au fost frecventate de 20 de elevi.

- anul școlar 1842-1843: satul avea 514 locuitori români care susțineau școala și învățătorul; învățător Ștefan Mihailovici; școala era frecventată de 19 elevi în 3 clase (7 în clasa I-a, 6 în clasa a II-a, 6 în clasa a III-a); localul școlii era în condiție bună.

- anul școlar 1843-1844: învățător Ștefan Mihailovici; frecventau cursurile 24 de elevi.

- anul școlar 1844-1845: învățător Ștefan Mihailovici; 28 de elevi *frecvenți*.

- statistica Protopopiatului Vărădia de Mureș din 1 decembrie 1852

(protopop I. Cefan): satul avea 671 de locuitori români care susțineau școala și învățătorul; învățător Ștefan Mihailovici; cursurile erau frecventate de 48 de elevi.

- statistica Inspectoratului Vărădia din 25 octombrie 1864 (inspector I. Beleș): învățător S. Berariu; fuseseră recenzați 68 de copii de vârstă școlară (33 de băieți și 35 de fete); frecventau cursurile 27 de elevi (21 de băieți și 6 fete).

Școala din satul Stejar

- anul școlar 1845-1846: salariul anual al învățătorului era fixat la 80 de florini și bunuri în natură.

- statistica Protopopiatului Vărădia de Mureș din 1 decembrie 1852 (protopop I. Cefan): satul avea 354 de locuitori români care susțineau școala și învățătorul; învățător era Sofronie Vanc; frecventau cursurile 28 de elevi.

- statistica Inspectoratului Vărădia din 25 octombrie 1864 (inspector I. Beleș): învățător V. Popescu; fuseseră recenzați 43 de copii de vârstă școlară (21 de băieți și 22 de fete); frecventau școala 27 de elevi (16 băieți și 11 fete).

În Comuna Vărădia de Mureș de astăzi funcționează 3 școli: Școala Gimnazială Cristina Herbei din Vărădia de Mureș şi școlile cu clasele I-IV din satele Lupești și Julița. Pentru preșcolari funcționează două grădinițe: una în Vărădia de Mureș și una în Julița. Din cauza depopulării masive, a migrației din mediul rural în mediul urban și a natalității tot mai scăzute, numărul de copii este foarte progresiv mai mic. Așa fiind, în școli s-a ajuns iarăși la situația din Evul Mediu târziu, aceea de a se lucra cu clase paralele (în aceeași oră și în aceeași sală învață două clase de elevi cu același învățător).

Personalități

Cornelia Bulzan - poetă țărancă membră a *Cenaclului Lamura al scriitorilor țărani din România*, întemeiat și condus de profesorul Teodor Uiuiu (vezi vol I, pp. 162-163). S-a născut în anul 1919, în satul Julița. Familia ei a avut un destin dureros, început cu arestarea soțului său în 1950, din motive politice. În ciuda faptului că mulți ani a trebuit să-i întrețină singură pe cei doi copii, Cornelia Bulzan și-a încărcat sufletul cu iubire

pentru meleagurile natale și pentru istoria acestor locuri. A devenit celebră prin creațiile sale poetice, numărându-se printre cei mai importanți poeți țărani din România. Până la urmă autoritățile comuniste au fost nevoite să se încline în fața talentului înnăscut al Corneliei Bulzan, căreia nu i-au putut nega notorietatea. Cornelia Bulzan a fost laureată la mai multe festivaluri de creație populară fără ca măcar vreodată să scrie un vers închinat comunismului. Poeziile Corneliei Bulzan au fost publicate în volume de poezie populară, iar piesa cea mai importantă, poemul istoric *Cetățuia Vărădiei*, a fost pusă în scenă de trupa unui teatru din Arad. Casa ei este un adevărat muzeu. Aici Cornelia Bulzan a strâns cu sfințenie lucruri și cărți pe care le-a adunat și păstrat cu drag o viață. A murit în anul 2005, tot în satul Julița. Dorința ei a fost ca după moarte casa în care a trăit să fie transformată în muzeu.

Economie

Activitatea economică predominantă în comună a fost și este agricultura, cu precădere creșterea animalelor - a oilor și a taurinelor pentru lapte și carne. Fiind zonă montană, terenurile arabile sunt puține, de mici dimensiuni și răspândite pe o arie mare, practicarea unei agriculturi moderne și performante fiind imposibilă.

În Evul Mediu Vărădia de Mureș era port pe Mureș, pentru transportarea sării.

În 1962 s-a înființat în Vărădia de Mureș CAP (Cooperativa Agricolă de Producție).

Actualmente, un loc important în economia comunei îl ocupă creșterea animalelor și exploatarea și prelucrarea lemnului.

Terenul fostului aerodrom folosit de regele Mihai în perioada interbelică, situat între DN 7 și munte, pe stânga DN 7 din direcția Arad-Săvârșin, la intrarea în satul Vărădia de Mureș, este încă apt pentru a deservi avioane foarte mici, dar nu mai este folosit.

Există câteva resurse care ar putea fi exploatate: zăcământ de titanomagnetit la Baia și Julița, carierele de diabaz din Vărădia de Mureș și Julița (ambele cu activitatea oprită complet), balastierele Vărădia de Mureș I și II (pietrișuri și nisipuri), zăcământ de sulfuri și minereuri predominant cuprifere în perimetrul satului Nicolae Bălcescu.

Portul popular, tradiții, obiceiuri, cultură

Fiind o zonă mai puțin expusă procesului de urbanizare, în Comuna Vărădia de Mureș tradițiile locale se mai păstrează (cu unele adaptări la viața actuală).

Portul popular aproape a dispărut. Numai femeile bătrâne mai poartă straie țărănești, însă confecționate din materiale industriale. Numai poalele purtate sub *sumane* mai sunt confecționate din pânză de cânepă. Portul specific, cu *spăcel*, *laibăr cu fir* sau *cojoc cu bumbi*, *cârpe de mătase* și *poale cu pui* mai este îmbrăcat uneori de femeile bătrâne în ziua de Rusalii. Tot în această zi bărbații se îmbrăcau cu *izmene largi*, *izmene cu pumnari* și *laibăr cu fir*, *cojoc cu zbici* sau *ceptar*. Astfel de straie se mai găsesc încă prin casele câtorva localnici, numai că se poartă foarte rar.

Promunalul era locul din centrul satului, în zilele de sărbătoare, se întâlneau tinerii și ceilalți oameni din sat la *horă*.

O caracteristică a zonei sunt grupurile de *dubași* care păstrează tradiția până în prezent.

Foarte frumoase sunt obiceiurile legate de sărbătorile de iarnă, în special cele de Crăciun. În ajunul Crăciunului aproape tot satul se adună la biserică, unde se săvârșește o slujbă specială de pomenire a morților. După serviciul religios începe colindatul. Primii care pleacă cu colindatul sunt copiii, cărora li se dau ca răsplată *pizărăi* (colaci), mere sau nuci. Ceva mai târziu pornesc la colindat adolescenții; li se spune *stelași*, deoarece interpretează o scenetă prin care se arată cum cei trei crai de la răsărit au urmat steaua spre a ajunge la Betleem ca să aducă daruri pruncului Isus. Ultimii care pornesc la colindat sunt *dubașii* (tineri necăsătoriți), care interpretează și colinde religioase, și colinde laice: *colinda fetei*, *colinda feciorului*, *colinda cerbului* sau *colinda păcurarului*. Colindătorii sunt îmbrăcați în port popular de iarnă și cântă *colinde* bătând ritmic în *dube** împodobite cu *fonfiu* (frunze de saschiu).

* *Duba* este o tobă mică, făcută de meșteri populari. Corpul dubei este din lemn (meșterii populari spun că lemnul cu cel mai frumos sunet este paltinul). Diametrul dubei diferă de la piesă la piesă, de la 23 cm la 40 cm, iar înălțimea (între cele două fețe în care se lovește), oscilează între 10 și 20 cm. Fețele în care se lovește sunt din piele de animale (meșterii populari spun că pielea de capră este ideală). Cele două fețe de piele sunt întinse prin coasere una de cealaltă cu șnur din piele de animal, în zig-zag, pe toată circumferința obiectului. Unii meșteri populari „armează" marginile pieilor cu câte o nuia rezistentă, șnurul de coasere trecând pe sub aceste armături și tră-

gând de ele pentru a întinde fețele. Pentru a fi folosită, duba se atârnă de mâna care o poartă cu un șnur din piele sau textil, petrecut peste palmă sau peste degetul mare. La unele dube posesorii le atașează un cordon textil sau din piele, pentru a purta obiectul atârnat de umeri. Unele dube sunt foarte frumos ornate cu figuri scrijelite în lemnul corpului. Bețele pentru lovire sunt făcute tot din lemn, de aceiași meșteri populari, și multe sunt foarte frumos ornate. De regulă, pe lângă ornarea cu frunze si rămurele, dubele și bețele se împodobesc și cu panglică tricoloră în culorile naționale: roșu, galben, albastru.

La *Rusalii* se practică un ritual de sfințire a holdelor: întregul sat merge alături de preot la holdele de grâu unde se face o rugăciune pentru roadele câmpului și se împletesc coronițe de spice care se aduc în biserică și se păstrează până anul viitor. La această sărbătoare fiind și hramul bisericii din localitatea Julița, se continuă cu un bal la care participă și tinerii din satele învecinate.

Nunta rămâne manifestarea la care obiceiurile rituale s-au păstrat foarte bine, dar fără a se mai îmbrăca portul popular. Obiceiurile de nuntă sunt specifice zonelor de interferență dintre Banat și Crișana. Nunta are mai multe momente importante. Unul dintre acestea este *scoaterea la ciubăr a miresei*, când mireasa stropește alaiul cu apă cu ajutorul unui buchet de busuioc, în semn de noroc și belșug; în acest timp se cântă un cântec ritual specific, numit *Ei na și daina*, cântat numai de bărbați. După stropirea cu apă sfințită buchetul de busuioc se aruncă la rădăcina unui măr. Înainte de începerea nunții are loc *făcutul steagului* din baticuri de caşmir și panglici (*steag de cârpe și primuri*) și *făcutul bucliei* - o ploscă împodobită cu panglici și flori artificiale, cu care *bucleșii* cheamă la nuntă.

Tradițiile și obiceiurile sunt structurate pe două sezoane ale anului: iarna, când se organizează în fiecare sat întâlniri ale întregii comunități - *baluri*, și vara, când aceleași tradiții poartă denumirea de *rugi*.

Biblioteca comunală dispune de un număr semnificativ de volume de carte, păstrate prin grija bibliotecarului, care este și redactorul-șef al revistei locale bianuale *Orizonturi Vărădene*.

În a doua jumătate a anului 1849, la îndemnul mitropolitului Andrei Șaguna, episcopul Gherasim Raț al Aradului a lansat ideea editării unei gazete în limba română, idee prezentată episcopului V. Erdeli și lui Andrei Mocioni. Pentru conducerea gazetei s-au vehiculat numele dascălilor din Preparandie A. Gavra și D. Constantini, Mocioni aducându-l în discuție și pe I. Arcoși. Gazeta nu a apărut niciodată, dar s-au făcut abonamente la revistă, *câteva în satul Julița*.

În Comuna Vărădia de Mureș au loc anual două festivaluri: *Alaiul*

Dubelor, organizat în perioada sărbătorilor de Crăciun, când formațiile de dubași și ansamblurile de dansuri încântă localnicii cu diferite programe artistice organizate în cadrul căminului cultural, și *Întâlnirea cu fiii satului*, constând în acordarea de diplome de onoare de către primar tuturor locuitorilor care, prin activitățile desfășurate în cadrul comunei sau în afara ei, se remarcă prin rezultate excepționale, făcând astfel cinste comunei.

Turism

Comuna Vărădia de Mureș dispune de un potențial turistic excepțional. Elementele fondului turistic natural se îmbină armonios cu cele de natură antropică. Valea Mureșului, Valea Juliței și Valea Stejarului sunt locuri vizitate an de an de un număr mare de turiști.

Cele mai importante obiective turistice ale comunei Vărădia de Mureș sunt următoarele:

- *biserica de lemn din satul Julița*, construcție din anul 1787;
- *biserica de lemn din satul Baia*, construită în anul 1898;
- *cetatea medievală din satul Vărădia de Mureș*, sit arheologic de mare importanță, insuficient cercetat;
- pensiunea *La gura raiului* din satul Julița;
- *Situl arheologic Cetatea dacică*, aflat la o distanță de 0,5 km față de primărie.

Bibliografie

Barbu, Mircea, *Fortificații dacice pe valea Mureșului inferior*, în Ziridava, nr. XIX-XX, Arad, 1996.

Barbu Mircea, Zdroba Mircea, *Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș*, în Ziridava, nr. IX, Arad, 1978.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureșului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H. - sec. I. d.H.*), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Berzovan, Alexandru, *Preliminary Considerations on the Dacian Habitation in Vărădia de Mureș „Dealul Cetate", Arad County (2nd century BC - 1 st century AD*), în Ziridava. Studia Archeologica, nr. 28, 2014.

Colta Rodica, Sinaci Doru, Traia Ioan, *Căprioara. Monografie*, Arad, Editura Mirador, 2011.

****Defileul Mureșului Inferior. Album de prezentare*, editat de Mihai Pascu, Iulia Dărăban, Violeta Turcuș, Marian Petrescu și Iulian Stana, Universitatea de Vest Vasile

Goldiș, Arad, 2012.

Feneșan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Godea Ioan, Medeleanu Horia, *Biserici de lemn din județul Arad*, Editura Scara, București, 2007.

Mărginean Florin, Zsolt Csók, Tămășan Maria, *Archaeological Recoveries. The Medieval Church from Vărădia de Mureș - Tótvárad (Arad County),* în Ioan M. Țiplic, Maria Crângaci Țiplic (Eds.), Arhin I., *Medieval Changing Landscape. Settlements, Monasteries and Fortifications*. Editura Astra Museum, Sibiu, 2016.

Petreanu, Coriolan, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Tipografia și Institutul de arte grafice Drotleff, Sibiu, 1927.

****Strategia de dezvoltare a comunei Vărădia de Mureș pentru perioada 2014-2020*.

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932.

Informații orale

- preot Alexandru Neicu, fost paroh ortodox la Julița.
- preot Cosmin Mihai Iordăchescu, paroh în Parohia Nicolae Bălcescu.

Comuna Vârfurile

dr. Sorin Sabău

Denumiri

Vârfurile: *Chich*, *Chuch*, *Choch*, *Chwech*, *Chwch*, *Czotz*, *Csúcs*, *Csucs*, *Csuts*, *Tsúts*, *Csúts*, *Csutsu*, *Ciuciu*, *Ciuci*, *Vârfurile*.

Avram Iancu: *Acsva*, *Alsovachva*, *Felsew Achwa*, *praedium Achwa*, *Felsewaczna*, *Fenyoaczna*, *Fenyeachowa*, *Fenyőacsowa*, *Nemesacsowa*, *Acsuva*, *Atsova*, *Atsuva*, *Acsova*, *Alsó-Tsuva*, *Pancsova*, *Azuva*, *Aciuva*, *Aciutia*, *Aciua*, *Ácsva, Avram Iancu*.

Groși: *Grós*, *Gróh*, *Grosi*, *Groos*, *Gróós*, *Gross*, *Grosz-máre*, *Grosz*, *Groß*, *Grosu mare*, *Gros*, *Grosiu*, *Groșiori*, *Halmágygórós*, *Groși*.

Lazuri: *Irtásfalu*, *Irtásfalva*, *Lazur*, *Lázur*, *Lazul*, *Laturfalva*, *Lazwrfalva*, *Lazwra*, *Lazwrea*, *Lazora*, *Lazura*, *Nagylazul*, *Nagy Leaz*, *Lázuri*, *Lázurj*, *Lazuri*.

Măgulicea: *Kismaglód*, *Magulicsa*, *Magalucha*, *Magurich*, *Magyorich*, *Magulyschya*, *Maglwycza*, *Magulicza*, *Magulitza*, *Magulitsa*, *Mogulitza*, *Megulitsa*, *Megulicsa*, *Măguliță*, *Magulica*, *Magulicia*, *Măgulicea*.

Poiana: *Csúcsmező*, *Nagypojána*, *Polyana*, *Poyana*, *Pojan*, *Pojana*, *Pojána Nagy-Pojána*, *Polyána*, *Nagy Pojana*, *Csúcsmező*, *Csucsmező*, *Poiana*.

Vidra: *Wydra*, *Widra*, *Vidra*.

Repere geografice

46°21′19″ N, 22°31′19″ E; altitudine: 231 m; suprafață: 136 km^2 (13.600 ha, din care 315 ha intravilan, 13.285 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Hălmagiu la nord-est, est, sud-est și sud, Comuna Pleșcuța la sud și sud-vest, Comuna Gurahonț la vest, Județul Bihor (comunele Călugări și Criștioru de Jos) la nord, Județul Alba (Comuna

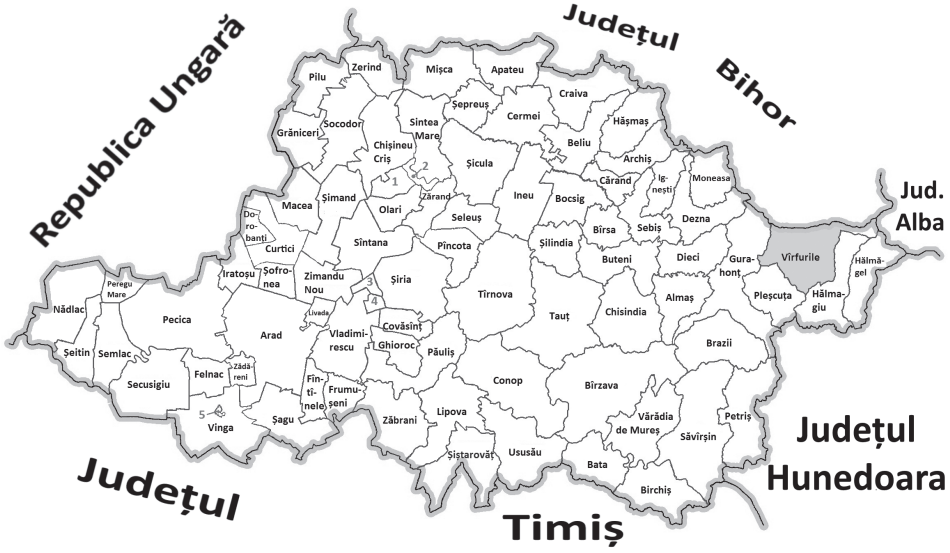

Avram Iancu) la nord-nord-est.

Scurtă prezentare

Comuna Vârfurile este o unitate administrativ-teritorială poziționată în estul Județului Arad, în depresiunea Hălmagiului (care desparte Munții Codru Moma la nord de Munții Zărandului la sud, pe partea dreaptă a râului Crișul Alb. Satul Vârfurile este cel mai apropiat de râul Crișul Alb, care curge pe teritoriul comunei pe o distanță scurtă și doar pe suprafața satului Vârfurile. Față de cele două masive muntoase localitățile comunei sunt poziționate astfel: satul Vârfurile - la poalele și la poalele extrem nord-estice ale Munților Zărandului și la poalele extrem sud-estice ale Munților Codru Moma (de Munții Zărandului este despărțit doar de albia râului Crișul Alb, râu care separă aici Munții Zărandului de Munții Codru Moma), satele Avram Iancu și Vidra în mijlocul depresiunii din sud-estul extrem al Masivului Codru Moma, satele Măgulicea și Lazuri la poalele extrem sud-estice ale Munților Codru Moma, satul Groși în Munții Codru Moma, iar satul Poiana în ultimul platou din vestul depresiunii. Toate satele comunei sunt de tip *răsfirat*, nesistematizate, Vârfurile fiind comuna cu cele mai răsfirate sate din întregul Județ Arad.

Distanțe între satele comunei și reședința comunală: Măgulicea - 3 km, Vidra - 3 km, Avram Iancu - 5 km, Mermești - 5 km, Lazuri - 6 km,

Groși - 15 km, Poiana - 15 km.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată Arad-Brad, stație de tren fiind în satul Vârfurile.

Prin comună trec două drumuri rutiere naționale: DN 76 Deva-Brad-*Vârfurile-Măgulicea-Groși*-Vașcău-Ștei-Beiuș-Oradea, și DN 79A *Vârfurile* (ieșire din DN 76)-Gurahonț-Buteni-Ineu-Chișineu Criș-Vărșand-frontiera cu Ungaria.

Prin comună nu trec drumuri rutiere județene.

Satele Avram Iancu și Poiana se leagă de satul reședință comunală prin drumul comunal DC 41 Vârfurile (ieșire din DN 79A)-Avram Iancu-Poiana.

Satul Avram Iancu se leagă de satul Călugări din Județul Bihor prin drumul comunal DC 41A Avram Iancu (ieșire din DC 41)-limită cu Județul Bihor-Mănăstirea Izbuc (în Județul Bihor)-inserție în DJ 764E-Călugări (Comuna Cărpinet, Județul Bihor).

Satele Vidra și Măgulicea se leagă de satul reședință comunală prin drumul comunal DC 42 Vârfurile (ieșire din DN 79A)-Vidra-Măgulicea-Mermești- inserție în DN 76.

Satul Vârfurile se leagă de Comuna Pleșcuța prin drumul comunal DC 51 Vârfurile (ieșire din DN 79A)-limită Comuna Pleșcuța-Tălagiu-Aciuța-Pleșcuța (inserție în DN 79A); drumul urmează cursul râului Crișul Alb spre aval, pe malul drept.

Pe teritoriul satului Vârfurile există drumul comunal DC 51A care leagă cariera Vârfurile de gara Vârfurile.

Distanțe față de orașe (din satul reședință de comună): Arad - 113 km, Sebiș - 47 km, Ineu - 68,5 km, Pâncota - 79 km, Chișineu Criș - 99 km, Brad (Județul Hunedoara) - 34,5 km, Deva (Județul Hunedoara) - 71 km, Vașcău (Județul Bihor) - 26,5 km, Ștei (Județul Bihor) - 35 km, Oradea - 115 km, Timișoara - 173 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Vârfurile* la 1390, *Avram Iancu* la 1366, *Groşi* la 1715, *Lazuri* la 1427, *Mermeşti* la 1760, *Măgulicea* la 1427, *Poiana* la 1510, *Vidra* la 1477.

Cele mai vechi urme de locuire pe cursul superior al Crişului Alb

datează din neolitic, dovezi în acest sens fiind descoperirile de la Iosaş (aproximativ 20 km distanţă de Vârfurile), aparţinând *Culturii Starcevo-Criş*. Profesorul Traian Mager, monografist al ţinutului Hălmagiului (din care face parte şi Comuna Vârfurile), vorbeşte despre urmele unei vechi mine romane la Aciuţa (la 10 km distanţă de Vârfurile).

Satul Vârfurile apare menţionat documentar pentru prima oară în forma *Chich* într-un document din anul 1930 în care sunt notate câteva unităţi teritoriale româneşti numite districte (*districtus olachales*). În document sunt notate districtele Almăj, Arăneag, Baia de Criş, Cladova, Obârşia Crişului şi *Chich*. Cu o oarecare aproximaţie, la aceeaşi perioadă din secolele XIV-XV se referă şi profesorul Traian Mager când pomeneşte de existenţa a trei cnezate în zona Hălmagiului (în funcţie de cei trei afluenţi care se varsă în Crişul Alb): Cnezatul Hălmagiului, Cnezatul Ciuciului şi Cnezatul Aciuţei (el consideră că ar mai fi existat un cnezat românesc în zona Brusturi-Sârbi-Luncşoara).

Următoarea atestare documentară este din anul 1427, când satul sau moşia Ciuci (scris *Chwch*), făcea parte din marele domeniu al Cetăţii Şiria. De la această dată informaţiile referitoare la Ciuci sunt mai dese şi se referă la diverşi proprietari. Astfel, în anul 1439 localitatea era în posesia lui Gheorghe Brancovici, în 1441 a familiei Marothy, în 1442 a lui Berini, în 1444 a lui Iancu de Hunedoara, iar în 1447 a familiei Banffy. În anul 1464 Vârfurile (Ciuci) apare ca voievodat, alături de voievodatele Cladova, Arăneag, Hălmagiu şi Ribiţa, ca aparţinând marelui domeniu al Cetăţii Şiria. În anul 1510 Vârfurile era în posesia marchizului Gheorghe de Brandenburg, iar în 1551 a nobilului Kendy.

Existenţa unui voievodat în această regiune este susţinută şi de informaţia conform căreia în anul 1514, în timpul războiului ţărănesc condus de Gheorghe Doja, garnizoana Cetăţii Şoimoş s-a răsculat sub conducerea *voievodului de Ciuci*.

După bătălia de la Mohács din 29 august 1526, care a însemnat desfiinţarea Regatului Ungar, a început ofensiva otomană şi în comitatele Arad şi Zărand, cetăţile Şiria, Pâncota, Ineu şi Dezna fiind ocupate de turci în 1566.

Se pare că la Ciuci a existat o fortificaţie de tip palancă (din lemn), deoarece la 1566 este menţionat *Nicolae Csicsy*, care reuşeşte să oprească înaintarea turcilor.

În anul 1585 turcii reuşesc să cucerească Zărandul până la Vârfurile.

Ciuci se va menţine şi în secolul următor ca reşedinţă a unei circumscripţii din domeniul mai vast al Hălmagiului şi este pomenit din nou în anul 1629 când, împreună cu Hălmagiu, aparţinea lui Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei; sunt indicii că a rămas în proprietatea acestei familii până la mijlocul secolului al XIX-lea.

După anul 1683 habsburgii îi alungă pe turci din Ungaria, ajungând în scurt timp şi în zonele comitatelor Arad şi Zărand. Pacea de la Carloviț din anul 1699 a consfinţit succesul habsburgilor în această parte a Europei. Administraţia habsburgică a modificat organizarea teritorială a comitatelor Arad şi Zărand: Vârfurile (Ciuci), a făcut parte din Comitatul Zărand şi, într-o primă fază, comitatul a fost subordonat Consiliului Locotenţial de la Buda înfiinţat în anul 1724 şi subordonat cancelariei aulice de la Viena. În anul 1744 o mare parte din Comitatul Zărand a trecut în componenţa Comitatului Arad (cercurile Ineu şi Zărand), însă Ciuci a rămas în Comitatul Zărand care a fost încorporat în Principatul Transilvaniei.

Administraţia habsburgică a ordonat la 1715 şi 1720 *conscrierea nominală a contribuabililor* din această zonă. Datele pe care le avem din anul 1720 indică pentru localitatea Vârfurile un număr de 15 gospodării (cu 15 iobagi), la Măgulicea 5 gospodării (5 iobagi), la Vidra 18 gospodării (18 iobagi), în Lazuri 7 gospodării (7 iobagi), la Groşi 3 gospodării (3 iobagi), la Avram Iancu 9 gospodării (9 iobagi), şi la Poiana 5 gospodării (5 iobagi). Populaţia era în întregime românească.

Apartenenţa Comitatului Zărand la Transilvania a însemnat o stare de iobăgie mai împovărătoare, spre deosebire de iobagii din Comitatul Arad, care aparţinea Erariului (statului). Mulţi dintre iobagii de aici preferau să se stabilească în Comitatul Arad pentru a scăpa de sarcinile feudale. Unii dintre ei apucau calea lotriei (la Vârfurile a şi existat un loc numit *Moara lotrilor*).

O altă problemă cu care se confruntau locuitorii Comitatului Zărand era propaganda religioasă catolică. În urma unei puternice rezistenţe a populaţiei (care în această regiune era aproape în întregime de religie ortodoxă), împotriva politicii de catolicizare dusă de curtea de la Viena, s-a ajuns în anul 1754 la declanşarea unei „anchete sociologice" în care să ceară locuitorilor satelor să-şi declare apartenenţa la religia ortodoxă sau greco-catolică, astfel că pe 16 mai 1754 locuitorii satelor Ciuci, Măguli-

cea, Lazuri, Groşi şi Vidra, iar în 17 mai Aciua şi Poiana, au fost convocaţi la „anchetă"; oamenii au optat în masă pentru menţinerea străvechii religii ortodoxe şi conflictul a fost aplanat.

Răscoala lui Horea din anul 1784 a cuprins întregul Comitat Zărand, prin urmare şi satele actualei comune. Este posibil ca această răscoală să fi avut ca urmare (una dintre urmări), rămânerea satelor de pe valea Crişului Alb dintre Oraşul Brad şi Gurahonţ la stadiul de sate nesistematizate, dat fiind că la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea administraţia austriacă a pus în practică „tragerea la linie" a unor sate din Câmpia Aradului şi de pe Valea Crişului Alb. Pe firul Crişului alb, ultima localitate sistematizată („trasă la linie"), este Gurahonţ; sistematizarea nu a mai continuat în amonte, spre Brad.

Un moment de maximă importanţă în istoria acestor sate (şi a tuturor satelor aflate sub administraţie habsburgică), a fost desfiinţarea iobăgiei la 1848, consfiinţită prin patenta imperială din 1853, care a avut ca urmare o îmbunătăţire lentă dar continuă a vieţii materiale a ţărănimii. Faptul se poate constata prin analizarea traiului cotidian, făcându-se o comparaţie între organizarea gospodăriilor ţărăneşti înainte şi după patenta imperială din 1853. Printre altele, Patenta din 1853 dispunea că „*... parcelele de pământ şi pădurile folosite de iobagi să treacă în proprietatea acestora, drept răsplată pentru serviciile prestate. Şi din pădurea folosită de iobagi până la 1 ianuarie 1848 să se defalce pentru aceştia o porţiune corespunzătoare.* (...) *Astfel au luat fiinţă composesoratele de pădure ale foştilor urbarialişti*".

După patentă s-au înfiinţat composesorate de pădure la Ciuci (cu o suprafaţă de 1.536,198 de iugăre), la Lazuri (4.259 de iugăre), la Vidra (653,529 de iugăre), Măgulicea (783,1282 de iugăre). Suprafeţele de pădure ale composesoratelor notate sunt cele dinainte de aplicarea reformei agrare din 1921, însă au rămas nemodificate şi după această reformă.

Un moment de relaxare a vieţii românilor din Comitatul Zărand a fost perioada dintre anii 1861 şi 1876 când, ca urmare a diplomei imperiale din 20 octombrie 1860, românii, precum toate popoarele din imperiu, puteau să-şi aleagă funcţionari şi să-şi decreteze limba proprie ca limbă oficială în administraţie. În acea scurtă perioadă s-a înfiinţat liceul românesc de la Brad, s-au emis acte administrative în limba română, prefectul Comitatului Zărand a fost un român, Ioan Pipoş (până la 1868), succedat de contele Haller (dar conducerea efectivă o aveau vicecomiţii dr. Iosif

Hodoş şi Amos Frâncu).

Pentru a se opune politicii de maghiarizare locuitorii satelor româneşti au continuat să pună copiilor prenume de origine latină care nu puteau fi maghiarizate. În Comuna Vârfurile de azi şi în satele aparţinătoare (de fapt în tot fostul Comitat Zărand), se mai întâlnesc persoane ale căror prenume sunt Traian, Lucreţia, Corneliu, Letiţia, Olimpia, Laurian, Vespasian, Vicenţiu, Nerva, Iustin etc.

După anul 1867 (înfiinţarea Monarhiei Austro-Ungare), s-au reluat opera de maghiarizare şi presiunile asupra administraţiei româneşti din Comitatul Zărand. În anul 1876, prin legea XXXIII, acest comitat a fost desfiinţat şi împărţit între comitatele Arad şi Hunedoara (Plasa Hălmagiu, cu 34 de localităţi, a trecut la Comitatul Arad, iar plasele Baia de Criş şi Brad au trecut la Comitatul Hunedoara); Ciuci și satele aparţinătoare au fost înglobate în Comitatul Arad.

Construirea căii ferate Arad-Brad, încheiată în anul 1896, a dus la creşterea economică a localităţilor prin care i s-a proiectat traseul, una dintre localități fiind Ciuci, unde s-a construit și gară. Pentru a se face legătura cu această localitate a fost nevoie de construirea unui pod metalic peste Crişul Alb şi a unui tunel (lucrare realizată de meşteri pietrari din nordul Italiei).

În luna februarie 1919, în zona Gurahonţ-Ciuci-Hălmagiu s-au dus lupte grele între Garda Naţională Română de la Hălmagiu şi armata maghiară care dispunea de un tren blindat dotat cu 6 tunuri, pe care îl folosea pentru a cuceri localităţile de pe cursul superior al Crişului Alb, motiv pentru care gardiştii români au fost nevoiţi să mineze şi să distrugă podul de cale ferată de la Ciuci. S-au dat lupte la Ciuci şi la Leasa, gardiştii reuşind să oprească înaintarea trenului blindat. Lupte s-au dus pe tot parcursul lunilor februarie şi martie, armata maghiară reuşind să ocupe Ciuci şi Hălmagiu, însă la 31 martie armata română a eliberat Hălmagiu, apoi Ciuci la începutul lui aprilie, continuând ofensiva spre Arad.

După anul 1919 s-a instaurat în zonă administraţia românească, iar din 1921 s-a trecut la aplicarea reformei agrare. Administrativ, localităţile Ciuci (Vârfurile), Poiana, Aciua (Avram Iancu), Vidra, Lazuri, Mermeşti, Măgulicea şi Groşi au făcut parte din Plasa Hălmagiu. După reforma agrară aceste sate și-au păstrat intacte suprafeţele de pădure şi de păşune, fiind expropriată doar suprafaţa de 2.200 de iugăre din proprietăţile lui

Ioan Harkany din Lazuri, care a trecut în proprietatea statului român.

În anul 1926 numele localităţii Ciuci a fost schimbat cu *Vârfurile*, iar satul Aciua a fost redenumit *Avram Iancu*.

De libertatea de a se exprima şi a scrie în limba română a profitat din plin profesorul Traian Mager, om al locului (născut la Bodeşti, nu departe de comuna Vârfurile). Deşi era profesor de limba română la Şcoala Normală din Arad, el are preocupări şi de istorie, de geografie, toponimie, economie, turism etc. Este un adept al ideilor şcolii monografice răspândite în întreaga ţară prin Institutul Social Român condus de Dimitrie Gusti. De altfel Traian Mager era şi membru al Despărţământului Arad al Institutului Social Banat-Crişana, în cadrul căruia lucra la o monografie complexă a zonei Hălmagiului (aici intrau şi localităţile Vârfurile, Avram Iancu, Poiana, Vidra, Groşi, Lazuri, Mermeşti şi Măgulicea).

Ca urmare a relaţiilor pe care Traian Mager le-a avut cu profesorul Dimitrie Gusti, cu Institutul Social Român şi cu Fundaţiile Culturale Regale Principele Carol, în localitatea Vârfurile a venit în vara anului 1936 o echipă de monografişti formată dintr-un un medicinist, un agronom, un veterinar, un onefrist, un sociolog, o maestră de gospodărie, patru elevi *normalişti* de la Arad şi un antropolog; antropologul era şi şeful echipei, însă Traian Mager a condus cercetările *de facto*. Activitatea echipei a constat din măsurători antropologice, vizite medicale, lecţii de igienă, împărtăşirea de cunoştinţe agricole. Membrii echipei au colaborat foarte bine cu localnicii, lansându-se chiar ideea ridicării unui cămin cultural, fapt care a trezit un viu entuziasm (idee nematerializată).

Cel de-Al doilea Război Mondial şi-a pus amprenta şi pe aceste localităţi. Numai din satele Avram Iancu şi Poiana au căzut pe front 62 de oameni. Monumentul ridicat în memoria lor de Asociaţia Veteranilor de Război se află în faţa bisericii din Avram Iancu.

Consecinţele instaurării regimului comunist s-au făcut simţite şi în această zonă. Bătrânii din satul Avram Iancu vorbesc despre încercarea autorităţilor comuniste de a înfiinţa în localitate o *întovărăşire* la care sătenii să dea oile pe care le aveau în proprietate. Datorită proastei gestionări a noii turme formate, oile au murit de foame şi de boli. Totuşi, satele Avram Iancu, Groşi, Lazuri, Măgulicea, Mermeşti, Poiana, Vârfurile şi Vidra au rămas necolectivizate, ceea ce le-a permis localnicilor o mai mare libertate economico-financiară faţă de comunele şi satele cooperativizate. A rămas

o mândrie a localnicilor spiritul de solidaritate manifestat în acele vremuri în care, deşi autorităţile acţionau pentru menţinerea unui control strict asupra numărului de animale (mai ales viţei, vite şi porci), în această zonă se practica tacit sacrificarea animalelor pentru consum.

După 1989 numărul locuitorilor a scăzut treptat. Mulţi localnici au plecat spre oraşe (Arad, Timişoara, Deva), şi mulţi au plecat la lucru în străinătate (Italia, Spania, Germania etc.). Dramatic a fost fenomenul plecării tinerilor, satele rămânând cu o populaţie îmbătrânită. Localnicii au primit înapoi păşunile şi pădurile composesorale. În ce priveşte pădurile composesorale, acestea se exploatează în regim silvic, lucrările fiind efectuate de Ocolul Silvic Codrii Iancului din Hălmagiu.

Satul *Aciua* (din anul 1926 *Avram Iancu*), este atestat de un document din anul 1366 în care sunt menţionaţi cnejii *Micle* şi *Hanc*. Numele Micle este întâlnit şi în prezent (*Miclean*), iar un crâng al satului se cheamă *Miclăneşti*. Pentru toponimul Aciua, profesorul Traian Mager, om al locului şi autor al importantei lucrări *Ţinutul Hălmagiului*, dă următoarea origine: „*Numele comunei derivă de la verbul «a se aciua», comuna fiind aciuată (pitită, adăpostită), pe vale*”.

Satul *Groşi* este menţionat, împreună cu Măgulicea, în anul 1427. Profesorul Traian Mager dă ca origine a numelui trunchiurile de copaci tăiaţi (butuci), care în zonă se numesc *groşi.* Familiile de baştină poartă numele *Malea* şi *Luca*.

Prima menţine documentară a satului *Lazuri* este din 1439-1441 în contextul daniei domeniului Şiriei către Gheorghe Brancovici. Numele Lazuri vine de la acţiunea de *a lăzui* - a defrişa un loc împădurit pentru a fi folosit în agricultură. Pe Valea Lazurilor şi pe Valea Leucăi se pare că au fost mai multe instalaţii industriale miniere (şteampuri, topitoare de aramă). Numele cele mai vechi şi cele mai des întâlnite în sat sunt *Tamaş*, *Igreţ*, *Cornea*, *Boc*, *Leuca*, *Sima*, *Roţ*, *Blaj*, *Trif*, *Gavra*. Locuitorii din Lazuri s-au remarcat în Revoluţia din 1848-1849 când, pe Dealul Mare (de deasupra localităţii), au reuşit să oprească înaintarea armatelor maghiare care veneau dinspre Oradea împotriva trupelor lui Avram Iancu.

Satul *Măgulicea* făcea parte la 1439-1441 din domeniu Cetăţii Şiria care era dăruit lui Gheorghe Brancovici. Numele localităţii ar putea veni de la *măgură* (colină). Dintre vechile familii menţionăm familiile *Iuga* (înnobilată în 1720), *Roman*, *Ghilea*.

Satul *Mermeşti* este atestat de un document din anul 1760 în care

este consemnat că număra 16 familii. Numele familiilor de baştină sunt *Sârban*, *Dubăţ*, *Morcan*, *Costea*, *Groza*.

Satul *Poiana* este atestat în 1510, în documentul prin care acest sat i-a fost donat lui Gheorghe de Brandemburg. Mai târziu, tot în secolul XVI, a aparţinut familiei Losonczy, pentru ca din 1697 să facă parte din domeniul Hălmagiului (domeniu aflat în posesia familiei Bethlen). Dintre vechile familii se remarcă cele care poartă numele *Negru*, *Bibici*, *Ghiţ* şi *Jepian*.

Satul Vidra este menționat documentar în anul 1477 ca fiind în proprietatea familiei Banffy. În 1697 făcea parte din domeniului Hălmagiu aflat în posesia familiei Bethlen. După profesorul Traian Mager, numele satului s-ar trage de la mamiferul *vidra* (*Lutra vulgaris*), care trăieşte în valea Crişului Alb. În timpul răscoalei lui Horea, Cloşca şi Crişan s-a distins un conducător din Vidra, *Pavel Bocu*. Acesta a fost în cele din urmă prins şi a murit în închisoare. În luptele de la începutul anului 1919 dintre gărzile naţionale române şi trupele maghiare, trenul blindat al armatei maghiare care opera pe Valea Crişului Alb în zona Gurahonţ-Vârfurile-Hălmagiu, a ucis şi câţiva locuitori ai satului Vidra - ca represalii. Dintre vechile familii ale satului se remarcă *Mager*, *Petrişor*, *Mihuţa*, *Gârgariu*, *Ilica*, *Toderel*, *Iova* şi *Boia*.

Evoluţie demografică

Vârfurile (*Ciuci*): 1720 - 150 de locuitori (100% români); 1834 - 454; 1869 - 842; 1880 - 776; 1890 - 857; 1900 - 1.058; 1910 - 1.221; 1920 - 1.118 ; 1930 - 1.132; 1941 - 1.276 (din care 8 maghiari, 4 germani, 35 cu apartenenţă etnică necunoscută sau nedeclarată); 1956 - 1.174 ; 1966 - 1.098 (din care 9 ucraineni, 2 maghiari, 9 cu apartenenţă etnică necunoscută sau nedeclarată); 1977 - 1.009 (din care 9 ucraineni, 2 maghiari, 9 cu apartenenţă etnică necunoscută sau nedeclarată); 1992 - 950 (din care 16 ţigani, 4 ucraineni, 1 maghiar, 20 cu apartenenţă etnică necunoscută sau nedeclarată); 2002 - 881 (din care 32 de ţigani, 2 maghiari 32 cu apartenenţă etnică necunoscută sau nedeclarată); 2011 - 752.

Avram Iancu (*Aciua*): 1720 - 84 de locuitori; 1834 - 680; 1869 - 1.184; 1880 - 1.142; 1890 - 1.134; 1900 - 1.277; 1910 - 1.362; 1920 - 1.236; 1930 - 1.290; 1941 - 1.269; 1956 - 1.179; 1966 - 1.130; 1977 -

1.062; 1992 - 882; 2002 - 755; 2011 - 634.

Groşi: 1720 - 30 de locuitori; 1834 - 56; 1869 - 189; 1880 - 204; 1890 - 262; 1900 - 279; 1910 - 260; 1920 - 251; 1930 - 260; 1941 - 270; 1956 - 236; 1966 - 224; 1977 - 209; 1992 - 146; 2002 - 131; 2011 - 91.

Lazuri: 1720 - 66 de locuitori; 1834 - 264; 1869 - 745; 1880 - 691; 1890 - 762; 1900 - 877; 1910 - 1.054; 1920 - 979; 1930 - 958; 1941 - 972 (dintre care 2 maghiari, 3 cu apartenenţă etnică necunoscută); 1956 - 845; 1966 - 880; 1977 - 708; 1992 - 540 (din care 1 maghiar); 2002 - 464; 2011 - 392.

Măgulicea: 1720 - 48 de locuitori; 1834 - 170; 1869 - 604; 1880 - 551; 1890 - 538; 1900 - 515; 1910 - 530; 1920 - 552; 1930 - 511; 1941 - 511; 1956 - 431; 1966 - 396; 1977 - 378; 1992 - 359; 2002 - 336; 2011 - 269.

Mermeşti: 1834 - 99 de locuitori; 1869 - 212; 1880 - 180; 1890 - 209; 1900 - 258; 1910 - 336; 1920 - 282; 1930 - 286; 1941 - 296; 1956 - 312; 1966 - 272; 1977 - 270; 1992 - 242; 2002 - 221; 2011 - 175.

Poiana: 1720 - 48 de locuitori; 1834 - 115; 1869 - 335; 1880 - 315; 1890 - 358; 1900 - 410; 1910 - 457; 1920 - 448; 1930 - 455; 1941 - 477; 1956 - 394; 1966 - 354; 1977 - 329; 1992 - 249; 2002 - 213; 2011 - 168.

Vidra: 1720 - 174 de locuitori; 1834 - 473; 1869 - 801; 1880 - 636; 1890 - 703; 1900 - 758; 1910 - 777; 1920 - 712; 1930 - 671; 1941 - 635; 1956 - 576; 1966 - 536; 1977 - 466; 1992 - 369; 2002 - 296; 2011 - 234.

Comuna Vârfurile: *Comuna Vârfurile*: 1977 - 4.431 de locuitori; 1992 - 3.737; 2002 - 3.297; 2011 - 2.715.

Structura populaţiei (în 2011)

- *etnică*: 96,54% români, 1,4% rromi, 0,29% alte etnii, 1,77% cu apartenenţă etnică necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 93,67% ortodocşi, 2,68% baptişti, 1,88% alte confesiuni, 1,77% cu apartenenţă confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Locuitorii satelor care compun astăzi Comuna Vârfurile au fost întotdeauna şi în majoritate covârşitoare de confesiune ortodoxă. Între anii 1747-1754, cu sprijinul făţiş al autorităţilor statului, vicarul greco-unit Petru Paul Aron de la Blaj a desfăşurat în zona Hălmagiu, care cuprinde şi

localităţile actualei Comune Vârfurile, o virulentă campanie în favoarea trecerii locuitorilor la religia greco-catolică. Acţiunea nu a avut succes, populaţia refuzând categoric trecerea la ritul greco-catolic. Chemaţi pe rând, în luna mai 1754, să-şi exprime apartenenţa la una dintre cele două confesiuni, locuitorii au optat în masă pentru religia ortodoxă. Este de notat că în acea perioadă Transilvania era sub guvernare habsburgică (austriacă), fiind condusă de un guvernator numit de curtea de la Viena; între anii 1734-1755 (care cuprinde şi fenomenul descris mai sus), guvernator al Transilvaniei a fost Ioan Haller (Johann Haller în germană, János Haller în maghiară).

Biserica ortodoxă Vârfurile

Istoricul Marki Sandor vorbeşte despre existenţa unei biserici în satul Vârfurile în anul 1648. În conscripţia din anul 1755 (sub episcopul Sinesie Jivanovici), este consemnată în Vârfurile o biserică de lemn cu hramul *Sfinţii Arhangheli*. În anii care au urmat s-a încercat repararea acesteia, dar autorităţile nu şi-au dat acordul. Biserica de astăzi, din zid, cu hramul *Sfinţii Arhangheli*, a fost construită în anul 1889.

Biserica ortodoxă Avram Iancu

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea exista şi în această localitate o biserică de lemn cu hramul *Sfinţii Arhangheli*. Peste un veac, la mijlocul secolului al XIX-lea (1846), comunitatea a construit o biserică din piatră, cu hramul *Cuvioasa Parascheva*. La 26 septembrie 2010 a fost târnosită noua biserică cu hramul *Înălţarea Domnului* şi *Cuvioasa Parascheva*.

Biserica ortodoxă Groşi

Vechea biserică de lemn cu hramul *Înălţarea Domnului* a fost construită (după afirmaţiile lui Coriolan Petranu), între anii 1754-1760 şi ar fi fost adusă la Groşi din satul Ţoheşti (în secolele XVIII-XIX exista obiceiul ca atunci când o comunitate îşi construia o biserică nouă, vechiul locaş de cult să fie vândut altor sate mai sărace). În această biserică s-a slujit până în anul 1927, când a fost construită alta nouă, din piatră şi beton, cu acelaşi hram. Biserica a fost edificată pe un teren donat de săteanul Manasie Dubăţ.

Biserica ortodoxă Lazuri

La 1754 este semnalată o biserică de lemn cu hramul „Adormirea Maicii Domnului". În 1814 este construită în mijlocul cimitirului o altă biserică, tot din lemn, cu hramul *Pogorârea Sfântului Duh*. Aceasta a funcţionat până în anul 1945, când s-a început construirea actualei biserici, care a fost târnosită în anul 1954 de episcopul Aradului dr. Andrei Mager.

Biserica ortodoxă Măgulicea

Biserica din Măgulicea este filie a Parohiei Vidra.

O veche biserică de lemn, cu hramul *Cuvioasa Parascheva*, a fost construită între anii 1754-1762, pentru ca în 1800 să fie înlocuită cu alta, tot din lemn, cu același hram.

Biserica ortodoxă Mermeşti

Satul Mermești a avut de-a lungul timpului patru biserici, din care trei de lemn. Prima biserică de lemn a fost construită în anul 1767, apoi a fost înlocuită în secolul al XIX-lea cu alta, tot de lemn, iar în anul 1928 s-a construit a treia biserică de lemn, care a funcţionat până prin anul 1980, când a fost construită biserica de zid. Toate au avut hramul *Bunavestire*, hram care se păstrează și astăzi.

Biserica ortodoxă Poiana

Biserica ortodoxă din satul Poiana, cu hramul *Naşterea Maicii Domnului*, este filie a parohiei Avram Iancu, clădirea în sine fiind declarată monument istoric.

În privința anului în care a fost construită există divergențe: pe lista monumentelor istorice figurează ca fiind construită în anul 1751, însă preotul dr. Pavel Vesa, în impunătoarea sa lucrare „*Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*", notează ca an al construirii 1767. Mai mult decât atât, articolul dedicat de Pavel Vesa aceste biserici începe cu următoarea frază categorică: „*În anul 1755 satul nu avea biserică și era filie la Aciua*". Este greu de presupus că la doar patru ani de la construirea bisericii satul nu mai avea biserică. Pavel Vesa afirmă că anul de construire 1767 a fost scris pe unul dintre pereții bisericii: „*... în biserica muerească pe perete se află scris*" - document aflat în depozitele Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale, Fond Episcopia Ortodoxă Română a Aradului, Acte școlare, grupa IV, dosar 10/1856, f. 57. Lămurire asupra sintagmei *biserica muerească*: în bisericile creștine din vestul țării era obiceiul ca femeile să stea într-o parte a bisericii, iar bărbații în cealaltă

parte - în mod obișnuit femeile ocupau partea stângă în direcția *spre altar*, iar bărbații partea dreaptă; obiceiul se păstra încă în anii 1975-1980; este de presupus că inscripția în cauză se găsea pe peretele din partea stângă (nord), a naosului.

Clădirea bisericii este simplă, cu nava dreptunghiulară, cu absida pătrată, decroșată în raport cu planul navei, și este acoperită cu șindrilă. Pereții sunt făcuți din cununi de bârne prinse în *cheotori coadă de rândunică*. În partea inferioară a acoperișului, peste căpriori, au fost suprapuse „aruncătoare de ape" (bârne lungi de circa 2 m, care ies în afara liniei streașinei, astfel încât apele curg departe de pereții și de temelia construcției), o soluție tehnică extrem de ingenioasă găsită de vechii meșteri constructori. La streașină nu s-au bătut *scânduri de fundătură*, astfel că aceste aruncătoare de ape sunt la vedere.

Tavanul absidei, din scânduri, inițial boltit, astăzi este drept.

În interior pictura veche a fost acoperită de vopsea, ca și ornamentația bogată și frumoasă a arcului dublou. Din păcate a fost vopsit până și excepționalul portal dintre naos și pronaos, care fusese ornamentat cu motive geometrice crestate, motive care se mai pot distinge totuși. Și intrările către altar au fost ornate cu crestături bogate, însă azi sunt ascunse sub placajul cu care a fost acoperit întregul interior.

Masa de altar, masivă, cioplită în piatră, a fost făcută pe la începutul secolului al XVIII-lea.

Ferestrele bisericii au fost mărite față de dimensiunile inițiale, cu excepția celei de pe peretele estic, rămasă așa cum a fost de la început: de formă trapezoidală și fără sticlă.

Fereastra de pe peretele nordic al naosului este protejată de o minune de grilaj format din trei bare din fier forjat plat, fiecare bară fiind ornată pe laterale cu figuri simetrice tăiate din materialul barelor (nu există îmbinări între ornamente și bare). Cele trei bare sunt încastrate vertical în lemnul peretelui și fixate cu șuruburi.

Pe pereții exteriori erau în trecut și cenotafe; azi nu mai există.

Pe peretele dinspre sud, pe exterior, în dreapta ușii de intrare, sunt toaca de lemn, ciocanele de lemn pentru toacă (de formă „I"), și cuierul „de cloape și cușme" (din lemn, cu 19 cuie din lemn; azi lipsesc 9 cuie; de cuiul din centru este atârnată toaca).

Privind din exterior, acoperișul și turla sunt relativ disproporționat de înalte în raport cu înălțimea pereților, însă impresia este anulată total de

suplețea reală a celor două elemente.

În anul 1964 întreaga construcție a fost ridicată de la pământ, după care s-a realizat o fundație din piatră mai înaltă cu 40 cm, fundație pe care a fost apoi așezată. Scopul lucrării a fost protejarea monumentului față de umiditatea din sol și față de eventuale băltiri. Cu acea ocazie au fost schimbate toate lemnele deteriorate ale turlei și pe tot acoperișul s-a pus șindrilă nouă.

O intervenție amplă și de durată asupra monumentului a început în anul 2000 și s-a încheiat în anul 2007.

Slujbele sunt oficiate de preotul Dan Dănuţ Voicu, parohul parohiei Avram Iancu.

Biserica a avut în proprietate două cărți foarte valoroase: *Penticostar* (București, 1743), și *Evanghelie* (Blaj, 1776); nu se știe nimic despre soarta celor două cărți.

Biserica ortodoxă Vidra

Biserica de lemn din satul Vidra, cu hramul *Sfinţii Cosma şi Damian*, este declarată monument istoric. Nu se cunoaște cu precizie anul construirii. Pe lista monumentelor istorice figurează ca fiind construită în anul 1784, pe pagina web a Arhiepiscopiei Aradului este avansat anul 1724, an propus (cu o oarecare reținere), și de preotul dr. Pavel Vesa în lucrarea sa *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*: „Conform unei însemnări făcută, în 14 martie 1708 pe filele unui exemplar al Cazaniei lui Varlaam, de preotul Ioan din Vidra, aflăm că la începutul secolului al XVIII-lea exista deja o biserică de lemn. Dintr-o altă însemnare, făcută în 1732 pe filele aceleași Cazanii, se amintește despre o altă biserică, situată «*mai sus de biserica cea bătrână*». În mod cert, cea de-a doua însemnare face referire la biserica de lemn actuală, construită ***în jurul*** anului 1724, cu hramul «Sf. Cosma și Damian»" (s-au respectat întrutotul ortografia și punctuația din cartea amintită; sublinierea cu litere aldine italice aparține redactorului acestei cărți). Iată și cele două notări invocate de ilustrul monografist:

1: „*Această sf. Evanghelie învă(ţă)toare ce este Păucenie este a bisericii din Vidra mai din sus și cine o ar fura [...]. Scris-am în Vidra eu popa Ion, 1708, martie 14 zile*".

2: „*Această sf(ân)tă Carte este a bis(ericii) din Vidra mai sus de biserica cea bătrână [...]. Scris-am eu Popa Ion din Vidra, anii 7231, iar de*

la Hs. 1732, meseața Iunie 1 zii(le)".

Istoricul de artă Coriolan Petranu (născut la Șiria), notează în cartea sa *Bisericile de lemn din județul Arad* că pe exteriorul bisericii ar fi existat încrustat în lemn anul 1734 (inscripție care nu se mai găsește), și că într-un document aflat în arhiva Protopopiatului Hălmagiu este notat ca an al construirii bisericii 1771.

Construcția este de plan dreptunghiular, cu altar poligonal cu trei laturi în prelungirea naosului. Bârnele pereților sunt îmbinate în *coadă de rândunică*, consolele fiind crestate pe profile drepte și curbe. În colecția de artă a Mănăstirii Gai din Arad se mai păstrează registrul împărătesc din primul iconostas (sunt unele indicii că acel iconostas ar fi fost pictat de un pictor cu numele Constantin).

Biserica a suferit unele reparații prin anul 1800, iar în anul 1851 au fost pictați pereții interiori și s-a înlocuit iconostasul. În anul 1964 a fost demarat un amplu proces de restaurare a clădirii. Atunci, pe lână o serie de diverse reparații, s-a luat hotărârea ca biserica să fie ridicată pe un fundament de beton, pentru a fi ferită de intemperii. După preotul dr. Pavel Vesa, acele lucrări au produs modificări esențiale în structura construcției.

Se presupune că gorunul din apropiere ar avea aceeaşi vârstă cu biserica (era în trecut obiceiul ca la terminarea construirii unei biserici să se planteze în apropiere un gorun; acesta, pe lângă faptul că ţinea umbră şi răcoare, avea şi rolul de a feri biserica de trăsnete - era numit *copacul de trăznet*).

Biserica este slujită de preotul paroh Bujor Ioan Nicoară și are ca filie biserica din satul Măgulicea.

Biserica baptistă Vârfurile numără în prezent câteva zeci de membri.

La Vârfurile s-a construit un centru modern de instruire și educare creștină care este folosit și pentru organizarea de tabere pentru copii. Pe parcursul verii sunt organizate tabere în 10 serii a câte 50 de copii fiecare.

Școala

Din păcate, dovezi scrise despre existența unor şcoli pe raza actualei Comune Vârfurile înainte de 1850 nu există. Se ştie că satele de aici nu au fost afectate de programul de sistematizare a localităţilor pus în practică de administraţia habsburgică. Chiar dacă sistematizarea satelor (*tragerea*

la linie), a fost un proces dramatic, locuitorii trebuind ca în doi ani să-şi dărâme gospodăriile şi să le strămute pe noile amplasamente repartizate, el a avut şi urmări pozitive. O astfel de urmare benefică a fost aceea că în noua structură a aşezării, pe lângă locurile destinate bisericii, primăriei, pieţei, se repartiza un loc pentru construirea şcolii şi ajutor financiar pentru aceasta. Nefiind sistematizate, satele actualei comune nu au beneficiat de acel ajutor.

Din anul 1850administrația imperială de la Viena a început să privească educaţia poporului ca pe o problemă comună a statului şi a bisericii, astfel că a început să se dezvolte învăţământul confesional, preoţii fiind directori ai şcolilor, protopopii inspectori cercuali sau districtuali, iar consistoriatele autorităţi şcolare diecezane. Inspecţia superioară şi chestiunile materiale au rămas în sarcina autorităţilor publice.

Prima şcoală de acest fel apare la Aciua în anul 1851, an în care s-a ridicat şi o clădire în acest scop. Școala a funcţionat doar un an, cu 48 de elevi. Activitatea şcolară s-a reluat abia în anul 1869.

În 1861 s-a înfiinţat şcoala din Măgulicea, pe care au frecventat-o şi elevii din Ciuci. În anul următor şcoala s-a mutat la Ciuci.

În anul şcolar 1869-1870 copiii din Mermeşti mergeau la şcoala din Bodeşti, Comuna Hălmagiu (şcoala avea 36 de elevi şi clădire nouă). În anul 1870 s-au deschis şcoala din Vidra (cu 20 de elevi, într-o casă închiriată), şi şcoala din Lazuri, la care veneau şi copiii din satul Groşi (23 de elevi, într-o casă închiriată). Școala din Măgulicea avea 23 de elevi şi funcționa într-o casă închiriată). La Ciuci era edificiu şcolar în care învățau 34 de elevi. La şcoala din Aciua veneau şi copiii din Poiana (29 de elevi, local de şcoală propriu).

Începând cu anul 1879, prin adoptarea legii XVIII, desfăşurării învăţământului în limba română i s-au pus tot felul de piedici; a devenit obligatorie învăţarea limbii maghiare, fără de care nu se putea obţine diplomă. Legea XXX din 1883, legea XXVI din 1893 şi legea XXVI din 1907 (Legea Appony), au îngrădit şi mai mult dezvoltarea învăţământului în limba română.

Soarta învățământului românesc s-a schimbat după Unirea din 1918. La 1 noiembrie 1921 şcolile confesionale au trecut de sub tutela bisericilor în administrarea statului. Învățământul primar a fost organizat prin legea din 1924 astfel: școli pentru copii mici (grădini de copii), școli primare

(propriu-zise), şcoli şi cursuri de adulţi, şcoli şi clase speciale pentru copii debili şi anormali. Învăţământul primar era obligatoriu pentru toţi copii cetăţenilor români şi gratuit în şcolile statului.

În perioada interbelică profesorul Traian Mager, om al locului, a militat pentru introducerea în şcolile din zona Hălmagiu, Vârfurile şi Gurahonţ a unui învăţământ de tip practic. Aceasta însemna ca elevii să facă practică în grădini şcolare unde să înveţe pomăritul, legumicultura, silvicultura, sericicultura, stupăritul şi întreţinerea fânaţelor. În acest scop, chiar profesorul a înfiinţat o pepinieră proprie de pomi fructiferi pe care îi dăruia gratuit elevilor pentru a-i cultiva şi îngriji în gospodăriile lor.

În anul 1925 şi 1936 s-au construite la Vârfurile două edificii şcolare (*şcoala veche* şi *şcoala nouă*). Ele funcţionează şi în prezent, şcoala veche adăpostind Grădiniţa cu Program Normal Vârfurile, iar şcoala nouă elevii claselor I-VIII (clădirea are săli de clasă, laboratoare de fizică, chimie şi biologie, sală profesorală, secretariat şi direcţiune. Şcoala are şi sală de sport.

Şcoala din Vârfurile are în subordine şcolile cu clasele I-IV Avram Iancu, Lazuri, Măgulicea, Mermeşti şi Poiana şi grădiniţele cu program normal Avram Iancu şi Lazuri.

Personalităţi

Balint din Ciuci (Vârfurile) - înnobilat de principele Mihail Apafi al Transilvaniei la 2 iunie.

Popa Adam din Ciuci (Vârfurile) - a tradus (sau copiat) între anii 1720-1724 o completare la ceaslovul mic.

Iuga de Măgulicea - înnobilat la 16 aprilie 1720 de împăratul Carol al VI-lea.

Traian Mager (1865-1909), preot, protopop - s-a născut în satul Vidra; a fost din anul 1907 protopop al Protopopiatului Buteni; în Buteni a înfiinţat *Cooperativa de Credit şi Economii Codrul*; tot el a înfiinţat la Gurahonţ *Casina* şi biblioteca românească; în 1892 a făcut parte din delegaţia care a dus Memorandumul la Viena; a scris fabule şi piese de teatru.

Dănilă Papp (1867-1950), general - s-a născut în satul Aciua (Avram Iancu); între 1887-1890 a urmat cursurile Academiei Militare Tereziene de la Wiener Neustadt; a fost ofiţer în armata austro-ungară; după 1918 a fost

general, conducând între 1924-1930 corpul VI al armatei regale române; în 1938 a fost numit guvernator al Ţinutului Mureş; la 1 august 1941 a fost numit de mareşalul Ion Antonescu ministru plenipotenţiar pe lângă Vatican şi a rămas în funcţie până la 23 august 1944.

Economie

Comuna Vârfurile cu satele Măgulicea, Lazuri şi Mermeşti sunt localităţi de tip răsfirat. Acest tip de localităţi se caracterizează prin vatra satului bine definită şi printr-o reţea de străzi lungi cu traseu neregulat. Casele au locuri pentru grădini şi livezi între ele, dar în vatra satului gospodăriile sunt mai dese. Satele Vidra, Poiana, Avram Iancu şi Groşi sunt sate risipite, cu case răsfirate pe suprafeţe întinse, care formează *crânguri* - grupuri de gospodării care poartă numele proprietarilor acelor suprafeţe de teren. Aceste crânguri sunt legate între ele prin cărări, iar vatra satului este slab definită.

Este greu de delimitat prin definiţie satul răsfirat de cel risipit, uneori acestea având elemente comune, existând şi tendinţa ca localităţile risipite să se transforme în sate răsfirate.

Pământul din zona localităţilor Vârfurile, Avram Iancu, Groşi, Lazuri, Măgulicea, Mermeşti, Poiana şi Vidra este slab pentru practicarea agriculturii, de aceea ocupaţia principală în regiune a fost şi a rămas creşterea animalelor, urmată de agricultură şi pomărit. O altă ocupaţie era lucrul la pădure şi valorificarea materialului lemnos. Un exemplu în acest sens este satul Avram Iancu, despre care se poate spune că face parte din acele *sate specializate* din Ţara Zărandului, aici găsindu-se foarte mulţi meşteri specializaţi în confecţionarea furcilor din lemn pentru fân, a cozilor de coasă, de lopată, de topor, a greblelor din lemn pentru fân şi a scărilor pentru urcarea în podurile caselor sau ale grajdurilor.

În satul Vidra exista o preocupare pentru conservarea fructelor. Astfel, merele, perele şi prunele erau uscate în cuptoare speciale; odată uscate, puteau fi păstrate şi câţiva ani.

Meşteşugurile confecţionării furcilor din lemn şi uscării poamelor se practică şi în celelalte sate, dar cu mai mică intensitate.

Gospodăriile din zonă s-au dezvoltat în cursul timpului într-un mod autarhic. Acest sistem economic nu a fost afectat nici de regimul comunist,

satele din această regiune nefiind colectivizate, ceea ce le-a permis o dezvoltare normală, organică.

Bogata reţea hidrografică a făcut să se construiască foarte multe mori de apă, morăritul fiind o ocupaţie profitabilă.

Şi darurile oferite de natură erau şi sunt şi în prezent folosite de localnici; fructele de pădure (fragi, zmeură, mure, mere și pere pădureţe), bureţi, diferite plante medicinale etc.

În trecut se practica masiv şi vânătoarea; în prezent această activitate este controlată strict de ocoalele silvice.

Deosebirile evidente între resursele şi ocupaţiile locuitorilor Comunei Vârfurile şi resursele și ocupațiile celor din zonele agricole învecinate: Câmpia Aradului, Câmpia Crişurilor, Câmpia Banatului, a dus la dezvoltarea unui comerţ intens, bazat în cea mai mare parte pe troc, între locuitorii acestor regiuni. Locuitorii din zona Vârfurile mergeau cu căruţele pline de mere, prune, pere (proaspete sau uscate), cu var, cu produse din lemn (furci, cozi de coasă, de sapă de lopată), mături din nuiele, ţuică etc., pe care le schimbau în localităţile de câmpie pe cereale. De regulă drumurile străbătute de ei urmau traseul Vârfurile - Gurahonţ - Sebiş - Ineu (de aici puteau merge şi spre Salonta - Oradea) - Pâncota - Şiria - Arad. De la Arad drumul putea continua spre Pecica - Semlac - Nădlac, spre Sântana - Şimand - Chişineu - Criş - Socodor - Vărşand, sau spre Timişoara (şi satele din Câmpia Banatului). Această activitate avea rolul de a întregi bugetul familial, iar moţii crişeni din zona Vârfurile o numeau *drumălit*. Drumălitul s-a practicat fără opreliști și în perioada comunismului.

În perioada interbelică locuitorii din această parte a ţării au beneficiat de *Carnetul de moţ*, care le dădea dreptul de a-şi transporta marfa pe calea ferată plătind doar 50% din preţ, puteau face comerţ în toate pieţele fără să plătească taxă, iar în cazul în care se deplasau cu căruţa aveau de-a lungul drumului păşuni special amenajate pentru cai.

Regimul comunist a desfiinţat carnetul de moţ, dar în primii ani de după revoluţia din 1989, locuitorii din această zonă au primit din nou asemenea carnete, cu facilităţile menţionate mai sus.

Alte surse de venit au fost lucrul la pădure ca angajaţi ai ocoalelor silvice, muncitori la mine (de mangan) sau la cariera de piatră de la Vârfurile. Cariera de piatră a fost deschisă în anul 1895, pe o suprafaţă de 10 iugăre. În anul 1927 avea 150 de muncitori și producea 30 de vagoane de piatră spartă pe zi. După 1990 cariera funcţionează cu intermitenţe.

Calea ferată Arad-Brad, inaugurată în anul 1896, a însemnat un progres economic pentru toate localităţile care aveau acces la ea. În gara din Vârfurile coborau multe căi ferate cu ecartament îngust folosite pentru exploatarea pădurilor din zonă. O importantă sursă de venit a constituit-o lucrul la întreţinerea liniei ferate, mulţi locuitori fiind angajaţi ca muncitori sezonieri sau permanenţi.

În prezent locuitorii Comunei Vârfurile lucrează la diferite fabrici din judeţ, la Ineu, Gurahonţ, Sebiş (unde sunt transportaţi dus-întors cu autobuzele firmelor), la firme de exploatare forestieră, la cariera de piatră sau la CFR.

Gospodăria de tip autarhic este întâlnită şi în prezent. În cadrul acestui fel de economie localnicii se ocupă cu creşterea şi valorificarea animalelor (în special vite şi porcine), cu valorificarea produselor lactate (lapte, brânză, caş), a fructelor, a legumelor (cartofi şi fasole), ouă, ţuică, produse ale industriei casnice (furci din lemn, cozi pentru coasă, sapă, lopată, mături de nuiele), vânzare de material lemnos (drepturile pe care le au în pădurea composesorală) etc.

Folclor, tradiţii, obiceiuri

Un obicei foarte important pentru locuitorii din Comuna Vârfurile, dar şi pentru localităţile învecinate, era *nedeia de la gorun* din satul Vidra. Spaţiul unde se află gorunul (biserica şi cimitirul), era în urmă cu 45-50 de ani locul de desfăşurare a nedeii. Ziua în care se ţinea nedeia de la gorun era în fiecare an miercurea de după Paşti, fiind şi prima nedeie din zonă. Această manifestare deschidea ciclul nedeilor (care se încheia în jurul datei de 20 iulie, cu Târgul de fete de pe Muntele Găina). Deşi era miercurea de după Paşti şi nu mai era zi de sărbătoare, nedeia începea totuşi cu o slujbă la biserică. Sătenii coborau la slujbă aducând cu ei coşuri cu mâncare, băutură, dar şi tărâţe, cereale şi apă pentru hrana animalelor. Toate acestea urmau să fie sfinţite de preot. După slujba de la biserică şi după sfinţirea mâncării şi a mormintelor începea jocul, care se termina la apusul soarelui. Această nedeie atrăgea mii de oameni din localităţile apropiate şi mai îndepărtate. Din păcate, nedeia de la gorun a fost obstrucţionată în evoluţia ei firească de intervenţia regimului comunist, care nu vedea cu ochi buni o astfel de manifestare ce avea şi un caracter religios. Despre data la care

obiceiul a început să nu se mai ţină majoritatea informatorilor vorbesc despre o perioadă de circa 50 de ani. Datele sunt relative, dar un lucru este cert: la obstrucţionarea desfăşurării fireşti a nedeii au contribuit reprezentanţii regimului comunist. S-a construit un cămin cultural şi s-a urmărit ca desfăşurarea jocului să se facă aici. Preotului i s-a interzis să facă slujba în miercurea de după Paşti, pomenirea morţilor având loc chiar în duminica sau lunea Paştilor. În detrimentul nedeii de la gorun a fost încurajată desfăşurarea Nedeii de la Tăcăşele, în satul Avram Iancu, la aproximativ 7 km de Vidra. Este adevărat că această localitate este mai accesibilă din punct de vedere al căilor de comunicaţie, dar nedeia de aici a fost iniţial cu mult mai mică şi ca desfăşurare, şi ca importanţă (era nedeia ţinută de un crâng al satului Avram Iancu - de cei care păşunau pe Valea Tăcăşelelor). Această nedeie a fost transformată într-o mare sărbătoare câmpenească prin implicarea în organizare a autorităţilor judeţene, substituind toate celelalte nedei din zonă, inclusiv cea de la Vidra. Data de desfăşurare a fost stabilită în a doua duminică după Rusalii. În prezent Nedeia de la Tăcăşele atrage mii de oameni care participă la slujba religioasă, la premierea celor mai buni crescători de animale, la spectacolul folcloric şi la comerţul ambulant practicat cu această ocazie.

În Comuna Vârfurile se păstrează şi în prezent tradiţiile legate de pomenirea morţilor. Încă din a doua zi de Paşti se începe pomenirea morţilor în cimitire. Cum aceste localităţi sunt formate din mai multe crânguri, unele dintre ele având câte un cimitir, preotul face slujbă de pomenire a morţilor în fiecare duminică ajungând până aproape de sărbătoarea Rusaliilor. Prezenţa la cimitire este masivă, fiecare localnic care are pe cineva înmormântat acolo aducând mâncare şi băutură în cantităţi substanţiale, pentru a servi rudele şi prietenii celui decedat.

Obiceiul *colindatului* se păstrează încă destul de bine. În toate aceste localităţi colindatul se face de ceata de feciori în seara şi noaptea de ajun a Crăciunului, dar şi în seara şi noaptea de Crăciun, astfel încât colindătorii să ajungă la fiecare casă din sat. Colindătorii au dube (sunt numiţi şi *dubaşi*), dar sunt însoţiţi şi de muzicanţi. La casele cu fete de măritat se face şi joc. Cadourile primite în urma colindatului sunt, mai nou, bani, dar şi alimente şi băutură. În a doua sau a treia zi de Crăciun şeful cetei de colindători împreună cu câţiva oameni de încredere organizează cu darurile primite o masă festivă (*conac*), la care sunt invitaţi tinerii din familiile colindate. Cu o parte din banii primiţi se plăteşte muzica.

Turism

Nedeia de la Tăcăşele

Evenimentul care atrage anual mii de vizitatori este *Nedeia de la Tăcăşele*, din satul Avram Iancu. Sărbătoarea se ţine în fiecare an în duminica a doua după Rusalii. Manifestarea se suprapune peste o nedeie mai veche, pe care locuitorii ce păşunau vitele în Valea Tăcăşelelor o organizau la data menţionată mai sus. În trecut însă nu aceasta era cea mai mare nedeie. Renumită era în urmă cu 50-60 de ani *Nedeia de la gorun*, din satul Vidra, ţinută în miercurea de după Paşti, în preajma bisericii din sat, în jurul gorunului de lângă biserică (a se vedea mai sus capitolul *Biserica*, subcapitolul *Biserica ortodoxă Vidra*). În prezent, despre nedeia de la gorun îşi mai amintesc doar oamenii cu vârste de peste 60 de ani. Având şi un caracter religios (se suprapunea cu pomenirea morţilor şi se sfinţeau animalele), nedeia de la gorun a fost treptat interzisă de regimul comunist, autorităţile de partid din acea perioadă dând o mai mare atenţie nedeii de pe Valea Tăcăşelelor, pe care au transformat-o într-o serbare câmpenească.

Datorită accesului foarte uşor, fiind lângă DN 76, *Nedeia de la Tăcăşele* a început să atragă anual tot mai mulţi participanţi. În prezent, de organizarea acestui eveniment se ocupă Primăria Comunei Vârfurile şi Consiliul Judeţean Arad. Nedeia începe cu o slujbă religioasă la troiţa de pe păşunea Tăcăşelelor, apoi se continuă cu un concurs în cadrul căruia sunt premiaţi cei mai buni crescători de animale din zonă şi cu un spectacol artistic. Cei prezenţi la nedeie pot servi o serie de mâncăruri specifice (*virşli* cu boia de ardei iute şi muştar, mititei, grătare, miere de albine), sau pot bea ţuică de prune, de mere, de cireşe amare, afinată, siropuri etc.), pe care le găsesc la o serie de tarabe. Micii comercianţi sunt prezenţi şi ei cu diverse mărfuri, de la îmbrăcăminte la obiecte de uz casnic, jucării etc. Printre comercianţi pot fi văzuţi şi localnici care oferă spre vânzare produsele lor tradiţionale: furci din lemn, greble din lemn, cozi de coasă, cozi de lopată, cozi de sapă, mături din nuiele, var.

Mănăstirea Izbuc

Mănăstirea Izbuc se află pe teritoriul Comunei Cărpinet din Judeţul Bihor, la 12,5 km de satul Avram Iancu (de pe DN 76 pe direcţia Arad-Brad se face la stânga în satul Avram Iancu). Mănăstirea este amplasată pe un

loc numit *La călugări*, loc în care se afla şi se află încă un *izbuc* (izvor cu apă intermitentă). Numele locului semnalează că aici a existat un mic lăcaş monahal încă în secolul al XVIII-lea. În anul 1924 savantul Simion Mehedinţi, împreună cu un grup de studenţi, a descoperit locul şi i-a propus lui Roman Ciorogariu, episcopul ortodox al Oradei, să întemeieze acolo o mănăstire. În anul 1930 s-au aşezat aici primii călugări, viaţa monahală având continuitate până în prezent. Tot în anul 1930 s-a iniţiat construirea bisericii din zid, iar în anul 1954 a fost adusă de la Beiuş biserica de lemn (construită în anul 1696). Hramul mănăstirii este *Adormirea Maicii Domnului*, astfel că în fiecare an, la 15 august, sunt prezenţi aici câteva zeci de mii de credincioşi. Locuitorii satului Avram Iancu *au adoptat* mănăstirea, considerând-o *şi a lor*.

Muzeul şcolar din Măgulicea

La şcoala din satul Măgulicea funcţionează un muzeu de etnografie înfiinţat prin grija cadrelor didactice. În decursul anilor s-a reuşit constituirea unei colecţii impresionante de obiecte etnografice specifice zonei.

- biserica de lemn din Vidra, monument istoric;
- biserica de lemn din Poiana, monument istoric;
- biserica de lemn din Măgulicea;

Posibilităţi de cazare

- pensiunea Alina Maria din Vârfurile, categoria 2 stele, 4 camere (8 locuri); pensiunea dispune de restaurant în care se poate servi masa;
- cabana silvică Tăcăşele, pe Valea Tăcăşelelor, aparţine Ocolului Silvic Codrii Iancului Hălmagiu;

Cazare şi masă pot oferi şi persoanele particulare. Acest gen de agroturism este destul de slab dezvoltat, dar în viitor se poate exploata.

În unele gospodării pot fi vizitate şi atelierele de confecţionare a furcilor din lemn, a greblelor, a cozilor de coasă sau a măturilor din nuiele.

Drumeţii

- traseul Vârfurile - Valea Leucii;
- traseul Vârfurile - Dealul Şortocului;
- traseul Avram Iancu - Vârful Moma;
- traseul Avram Iancu - Aciuţa (pe Valea Tăcăşelelor).

Bibliografie

Aradul, permanenţă în istoria patriei, Arad, 1978.

Ciomac Ion L., Popa Necșa Valeriu, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni,* București, Tipografia ziarului Universul, 1936.

Direcţia Judeţeană Arad a Arhivelor Naţionale, *Fond personal profesor Traian Mager*.

Dudaș, Florian, *Zărandul, chipuri și fapte din trecut,* București, Editura Albatros, 1981.

Enciclopedia României, vol. I, Bucureşti, 1938.

Gheorghiu, Teodor Octavian, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana (Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare),* Timișoara, 2008.

Godea, Ioan, *Copacul de trăsnet*, în Zărandul*,* nr. 3, Arad, 2010.

Godea Ioan, Medeleanu Horia, *Biserici de lemn din județul Arad,* ediția a II-a, Timișoara, Editura Brumar, 2009.

Hălmăgean Gabriel, Sabău Sorin, *Ținutul Hălmagiului cercetat prin profesorul Traian Mager,* Arad, Complexul Muzeal Arad, 2012.

Işfănoni, Doina, *Nedeia - ritual şi sărbătoare a comunităţii săteşti*, în Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca, Editura Mediamira, 1998.

Jivan, Iosif, *Composesoratele de pădure (Îndrumător),* Deva, 1940.

Mager, Traian, *Ținutul Hălmagiului. Aspecte economice. Partea I,* Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1928.

Mager, Traian, *Ţinutul Hălmagiului (Cadrul istoric. Partea I-a),* vol. I, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1938.

Mager, Traian, *Ținutul Hălmagiului (Cadrul istoric. Partea a II-a),* Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane Arad, 1937.

Mager, Traian, *Ținutul Hălmagiului (Cadrul istoric. Partea a III-a),* Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane Arad, 1937.

Manea, George, *Centrul de „furcaşi" din Avram Iancu (județul Arad)*, în Ziridava*,* nr. XII, Arad, 1980.

Meruţiu, V., *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş până în Banat (Evoluţia teritorială),* Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul, 1929.

Oarcea, Felicia Aneta, *Școala și societatea în comitatul Arad (1867-1918),* Arad, Editura Gutenberg Univers Arad, 2012.

Pascu, Ştefan, *Din trecutul județului Arad. Populația medievală până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în Ziridava, Arad, nr. XII, 1980.

Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania, în secolul al XVI-lea,* vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea* (vol. I, *Supușii*), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Prodan, David, *Problema iobăgiei în Transilvania,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Roz Al., Kovach Geza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad,* Arad, Editura Universității Vasile Goldiș Arad, 1997.

Sabău, Sorin, *Schimburile economice munte-câmpie, prilej de cunoaștere și conviețuire (județele Arad-Bekes)*, în Obiceiuri și tradiții populare. Interferențe culturale transfrontaliere, Arad, 2004.

Sabău, Sorin, *Nedeia de la gorun - încercare de revitalizare a unui obicei aproape uitat*, în Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*,* Iaşi, 2011.

Vesa, Pavel, *Biserici de lemn de odinioară,* Arad, Editura Gutenberg, 1997.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.

Comuna Vinga

Ioan Rancov

Stema Comunei Vinga

Descriere

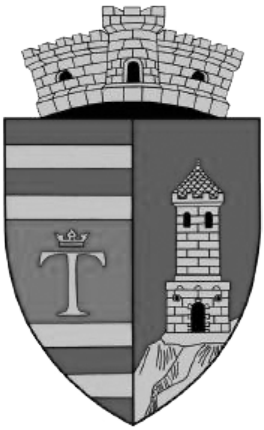

Stema Comunei Vinga se compune dintr-un scut triunghiular, cu flancurile rotunjite, despicat. În dreapta, în câmp roșu, se află litera T, având deasupra o coroană deschisă, cu fleuroane, totul de aur, situată între opt fascii alternând albastru cu aur, așezate patru deasupra câmpului roșu și patru dedesubt. În stânga, în câmp albastru, se află un turn cu poartă ajurată negru, două ferestre, de asemenea, ajurate negru, în partea superioară și acoperiș țuguiat, așezat pe o stâncă, totul de argint. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint, cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor

Fasciile de aur reprezintă cele patru pâraie care traversează localitatea, respectiv două în nordul localității și două în sudul ei. Litera T dă denumirea localității și face parte din vechiul sigiliu, care între anii 1744-1850 a purtat denumirea de Theresiopolis. Coroana de deasupra literei T evocă faptul că localitatea era oraș liber regesc. Turnul evocă faptul că această așezare era apărată de dușmani printr-un turn de veghe fortificat. Coroana murală, cu un turn crenelat, semnifică faptul că localitatea are rangul de comună.

Denumiri

Vinga: *Kerekvinga, Veresvinga, Wynga, Theresiopel*.
Mailat: *Majlátfalva, Mailat*.
Mănăștur: *Monostur, Monostorlaka*.

Repere geografice

46°01′28″ N, 21°10′16″ E; altitudine: 109 m; suprafață: 146,33 km^2 (14.633 ha, din care 736 ha intravilan, 13.937 ha extravilan).

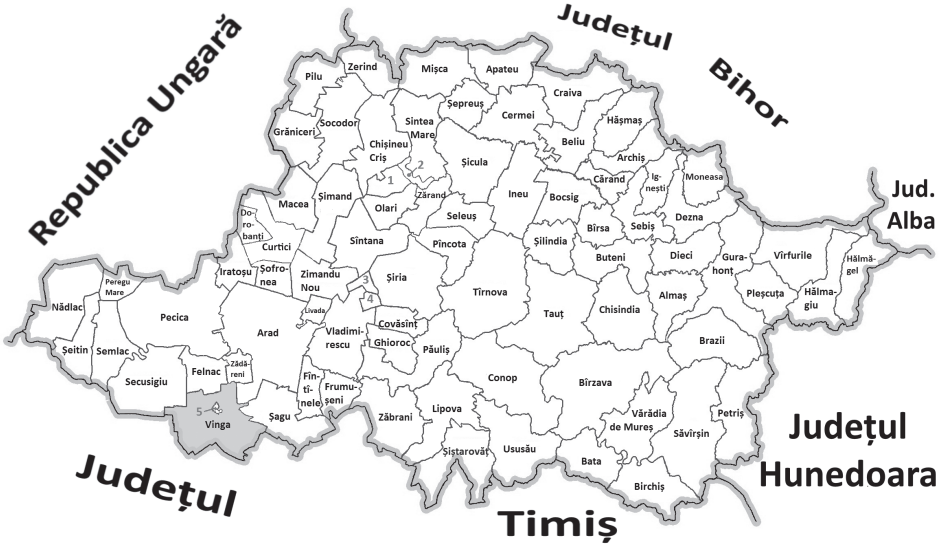

Vecinătăți: Comuna Șagu la est, Județul Timiș la est, sud și vest, Comuna Secusigiu la vest, Comuna Felnac la vest și nord, Comuna Zădăreni la nord, Municipiul Arad la nord-est*.

* Comuna se învecinează cu Municipiul Arad și în interiorul ariei administrativ-teritoriale, o suprafață de teren fiind cedată Municipiului Arad printr-un schimb de terenuri (vezi pe hartă notarea *5*), modificându-se conformațiile celor două unități administrativ-teritoriale stabilite prin Legea 2/16.02.1968 de împărțire administrativ-teritorială a țării; cazul nu este singular în Județul Arad; a se vedea și vol. I al acestei lucrări, pp. 46-47).

Scurtă prezentare

Comuna Vinga este o unitate administrativ-teritorială poziționată geografic în partea de sud-sud-vest a Județului Arad, în extremitatea sudică a

acestei părți, la limita cu Județul Timiș, pe partea stângă a râului Mureș (în *Banat*), la aproximativ 19 km de acest râu (Mureșul nu curge pe teritoriul comunei), în Câmpia Vingăi (partea cea mai înaltă din Câmpia Banatului).

Comuna este compusă din 3 sate: *Vinga* (reședință comunală), *Mailat* și *Mănăștur*.

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la rețeaua feroviară națională, la calea ferată Timișoara-Arad, gară fiind în localitatea Vinga.

Comuna nu este conectată la Autostrada A1, cele mai apropiate conexiuni fiind nodurile Arad Sud și Orțișoara, ambele la distanță de 15 km.

Prin satul Vinga trece drumul național rutier DN 69 Arad-Șagu-*Vinga*-Orțișoara-Timișoara.

Prin comună nu trec drumuri rutiere județene.

Satele Mănăștur și Mailat se leagă de satul reședință de comună și de satul Felnac din comuna omonimă prin drumul comunal DC 98 *Vinga* (ieșire din DN 69)-*Mănăștur*-*Mailat*-inserție în DJ 682-Felnac.

Satele Mailat și Mănăștur se leagă de satele Bodrogu Nou (vezi mai jos Comuna Zădăreni), și Gelu (Județul Timiș), prin drumul comunal DC 99A Bodrogu Nou-*Mailat* (inserție în DC 98)-*Mănăștur* (ieșire din DC 98)-Gelu (inserție în DJ 692).

Distanțe față de orașe (din centrul comunal): Arad - 27 km, Lipova - 49 km, Pecica - 39 km, Nădlac - 66 km, Timișoara (Județul Timiș) - 32 km, Makó (Ungaria) - 87 km, Szeged (Ungaria) - 117 km, Zrenjanin (Serbia) - 130 km, Novi Sad (Serbia) - 171 km.

Istoric

***Prima atestare documentară*:** *Vinga* la 1214, *Mănăștur* la 1282, *Mailat* la 1819.

Întrucât între satele aparținătoare există diferențe de structură etnică și confesională, aceste localități au și istorii diferite.

Considerații asupra toponimicului Vinga

Se presupune că denumirea localității Vinga ar deriva din latinescul *vinculum,* care înseamnă *legătură* sau *cetate*, iar *vinculorum* înseamnă *strajă*, *pază*. *Vinculum* a fost un teritoriu care a făcut legătura între vechea

provincie romană Pannonia și nou formata provincie Dacia Romană. Toponimicul ar putea fi corelat cu locurile de popas sau de strajă pe care le-au organizat romanii la intervale de 20 de km; este posibil că și aici a fost un asemenea loc.

În egală măsură, toponimicul Vinga ar putea avea originea în substantivul de origine slavă *vinica* (citește *vinița*), cu semnificația *naşterea vinului*, *locul în care se face vin*. Locul cultivat cu viță de vie era numit în limba slavă *vinograd*, Vinga putând proveni din acest cuvânt și ar înseamna *vie*, *loc pentru vie*.

În timp, localitatea apare în documente oficiale sau în notări din diferite lucrări cu diferite nume: *Wynga* în anii 1228-1229 și 1231, *Vicon* în anii 1342-1380, *Kerekwynga* (Vinga Rotundă) și *Vörösvynga* (Vinga Roșie) în 1403, *Wereswynga* în 1454, *Vinga* în 1717, *oppidum Vinga* în 1744, *Theresiopel* și *Theresiopolis* în 1747. În anul 1808, în documentele cartografului Ján Lipský (pe harta din lucrarea sa *Tabula Generalis Regni Hungariae, Croatiae et Slavoniae, nec non Magni Principatus Transylvaniae conspectum Mappae Generalis in IX. sectiones moduli majoris distributae Civitates, Oppida, Stationes et vias Postales singillatim accurateque exhibens, secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas elaborata per Joannem Lipszky de Szedlicsna Leg*(ionis) *Caes*(areae) *Reg*(iae) *Equestris Hung*(aricae) *Archiduc*(is) *Josephi Colonellum cum revisione Altissima approbationeque aeri incisa Pesthini 1810*, hartă întocmită de el însuşi, numele localității este notat *Vinga*. În anul 1839 apare cu numele *Vinga* și *Theresiopolis*, în 1851cu numele *Vinga* și *Thereziopolis*, în 1863 cu numele *Vinga* și *Theresiopel*. Ultima dată în care numele Vinga apare însoţit şi de alte toponimice este anul 1913: *Vinga* + *Külsőszőllők* + *Újvinga* (Vinga + Viile dinafară + Vinga Nouă).

Numeroase urme arheologice atestă că în acest ținut au trăit oameni încă din preistorie, în special urmele din epoca neolitică, constând din unelte de piatră șlefuită și cioplită. Ca urmare a săpăturilor arheologice au fost descoperite un toporaș din piatră șlefuit și cu gaură de înmănușare, fusaiole din lut, un ciocan din piatră, fibule (agrafe metalice întrebuințate de antici pentru încheiat veşminte), vas pentru topit bronzul, ciocan de aramă cu muchii încrucișate, bardă și topor de bronz, apărătoare pentru brațe din bronz. La locul numit *Trei Poduri* s-au descoperit un fragment de cuțit,

diverse obiecte de ceramică împodobite cu incizii și onduleuri, greutăți pentru plase de pescuit, pietre pentru măcinat, pietre pentru șlefuit unelte, greutăți din piatră utilizate la țesut. La hotarul spre Jadani (Cornești), s-a descoprit un ulcior cenușiu cu toartă lucrat la roată și un ulcior cenușiu cu două toarte. Fără să fie precizat locul, tot în hotarul satului Vinga s-a descoperit și o amuletă din lemn având dimensiunile 40/32 mm, cu ambele fețe gravate; pe una din fețe este gravat un bărbat apucând o femeie, iar pe cealaltă parte sunt gravate două mâini strânse. În toamna anului 1995, pe teritoriul satului Vinga s-a descoperit întâmplător o brățară de bronz aparținând perioadei bronzului târziu (sec. XIII î.H.). Pe traseul autostrăzii Arad-Timișoara, pe teritoriul aparținând satului Șagu, la mică distanță de hotarul dintre Vinga și Șagu, s-au descoperit brățări de argint, materiale ceramice de diferite tipuri, tipare pentru prelucrarea bronzului (cum sunt cele pentru topoarele de luptă), mărgele vechi de mii de ani, morminte și locuințe aparținând epocii romane târzii.

Hotarul satului Vinga este străbătut de *Valul lui Demendźin*, un val de pământ, întărit din loc în loc cu lemn, element specific celei de-a doua linii de apărare a armatelor romane; valul avea și funcție de *limită*, de *hotar*. Valul a fost numit astfel după numele lui Fr. Demendźin, cel care l-a studiat cu atenție. Este de presupus că zona satului de astăzi a fost o parte din puternicul centru dacic Ziridava.

După cucerirea Daciei de către romani regiunea a luat un avânt economic important. Fragmente de ceramică romană, așa-zisa *terra sigillat*a, cu ștampila Legiunii a IV-a Flavia Felix, au fost descoperite în apropiere, la Mailat, Mănăștur și Șagu. Tot acestei perioade îi aparțin monedele romane descoperite în număr semnificativ, obiectele și statuetele din ceramică romană având o calitate superioară de prelucrare.

Localitatea Vinga este atestată documentar încă din 1214, când acest loc a fost domeniul (moșia) lui Csák Miklós din Komáron. După năvălirea tătarilor din 1241-1242 nobilii unguri și-au reluat în posesie domeniile. În conscripțiile papale din 1332-1337 satul Vinga este consemnat ca având parohie de sine stătătoare. În anul 1333 preotul paroh Ștefan a plătit dijmă 16 banali, iar în anul 1335 a plătit numai un grosch. În anul 1454 *Kerekwynga* (Vinga Rotundă) și *Vörösvynga* (Vinga Roșie) au fost cumpărate de Iancu de Hunedoara cu 2.000 de florini de aur. De la această dată începând, Vinga a aparținut de Comitatul Arad. După moartea lui Iancu de

Hunedoara domeniile acestuia au trecut în proprietatea fiului său Matia Corvin, viitor rege al Ungariei. În anul 1478 Matia Corvin a dăruit Vinga sârbilor Nagylaki Jakšič, Ștefan și Dimitrie.

În 1552 Vinga a fost cucerită de turci și a fost trecută în Nahia Felnac din Sangeacul Lipova, Pașalâcul Timișoara. Ocupația turcească a durat 164 de ani și a fost motivul pentru care populația a părăsit în masă locul de baștină, în Vinga rămânând doar câteva case.

În anul 1716 armatele imperiului austriac comandate de prințul Eugeniu de Savoia au cucerit Timișoara și Banatul, instaurând administrația habsburgică în teritoriul ocupat, Vinga trecând sub această nouă administrație. În același an armata austriacă a înfrânt decisiv armata otomană la Petrovaradin, noua situație *de facto* fiind consfințită *de jure* pe 21 iulie 1718 prin Tratatul de la Pasareviț (Pojarevăț, în Serbia de astăzi). În anul 1717, la un an după cucerirea Banatului și cu un an înaintea Tratatului de la Pasaroviț, administrația austriacă a întocmit o situație urbarială a noului teritoriu cucerit, situație în care locul numit *Vinka* figurează doar cu 9 case, și acelea părăsite (probabil că în timpul conflictului militar austriaco-turc), astfel că s-a hotărât repopularea localității cu coloniști, astfel că au fost aduși bulgari originari din zona orășelului Ciprovțe (Чипровци, în vestul Bulgariei), și din Țara Românească, unde se stabiliseră ca refugiați după înăbușirea răscoalei de eliberare de sub jugul turcesc din anul 1688 condusă de Gheorghi Peiacevici. Refugiații bulgari au fost în Țara Românească de domnitorul Constantin Brâncoveanu, care le-a oferit vetre de așezare în câteva locuri din Muntenia și Oltenia. Prin diploma din 2 aprilie 1691 Constantin Brâncoveanu le-a confirmat și le-a extins negustorilor ciprovcieni privilegiile pe care le-au avut de la predecesorii domnitori români în Țara Românească. Această diplomă, tradusă și scrisă în limba germană, restaurată, se păstrează și astăzi în biserica romano-catolică din Vinga. Uciderea lui Constantin Brâncoveanu (considerat *tatăl și protectorul bulgarilor ciprovcieni*), și a celor 4 fii ai acestuia la Constantinopol pe 15 august 1714 i-a îndurerat pe bulgarii refugiați în Țara Românească și în Banat, motiv pentru care numele martirilor brâncoveni este pomenit cu evlavie și astăzi în biserica romano-catolică din Vinga (strămutarea bulgarilor din Țara Românească în Vinga survenind la doar doi ani după uciderea Brâncovenilor).

La colonizarea bulgarilor în Vinga, ca și pe vremea împărătesei Maria Terezia, hotarul Vingăi s-a întins până la râul Mureș, după cum se vede pe harta întocmită de inginerul topograf Kayser Hauptmann la data de 20 noiembrie 1744, hartă care se păstrează la biserica romano-catolică din Vinga.

După războiul turco-austriac din anii 1716-1718 Banatul și Oltenia au trecut sub administrație austriacă, astfel că migrarea bulgarilor din Oltenia spre Banat nu a întâmpinat nici o piedică. Primele familii de bulgari așezate la Vinga sunt menționate în anul 1719, urmate fiind în perioada imediat următoare de grupuri răzlețe în valuri succesive. În anul 1737 colonizarea era deja masivă.

La Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale se păstrează colecția registrelor de stare civilă (canonică) ale Oficiului Parohial Romano-Catolic Vinga, în care este consemnată prima naștere: 18 ianuarie 1734. Este de presupus că între anul 1719 - prima menționare a bulgarilor la Vinga, și anul 1734 - anul consemnării primei nașteri în comunitatea bulgară, un interval de 15 ani, s-au mai petrecut multe alte nașteri, însă nu au fost consemnate.

Coloniile bulgare s-au dezvoltat și întărit mai ales după ce împăratul Carol al VI-lea, la 1 octombrie 1727, a confirmat privilegiile bulgarilor și le-a sporit.

Demersurile făcute de delegația bulgară la autoritățile habsburgice s-au soldat cu emiterea unui decret al împărătesei Maria Tereza, la 1 august 1744, prin care se conferă mari privilegii bulgarilor colonizați în Vinga: localitatea a fost ridicată la rangul de *oraș privilegiat* (localnicii i-au schimbat numele în *Theresiopolis*, în semn de prețuire pentru *milostiva împărătească*), a fost declarată *oppidum* (târg), iar în anul 1744, după primirea privilegiilor imperiale, a fost ridicată la rang de oraș, primind numele de *Theresiopolis* (sau *Theresiopel*), a primit dreptul de a avea stemă proprie. Această diplomă imperială era sigilată cu marea pecete a Mariei Tereza și a fost păstrată într-o casetă de bronz.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea s-au stabilit în Vinga primii locuitori români.

După primirea privilegiilor orașul Vinga și-a continuat dezvoltarea relațiilor sociale și economice în ritm ascendent, a crescut numărul locuitorilor, astfel încât spre sfârșitul secolului al XIX-lea a atins o dezvoltare

economică care i-a conferit statutul de *centru de plasă*. De Plasa Vinga au aparţinut 19 localităţi. În această perioadă oraşul Vinga a fost vizitat de împăratul Napoleon al III-lea al Franţei la 22 iunie 1868, şi de împăratul Franz Iosif I al Austriei la 8 mai 1872.

În 1870 Primăria Vinga a decis să se amenajeze în centrul oraşului un parc cu chioşc de aprovizionare. Centrul civic a fost completat de clădirea parohiei catolice (anul 1911), şi impozanta clădire a primăriei (anul 1913), ambele realizate în stil neogotic, după planurile arhitectului Székely László. După anul 1888 (eliberarea Bulgariei de sub jugul turcesc), multe familii bulgare din Vinga s-au reîntors în ţara străbună, întemeind satul *Asenovo* din regiunea Plevna; cu această ocazie a plecat şi Ilie Karabenčov (1827-1917), învăţător în sat, poet popular şi rapsod.

Pe câmpurile de luptă ale Primului Război Mondial au căzut 103 locuitori din Vinga.

După Primul Război Mondial Vinga a pierdut rangul de oraş, dar a primit statutul de centru de plasă în judeţul Timiş-Torontal.

Dezvoltarea localităţii a fost întreruptă de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, conflagraţie în care au murit 42 de localnici. După război s-a instaurat comunismul, au început confiscările şi exproprierile, iar casele cele mai frumoase ale bulgarilor înstăriţi şi ale avocaţilor au fost transformate în sedii ale instituţiilor statului, a început prigoana împotriva bisericii catolice, s-a naţionalizat fabrica de bomboane şi ciocolată Draskovitz, pământurile expropriate au fost preluate de nou întemeiatele sisteme bolşevice din agricultură. Intelectualitatea bulgară a luat drumul pribegiei, făclia culturii în Vinga s-a stins definitiv încă din perioada războiului; au rămas doar portul popular bulgăresc (unicat în lume!), tradiţiile, obiceiurile şi dansurile păstrate de la strămoşi.

După Al Doilea Război Mondial, începând cu anul 1950 au loc reorganizări teritoriale ale României şi, ca urmare, Vinga a aparţinut succesiv de Regiunea Arad (1950-1956), de Regiunea Banat, Raionul Arad (din anul 1956), iar din anul 1968 de Judeţul Arad.

Satul *Mănăştur* făcea parte în anul 1282 din domeniul gintei Cenad aparţinând Comitatului Timiş. În veacul al XIV-lea satul era în posesia arhidiaconatului catolic al Aradului, fapt atestat de documente din anii 1333-1335. Localitatea era populată majoritar de români, fapt atestat de menţionarea în anul 1453 a unui district românesc: „... *districtus valacha-*

lis Monostor in comitatu Temesiensi". Între 1454-1456 localitatea era parte a domeniului feudal Túri. Așezarea este consemnată și în documente din anii 1479 și 1552. În anul 1505 este menționat *castellum Monosthor*, o fortificație strategică pe linia Mureșului. Între anii 1512-1514 este atestat în mai multe documente *oppidum Monosthor*, localitatea având statut de târg. La mijlocul veacului al XVI-lea, în anii 1553-1561, localitatea apare cu numele *Monostorlaka*. În anul 1598 satul era în domeniul Tórők. În cea mai mare parte a secolului al XVII-lea satul a fost sub ocupație otomană, fiind consemnat pe harta lui Marsigli în anii 1688-1700. Pe harta lui Mercy din anul 1723 este trecută localitatea *Mânăștur*. În anul 1727 satul a fost atacat de cete de haiduci. În 1797 Erariul a vândut satul familiei Izdency.

În anul 1819 a luat ființă satul *Mailat*, prin colonizarea aici a unor grădinari cultivatori de tutun.

Monumente

- *Monumentul Sfintei Treimi* din Parcul Central**,** ridicat în anul 1899 de moștenitorii primarului Francisc Rankov, după proiectul arhitectului Jakab Belloni.

- *Statuia Sfântului Ivan Neponuk*, ridicată de Nicolae Nedeliov în anul 1860; de statuie se îngrijește familia lui Iosif Stoianov;

- *capela cu statuia Fecioarei Maria*, din Câmpul Școlii nr. 2; capela s-a construit în 1892, împremuirea și postamentul au fost făcute în 1982 de Anton Meskin; de capelă se îngrijește familia lui Petru Draghinov;

- c*apela Sfântului Anton de Padova*, situată la intersectarea drumului național DN 69 cu drumul comunal DC 98, ridicată în anul 1872 de Francisc Smokov; de capelă se îngrijește familia lui Francisc Bogdanov;

- *capela cu Fecioara Maria și troițele*, pe Drumul Crucii, de la Izvorisc (Drosin, Izvorul Sfânt); a fost domeniu regal și este un loc de pelerinaj; locul este încărcat de legende; în fața izvorului de apă este o cruce ridicată în anul 1890 de Josef Schöffer, secretarul Căpităniei Orașului Vinga;

- *capela cu Fecioara Maria*, în cimitirul comunal, ridicată în anul 1975 de familia lui Pavel Lukov;

- *troițele din Valea Ardelenilor*; în acest loc sunt două troițe: prima, cea veche, a fost ridicată în anul 1848 de Bonaventura Pușkov, iar a doua a fost dăruită satului de emigranții bulgari din orașul american Altoona

și sfințită în anul 1906; la această a doua troiță se face primul popas în pelerinajul spre Mănăstirea Maria Radna; ambele troițe au fost refăcute și reamenajate prin grija inginerului Francisc Draghinov și resfințite în anul 2004.

Evoluția demografică

Vinga: 1828 - 3.100 de locuitori; 1833 - 3.600; 1850 - 4.700; 1880 - 4.796 (3.543 bulgari, 652 germani, 278 maghiari, 263 români, 45 slovaci, 9 sârbi, 6 rromi); 1895 - 5.138; 1900 - 4.762 (2.818 bulgari, 718 maghiari, 704 germani, 455 români, 31 sârbi, 36 slovaci); 1930 - 4.764 (2.208 bulgari, 1.108 români, 919 maghiari, 392 germani, 64 rromi, 22 slovaci,14 sârbi, 26 alte etnii); 1977 - 4.617 (2.239 români, 1.103 bulgari, 983 maghiari, 70 germani, 181 rromi, 14 slovaci, 3 sârbi, 20 alte etnii); 1992 - 4.132 (2.147 români, 686 maghiari, 463 rromi, 690 bulgari, 40 germani, 29 slovaci, 5 sârbi, 71 alte etnii).

Mailat: 1828 - 130 de familii; 1851 - 903 locuitori; 1869 - 1.658; 1880 - 1.704; 1890 - 2.067; 1900 - 2.235; 1910 - 2.333; 1922 - 2.365.

Mănăștur: 1717 - 38 de familii; 1786 - 235; 1828 - 368; 1851 - 1.433 de locuitori; 1869 - 1.789; 1880 - 1.661; 1890 - 1.965; 1900 - 1.925; 1910 - 1.913; 1922 - 1.825.

Comuna Vinga: 2002 - 6.388, 2011 - 6.150.

Populația de etnie bulgară din satul Vinga a început să scadă numeric ușor după Al Doilea Război Mondial, pentru ca după decembrie 1989 ponderea acestei etnii să se prăbușească : 1943 - 2.194 (47,38%); 1948 - 1.956 (45,48%); 1956 - 1.798 (43,46%); 1966 - 1.683 (37,18%); 1977 - 1.473 (31,90%); 1992 - 703 (16,85%); 2002 - 508 (12,04%); 2011 - 330 (8,12%).

Structura populației (în 2011):

- *etnică*: 54,24% români, 19,69% maghiari, 10,57% rromi, 2,46% slovaci, (5,41%) bulgari, 1,79% alte etnii, 5,84% etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 55,18% ortodocși, 28,61% romano-catolici, 5,72% penticostali, 1,83% reformați, 1,65% baptiști, 1,05% alte confesiuni, 5,96% confesiune necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica Romano-Catolică Vinga

În anul 1737, după colonizarea masivă, bulgarii au amenajat o biserică provizorie într-unul din grajdurile părăsite ale fostului arendaş, baronul Johan von Mohrenfeld. Întrucât în aşa-zisa biserică nu încăpea destulă lume, în anul 1742 a început construirea unei adevărate biserici, care a fost terminată în anul 1749 şi a fost sfinţită de Nikola Stanislavič, *administrator apostolicus* al epsicopiilor din Nicopole şi Oltenia (născut în anul 1694 la Craiova, conducătorul spiritual al bulgarilor, cel care i-a condus din Oltenia la Vinga). La sfinţirea bisericii au luat parte cele mai cunoscute familii nobiliare bulgare: Bibič (Jakob Bibič, consilier regal, vicecomite al Comitatului Arad, şi Margarita Bibič, născută Tonjanin, soţia lui Jakob Bibič, fondatoarea unor şcoli şi instituţii sociale pentru oamenii sărmani din Sântana, Arad şi Timişoara - vezi vol. I, Oraşul Sântana, Personalităţi, Margareta Bibics, pp. 565-566), Tonjanin şi Andrenin din Arad, familiile Pejačevič şi Kneževič din Slavonia (Croaţia), familia Prentič din Vinţul de Jos, familia Tonjanin din Timişoara. Această biserică, bogat înzestrată cu ornamente scumpe şi cu numeroase obiecte bisericeşti aduse de la Brădiceni, a avut 3 clopote şi orgă şi a fost închinată Sfintei Treimi.

Între anii 1890-1892 s-a construit monumentala biserică romano-catolică cu hramul *Sfânta Treime*, care a fost sfinţită în 1892 de episcopul Dessewffi Sándor. Acest lăcaş de cult impresionant este considerat *catedrala spiritualităţii bulgare bănăţene*. Hotărârea de a se construi această biserică a fost luată în anul 1880, tot atunci începând şi adunarea banilor necesari (finanţarea a venit exclusiv din partea comunităţii bulgare), şi a materialelor trebuincioase. Planurile edificiului au fost concepute de arhitectul Eduard Reiter (născut în anul 1847 în Fünfhaus□, Viena, stabilit în 1871 în Timişoara, unde a murit pe 7 august 1908). Dimensiunile edificiului: 32 m lungime, 25 m lăţime, 36 m înălţime (nava), 65 m înălţimea turnurilor. Clădirea a fost făcută din cărămidă arsă şi piatră. În privinţa cărămizilor, toate sursele indică numărul de trei milioane. Unele surse afirmă că localnicii au făcut manual cele trei milioane de cărămizi (fără a se preciza timpul în care au fost făcute), altele că în anul 1883 ar fi fost construită o cărămidărie şi că în această cărămidărie s-ar fi făcut în doi ani 1.920.000 de cărămizi. Piatra a fost adusă din cariera de la Radna. La înălţarea edifi-

ciului au lucrat zilnic, timp de doi ani, aproximativ 200 de oameni, din care meseriași erau între 15 și 45, ceilalți fiind enoriași care munceau voluntar. Piatra a fost fasonată și prelucrată de echipa pietrarului arădean Szeleczky József. Lucrările au început pe 30 iunie 1890, întregul șantier fiind condus de inginerii Toma Antony şi Carol Hostalek. Vitraliile și geamurile s-au făcut la Budapesta, în atelierul meșterului Kriszter János. Toată dulgheria a fost făcută și montată tot de meșteri din Budapesta. Plăcile din care s-a alcătuit acoperișul au fost aduse din Slovacia (acoperișul a fost gata pe 14 august 1891). Podeaua a fost pavată cu marmură. Tâmplăria ornamentală, cele 9 altare (!!!), amvonul, cele 2 candelabre de lemn, cele 43 de sculpturi în lemn de la altare şi tot mobilierul din interior au fost făcute de austriacul Joseph Rungaldier din Tirol. Cele 54 de bănci din lemn de nuc s-au făcut la Szeged. Cele 4 confesionale şi uşile bisericii (22 la număr), au fost lucrate la Vinga de meșterul Francisc Eckel. Pictura din interior a fost făcută de pictorul Kolba József. Biserica a fost înzestrată cu 5 clopote: cele 3 ale vechii biserici şi 2 noi, turnate în atelierele firmei Novotny din Timişoara. Meșterul timişorean Benedek Müller a făcut cele 4 ceasuri de turn (câte 2 în fiecare turn). Baptiseriul, făcut din marmură cenuşie, a fost dăruit bisericii de episcopul Dessewffy Sándor. Candela veşnică a fost făcută la Budapesta. Orga, cu 1.800 de tuburi şi 32 de registre, a fost făcută în Bavaria de Lipot Wegenstein și s-a montat în anul 1914. În interior, pe boltă, este inscripţionată în limba latină deviza *Ad Moream Dei Gloriam* (Întru Preamărirea Lui Dumnezeu). În stânga altarului se află în copie însemnul privilegiilor acordate localității de împărăteasa Maria Terezia, cu înscrisul *Sigillum civitas privilegiatae Theresiopoliensisa*.

Impresionantul lăcaș cultic a cunoscut și perioade de restriște. În timpul Primului Război Mondial (1914-1919), 4 din cele 5 clopote au fost rechiziționate de armata imperială austro-ungară și folosite în scop militar (material pentru turnat piese de artilerie), biserica rămânând cu unul dintre cele 3 vechi (clopotul a fost turnat în 1776 și cântărește 330 kg). După încheierea războiului s-au montat alte 2 clopote lângă cel vechi. În 1919 o furtună a distrus (prăbușit) partea superioară a turnului stâng; pentru a se repara turnul și a se păstra simetria a fost demolat și vârful celuilalt turn și au fost refăcute ambele, însă cu 3 m mai scunde (reparația s-a încheiat în 1929).

În anul 1967, în plină perioadă comunistă, biserica a fost supusă unui atent proces de consolidare și de renovare, fără a se altera nimic din structură sau din compoziția arhitecturală ori din finisaje. Ultimele reparaţii la construcție s-au făcut în anii 1988-1989 (ultimii doi ani ai perioadei comuniste).

Biserica ortodoxă română, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*, a fost construită și târnosită în anul 1926.

Noua clădire a *bisericii creștine baptiste* a fost construită în anul 1996, fiind slujită de pastorul Daniel Crișan.

Noua clădire a *bisericii penticostale* din Vinga a fost construită în anul 2005.

Învățământul

Coloniștii bulgari au venit în Vinga cu preoții și cu dascălii lor, ridicându-și așezămintele necesare pentru religie și învățământ. Dascălii care i-au însoțit au fost călugări franciscani. Prima școală în Vinga a fost înființată în anul 1742, copiii învățând în limba bulgară. În anul 1744 școala avea 4 clase și, pe lângă limba bulgară, se preda și în limba latină. Învățătorii acelei vremi de început au fost Radu Popovici, Gheorghe Stoikovici, Pavel Petrovici, Gheorghe Nazaradinovici, Gheorghe Suborin. Învățătorii erau plătiți de părinți și erau obligați să ajute preoții în toate slujbele religioase, îndeplinind și funcțiile de crâsnic, cantor, clopotar, chiar și notari comunali.

În anul 1782 s-a deschis la mănăstirea din Vinga o școală latină de 4 ani, dar în anul 1784 împăratul Iosif al II-lea a decis ca în Ungaria și Transilvania să se utilizeze oficial limba germană în locul limbii latine, motiv pentru care școala latină din Vinga și-a încetat activitatea.

Ideile iluminismului au influențat sistemul de învățământ din epocă și instituțiile publice, contribuind la formarea unei culturi moderne. În anul 1819 s-a construit în Vinga o școală modernă, cu mijloacele materiale procurate de locuitori și cu munca voluntară a acestora. Între anii 1830-1840 la școala din Vinga s-a introdus abecedarul lui Petăr Beron, tipărit în anul 1824. Absolvenții se îndreptau spre școlile superioare din centrele tradiționale ale Europei și reveneau în localitatea natală în posturi de conducere și

de formare a viitorilor cetățeni. Dintre cadrele didactice născute în Vinga se pot aminti Jakob Malkin, Nikola Patrișkov, Francz Cserny, Ivan Polkorny, Janos Jelencselk, Georg Reinholtz, Josef Bruner, Janos Letzmajster, Ivan Kosilkov. Tot în acea perioadă au apărut dascăli care au dat o nouă strălucire limbii bulgare predate în școală; aceștia s-au constituit în *Asociația Învățătorilor din Vinga*, un model de organizare și de luptă pentru drepturi pedagogice în învățământul din Ungaria de sud-est. Printre inițiatorii acestei asociații s-au numărat Iosif Rill, Anton Dobroslav, Francz Glasz, Rafael Budur și Jakob Smrha, acesta din urmă fiind directorul școlii în acea perioadă.

Din rândurile personalităților care au strălucit în domeniul învățământului, culturii și științei se pot enumera învățătorii Ioan și Leopold Kosilkov (tată și fiu), Rafael Budur, Iosif Rill, Francz Glasz, Anton Dobroslav, Jakob Surha, colonelul Ștefan Dunjov (revoluționar, garibaldist), academicianul Eusebius Martin Fermendźin. Vinga a devenit centrul cultural al bulgarilor bănățeni, aici apărând primele publicații și manuale școlare în limba bulgară în grai bănățean.

Între anii 1919-1945, în școli s-a predat preponderent în limba română. Conform Legii învățământului din 3 august 1948, s-au redeschis școlile cu predare în limbile bulgară și maghiară, însă datorită sistemului de promovare în școlile superioare prin examene în limba română, școlile s-au desființat din lipsă de elevi, aceștia trecând în masă la școala cu predare în limba română.

În anul 1961 s-a deschi în Vinga școala medie, devenită ulterior liceu teoretic, apoi instituție de învățământ general de 10 ani, apoi de 8 ani. Reînființarea liceului, sub titulatura *Grupul Școlar Vinga*, cu specific economic, s-a făcut în anul 2006. Astăzi funcționează sub titulatura *Liceul Tehnologic Vinga*. Existența liceului a fost un prilej de mândrie pentru locuitori, dar mai ales pentru foștii elevi ai acestei școli, mulți absolvind ulterior studii superioare și ajungând învățători, profesori, scriitori, medici, ingineri, arhitecți, asistenți etc.

Liceul a continuat tradițiile culturale și sportive ale satului fost cândva oraș. În anul 1974 corul liceului a participat la concursul național *Scoica de argint* de la Năvodari și a câștigat marele premiu. Ca personalitate marcantă din istoria școlii din Vinga merită menționată figura învățătorului *Leopold Kosilkov*, ilustru pedagog, sârguincios și talentat, reformator al

învățământului local, redactor de publicații; el a lucrat și în administrația publică locală.

Personalități

Ștefan Dunjov (1816-1889), colonel, revoluționar în anii 1848-1849 de partea maghiarilor, adept și admirator al lui Garibaldi; înrolat în Legiunea Ungară, a participat la luptele de eliberare și de unificare a Italiei (*Risorgimento),* evidențiindu-se în luptele de pe râul Volturno din 1 octombrie 1860.

Janos Török (1843-1892), născut în Vinga, primar al Timișoarei între 1876-1885, este considerat *părintele iluminatului electric stradal*, Timișoara devenind primul oraș din Europa cu iluminat stradal electric; sub administrația sa orașul și-a trăit prima perioadă de progres economic și cultural major.

Eusebius Martin Fermendžin (1845-1897), preot franciscan, istoric și cronicar al Ordinului Franciscanilor, general definitor al franciscanilor din Europa Centrală și de Est, vizitator general al provinciilor franciscane din Europa și Orientul Mijlociu, arhivar și analist al Ordinului Franciscan, vicar general al ordinului, membru al Academiei de Știință și Artă din Zagreb; a scris numeroase cărți despre istoria bisericii catolice a popoarelor slave și a vieții religioase a slavilor de sud. Pentru istoria bisericii catolice bulgare el a scris *Acta Bulgariae ecclesiastica ab anno 1565 usque ad annum 1799,* tipărită la Zagreb în anul 1887.

Leopold Kosilkov (1850-1940), învățător în Vinga, poet, traducător, redactor de ziar și almanahuri în limba bulgară, redactor de manuale școlare și cărți, funcționar public în primăria localității; este considerat *deșteptătorul* scrierii bulgare bănățene.

Ioan Fermendžin **(**1895-1955), redactor de ziar și almanahuri în limba bulgară, funcționar public, primar, cantor (organist) la biserica catolică din Vinga; a lucrat la Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale între anii 1951-1955), întocmind un fond personal cu documente referitoare la istoria comunității bulgare din Vinga.

Anton Lebanov (1912-2008), poet, publicist, redactor de ziar, avocat, corespondent de presă; a publicat ciclurile de poezii *Amintiri din tinerețe, Lirică de dragoste și Anii jubiliari;* a publicat poemul *Odă pentru Vinga,* în semn de prețuire pentru localitatea natală.

Andrei A. Lillin (1915-1985), profesor, jurnalist, redactor, editor de reviste, publicist, scriitor; a publicat cărți în limba română, dar mai ales în limba germană.

Francisc Megjes (1938-2004), poet, cunoscut sub pseudonimul *Francisc Vinganu*; s-a născut la Vinga, în familie mixtă: tatăl maghiar, mama bulgăroaică; a profesat ca învățător la Curtici; a fost unul dintre poeții moderniști din România; a fost membru al Uniunii Scriitorilor și a fost distins cu diferite premii literare; a publicat patru volume de versuri în timpul vieții, al cincilea fiindu-i publicat postum.

Petru Talianu (născut în 1938), membru al Asociației Scriitorilor în Grai Bănățean din Făget; a scris mai ales poezii *în grai dulce bănățean*, publicate în diverse reviste literare; a colaborat cu poezii în grai bănățean la emisiunile *Gura satului* de la Radio Timișoara.

Titu Nicolae Gheorghiof (n. 1944), politician, primar al Municipiului Arad (1990-1991), deputat în Parlamentul României (în legislaturile 1996-2000, 2000-2004 și 2004-2008; în anul 2008, înainte de încheierea mandatului, a demisionat).

Domnica Pop (n. Bociov, 1967), poetă, prozatoare, membră a Uniunii Scriitorilor, membră a Societății Române de Haiku, membră a Asociaţiei Internaţionale de Haiku din Tokio; până la redactarea acestei lucrări a publicat 15 volume de poezie și 3 volume de proză (1 roman, 2 volume de proze scurte); a studiat contabilitate și asistență socială; activează ca asistentă socială la Direcția de Dezvoltare și Asistență Comunitară Arad (departament al Primăriei Municipiului Arad).

Economie

Dezvoltarea agriculturii, cu diversele ei ramuri, dezvoltarea atelierelor manufacturiere și a negoțului cu produse agricole, cornute și cai, a făcut posibilă realizarea unor case și clădiri care să reflecte sporirea numărului populației și a nivelului de trai al locuitorilor. În producția agricolă s-au obținut rezultate însemnate datorită utilajelor aduse din străinătate.

În anul 1870 la Vinga a funcționat o moară mecanică. În același an 1870 s-au construit judecătoria și hotelul (hotelul avea și cazinou). Localitatea a mai avut două școli, două mori, farmacie, poștă, telegraf, casă de cultură, prăvălii și ateliere.

În anul 1871 s-a încheiat construirea căii ferate Timișoara-Arad, cu podul de fier peste Valea Ardelenilor, Vinga intrând astfel în circuitul transporturilor feroviare.

La 28 octombrie 1878 s-a înființat formația civilă de pompieri voluntari.

Orașul Vinga a avut ansamblu coral, club sportiv, asociații agricole, uniune de bresle, serviciu de pompe funebre, fanfară.

În anul 1885 s-au produs la Vinga primele sortimente de bomboane de ciocolată, fabrica fiind preluată ulterior de familia Drakovits. Reputația fabricii s-a răspândit repede în Imperiul Austro-Ungar, însă renumele i-a ajuns în toată Europa, în America și în Asia.

Dezvoltarea economică continuat în ciuda crizelor economice care au zguduit Europa în perioada interbelică: producțiile agricole au crescut prin aducerea unor utilaje și tehnologii noi, s-au intensificat schimburile comerciale, s-au ridicat clădiri din cărămidă și țiglă, iar produsele fabricii de ciocolată ajungeau în toate colțurile Europei.

Pe lângă cultivarea cerealelor tradiționale (grâu, porumb, orz, floarea soarelui), vinganii erau renumiți pentru culturile și producțiile de linte, tutun, cânepă și horceag, însă cea mai mare faimă le-a adus-o producerea arpagicului (erau vestiți în tot Banatul și în tot Ardealul).

Vinganii s-au îndeletnicit și cu viticultura și pomicultura. Zecile de hectare cu vii (denumite *La Măierete* și *Afară la Vii*), au fost defrișate complet în perioada comunistă, prin anii 1968-1970.

În anul 1970 s-a construit în păduricea limitrofă a drumului național DN 69 Timișoara-Arad un modern motel cu restaurant.

În anul 1977 s-a introdus apa potabilă, rețeaua fiind deservită de un turn de apă.

În anul 2004 s-a introdus gazul metan și a început construirea rețelei de colectare prin canalizare a apelor uzate menajere. Tot în segmentul edilitar-gospodăresc s-au asfaltat o serie de străzi, s-au pavat trotuare, s-a amenajat parcul de agrement din Câmpul Școlii nr. 2, s-au făcut amenajări substanțiale la căminul cultural.

La Vinga s-a amenajat un parc fotovoltaic de 3 ha, cu putere instalată de 2,2 MW.

După 1989 în Vinga s-au constituit societățile comerciale SC IKEM Internațional SRL (producție de seringi și aparate specifice industriei far-

maceutice), SC Smitfield Ferme SRL (depozitarea cerealelor), SC Narcise Tex SRL (confecționarea produselor din piele), SC Crenguța SRL (comerț alimentar), SC Stepanescu Prod Team SRL (reparații de utilaje).

Folclor, tradiții, obiceiuri

S-a păstrat tradiția și cultura comunității bulgare, prin publicațiile apărute (ziare, reviste, almanahuri, cărți). La loc de cinste a fost orchestra de fanfară, dirijată de capelmaistrul Matei Svoboda. Pentru divertismentul muzical s-au cumpărat diferite instrumente muzicale pentru a învăța copii. Acum se remarcă familii de violoniști din Vinga.

Fiind o componentă strămoșească a culturii populare a Banatului de nord, la Vinga s-a păstrat tradiția sărbătorii *Fărșangul* - sărbătoare de iarnă, după Bobotează. Evenimentul are loc înainte intrarea în Postul Mare și ține până la Miercurea Cenușie, când începe Postul Paștelui.

O altă sărbătoare tradițională legată de venirea primăverii și care coincide cu *Buna Vestire* (25 martie), este celebrată cu bucurie, petreceri, jocuri, amenajări de leagăne (hinte) și vârtejuri (carusel, călușei), precedate de coacere de floricele de porumb și țuică, urmate fiind de mâncăruri din carne de porc (în special cârnați fripți), vin fiert, muzică cu acordeoane și jocuri (horă).

Obiceiurile de familie (nunta, înmormântarea), obiceiurile calendaristice sunt asemănătoare cu ale celorlalte etnii care compun populația Comunei Vinga și nu diferă ca specificitate.

Portul popular al bulgarilor din Vinga, unicat în țară și pe glob, se diferențiază după vârstă, sex și momentele mai importante din viață.

Portul femeiesc, mai bogat și mai strălucitor, se clasifică după vârstă, începând cu costumele pentru fetițe până la vârsta de un an și până la cele purtate de femeile de peste 65 de ani. O femeie poartă în viață 6 rânduri de costume. Cel mai bogat costum este cel de nevastă tânără, compus din fustă țesută cu dungi (în bulgară *sukno* sau *pištimalka*), poale (în bulgară *pupolki*), fotă sau șorț (catrință, în bulgară *karligatka*), împodobită cu cipcă cu fir auriu și argintiu (*dantekla*), bluze (3 tipuri), vestă sau laibăr, cârpă roșie sau batic mare, de mătase, cu franjuri. Părul se poartă în coc, prins în *șapka*. La gât se poartă salbă de galbeni și mărgele. În picioare se poartă cizme de culoare neagră. În anotimpul călduros femeile tinere poartă pa-

puci ornamentați cu fir metalic auriu. Pe vremuri, în tinerețe, cizmulițele erau de culoare roșie. La petreceri festive, în special la nunți, de *șapka* ornamentată cu fir bogat auriu sunt prinse panglici late din mătase, viu colorate. La diverse festivități, femeile tinere măritate poartă un pieptar bogat împodobit cu galbeni și dantelă cu fir auriu. În cromatică, la costumul femeiesc se remarcă preferința pentru culorile primare - roșu, albastru, galben, ultima fiind prezentă prin preponderența firului metalic auriu.

Vestimentația bărbaților bulgari din Vinga este mai sobră și are mult fir metalic. Costumul este alcătuit din pantaloni albi cu găitane negre, cămașă albă, cravată dublă cu fir metalic auriu, sacou sau laibăr cu nasturi metalici rotunzi, aurii, pălărie împodobită cu cipcă cu mult fir auriu. În picioare se poartă cizme de culoare neagră. Ornamentele florale, cu precădere trandafirii, uneori și garoafele, predomină în estetica portului popular bulgăresc din Vinga.

Activitatea cultural-artistică până la revoluția din anul 1989 s-a rezumat la programele artistice ale ansamblului de dansuri populare bulgărești, aflat sub îndrumarea unor entuziaști instructori amatori localnici: Ecaterina Blaga (născută Dermendžin), Petru Dupța, Anton Kosilkov, Petru Herlău. În anul 2002, *Asociația Bălgărce* a comunității bulgare a înființat un ansamblu etno-folcloric bulgăresc. Acest ansamblu a susținut numeroase spectacole la festivaluri folclorice în țară, în Europa, Asia Mică și Extremul Orient, culegând pretutindeni aplauze și aprecieri deosebite. Ansamblul are în repertoriul său dansuri populare bulgărești bănățene, dansuri populare bulgărești din diverse zone ale României, dar și dansuri populare din Banat și Ardeal și dansuri populare maghiare.

În anul 2009 s-au înființat la Vinga ansamblul de dansuri și cântece populare românești *Liliacul* și formația minorității rrome *Romanes*.

Sport

În domeniul sportului, chiar dacă fotbalul are o veche tradiție în anul la Vinga s-au jucat primele meciuri de fotbal), tenisul de câmp - considerat „joc de salon” în rândul elitei intelectuale, a fost preluat și ridicat la un înalt nivel competițional de către surorile gemene Lucia și Maria Romanov născute în anul 1959). Aceste tenismene au cucerit titluri naționale la simplu și dublu feminin și au participat la numeroase turnee, peste hotare-

le țării, în Europa și SUA. Pentru numeroasele titluri de campioane, pentru victoriile și locurile fruntașe atinse la turnee internaționale, fiecare dintre surorile Romanov au primit titlul de" „Maestru al Sportului". În prezent, ele trăiesc în SUA, la San Diego, cu familiile lor.

Turism

- *Biserica romano-catolică* din Vinga (vezi mai sus *Biserica Romano-Catolică Vinga*);
- *Parcul dendrologic* din satul Mănăștur.

Bibliografie

Andreescu, Tudor, *Chiprovcenii din Muntenia în secolul al XVIII-lea*, în Arhivele Olteniei, anul XV (iulie-decembrie 1936), nr. 86-88, Craiova, 1936.

Borovszky, Samu, *Magyarország vármegyei és városai: Temes vármegye és Temesvár története*, Budapest, 1912.

Bălgarska Akademia na Naukite. Institut po istoria, *300 godini Ćiprovsko văstanie (prinos kam istoriata na bălgarite prez XVII vek),* Sofia, 1988.

****Dicționar al scriitorilor din Banat*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005.

Duicev, Ivan, *Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpânirea turcească*, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor, vol. I, București, 1971.

Ehrler, Johan Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774),* Timișoara, 1982.

Feneșan, Costin, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716-1778*), Timișoara, 1997.

Fermendźin, Eusebius, *Acta Bulgariae ecclesiatica ab anno 1565 usque ad annum 1799*, Editit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, Zagrabiae, 1887.

Glück, Eugen, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum,* în Ziridava, nr. VI, Arad, 1976.

Glück, Eugen, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului în secolele VIII-X,* în Ziridava, nr. VI, Arad, 1976.

Gogâltan, Florin, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.

Griselini, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984.

Hoško, Franjo Emanuel, *Euzebije Fermendźin - crkveni upravnik i povjesnik*, Zagreb, 1997.

Iorga, Nicolae, *Negoțul și meșteșugurile din trecutul românesc*, București, 1906.

Juhász Koloman, Schicht Adam, *Das Bistum Timișoara - Temesvar, Vergangenheit und Gegenwart* (Episcopia Timișoarei: trecut și prezent), Timișoara, 1934.

Kara, Gyözö, *Bibics alapitvanj története*, Arad, 1896.

Lanevschi, Gheorghe, *Aradul vremurilor de mult apuse, 1834-1914*, Editura Polis, Cluj-Napoca, 2005.

Lotreanu, Ioan, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1935.

Man Vasile, Mihăilescu Dumitru, *Școli arădene*, vol. II, Arad, 2003.

Marton, János, *Emléklap a vingai romai katolikus templom Keletkezése, epitése ésfelszent elésáröl*, Arad, 1892.

Medeleț Florin, Bugilan Ioan, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în Banatica, nr. 9, Reșița, 1987.

*********Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972.

Meruțiu, Vasile, *Județele din Ardeal și din Maramureș, până în Banat,* Institutul de Arte Grafice Ardealul, Cluj, 1929.

Miletič, Liubomir, *Izsledvania za bălgarite v sednigradsko i Banat*, Sofia, 1987.

Mureșan, Augustin*, O brățară de bronz descoperită la Vinga, județul Arad*, în Ziridava, nr. XXIII, Arad, 2002.

Negrilă Iulian, Man Vasile, Negrilă Bianca, *Dicționarul scriitorilor arădeni (sec. XIX-XX),* Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2009.

Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981.

Radu Petre, Onciulescu Dimitrie, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977.

*********Repertoriul arheologic al Mureșului inferior*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 1999.

Sinescu Gheorghe, Gligor Cornel, *Școala Sfânta Ana din Sântana (1751-2001),* Sântana, 2001.

Spisarevska Ioana, Dimitrov Boźidar, Kolav Panto, *Bălgaria i bălgarskata istoria v arhivite na Vatikana Vatikanskata apostoličeska biblioteka XV-XVIII vek*, Sofia, 1988.

Suciu, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A-N, vol. II O-Z, București, 1967.

Suciu, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.

Szentkláray, Jenö, *A Csanád egyházmegyei plébánzak története*, I, Temesvár, 1898.

Szinnyei, József, Magyar irók. Élete *és munkái - Kiadja Hornyánsky Viktor,* XI, Kötet, 7 fiizet, Budapest, 1906.

Telbizov, Karol*, Bălgarski tărgovski kolomii v Transilvania prez XVIII vek*, Sofia, 1984.

Țintă, Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat (1716-1740*), Timișoara, 1972.

Țîrcovnicu, Victor, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, 1978.

Comuna Vladimirescu

dr. Sorin Bulboacă

Denumiri

Vladimirescu: *Glogovat*, *Glogowatz*, *Őthalom*, *Orod*, *Nowak* , *Vladimirescu*.

Cicir: *Chychyr*, *Maroscscsár*.

Horia: *Panath*, *Panad*, *Ujpanath*, *Neupanath*.

Mândruloc: *Mondorlak*, *Bodorlaka*, *Mantaluk*.

Repere geografice

46°10′02″ N, 21°27′42″ E; altitudine: 110 m; suprafață: 122,3 km^2 (12.230 ha, din care 511 ha intravilan, 11.719 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Covăsânț la nord-est, Comuna Ghioroc la est, Comuna Păuliș la est și sud-est, Comunele Frumușeni și Fântânele la sud, Municipiul Arad și Comuna Livada la vest, Comuna Zimandu Nou la

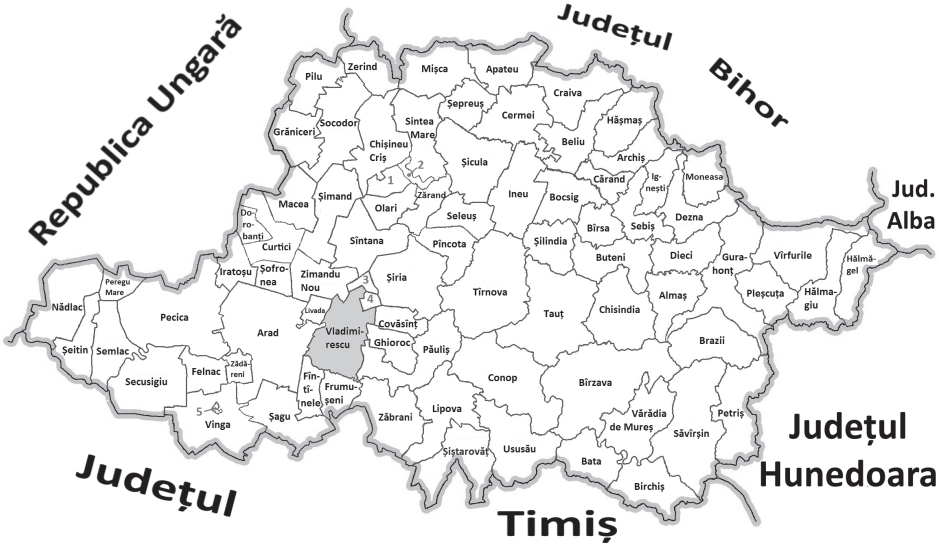

nord-vest, Comuna Păuliș și Orașul Lipova la nord. Cele două teritorii din nord, care aparțin Comunei Păuliș și Orașului Lipova și care sunt notate pe hartă cu *3* și *4*, nu au contact geografic cu unitățile administrativ-teritoriale care le administrează (vezi vol. I al acestei lucrări, *Orașe*, pp. 46-47).

Scurtă prezentare

Comuna Vladimirescu este o unitate administrativ-teritorială poziționată geografic în sudul Județului Arad, ușor spre vest față de axa centrală nord sud a județului, pe cursul râului Mureș, după ieșirea râului din Defileul Brănișca-Păuliș, pe partea dreaptă a acestui râu (în *Crișana*), în Câmpia Aradului, la est de Municipiul Arad, la foarte mică distanță de oraș, și este formată din satele *Vladimirescu* (reședință comunală), *Cicir*, *Horia* și *Mândruloc*. Comuna este a doua unitate administrativ-teritorială a județului ca număr de locuitori, după Municipiul Arad și înaintea tuturor orașelor din județ.

Satele Vladimirescu, Mândruloc și Cicir sunt poziționate pe malul Mureșului (în această ordine de la vest spre est), iar satul Horia la nord-est de satul Vladimirescu, distanțele aproximative dintre satul Horia și râul Mureș fiind de 10 km în linie dreaptă și 11,5 km pe drum rutier.

Satele Cicir și Mândruloc formează o vatră compactă.

Între extremitatea vestică a satului Vladimirescu și extremitatea estică a orașului Arad distanța este mai mică de 1.000 m, astfel că este posibil ca în viitor satul să devină parte componentă a orașului Arad.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la magistrala feroviară Curtici-Arad-Deva-București, gară fiind în localitatea Vladimirescu (gara poartă numele *Glogovăț*, deoarece astfel se numea localitatea atunci când a fost construită calea ferată, iar Căile Ferate Române nu schimbă numele gărilor în cazul în care localitățile își schimbă denumirile).

Satele Vladimirescu, Mândruloc și Cicir sunt străbătute de linia de cale ferată pentru tramvai Arad-*Vladimirescu*-*Mândruloc*-*Cicir*-Sâmbăteni-Ghioroc (traseul măsoară aproximativ 26 km și este, de fapt, vechea linie a faimosului traseu de tramvai *Săgeata verde*).

Satele Cicir, Mândruloc și Vladimirescu sunt străbătute de drumul rutier național DN 7 București-Pitești-Râmnicu Vâlcea-Sibiu-Sebeș-Orăștie-Simeria-Deva-Lipova-*Cicir*-*Mândruloc*-*Vladimirescu*-Arad-Nădlac-frontiera cu Ungaria (spre orașul Makó).

Prin satul Vladimirescu trece drumul rutier județean DJ 682C ieșire din DN 79-Sânleani-Vladimirescu-malul Mureșului (peste râu de satul Frumușeni); deși în nomenclatorul drumurilor județene din Județul Arad drumul apare notat ca pornind din satul Frumușeni, drumul se oprește la malul râului, fiindcă nu există pod; de foarte multă vreme se discută despre realizarea unui pod peste Mureș în această zonă și realizarea unei șosele de centură care să scoată din orașul Arad traficul auto dintre Timișoara și Oradea; drumul se intersectează cu DN 7 în satul Vladimirescu.

Satul Horia este străbătut de drumul rutier județean DJ 709 Arad (ieșire din DN 7)-*Horia*-Șiria-Galșa-Mâsca-Pâncota-Seleuș-Șicula-Gurba-Cermei-Șomoșcheș-Berechiu-limită Jud. Bihor.

Există la limita estică a satului Vladimirescu un drum neclasificat dar asfaltat, care se desprinde din DN 7 și face conexiunea cu zona de agrement și de exploatații agricole din Pădurea Vladimirescu (în lunca Mureșului).

Comuna nu are alte drumuri clasificate.

Distanțe între satele comunei și reședința comunală: Mândruloc - 5 km, Cicir - 6,5 km, Horia - 7,5 km.

Distanțe față de orașe (din satul reședință comunală): Arad - 7,5 km, Lipova - 24,5 km, Pecica - 30 km, Pâncota - 36 km, Chișineu Criș - 47 km, Ineu - 55 km, Nădlac - 55 km, Timișoara - 59 km, Oradea - 121 km, Deva - 147 km, Makó (Ungaria) - 77 km, Szeged (Ungaria) - 107 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Vladimirescu* la 1752, *Cicir* la 1296, *Horia* la 1315, *Mândruloc* la 1471.

Arheologii şi istoricii care s-au ocupat de studierea izvoarelor istorice care mărturisesc despre acest teritoriu sunt de acord că vechea aşezare *Orod* este de fapt aşezarea de la Vladimirescu, dezvoltată pe lângă o cetate timpurie și apoi pe lângă prepozitură, și că o altă aşezare cu numele Orod s-a născut mai târziu, după dispariția vechii localități cu acest nume sau după schimbarea numelui acesteia, pe locul actualului oraş Arad.

Pe teritoriul aferent satului Vladimirescu, în partea de est a localității și la nord de șoseaua Arad-Deva (DN 7), s-a descoperit ceramică din secolele X-IX î.H. (*Epoca Hallstatt C*). În aceeaşi zonă, în apropiere, în

perimetrul tumulilor din nordul şoselei Arad-Deva, s-a descoperit ceramică hallstattiană, celtică, daco-romană şi din perioada migraţiilor. În apropierea gării CFR Glogovăţ s-a dezvelit ceramică din *Epoca Hallstatt B* (sec. X-IX î.H.), din epoca migraţiilor (sec. III-I î.H.), şi din Evul Mediu (sec. IX-XI). În sudul şoselei Arad-Deva s-au descoperit 3 bordeie din secolele X-IX î.H. (*Epoca Hallstatt C*).

În localitatea *Cicir*, în punctul numit *La balastieră*, au făcut cercetări de suprafaţă Eugen Pădureanu în 1971, Alexandru Berzovan şi Eugen Pădureanu în 2009. Punctul este localizat în zona joasă a luncii Mureşului, pe o terasă uşor înălţată, la 30 metri distanţă de un vechi braţ al Mureşului; a fost identificată şi cercetată sumar o aşezare încadrată cronologic în mai multe epoci: neolitic, eneolitic (*Cultura Baden*), epoca dacică (sec. II î.H. - I d.H.) şi Evul Mediu timpuriu (sec. IX-XI). În acest punct, pe malul balastierei, au fost descoperite în anul 1971 fragmente de vase ceramice dacice şi cești-opaiţe lucrate cu mâna dintr-o pastă grosieră. În hotarul localităţii Cicir a fost dezvelit un denar emis de împăratul Vespasian, monedă transformată în pandantiv, şi un denar emis de împăratul Domiţian. Au fost descoperite şi fragmente de vase-borcan, cești dacice şi ceramică din pastă fină lucrată la roată, de culoare cărămizie, fusaiole de lut şi mărgele. În punctele *Sălciile lui Muchi* şi *Spinul Stanca* au mai apărut fragmente ceramice din pastă cenuşie fină, lucrate la roată (producţie locală), şi ceramică fină de factură romană provincială.

În satul Horia, în locul *Pusta Radnei*, au fost dezvelite mai multe monede: o monedă de bronz emisă de împăratul Licinius, o monedă de bronz emisă de împăratul Constantin cel Mare, 2 monede de bronz emise de împăratul Constantius al II-lea, o monedă de bronz emisă de împăratul Valentinian I şi o alta, din acelaşi metal, emisă de împăratul Theodosiu I. S-au mai descoperit fragmente de ceramică cenuşie lucrată la roată şi ceramică brună-negricioasă lucrată cu mâna, de tradiţie dacică. S-au fost găsit şi fragmente ceramice de import, inclusiv *terra sigillata*.

În satul Vladimirescu, în acelaşi sit hallstattian, în sudul şoselei Arad-Deva, s-a descoperit ceramică dacică şi daco-romană din sec. III-II î.H. şi III-IV d.H. În vestul satului, în nordul şoselei Arad-Deva, spre Arad, s-au descoperit bordeie cu ceramică celtică şi dacică datând din sec. III î.H.-II d.H., iar în vestul satului a fost dezvelită ceramică datând din antichitatea târzie (sec. II-IV) şi din Evul Mediu timpuriu (sec. X-XIII).

O așezare cu două niveluri de locuire și cimitir (sec. IV și XII), a fost descoperită în 1971 la circa 1,5 km vest de sat, în apropierea cantonului CFR. În necropolă au fost dezvelite 13 morminte de inhumație, cu inventar, din timpul regelui Ștefan III (sec. XII).

O așezare cu semibordeie, datând din secolul al VIII-lea - prima jumătate a secolului al IX-lea, a fost descoperită în punctul *Șanțuri* (*La Cetate*).

La mijlocul secolului al IX-lea sau în a doua jumătate a acestui secol, în centrul așezării feudale timpurii s-a ridicat cetatea de pământ din același punct *Șanțuri*. La începutul veacului al XI-lea cetatea de la Vladimirescu a fost distrusă, probabil cu prilejul luptelor dintre Ahtum și Chanadinus din anul 1028. Cetatea a fost refăcută în secolul al XI-lea, iar la sfârșitul acelui secol sau la începutul secolului al XII-lea locuirea a fost reluată în nordul cetății (peste vechea cetate apare un cimitir în care a fost descoperită o monedă având marcat ca an al emisiei 1038. Au fost descoperite monede bizantine emise în a doua jumătate a secolului al X-lea sau în timpul domniei împăratului Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055), iar în cimitirul medieval au fost găsite mai multe monede ungare emise de regii Petru I, Andrei I, Bela I, emisiuni cuprinse între anii 1038 și 1062.

În anul 1213 sunt pomeniți documentar mai mulți slujbași ai cetății, *Castrum Orod* apărând menționat într-un document din anul 1216, iar în anul 1241 este menționat un comandant al cetății cu 4 subalterni și trupă militară. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea cetatea de pământ încetează să mai funcționeaze, etapa finală a așezării din nordul cetății încheindu-se în acest secol.

Într-un document dat în anul 1311 de Dominic, castelan de Șoimoș și comite de Arad, sunt consemnați *iobagionibus castri Orodiensis*.

Civitas Orod este consemnată documentar și în 1329, 1380-1384 și 1404. În anul 1388 apare documentar *Strada Centrală*, care despărțea iobagii Capitlului de iobagii Prepoziturii.

În anul 1514 răsculații lui Gheorghe Doja au ocupat Orod; Capitlul a opus o oarecare rezistență, după care, din cauza foamei, apărătorii s-au predau; răsculații nu s-au dedat la distrugeri, însă au confiscat sigiliul.

În anul 1552 satul a fost ocupat de turci, Capitlul Catolic fiind distrus și biserica incendiată. Între anii 1552-1564 a avut loc o conscripție a porților iobăgești din Orod. Prepozitra și Capitlul aveau fiecare câte 2

porți, adică 7-8 familii; aceste notări conscripțiale sunt ultimele informații despre așezarea umană cu numele *Orod*.

În anul 1567, toate nucleele locuite din zona actualului sat Vladmirescu, numărau 476 de persoane, iar în anul 1579 însumau 508 persoane.

La începutul veacului al XVIII-lea, în 1700 sau 1701, au fost colonizați sârbi, cu rol de grăniceri pe linia Mureșului. În 1702 funcționa la Vladimirescu un centru grăniceresc condus de căpitanul Glogov (este posibil ca numele acestui căpitan să fi dat numele ulterior al satului: *Glogovăț*). Într-o conscripție din anul 1715 sunt menționate cele 15 comune militarizate, între care *Glogovăț* (vezi paranteza anterioară), Mândruloc și Cicir.

În anul 1724 se produce prima colonizare cu etnici germani, fiind aduse aici 24 de familii din Franconia, Würzburg și Bamberg. Conform *Cronicii Bisericii Germane Catolice*, coloniștii germani au găsit în Vladimirescu doar o singură gospodărie, locuită de iobagi români. Trasarea străzilor a început cu *Herrengase* (Strada Crișan de azi), casele construindu-se în jurul bazilicii catolice.

În anul 1750 s-au desființat regimentele grănicerești, iar în 1751-1752 mai multe familii de grăniceri sârbi din Glogovăț au emigrat în Ucraina; grănicerii și-au depus drapelele și însemne militare în centrul satului și au plecat, iar în anul 1752 s-a înființat lângă Kiev satul *Glogovăț*.

În 1756 s-a petrecut a doua colonizare germană, cu 24 de familii, realizată de Lovacz Mihaly, arendaș al ducelui de Modena. În 1772 are loc a treia colonizare germană, cu 167 de familii de șvabi. Între 1779-1806 a fost ultimul mare val de coloniști germani în Glogovăț - 371 de germani din Ungaria și din diverse zone ale Germaniei. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea o mare parte dintre românii care locuiau în Glogovăț au fost scoși din sat și strămutați de oficialitățile vremii.

La sfârșitul secolului al XIX-lea a fost ridicată clădirea actuală a primăriei.

În 1910 denumirea localității, Glogovăț, a fost preschimbată în *Othalom*. În 1913, la cererea comunității germane, s-a revenit la denumirea *Glogovăț*. În anul 1945, la cererea unor voluntari din Divizia Tudor Vladimirescu*, care au fost împroprietăriți aici, satului i-a fost atribuită denumirea actuală: *Vladimirescu*.

* Divizia Tudor Vladimirescu a fost formată de Uniunea Sovietică la 15 octombrie 1943, majoritar din prizonieri de război români cărora li s-au oferit 3 posibilități: ori se stabilesc definitiv în Uniunea Sovietică și

devin cetățeni sovietici liberi, ori rămân prizonieri de război în lagăr, ori se înrolează în această divizie sau în Divizia Horea, Cloșca și Crișan și luptă contra Germaniei, caz în care la terminarea războiului revin în România ca oameni liberi, fără vreo obligație a lor sau a statului român față de Uniunea Sovietică.

Între 1957-1967, de o parte și de alta a străzii care ducea la gară s-au ridicat 359 de case, cartierul fiind numit *Satul Nou*.

Localitatea *Cicir* a fost stăpânită de Capitlul Catolic din Orod, fapt atestat de documente din 1522 și 1523. În perioada 1558-1564 în Cicir se aflau 2 sesii iobăgești stăpânite de Capitlul din Orod.

Satul *Horia* este menționat în documente din 1315 și 1323**.** În 1500 și 1502 satul era în posesia domeniului nobiliar Országh, în 1506 aparținea domeniului Seudului, iar în anul 1548 a fost donat de regina Isabella banului Petru Petrovici. Între 1559-1564 satul era format din 5 sesii iobăgești aflate în posesia familiilor Mágogcsy, Pászthony, Gyulai, Abrahámffy, Nadányi. Localitatea este consemnată documentar și în anii 1645 și 1660. În 1732 satul era stăpânit de ducele de Modena. În 1780 satul a fost colonizat cu germani. În anul 1801 familia Gyulai cumpără satul de la erariul austriac.

În 1483 este menționat un castru mic în *Mândruloc*. Inițial, localitatea a luat ființă la stânga râului Mureș, pe locul numit astăzi *Hadă*. Din cauza eroziunilor și inundațiilor frecvente (în decursul timpului Mureșul și-a mutat albia pe o lățime de 2050 m), prin anul 1825 satul a fost mutat pe malul drept, unde se găsește și în prezent.

Secolul al XVI-lea nu a fost prielnic pentru dezvoltarea localității. După înăbușirea războiului țărănesc din 1514 Gheorghe Doja), nobilii maghiar și-au supus satele de pe Valea Mureșului, între acestea numărându-se și Mândruloc, satul având de suferit distrugeri și represiuni în urma înfrângerii răscoalei din 1527 conduse de Iovan Nenada.

În anul 1557 turcii au inclus Mândruloc în Cercul Felnac, satul având la acea dată 32 de case și 160 de locuitori. Între 1560 și 1564 localitatea era formată din 10 sesii iobăgești stăpânite de Capitlul Catolic Orod și de familiile nobiliare Kristóy, Mágócsy, Pethő, Zay. Localitatea apare consemnată documentar și în anii 1607 și 1609.

În 1606 satul a fost pustiit de turci și donat militarilor Ștefan Raț și Trifu Raț de la garnizoana turcească din Lipova, ca recompensă pentru serviciile de arme prestate. Trei ani mai târziu cei doi l-au vândut unui alt militar, cu prețul de 325 de florini. În anul 1613 Mândruloc a trecut sub stăpânire turcească (toată valea Mureșului a avut această soartă), iar

locuitorii s-au retras pe o insulă a Mureşului numită *Hadă*, la adăpost de incursiunile nobilimii maghiare şi de jafurile turcilor.

Habsburgii au înfiinţat în aceste părţi organizaţii militare de grăniceri, o astfel de formație grănicerească fiind înființată la Mândruloc în anul 1703. În 1712 satul era deja centru grăniceresc, cu 33 soldați. În anii 1751-1752, în contextul desființării graniței militare de pe Mureș, mai multe familii de grăniceri au emigrat în Ucraina.

În anul 1752, prin reorganizarea administrativă impusă de împărăteasa Maria Tereza, satul a fost înglobat în Comitatul Arad, însă a rămas până în 1848 în proprietatea curții imperiale de la Viena, fiind administrat de funcţionari proveniţi din nobilimea maghiară, veniturile intrând în vistieria imperiului. După emigraţia sârbilor spre Rusia din anul 1752 au fost aduşi în Mândruloc colonişti români; progresiv, aceştia şi-au impus limba, inclusiv în cult, în detrimentul celei sârbe folosite până atunci. În 1825, din ordinul autorităţilor maghiare, Mândruloc a fost desfiinţat ca sat aşezat între braţele Mureşului; casele au fost dărâmate, iar locuitorii au fost mutați pe o vatră nouă, pe dreapta Mureşului, pe o suprafață pătrată de circa 4.500 de iugăre cadastrale (vatra de azi a satului).

Evoluția demografică

Vladimirescu: 1742 - 28 de familii*;* 1746-1747 - 40 (circa 200 de locuitori); 1752 - 51 de familii (32 române, 3 sârbe și 16 germane); 1771 - 168; 1828 - 340 de familii de țărani și 19 de meșteșugari (821 de locuitori între 18 și 60 de ani, 113 case); 1835 - 366 (1.830 de locuitori); 1851 - 2.093 locuitori; 1856 - 2.842; 1855-1860 - 422 de case și 165 de grajduri; 1880 - 2.653 de locuitori; 1890 - 4.152; 1900 - 4.619; 1910 - 4.678; 1922 - 4.450; 1928 - 4.806; 1936 - 5.920.

Cicir: 1567 - 9 familii; 1579 - 12; 1720 - 4; 1752 - 38; 1771-1786 - 52; 1828 - 144; 1851 - 793 de locuitori; 1857 - 621; 1869 - 1.025; 1880 - 941; 1890 - 904; 1910 - 971; 1922 - 996.

Horia: 1828 - 233 de familii; 1851 - 1.100 de locuitori; 1857 - 904; 1869 -1.999; 1880 - 2.086; 1890 - 2.088; 1900 - 2.251; 1910 - 2.093; 1922 - 2.060.

Mândruloc: 1567 - 24 de familii; 1579 - 20; 1752 - 25; 1771 - 1786 - 58; 1828 - 219; 1851 - 1.575 de locuitori; 1857 - 1.459; 1869 - 1.537; 1880 - 1.384; 1890 - 1.495; 1900 - 1.645; 1910 - 1.581; 1922 - 1.386.

Comuna Vladimirescu: 1930 - 8.579 de locuitori; 1956 - 9.127; 1966 - 9.851; 1977 - 12.116; 1992 - 9.764; 2002 - 10.649 ; 2011 - 10.710.

Structura populației (în anul 2011)

- *etnică*: 89,06% români, 1,98% germani, 1,2% maghiari, 1,04% alte etnii, 6,72% cu apartenență etnică necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 77,87% ortodocși de rit răsăritean, 6,05% penticostali, 3,69% romano-catolici, 2,3% baptiști, 3,2% alte confesiuni, 6,89% cu apartenență confesională necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Biserica catolică

O mare parte a Câmpiei Aradului a fost atribuită de regii Ungariei diferitelor organizații bisericești de rit apusean, printre care se remarcă în primul rând Capitlul Catolic Arad, creat în 1131, situat în apropierea actualei localități Vladimirescu. Identitatea ruinelor de la Glogovăț cu Prepozitura catolică a Aradului a fost stabilită în timp. Problema era cauzată de distanța destul de mare (circa 5 km), la care se aflau aceste ruine de centrul orașului actual. De curând s-a descoperit că vechea cetate a Aradului se aflase tot la Glogovăț, iar Prepozitura se așezase lângă acea cetate care fusese reședința comitatului arpadian. Cercetătorul Egon Dorner a stabilit încă din anul 1967, cu argumente convingătoare, că Prepozitura catolică a Aradului s-a aflat la Glogovăț, combătând afirmațiile istoricului maghiar Márki Sándor care pleda pentru orașul Arad propriu-zis. Urmele de construcții din interiorul ruinelor bazilicii datează din secolele XI-XII. În vecinătatea ruinelor se găsesc alte urme de construcții, un zid puternic etc., dovezi ale existenței unui ansamblu medieval amplu. Mijlocul secolului al XVI-lea este perioada până la care poate fi urmărită evoluția zonei bazilicii. Sfârșitul a survenit probabil ca urmare a campaniei din 1552 a trupelor otomane comandate de Kasson-bey pe valea Mureșului.

Prepozitura catolică din Arad, devenită ulterior capitlu colegial, a primit 15 *mansiones* în interiorul Cetăţii Arad. În 1131 regele Ungariei Bela al II-lea făcut o donație bisericii Sfântul Martin din Orod - și tot atunci a fost înființată Prepozitura catolică.

În anul 1156 este amintit prepozitul *Primogenitus de Arad* ca semnatar al unui document regal.

În anul 1174 regele Ungariei Bela al III-lea a făcut o danie Capitlului Catolic din Arad.

Documente din anul 1177 menționează Capitlul Catolic din Arad, în frunte cu un preposit, care avea o biserică în cuprinsul cetății. Sunt menționate atunci o serie de așezări din zonă, iar *Orod* este consemnat ca localitate în care trăiau 50 de bărbați.

Potrivit daniei din 1202-1203 a regelui Emeric al Ungariei pentru Capitlul Catolic din Arad, în 14 sate dăruite sunt menționate 411 gospodării țărănești. La rugămintea prepozitului Richard, regele Emeric al Ungariei a decis să întărească bisericii Sfântul Martin din Arad stăpânirea asupra posesiunilor pe care le avea în Transilvania și dincolo de Dunăre, atât în sate, locuri de pescuit și hotare, cât și în oameni (circa 1202-1203).

Pe parcursul secolului al XIII-lea prepoziții Aradului au deținut funcții importante la curtea regilor arpadieni, rămânând ani în șir cancelari ai acestora. Prepoziții erau numiți și depindeau direct de papa de la Roma. Majoritatea au fost străini: *Primogenitus* (1156), *Richardus*, *Guttredus*, *Gottfried* (1205-1206, 1221), *Stephanusc* (căruia papa Honoriu al III-lea i-a adresat o scrisoare în 1223), *Clemens*, *Albertus* (1246), *Benedictus* (1262) etc., dar buni cunoscători ai limbii latine. Prepozitul catolic de Arad Godfred (Gotfred), este atestat în 3 documente din anul 1205 ca fiind cancelar al curții regale ungare, în aceeași demnitate fiind menționat în mai multe acte din anul 1206. Profitând din plin de poziția lor la curtea regală, prepoziții au obținut numeroase donații regale ori confirmări a celor mai vechi în favoarea Prepoziturii din Arad, care a devenit astfel una dintre cele mai bogate din țară.

Un document din anul 1223, emis de suveranul pontif Honorius al III-lea (1216-1227), consemnează un conflict între Grigore, fiul lui Calad, și Capitlul Catolic din Arad, Grigore fiind „*... afurisit prin puterea apostolică pentru pagubele pricinuite bisericii din Arad*”. În cele din urmă s-a ajuns la un acord prin care Grigore a acceptat să plătească 98 de mărci de argint compensație pentru pagubele pricinuite bisericii catolice din Arad și să înapoieze 150 de oi pe care le furase de la Prepozitul catolic al Aradului.

În anul 1224 regina Ungariei, soția regelui Andrei al II-lea, s-a implicat în restaurarea bisericii catolice din Arad, fiind lăudată de papa Honorius al III-lea, care i-a solicitat reginei și înzestrarea cu bunuri a bisericii Sfântul Martin din Arad.

În anul 1224 magistrul Ştefan, subdiacon papal şi Prepozit catolic de Arad, ocupa demnitatea de cancelar al curţii regale ungare („... *cancelar al curţii noastre*...”). În anul 1224 prepozitul de Arad, Jula, totodată şi *comes*, în prezenţa reginei Ungariei, Jolantha de Courteney, a inaugurat bazilica prepoziturii şi capitlului din Arad.

În 1233 este menţionată *ecclesia Orodiensi*.

În contextul crizei politice declanşate de marea invazie tătaro-mongolă, prepozitul Aradului a prestat la 31 martie 1246 jurământul de credinţă faţă de arhiepiscopul catolic de Strigoniu, căruia refuzase până atunci să-i recunoască autoritatea.

În 1283 este menţionat *capitlul Orodiensi*.

În 1301, Prepozitul Benedict din Arad era vicecancelar regal. În 1330 şi 1337 documentele îl consemnează pe *Nicolaus*, Prepozit de Arad. În 1345 sunt evidenţiaţi *cantoris et ecclesiae Orodiensi*. Între 1388-1391, Johannes era Prepozit de Arad. Este urmat de Ladislau (1395).

În anul 1394 suveranul pontif Bonifaciu al IX-lea a acordat plebanului Iacob din Timişoara titlul de canonic în Arad.

Biserica catolică din Arad, aparţinând prepoziturii, s-a îmbogăţit în veacul al XV-lea cu 3 noi altare: Sfântul Mihail (atestat în 1439), Sfântul Duh (1453), şi Sfânta Agata (1457). Biserica cu hramul Sfântul Martin din Orod (Arad), se prezenta în veacul al XV-lea ca un edificiu de mare amploare, comparabil cu oricare biserică episcopală.

În veacul al XV-lea arhidiaconatul catolic Arad aparţinând Episcopiei Cenadului cuprindea 45-46 de parohii, mai importante fiind Bizere, Bulci, Căprioara, Firiteaz, Frumuşeni, Lipova, Vinga.

În 1406 sunt menţionaţi canonicii de Arad *Blasius* şi *Matias*.

În contextul colonizării germane, în satul Vladimirescu s-a construit o capelă catolică. În anu 1767 s-a edificat o biserică catolică pentru nevoile spirituale ale populaţiei germane. În 1777 a început construirea unei noi biserici catolice, ruinele medievale fiind utilizate drept carieră de piatră. În 1779 s-a sfinţit cimitirul vechi. În 1859 s-a ridicată biserica catolică mică de pe şosea, în stil eclectic, dominat de elemente neoromanice. Între 1887-1889 a fost construită clădirea actualei biserici romano-catolice din Vladimirescu, în stil neogotic.

În anul 1858 ruina bazilicii catolice medievale a fost cedată comunei, degradarea ei accelerându-se. În 1863 ruina bazilicii a fost protejată

prin intervenția Direcției Monumentelor de la Budapesta. Ruina a fost cumpărată de Episcopia Cenadului, astfel că distrugerea a fost încetinită și stopată.

În anul 1935, la nord de bazilică, terenul surpat lăsa să se vadă o galerie din piatră asemănătoare cu cea din zidul bazilicii, aparținând probabil Prepoziturii - Capitlului sau fortificațiilor din zonă.

În 1332-1337 este pomenit documentar preotul catolic din Horia, *sacerdos de Panad*.

Biserica Ortodoxă

Biserica ortodoxă Vladimirescu

Conform conscripției făcute sub păstorirea episcopului Sinesie Jivanovici, în anul 1755 era în sat o biserică ortodoxă din lemn, veche, cu hramul Sfântul Nicolae, în care slujea preotul Ioan, însă a fost imposibil de identificat locul în care se afla biserica şi vremea în care a fost construită. În 1930 a fost ridicată biserica ortodoxă Sf. Mucenic Dimitrie, după proiectul arhitectului Silvestru Rafiloiu.

Biserica ortodoxă Cicir

Nu se cunoaște când s-a construit prima biserică a satului Cicir, însă toate indiciile duc spre secolele XVI-XVII, adică spre perioada în care satul se afla poziționat pe insula din Mureș numită *Hadă*. Prima biserică despre care există informații certe a fost ridicată în anul 1702, pe vatra veche a satului, și a fost făcută din piatră. Construcția nu a dăinuit prea mult, fiind măcinată de repetatele inundații, astfel că a fost înlocuită cu o alta, din lemn. După strămutarea satului pe vatra actuală, s-a construit și biserică în anul 1853. Construcția este în formă de navă, cu ziduri din cărămidă pe fundație din piatră și acoperiș din tablă.

Preoți: Petru Popa Popovici (la jumătatea sec. XIX-lea), Ioan Bozgan (la sfârșitul secolului al XIX-lea), Constantin Mihulin, Valeriu Telnecan, Traian Rujilă, Mihail Morgovan, Traian Balint.

Biserica ortodoxă Horia

Biserica s-a construit, pictat, şi înzestrat cu cele necesare între anii 1970-1777, în timpul păstoririi preotului Sabin Sasu (1967-1982). În istoricul parohiei întocmit de acesta în anul 1982 se prezintă în mod cronologic etapele lucrării: 1972-1973 - s-a făcut acoperişul cu ţiglă profilată,

s-a introdus instalaţia electrică, s-au făcut şi montat uşile şi ferestrele, s-a tencuit la interior şi la exterior, s-a făcut pavimentarea interiorului cu plăci mozaicate; 1974-1975 - a fost făcută pictura, în tehnica fresco, pictori fiind Nistor Cupşa din Arad şi Ioan Titus Petruse din Baia Mare.

Biserica ortodoxă Mândruloc

Cel dintâi locaş de cult parohial, cu hramul *Sfântul Mare Mucenic Gheorghe*, a fost situat pe vechea vatră a satului, în *Hadă*, pe locul numit *Dâmbul bisericii*, fiind construit din lemn (*grădele*), şi tencuit cu bulgări de pământ. După aşezarea în *Hadă* sârbii şi-au impus limba lor ca limbă de oficiere a slujbelor liturgice, iar în preajma aşezării au ridicat o mănăstire ortodoxă în care au adus călugări greci, numiţi de localnici *cicioni* (*părinți*, de la sârbescul *cicio - părinte*), de unde şi-a luat numele şi localitatea vecină *Cicir*, mănăstirea dăinuind până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, datorită vechimii, biserica mai sus-amintită se găsea într-o avansată stare de degradare. În jurul anului 1825, mutându-se vatra satului pe locul actual, biserica a rămas în afara noii aşezări, în *satul bătrân*, credincioşii cercetând-o totuşi în duminici şi sărbători, pentru a o abandona în final în anul 1855, datorită degradării accentuate şi procesului de strămutare. În anul 1852 au început lucrările de construire a actualei biserici, cu hramul *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*, în centrul localităţii, pe teren de 1.600 m². Lucrările s-au încheiat în anul 1854, costurile totale ridicându-se la 8.ooo de florini şi fiind suportate de credincioşi. Antreprenorul care a ridicat biserica a fost Anton Ziegler din Arad. Construcţia are fundaţie din piatră, ziduri din cărămidă, este acoperită cu ţiglă tip *solzi*, turnul-clopotniţă fiind acoperit cu tablă. Stilul construcţiei este roman, în formă de corabie, cu abside laterale drepte.

Biserica Baptistă Vladimirescu face parte din Comunitatea Creştină Baptistă Arad și numără peste 100 de credincioși.

*Biserica Harvest***,** coordonată de pastorul Cristian Bărbosu, dr. în teologie la Dallas, și-a început activitatea în anul 2013. Pastorul Cristian Bărbosu este ajutat de pastorii Raul Todincă şi Marcel Opriș, împreună cu echipa de prezbiteri. Harvest Arad face parte dintr-o familie de biserici naționale și internaționale, Harvest Europe, a cărei origine a fost Harvest

Bible Fellowship din Chicago, SUA. Biserica Harvest promovează o închinare biblică în stilul și pe înțelesul generației contemporane.

În comună ființează o biserică a cultului penticostal și o biserică a cultului adventist de ziua a șaptea.

Învățământul

În anul 1496 *Saulus de Orod* era student la Universitatea din Viena.

Școala românească din *Cicir* s-a înființat în 1791 și era frecventată de 115 elevi în anul școlar 1814-1815. În anul școlar 1823-1824 învățător era Nic Ianc. În 1841-1842 a funcționat ca învățător Grigorie Popovici care a asigurat predarea lecțiilor la un număr de 23 de copii din sat, în 1844 la 24 de elevi, în 1852 la 35 elevi. Director școlar local era M. Marchici. În anii 1863-1866, învățătorul S. Drăgan preda la 140 de elevi.

Școala românească din *Mândruloc* și-a deschis porțile în 1784, având 19 elevi în anul școlar 1823/1824. În anul școlar 1841-1842 a fost învățător de Matei Cozma, cursurile fiind urmate de 33 de elevi. În anul școlar 1843-1844 învățător în sat a fost Vladimir Ghedoșevici, care a avut 21 de elevi în cele 3 clase, iar director al școlii era Mihai Nedescu.

În satul Cicir funcționează o școală primară (numărul de elevi fiind scăzut), și o grădiniță.

Economie

În așezarea de la Vladimirescu din secolele VIII-X s-au descoperit, printre altele, lingouri din fier, bulgări din zgură de fier şi zgură metalică, ceea ce arată că aici s-a prelucrat fierul, dacă nu cumva au existat chiar şi cuptoare de reducere a minereului de fier. S-au descoperit şi două străpungătoare din os şi un mâner pentru cuţit, din corn de cerb, nefinisat.

Existenţa fortificaţiei de la Vladimirescu presupune existenţa aici sau aducerea aici a unor meşteri experimentaţi în tehnica construcţiilor.

În 1183-1211 este menționat pentru prima dată portul de aici, destinat comerțului cu sare. În anii 1183, 1266 și 1270, regii Ungariei au făcut Capitlului danii în bolovani de sare.

În anii 1746-1752 sunt atestate două mori pe Mureș.

În 1901 a fost edificată gara CFR Glogovăț, actualmente anexă a noi gări, construite în 1948.

Încă de la începutul secolului al XX-lea, satul Glogovăț (Vladimirescu de azi), a fost cuprins în rețeaua de poștă, telegraf și telefon.

În 1906 a fost finalizată calea ferată suburbană Arad-Păuliș, localitatea Glogovăț beneficiind de această infrastructură modernă. În anul 1909 a fost construită prima moară cu aburi, la intersecția Străzii Gării cu șoseaua principală care străbate localitatea (actualul drum național DN 7).

Între 1922-1927 au fost împroprietărite mai multe familii afectate de război sau sărace: 162 de familii de germani, 31 de familii de români și 4 instituții românești. Tot în acea perioadă a fost parcelat cartierul Hannfeld (Cânepiște), în vestul satului, la sud de șosea; în acest cartier, în 1930 a fost amplasată biserica ortodoxă.

În 1948 a fost construită noua gară CFR, lângă cea veche.

Tradiții și obiceiuri

În comuna Vladimirescu se desfășoară o dată la câțiva ani sărbătoarea numită *Chirvai, în intervalul Paște – Rusalii.*

*Kirvai (*din germană: *Kirchweih*; alternativ: *Kerwei)*, este o sărbătoare asemănătoare cu hramul, originară din țările de limbă germană. Deși sărbătoarea *își are originile în unele sărbători populare laice, ea a fost adaptată în Evul Mediu de Biserica Catolică, care a transformat-o într-o sărbătoare religioasă dedicată înființării unei noi biserici. Sărbătoarea chirvai* a fost adusă în Banat în secolul al XVIII-lea de coloniștii șvabi și se ține și azi în localitățile cu parohie catolică. Comuna Vladimirescu este gazdă, pentru comunitatea germanilor din Vestul României, reuniți pentru o paradă a portului popular german, de fapt reîntoarcerea vechiului Kirchweih - o tradiție de zeci de ani în comuna amintită. Kirvai este diferit de la o comună la alta, dar este legată de sfântul protector al bisericii. În ziua sărbătorii tinerii se îmbracă în port popular tradițional, fiind acompaniați de muzică. Se dansează vals, ländler, polca etc., și se licitează buchetul festiv și pomul împodobit. Se dansează și se petrece până seara târziu.

În ajunul Crăciunului toată familia merge la biserică, unde la orele 12 noaptea se oficiază o slujbă religioasă în cadru festiv. În ajun trec pe la casele familiilor din sat grupuri de tineri, fete și băieți, 7 sau 9, așa-zisul *Christkind*: 3 fete îmbrăcate în îngeri, Iosif și Maria cu pruncul în brațe în centrul grupului, iar în fruntea lor un băiat cu clopot în mână trece din casă

în casă și anunță venirea Mântuitorului. Totul se desfășoară după un ritual bine învățat.

În Vinerea Mare, în biserică, la un altar lateral, este depus mormântul lui Hristos împodobit cu flori. Biserica este deschisă toată ziua pentru credincioși, care vin și se roagă. Mormântul este păzit de pompieri voluntari din comună.

În Sâmbăta Mare este obiceiul ca o mare procesiune, cu cor și cu fanfară, în frunte cu preotul și diaconii care poartă statuia unui Hristos înviat, să străbată localitatea.

În prima zi de Paști copiii primesc ouă roșii și alte cadouri. În a doua zi de paște sunt stropite fetele și femeile. Stropitul se face cu apă parfumată și de colonie.

Turism

Cele mai importante obiective turistice din Comuna Vladimirescu sunt biserica ortodoxă din satul Vladimirescu (monument istoric), biserica romano-catolică din satul Horia și pădurea din lunca Mureșului aferentă satului Vladimirescu.

Pădurea de la Vladimirescu ar putea fi o excelentă nișă pentru agroturim, dat fiind că este foarte aproape de orașul Arad și are în interior câteva exploatații agricole de mici dimensiuni, câteva prisăci și câteva mici pensiuni.

O posibilitate în direcția turismului ar fi revitalizarea în scop turistic (dar nu doar turistic), a vechii linii de tramvai electric între Arad și Ghioroc, cu punerea în circulație a vechilor garnituri de vagoane (faimoasele trenuri *Săgeata verde*).

Așezări dispărute

Nowak - așezare localizabilă între Micălaca și Vladimirescu, menționată documentar pentru prima oară în anul 1177, atestată și în 1399; în conscripțiile din anii 1552 și 1564 este consemnat că în Nowak trăiau 16 familii pe 4 *porți iobăgești* aflate în proprietatea Capitlului Catolic din Orod.

Zenthiwan - așezare localizată la vest de Vladimirescu, menționată prima oară într-un document din anul 1334; conscripțiile din anii 1552 și

1564 consemnează în așezare 8 familii pe 2 *porți iobăgești* stăpânite de Capitlul Catolic din Orod; așezarea este consemnată documentar și în anul 1746.

Bathya (scris și *Bachya*; numele românesc este *Bătănița*) - așezare situată între Micălaca și Vladimirescu.

Bibliografie

Barbu, Mircea, *Săpăturile arheologice de la Arad - Vladimirescu. Campania 1979*, în Ziridava, nr. XII, Arad, 1980, pp. 131-158.

Barbu Mircea, Ivanof Eduard, *Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII-XI*, în Studii privind istoria Aradului, Editura Politică, București, 1980, pp 68-81.

Barbu Mircea, Zdroba Mircea, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în Ziridava, nr. VIII, 1977, pp. 17-28.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureşului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Dcaiei preromane (sec. II î. H. - sec. I. d. H.)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Binder, P., *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în Studii de Istorie a Banatului, vol. II, Timișoara, 1970, pp. 61-68.

Bulboacă, Sorin, *Cucerirea otomană a comitatului Arad (mijlocul sec. al XVI-lea),* în Emil Arbonie, Doru Sinaci (coord.), Administrație românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana, vol. IX, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 58-65.

Bulboacă Sorin, Sinaci Doru, Mureşan Augustin, Dragoş Aurel, *Rolul economic al cetăților, al mănăstirilor, al drumului sării și al Canalului Morilor în comitatul și județul Arad*, în Adrian Nițu (coord.), Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 287-366.

Colţeu, Teodor, *Istoricul Parohiei Ortodoxe Române Mândruloc*, mss., 1968.

Domocoș, Vasile Bogdan, *Circulația monetară în spațiul dintre provinciile Dacia și Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Edroiu, Nicolae, *Formațiuni statale pe teritoriul României (sec. VIII-XI)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Gehl, Hans, *Glogavatz in Arader Komitat*, f.l., 1988.

Gheorghiu, Tudor Octavian, *Arhitectura medievală de apărare din România*, Editura Tehnică, București, 1985.

Gheorghiu, Tudor Octavian, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana (Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare),* Editura Eurobit, Timișoara, 2008.

Gheorghiu, Tudor Octavian, *Mici orașe/mari sate din sud-vestul României. Monografii urbanistice*, Editura Simetria, București, 2017.

Glück, Eugen, *Contribuţii privind istoria părţilor arădene în secolele IX-X*, în Studii privind istoria Aradului, Editura Politică, Bucureşti, 1980, pp. 82-100.

Glück, Eugen, *Cu privire la istoricul părţilor arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în Studii privind istoria Aradului, Editura Politică, Bucureşti, 1980, pp. 101-150.

Glück, Eugen, *Unele informaţii provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (sec. VIII-X)*, în Ziridava VI, 1976, pp. 73-87.

Greffner, Otto, Şvabii *(germanii) din Banat (o scurtă istorie)*, Arad, 1995.

Haţegan, Ioan, *Cultură şi civilizaţie medievală la Mureşul de Jos. Comunităţi, populaţie şi habitat într-un spaţiu de interferenţe culturale*, Editura Almanahul Banatului, Timişoara, 1995.

Mărghitan, Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Editura Facla, Timişoara, 1985.

Munteanu-Dumitriu, Luminiţa, *Itinerarii arheologice bănăţene*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1988.

Nica, Melente, *Vladimirescu-Glogovăţ. File de Monografie*, Editura Universitară Aurel Vlaicu, Arad, 2008.

Popeangă, Vasile, Şcoala românească din părţile Aradului la mijlocul secolului al *XIX-lea (1821-1867),* Arad, 1976.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului (1721-1821)*, Comitetul de Cultură şi Educaţie Socialistă al Judeţului Arad, Arad, 1974.

Sasu, Sabin, *Istoricul parohiei ortodoxe Horia*, mss.

Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Arad, fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, grupa IV, dosar 55/1855, f.7.

Vesa, Pavel, *Bisericile de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Vesa, Pavel, *Biserici de lemn de odinioară*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.

Zdroba Mircea, Barbu Mircea, *Săpăturile arheologice de la Felnac şi Vladimirescu (rapoarte preliminare)*, în Ziridava, nr. VI, Arad, 1976, pp. 47-55.

Zdroba Mircea, Barbu Mircea, *Şantierul arheologic de la Arad-Vladimirescu, campania 1977*, în Ziridava, nr. X, Arad, 1978, pp. 101-122.

Comuna Zăbrani

drd. Florin Coita

Denumiri

Zăbrani: Zábrány, Magyarzábrány, Tótzábrány, Belsőzábrány; în documente rămase de-a lungul vremii mai apare și cu numele Külsőzábrány, Zabraan, Magyar, Tothzabraan, Zabran, Belsewzabran, Kylsewzabran, Belsew et Külsew Zabram, Hidehkut, Sedekut, Zábrány, Zabrany, Zabrány, Guttenbrunn, Zăbrani.

Chesinț: Lippakeszi, Erdőszádkeszi, Keszintz, Keszinc, Chesintiu, Chesinţ.

Neudorf*:* (pronunțare: *naidorf*; semnificație: *satul nou*): Novosello, Novoselo, Újfalu, Temesújfalu, Neudorf; de-a lungul timpului, în diferite documente neoficiale sau semioficiale, satul apare menționat și cu numele Satul nou (1873), Naidorf (1909, 1921).

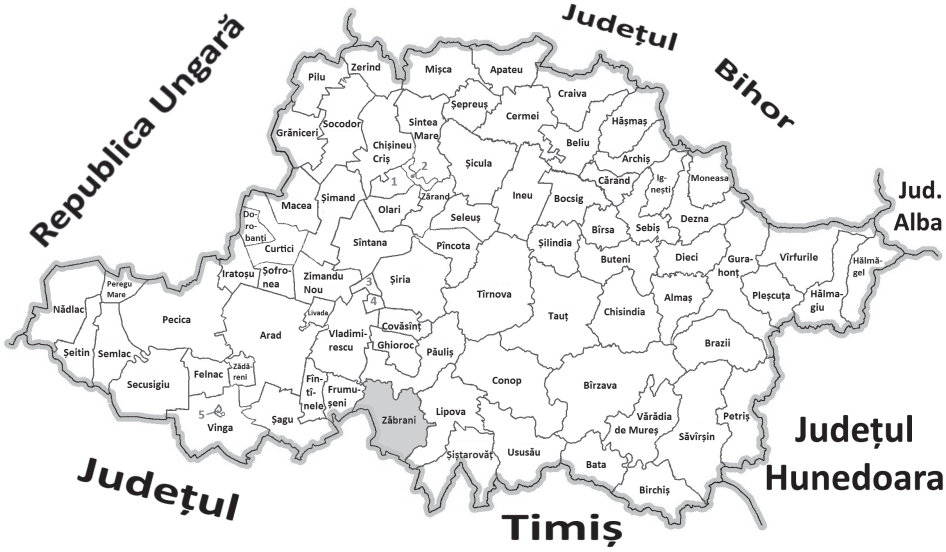

Repere geografice

46°01′22″ N, 21°35′12″ E; altitudine: 146 m; suprafață: 117,78 km^2 (11.778 ha, din care 230 ha intravilan, 11.548 ha extravilan).

Vecinătăți: Orașul Lipova la nord-est, est și sud-est, Județul Timiș la sud și la vest (comunele Bogda și Mașloc), Comuna Frumușeni la vest, Comuna Păuliș la nord și nord-est.

Scurtă prezentare

Comuna Zăbrani este o unitate administrativ-teritorială componentă a Județului Arad, poziționată geografic în sudul extrem al județului, în Câmpia Vingăi, la contactul acestei câmpii cu extremitatea nord-vestică a Dealurilor Lipovei, pe partea stângă a râului Mureș (în *Banat*), și este formată din trei sate: *Zăbrani* (reședință comunală), *Chesinț* și *Neudorf*. Cele trei sate sunt amplasate perpendicular față de Dealurile Lipovei, Chesinț fiind satul mai apropiat de dealuri. Față de râul Mureș, cele trei sate sunt amplasate la următoarele distanțe aproximative, în linie dreaptă: Chesinț - 7 km, Zăbrani - 5 km, Neudorf - 3 km.

Pe drumuri rutiere, comunicarea cu localitățile de pe partea dreaptă a Mureșului se face folosindu-se podurile de la Lipova, la 12,5 km de Zăbrani, sau podul de la Arad, la 24 km de Zăbrani.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată, gară fiind în satul Zăbrani.

Prin satul Zăbrani trece drumul rutier județean DJ 682 (Făget, Jud. Timiș)-limită Jud. Timiș-Birchiș-Virișmort-Ostrov-Bacău de Mijloc-Țela-Bata-Zăbălț-Dorgoș-Ususău-Lipova-*Neudorf-Zăbrani*-Aluniș-Frumușeni-Fântânele-Arad-Zădăreni-Bodrogu Nou-Călugăreni-Felnac-Sânpetru German-Munar-Secusigiu-Satu Mare-limită Jud. Timiș (spre Periam-Sânnicolau Mare).

Printre satele Zăbrani și Chesinț, dar în afara vetrelor satelor, la distanțe aproximativ egale, trece drumul rutier județean DJ 691 (Timișoara)-limită Jud. Timiș-inserție în DJ 682 (în apropierea satului Neudorf).

Prin satul Chesinț trece drumul rutier județean DJ 682N Zăbrani (ieșire din DJ 682)-Chesinț- inserție în DJ 691 în apropiere de Neudorf.

Distanțe față de orașe: Arad - 27,5 km, Lipova - 12,5 km, Nădlac - 76 km, Chișineu Criș - 68,5 km, Timișoara (Județul Timiș) - 50 km, Oradea (Județul Bihor) - 140 km, Szeged (Ungaria) - 124 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Zăbrani* la 1080-1090 (datarea precisă a documentului nu a fost posibilă până astăzi), *Chesinț* la 1169, *Neudorf* la 1723-1725.

Săpăturile arheologice din zonă au scos la iveală urme materiale din secolele VIII-VII î.H., aparținând *Culturii Basarabi*. În situl *Pârneava*, la marginea unei terase înalte ținând de Dealurile Lipovei, există urme ale unei așezări dacice din secolul I î.H. Aici a fost dezvelită o așezare încadrabilă cronologic în mai multe epoci: paleolitic, secolele I-IV d.H. și Evul Mediu timpuriu (secolele XI-XIII). Cu ocazia cercetărilor a fost dezvelită o groapă din perioada regatului dac (secolul I - începutul secolului al II-lea d.H.), din care au fost salvate fragmente ceramice și un vas întreg.

În partea de est a satului Chesinț se află un șanț mărginit de un dig, care are direcția nord-est - sud-vest, lung de aproape 5 km. De-a lungul digului, din loc în loc, apar movile, cea mai înaltă fiind *Hunca*. Din cele mai vechi timpuri digul a fost numit *Valul lui Traian*.

În satul *Chesinț*, la punctul *Pârâul Roșia*, cercetări arheologice de suprafață au realizat Eugen Pădurean în 1977, 1985, 1986 și 1999. Cercetări de suprafață au efectuat Liviu Măruia în 2008 și Victor Sava, Florin Mărginean și Pascu Hurezan în 2009. Ultimele investigații de suprafață la Chesinț au fost făcute de Alexandru Berzovan în 2011. Punctul *Pârâul Roșia* este situat în Dealurile Lipovei, la contactul prelungirilor nord-vestice ale acestor dealuri cu zona joasă a luncii Mureșului, pe un bot de terasă bine profilat, pe malul estic al pârâului Valea Țiganilor, și domină zona de luncă joasă a Mureșului cu o diferență de nivel de circa 10-15 metri. Situl este puternic afectat de lucrările agricole și de arăturile adânci. Cronologic, situl se încadrează în mai multe epoci: epoca bronzului, prima epocă a fierului, epoca dacică (sec. II î.H. - I d.H.), sec. II-IV d.H. Eugen Pădurean semnala în 1977 existența aici a unei fortificații preistorice. A fost descoperit un depozit de arme și unelte și fragmente ceramice datând din perioada regatului dac, probabil de la sfârșitul sec. I d.H. și începutul sec. II.

În satul *Neudorf*, la punctul *Pârâul Sinicot*, a efectuat cercetări de suprafață Eugen Pădurean în 2012. Punctul este situat în zona Dealurilor Lipovei, în valea pârâului Sinicot. Din albia pârâului au fost salvate câteva fragmente ceramice care aparțin olăriei dacice din sec. I î.H. Este foarte posibil ca așezarea dacică să fi fost localizată undeva în apropiere. În hotarul localității Neudorf a fost descoperit un tezaur monetar alcătuit din 220 de piese, fiind identificate monede de la împărații Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Lucius Verus, Aurelian. În punctul *Roșia* a existat o așezare, fapt confirmat de descoperirile de fragmente ceramice de vase lucrate la roată, făcute din pastă cenușie fină și cărămizie zgrunțuroasă, și ceramică de factură provincială romană, inclusiv *terra sigilata*. S-au mai găsit un fragment de râșniță, o mărgea neagră și o monedă de bronz emisă de împăratul Constant (mijlocul veacului al IV-lea).

Prima menţiune scrisă a satului *Zăbrani* este din anii 1080-1090, când apare cu numele de *Zabran*. Satul era poziționat în imediata vecinătate a râului Mureş şi aparţinea comitelui de la Titel.

Prima mențiune documentară a satului *Chesinț* este din 1169, În anul 1220 este menționat cu numele *villa Quezy*. Satul aparţinea Comitatului Arad, iar în însemnările papale de zeciuială din anii 1332-1337 apare cu numele *Keszi*.

Satul *Neudorf* este atestat prima dată în perioada 1723-1725, sub titulatura sârbească *Novoselo*.

O inscripţie din 1394 menţionează că satul *Zăbrani* a fost dat în arendă magistratului Tottos. În anul 1463, cu numele *Hidegfo*, satul apare ca proprietate a unei cetăți. Prin donaţia regală din 1471, regele Matei Corvin trece Zăbrani în posesia familiei G. Orszoy.

În secolul al XV-lea satul *Chesinț* a aparţinut familiei nobiliare Parnadi Baki, iar în 1561 Capitlului Cenad și marelui latifundiar Vetési János. După bătălia de la Mohacs din 1526, regatul Ungariei a fost desființat de Imperiul Otoman și transformat în paşalâc, Banatul întreg a trecut sub stăpânire otomană și Timişoara a devenit raia. În timpul ocupației turcești populația maghiară din zonă a dispărut, locul ei fiind luat treptat de populația românească, astfel că în secolul al XVIII-lea numele localității a fost schimbat din *Keszi* în *Chesinț*. O scurtă perioadă, între 1912 și 1919, satul a purtat numele *Lippakeszi*. Într-o parte a hotarului satului Chesinț, numită

Ocop, se găsesc urme de ziduri, cărămidă, piatră și granit care, conform tradiției orale locale, ar fi urmele unei cetăți turcești.

Din 1561 satul Zăbrani apare pe lista de de impozite a Comitatului Arad cu numele de *Hidegkut*. În 1717, cu numele de *Edekut*, apare ca așezare cu 20 de case, fără a se putea stabili cărei naţionalităţi aparţineau locuitorii ei.

După Pacea de la Pasaroviț din 1718 Banatul a trecut sub stăpânire habsburgică. Curtea de la Viena a început reorganizarea administrativă a provinciei, numindu-l ca guvernator pe contele Claudius Florimund de Mercy, feldmareșal de cavalerie în armata imperială. Zona Banatului fiind slab populată, deci neavând cine să lucreze pământul, s-au luat măsuri pentru colonizare, fiind aduși locuitori ai imperiului de diferite naționalități: germani, cehi, slovaci, francezi etc.

În anul 1724, pe un loc cu pădure de foioase și mlaștini, în jurul unui izvor, s-au așezat circa 40-50 de familii (aproximativ 200 de persoane), provenind din diferite regiuni ale Germaniei: Rheinlandpfalz, Schwarzland, Odenwald. Coloniștii au numit noua așezare *Guttenbrunn* (guttenbrunn - *izvor bun* sau *fântână bună*), acesta fiind momentul înființării localității Zăbrani de astăzi. Majoritatea celor sosiți erau de religie romano-catolică. Statul le-a oferit coloniștilor, cu titlu gratuit, loc pentru case și gospodării, 16 iugăre de teren arabil și uneltele necesare cultivării și întreținerii acestuia. Terenurile cultivabile au fost extinse prin defrișări și asanarea mlaștinilor. Noii veniți și-au făcut locuințe (la început bordeie, apoi case din lemn acoperite cu paie sau trestie), anexe gospodărești, grajduri pentru animale, hambare pentru cereale și șoproane pentru unelte.

Localnicii unguri, români și slavi (bulgari, sârbi), le-au spus coloniștilor, generic, *șvabi bănățeni* (în germană *Banater Schwaben*, în română *șvabi*), denumire pe care coloniștii și-au însușit-o (dacă nu cumva chiar ei au generat-o și perpetuat-o cu insistență), și este folosită și azi; chiar etnicii germani din Banat își spun *șvabi* și sunt foarte mândri de originea lor germană *șvăbească*. Motivul pentru care au fost denumiți *șvabi* încă nu este lămurit cu precizie (nici etnicii germani nu l-au lămurit), deși s-au formulat mai multe ipoteze. Cert este că etnonimul *șvab* este indisolubil legat de termenul german *Schwaben*.

În anul 1726 s-a adus din Germania și Austria viță de vie, plantă care s-a adaptat foarte bine solului și condițiilor climatice din zonă, devenind cu timpul o cultură foarte productivă și profitabilă.

Dintr-o hartă tipărită din dispoziția guvernatorului Mercy în 1728 reiese că au fost populate cu coloniști 12 localități, printre care se numără Peciul Nou, Deta, Pișchia și *Guttenbrunn* (Zăbrani).

Conform tradiției locale, satul *Chesinț* a fost așezat pe actuala vatră în 1735, autoritățile austriece comasând locuitorii așezați în diferite cătune de pe hotarul actual al satului. Aceste părți de hotar poartă și azi numele familiilor care formau acele cătune retrase în desișul pădurilor: Valea Bârzovenilor (fam. Berzovan), Valea Milicoț (fam. Mili), Satul Bătrân (populat de Blidărești și Stoenești). Pe văile Maloseliște, Staroseliște și Iacunbunar au locuit în secolele XV-XVI familii de sârbi și muntenegreni de la sud de Dunăre, refugiați din calea turcilor. La comasare, și aceștia au fost aduși pe actuala vatră a satului, la un loc cu românii.

În 1735 a venit în Guttenbrunn primul notar, Valiuschi Bonyo, care a pus în ordine evidența populației, a animalelor și a terenurilor, fiind consemnată o suprafață totală de 6.915 jugăre. Din nefericire, în același an a izbucnit o epidemie de ciumă care a durat 4 ani.

În 1736 s-a înființat o nouă localitate, *Guttwill*, arondată bisericii din Guttenbrunn, dar aceasta s-a depopulat în totalitate din cauza războaielor și a epidemiilor. Terenurile foștilor locuitori au trecut în proprietatea celor din satul Guttenbrunn în anul 1749, fapt care i-a nemulțumit pe locuitorii din satul Seftin (actualul sat Păuliș). Pentru stingerea litigiului s-a apelat la prefectura din Lippa (Lipova) care, prin Consiliul Districtual, a împărțit terenurile în mod egal între cele două sate, împărțire care a nemulțumit pe sătenii din Guttenbrunn. S-a procedat la o nouă împărțire, locuitorii din Guttenbrunn primind și mai puțin teren decât la anterioara împărțire egală, deși între timp mai sosiseră în localitate 30 de familii de coloniști. În 1753 s-au stabilit în Guttenbrunn alte 17 familii de coloniști cărora li s-au dat case noi (actualul cartier Pârneava din Zăbrani), teren arabil și fânețele locuitorilor români din sat. Românii s-au adresat instanțelor judecătorești, iar fânețele le-au fost restituite.

Pe harta din anii 1723-1725 a guvernatorului Mercy satul *Chesinț* este însemnat ca *localitate pustiită*, însă pe cea din 1761 apare cu numele *Geszint*, cu populație de religie ortodoxă.

În anul 1762 s-au stabilit în *Guttenbrun* alte 20 de familii. În anul 1763, după emiterea așa-numitul *Patent de colonizare* al împărătesei Maria Tereza, act prin care țăranii se scuteau de plătirea impozitelor pentru

șase ani și meseriașii pentru zece ani, au venit în sat 25 de familii, iar în 1764 alte 120 de familii. Așezarea fiind deja suprapopulată, satul a obținut o mică parte din teritoriul actualei Comune Alioș (Jud. Timiș), numit *Gomila Mare*, însă nou-veniții au fost îndrumați să-și ridice case în *Pârneava*, zonă care s-a și contopit ulterior cu satul Guttenbrunn, devenind cartier, dar păstrându-și toponimicul.

În anul 1765 au plecat din comună 120 de familii care s-au stabilit la 5 km spre est, între Lippa (Lipova) și Guttenbrunn, întemeind o nouă așezare, *Neudorf* (Satul Nou). Un funcționar de la depozitul de sare din Lipova, Franz Carl Samuel Neumann, a promovat noua colonie. În același an reapare epidemia de variolă, care duce la decesul a 106 persoane, iar anul următor numărul victimelor se ridică la 213, existând cazuri de familii decedate în integralitate. Cei rămași în viață au ridicat o capelă închinată Sfântului Wendelin, întrucât zidirea acesteia s-a încheiat pe 20 octombrie - ziua în care este sărbătorit acest sfânt al Bisericii Catolice. Astăzi capela este cunoscută cu numele *Bisericuța*. În vremea epidemiei de variolă cimitirul era în jurul bisericii, iar pentru locul de veci se plătea o taxă de 10 florini pentru un mormânt de adult și de 4 florini pentru un mormânt de copil; sumele încasate erau folosite pentru întreținerea bisericii.

Coloniștii au avut de suferit din cauza exceselor practicate de funcționarii administrativi (aceștia și-au permis chiar și reîmpărțirea pământurilor!).

În anul 1781, sub împăratul Iosif al II-lea, a început a treia colonizare. Ca urmare a apelului lansat de autorități prin agenți de recrutare, în anul amintit (1781), circa 60.000 de coloniști au optat și s-au înscris pentru a se stabili în zona Banatului. Tot atunci s-a trecut la cartarea terenurilor, organizându-se 58 de sesii* întregi (1 sesie = 24 de iugăre de pământ arabil, 6 iugăre** de fâneață, 3 iugăre de pășune), 171 de jumătăți de sesie (12 iugăre de teren arabil, 4 iugăre de fâneață, 2 iugăre de pășune), 88 de sferturi de sesie (6 iugăre de pământ arabil, 3 iugăre de fâneață, 1 iugăr de pășune), 1 optime de sesie (3 iugăre pământ arabil, 2 iugăre de fâneață, 1 iugăr de pășune).

* sesie (din latinescul *sessio*) - denumire dată în Banat, Crișana și Ardeal unui lot de pământ (teren agricol exploatabil), asupra căruia țăranul dependent avea drept de posesiune în schimbul unei rente, drept care putea fi transmis ereditar.

** 1 iugăr = 0,5775 ha.

În 1783 comunitatea a contribuit la înzestrarea armatei imperiale cu 700 de guldeni, sumă depusă la vistieria erarială din Timișoara, iar în 1787 au depus 350 de guldeni drept *contribuție patriotică*. O nouă *donație* pentru înzestrarea armatei, tot de 700 de guldeni, s-a făcut în 1793, iar în 1797 s-au depus 400 de guldeni ca *datorie patriotică* (nu se știe dacă donațiile pentru înzestrarea armatei și contribuțiile patriotice erau acțiuni benevole ale locuitorilor sau obligații impuse de stat).

În anul 1797 contele Lovász Zsigmond a construit un castel lângă Neudorf, iar fiul său Imre a adăugat încă un etaj la începutul următorului secol.

Aflat în război cu Franța condusă de Napoleon, Imperiul Austriac avea nevoie de tot mai multe și mai mari contribuții în bani și cereale. Drept urmare, comuna a dat statului 1.248 de banițe cu grâu și 17 banițe cu ovăz cu titlu de *contribuție de război*.

În anul 1801 localitatea *Chesinț* a fost cumpărată de la stat de Lovász Zsigmond și moștenită apoi de fiul său Imre, care a fost moștenit de fiica sa Amalia, căsătorită cu Zelenski László. Proprietatea a trecut apoi la baroneasa Nopcsa Elek Matilda, născută contesă Zelenski (foarte probabil fiica soților Zelenski László și Amalia).

Pe 17 august 1809 a sosit în Neudorf arhiducesa Maria Anna Ferdinanda de Habsburg, fiica împăratului Leopold al II-lea (legenda spune că ea ar fi fugit de o căsătorie impusă, însă nu se cunosc detalii). Cert este că a locuit la castelul familiei Lovász Zelinski. Din nefericire, în Neudorf arhiducesa s-a îmbolnăvit de pneumonie și a murit pe 1 octombrie 1809. Fiind prea complicat să fie transportată la Viena spre a fi depusă în cripta familiei de Habsburg, arhiducesa a fost înmormântată în subsolul bisericii romano-catolice din sat. Fratele ei, împăratul Franz al II-lea Joseph Karl, nu a dat atenție mormântului, însă nepotul ei, arhiducele Ferdinand I, a comandat un monument din marmură albă de Carrara, care a fost amplasat în sanctuarul bisericii, pe monument fiind scrise, în limba latină, datele importante din viața arhiducesei (care a fost și regină a Boemiei între 1791 și 1800).

Datorită războaielor purtate de imperiu, în anul 1812 inflația a atins cote alarmante - moneda oficială, guldenul, s-a devalorizat cu patru cincimi, fapt care a dus la sărăcirea populației.

În apropierea fostei mori (Hammes), era o vale care delimita comuna veche de cea nouă. După fiecare ploaie valea se umplea cu apă, locuitorii

trebuind să ocolească pe o distanță foarte mare pentru a trece dintr-o parte în alta a satului. Pentru a ușura trecerea, primarul de atunci, Danius, a decis și a reușit ridicarea unui dig de 3 m înălțime și 7 m lățime, cu un stăvilar de regularizare a debitul apei în amonte, evitându-se astfel inundarea caselor și a terenurilor din aval. Digul a fost distrus de inundațiile catastrofale din primăvara anului 1970.

În anul 1818 s-a realizat o altă lucrare necesară comunității: podul de la capătul străzii principale (Langcasse), și a canalului de lângă stradă.

În anul 1824 s-a înființat *Societatea de tir Schutzenkorps*, în care erau primiți numai agricultori. Membrii asociației aveau uniformă neagră și purtau o pană la pălărie, iar statutul de membru era o adevărată onoare.

La sfârșitul anului 1831 și începutul anului 1832 a izbucnit o epidemie de holeră asiatică, plagă care a durat până în 1835 și a făcut numeroase victime.

Casele fiind construite din lemn și acoperite cu paie, trestie sau șindrilă, aveau un grad foarte mare de risc la incendii, unul dintre cele mai devastatoare fiind înregistrat pe 20 iulie 1845, când au fost mistuite de foc 26 de case și 2 hambare pline cu cereale; 19 familii au rămas fără adăpost, iar pagubele au fost estimate la 60.000 de guldeni.

Statul imperial a făcut cadastrarea teritoriului și a întabulat gratuit terenurile, fiecare proprietar primind extras de carte funciară.

Între anii 1846-1884 castelul de la Neudorf a fost prădat de mai multe ori și distrus parțial. Contele Zelinski l-a renovat și s-a mutat din nou în el, aducându-și mulți servitori maghiari, astfel că în 1910 locuiau în Neudorf și 126 de maghiari pe lângă cei 1.033 de germani și 149 de români.

Impozitele și taxele erau foarte mari, fiind încasate din veniturile fiecărui membru al comunității, fie că veniturile erau bani sau produse agricole. Spre exemplu, în anul 1847 primăria contribuia la veniturile statului cu 4.460 de guldeni și diferite cantități de cereale, la care se adăugau munca în natură pentru stat, zecimile pentru magaziile erariale din satul Alioș și zecimile de vin care se dădeau contelui Zelinski, din satul Neudorf, toate aceste dări fiind colectate de la locuitori. Obligațiile au fost suprimate în 1849.

Revoluția din 1848-1849 a afectat și Comuna Guttenbrunn, locuitorii fiind obligați să pună la dispoziția trupelor alimente și alte bunuri și să presteze diferite servicii.

În ziua de 4 mai 1849 a izbucnit un alt incendiu devastator, care a distrus complet 53 de case cu anexele aferente. Fiind un an secetos, apa era foarte puțină, iar acest lucru explică dificultatea stingerii focului și amploarea dezastrului. Este obligatoriu de menționat că pentru localizarea și stingerea incendiului, în lipsa apei, Iacob Zimmer a pus la dispoziția oamenilor întrega cantitate de vin pe care o avea în pivniță.

În anul 1852 s-a născut în satul Guttenbrunn cel mai celebru fiu al satului, scriitorul *Adam Müller-Guttenbrunn*.

În anul 1858, după doi ani de negocieri cu Primăria Comunei Păuliș, s-a cumpărat de la aceasta din urmă terenul arabil numit *La plopi*, situat lângă râul Mureș, pe malul stâng. În același an, împreună cu vecinii de peste Mureș (din Păuliș și din Sâmbăteni), s-au făcut lucrări de regularizare a cursului râului, pentru a se preveni inundațiile care pricinuiau mari pagube agricultorilor care aveau terenuri în zonă.

În anul 1864 s-a construit podul de la mijlocul Străzii Aradului și canalul de colectare a apelor pluviale de pe această stradă și de pe Strada Grund.

Funcționarii publici ai comunei erau plătiți în natură (cereale): notarul, principalul funcționar al localității primea 2.400 kg de grâu, directorul școlii primea aceeași cantitate, învățătorul primea 1.300 kg etc. Pentru depozitarea acestora pe perioada dintre colectare și plătirea funcționarilor s-a construit o magazie.

Pe 14 septembrie 1866, pe strada principală a izbucnit un incendiu care a distrus 10 case, 16 grajduri și diferite alte anexe. Printre casele distruse de foc a fost și casa parohială, din care preotul a reușit cu greu să salveze arhiva bisericii. Biserica, fiind din lemn și acoperită cu șindrilă, a ars în întregime. Conducerea comunei a început imediat strângerea de fonduri pentru construirea unei noi biserici; pentru a se accelera adunarea fondurilor au fost cumpărate câteva mori de apă, veniturile acestora fiind vărsate în fondul bisericii. În același timp s-au făcut cărămizile necesare.

În anul 1868 s-a înființat oficiul poștal în satul Guttenbrunn. Un an mai târziu farmacistul Georg Reimholz a deschis în același sat prima farmacie, o raritate în mediul rural din acea perioadă.

În anul 1874 comuna a cumpărat cu 14.000 de guldeni cârciuma mare din sat și pădurea din vecinătatea acesteia.

Anul 1875 se anunța a fi rodnic pentru agricultori, însă un îngheț din noaptea de 20 spre 21 mai a distrus culturile, livezile și viile în proporție de 90 %.

În anul 1878 imperiul era angrenat în războiul din Bosnia, motiv pentru care Comuna Guttenbrunn a fost obligată să pună la dispoziția armatei patru trăsuri pentru transportat trupe, muniții și alimente; trăsurile au plecat din comună pe 12 august 1878 și s-au întors pe 30 septembrie același an.

Datorită deselor incendii care aveau loc, localnicii și oficialii comunei au hotărât să înființeze o formație civilă de pompieri, în luna aprilie a anului 1879 luând ființă *Reuniunea pompierilor voluntari*, formație care a câștigat de-a lungul timpului numeroase trofee în competițiile de profil.

În această perioadă era cantonată pe teritoriul comunei o companie de husari; trei dintre aceștia au intrat într-o noapte în gospodăria unui localnic cu gândul de a fura câteva gâște. Au fost surprinși de proprietar; doi au reușit să fugă, dar al treilea a trebuit să lupte ca să scape și l-a ucis pe cel care încerca să-l rețină. Husarul a fugit, dar în timpul altercației și-a pierdut pălăria pe care avea inscripționat numele; a fost descoperit astfel, arestat și condamnat.

În 1885 a izbucnit un incendiu la locuința unui localnic, dar a fost stins în scurt timp, cu ajutorul unei pompe manuale de apă cumpărate la expoziția națională de la Budapesta și folosită în premieră; la acel incendiu s-a văzut cât de folositoare este tehnologia și cât de utilă este formația de pompieri.

În seara zilei de 4 iulie 1897 a izbucnit o furtună violentă, care a smuls acoperișurile mai multor case și a doborât crucea de pe turnul bisericii, copaci, pomi fructiferi. În 13 iulie același an ploile torențiale au provocat revărsarea râului Mureș, fiind inundate 400 de iugăre teren arabil, recolta fiind distrusă în totalitate.

În perioada 1900-1911 s-au întâmplat mai multe incendii, fiind distruse grajduri, hambare cu grâne și anexe ale gospodăriilor.

O situație specială a terenurilor era la *Chesinț*: un sfert aparținea localnicilor, un sfert aparținea locuitorilor din Guttenbrunn și jumătate contelui Zelenski din Neudorf, situație care a creat nemulțumiri. Din lipsă de pământ, cei din Chesinț lucrau *în dijmă* (un fel de arendă), pe celelalte pământuri sau pe domeniile statului de la Barațca.

În anii 1908-1909, aproximativ 140 de tineri erau angajați sau prestau diferite munci în Guttenbrunn sau Neudorf.

În anul 1913 s-a reînființat *Reuniunea de tir* care, datorită unor neînțelegeri între membri, se desființase în 1901. Noua asociație l-a avut la

conducere pe Petru Lukhaup, acesta având și sarcina de a continua exercițiile militare cu cei demobilizați. Asociația a funcționat până la începerea Primului Război Mondial în 1914.

În prima mare conflagrație mondială și-au pierdut viețile pe diferite fronturi 103 locuitori ai satului Guttenbrunn (97 de etnici germani și 6 români). În memoria lor, în anul 1924 s-a ridicat în fața școlii primare confesionale din sat un monument având gravate numele acestora, monument care există și azi.

Din satul Chesinț au plecat spre fronturile Primului Război Mondial 700 de locuitori, 97 dintre ei pierzându-și viețile.

Spre sfârșitul primei conflagrații mondiale, într-un ultim efort de război, autoritățile imperiale au adunat din biserici clopotele de cupru sau de aramă spre a fi topite; au fost ridicate și cele cinci clopote ale bisericii din Guttenbrunn.

În luna decembrie a anului 1918 s-a înființat în comună Sfatul Național Local, care avea menirea de a păstra ordinea și a apăra avutul public și particular.

Din decembrie 1918 până în aprilie 1920 comuna a fost ocupată de trupele sârbești, care au fost schimbate de trupele coloniale franceze. Ca urmare a prevederilor Tratatului de la Trianon, o mare parte a Banatului (70%), a fost încorporată statului român, inclusiv zona în care se află actuala Comună Zăbrani.

În anul 1921, pe casa în care s-a născut Adam Müller-Guttenbrunn a fost fixată și dezvelită o placă comemorativă, în prezența întregii comunități și a numeroși oaspeți din țară și din străinătate, ocazie cu care preotul din Chesinț a rostit o cuvântare care l-a emoționat profund pe scriitor.

Prin reforma agrară din 1921 contele Zelinski a fost obligat să cedeze 300 ha de terenuri agricole pentru împroprietărirea locuitorilor din Chesinț, el renunțând la terenuri mai puțin productive, situate lângă păduri. Loturile de împroprietărire au fost de maximum 1,5 ha.

Pe 8 februarie 1922 a început o ninsoare care a ținut opt zile și opt nopți, formând un strat de zăpadă de o înălțime considerabilă. Încălzirea ulterioară a vremii a topit zăpada și s-au produs inundații grave.

Pe 15 iunie 1923 s-a organizat și oficiat un parastas în memoria celor 103 fii ai satului care căzuți în Primul Război Mondial, eveniment pentru care s-au alocat 120.000 de lei.

În anul 1924 s-au împlinit 200 de ani de întemeierea satului, ocazie cu care s-a organizat în luna septembrie o manifestare grandioasă, la care au fost prezenți invitați din întregul Banat, din Germania și din Austria. S-a organizat în incinta școlii o expoziție la care au participat toate breslele din localitate: comercianți, agricultori (*pauri*, cum erau numiți), și meseriași. Întru cinstirea evenimentului, Georg Schmaler Szerntirmai, fiu al satului, a scris și publicat prima cronică a satului Guttenbrunn.

Tot în acest an s-a pensionat notarul I. Geiss, care a condus destinele localității peste două decenii. În locul său a fost numit Victor Miatovici (a ocupat această funcție până după cel de-Al Doilea Război Mondial.

În anul 1925, în cadrul reformei agrare, Comuna Guttenbrunn a fost împroprietărită contra cost cu 1.128 de iugăre și 319 stânjeni de pădure din hotarul Comunei Lipova, prețul tranzacției fiind de 2.744.572 lei, achitați prin contribuții ale locuitorilor.

La 1 ianuarie 1926 Comuna Guttenbrunn a fost dezlipită de Județul Timiș și alipită Județului Arad.

La 1 ianuarie 1930, la dorința locuitorilor, așezarea *Pârneava* a fost înglobată satului Guttenbrunn, devenind cartier (cu același nume).. În același an, toate podurile, drumurile și fântânile de pe raza comunei au fost reparate, iar canalul din apropierea stațiunii de montă a fost lărgit pentru a se evita inundarea zonei.

În luna mai a anului 1931 comuna a fost vizitată de Gheorghe Ionescu Sisești, ministrul agriculturii și domeniilor, și de Rudolf Brandsch, secretar de stat.

În anul 1932, spre sfârșitul lunii martie, a nins abundent, zăpada viscolită atingând și 3-4 m înălțime. Topirea bruscă a zăpezii a produs mari inundații în comună, la fel ca în întregul Județ Arad (a fost inundat și cartierul Micălaca al Municipiului Arad).

În 1933 s-a înființat primul sindicat din comună, cel al lucrătorilor din comerț.

În anul 1934, o delegație a comunei, compusă din 21 de persoane (15 bărbați și 6 femei), condusă de primarul Georg Klotz și medicul veterinar Adam Musar, a vizitat orașul Furth im Odenwald, locul de origine a majorității celor stabiliți în comună. Acesta a fost începutul unei frumoase relații între cele două comunități, relație care dăinuie și azi. În anul următor o delegație germană a vizitat comuna și mai multe zone din Banat locuite de etnici germani (șvabi).

În anul 1935 a fost ucisă Ana Ardelean, diriginta oficiului poștal din comună, ea fiind găsită moartă în incinta oficiului; din casa de bani s-au furat 9.000 de lei. Autoritățile judiciare l-au descoperit pe făptuitor în persoana lui Gherasim Bustan, diriginte al oficiului poștal înaintea Anei Mureșan, demis pentru o delapidare de 40.000 de lei.

În anul 1939 a murit contele Zelinski și a fost înmormântat în cripta bisericii romano-catolice din Neudorf, alături de soție. După moartea sa castelul a fost distrus în totalitate, rămânând doar porțiuni din parcul cu arbori rari și exotici.

În anii 1939 și 1940, cu ocazia concentrărilor, în localitate au fost încartiruite trupe și detașamente de lucru și s-au rechiziționat cai și hamuri.

Aproximativ 45.000 de combatanți șvabi din Banat au fost înrolați în armata română, dar în urma unei înțelegeri între Adolf Hitler și Ion Antonescu, au fost obligați să îmbrace uniforma armatei germane, au fost încadrați în Wermacht, în SS, în unități de vânători și de tancuri. Angajați în cele mai grele bătălii, peste 11. 000 au căzut în lupte. Mulți au căzut prizonieri în bătălia de la Stalingrad. O parte dintre ei s-au înrolat în *Divizia Tudor Vladimirescu* și au luptat pe frontul de vest contra Germaniei, ajungând până în Munții Tatra.

Zona Zăbrani-Chesinț-Neudorf a devenit teatru de lupte între 14 și 16 septembrie 1944, atunci când trupele române au respins atacurile unităților maghiare din Divizia 6 Infanterie Rezervă în încercarea acestora de a intra în defileul Mureșului. Rezistența românească a dat posibilitatea forțelor sovietice din Armata 53 să se deplaseze de-a lungul Văii Mureșului (au ajuns la Zăbrani în noaptea de 16/17 septembrie). Îngrijorați și temători din cauza sosirii în zonă a trupelor sovietice, o parte a șvabilor s-a retras spre vest.

La jumătatea lunii ianuarie 1945 trupe ale Armatei Roșii și ale Armatei Române au înconjurat localitățile cu etnici germani și au ridicat toții bărbații între 16 și 45 de ani și toate femeile între 17 și 35 de ani, i-au urcat în trenuri de marfă și i-au trimis în lagăre de muncă în minele, șantierele și exploatările silvice din Donbas, Karaganda, Urali și Siberia. Din cei 45.000 de deportați, aproximativ 7.500 au murit în Uniunea Sovietică. Dintre cei care au primit în 1951 permisiunea de a se întoarce la casele lor, cei mai mulți au decedat pe drumul de întoarcere din cauza bolilor contractate în lagăre: silicoză, antracoză, saturnism, TBC etc.

O altă lovitură pentru șvabi a fost reforma agrară din 22 mai 1945, inițiată de guvernul Petru Groza, ocazie cu care li s-au confiscat casele, pământurile și atelajele.

Aproximativ 20.000 de șvabi au fost deportați în Bărăgan în 1951, operațiunea desfășurându-se după tiparul deportărilor în Uniunea Sovietică: miliția și securitatea au încercuit satele noaptea, familiile au fost ridicate în totalitate, îmbarcate în vagoane de marfă (două familii în fiecare vagon), duse spre destinații pe care nu le știau (dar le știau cei care organizau transporturile), și debarcate în mijlocul câmpului, la mari distanțe de localități. Pentru a supraviețui, deportații și-au încropit bordeie pentru prima iarnă, apoi și-au făcut case de pământ acoperite cu paie, ulterior cu tablă. În timp au fost angajați ca zilieri la întreprinderile agricole de stat, săpători, cosași, mecanici, tractoriști, grădinari sau grăjdari. În 1955, când li s-a permis să se întoarcă acasă, au revenit doar 15.000.

Din 1954 politica oficială față de șvabi s-a schimbat, astfel că le-au fost restituite casele (nu și cele ocupate de instituții), li s-a permis să intre ca membri în Gospodăriile Agricole Colective (transformate ulterior în Cooperative Agricole de Producție), să se angajeze în fabrici și pe șantiere, li s-a dat acces la studii.

Conform politicilor regimului comunist, comuna și satele aparținătoare au trecut prin transformări semnificative: s-au pietruit și s-au asfaltat străzi, s-a extins rețeaua de curent electric, s-au modernizat școlile, căminele culturale, dispensarele umane și veterinare, complexele comerciale, localurile publice.

După liberalizarea din anii 1960-1970 și relativa prosperitate, în anii 1980 s-a produs o degradare accentuată a vieții. Numeroși etnici germani au optat să se reîntoarcă în patria strămoșilor lor, lucru pe care l-au făcut renunțând la case (statul român le-a cumpărat, bineînțeles la prețurile stabilite de stat), și cu ajutorul statului vest-german (Republica Federală Germania), care a plătit studiile făcute în România de cei care plecau*. Este și cazul a numeroși locuitori din Zăbrani și Neudorf. Exodul a devenit fenomen de masă după evenimentele din 1989, populația de etnie germană reducându-se drastic, de la câteva mii la doar câteva sute în câțiva ani.

* Legat de fenomenul plecării masive din România comunistă a populației de etnie germană trebuie făcute câteva precizări:

1: la acea vreme fiinţau două state germane: Republica Democrată Germană (Germania de Est), stat comunist, cu capitala la Berlin, și Republica Federală Germania (Germania de Vest), stat capitalist, cu ca-

pitala la Bonn; toți etnicii germani care au plecat din România s-au dus în Germania de Vest; nu există nici un singur caz de etnic german din România plecat în Germania de Est;

2: statul român le-a impus etnicilor germani care voiau să emigreze în Germania renunțarea la locuințe, însă contra cost, statul român *cumpărând* casele la prețurile stabilite de evaluatorii statului, fără posibilitatea negocierii; este de la sine înțeles că dintre cei care au plecat, nimeni nu a fost mulțumit de suma cu care statul i-a cumpărat casa; astăzi nimeni nu mai recunoaște că statul a plătit pentru acele case; toată lumea afirmă că au fost confiscate, ceea ce este o minciună;

3: dintre cei care au emigrat, nimeni nu a fost obligat să renunțe la terenuri agricole, din motivul simplu că nimeni, mai ales în zonele de câmpie largă, nu avea în proprietate terenuri agricole exploatabile; singurul teren aflat în proprietate era locul casei și anexelor, curtea casei și grădina din jurul casei (un total de maximum 9 ari, stabilit nu de comuniști, ci prin sistematizarea făcută de Imperiul Habsburgic), teren care a fost cuprins în valoarea casei;

4: între statul capitalist german și statul comunist român s-a semnat un acord prin care Germania Federală se obliga să restituie României sumele cheltuite pentru școlarizarea și pregătirea profesională a etnicilor germani care urmau să emigreze, document întocmit la sugestia guvernului german; cea mai mare sumă încasată de statul român comunist pentru un etnic german emigrat din România în Germania a fost de 12.000 de mărci vest-germane, în condițiile în care statul român comunist îl școlarizase pe respectivul etnic german 8 ani școala generală, 4 ani liceul, 6 ani facultatea de medicină, deci 18 ani de școlarizare absolut gratuită pentru cel școlarizat, însă plătiți de statul comunist român din bugetul național (în comunism învățământul era gratuit de la grădiniță până la doctorat); rezultă că Germania capitalistă a plătit României comuniste 666,666 de mărci germane/anul de studiu pentru un medic, în condițiile în care pregătirea unui medic în Germania costa doar pentru facultate mai mult de 10.000 de mărci pe anul de studiu.

5: aceeași situație s-a petrecut și cu etnicii evrei care au emigrat în Israel: li s-au cumpărat casele și Israelul a plătit școlarizarea, totul pe bază de documente oficiale semnate de cele două state;

6: plățile făcute de Germania de Vest și Israel în contul școlarizării celor care emigrau erau diferite ca sume, în funcție de anii de școală avuți în vedere și dovediți prin diplome de absolvire eliberate de statul român, astfel că sumele convenite pentru un medic sau inginer sau arhitect erau substanțial mai mari decât cele convenite pentru un necalificat sau pentru un muncitor calificat.

După 1989 comuna a suferit inerentele transformări în toate domeniile, de la zona agricolă până la cea comercială și a serviciilor, prin revenirea la economia de piață și reformarea sistemului școlar, a celui sanitar și a celui veterinar. Extinderea rețelei de telefonie fixă, ulterior a celei mobile, introducerea apei curente, a canalizării, a sistemului de televiziune prin cablu și satelit, au ridicat nivelul de confort al cetățenilor.

Evoluţie demografică

Primul recensământ al populației din satul Guttenbrunn s-a făcut în anul 1730; din păcate, datele culese cu acea ocazie nu s-au păstrat.

Guttenbrunn: 1741 - 280 de familii; 1745 - 380; 1748 - 406; 1777 - 222 de case, 1.500 de locuitori (175 de copii de școală); 1846 - 342 de case (recenzare făcută de casa parohială).

Zăbrani (cu satele aparținătoare): 1930 - 5.880 de locuitori.

Comuna Zăbrani: 1956 - 5.645 de locuitori; 1966 - 5.512; 1977 - 5.217; 1992 - 4.373; 2002 - 4.472; 2011 - 4.251.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 94,21% români, 1,13% maghiari, 1,11 alte etnii (inclusiv etnici germani!), 3,55% cu apartenență etnică necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 80,45% ortodocși, 8,68% penticostali, 3,24% romano-catolici, 2,44% greco-catolici, 1,59% alte religii, 3,6% confesiune necunoscută sau nedeclarată.

Datorită fenomenului de emigrare în Germania structura etnică a populației s-a modificat radical, mai ales după căderea comunismului în decembrie 1989; iată raportul români/germani de-a lungul timpului: 1930 - 2.399 români/3.396 germani, 1956 - 3.026/2.484, 1966 - 3.189/2.201, 1977 - 3.419/1.614, 1992 - 4.093/117.

Biserica

Primul preot, Johan Benedictus Rosch, a venit în satul Guttenbrun în anul 1729. Acestuia i s-a construit o casă în care se oficiau și serviciile religioase. Prin strădania locuitorilor, în 1737 s-a încheiat zidirea primei biserici din sat, la sfințirea căreia ia parte și episcopul de Cenad (cu reședința la Timișoara), Adalbert von Falkenstein, care a dăruit bisericii un potir de argint. În 1739 preotul Rosch s-a mutat într-o altă parohie, în locul său sosind preotul Josef Valentin. Pentru locuitorii de naționalitate română (greco-catolici), statul a ridicat o biserică în anul 1771, edificiu care există și azi în cartierul Pârneava; a fost reabilitată în anii 2012-2013.

Biserica romano-catolică din Neudorf s-a construit în anul 1771, cu sprijinul contelui Lovász Zsigmond. În anul 1846, din cauza căldurii excesive, clopotul mare al bisericii s-a fisurat, repararea costând 300 de guldeni. În anul 1866 biserica a fost distrusă complet de un incendiu. În anul 1870 a început construirea noii biserici, o construcție monumentală, una dintre cele mai frumoase edificii de acest gen din Banat. Proiectul și lucrările au fost încredințate arhitectului Brandeis, fiu al satului. Costul total al lucrării a fost de 60.186,96 de guldeni, o sumă foarte mare, la care statul a contribuit cu 10.000 de guldeni, episcopul Bonnanz din Timișoara cu 2.000 de guldeni, preotul din acea vreme, Dollenz, cu 246,40 de guldeni, iar cetățenii cu 47.940,56 de guldeni. 2 muncitori și-au pierdut viețile la ridicarea turnului, căzând de la înălțime. În 1872, după încheierea lucrărilor, comuna a cumpărat 5 clopote noi, iar la 14 septembrie, de Sărbătoarea

Sfintei Cruci, în prezența episcopului de Timișoara, lăcașul de cult a fost sfințit. În 1884 s-a cumpărat din Austria o orgă (funcționează și azi). În anul 1913 s-a restaurat interiorul bisericii și s-au montat vitraliile. Rămasă fără clopote în Primul Război Mondial (s-au rechiziționat pentru armata imperială), comuna a cumpărat în anul 1923 alte cinci clopote, noi, de la firma Konig din Arad, cu 280.000 de lei. La ridicarea în turn a clopotului mare, un obiect foarte greu, funia cu care era ridicat s-a rupt, clopotul a căzut de la o înălțime apreciabilă și s-a deformat. Repararea fiind imposibilă, s-a cumpărat alt clopot - o cheltuială suplimentară. În anul 1928 s-a reabilitat turnul bisericii, tabla acoperișului, crucea și globul pe care se punea aceasta fiind în sarcina a 4 tinichigii de profesie. La ridicarea crucii, care avea 3 m înălțime, asista un grup numeros de privitori, printre care și copii de la școala și grădinița din vecinătatea bisericii. Când crucea a ajuns aproape de vârful turnului, frânghia de la scripete a cedat și crucea a căzut și a ucis un copil de șapte ani care se afla sub scripete. În anul 1934 s-au făcut lucrări de consolidare la fundație și la pereți prin introducerea unor șuruburi de oțel, lucrare executată de meșterul lăcătuș Lulay Petru.

La *Chesinț*, pe vatra veche a satului, la locul numit *La Bisericuță*, exista o veche biserică de lemn, care a fost demolată înainte de anul 1752, atunci când a fost mutată vatra satului. A fost apoi construită actuala biserică de piatră, cu hramul Sfinții Arhangheli. În anul 1929 mai exista la biserică un clopot turnat în 1735, care a aparținut vechii biserici de lemn.

Învățământul

În anul 1741 a venit în satul Guttenbrunn primul învățător, Nicolaus Antonius, care a înființat școala primară. În anul 1773, în fiecare sat din Banat care avea peste 60 de case s-a construit școală din banii statului. În anul 1777 școla din Guttenbrunn era frecventată de 175 de elevi, un număr mare pentru acele vremuri. Învățământul era obligatoriu în toate satele din Banat cu populație predominant germană. Iată o situație a numărului de elevi la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: 1778 - 175 de elevi, 1781 - 71, 1784 - 117, 1788 - 185, 1792 - 157, 1794 - 187, 1802 - 202, 1804/1805 - 188, 1805/1806 - 202, 1806/1807 - 310, 1807/1808 - 375, 1808/1809 - 354, 1809/1810 - 409, 1810/1811 - 458. În anul 1846 au fost trimiși în comună doi învățători pentru a-i învăța pe elevi

limba maghiară, dar după scurt timp au fost rechemați, limba de predare rămânând germana.

Comuna a decis construirea unei școli noi, cea veche fiind neîncăpătoare pentru numărul tot mai mare de elevi. Lucrările au început în 1892, fiind încredințate meșterului constructor Johan Muller, fiu al satului, costul fiind estimat la 13.000 de guldeni. Clădirea, deși în mediul rural, este monumentală, devenind, împreună cu biserica, mândria localității. Subsolul clădirii era rezervat pentru locuința servitorului școlar, sală de adunare a pompierilor și remiza formației. La parter avea două săli de clasă (pentru elevii din clasele mici), lângă fiecare sală de clasă fiind locuința învățătorului compusă din trei camere mari, bucătărie și cămară. La etaj erau sălile pentru elevii din clasele mari, locuința învățătorului și o sală de ședințe. Materialele necesare au fost date de comună, iar cetățenii au efectuat lucrările de cărăușie, lucrările fiind încheiate în anul următor. Clădirea a rezistat vremii și și-a păstrat statutul de școală, la începutul acestui al XXI-lea secol fiind modernizată și adusă la cerințele prezentului.

Crescând numărul copiilor de naționalitate română din actualul cartier Pârneava, în anul 1934 comuna a finanțat construirea aici a unei școli cu clasele I-IV, o clădire frumoasă, modernizată.

Școala din *Chesinț* datează din anul 1820, fiind la început o școală confesională, cu patru clase primare, care funcționa în casa țărănească de la numărul 521. În anul 1868, la o populație de 1945 de locuitori (toți ortodocși), școala era frecventată de 56 de elevi, învățător fiind Emeric Andreevici. În anul 1881 frecventau școala 64 de băieți și 76 de fete, la examenele de sfârșit de an prezentându-se 16 băieți și 10 fete. Învățători erau Vasile Stoian, respectiv Victoria Munteanu. În anul 1904-1905 Chesinț avea două școli. Prima școală îl avea ca învățător pe George Teodosiu și avea înregistrați 155 de copii cu vârste între 6 și 12 ani (81 de băieți, 74 de fete), la examenul de sfârșit de an fiind prezenți 62 de elevi (34 de băieți, 28 fete). La cealaltă școală era învățător Moise Pepa, erau înregistrați 156 de copii cu vârste între 6 și 12 ani (81 de băieți, 75 de fete), fiind prezenți la examenul de sfârșit de an 37 de elevi (22 de băieți, 15 fete). În anul școlar 1917-1918, la la o populație de 2.195 de locuitori, erau recenzați 270 de elevi, la examenele de sfârșit de an prezentându-se 26; Ilie Moțiu era învățător suplinitor, învățătorul titular A. Oarcea fiind mobilizat.

În anul școlar 1971-1972, la o populație de 5.418 locuitori, în Comuna Zăbrani funcționau patru școli generale și patru grădinițe, cu 479

de elevi și 175 de preșcolari. Procesul de instruire era asigurat atunci de 39 de cadre didactice.

Economie

Dezvoltarea activităților economice s-a bazat din cele mai vechi timpuri pe potențialul agricol al zonei. Solurile sunt fertile, favorabile cultivării cerealelor, viticulturii, legumiculturii și pomiculturii. Zona nu dispune de resurse minerale. După ce în 1726 s-a adus viță de vie din Germania și Austria, la finele secolului al XVIII-lea această cultură s-a extins pe dealurile și costișele din zonă, improprii cultivării cerealelor. Valorificarea vinului, de bună calitate, a devenit o sursă importantă de venituri, mai ales pentru cei cu proprietăți mai mici. Suprafețele cu viță de vie măsurau în medie 400-800 de stânjeni pe familie (1 stânjen = aproximativ 1,896 m). Tot în această perioadă s-au extins plantațiile de pruni, din fructele recoltate obținându-se o țuică foarte apreciată de cunoscători. La un moment dat pe raza comunei au ajuns să funcționeze 17 cazane de fiert țuică.

În anul 1790 s-a construit în satul Guttenbrunn o cârciumă mare (actualul cămin cultural), căreia i s-a pus numele *Wirtshaus zur Weissen Traube* (Hanul cu must din struguri albi). Clădirea dispunea de pivnițe spațioase în care se depozitau *zecimile de vin* (birul datorat statului de fiecare producător). Paza și administrarea vinului depozitat aici era asigurată de un *jude de vin*, numit de autorități pe baza anumitor criterii. În podul clădirii se depozitau cerealele destinate simbriei funcționarilor și angajaților comunali, fiind dese cazurile în care se înmagazinau până la 50.000 kg de grâu. În anul 1812 cârciuma a fost reconstruită și mărită.

Datorită extinderii suprafețelor cultivate cu grâu a crescut considerabil și cantitatea de recoltă. În anul 1793 familia Danius a construit o moară de apă pe locul denumit și astăzi *La morișcă*, însă au demolat-o destul de repede din cauza debitului de apă insuficient.

Anul 1795 se anunța a fi foarte bun, dar pe 24 iunie a izbucnit o furtună cu vijelie și grindină și a distrus aproape tot. Dezastrul a fost urmat de câteva valuri de lăcuste care au distrus ce a mai rămas, hrana de bază a locuitorilor până la recolta din anul următor fiind pâinea cu cartofi.

În comună existau numeroși meseriași, din cele mai diverse domenii, aceștia înființând în 1847 primele bresle, diferențiate pe meseriile mai

ușoare și pe cele mai grele. Primul președinte ales al breslelor a fost Peter Mayer. Breslele aveau autonomie în primirea ucenicilor și eliberarea cărților de calfă și meșter. Pentru calfe se eliberau așa numitele *cărți de colportaj*, în baza cărora posesorii puteau contracta lucrări și în alte localități din țară sau chiar din străinătate. Pentru a obține o *carte de meșter* candidatul trebuia să execute o lucrare de o anumită complexitate în branșa respectivă. În această perioadă s-au făcut progrese în micile industrii locale mulțumită meseriașilor care s-au întors din diferite țări europene, aducând inovații în agricultură și în meșteșuguri.

În anul 1856 s-a construit în sat o nouă cârciumă, mai mică, având și destinația de sală de dans și loc de distracție pentru tineri, căreia i se dă numele *Crucea albă*.

În 1868 Gheorghe Bangert a construit o moară de vânt.

În anul 1880 Nikolaus Mitsch a adus prima mașină pentru treieratul păioaselor, o noutate în domeniu. Tot în acel an s-a înființat prima cooperativă de economii și credit, sub numele *Guttenbrunner Spar und Kreditverein*, având un capital de 25.000 de coroane; în 1894 a fost transformată în *Casa Poporală*, cu un capital de 100.000 de coroane. În 1889 s-a înființat o altă instituție bancară, sub numele *Erste Guttenbrunner Sparkasse AG*, care avea în proprietate, printre altele, un depozit de produse lemnoase și un gater.

Tot în 1880 apare filoxera, care distruge plantațiile de viță de vie pe mari suprafețe, plaga dispărând în 1890.

În 1893 comuna a cumpărat 900 de iugăre de teren arabil (aproximativ 514 ha) în locul numit *Lunca*,, iar de la comuna învecinată, Alioș, a cumpărat alte 800 de iugăre (aproximativ 457 ha).

În 1894 s-a adus în comună prima mașină cu aburi pentru treieratul păioaselor.

În anul 1895 s-a trecut de la moneda austriacă *florin*, cu subdiviziunea *creițari*, la moneda maghiară: *coroana* și *fillerul*.

Anii 1896-1899 sunt importanți pentru comunitatea din Guttenbrunn, în această perioadă construindu-se calea ferată Timișoara-Lipova-Radna, care trece prin apropiere. Costurile lucrării au fost de 2.460.000 de coroane, sumă la care a contribuit și comuna cu 42.000 de coroane. În 1897, cetățenii amenajează aleea spre gară, care pleacă de la bisericuță.

În anul 1898 a luat ființă cooperativa de credit, care s-a afiliat la Centrul Cooperatist din Cluj și a funcționat până în anul 1927.

În anul 1899 s-a înființat *Reuniunea de înmormântare*, cu menirea de a-i ajuta pe membri.

Agricultorii din comună au înființat în anul 1900 o organizație pe care au afiliat-o la *Reuniunea Județeană a Agricultorilor*.

În anul 1900 Peter Muller a construit o moară cu aburi, o noutate în domeniu. În același an, Peter Hammes a construit la drumul Timișoarei, pe locul numit *Moara spartă*, o altă moară, impozantă, cu utilaje moderne, cu o capacitate zilnică de măcinare de 25.000 kg de grâu și 3.000 kg de urluială, dezafectată în anul 1935, pe fondul marii crize economice (ruinele ei se văd și astăzi). În comună mai existau alte 3 mori: una a lui Nicolae Hammes și una a lui Stefan Lidolt, și o moară țărănească pe apă, de capacitate mică, doar pentru urluit porumb.

În anul 1905 s-a abrogat legea care impunea agricultorilor ce să cultive, lăsându-le libertatea de a alege culturile.

În anul 1927 Reuniunea Agricultorilor a cumpărat o clădire pentru sediu. În același an Banca Poporală și Cooperativa de Credit au fuzionat cu Casa de Păstrare Civilă din Arad. Noua entitate a fuzionat în 1929 cu Banca Centrală din Timișoara, numindu-se *Băncile Bănățene Unite din Timișoara*.

În 1930 s-a construit clădirea în care să funcționeze cele două cazane de fiert țuică aflate în proprietatea comunei.

Până în 1945 terenurile agricole aparținătoare satului *Chesinț* erau împărțite în proprietăți astfel: 10 locuitori aveau peste 15 ha de teren, patru tractoare, cinci cazane pentru țuică și o moară; 200 de familii aveau proprietăți între 4 și 8 ha, 200 de familii aveau proprietate de până la 2 ha, 30 de familii nu dețineau teren agricol (rezultă că în acel an 1945 satul avea 440 de familii).

Prin reforma agrară din 1945 proprietățile contelui Zelinski au fost expropriate, același lucru întâmplându-se și cu proprietăți ale unor locuitori din Guttenbrunn și Neudorf. Cu terenurile expropriate au fost împroprietăriți țăranii săraci și cei cu pământ puțin.

În anul 1952 s-a înființat la Chesinț, după model sovietic, *Gospodăria Agricolă Colectivă Nikos Belloianis*, cu 36 de familii înscrise și cu 164 ha subscrise. În anul 1956 GAC avea 72 de familii și 340 ha. În același an 1956 s-a înființat și *Întovărășirea Victoria*, cu 19 familii înscrise și 100 ha de teren subscrise. În 1962 s-a înființat Cooperativa Agricolă de Producție,

care a preluat membrii și inventarele GAC și Întovărășirii și pe celelalte 462 de familii din sat, moment care a însemnat trecerea în proprietatea CAP a tuturor suprafețelor agricole aparținătoare satului (mai puțin locurile de sub case, curțile și grădinile aferente caselor - aproximativ 9 ari). Până în anul 1948 satul Chesinț a avut o pădure comunală cu suprafața de 630 ha.

Cooperativa Agricolă de Producție din *Zăbrani* a fost cea mai veche din Județul Arad, fiind înființată în 1949.

La începutul anului 1972 efectivele de animale recenzate în gospodăriile populației din comună au fost următoarele: 632 bovine, 1.444 porcine, 2.035 ovine, 129 caprine, 62 cabaline, 15 mii de păsări, 800 de familii de albine.

Cultură, folclor, tradiţii, obiceiuri

Locuitorii comunei aveau o bogată activitate culturală.

În anul 1911 s-a înființat corul bărbătesc, care a participat de-a lungul timpului la diferite festivaluri și concursuri, cu prestații meritorii.

În anul 1936, prin strădania preotului parohiei greco-catolice, s-a înființat un cor mixt, care s-a destrămat în 1948, odată cu interzicerea bisericii unite în România.

Personalități

Adam Müller-Guttenbrunn (n. 1852, Zăbrani, d. 1923, Viena) - scriitor; a urmat școli în limba germană în localitatea natală, la Sibiu și Timișoara; în 1870 a plecat la Viena, dar fost nevoit să lucreze ca telegrafist la Linz și Bad Ischl; între timp a studiat ca autodidact, scriind și piese de teatru; în 1879, când lucrările sale ajung pe biroul directorului teatrului din Viena, reușește să se mute în capitala Imperiului Austriac, lucrând ca funcționar, foiletonist, critic de teatru; între 1893-1896 a fost director la Raimundtheater din Viena, iar între 1898-1903 director al proaspăt fondatei instituții Kaiserjubiläums-Stadttheater (teatrul orășenesc jubiliar), azi Volksoper (opera populară); într-o parte semnificativă a operei sale literare (*Micul șvab*, *Iakob și fiii săi*, *Clopotele meleagului natal* etc.), redă cu emoție frumusețea satului din zona bănățeană a Aradului, cu obiceiurile,

tradițiile și îndeletnicirile sale din secolul al XIX-lea; pentru valoarea întregii sale opere literare, teatrale și filosofice, în 1922 Universitatea din Viena i-a conferit titlul de *Doctor Honoris Causa*, iar Guvernul Român i-a acordat în același an *Medalia Bene* M*erenti, clasa I*; s-a stins din viață în anul 1923, la 71 de ani; mai multe instituții culturale și de învățământ din zona de vest a țării îi poartă numele.

Gerhardt Csejka (n. 1945), traducător, publicist și scriitor de limba germană.

Ernest Wichner (n. 1952), scriitor de limbă germană, poet, traducător, critic literar, editor.

Obiceiuri, practici, tradiții

În luna august a fiecărui an Comuna Zăbrani sărbătorește prima atestare documentară a așezării. Cu acest prilej șvabii plecați în Germania se întorc acasă și, împreună cu cei de aici, organizează tradiționalul *Kirchweih* (hramul Bisericii Romano-Catolice); desfășurarea evenimentului generează senzația de *ca pe vremuri*, porturile și dansurile fiind cele vechi, originale, specifice zonei, cu fete și femei îmbrăcate în jupoane și fuste plisate foarte grele în purtat, și cu un dans bărbătesc șvăbesc unic în zona Banatului.

În comunitatea românească, în ajun de Crăciun copiii mergeau *cu colinda*, iar la 1 ianuarie *cu Anul Nou*. Pe 9 martie, la sărbătoarea ortodoxă numită *Cei 40 de Sfinți*, dimineață se aprindeau focuri în grădină, iar copiii care aprindeau focurile băteau cu bățul în pământ și strigau: *Ieși caldule, bagă-te frigule!* În prima săptămână din Postul Paștilor erau sărbătorite toate zilele, cu excepția zilei de luni: *marțea tutunului*, *miercurea strâmbă*, *joia trăznetului*, *vinerea lui Sântoader când vin caii și te calcă*. La Sfântul Nicolae copiii mâncau grâu fiert, îndulcit cu zahăr sau miere. La Sâmbăta Morților se fac *cotoroage* (piftie, răcituri), care se dau de pomană (de fapt le schimbă neamurile între ele, pentru că la farfuria oferită primesc alta în schimb), și gogoși calde. La sărbătorile mari se dau de pomană colaci, ouă, slănină și prăjituri.

La naștere era obiceiul ca neamurile să se ducă la lehuză *cu pogacea*, o turtă proaspătă, făcută din aluat nedospit, pe care să o mănânce cu diferite feluri de mâncare.

Cele mai multe obiceiuri sunt legate de înmormântare, un ritual costisitor, care trebuia respectat cu sfințenie.

Sport

În anul 1932, un grup de locuitori din cadrul breslei meseriașilor au hotărât să înființeze o echipă de fotbal care să participe la întrecerile sportive ale vremii, sub conducerea medicului veterinar Adam Mussar, echipă ce va purta denumirea *Gutenbrunner Sportverein*. De-alungul timpului echipa a purtat mai multe denumiri. În anul 1948 a participat în campionat sub numele *Viitorul*. În anii 1949-1950 echipa a fost preluată de Gospodăria Agricolă de Stat și a jucat în campionatul Regiunii Banat cu numele *Recolta* sau GAS (Gospodăria Agricolă de Stat). Din anul 1960 poartă denumirea pe care o are și azi: *Victoria Zăbrani*. Culorile echipei sunt alb și roșu. În anul 1954 echipa a fost antrenată de Ștefan Czinczer, fost portar al echipei naționale a României în perioada interbelică, fost jucător al echipelor de fotbal AMEFA Arad, UD Reșița și CA Oradea.

În satul Zăbrani există un mic stadion de fotbal.

Clubul Sportiv Victoria Zăbrani are și o secție de arte marțiale, cu rezultate bune în întrecerile interne și internaționale.

Pe teritoriul comunei se află alte două baze sportive bine puse la punct: la Neudorf și la Chesinț.

Turism

Atracții turistice

- *Muzeul Memorial Adam Müller-Guttenbrunn* din satul Zăbrani (în casa natală a scriitorului de la nr. 316) - a fost înființat în anul 1970 și renovat în 1995; cuprinde volume, manuscrise, documente, fotografii, mobilier și obiecte personale ale scriitorului.

- *biserica romano-catolică* din satul Neudorf, construită în anul 1771;

- *biserica romano-catolică* din satul Zăbrani;

- *cavoul* (construit în 1809) și *monumentul funerar* (ridicat în 1841) ale arhiducesei Maria Ana Ferdinanda de Habsburg - în satul Neudorf.

Comuna Zăbrani este o zonă recomandată excursiilor, drumețiilor, plimbărilor cu bicicleta sau turismului nautic pe râul Mureș. Zona oferă

posibilități de practicare a pescuitului (în Mureș sau în bălțile amenajate) și de vânătoare (în lunca Mureșului și în păduri).

Bibliografie

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureşului Inferior şi sud-vestul Munţilor Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.H.-sec. I. d.H.),* Editura Mega*,* Cluj-Napoca, 2017.

Boroneanț, Vasile**,** *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani - Sătuț*, în Ziridava, nr. VI, Arad, 1976.

Boroneanț Vasile, Boroneanț Adina, *Paleloliticul de la Zăbrani*, în Ziridava, XXI-II, Arad, 2002, pp. 13-39.

Domocoș, Vasile Bogdan, *Circulația monetară în spațiul dintre provinciile Dacia și Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Popeangă, Vasile, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Arad, 1976.

Toduța Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localitățile Județului Arad*, Arad, 1972.

Tuleu, Ioan, *Război pe Mureș și Crișul Alb*, Arad, 2014.

Vesa, Pavel *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918),* Cluj Napoca, 2006.

Vultur, Smaranda (coordonator), *Germanii din Banat*, Bucureşti, 2000.

Wenzel Matzek, Borza Lygia, *Dunărea albastră și șvabii din Banat*, Arad, 2002.

***

Istoricul comunei Chesinț/Primăria Zăbrani, Toma Firică.

Neudorf între istorie și legendă/Primăria Zăbrani, dr. Tietze Imogen.

Scurtă cronică a localității Zăbrani/Primăria Zăbrani, Gheorghe Lazăr.

Comuna Zădăreni

dr. Paul Krizner

Denumiri

Zădăreni: *Zádorlak*, *Zádorlaka* (în maghiară), *Zaderlach*, *Saderlach, Zaderlak* (în germană); *Zadarlaka* şi *Zadurlak*a (la 1333-1334), *Zadorlaka* la 1397 şi 1398, *Zatrelak* la 1713, *Szaderlak* la 1839 şi 1851, *Zadorlak* la 1877, *Zádorlak* la 1882, *Zadărlac*, *Zádorlak* şi *Zaderlak* la 1909 (în Dicţionar 1909), *Zădărlac* şi *Zádorlak* la 1921 (în Dicţionar 1921), *Zadărlac* la 1925 (în Legea 95/1925), *Zădărlac* la 1941 (în documentele recensământului din 1941), *Zădăreni*.

Bodrogu Nou: *Ujbodrog* (în maghiară)*, Neu Bodrogh* (în germană); *Bodruch* la 1422, *Bodrog* la 1492, *Bodrog (Új-)*, *Újbodrog* şi *Hodos* la 1808 (în documentele cartografului Ján Lipský), *Neo Bodrogh*, *Új-Bodrogh*, *Neu Bodrogh*, *Nowy Bodrogh* la 1828, *Bodrogul-nou* şi *Újbodrog* las 1909 (în Dicţionar 1909), *Bodrogul nou* şi *Ujbodrog* la 1921 (în Dicţionar 1921), *Bodrogul-Nou* la 1925 (în Legea 95/1925), *Bodrogu Nou* la 1956.

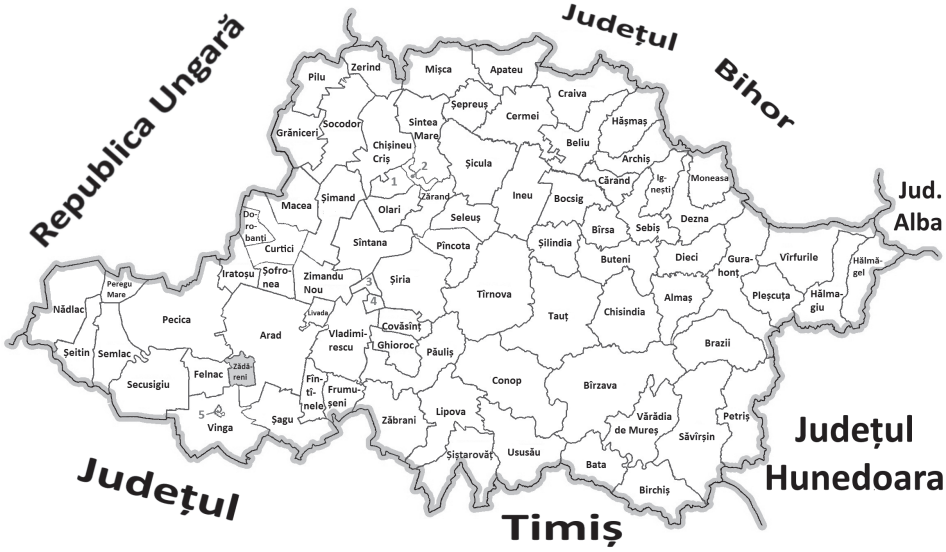

Repere geografice

46°07′20″ N, 21°13′56″ E; altitudine: 111 m; suprafață: 25,26 km^2 (2.526 ha, din care 353 ha intravilan, 2.173 ha extravilan).

Vecinătăți: Municipiul Arad la nord, la est şi la sud, Comuna Vinga la sud şi la vest, Comuna Felnac la vest, Orașul Pecica la nord-vest.

Scurtă prezentare

Comuna Zădăreni este o unitate administrativ-teritorială poziționată geografic în sud-vestul județului, în nordul extrem al Câmpiei Vingăi, pe partea stângă a râului Mureș (în *Banat*), și este formată din satele *Zădăreni* (reședință comunală), și *Bodrogu Nou*. Cele două sate ale comunei sunt poziționate în sudul râului Mureș, la mică distanță de cursul apei (sub 1 km).

Distanța dintre extremitatea vestică a satului Zădăreni și extremitatea estică a satului Bodrogu Nou este de circa 200 m.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

De-a lungul timpului Zădăreni a avut de multe ori statut și rang de comună. La reorganizarea administrativ-teritorială din anul 1968 satele actualei comune au fost înglobate în Comuna Felnac, revenirea la statutul și rangul de comună petrecându-se în anul 2004.

Comuna este conectată la calea ferată Arad-Periam-Sânnicolau Mare, gară fiind în satul Zădăreni.

Prin cele două sate ale comunei trece drumul rutier județean DJ 682 limită Jud. Timiș (dinspre Făget)-Birchiș-Virișmort-Ostrov-Bacău de Mijloc-Țela-Bata-Zăbălț-Dorgoș-Ususău-Lipova-Neudorf-Zăbrani-Aluniș-Frumușeni-Fântânele-Arad-Zădăreni-Bodrogu Nou-Călugăreni-Felnac-Sânpetru German-Munar-Secusigiu-Satu Mare-limită Jud. Timiș (spre Periam-Sânnicolau Mare).

În lista drumurilor comunale din Județul Arad apar pe teritoriul Comunei Zădăreni două drumuri comunale care, de fapt, nu există: DC 96A Călugăreni-Bodrogu Nou-Bodrogu Vechi-inserție în DN 7, și DC 99A Bodrogu Nou-Mănăștur-Gelu (Jud. Timiș); drumul comunal DC 96A a este imposibil deoarece satul Bodrogu Nou este poziţionat pe malul stâng al Mureşului, satul Bodrogu Vechi pe malul drept (satul aparține administrativ-teritorial Orașului Pecica) - și nu există nici pod, nici bac pentru traversarea râului, iar drumul comunal DC 99A este, de fapt, un drum agricol.

Distanțe față de orașe: Arad - 11,5 km, Pecica - 30,5 km, Lipova - 42,5 km, Pâncota - 46,5 km, Chișineu Criș - 54 km, Nădlac - 60 km, Ineu - 66 km, Timișoara - 56 km, Deva - 166,5 km, Oradea - 127 km, Szeged (Ungaria) - 107 km.

Istoric

Prima atestare documentară: *Zădăreni* la 1333, *Bodrogu Nou* la 1422; numele satului Zădăreni apare în formele *Zadarlaka* şi *Zadurlaka* într-un document din anii 1333-1334, în forma *Petr. (sac.) de...*

Deși primele documente care semnalează existența unei așezări pe aceste locuri datează din secolul al XIV-lea, cercetările arheologice făcute de-a lungul timpului au scos la iveală dovezi care adeveresc existența unei așezări stabile încă din epoca fierului.

Pe teritoriul Comunei Zădăreni s-au descoperit o necropolă romană și 9 morminte sarmatice din secolele II-III. Într-unul dintre morminte s-au găsit o monedă romană (denar) emisă sub împăratul Marcus Aurelius, un ulcior miniatural din ceramică cenușie lucrată la roată, o fibulă și un colier de bronz.

În anul 1465, în zonă era *domn de pământ* (grof, moșier), un anume *Mezogyany*.

În anul 1480 este consemnat pe teritoriul actualului sat Zădăreni un *castellum Zadorlaka*; locul pe care a ființat acel *castellum* nu a putut fi identificat.

În 1489 este consemnat domnul de pământ *Doczy*.

În anul 1551 cele două sate trec sub ocupație turcească. Șase ani mai târziu, în 1557, sunt consemnate în Zădăreni 44 de case. Frecventele schimbări de stăpânire, cu gravele probleme aferente, au făcut ca numărul caselor din sat să scadă la 6 în anul 1583. În anul 1716 satul era alcătuit din 25 de familii.

Localitatea apare menționată pe harta lui Mercy din 1723.

Prima colonizare cu populație germană a avut loc în anul 1725, iar a doua în 1754. Stabilitatea generată de rigoarea imperială austriacă a făcut ca satul să se dezvolte, astfel că în anul 1786 erau 136 de familii.

La 1819 s-au înființat breslele: a fierarilor, a rotarilor și a cizmarilor.

În 1828 s-au consemnat 400 de familii, iar în 1851 satul avea 1.485 de locuitori.

Pe teritoriul aparținător satului *Bodrogu Nou*, în punctul *Către vale* din extremitatea nordică a terasei *La hodaie*, au fost descoperite artefacte datând din epoca neolitică. În același loc au fost descoperite obiecte din eneolitic, aparținând *Culturii Tiszapolgar*, și din epoca bronzului, aparținând grupului Păuliș. Cărămizi romane datând din secolele II-IV d.H. au fost descoperite în fundațiile turnului-clopotniță al Mănăstirii Hodoș-Bodrog.

O așezare datând din sec. X-XIII a fost descoperită de arheologi în punctul *Către vale,* la extremitatea nordică a terasei *La Hodaie*.

Localitatea Bodrogu Nou apare pe harta lui Lipszky, în anul 1806.

Evoluţia demografică

Zădăreni: 1557 - 44 de case; 1583 - 6 case; 1716 - 25 de familii; 1786 - 136; 1828 - 400; 1851 - 1.485 de locuitori; 1869 - 2.081; 1879 - 2.192; 1890 - 2.305; 1900 - 2.337; 1910 - 2.126; 1922 - 1.934.

Bodrogu Nou: 1828 - 29 de familii; 1869 - 271 de locuitori; 1880 - 207; 1890 - 288; 1900 - 315; 1910 - 295; 1922 - 302.

Comuna Zădăreni: 2002 - 2.323 de locuitori*; 2011 - 2.495.

* În anul 2002 satele Zădăreni și Bodrogu Nou făceau parte din Comuna Felnac, numărul locuitorilor din această statistică fiind calculat din rezultatele recensământului pentru Comuna Felnac.

Structura populației (2011)

- *etnică*: 92,06% români, 1,96% maghiari, 1,6% alte etnii, 4,36% cu etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 75,27% ortodocși, 13,18% penticostali, 2,36% romano-catolici, 2% greco-catolici, 1,04% baptiști, 1,8% alte religii, 4,35% cu religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

De-a lungul vremii, viața bisericească în cele două sate ale Comunei Zădăreni s-a desfășurat în jurul a trei biserici importante: biserica ortodoxă, biserica romano-catolică și, după uniație, biserica greco-catolică.

Parohia Ortodoxă din Zădăreni a luat ființă în anul 1934, din inițiativa și prin acțiunea starețului Mănăstirii Hodoș-Bodrog, Policarp Moruşcă (avea să devină episcop). Datorită vicisitudinilor istoriei, construirea bisericii din sat, cu hramul *Sfinții împărați Constantin și Elena*, a început abia la 20 februarie 1975, prin punerea pietrei de temelie de către episcopul Visarion Aştileanu al Aradului (1973-1984), și s-a încheiat în anul 1984. Actualmente biserica are hramul *Sfânta Treime*.

Biserica romano-catolică a fost construită în jurul anului 1871, în stil neogotic, și are hramul *Sfântul Ioan Botezătorul*. După plecarea masivă a locuitorilor de etnie germană din localitate biserica a fost dată în folosință comunității locale greco-catolice.

Parohia Greco-Catolică din Zădăreni a fost reînființată în anul 2001. Biserica aparţine Episcopiei Romano-Catolice de Timişoara şi a fost închiriată „ad tempus" de eparhia greco-catolică de Lugoj.

În comună există o comunitate semnificativă de credincioși penticostali (a doua ca pondere în structura confesională a populației, după biserica ortodoxă), și o mică comunitate de credincioși baptiști.

Mănăstirea Hodoș-Bodrog

Mănăstirea Hodoş-Bodrog este atestată documentar la anul 1177.

Din unele documente reiese că actuala mănăstire nu este cea menţionată în secolul al XII-lea, care era o mănăstire de curte, adică aparţinea unei familii nobile care îşi permitea susţinerea financiară a acesteia.

După datele rezultate în urma unor săpături arheologice s-ar părea că mănăstirea din secolul al XII-lea era amplasată pe malul drept al râului Mureş, fiind mănăstire privată a familiei Hodoş; la anul 1177 era funcţională și purta hramul Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel. După unele informaţii mănăstire ar fi fost catolică, în anul 1233 regele Andrei al II-lea al Ungariei oferindu-i 2.000 de bulgări de sare - o înzestrare deosebită. În anul 1278 era mănăstire privată a banului Paul de Severin. La 10 noiembrie 1293 a fost emisă patenta prin care regele Andrei al III-lea confirma donaţia făcută de predecesorul său Ladislau Cumanul (1272-1290) comitelui Itemus şi celor doi fraţi ai săi, Kusa şi Dimitrie, care erau împroprietăriți cu „... *pământul numit Hudus monostura, aflat lângă fluviul Morus*". Nu se mai cunosc alte date despre vechea mănăstire de curte care ulterior, în secolele XIV-XV, a devenit o simplă moşie în proprietate privată. Se presupune că acea mănăstire a dispărut datorită revoltelor din anul 1293 ale cumanilor.

Despre actuala mănăstire legenda spune că a fost ridicată pe locul în care un taur, scormonind pământul co coarnele, a scos la lumină o icoană a Maicii Domnului; vestea s-a răspândit cu repeziciune, iar credincioşii au hotărât ca pe acel loc să construiască o mănăstire. După unele încercări de atestare, se presupune că icoana descoperită de taurul din legendă ar fi cea care se găseşte astăzi în partea stângă a naosului vechii biserici mănăstireşti. Capul şi coarnele taurului se pot vedea la intrarea în biserica veche, păstrate într-o raclă de sticlă.

Denumirea mănăstirii s-a schimbat în decursul timpului: prima atestare o numeşte *Hodust*, apoi apare cu numele *Hodus*, iar în 1523 se numea *Hodoş*. Ulterior i s-a completat denumirea cu numele localităţilor cu care era învecinată: Bodrogu Vechi şi Bodrogu Nou.

Până în secolul al XVII-lea mănăstirea a aparţinut scaunelor episcopale de la Lipova şi Ineu, iar după anul 1690 a trecut sub jurisdicţia canonică a mitropolitului sârb de Carloviţ. Un lucru este cert: cât a păstorit la Arad episcopul Gherasim Raţ (1835-1850), mănăstirea a fost sub jurisdicţia canonică a Eparhiei Aradului, în ciuda încercărilor patriarhului de Carloviţ de a o trece sub jurisdicţia sa. Pentru a-şi împlini această dorinţă patriarhul a făcut presiuni chiar şi asupra comisarului cezaro-crăiesc al Comitatului Arad; la 5 august 1850, cu zece zile înainte de trecerea la cele veşnice a episcopului Gherasim Raț al Aradului, patriarhul sârb a cerut respectivului comisar imperial să treacă mănăstirea sub jurisdicția Patriarhiei Sârbe şi pe stareț sub autoritatea sa canonică până se reglementează raporturile ierarhice dintre patriarhia de Carloviţ şi Episcopia Aradului, motivând că episcopul Gherasim Raţ, timp de mai mulţi ani, nu a recunoscut autoritatea superioară a arhimandritului Emilian Kenghelaţ. După doi ani de la această intervenție, în anul 1852, la începutul episcopatului lui Procopie Ivaşcovici, mănăstirea a trecut sub jurisdicţia sârbească (Procopie Ivaşcovici a fost episcop al Aradului între anii 1852-1873, mitropolit al Ardealului pentru o perioadă foarte scurtă în 1873, patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe din Imperiul Habsburgic între anii 1873-1881, anul morţii sale; a avut sediul patriarhal la Carloviț).

După separarea ierarhică a Bisericii Ortodoxe Românești de Biserica Ortodoxă Sârbă, separare survenită în anul 1865, mănăstirile ortodoxe din Episcopia Aradului au devenit subiecte şi obiecte de dispute între români şi sârbi, deoarece sârbii le stăpâneau (mănăstirile aveau stareţi sârbi), iar românii, chiar dacă le revendicau, nu puteau intra în posesia lor.

Ansamblul monahal Hodoş-Bodrog s-a construit în timp. Biserica veche, cu hramul *Intrarea Maicii Domnului în Biserică*, este atestată documentar la sfârşitul secolului al XIV-lea, fiind construită din piatră şi cărămidă. Pictura bisericii este de factură postbrâncovenească, interiorul fiind decorat cu un număr mare de scene religioase şi chipuri de sfinţi, după modelul pictării icoanelor din Ţara Românească din secolul al XVII-lea - perioada de înflorire a stilului brâncovenesc.

În partea de sud-vest a incintei se află un turn-clopotniţă zidit din cărămidă arsă, însă nu se ştie anul în care a fost construit; într-o conscripţie din anul 1771 se menţionează că turnul era foarte vechi la acel moment.

În anul 1901 s-au făcut la mănăstire ample lucrări, construindu-se altarul de vară (pe care arhimandritul Augustin Hamzea îl voia pentru oficierea slujbelor la marile sărbători şi la hramul bisericii), un corp nou de chilii, s-a reparat turnul-clopotniţă şi s-au făcut alte multe lucrări mai mici de amenajare a ansamblului monahal.

Lista marilor personalităţi ale ortodoxiei româneşti şi ale luptei pentru emancipare naţională care au trecut pe la Mănăstirea Hodoş-Bodrog este impresionantă. Exemplificativ, pe lista de personal din anul 1884 erau înscrişi următorii: Corneliu Jivcovici (a fost stareţ al mănăstirii), Iosif Ioan Goldiş (episcop al Aradului între 1899-1902, membru corespondent al Academiei Române din anul 1882, unchiul lui Vasile Goldiş), Vasile Mangra (mitropolit al Ardealului între 1916-1918, membru titular al Academiei Române din anul 1909), Arhip Munteanu, Izidor Trifonuţ, Teofil Seculici, dr. Ilarion Puşcariu (preot, pedagog, istoric, membru de onoare al Academiei Române), Filaret Mustea (arhimandrit; în 1919, la vârsta de peste 80 de ani, era senator de Caransebeş!), iar în anul 1903 erau înscrişi Augustin Hamzea, dr. Ilarion Puşcariu (vezi paragraful anterior), Filaret Mustea (vezi paragraful anterior), Ioan Ignatie Papp (vezi vol. I, *Municipiul Arad → Personalităţi*, pp. 170-173), dr. Eusebiu Roşca (deputat în Sinodul Arhiepiscopiei Sibiului, deputat în Congresul Naţional Bisericesc al Mitropoliei Ardealului, membru în Comitetul Central al Asociaţiunii ASTRA, deputat al Sibiului la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918), Vasile Mangra (vezi paragraful anterior), Arhip Munteanu, Teofil Seculici, Ghenadie Bogoevici (protosinghel, primul preot al Parohiei Ortodoxe Române din Budapesta, înfiinţată în anul 1900), Roman Ciorogariu (vezi vol. I, *Municipiul Arad → Personalităţi*, pp. 176-177), dr. Iustin Suciu (din 1927 profesor la Institutul Teologic din Arad,

arhimandrit din 1928, între 1900-1938 profesor la Academia Teologică din Arad, catehet la diferite şcoli din Arad), dr. Iosif Traian Bădescu (arhimandrit din 1919, ales episcop de Caransebeş în 1909 dar nerecunoscut şi neadmis în funcţie de guvernul de la Budapesta, reales episcop de Caransebeş în martie 1920 - de această dată recunoscut, hirotonit şi instalat în funcţie în octombrie 1920), dr. Miron Cristea (tuns în monahism la 23 iunie 1902 la Mănăstirea Hodoş-Bodrog, protosinghel în 1908, episcop al Caransebeşului în 1909, deputat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe din România între decembrie 1919-1925, patriarh al Bisericii Ortodoxe Române de la 1 noiembrie 1925 - primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, membru al Consiliului de Regenţă al României între 1926-1930, preşedinte al Consiliului de Miniştri - prim-ministru, între 1 februarie 1938 - 6 martie 1939, publicist, filolog, membru de onoare al Academiei Române din 1919).

Trebuie spus că dintre cei patru mitropoliţi care i-au succedat lui Andrei Şaguna în scaunul mitropolitan al Ardealului până în 1918, trei au fost închinoviaţi la această mănăstire arădeană (*închinoviere* - intrare într-o mănăstire ca monah, intrare în viaţa monahală): Miron Romanul, Ioan Meţianu şi Vasile Mangra; doar succesorul direct al lui Şaguna, Procopie Ivaşcovici, nu intrase în viaţa monahală în această mănăstire.

Mănăstirea Hodoş-Bodrog a fost, este încă şi nădăjduim să rămână o vatră de cultură şi de spiritualitate ortodoxă şi naţională.

La ora scrierii acestei lucrări mănăstirea numără în obşte 25 de călugări şi îl are ca stareţ pe protosinghelul Grigorie Timiş.

Economie

Economia cunoaşte în prezent o dinamică puternică, cu creşteri importante semnalate în toate sectoarele de activitate. Sectoarele economice secundar şi terţiar deţin ponderi importante în spectrul economic al localităţii.

Turism

Potenţialul turistic al comunei este legat indestructibil de ceea ce oferă Mănăstirea Hodoş-Bodrog în materie de spiritualitate creştină or-

todoxă și ca patrimoniu: o colecție impresionantă de icoane din secolele XV-XVIII, cărți vechi, manuscrise, argintărie, obiecte romane provenite din săpăturile arheologice efectuate în incinta mănăstirii între anii 1976-1977.

Pe teritoriul comunei se pot practica pescuitul în râul Mureș și vânătoarea pe câmpie și în lunca Mureșului.

Bibliografie

Direcţia Judeţeană Arad a Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, *Actele comisajului cezaro-crăiesc*, dosar nr. 4689/1850.

Domocoș, Vasile Bogdan, *Circulația monetară în spațiul dintre provinciile Dacia și Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Drăguţ, Vasile, *Arta românească*, Bucureşti, 1982.

Gheorghiu, Teodor Octavian, *Mici orașe/mari sate din sud-vestul României. Monografii urbanistice*, Editura Simetria, București, 2017.

Moruşcă, Policarp, *Mănăstirea Bodrog*, Arad, 1927.

Suciu I. D., Constantinescu R., *Documente privitoare la Mitropolia Banatului*, vol. I, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1980.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului, Istorie. Cultură. Mentalități*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Vlăduceanu, Victor, *Vechiu monument istorico-religios: Mănăstirea Bodrog*, Editura Tipografia Victoria, Timişoara, 1939.

Vlăduceanu, Victor, *Valoroase monumente de artă bizantină în Banat*, în revista Biserica Ortodoxă Română, an XCVI (1978), nr. 9-10.

Comuna Zărand

Ioan Tuleu

Denumiri

Zărand: *Zaránd, Nagyzaránd, Tótzaránd, Magyarzaránd*; de-a lungul timpului, în documente apare denumit astfel: *Zărand* la 1214, Naghzarand la 1230-1232, (Lucasa plebanus de) *Zărand* la 1499, *Nagy és Tóthzaránd* la 1536, 1553, 1557, 1561, *Magyarzaránd* şi *Nagyzaránd* la 1564, *Zaránd* la 1808 (în documentele cartografului Jan Lipszky), *Zaránd oppidum* la 1828, *Zaránd mezőváros* la 1863, *Zaránd mv*. + *Harkály* la 1877, *Zaránd* + *Horkály puszta* + *Galasó puszta* la 1882, *Zaránd* + *Lipótháza* + *Őstelek puszta* la 1893, *Zărand* şi *Zaránd* la 1909 (în Dicţionar 1909), *Zaránd* + *Farkastér* + *Harkály* + *Lipótháza* + *Őstelek* la 1913, *Zărand* şi *Zaránd* la 1921 (în Dicţionar 1921); *Zărand* la 1925 (în Legea 95/1925).

Cintei: *Csintye, Csente, Köröscsente, Chyentye, Chente*; în documente semioficiale şi neoficiale ale vremii apare cu următoarele nume: (Adreas de) *Chente* la 1391 - prima atestare documentară, (poss.) *Chente*

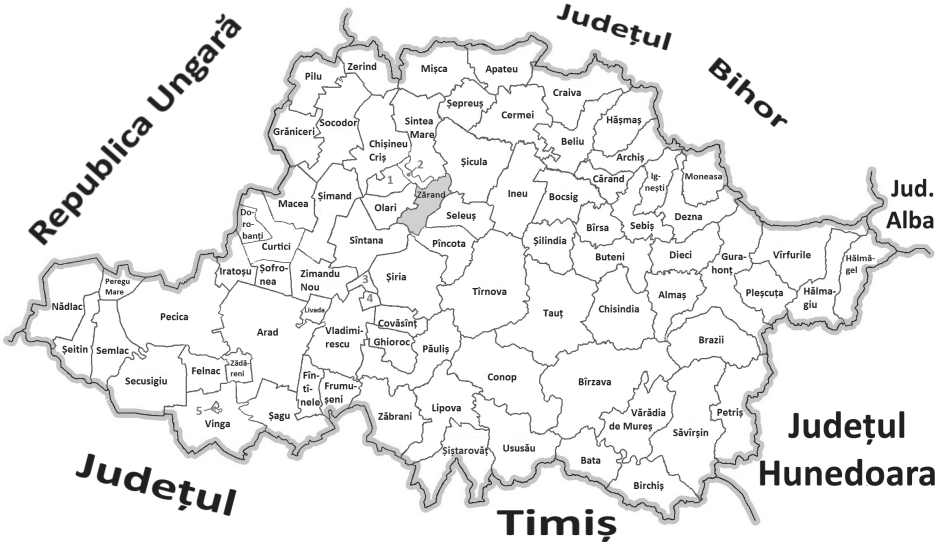

la 1396, 1410, 1421 şi 1438, *Chenthe* la 1472, (poss. Erhaarth in poss.) *Chente* la 1480, (poss. Erlath in) *Chente* la 1488, (poss.) *Chente* la 1510, *Csintye* la 1715 (în Pragmatica Sanctio), *Czintye* la 1722, pag. *Csintye* la 1808 (în documentele cartografului Jan Lipszky), 1839, *Csintye* la 1851, 1858, 1863 şi 1877, *Csintye* şi *Cinteiu* la 1882, *Csintye* + *Fundoja* + *Kisér puszta* la 1893, *Cinteiu*, *Csintye* - cu cătunele *Fundoaia* (*Fundoja*), *Chişir* (*Kisér*) la 1909 (în Dicţionar 1909); *Köröscsente* + *Kisérpuszta* + *Kislászlótanya* + *Mátyástelek* la 1913, *Cinteiu* şi *Köröscsente* la 1921 (în Dicţionar 1921); *Cintei* la 1925 (în Legea 95/1925), *Cintei* (comună) la 1950 (în Legea 5/1950).

Repere geografice

46°25′11″ N, 21°33′20″ E; altitudine: 123 m; suprafaţă: 72,55 km^2 (7.255 ha, din care 345 ha intravilan, 6.910 ha extravilan)*.

* Separarea celor două teritorii ale comunei (vizibilă pe hartă), se explică prin cedarea de către Comuna Zărand către Comuna Sintea Mare a teritoriului notat pe hartă cu cifra „2”, cedare printr-o operaţiune care încalcă legea împărţirii administrativ-teritoriale a ţării; situaţia se judecă în tribunal; vezi şi vol. I al acestei lucrări, pp. 46-47.

Vecinătăţi: Comuna Şicula la nord şi nord-est, Comuna Seleuş la est, Oraşul Pâncota la sud-est, Oraşul Sântana la sud-vest, Comuna Olari la est şi... la vest (!!!), Oraşul Chişineu Criş la vest, Comuna Sintea Mare la est, vest, nord-vest şi nord (!!!).

Scurtă prezentare

Comuna Zărand este o unitate administrativ-teritorială poziţionată geografic în partea de nord-vest a Judeţului Arad (în *Crişana*), totuşi departe de limita nord-vestică a judeţului, în estul Câmpiei Crişului Alb (parte a Câmpiei Crişurilor), la confluenţa micului râu Cigher cu Crişul Alb (Cigherul fiind afluent de stânga al Crişului Alb), şi este alcătuită din satele *Zărand* (reşedinţă comunală), şi *Cintei*. Ambele sate ale comunei sunt amplasate pe partea stângă a Crişului Alb şi pe partea dreaptă a Canalului Morilor. Satul Zărand este aşezat pe partea stângă a râului Cigher, iar satul Cintei este amplasat în aval de confluenţa râului Cigher cu Crişul Alb.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna nu este conectată la calea ferată, cele mai apropiate stații de tren fiind gara Pâncota la 14,5 km și gara Sântana la 18,5 km.

Prin cele două sate ale comunei trece drumul rutier județean DJ 792 Socodor (ieșire din DN 79A)-*Cintei*-*Zărand*-Seleuș-Ineu.

Pe teritoriul comunei trece și drumul rutier județean DJ 791 Zimandu Nou (ieșire din DN 79)-Sântana-Olari-Sintea Mică-(inserție în DJ 792), însă acest drum se contopește cu DJ 792 în afara celor două sate, între vetrele acestora, la distanțe aproximativ egale.

Nu există drumuri comunale pe teritoriul comunei.

Istoric

Prima atestare documentară: *Zărand* la 1214, *Cintei* la 1391.

Pe teritoriul aferent satului *Zărand*, la 2,5 km nord-est, între râurile Cigher și Crișul Alb, în punctul numit *Cherepțel*, au fost identificate vestigii hallstattiene și daco-romane din secolele III-V d.Hr. și urme materiale din secolele X-XII. În punctul numit *La bisericuță*, la 1,5 km nord-est, într-o moviliță, a fost descoperită o fortificație de pământ înconjurată de două valuri de pământ și două șanțuri de apărare, urmele unor construcții din piatră și cărămidă și locuințe de tip bordei aparținând secolelor XIV-XVI.

Zărand

În veacul al IV-lea, accesul la cursul mijlociu al Dunării era controlat de fortificații romane, inclusiv de cele situate în zona Zărandului. Un val defensiv roman proteja accesul în spațiul intracarpatic, de la nord la sud, pe aliniamentul aproximativ al localităților Roit, Cefa, Zărand, Chișineu Criș, Șimand, Arad. Cercetările de teren din zona localității Zărand au permis constatarea că valul defensiv roman, de construcție târzie, funcționa și la nord de Mureș, împotriva migratorilor. Prin cercetările din 1966 și 1967 s-a constatat că valul defensiv trece pe la vest de satul Zărand și are șanțul în partea de răsărit.

În 1203-1214 ținutul Zărandului s-a separat de Comitatul Bihor, devenind Comitatul Zărand, cu reședința în cetatea *Szarand*. În 1232, în actele de hotărnicire ale regelui Andrei al Ungariei și ale fiului acestuia Bela, devenit rege, este pomenită Cetatea Zărand în forma *Tothzarand*. Cetatea a fost atestată arheologic la locul numit *Cherepțel*, lângă apa Cigherului.

Fortificația de la Zărand, de la punctul numit *Cetate*, nu a fost cercetată prin săpături arheologice sistematice, astfel că nu se poate preciza cu certitudine cronologia acesteia. Fortificația se află în apropierea confluenței râului Cigher cu Crișului Alb; se pare că avea formă patrulateră și era protejată de un singur val de pământ, cu șanț de apărare în față. Materialul ceramic adunat din interiorul incintei fortificate, exclusiv de la suprafața solului, datează din perioada cuprinsă între secolele al XI-lea și al XVII-lea.

Documente din prima jumătate a veacului al XIII-lea (1203, 1232), nu menționează fortificația propriu-zisă, ci de slujbașii ei, și dar cetatea de pământ a funcționat și în secolul al XI-lea, chiar dacă importanța ei pare să fi fost mai restrânsă în comparație cu alte cetăți reședință de comitate. Cetatea propriu-zisă a fost distrusă fie de marea invazie tătaro-mongolă din 1241, fie imediat după invazie, iar elementele de fortificare (valurile de pământ), au fost distruse în cea mai mare parte când s-a ridicat digul de protecție pentru valea Cigherului.

Reşedința Comitatului Zărand în veacul al XIII-lea a fost în actuala Comună Zărand.

În secolele XIV-XV este menționată la Zărand o mică fortăreață nobiliară, construită în stil gotic.

Primul proprietar al terenurilor aparținând astăzi satului Zărand a fost Cetatea Zărand, respectiv comandantul cetății, comitele Nicolae, în secolul al XIII-lea. În anul 1390, la 14 august, regele Sigismund al Ungariei a donat *villages Zărand* lui Ladislas, comite de Timiș. În anul 1397 satul a fost posesiune a familiei Banffy. După 1566 teritoriul a intrat în posesiune turcească. După cucerirea austriacă din 1745 satul a intrat în stăpânirea familiei Bibics. De la începutul secolului al XIX-lea până la 1918 au fost stăpâni membrii familiei contelui Edelsheim.

Cintei

Prima menționare documentară cunoscută a satului Cintei datează din anul 1391, într-un document în care apare menționat un anume Andreas ca stăpân al moșiei de la care își lua el însuși numele: *Andreas de Chente*. Până la anul 1510 moșia apare ca fiind în posesia acestei familii *de Chente*, însă în anul 1465 apar și proprietăți ale familiei Variasy. În 1510 moșia Cintei a fost dăruită de rege nobilului Doczy. În 1618 moșia îl avea ca stăpân pe I. Vadasz, iar în 1645 pe Simandye și Jeneye. În timpul stăpânirii turcești moșia a fost dată unor spahii. În 1732 Cintei a trecut în domeniul Mutina,

ca proprietate a ducelui de Modena, iar în 1760 a devenit proprietate a Erariului (fiscul imperial austriac), care l-a vândut în 1818 arhiducelui Iosif de Habsburg, a cărui familie l-a stăpânit până în 1919; sediul administrativ al posesiunii se afla la Dohangia (undeva între Zărand și Cintei).

Evenimente

În primăvara anului 1241 tătarii au cucerit castrul Zărand.

Locuitorii din Cintei și din Nădab l-au atacat în 1510 pe administratorul domeniului Doczy, care transporta la Zădăreni dijma de porci, luându-și înapoi animalele.

În 1514 răsculații lui Gheorghe Doja au trecut prin Cintei și Zărand și mulți dintre locuitori li s-au alăturat.

La Cintei și Zărand au acționat în 1527 răsculații conduși de Ivan Nenada.

În noiembrie 1528 turcii au trecut prin Cintei și Zărand spre Cetatea Șiria.

După dezastrul maghiar din 1541 în luptele cu turcii, ținutul Zărandului a fost înglobat în nou înființatul Principat al Transilvaniei.

După cucerirea turcească din 1566 cele două sate au făcut parte din Nahia Zărand, Sangeacul Arad.

Cele două sate au revenit în administrarea Principatului Transilvaniei în 1595, turcii jefuindu-le în 1596 și 1598.

În 1636 turcii din Gyula au trecut prin Cintei și Zărand în drum spre Pâncota.

Din 1658 Zărand și Cintei au intrat iarăși în stăpânire turcească, însă în 1693 Austria a cucerit zona definitiv, cele două sate făcând parte din Plasa Zărand.

În 1703, în Războiul Curuților împotriva lobonților, localnicii s-au alăturat curuților răsculați, conduși de Francisc Rákóczi al II-lea.

În timpul Revoluției din 1848, pe 9 septembrie în acel an, circa 300 de zărăndeni și cinteieni s-au alăturat trupelor imperiale habsburgice și au participat la confruntarea de la Pădureni cu trupele revoluționare maghiare.

În 1860 locuitorii s-au răzvrătit, cerând notari români.

Pe 7 mai 1894 locuitorii celor două sate au trimis o telegramă de solidaritate cu memorandiștii.

Pe 15 mai 1910, în centrul satului Zărand, aproape 4.000 de oameni din sat și din satele apropiate i-au făcut o primire entuziastă poetului Octavian Goga, aflat în campanie electorală.

Între 1 și 3 noiembrie 1918 țăranii din satul Zărand au atacat castelul contelui Edelsheim, au devastat clădirea jandarmeriei și l-au alungat din sat pe învățător.

În anul 1919, pe 23 și 24 aprilie (zile de Paști), cele două sate au fost eliberate de unități ale Diviziei 1 Vânători de Munte, conduse de colonelul Paul Pretorian; trupele maghiare, obligate să se retragă, au omorât cinci locuitori din Cintei.

Evoluția demografică

Zărand: 1536 - 18 sesii iobăgești (o sesie cuprinde în medie 4 case, în fiecare casă trăind în medie 5 membri ai familiei); 1567 - 47 de familii; 1579 - 38; 1715 - 53; 1720 - 44; 1746 - 156; 1771 - 193; 1828 - 329 de familii de țărani și 1 familie de meșteșugar; 1851 - 2.155 de locuitori; 1869 - 2.973; 1880 - 2.720; 1890 - 2.933; 1900 - 3.168; 1910 - 3.479; 1922 - 3.057; 1930 - 3.481 (859 gospodării), din care 3.299 români, 30 maghiari, 11 germani, 134 țigani; 1941 - 3.012 (808 case); 2006 - 1.429.

Cintei: 1561 - 12 sesii iobăgești; 1715 - 45 de familii; 1720 - 26; 1746 - 137; 1771 - 203; 1786 - 203; 1800 - 204; 1828 - 240; 1851 - 1.420; 1869 - 1.504; 1880 - 1.127 (populația a scăzut din cauza epidemiei de holeră); 1890 - 1.291; 1900 - 1.369; 1910 - 1.781; 1922 - 1.743; 1930 - 1.668; 1941 - 1.683; 1966 - 1.582; 2006 - 1.245.

Populația din cele două sate luate împreună, înainte de 1968: 1956 - 4.529 de locuitori; 1966 - 4.030.

Comuna Zărand: 2002 - 2.674 de locuitori; 2011 - 2.505 (769 de gospodării în 968 de locuințe).

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 89,91% români, 3,06% rromi, 6,79% etnie necunoscută sau nedeclarată, 0,24% alte etnii.
- *confesională*: 84,17 ortodocși %, 7,09% penticostali, 1,57% baptiști, 0,38% altă religie, 6,79% religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

În 1332 este menționat documentar la Zărand preotul *Ioan* ca plătitor de dijme papale. În 1499 documentele îl pomenesc pe preotul *Luca*.

Biserica Ortodoxă

Biserica ortodoxă din Zărand este pomenită pentru prima dată în 1659. Conscripția episcopului Sinesie Jivanovici menționează biserica cu hramul Sf. Mc. Dimitrie ca fiind ... *lipită, văruită şi nu demult reparată*. În anul 1852 vechea biserică a fost demolată și înlocuită cu actuala biserică din cărămidă, sfințită în 1855 de episcopul Procopie Ivaşcovici. Biserica deține o carte bisericească veche de foarte mare valoare: *Cazania* lui Varlaam.

În timpul regimului comunist, în biserica ortodoxă din Zărand a predicat de mai multe ori Traian Dorz (unul dintre marii poeți ai ortodoxiei românești și unul dintre marii poeți religioși români), audiat de *ostaşi* (membri ai Oastei Domnului, o mișcare militantă în interiorul Bisericii Ortodoxe Române), de ortodocși, baptiști și penticostali. Remarcabilă a fost abilitatea preotului ortodox Virgil Voia, care a știut cum să îl protejeze pe Traian Dorz de autoritățile comuniste.

Preoți: 1746 - Popa Petro; 1786 - Florea Popovici; 1793 - Petru Lucaci; 1816 - Ioan Șerban; 1836 - Ioan Tulcan; 1883 - Iacob Varga și Cornel Papp; 1885 - Iacob Varga și Iuliu Bragea; 1890 - Ioan Iercan și Partenie Laslov; 1891 - Aurel Iancu și Cornel Pop; după anul 1918 au activat Constantin Ungureanu, Aurel Ștefan Luca, Uscă, Virgil Voia și Nicolae Mircea Pașca (actualmente preot în Zărand).

În satul *Cintei* existau la începutul secolului al XVIII-lea două biserici: una din grădele, veche și ruinată, a doua din lemn, cu hramul *Înălțarea Domnului*, sfințită la 6 iunie 1755. În 1866 s-a încheiat construirea actualei biserici din cărămidă. Între preoți s-a remarcat Ioan Iancu (1825-1907), militant pentru credința ortodoxă și pentru autonomie națională.

Biserica Baptistă

Primul predicator baptist care a trecut prin Zărand, în jurul anului 1890, a fost Mihaly Kornya (Mihai Cornea), însă fără rezultate imediate. Următoarele încercări de pătrundere a învățăturilor baptiste în Zărand au fost în jurul anului 1900, când un om care vindea var le vorbea consătenilor despre noua credință. În 1904-1905 mai mulți baptiști din Seleuș, localitate vecină, au venit în Zărand și le-au vorbit oamenilor despre doctrina baptistă pe străzi, însă nimeni nu i-a primit în casă. Prin 1918 au început să vină din nou în Zărand grupuri de credincioși baptiști din Seleuș și din

alte părți. La început au stat de vorbă cu oamenii pe stradă, apoi, văzând un anumit interes din partea unora, au continuat să vină și să se adune în case. Imediat după sfârșitul războiului s-a întors din Rusia, dintr-un lagăr de prizonieri, Florea Lucaci, devenit baptist. El s-a alăturat primilor credincioși baptiști ce formau prima biserică baptistă din Zărand, chiar dacă nu aveau un local în care să se închine. În anul 1923 credincioșii au cumpărat o clădire care făcuse parte din fostul domeniu al baronului de Zărand, cunoscută sub numele de *afumătoarea lu' baronu*' deoarece aici își afuma baronul maghiar slănina, carnea și mezelurile, clădire pe care au renovat-o și au transformat-o în lăcaș de închinare. Primul botez, cu 22 de suflete, a fost oficiat de Ioan Farcaș din Șiria pe 2 august 1923, la inaugurarea bisericii. În decursul anilor biserica baptistă din Zărand a fost slujită de pastorii Ioan Fracaș, Gheorghe Olteanu, Samuel Borlea, Gheorghe Cociș, Mihai Chiu, Marțian Cocian, Stancu Dragomir, Ioan Popovici, Teo Baltă, Gheorghe Panda și Vali Julean, originar din Curtici.

Biserica Penticostală

În 1930 câțiva credincioși din Zărand s-au desprins de biserica baptistă și s-au adunat separat într-o casă (la *Căzmănaș*), aderând la credința penticostală. Când numărul credincioșilor a sporit, au cumpărat un teren pe care au zidit în 1955-1956 localul bisericii, pe care l-au folosit până în anul 1999, an în care, cu ajutorul unor frați plecați în SUA, au construit actuala clădire a bisericii, în fața Primăriei Zărand. Biserica a fost inaugurată în anul 2000. În timp, biserica a crescut numeric și datorită numărului mare de copii care se nășteau în familiile penticostale. Mai multe familii penticostale au emigrat în Statele Unite: Cladovan, Trif, Tomuța.

Prima biserică penticostală la Cintei s-a construit între anii 1955-1956, iar în 11 iunie 2000 s-a inaugurat actualul lăcaș al bisericii.

Învățământul

Zărand

Contractul pentru școala confesională ortodoxă a fost aprobat în 1789. În 1811 cursurile școlare erau frecventate de 14 copii, iar în 1822 de 28 copii dintr-un total de 106 copii de vârstă școlară. În anul școlar 1841-1842 erau înscriși la școală 20 de copii din sat, iar localul școlii era în stare

bună. În anul 1852 cursurile au fost frecventate de 48 de elevi, iar în anul 1864 frecventau cursurile doar 67 de elevi din 230 de copii înscrişi.

Şcoala actuală a fost construită la sfârşitul anilor ’60 ai secolului al XX-lea. În anul 1895 s-a înfiinţat Şcoala Elementară de Stat. În anul şcolar 1909-1910 şcoala avea înscrişi 108 elevi, din care 89 erau români, 16 maghiari şi 3 germani.

Cintei

În anul 1755 a luat fiinţă la Cintei şcoala confesională, una din primele 15 astfel de şcoli româneşti din Comitatul Arad. Şcoala funcţiona într-o casă închiriată, acoperită cu paie. În 1820 exista o şcoală nou construită. În anul şcolar 1779 au frecventat şcoala între 30-40 de elevi, iar în anul 1811 au fost înregistraţi 21 de elevi. Din diferite documente ale timpurilor de atunci rezultă următoarea statistică referitoare la numărul de elevi pe ani şcolari: 1842-1843 - 25 de elevi, 1852 - 40, 1868 - 23, 1873 - 60 (55 de băieţi şi 5 fete), 1880-1881 - 69, 1904-1905 - 89 (40 de băieţi şi 49 de fete; 70 dintre ei au fost prezenţi la examenul de absolvire a şcolii). În 1929 s-a construit o clădire de şcoală nouă, din cărămidă, cu 5 săli de clasă.

Grădiniţa de copii de la Cintei a fost deschisă în 1951.

Între 1969-1971 s-a construit o şcoală nouă, cu 4 săli de clasă şi un laborator.

În anul şcolar 1997-1998 au fost înscrişi la cursuri şcolare şi grădiniţă 131 de elevi şi copii de vârstă preşcolară.

Datele colectate la recensământul din 1910 arată că în acel moment proporţia de alfabetizare a populaţiei era de 28,91% în satul Cintei şi de 23,16% în satul Zărand.

Personalităţi

Ioane Budai - notar în Zărand, ales în anii ’80 ai secolului al XIX-lea în comitetul de conducere al Partidului Naţional Român din Transilvania.

Ioan Iancu (1825-1907) - preot paroh în Cintei, militant naţionalist.

Cornel Iancu (n. 30 mai 1876) - avocat, apărător al ţăranilor răsculaţi de la Şepreuş, membru în Consiliul Naţional al Partidului Naţional Român, delegat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia de pe 1 Decembrie 1918, membru în Sfatul Ţării, deputat în Parlamentul României.

Staubesand Cristian (n. 4 aug 1878, Zărand) - avocat, dr. în ştiinţe juridice.

Partenie Crişan (1880-1920) - poet ţăran şi inventator.

Ioan Jivan - preşedinte al Consiliului Naţional Român al Comunei Cintei.

Petru Şerban (1914-1941) - erou de război, căzut pe front la Odesa, pe 7 august 1941, decorat cu Ordinul Coroana României.

Gheorghe Gârbovan (n. 1947, Zărand) - inginer, jurist, prefect al Aradului între 1990-1991.

Florea Lucaci (n. 1 iunie 1950, Zărand) - doctor în filozofie, profesor universitar, conducător de doctorat în filozofie la Universitatea de Vest din Timişoara; lucrări publicate: *Creaţie si umanism*, Editura Facla, Timişoara, 1989, *Creaţie si fiinţare. Un temei în ontologia umanului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, *Propoziţii biblice. Interpretări logico-filosofice*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2005, *Avatarul ideii de absolut. De la Kant la filosofia limbajului*, Editura Universităţii Aurel Vlaicu Arad, Arad, 2002, *Fiinţa. De la Parmenides la începuturile filosofiei creştine*, Editura Universităţii Aurel Vlaicu Arad, Arad, 2006; decorat cu *Medalia Meritul pentru Învăţământ*, clasa a III-a.

Petru Lucaci - doctor în medicină, director al unei fundaţii româno-americane, conduce un orfelinat la Beiuş, Judeţul Bihor, şi desfăşoară alte numeroase activităţi caritabile.

Economie

Din cele mai vechi timpuri, ocupaţia de bază a locuitorilor celor două sate a fost agricultura, cu precădere cultivarea terenurilor. S-au mai practicat creşterea animalelor şi, într-o măsură foarte mică, pomicultura şi viticultura. Nu au lipsit din sate meşteşugarii, aceştia activând doar în funcţie de necesităţi, activitatea lor principală fiind totuşi agricultura.

În 1177 sunt menţionate morile aparţinând castrului Zărand.

Zărandul figurează pe lista dijmelor papale din 1332-1337 ca localitate subordonată târgului Pâncota.

La Zărand sunt pomenite târguri încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea; se desfăşurau în lunile februarie, iunie, august şi decembrie. Lunea era zi de piaţă.

După 1744 satul Cintei a devenit district, iar judecătoria s-a stabilit la Zărand. După 1848 s-a înființat în Zărand și un post de jandarmi.

Până în 1875 la Cintei a funcționat Pretura. Tot la Cintei s-a desfășurat în 1746 congregația comitatensă care a examinat o reclamație a episcopului ortodox.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au făcut lucrări ample de îndiguire a Crișului Alb și a Cigherului. Alte importante lucrări de îndiguire s-au făcut între anii 1863-1864 și după marile inundații din 1889-1890.

La marginea hotarelor celor două sate s-a construit între anii 1833-1840 Canalul Morilor.

După anul 1800 locuitorii satului Zărand au fost strămutați pe actuala vatră a satului.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea arhiducele Iosif de Habsburg a construit la Dohangia (în hotarul dintre Cintei și Nădab), o mare fermă agricolă, dotată cu mașini agricole moderne.

În anii 1871-1873 a fost o gravă epidemie de holeră, care a redus populația satului Cintei cu 222 de persoane. În anul 1896 a bântuit pesta porcină, care a omorât aproape toți porcii.

În vara anului 1903 secerătorii au intrat în grevă în timpul secerișului, iar în fața primăriei din Zărand s-a organizat o mare manifestație de protest.

În anul 1946 s-a înființat Cooperativa de Consum.

Cooperativele agricole de producție de tip comunist s-au înființat pe 20 octombrie 1952 în Cintei și pe 8 aprilie 1956 în Zărand.

Căminul cultural din Cintei a fost construit în 1953, an în care a fost înființat și dispensarul medical uman.

Între 1955-1956 a fost introdus curentul electric.

În anul 1968, prin Legea nr. 2/16.02.1968, Comuna Cintei a fost desființată și s-a înființat Comuna Zărand, satul Cintei trecând în componența noii unități administrativ-teritoriale.

Etnografie, folclor

Satele Cintei și Zărand aparțin zonei de câmpie a ținutului Zărand, subzona Chișineu Criș.

Portul

Toate femeile măritate din cele două sate aveau capul acoperit cu cârpă legată sub bărbie (batic). Femeile în vârstă umblau numai cu cârpe negre. La Cintei femeile îmbrăcau mai multe *poale* și mai multe *sumne* (rochii). Sumanele femeilor erau ornamentate cu postav roșu și albastru. În picioare purtau papuci cu tureac.

Bărbații în vârstă purtau plete, iar cei mai tineri purtau părul tuns scurt. Vara purtau izmene, cămăși scurte trecute peste izmene și își acopereau capul cu *cloape* (pălării) din postav sau paie. Cămășile erau ornate cu motive geometrice cusute pe piept. Iarna purtau *cioareci* (pantalon țărănesc gros, din lână), îmbrăcau sau cojoc, sau pieptar și suman, și încălțau opinci.

Jocurile specifice celor două sate erau *Piperu'* și *Piparca* (piparcă = ardei). O suită completă de dans popular era formată din succesiunea de jocuri *Rarul*, *Ghesul* și *Pe loc*.

Un obicei specific era *punerea fetei în joc* - intrarea fetei în hora de fete mari și de feciori a satului. Evenimentul se petrecea după ce fata respectivă împlinea vârsta la care absolvea școala gimnazială sau, dacă nu frecventa cursurile, vârsta la care ar fi trebuit să o absolve (15-16 ani), și avea o semnificație deosebită: schimbarea statutului de adolescentă cu acela de adultă (cam cum se schimba statutul băiatului din flăcău în bărbat la plecarea *în cătănie*). La un an după punerea în joc, fetele *se dezveleau* și își făceau o pieptănătură specifică, semn că puteau fi cerute în căsătorie (căsătoria la 16-17 ani era frecventă).

Monumente

- monumentele eroilor din Primul Război Mondial și din Al Doilea Război Mondial.

Turism

Potențialul turistic al celor două sate ale comunei este redus, singura posibilă atracție fiind ruinele Cetății Zărandului. Pasionații de pescuit pot practica pescuitul în râurile Cigher și Crișul Alb, iar pentru vânători se pot organiza partide de vânătoare pe fondurile de vânătoare cărora le este arondată comuna.

Bibliografie

Ban, Livius, *Comună între oppidum şi sat, centrul pământului natal*, Editura Carmel Print&Design, Arad, 2019.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zărand în timpul Arpadienilor*, în Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări (coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie), vol. III, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011.

Colta, Elena Rodica, *Portul popular din judeţul Arad*, Editura Etnologică, Bucureşti 2014.

Cosma, Călin, *Fortificaţii din secolele X-XI din vestul şi nord-vestul României*. *Consideraţii privind stadiul actual al cercetărilor*, în Acta Musei Porolissensis, XXIII, vol. I, Zalău, 2000.

Lucaci, Florica, *Monografia localităţii Zărand*, lucrare dactilografiată, 1982.

Lucaci, Florin, *M-am născut în Zărand*, Arad, 2019.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din anul 1921*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2014.

Nistor, Viorel, *Folclor coregrafic*, vol. I, Editura Muzicală, Bucureşti 1991.

****Recensământul general al populaţiei*, rezultate la 31 decembrie 1930.

***Recensămintele populaţiei - pe pagini web care apar pe internet.

Roz, Alexandru, *Consiliul Naţional Român Central şi Gărzile Naţionale Române din Arad*, *1918. Acte şi documente*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993.

Tomole, Ioan, *Românii din Crişana, Sălaj şi Sătmar în luptele naţional-electorale de la începutul secolului al XX-lea*, Editura Gutinul, Baia Mare,1999.

Tuleu, Ioan Valeriu, *Cintei, satul dintre bălţi*, Editura Viaţa Arădeană, 2008.

Tuleu, Ioan Valeriu, *Seleuş: nouă secole de istorie*, Editura Mirador, Arad, 2018.

COMUNA ZERIND

drd. Florin Coita

Stema Comunei Zerind

Descriere

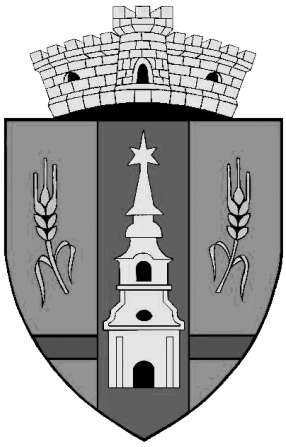

Stema Comunei Zerind se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, despicat în trei câmpuri, cele două de pe flancuri colorate în verde, iar cel din centru colorat în roșu. În fiecare câmp verde se află un spic de grâu în partea de sus și un brâu albastru în partea de jos. În câmpul roșu se află o biserică de argint, văzută din față, cu turlă ascuțită, terminată cu o stea. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint, cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor

Biserica reprezintă credința seculară a locuitorilor. Spicele de grâu ocupația de bază a majorității locuitorilor de-a lungul vremii: agricultura. Brâurile albastre simbolizează faptul că localitatea este așezată între Crișul Alb și Crișul Negru. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică rangul de comună al unității administrativ-teritoriale.

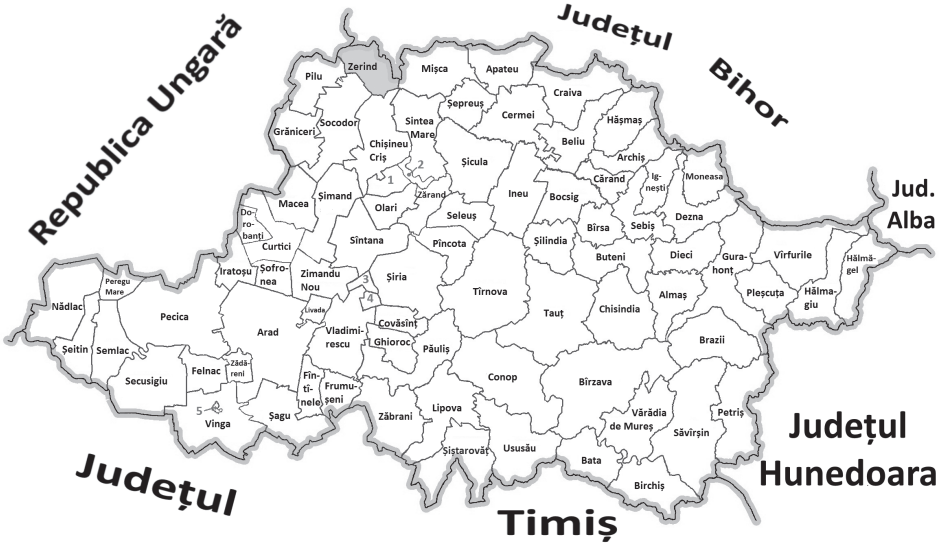

Denumiri

Zerind: *Zerend* la 1169 și 1326, (sacerdos de villa) *Zelend* la 1332-1337 și 1483, (Nic. sac. de) *Sylend* la 1334, (Nic. sac. de v.) *Zilent* la 1335, *Selend* la 1337, *Zerend* la 1395, *Nagy Zelend* la 1512, *Nagyzerinde* la 1567-1579 (într-un defter - registru turcesc de dări fiscale și alte biruri), *Nagyzerind* la 1733, *ZeréND*, *NagyseléND*, *Nagyzerind* și *Zerind* la 1808 (în documentele cartografului Jan Lipszky), *Nagy-Zerind* la 1839, 1851, 1858, 1863, 1891 și 1893, *Nagyzerind* la 1900, *NagyzeréND* + *Ősipuszta* la 1913, *Zerindul mare* la 1921 (în Dicţionar 1921), *Zerind* la 1925 (în Legea 95/1925).

Iermata Neagră: *Garmad* la 1241, 1332-1337, *Fekete-Gyarmat* la 1715, 1873, 1839, 1858 şi 1893, *Gyarmath* la 1722, *Feketegyarmath* la 1808 (în documentele cartografului Jan Lipszky), *Feketegyarmat* la 1863, *Feketegyarmat* + Bedőszeg la 1877, *Fekete-Gyarmat* şi *Gyarmat-Fekete* + Feset + Bedőszeg la 1882, *Fekete Gyarmat* la 1891, *Feketegyarmat* la 1910, *Feketegyarmat* + Bedőszeg + Feset + Makkos la 1913, *Iermata neagră* şi *Feketegyarmat* la 1921 (în Dicţionar 1921), *Iermata-Neagră* la 1932 (în Legea 95/1925), *Iermata Neagră* la 1956.

Repere geografice

46°36′46″ N, 21°29′47″ E; altitudine: 89 m; suprafață: 61,39 km^2 (6.139 ha, din care 249 ha intravilan, 5.883 ha extravilan).

Vecinătăți: Județul Bihor la nord și la est (Comuna Avram Iancu), Comuna Mișca la sud-est, Orașul Chișineu Criș la sud, Comuna Socodor la sud și vest, Comuna Pilu la vest și nord-vest, Republica Ungară la nord-vest și nord.

Scurtă prezentare

Comuna Zerind este o unitate administrativ-teritorială poziționată geografic în nord-vestul extrem al Județului Arad, la frontiera județului și a țării cu Republica Ungară, în Câmpia Crișurilor (în *Crișana*), între cursurile râurilor Crișul Alb (în sud-vestul comunei), și Crișul Negru (în nord-vestul comunei; în zonă, râul Crișul Negru este limita comunei și limita județului), și este alcătuită din satele *Zerind* (reședință comunală), și *Iermata Neagră*. Ambele sate ale comunei sunt așezate pe cursul Crișului Negru, pe partea stângă a acestui râu, vetrele satelor având contact cu albia lărgită (lunca).

Comuna are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la calea ferată, stație de tren fiind pe teritoriul aparținător satului Zerind, la aproximativ 6 km de centrul satului.

Prin satul Zerind trece drumul rutier național DN 79 Arad-Chișineu Criș-*Zerind*-Salonta-Oradea.

Satul Iermata Neagră se leagă de satul reședință comunală prin drumul comunal DC 120 Zerind-Iermata Neagră.

Satul Zerind se leagă de satul Vărșand (Comuna Pilu), prin drumul comunal DC 119 Zerind-Vărșand.

Distanțe față de orașe: Arad - 54,5 km, Chișineu Criș - 12 km, Sântana - 39 km, Curtici - 41,5 km, Ineu - 41,5 km, Pâncota - 44 km, Sebiș - km, Salonta (Județul Bihor) - 24 km, Oradea - 61,5 km, Timișoara - 108,5 km, Gyula (Ungaria) - 22,5 km, Békéscsaba (Ungaria) - 38 km.

Într-una din primele hărți ale zonei, întocmită de Zsámboky János și datând din anul 1579, întreaga zonă apare cu denumirea *Körösköz*. În limba maghiară *Körös* este substantiv propriu echivalent substantivului pro-

priu *Criş* din limba română, iar substantivul comun *köz* are aici înţelesurile *între, mijloc, miez*. Aşadar *Körösköz* ar însemna *între Crişuri*. Denumirea ar desemna într-un sens larg câmpia cuprinsă între cele trei Crişuri (Crişul Alb, Crişul Negru, Crişul Repede), şi râul Berechiu, sau în sens restrâns doar porţiunea de câmpie cuprinsă între Crişul Alb şi Crişul Negru, cu împrejurimile imediate. Este posibil şi ca denumirea aceasta să deriveze din condiţiile zonei din acele vremuri sau din vremuri mai îndepărtate: păduri întinse, câmpie vastă cu iarbă din abundenţă, cu mlaştini, păpurişuri, trestii şi ţânţari etc., cu mici sătulețe cu case acoperite cu trestie şi predispuse la distrugere uşoară prin inundaţii, incendii, prădăciuni şi devastări practicate fie de tătari, fie de turci, fie de transilvăneni (depinzând de puterea care stăpânea locurile în momentul făptuirii).

Istoric

Prima atestare documentară: *Zerind* la 1169 (sub forma *Zerend*), Iermata Neagră la 1241 (sub forma *Garmad*).

Singurele descoperiri arheologice cunoscute pe teritoriul comunei sunt localizate pe raza satului Iermata Neagră şi constau în câteva mărgele din chihlimbar şi sticlă, databile în secolele III-IV d.Hr., care provin dintr-un mormânt probabil sarmatic.

Aşezarea *Iermata Neagră* apare în istorisirea călugărului Rogerius despre dezastrul provocat de invazia tătară din 1241, Rogerius relatând faptele de vitejie ale voievodului *Gerot* care domnea peste aceste locuri. Sub conducerea acestui voievod localnicii au participat la apărarea „*... insulei Nădab*".

În secolul al XIV-lea registrele papale consemnează un *sacerdos de villa Garmad* şi pe preoţii parohi *Nicolae* şi *Ilie*, plătitori de dijme cuprinse între 5 şi 12 groşi. Următoarele informaţii provin din secolul al XV-lea (1447), când Iermata Neagră aparţinea domeniului Doczi şi dispunea de moară de apă. În 1525 satul făcea parte din domeniul Cetăţii Şiria.

La anii 1483-1486 satul Zerind apare ca fiind în proprietatea familiei Telegdy. La mijlocul secolului al XVI-lea satul a trecut sub ocupaţie turcească. În 1552 sunt consemnate la Nagy Zerend 11 sesii iobăgeşti pe domeniul familiei Kaczkffy. Şapte ani mai târziu, în 1559, sunt consemnate 42 de familii de iobagi, împărţite între mai mulţi proprietari; sunt menţionate familiile Buda, Szokoly, Kutassy, Foldessy, Nagy. În 1561, în

Zerind aveau proprietăți 9 nobili. În 1567 s-au consemnat 720 de oi, foarte mulți porci, stupi de albine, fânețele familiei Szokoly Gyorgy și livada lui Ioan Buda, astfel că satul plătea un tribut de 17.753 acce turcești. Înainte de 1579 Zerind aparținea lui Artandy Kelemen, ulterior lui Hagymas Kristof, iar în 1580 a trecut în proprietatea lui Bocskay Istvan. În același an membrii familiei Abrahamfi și-au disputat drepturile asupra proprietăților de la Zerind.

Odată cu instaurarea stăpânirii austriece la nord de Mureș, pecetluită prin pacea de la Carlovițdin 1699, Zerind și Iermata Neagră au intrat sub administrație cameralăhabsburgică. Interesată de extinderea terenului agricol, administrația imperială a dispus și realizat defrișări ample de păduri și desecări de mlaștini.

În perioada 1732-1740 cele două așezări au făcut parte din domeniul Mutina al ducelui Rinaldo de Modena, după care au intrat din nou în stăpânirea erariului. Arhiducele Iosif de Habsburg a cumpărat în 1818 satul Zerind, iar în 1822 satul Iermata Neagră. Ulterior ambele sate au devenit părți ale domeniului Chișineu Criș, pierzându-și treptat importanța de odinioară.

Prin robotă iobăgească a fost îndiguită albia majoră a Crișului Negru. Deși îndiguirile au fost amplificate în decursul timpului, inundațiile au continuat să afecteze gospodăriile oamenilor și terenurile agricole. Abia sub regimul comunist, după inundațiile catastrofale din primăvara anului 1970, digurile de pe malurile Crișului Negru au fost betonate în dreptul localităților, reducându-se considerabil riscurile la inundații.

După reforma agrară din anul din 1921 au fost colonizate în locul numit *Feșet* câteva zeci de familii de români, însă o inundație din anul 1960 a distrus așezarea, locuitorii mutându-se la Sântana.

Monumente istorice

- biserica din Iermata Neagră a cultului reformat.

Evoluţie demografică

Zerind: 1552 - 42 de familii de iobagi; 1567 - 46 de familii; 1579 - 43; 1720 - 42; 1749 - 48; 1771 - 89 de iobagi, 19 jeleri cu casă și 10 jeleri fără casă; 1828 - 118 iobagi cu sesii, 135 jeleri cu casă, 4 jeleri fără casă,

10 slugi, 1 meseriaș; 1857 - 1.988 de locuitori; 1869 - 2.049; 1880 - 1.902; 1890 - 2.159; 1900 - 2056; 1910 - 2.632; 1922 - 2.669.

Iermata Neagră: 1567 - 41 de familii de iobagi; 1579 - 38; 1715 - 31; 1720 - 23; 1742 - 29; 1828 - 100 de iobagi, 76 de jeleri cu casă, 16 jeleri fără casă, 27 de slugi, 1 meseriaș; 1857 - 1.298 de locuitori; 1869 - 1.469; 1880 - 1.270; 1890 - 1.593; 1900 - 1.597; 1910 - 2.008; 1922 - 2.060.

Comuna Zerind: 1930 - 4.703 locuitori; 1956 - 3.833; 1966 - 3.095; 1977 - 2.181; 1992 - 1.679; 2002 - 1.466; 2011 - 1.320.

Structura populației (în anul 2011)

- *etnică*: 87,28% maghiari, 8,72% români, 1,81% rromi, 2,19% etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 79,17% reformați, 8,34% ortodocși, 4,93% romano-catolici, 1,96% baptiști, 1,06% adventiști de ziua a șaptea, 2,04% alte religii, 2,5% religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

Informații despre biserica catolică din Zerind se regăsesc într-o scrisoare a episcopului din Cenad, datată 1773. Ulterior, sub ocupație turcească, biserica a suferit distrugeri semnificative. În timp, biserica a fost preluată de credincioșii cultului reformat (calvin). Astăzi, construcția mai păstrează câteva elemente arhitecturale medievale la turn și la închiderea de vest a navei.

La Iermata Neagră, elemente ale frescei bisericii catolice s-au păstrat până la sfârșitul secolului al XIX-lea, pictura fiind realizată la sfârșitul secolului al XIV-lea de pictorul *Egidius* din Dej. Din inventarul vechi al bisericii s-au păstrat două sculpturi datate 1520-1530, reprezentându-i pe Sfântul Ștefan și pe Ioan Evanghelistul; ambele sculpturi se află depozitate în colecțiile muzeului din Oradea.

Existența unei parohii reformate (calvine) la Zerind, cu filie la Iermata Neagră, este atestată în anul 1555.

După unele surse istoriografice, la sfârșitul secolului al XIX-lea satul Iermata Neagră avea biserică ortodoxă din lemn și preot, cu parohie constituită.

În jurul anului 1866 a apărut în Iermata Neagră baptismul, iar în 1889, când numărul baptiștilor era de 28, a fost construită prima casă de rugăciune.

Şcoala

La sfârşitul secolului al XVIII-lea funcţiona la Zerind o şcoală elementară reformată care avea 240 de copii înscrişi în anul în 1875 (110 băieţi şi 130 de fete).

În 1910 s-a deschis şi o şcoală pentru orfani.

În 1970 şcoala s-a mutat într-o clădire nouă. O perioadă, sub regimul comunist, învăţământul general obligatoriu a fost de zece clase.

În prezent sunt şcolarizaţi aproximativ 100 de copii.

O unitate de învăţământ primar funcţionează şi la Iermata Neagră.

Personalităţi

- *Tabajdi Károly*, preşedinte al Asociaţiei Kölcsey, fost prefect al Judeţului Arad;

- *Csanádi János*, profesor;

- *Olosz Lajos* (n. 1891, Adea, Comuna Sintea Mare - m. 1977, Târgu Mureş) - avocat, poet; a întemeiat la Zerind şi a condus Cercul Literar (care astăzi îi poartă numele), unul dintre puţinele astfel de fenomene în lumea rurală.

Pe parcursul secolului al XX-lea s-au ridicat din Comuna Zerind numeroşi intelectuali - medici, jurişti, ingineri, cadre didactice.

Economie

Ocupaţia principală a locuitorilor a rămas, peste veacuri, agricultura - cultivarea pământului şi creşterea animalelor. Nu au lipsit din peisajul economic meşteşugarii, dar ponderea lor a fost neînsemnată.

La conscripţia generală din 1828 s-au consemnat la Zerind 917 iugăre de teren agricol exploatabil, din care 393 de iugăre erau fânaţe. Şeptelul se compunea din 148 de boi, 1.543 de vaci, 53 de cornute tinere, 214 cai şi 14 scroafe de reproducţie.

La aceeaşi conscripţie, la Iermata Neagră suprafaţa urbarială era de 659 de iugăre teren arabil şi 325 de iugăre fânaţe. Animalele crescute în gospodării însumau 300 de boi, 186 de vaci, 194 bovine tineret, 79 de cai, 72 de oi şi 63 de scroafe.

De-a lungul timpului s-au cultivat grâu, porumb, furaje pentru animale, sfeclă de zahăr, sorg și plante medicinale, legume în solarii.

Odinioară satul Zerind era renumit pentru gâștele îndopate, iar satul Iermata Neagră pentru culturile de lubeniță (pepene verde).

Zerind a fost printre primele localități din țară în care, după 1990, s-au înființat asociații agricole private.

Dintre ocupațiile tradiționale mai trebuie amintite confecționarea măturilor, împletitul nuielelor, presatul uleiului.

Cultură, folclor, tradiţii, obiceiuri

Comuna Zerind și-a câștigat în timp un loc aparte în peisajul cultural arădean și național prin inițiative originale. În anul 1949, doi oameni cu inițiativă, Adam Engelhardt și Iosif Burdan, au fost deschis în satul Zerind un cinematograf privat. Două decenii mai târziu, în 1969, poetul Olosz Lajos, originar satul Adea, Comuna Sintea Mare, dar stabilit la Chișineu Criș, a înființat la Zerind un cerc literar care astăzi îi poartă numele. După ați cinci ani, în 1974, au fost puse bazele primei pinacoteci rurale din România, astfel că astăzi comuna dispune de o expoziție permanentă de artă plastică, reamenajată în 2004, cu un patrimoniu de peste 120 de lucrări, semnate de 80 de artiști. O parte din acestea sunt rezultatul taberelor de creație organizate între anii 1975-1977 și reluate din 2003.

Viața culturală locală este animată și de formațiile de teatru, de dans popular (*Ansamblul Ibolya*), de fluieraşi, de țitere și de *Corul Rozmaring*, toate susținute de *Asociația Pro Zerind*.

Până spre mijlocul secolului al XX-lea a fost cultivată tradiția *torcătoarei* (*țuhare*). În zilele noastre continuă următoarele tradiții: Fărșangul, Udatul de Paști, Pomul de mai, Ridicatul la poarta fetei, Colindatul (la Crăciun).

Sediul Primăriei, complet renovat, are și funcțiune de centru cultural. Potrivit tradiției, aici, la primărie, era ultima stație de poștalion pe teritoriul arădean în drumul de la Arad spre Oradea sau prima stație arădeană din direcția Oradea-Arad.

Turism

În comună există un potențial semnificativ dar neexploatat: zăcămintele subterane de ape geotermale.

Pe Crișul Negru se poate practica pescuitul și se poate naviga cu canoea sau caiacul.

Se pot organiza vânători pe fondul de vânătoare.

Bibliografie

***De-a lungul frontierei. La aniversarea a 10 ani de colaborare între localitățile de frontieră ale județelor Arad și Bekes*, Judeţul Arad, 2005.

Toduţa Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localităţile Judeţului Arad*, Arad, 1972.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918),* Cluj Napoca, 2006.

Comuna Zimandu Nou

Ioan Tuleu

Denumiri

Zimandu Nou: *Zimándújfalu* (în limba maghiară), *Neusimand* (în limba germană); *Zimand* la 1743 și 1746, (praedium) *Zimánd* la 1808 (în documentele cartografului Jan Lipszky), *Ujfalu-Zimánd*, *Zimándujfalu* la 1863, *Zimánd-Ujfalu* la 1873, 1877, 1882, 1891 și 1893, *Zimándújfalu + Újpuszta* la 1913, *Zimandul nou* și *Zimandujfalu* la 1921 (în Dicţionar 1921), *Zimandul-Nou* la 1925 (în Legea 95/1925) și 1932, 1941, *Zimandul Nou* la 1950 (în Legea 5/1950), *Zimandu Nou* la 1956 și ulterior.

Zimandcuz: *Zimándköz* (în limba maghiară), *Bánkút-Zimánd* (în limba germană); *Zimánd* la 1743, 1851 și 1858, (praedium) *Zimánd* la 1808 (în documentele cartografului Jan Lipszky), *Bánkut-Zimánd* la 1863, *Zimándköz* și *Zimánd-Bánkut + Zimánd puszta* la 1882, *Zimándköz* la 1893 și 1913, *Zimandul vechiu* și *Zimándköz* la 1921 (în Dicţionar 1921), *Zi-*

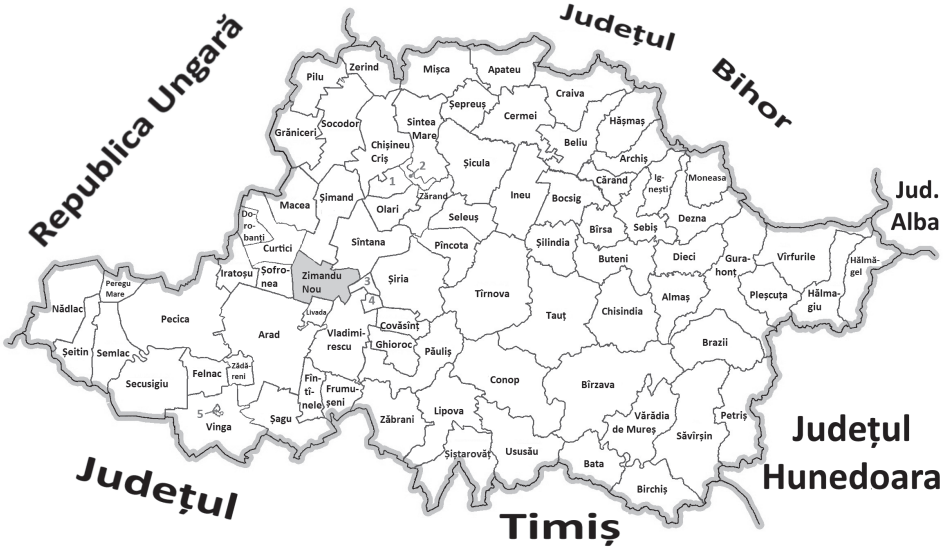

mand Cuz la 1925 (în Legea 95/1925), *Zimandcuz* la 1932, 1956 și ulterior.

Andrei Șaguna: *Zimándtelep* (în limba maghiară); *Andrei Şaguna* la 1925 (în Legea 95/1925), și 1950 (în Legea 5/1950).

Repere geografice

46°15′48″ N, 21°25′56″ E; altitudine: 111 m; suprafață: 74,3 km^2 (7.430 ha, din care 360 ha intravilan, 7.070 ha extravilan).

Vecinătăți: Comuna Păuliș la est*, Comuna Vladimirescu la sud-est și sud, Comuna Livada și Municipiul Arad la sud, Comuna Șofronea la sud-vest și vest, Orașul Curtici la vest și nord-vest, Comuna Șimand la nord, Orașul Sântana la nord și nord-est.

* Învecinarea este aberație, întrucât a apărut prin încălcarea Legii nr. 2/16.02.1968 de împărțire administrativ-teritorială a țării; situația nu este singulară în Județul Arad; a se vedea vol. I al acestei lucrări, pp. 46-47.

Scurtă prezentare

Numele corect al localității și al comunei, în conformitate cu Legea nr. 2/16.02.1968, este *Zimandu* (...), fără articolul hotărât „*l*” la sfârșitul substantivului propriu.

Comuna Zimandu Nou este o unitate administrativ-teritorială în componența Județului Arad poziționată geografic în vestul județului, în Câmpia Aradului, aproximativ în centrul acestei câmpii (ușor spre nord), la nord - nord-est de Municipiul Arad, pe partea dreaptă a râului Mureș (în *Crișana*), și este alcătuită din satele *Zimandu Nou* (reședință comunală), *Zimandcuz* și *Andrei Șaguna*. În componența comunei este cuprinsă și colonia *Utviniș*, care are în prezent aproximativ 70 de locuitori, însă nu este o așezare umană propriu-zisă, cu vatră de sat, ci o colonie de locuințe destinate muncitorilor care lucrau la vechea Întreprindere Agricolă de Stat de pe vremea comunismului, parte a acelei întreprinderi. Întreprinderea a fost privatizată prin vânzare, iar noul proprietar a păstrat colonia de locuințe pentru a fi folosită de angajații săi. Trebuie remarcat că pentru a înlesni viețile muncitorilor de la IAS, comuniștii au creat pe linia de cale ferată Arad-Sântana, în apropierea coloniei, o stație de tren (haltă), numită *Utviniș*, haltă care funcționează și astăzi.

Comuna nu are stemă oficială aprobată de Guvernul României.

Comuna este conectată la rețeaua feroviară de transporturi și are 3

stații de tren: halta Utvinișu Nou, halta Utviniș (aproape de colonia Utviniș), și gara Zimandu Nou.

Prin satele Zimandcuz, Zimandu Nou și Andrei Șaguna trece drumul rutier național DN 79 Arad-*Zimandcuz-Zimandu Nou-Andrei Șaguna*-Chișineu Criș-Salonta-Oradea.

În satul Zimandu Nou, din DN 79 se desprinde spre nord-est drumul rutier județean DJ 791 *Zimandu Nou* (ieșire din DN 79)-Sântana-Olari-Sintea Mică-(inserție în DJ 792).

Pe teritoriul comunei există un singur drum comunal: DC 108 ieșire din DJ 709C-Sânpaul-Șofronea-*colonia Utviniș-Zimandcuz*.

Istoric

Prima atestare documentară (în ordine cronologică): *Zimandu Nou* la 1743, *Zimandcuz* la 1852 (întemeiere prin colonizare), *Andrei Șaguna* la 1924 (întemeiere prin colonizare).

Numeroase descoperiri arheologice atestă prezența elementelor specifice *Culturii Otomani* în aria cuprinsă între Mureşul inferior - Munţii Apuseni - Tisa inferioară, inclusiv la Zimandu Nou, și confirmă existența de aşezări stabile, uneori de lungă durată, şi practicarea agriculturii şi a creşterii animalelor.

La Zimandu Nou s-au descoperit depozite de obiecte lucrate din bronz (unelte, arme, piese de harnaşament, podoabe).

La est de halta CFR Utviniș, pe locul numit *Pusta Salay*, au fost culese fragmente de obiecte din ceramică cenuşie lucrată la roată şi o mărgea de calcedoniu, toate datând din secolele III-IV d.Hr.

Pe teritoriul comunei s-au descoperit o necropolă de incineraţie din epoca bronzului timpuriu (*Cultura Mako-Kosihy-Caka*), și un depozit de bronzuri compus din trei celturi*, un fragment de seceră, două fragmente dintr-o altă seceră, cinci nasturi, o verigă, două plăci fragmentate ornamentate, un pandantiv semilunar şi un fragment de turtă de bronz. Depozitul se încadrează în grupa *Cincu-Suseni - perioada Hallstatt* (ultima perioadă a Epocii Bronzului și prima perioadă a Epocii Fierului; intervalul de timp dintre anii 1200-500 î.Hr.).

* celtúră - obiect din fier produs de celți (unealtă, armă, podoabă).

Din descoperiri vechi, făcute în cariera de nisip de lângă gară, pro-

vin cercei şi catarame, toate obiectele fiind de origine sarmatică. În 1955 şi în 1962 au fost descoperite aici 5 morminte sarmatice de înhumaţie datând din secolele III-IV d.Hr., în care s-au găsit un colier cu mărgele din sticlă şi pastă ceramică, 5 vase de ceramică cenuşie lucrate la roată, o fusaiolă, 2 cercei, o fibulă de bronz şi o lance din fier fragmentară. În acelaşi loc au apărut şi fragmente ceramice din secolele XI-XII, ornamentate cu unghia şi cu rotiţa.

Lângă şoseaua Arad-Oradea au fost culese fragmente ceramice cenuşii lucrate la roată, datate în secolele III-IV. d.Hr.

La cetatea de pământ (*Földvár*), într-o carieră de pietriş, se află un cimitir de la începutul epocii feudale (secolul al XI-lea), datat prin două monede găsite aici, aparţinând perioadelor în care au fost regi Béla I şi Ladislau I. Inventarul funerar cuprinde obiecte caracteristice acestei epoci: brăţări, inele, pandantive, coliere, mărgele şi o cruciuliţă.

La nord de comună se află o movilă cu diametrul de 10 m şi înălţimea de 4 m și care, după Márki Sándor, este o aşezare din epoca străveche.

Între anii 1471-1479 Utviniș a aparținut domeniului Szeri Posa, în 1483 și 1490 Ewtwenblaka (Utviniș) familiilor Podmaniczki şi Horvath. În anii 1518, 1519 sunt pomenite domeniile Ujhelyi, Pappffy, Magocsy, Zay iar în 1553, sub denumirea de Etwenablaku, Ewthwenablak, Utviniș avea 17 sesii iobăgeşti în posesia familiilor Glezsan, Klary, Lajos, Mágocsy, Mandl, Paksy, Ujláky, Záy. Pentru aproape 3 decenii, între 1747 şi 1775, pusta Zimand a fost în proprietatea baronului Bohus, după care aceasta a cedat-o oraşului cameral Arad în schimbul localităților Șiria și Galșa.

Localitățile Zimandu Nou și Zimandcuz au fost recolonizate după mijlocul anilor 1850 cu oameni liberi, împroprietăriți cu proprietăți concesionate de stat.

Satul Andrei Şaguna a fost întemeiat prin colonizare în anul 1924, la nord de satul Zimandu Nou, foarte aproape de vatra acestui sat, astfel că în timp vetrele celor două sate s-au unit într-o vatră compactă, satele rămânând totuși separate ca toponimice. Între 1842 și 1852 satele Zimandu Nou și Zimandcuz au fost colonizate cu populație maghiară cultivatoare de tutun, adusă de la Lipova, din pusta Szent Tamás, respectiv din comitatele Nógrád și Heves.

Actualele localităţile Zimandcuz, Zimandu Nou şi Andrei Şaguna nu datează de multă vreme. Trebuie spus totuși că în vetrele acestor sate

au existat cu veacuri în urmă aşezări omeneşti care au fost distruse fie de otomani, fie de habsburgi.

Satul Zimandcuz de azi a luat fiinţă în anul 1853. În acel an, 92 de familii maghiare romano-catolice au venit din pusta Bánkút, Județul Cenad, și s-au stabilit pe actuala vatră a satului. Aşezarea a primit denumirea de *Zimandköz* (*între Zimanduri*). Din unele surse reiese că locuitorii ar fi venit din pusta Csernovics Ujfalu, aflată în zona Curtici, la 15-20 km de graniţă.

Satul Zimandu Nou s-a înfiinţat tot la mijlocul secolului trecut (1842-1852), prin colonizarea unor familii de maghiari din Lipova și din nordul și centrul Ungariei (Județele Nógrád și Heves).

În anii colonizărilor celor două sate Zimand, Utviniș era o minusculă aşezare de muncitori pe domeniul grofului Zelenski. Pe 22 iunie 1905, soţia grofului, o militantă activă pentru drepturile femeilor, a adresat femeilor un apel entuziast în care afirma că fiecare femeie este datoare să acționeze, alături de bărbatul său, pentru „*... succesul luptei noastre. Femeile sunt mult mai crunt exploatate în acest monstruos sistem social în comparație cu bărbații, deci le revine o dublă datorie de a lupta*”.

La 1 mai 1891 la Zimandcuz au avut loc adunări în care s-au rostit cuvântări şi s-au distribuit manifeste și tipărituri socialiste. Tot în 1891 s-au constituit organizaţii social-democrate la Zimandcuz şi Zimandu Nou.

În 1892, la Zimandcuz şi Zimandu Nou funcţionau cercuri socialiste. Memorabilă rămâne demonstraţia desfăşurată pe strada principală din Zimandcuz, la 1 mai 1892, când 300 de muncitori sosiţi aici au mobilizat sărăcimea acestor sate în vederea unui miting impozant. Mulţimea a dat dovadă de o mare energie, astfel că autorităţile au fost nevoite să facă apel la intervenţia armatei.

La începutul lui noiembrie 1918 a fost atacat conacul contelui Zelenski de la Utviniş. Pe această moşie, care avea peste 100 de angajaţi permanenţi, s-au petrecut mişcări țărănești și în anul 1919.

Reforma agrară din anul 1921 a dus și la împroprietărirea coloniștilor unguri.

În anul 1924 s-a stabilit în zonă, în nordul satului Zimandu Nou, o masivă populație românească, întemeindu-se astfel satul Andrei Șaguna.

Evoluția demografică

1880 - 1.523 de locuitori; 1890 - 1.743; 1900 - 1.906; 1910 - 2.075; 1920 - 2.394; 1930 - 3.103; 1941 - 3.153; 1956 - 3.502; 1966 - 4.478; 1977 - 4.927; 1992 - 4.561; 2002 - 4.489 (2.532 români, 1.891 maghiari, 35 rromi, 18 germani, 6 ucraineni, 4 cu etnie necunoscută sau nedeclarată); 2011 - 4.657.

Structura populației (în 2011)

- *etnică*: 60,25% români, 33,04% maghiari, 1,84% romi, 0,45% altă etnii, 4,42% cu etnie necunoscută sau nedeclarată.

- *confesională*: 50,61% ortodocşi, 33,64% romano-catolici, 3,43% baptişti, 2,29% reformați, 2,14% penticostali, 1,88% martorii lui Iehova, 1,59% alte religii, 4,42% religie necunoscută sau nedeclarată.

Biserica

La locul numit *Cetatea de pământ* de pe teritoriul satului Zimandu Nou s-a descoperit un cimitir din secolul al XI-lea; fie şi numai teoretic, acolo ar fi putut exista o biserică sau o capelă.

În Evul Mediu teritoriul adiacent Aradului, deci şi zona actualei Comuna Zimandu Nou, a aparținut periodic episcopiilor romano-catolice de Oradea, de Agria, de Cenad şi de Transilvania. În jurisdicția canonică romano-catolică, zona a aparţinut de Arhidiaconatul Catolic Arad. Numărul bisericilor, construcții remarcabile prin dimensiuni şi decoraţii, a fost constant în favoarea celor catolice. Conform hărţilor vechi, exista câte o biserică în localităţile *Ethwenablaka* şi *Vasegyháza*, astăzi dispărute. Biserica de la Veresegháza apare menţionată documentar în anul 1403. Prima biserică catolică de după colonizare a fost construită în 1875, în stil baroc, iar în anul 1908 a fost construită actuala biserică, în stil neogotic, cu hramul *Sfântul Nume al Sfintei Fecioare Maria*.

În anul 1993 s-a început construirea unei biserici greco-ortodoxe la Zimandcuz,.

Parohia Ortodoxă Andrei Șaguna s-a înființat la foarte scurt timp după întemeierea satului prin colonizare, la început slujbele oficiindu-se într-o capelă. Între 1937 și 1942 s-a construit actuala biserică de cărămidă,

cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*, târnosită în anul 1954 de episcopul Andrei Magieru al Aradului.

Școala

În anul 1854 s-a deschis la Zimandu Nou școala mixtă confesională romano-catolică. În anul școlar 1877-1878 instituția avea înscriși 69 de elevi.

Școala romano-catolică din Zimandcuz s-a înființat în 1864 și avea 69 de elevi înscriși în anul școlar 1877-1878.

Școala de stat maghiară din Zimandu Nou s-a înființat în 1901 și avea 155 de elevi înscriși în anul școlar 1909-1910.

Școala de stat din Zimandcuz s-a înființat în 1904; în anul școlar 1919-1910 avea înscriși 150 de elevi.

Școala de stat românească din Andrei Șaguna s-a înființat după colonizarea din 1924, iar clădirea școlii s-a construit în 1927.

Grădinița de copii din Zimand funcționează începând din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.

În anul 2016, în Comuna Zimandu Nou existau 4 grădinițe, 1 școală cu clasele 0-8, cu predare în limba maghiară (la Zimandu Nou), care funcționează în clădirea construită în secolul al XIX-lea, și o școală cu clasele 0-8 în limba română (la Andrei Șaguna), care funcționează în clădirea construită în 1927 și mărită după Al Doilea Război Mondial.

Personalități

Roman Codreanu (n. 1952 - d. 2001) - sportiv, luptător în stilul de luptă *greco-romane*, medaliat cu bronz la Jocurile Olimpice de la Montreal din 1976.

Pavel Pantea (n. 1948) - profesor universitar, cercetător la Institutul de Fizică Atomică din București.

Economie

Economia satelor care compun Comuna Zimandu Nou s-a bazat dintotdeauna pe agricultură, pe creșterea animalelor (cu precădere a oilor), și

pe apicultură (stupărit) într-o oarecare măsură. În trecut comuna a avut o anumită faimă și datorită morăritului.

În anul 1853 au fost înființate coloniile oficiale prin dizolvarea diferitelor colonii particulare. Populațiile respectivelor colonii erau alcătuite exclusiv din etnici maghiari care se ocupau de cultivarea tutunului. În aceste condiții, în colonia Utviniș a fost construit în jurul anului 1903 castelul din Utviniș, în stil secesion, clădire care există și astăzi.

În cel de-al treilea deceniu al secolului al XX-lea (anii 1920-1930), cultivarea tutunului era practicată intens la Zimandu Nou și Zimandcuz, la Zimandu Nou fiind principala ocupație a locuitorilor. De fapt, cultivarea tutunului a continuat neîntrerupt și la nivele de mare performanță economică până după căderea comunismului în decembrie 1989, apoi a decăzut progresiv, până la dispariție.

După Al Doilea Război Mondial a luat ființă Întreprinderea Agricolă de Stat Utviniș, cu sediul în Castelul Zelensky. Gospodăria Agricolă Colectivă Zimandu Nou s-a înființat în data de 25 septembrie 1952, Gospodăria Agricolă Colectivă Andrei Șaguna s-a constituit în anul 1952, iar Gospodăria Agricolă Colectivă Zimandcuz în anul 1953 (aceasta din urmă fiind denumită GAC Iosif Rangheț); toate cele trei unități agricole cooperatiste au devenit ulterior cooperative agricole de producție (CAP), și au fost desființate după căderea comunismului, terenurile agricole fiind restituite locuitorilor.

Agricultura continuă să fie domeniul economic cel mai important. După căderea comunismului la sfârșitul anului 1989 și desființarea cooperativelor agricole, IAS Zimandu Nou, întreprindere proprietate a statului, a fost privatizată prin vânzare, astăzi fiind principala unitate economică din agricultura comunei.

Tot după căderea comunismului s-a înființat la Zimandu Nou un parc industrial în care au investit câteva importante companii străine.

În anii 2000 s-a construit rețea de apă și canalizare, stație de epurare, dispensar uman, s-a extins școala generală din Andrei Șaguna.

Obiceiuri, tradiții

Portul popular

La venirea pe aceste meleaguri, coloniștii maghiari au adus cu ei portul din sud-estul Ungariei, astfel că în trecut fetele au umblat cu părul

pieptănat peste cap, strâns la ceafă cu un șiret și împletit în două cozi terminate fiecare cu o panglică. Femeile măritate purtau *conci* pe ceafă.

Vechiul port al femeilor maghiare a fost alcătuit din *spătoi* cu mânecile prinse de gât și terminat cu *fodor*, tăiat în față și fără guler. Portul de sărbătoare a fost încă de la începutul secolului XX din mătase, pe dedesubt fetele purtau o cămașă din pânză subțire, fără mâneci, lungă până la genunchi, și jupon. Bluzele erau albe, închise la spate, aveau mâneci bufante la umeri și terminate în partea de jos cu dantelă. Pe piept purtau aplicații de dantelă și volane. Fustele erau lungi până la glezne. Femeile măritate purtau haine de culoare mai închisă, bluze acoperite de *vizicluri*, bufante la umeri și strânse în partea de jos a mânecilor. Fetele se încălțau cu ciorapi și papuci.

Bărbații purtau pe cap pălării cu boruri mici. Îmbrăcămintea bărbătească era compusă din izmene, laibăr și șorț în față. Iarna purtau pantaloni din postav, ornamentați cu găitan. De regulă, aveau mustăți mari, cu vârfurile ascuțite, după moda germană. Bătrânii umblau cu părul lung până la urechi.

Turism

Castelul Zelensky construit în stil secesion, în jurul anului 1903.

La câţiva kilometri de Zimandcuz se află teritoriul şi micuţa colonie cunoscută cu numele *Utviniș*. Aici se găseşte o pădure de 48 ha, un excelent loc de recreere. În această pădure cresc specii de arbori şi arbuşti ornamentali, dintre care menţionăm chiparosul de baltă. Pădurea adăposteşte cerbul carpatin, cocoşul de munte, fazanul şi alte specii de interes vânătoresc.

Rezervaţia naturală de platan şi alun turcesc este un obiectiv turistic important.

Așezări dispărute

Utviniș - atestat documentar în anii 1471 și 1479 ca aparținând domeniului Szeri Posa. Colonia de astăzi cu numele Utviniș nu are statut de sat, de localitate distinctă, și nu este considerată nici măcar cătun, ci este pur și simplu o grupare de locuințe ale unei societăți comerciale, destinate a adăposti proprii muncitori.

Bibliografie

Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Arad, *Îndrumător arhivistic*, vol. II. Editura Gutenberg, 2009.

***Enciclopedia României*, 2000.

Manciulea, Ştefan, *Graniţa de vest*, Editura Gutinul SRL, Baia Mare 1994.

Marinescu, Ştefan, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad,* în Ziridava, nr. XIX-XX, Arad, pp. 201-207.

Oarcea, Felicia Aneta, *Şcoala şi societatea în Comitatul Arad (1867-1918*), Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012.

Roz, Alexandru, *Consiliul Naţionl Român Central şi Gărzile Naţionale Române din Arad 1918*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993.

Rusu Adrian Andrei, Hurezan George Pascu, *Biserici medievale din judeţul Arad*, Arad, 2000.

Toacsen, Mihail, şi colaboratorii, *Meleaguri arădene*, *ghid turistic*, Arad, 1972.

Varga, E., *Statistica recensăminte după limba maternă, respectiv naţionalitate*, *jud. Arad*,1880-2002.

Vesa, Pavel, *Bisericile de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Colonii Românești înființate în județul Arad în perioada interbelică

dr. Marius Meszar

Colonia Adea

Prima atestare documentară a localităţii Adea datează din secolul al XII-lea, în cadrul donaţiei către Capitlul Arad, sub denumirea *villa Adya*. Domeniile aparţinând localităţilor Sintea şi Adea au fost vândute în anul 1822 arhiducelui Iosif de Habsburg, unul din marii proprietari funciari ai Comitatului Arad. Acesta a început o amplă acţiune de amenajare şi rentabilizare economică a domeniului său, prin crearea de sisteme de irigaţie, asanări de bălţi, aducerea de vite rasa Siementhal şi porci din rasa Mangaliţa. Domeniul feudal a fost transformat treptat într-o fermă rentabilă, după modelul occidental. A urmat apoi colonizarea unei populaţii de etnie maghiară adusă din pusta Panoniei.

După Primul Război Mondial și unirea Transilvaniei cu Regatul României, surplusul de fond funciar rezultat în urma exproprierii domeniului arhiducelui Iosif de Habsburg a determinat autorităţile responsabile cu aplicarea reformei agrare să ia în considerare posibilitatea unei colonizări. Astfel, în anul 1929 au sosit aici, în mod organizat, 43 de familii de ţărani care au primit în total 681 de iugăre şi 1.067 de stânjeni pătraţi de teren agricol din fostul domeniu. Cele 43 de familii proveneau din satele Rănuşa, Tălagiu şi Vidra (14 familii), şi din satul Semlac (29 de familii). Fiecare familie a fost împroprietărită cu loc de casă, 10 iugăre teren arabil şi 2 iugăre păşune. Coloniştii veniţi din Semlac au fost Petru Cismaş Dumitru, Siladi, Gligor Muntean, Alexandru Pascu, Teodor Pascu, Paul Stoian, Nica Galiş, Nicolae Pascu, Teodor Torsan, Paul Bozian, Ioan Flonta, Ioan Petrovici, Iosif Crăciun, Traian Honoi, Teodor Todincă, Fane Highiş, Gavril Păcurar, Teodor Babău, Nicolae Lenghel, Lazăr Crişan, Constantin Highiş, Ioan Hafici, Ioan Roman, Vasile Cismaş, Gligor Pascu, Lazăr Căluşer, Teodor Marina, Ioan Avram şi Petru Măcian.

Leuca Mircea, fiu de colonişti, spune că această colonie s-a înfiinţat relativ târziu faţă de celelalte colonii din judeţ, casele începând a fi ridicate după anul 1929, în plină criză economică. Din această cauză colonia s-a dezvoltat cu dificultate. Printre familiile de colonişti venite în Adea el enumeră drept capi de familii pe Iosif Leuca, Pavel Mager, Nicolae Herbei, Petru Marina, Petru Galiş, Floare Ceica, Arcadie Buta, Rusalim Brânda, Gheorghe Hord. Aceştia au venit din diverse zone: Arad, Vârfurile, Semlac, Vărşand, Şiclău etc. Relaţiile coloniştilor cu băştinaşii s-au derulat pe coordonate în general paşnice. Treptat, coloniştii şi-au dezvoltat gospodării agricole de întinderi mici şi mijlocii, cultivându-şi loturile primite.

Şcoala şi biserica au reprezentat două instituţii foarte importante pentru colonişti. Încă de la înfiinţarea coloniei a fost construită clădirea pentru şcoala primară, care există şi astăzi. Din clasa a V-a copiii mergeau la şcoală fie în satul adoptiv, fie în Chişineu Criş. În ceea ce priveşte biserica, coloniştii au construit o casă parohială - locuinţă pentru preot, iar în interior era amenajată o capelă pentru oficierea slujbelor. Iniţial, colonia Adea s-a constituit ca o parohie de sine stătătoare, apoi a devenit filie la Parohia Chişineu Criş II, iar mai târziu la Parohia Ţipari, aşa cum este şi astăzi. Astăzi colonia face parte din Comuna Sintea Mare, alături de satele aparţinătoare Adea şi Ţipari, şi are 20 de numere de casă, cu aproximativ 70 de membri.

Colonia Avram Iancu

Colonia Avram Iancu a fost înfiinţată lângă Comuna Cermei, pe fosta moşie a fraţilor Höllender. Aici au fost colonizaţi 42 de ţărani, fiecare primind loc de casă, 9 ha de teren arabil şi păşune. Numele coloniei a fost ales simbolic, pentru a reaminti atât coloniştilor cât şi băştinaşilor din regiunile de colonizare despre eroul românilor de la 1848-1849, Avram Iancu.

Vasiliu Negrea, nepot de colonişti, afirmă textual următoarele: „*Din cauza sărăciei de la munte oamenii au preferat să vină la câmpie. Începând din anul 1925 oamenii s-au stabilit treptat în colonia Avram Iancu. Era o zonă foarte împădurită, motiv pentru care coloniştii s-au ocupat în continuare de prelucrarea lemnului, mai ales de confecţionarea uneltelor, a ciuberelor, a căruţelor. Oamenii au venit aici din Gârda, Arieşeni, Vadu Moţilor (sate din Judeţul Alba), şi din Comuna Neagra, Judeţul Turda. Ţăranii şi-au construit propria biserică ortodoxă şi propria şcoală*”.

Oficiul Naţional al Colonizării indică numele acestor colonişti (capi de familii): Alexandru Lazea, văduva Ana Negrea, Constantin Giurgiu, Petru Lazea, Todor cu soţia, văduva Haneş, Nicolae Belei, Isaia Lazea, Vasile Avram, Petru Lazea II, Nicolae Lazea, Iosif Gligor, Iosif Lazea, Nicolae Cândea, Ioan Bâc, Gheorghe Suciu, Macavei Bortiş, văduva lui Nicolae Negrea, Ioan Haneş, Ioan Giurgiu, Nicolae Belei, Nicolae Haneş, Vasile Haneş, Ioan Cârja, Vasile Vulturar, Saveta Vulturar, Gheorghe Suciu II, Traian Pavel, Gheorghe Cândea, Irimie Lazea, Avram Giurgiu, Ioan Lazea Nicolae, Lazea II, Ioan Lazea, Gheorghe Avram, văduva lui Ilie Groza, Vasilie Miclea, Traian Gârdan, Ioan Suciu, Pavel Coşa, Iosif Giurgiu, văduva lui Iosif Matei. Colonia a fost înfiinţată ca localitate separată, rezervându-se parcele de interes obştesc pentru parohia ortodoxă (32 iugăre), pentru sesia cantorală (8 iugăre), pentru biserica ortodoxă (10 iugăre), lot zootehnic (10 iugăre), cimitir (un iugăr şi 800 stânjeni pătraţi), păşune (103 iugăre), şcoală (18 iugăre).

Colonia s-a dezvoltat treptat în perioada interbelică şi, mai ales, după Al Doilea Război Mondial. Coloniştii s-au adaptat noului cadru geografic şi economico-social, construindu-şi din resurse proprii biserică, şcoală şi cămin cultural.

Colonia Iratoşu

Pe teritoriul localităţii Iratoşu au avut loc colonizări periodice de ţărani maghiari aduşi pentru a lucra pe plantaţiile de tutun, la grădinărit, la cultivarea cerealelor etc. În anul 1857 localitatea număra 1.244 de suflete. Asemenea colonizări a făcut şi moşierul Marczibány în apropierea localităţii Iratoşu, în satele Variaşu Mare şi Variaşu Mic: au fost aduşi peste 1.000 de maghiari care s-au stabilit definitiv în regiune datorită condiţiilor avantajoase.

Colonizările de etnici maghiari realizate de autorităţile de la Budapesta au fost continuate şi după 1918 de statul român. Zona dispunea de fond funciar rezervat pentru coloniştii încă din anul 1924. Această rezervă a fost creată pe domeniul fostului mare proprietar Toma Nádasdy şi cuprindea 1.279 de iugăre şi 211 stânjeni pătraţi. Din acest motiv s-a hotărât înfiinţarea unui centru de colonizare pentru românii refugiaţi din Ungaria. Primii refugiaţi au fost colonizaţi în Iratoşu începând cu anul 1926 - 148

de colonişti români ortodocşi, a căror ocupaţie de bază era agricultura. Fiecare colonist a primit 7 iugăre lot de cultură şi 800 de stânjeni pătraţi loc de casă. Cu timpul au venit şi alţi refugiaţi din Ungaria, numărul total de colonişti ajungând la 173. Printre aceştia s-au numărat Suciu Gheorghe (şeful coloniei), Ioan Unc, Todor Cristea, Mihai Achimaş etc. O situaţie a colonizării în Iratoşu arată că în anul 1929 erau aprobate la colonizare 166 de persoane, din care 164 s-au aşezat în colonie iar 2 persoane au părăsit localitatea, renunţând la loturile primite. Dintre coloniştii rămaşi, 159 şi-au zidit case. Treptat, coloniştii şi-au construit anexe gospodăreşti, biserică şi şcoală.

Din moşia lui Toma Nádasdy au fost rezervate pentru interese obşteşti următoarele suprafeţe: 97 de iugăre pentru biserică şi preot, 32 de iugăre pentru cantor, 8 iugăre pentru cimitir, 4 iugăre pentru şcoală şi învăţător, 16 iugăre pentru constituirea unui lot zootehnic etc.

Colonia Moţiori

La circa 4 km depărtare de hotarul satului Berechiu, pe moşia Societăţii Anonime din Pâncota (unul dintre cei mai mari proprietari funciari din Judeţul Arad, societate expropriată prin reforma agrară din anul 1921), a fost întemeiată colonia *Moţiori*, prin aducerea aici şi sedentarizarea a 115 colonişti din localităţile Lăpuş şi Arieşeni. Numele coloniei, *Moţiori*, a fost propus de preotul Ioan Todea şi acceptat unanim de membrii comunităţii, întrucât sugera atunci (şi o face şi astăzi), originea coloniştilor: *moţi*, *din Ţara Moţilor*.

Informaţii excepţionale despre primii ani de la înfiinţarea coloniei se găsesc într-un manuscris redactat de Iosif Vîrciu, primar al aşezării, apoi cantor al bisericii. Acesta a cunoscut îndeaproape istoria şi evoluţia coloniei. Manuscrisul începe cu o prezentare sumară a Primului Război Mondial şi a momentului Marii Uniri de la 1918: „*Primul Război Mondial terminându-se în anul 1918, ne-a dat posibilitatea ca noi, cei din Transilvania, să revenim la patria mumă - România. Guvernul de la Bucureşti a dat un decret (n.a.: legea de reformă agrară din 1921), ca pământurile pustii, rămase de la stăpânii lor fugiţi* (n.n.: *absenteiştii* - acei proprietari maghiari care nu acceptau actul de la 1 Decembrie 1918, plecând din România Întregită), *să fie dăruite prin colonizare moţilor din Munţii Apuseni.*

Aflând despre acest lucru, consătenii mei, în frunte cu primarul şi cu preotul, au făcut un memoriu iscălit de peste 150 de familii, ce a fost dus la Bucureşti în anul 1925. Astfel, s-au aprobat câte 7 ha de fiecare familie şi 30 arii loc de casă. În anul 1926 au început a se muta primele familii din Arieşeni, în frunte cu Alexandru Belei, ca şef de colonie. Printre ei au mai fost Matei Sântion, Ioan Vîrciu, Vasile Selejan, Andrei Gligor… şi până în anul 1930 s-au mutat circa 100 de familii".

Foarte interesante sunt mărturiile transmise din generaţie în generaţie, de la părinţi la copii, prin viu grai. Urmaşii coloniştilor îşi amintesc de colonizare cu mari emoţii. Informaţiile orale trebuie interpretate totuşi critic, întrucât sunt amestecate, vrând sau nevrând, cu accentuate note de subiectivism. Stan Nicolae, fiu de colonişti din Moţiori, relatează: „*În colonia Moţiori au venit numeroase familii din Comuna Arieşeni: Gligor, Lazea, Belei, Bâlc, Dobra, Matei, Todea, Lisca etc. Primul colonist din Moţiori a fost Alexandru Belei. Din iniţiativa lui a fost înfiinţat satul. Familia lui a fost săracă, numeroasă, şi nu mai putea supravieţui în munţi, de aceea a ales să vină la câmpie. Nutrea speranţa unui trai mai bun*". În ceea ce priveşte modul de adaptare al coloniştilor la noul cadru geografic şi economico-social, acelaşi fiu de colonişti spune: „*Greu de tot ne-am obişnuit în aceste locuri. Aveam doar câteva lucruri aduse de acasă. Am venit la câmpul liber, fără casă, fără un acoperiş deasupra capului. Au şi fost certuri între colonişti, legate de pământ, toţi dorind pământ cât mai aproape de sat*".

În mod normal, noua localitate trebuia înfiinţată lângă o arteră rutieră, un drum, lipită de Comuna Berechiu, din cauza faptului că sătenii nu aveau fântână (construirea unei fântâni era foarte costisitoare şi greu de realizat), dar coloniştii au fost nevoiţi să-şi aşeze casele la o distanţă mai mare faţă de drum, pe un loc unde exista o fântână rămasă de la groful Sulcoschi, sursă de apă potabilă indispensabilă pentru oameni și animale. Din interviul luat se pot remarca mai multe aspecte ce ţin de istoria mentalităţilor. Viaţa moţilor strămutați din satul patriarhal al muntelui la câmpie a fost foarte grea la început. Deoarece au fost colonizaţi pe un teren mlăştinos, în fiecare an exista riscul ca cerealele să nu se coacă, deci de foamete, nu aveau unelte agricole şi nici animale de muncă, astfel că practicau o agricultură rudimentară, de subzistenţă. Din această cauză coloniştii au fost nevoiţi să arendeze o parte din pământul primit locuitorilor din satele vecine.

Încă de la începuturile sale colonia a avut o viaţă bisericească intensă. Primele slujbe au fost oficiate de preotul Ioan Popovici, din Comuna Berechiu. În anul 1932 s-a înfiinţat Parohia Moţiori, iar casa de rugăciuni a fost amenajată în construcţia cumpărată de la preotul Ioan Todea din Arieşeni. Între timp, a început construcţia bisericii ortodoxe din Moţiori. Este lăudabil efortul coloniştilor pentru ridicarea propriei biserici. Aceştia au plătit un meşter de la Vânători, împreună realizând peste 60.000 de cărămizi necesare pentru construirea bisericii. Începerea celui de-Al Doilea Război Mondial a stopat acest demers, astfel că din cărămizi s-a construit căminul cultural iar din piatra adunată s-a făcut fundaţia şcolii primare. În anul 1932 colonia a devenit comună independentă, desprinzându-se administrativ de Comuna Berechiu.

Colonia Satu Mic

Această colonie a fost înfiinţată în anul 1866, prin colonizarea de etnici maghiari, aduşi pentru a lucra la defrişarea pădurilor de pe domeniul de aproximativ 2.000 de iugăre al familiei Dezsö, motiv pentru care colonia a fost numită *Dezsöháza* în limba maghiară; românii i-au spus întotdeauna *Satu Mic*. Moşierul a impus ţăranilor o arendă ridicată, motiv pentru care o parte dintre colonişti au plecat. Cei care au rămas şi-au construit case şi au dus o viaţă la limita sărăciei, însă aşezarea a devenit sat, numărând 397 de locuitori în anul 1869, 577 în anul 1900 și 672 în anul 1922.

Autorităţile însărcinate cu aplicarea reformei agrare din 1921 au constatat că zona dispunea de un surplus de fond funciar şi putea constitui un centru de colonizare. Din aceste raţiuni a început colonizarea ţăranilor români, mai ales din Judeţul Hunedoara. Procesul a început în anul 1928, când a avut loc şi primul contact între colonişti şi pusta Satului Mic. Între anii 1928-1930 s-au făcut măsurători cadastrale și coloniştii şi-au luat în primire loturile, poziționate în imediata vecinătate a aşezării Satu Mic. Colonia a fost înfiinţată în perioada 1930-1932, când nou-veniţii şi-au construit case şi s-au mutat definitiv în colonie. Informaţiile arhivistice indică un număr de 43 de colonişti veniţi din Comuna Bulzeşti, judeţul Hunedoara. Expunem în continuare numele acestor colonişti: Alexandru Furdea, Aron Giurgiu, Precup Giurgiu, Avisalom Aslău, Irimie Giurgiu, Constantin Giurgiu, Dionisie Giurgiu, Dionisie Mihai, Ioan Giurgiu, Aron

Stan, Gheorghe Giurgiu, Constantin Roşu, Traian Stan, Ignat Stănilă, Gheorghe Rusu, Pavel Ionel, Ilie Giurgiu, Maxim Giurgiu, Constantin Giurgiu, Alexandru Sfrenţ, Nicolae Teodorescu, Dănilă Stoica, Avram Giurgiu, Savu Stoica, Miron Giurgiu, Nicolae Sfrenţ, Nicolae Mihai, Teodorescu Aslău, Traian Stoica, Ioan Stanc, Nicolae Giurgiu, Nicolae Stoia, Miron Toma, Mihai Aslău, Gherasim Stan, Vasile Giurgiu, Dumitru Stan, Avram Giurgiu, Petru Rusu, Alexa Rusu, Petru Stoica.

Foarte interesante sunt informaţiile de istorie orală, care surprind momentul colonizării şi începutul formării coloniei. Traian Giurgiu îşi aminteşte că au fost colonizate în Satu Nou aproximativ 50 de familii, majoritatea din Comuna Bulzeşti, Judeţul Hunedoara, dar şi câteva familii din satele Dud şi Agriş, ambele din Comuna Târnova, Judeţul Arad. Capii de familie s-au prezentat în colonie încă din anul 1928, când inginerii topografi au măsurat şi parcelat loturi de câte 5 ha teren arabil, 1 ha pădure şi 1 ha păşune pentru fiecare familie. Proprietăţile au fost delimitate prin pari bătuţi în pământ, pe fiecare par fiind scris numele fiecărui cap de familie. Traian Giurgiu dă şi câteva nume de colonişti: Avisalom Aslău (era şeful coloniei, un fel de primar, delegat al coloniştilor pentru discutarea şi rezolvarea problemelor importante), Constantin Giurgiu, Dionisie Giurgiu (tatăl lui Traian), Nicolae Şuica, Savu Şuica, Alexandru Furdea, Dionisie Mihai, Todor Aslău etc. Primele case au fost construite după 1930. Aceste case fie erau efectiv mutate cu căruţele din zonele de baştină, fie erau cumpărate de la locuitorii din Satu Mic, mai vechea vatră înfiinţată în anul 1866. În acest caz casele erau demolate în sat, apoi transportate şi reconstruite în colonie.

Colonia a avut şcoală şi biserică.

Iniţial, cursurile şcolare se desfăşurau în casa unui colonist. Sunt demne de remarcat eforturile învăţătorului Ioan Iluna, care a intervenit de mai multe ori la inspectoratul şcolar de la Arad pentru a obţine fondurile necesare ridicării unui edificiu şcolar, lucru care s-a şi întâmplat.

Slujbele religioase se oficiau la început în casa unui colonist.

Treptat colonia s-a dezvoltat ca o comunitate aparte, în prelungirea imediată a satului Satu Mic. Astăzi colonia şi satul fac vatră comună şi constituie o singură aşezare.

Colonia Traian

În anul 1925 au fost colonizate la nord de Ineu, pe fosta moşie a baronului Solymossy Lajos, dincolo de calea ferată care merge dinspre Arad spre Brad, 195 de familii aduse din satele şi comunele judeţului Arad: Dud, Agrişu Mare, Arăneag, Drauţ, Pecica, Bodeşti şi Brusturi. Fiecare familie a primit pentru început 8 iugăre de teren arabil şi 2 iugăre de păşune. Abia în 1927 au primit şi loturile pentru construirea gospodăriilor, în suprafaţă de 400 stânjeni pătraţi fiecare; aceasta a fost vatra aşezării. Fiind centru de colonizare de mare importanţă, au fost rezervate loturi de interes obştesc pentru şcoala primară (10 iugăre), lot zootehnic (98 de iugăre), păşune (375 de iugăre), cimitir (2 iugăre), piaţă (1 iugăr), pentru interese bisericeşti (50 de iugăre).

Colonia a primit numele *Traian* deoarece, conform tradiţiei istorice, Strada Mărăşeşti de astăzi, care atunci era strada centrală a coloniei, coincidea cu drumul roman al lui Traian. Şanţul acestui drum roman trecea prin locul pe care se află astăzi turnul bisericii parohiale. Strada Mărăşeşti, care traversează aşezarea de la sud spre nord, a rămas până în prezent *inima* locului, pe această stradă fiind amplasate și școala, și biserica, și căminul cultural. În trecut aceasta era artera de comunicație terestră între colonie și Ineu, însă dezvoltarea celor două aşezări a făcut ca în prezent drumul principal care face legătura între cele două vetre să fie Strada Tudor Vladimirescu, prima la est de Strada Mărăşeşti și paralelă cu aceasta.

Constantin Indreica, fost învățător la școala din cartierul Traian de astăzi (fosta colonie), nepot al unuia dintre primii colonişti din Traian, relatează următoarele: *„Aceşti țărani au primit loturi de pământ încă din 1924, dar abia în 1928 au început să-şi părăsească locurile natale şi să se stabilească definitiv în colonia Traian. Între anii 1924 şi 1928 țăranii veneau de-a lungul anului şi munceau pământul primit, iar toamna încărcau căruțele cu cereale şi legume şi le duceau la casele lor, în locurile de baştină. În Ineu exista un depozit de materiale de construcții deținut de un evreu, de unde coloniştii şi-au procurat materialele necesare ridicării gospodăriilor. Mulți colonişti şi-au mutat efectiv casele din locurile natale în colonia Traian. Toate casele erau construite din lemn şi aveau 3-4 încăperi: o cameră la stradă, o tindă, o cameră spre grădină, un târnaț şi o cămară. Grajdul era nelipsit. Pentru colonişti, desprinderea de locurile*

de origine reprezenta, din punct de vedere psihologic, un moment foarte greu".

Au existat şi familii care nu s-au adaptat şi au renunţat la loturile primite, dar majoritatea coloniştilor a reuşit să treacă peste acest moment greu şi s-a adaptat noii vieţi într-o zonă geografică deosebită de satele lor de baştină (temperaturi ridicate, intervale caniculare vara, apă potabilă de calitate mai slabă, pericol de inundaţii etc), condiţii care uneori şi-a pus amprenta asupra sănătăţii oamenilor, mai ales a copiilor.

În primii ani de la înfiinţare, colonia Traian, deşi era foarte apropiată de Ineu, s-a dezvoltat independent şi s-a extins an de an, pentru că ţăranii care au fost împroprietăriţi au venit pe rând în colonie, începând din 1927, când au primit loturile pentru casă.

În anul 1929 s-a înfiinţat Parohia Traian. Biserica ortodoxă *Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel* din Traian a fost construită între anii 1929-1933, de meşterul Elsinger Wilmos, cu contribuţia coloniştilor şi cu ajutor de la Episcopia Aradului, din fondul Ioan Meţianu, şi de la Prefectura Arad. Biserica a fost sfinţită de protopopul Mihail Cosma.

La 28 august 1936 colonia Traian a devenit comună, cu consiliu comunal şi primar proprii, cu 198 de case şi 418 locuitori. Populaţia a crescut an de an, având în posesie 378 de iugăre de islaz şi 57 de iugăre de pădure. Între anii 1948-1950 a fost construit căminul cultural, prin contribuţia voluntară a membrilor corului bărbătesc al bisericii ortodoxe din colonie, conduşi de preotul Emil Borza şi învăţătorul Sever Popescu. Piatra pentru fundaţia căminului a fost extrasă din cariera de la Mocrea.

În timp colonia s-a dezvoltat, și-a mărit vatra, astfel că spre sud a ajuns la calea ferată Arad-Brad. Ineul s-a dezvoltat la rândul său, atingând spre nord aceeași cale ferată, colonia devenind cartier al Orașului Ineu, însă păstrându-și numele. Linia de separație între cartierul de azi și orașul propriu-zis Ineu este această cale ferată.

Și astăzi, când se referă la acest loc, ineuanii și locuitorii din localitățile învecinate sau mai îndepărtate folosesc exclusiv termenul *co-*

lonie. Trebuie spus că toți cei care locuiesc acolo, urmași ai coloniștilor sau veniți mai recent din oraș sau de aiurea, sunt foarte mândri să spună că *sunt din colonie*.

Bibliografie

Meszar, Marius Răzvan, *Impactul politic al Reformei Agrare din 1921 în județul Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii şi comunicări, vol. IV, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 353-361.

Meszar, Marius Răzvan, *Înființarea şi evoluția coloniei Traian. Cea mai mare colonie din județul Arad, înființată în urma reformei agrare din 1921*, în Aurel Dragoş şi Eugeniu Criste (coord.), Mit, legendă şi istorie pe văile Crişurilor, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 74-77.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din anul 1921*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2014.

Căi de comunicație în Județul Arad

Aeroporturi

- Aeroportul Arad.

Este amplasat în partea de vest a orașului Arad, în extravilanul orașului, la limita dintre extravilan și intravilan, în imediata vecinătate a Autostrăzii A1 (autostrada trece printre aeroport și oraș), la marginea de nord-est a Pădurii Ceala (între pădure și autostradă), și este dotat cu o singură pistă de aterizare-decolare de 2.000 m. Este funcțional, însă nu funcționează decât ocazional, nefiind nici măcar punct de escală pentru curse aeriene de pasageri.

Căi ferate

- Magistrala feroviară *Curtici-Arad*-Deva-Simeria-București (parte a Coridorului feroviar paneuropean IV pentru viteza de 160 km/h, a Coridorului feroviar european nr. 7 Orient și a Coridorului feroviar de marfă Rin-Dunăre).

- Calea ferată Timișoara-*Arad-Sântana-Chișineu Criș*-Salonta (Județul Bihor)-Oradea (Județul Bihor);

- Calea ferată Sântana-Pâncota-Ineu-Sebiș-Brad (Județul Hunedoara)-Deva (Județul Hunedoara); circulația este oprită pe tronsonul Brad-Deva, din cauza frecventelor alunecări de teren care distrug calea de rulare

- Calea ferată Arad-Pecica-Nădlac.

- Calea ferată Sântana-Chișineu Criș-Socodor-Șiclău-Grăniceri (deviere din calea ferată Timișoara-Arad-Oradea).

- Calea ferată Arad-Valcani (Judeţul Timiş); pusă în funcțiune în 1870, pe traseul Arad-Aradul Nou-Periam-Valcani-Szeged; sectorul Valcani-Szeged a fost desființat în 1956, după revolta anticomunistă maghiară.

- Calea ferată Ineu-Cermei (pusă în funcțiune în anul 1889).

- Calea ferată îngustă Arad-Vladimirescu-Mândruloc-Cicir-Sâmbăteni-Ghioroc, actualmente deservită de tramvai, aflată în administrarea Companiei de Transport Public Arad (vechea și faimoasa linie a trenului supranumit *Săgeata verde*).

Autostrăzi

- Autostrada A1 București-Pitești-Sibiu-Deva-Lugoj-Timișoara - *Arad* - *Nădlac frontiera cu Ungaria* (parte a coridorului rutier european nr. IV, conectată cu Autostrada M 43 din Ungaria).

Pe teritoriul Județului Arad autostrada este complet funcțională, însă pe teritoriul Județului Timiș, în zona satului Margina din comuna omonimă, nu s-a făcut joncțiunea cu segmentul care vine de la București-Sibiu-Deva, astfel că la momentul scrierii acestei lucrări autostrada poate fi folosită doar pe segmente, tronsonul *Nădlac* (frontiera cu Ungaria)-*Arad*-Timișoara-Făget-Margina fiind dat în folosință.

Drumuri naționale

- DN 7 (drumul european E 68) București-Pitești-Râmnicu Vâlcea-Sibiu-Sebeș-Orăștie-Simeria-Deva-*Lipova-Arad-Nădlac-frontiera cu Ungaria* (spre orașul Makó).

- DN 69 *Arad*-Timișoara.

- DN 76 (parte a drumului rutier european E 79) Șoimuș (Deva) ieșire din A1 și DN 7-Brad-*Hălmagiu-Vârfurile*-Vașcău-Ștei-Beiuș-Oradea.

- DN 79 (parte a drumului rutier european E 671) *Arad* (ieșire din DN 7)-*Chișineu Criș*-Salonta-Oradea.

- DN 79A Vârfurile (ieșire din DN 76)-Gurahonț-Almaș-Buteni-Bârsa-Bocsig-Ineu-Șicula-Sintea Mare-Chișineu Criș-Socodor-Grăniceri-Vărșand-frontiera cu Ungaria (spre orașul Gyula) - drumul se află în integralitate pe teritoriul Județului Arad.

Drumuri județene

Notă: lista nu este actualizată la data redactării acestei lucrări; din această cauză, în listă nu apar unele drumuri comunale care au devenit drumuri județene.

Nr. crt.	**Indicativ drum**	**Traseu**
1	DJ 572	Lipova-Șiștarovăț-Cuveșdia-limită Jud. Timiș (spre Brestovăț -Lucareț-Topolovățu Mare-inserție în DN 6); drumul are conexiune cu autostrada A 1 cu 4,5 km înainte de Topolovățu Mare, la 18 km distanță de Cuveșdia, la 28 km distanță de Șiștarovăț și la 38,5 km distanță de Lipova.
2	DJ 609	limită Jud. Timiș-Zăbalț (inserție în DJ 682)
3	DJ 609A	*Șiștarovăț* (ieșire din DJ 572)-*Labașinț*-limită cu Județul Timiș (spre Crivobara-Secaș-Paniova-Șanovița-inserție în DN 6); drumul intersectează autostrada A 1, dar nu este conectat la această arteră rutieră
4	DJ 682	limită Jud. Timiș-Birchiș-Virișmort-Ostrov-Bacău de Mijloc-Țela-Bata-Zăbălț-Dorgoș-Ususău-Lipova-Neudorf-Zăbrani-Aluniș-Frumușeni-Fântânele-Arad-Zădăreni-Bodrogu Nou-Călugăreni-Felnac-Sânpetru German-Munar-Secusigiu-Satu Mare-limită Jud. Timiș

5	DJ 682A	Fântânele-Tisa Nouă-Cruceni-Firiteaz-limită Jud. Timiș
6	DJ 682C	Fântânele-Vladimirescu-Sânleani-DN 79
7	DJ 682E	limită Jud. Timiș-Semlac (inserție în DJ 709D)
8	DJ 682F	Arad (ieșire din DN 7-inserție în DJ 682)
9	DJ 682G	Șagu (ieșire din DN 69)-Cruceni (inserție în DJ 682A)
10	DJ 682H	ieșire din DN 79-Livada-Sânleani (inserție în DN 7-Centură Arad)
11	DJ 691	limită Jud. Timiș-Neudorf (inserție în DJ 682)
12	DJ 707	ieșire din DN 7-Petriș-Corbești-Roșia Nouă-Obârșia-limită Jud. Hunedoara
13	DJ 707A	Săvârșin (ieșire din DN 7-Valea Mare-Căprioara-limită Jud. Hunedoara
14	DJ 707B	Valea Mare (ieșire din DJ 707A)-Căpâlnaș-Birchiș
15	DJ 707C	Julița (ieșire din DN 7)-Baia-Slatina de Mureș (inserție în DJ 708)
16	DJ 708	Căpruța (ieșire din DN 7)-Dumbrăvița-Groșii Noi-Slatina de Mureș-Mădrigești-Buceava Șoimuș-Gurahonț-Iosaș-Pescari-Dieci-Cociuba-Berindia-Păulian-Sebiș (inserție în DJ 793)
17	DJ 708A	Bârzava-Tauț-Dud-Târnova (inserție în DJ 792C)
18	DJ 708B	Păuliș (ieșire din DN 7)-Miniș-Ghioroc-Cuvin-Covăsânț-Șiria (inserție în DJ 709)
19	DJ 708C	Sâmbăteni (ieșire din DN 7)-Ghioroc (inserție în DJ 708B)
20	DJ 708F	ieșire din DJ 708-Brazii
21	DJ 709	Arad (ieșire din DN7)-Horia-Șiria-Galșa-Mâsca-Pâncota-Seleuș-Șicula-Gurba-Cermei-Șomoșcheș-Berechiu-limită Jud. Bihor
22	DJ 709B	Arad (ieșire din DN 7)-Șofronea-Curtici-Macea-Sânmartin-Grăniceri-frontieră Ungaria
23	DJ 709C	Arad (ieșire din DN 7)-frontieră Ungaria
24	DJ 709D	Semlac (ieșire din DN 7)-Șeitin-Nădlac

25	DJ 709J	Nădlac (ieşire din DN 7)-Peregu Mare-Peregu Mic-Pecica-Turnu-Variaşu Mic-Iratoşu-Dorobanţi-Macea-Sânmartin-Grăniceri-Pilu (inserţie în DN 79A)
26	DJ 763A	limită Jud. Hunedoara-Târnăviţa-Hălmăgel (inserţie în DJ 792F)
27	DJ 791	Zimandu Nou (ieşire din DN 79) Sântana-Olari-Sintea Mică-(inserţie în DJ 792)
28	DJ 792	Socodor (ieşire din DN 79A)-Cintei-Zărand-Seleuş-Ineu
29	DJ 792A	Bocsig (ieşire din DN 79A)-Beliu-Chilşlaca-Craiva-limită Jud. Bihor
30	DJ 792B	Cuied (ieşire din DJ 792C)-Hodiş-Bârsa-Sebiş-Donceni-Buhani-Dezna-Rănuşa-Moneasa-limită Jud. Bihor
31	DJ 792C	Buteni (ieşire din DN 79A)-Cuied-Luguzău-Şilindia-Târnova-Măderat-Pâncota-Caporal Alexa-Sântana-Curtici-Dorobanţi-frontieră Ungaria
32	DJ 792D	Mocrea (ieşire din DJ 792)-Chier-Târnova-Arăneag-Căsoaia
33	DJ 792E	Almaş (ieşire din DN 79A)-Dieci-Laz-Dezna (inserţie în DJ 792B)
34	DJ 792F	Hălmagiu (ieşire din DN 76)-Hălmăgel-Sârbi-limită Jud. Alba
35	DJ 793	Sintea Mare (ieşire din DN 79A)-Şepreuş-Cermei-Avram Iancu-Vasile Goldiş-Beliu-Seliştea-Cărand-Prunişor-Sebiş-Buteni-Chisindia
36	DJ 793A	Beliu (ieşire din DJ 793)-Tăgădău-Comăneşti-Hăşmaş-Groşeni-Archiş-Nermiş-Cărand (inserţie în DJ 793)
37	DJ 793B	Beliu (ieşire din DJ 793)-Archiş (inserţie în DJ 793A)
38	DJ 793C	Sebiş (ieşire din DJ 793)-Igneşti-Minead-Buhani (inserţie în DJ 792B)

39	DJ 794	Chișineu Criș (ieșire din DN 79)-Mișca-Vânători-Satu Nou-Apateu-Berechiu (inserție în DJ 709)

Drumuri comunale

Notă:

- lista nu este actualizată;

- pe teritoriul Comunei Zădăreni apar în listă 2 drumuri comunale care, de fapt, nu există: DC 96A Călugăreni-Bodrogu Nou-Bodrogu Vechi-inserție în DN 7 (nr. 78 în listă), și DC 99A Bodrogu Nou-Mănăștur-Gelu (nr. 81 în listă). Drumul DC 96A (nr. 78 în listă), este imposibil deoarece satul Bodrogu Vechi este pe partea dreaptă a Mureșului și satul Bodrogu Nou este pe partea stângă, iar cursul de apă nu poate fi traversat, fiindcă nu este nici pod, nici bac. DC 99A (nr. 81 în listă), este un drum care pleacă din satul Bodrogu Nou și se transformă în drum agricol înainte de a ajunge în satul vecin Mănăștur.

- pe teritoriul Comunei Șicula apare drumul comunal DC 132 Chereluș-Șepreuș (nr. 101 în listă), care nu este nici asfaltat, nici amenajat, fiind folosit ca drum agricol.

Nr. crt.	**Indicativ drum**	**Traseu**
1	DC 1	ieșire din DJ 709-Moțiori-Tălmaci-Susag-inserție în DJ 792A
2	DC 2	Cermei-Coroi-inserție în DJ 792A
3	DC 3	Stoinești-Vălani
4	DC 4	Craiva-Stoinești-Ciuntești-limită Jud. Bihor-Hodișel (Jud. Bihor)
5	DC 5	ieșire din DC 4-Șiad
6	DC 6	ieșire din DC 4-Rogoz de Beliu-Șiad
7	DC 9	Tăgădău-Benești-Bochia-Secaci-Mărăuș
8	DC 10	Hășmaș-Clit

9	DC 11	Comănești-Agrișu Mic-Botfei-limită Jud. Bihor
10	DC 12	Hășmaș-Urvișu de Beliu
11	DC 13	ieșire din DJ 793A-Groșeni
12	DC 14	Nermiș-Bârzești
13	DC 15	Sebiș-Răpsig-inserție în DJ 792A
14	DC 17	Prunișor-intrare în DC 15
15	DC 18	Ignești-Susani-Nădălbești
16	DC 19	Donceni-Ignești
17	DC 20	Minead-Nădălbești
18	DC 21	Buhani-Neagra
19	DC 22	Dezna-Slatina de Criș
20	DC 23	Iermata-Moroda-Chier
21	DC 25	Târnova-Gara CFR Târnova
22	DC 26	Mocrea-Gara CFR Mocrea
23	DC 27	Șilindia-Satu Mic-Mocrea
24	DC 28	ieșire din DJ 792C-Iercoșeni
25	DC 29	Ineu-Mocrea-Satu Mic
26	DC 30	Almaș-Mănăstirea Almaș
27	DC 31	Sebiș-Sălăjeni
28	DC 33	Revetiș-Roșia
29	DC 35	Almaș-Cil-Rădești
30	DC 36	ieșire din DJ 708-Crocna
31	DC 37	Iosaș-Feniș
32	DC 38	Gurahonț-Zimbru
33	DC 39	DC 38-Valea Mare
34	DC 40	Zimbru-Dulcele
35	DC 41	ieșire din DN 79A-Avram Iancu-Poiana
36	DC 41A	Avram Iancu-limită Jud. Bihor
37	DC 42	Vidra-Măgulicea-Mermești
38	DC 43	ieșire din DN 76-Bodești
39	DC 44	Hălmagiu-Bănești-Cristești-Brusturi
40	DC 46	Hălmăgel-Luncșoara

41	DC 47	Ionești-Poienari-Țohești
42	DC 48	Hălmăgel-Țohești
43	DC 49	Șagu-limită Jud. Timiș
44	DC 49A	Hălmagiu-Țohești
45	DC 50	ieșire din DN 76-Tisa
46	DC 50A	ieșire din DN76-Țărmure
47	DC 51	Vârfurile-Tălagiu-Aciuța
48	DC 51A	Cariera Vârfurile-Gara Vârfurile
49	DC 52	Pleșcuța-Dumbrava-Budești-Tălagiu
50	DC 53	Gura Văii-Rostoci
51	DC 54	ieșire din DJ 708-Honțișor
52	DC 55A	ieșire din DJ 708-Brazii-Iacobini-Buceava-Șoimuș
53	DC 56	ieșire din DJ 708-Secaș
54	DC 57	ieșire din DJ 708-Iacobini
55	DC 58	Bonțești-Mustești
56	DC 59	Chisindia-Păiușeni
57	DC 60	Chisindia-Văsoaia
58	DC 61	ieșire din DJ 708A-Minișel
59	DC 61A	ieșire din DJ 708A-Nadăș-Conop
50	DC 62	ieșire din DJ 708A-Minișu de Sus
51	DC 63	Tauț-Camna-Luguzău
52	DC 64	Șilindia-inserție în DJ 708A
53	DC 65	Măderat-Agrișu Mare-Drauț
54	DC 66	Agrișu Mare-Arăneag
55	DC 67	Târnova-Agrișu Mare
56	DC 68	Mâsca-Măderat
57	DC 69	Barațca-Cladova
58	DC 70	ieșire din DN 7-Milova
59	DC 70A	Nădaș-Debela Gora
60	DC 71	ieșire din DN 7-Belotinț
61	DC 72	Stejar-Lupești-Pârnești-Săvârșin
62	DC 73	Baia-Lupești

63	DC 74	Săvârșin-Temeșești-Troaș
64	DC 75	ieșire din DN 7-Selište-Petriș
65	DC 76	ieșire din DJ 707A-Ilteu
66	DC 78	ieșire din DJ 682-Căpâlnaș
67	DC 80	Țela-Bulci
68	DC 83	Ususău-Belotinț-Lalașinț-Bata
69	DC 84	Șiștarovăț-Varnița-Dorgoș
70	DC 85	Dorgoș-Pătârș
71	DC 86	ieșire din DJ 609C (în Jud. ețul Timiș)-Bruznic-inserție în DJ 609
72	DC 88A	Ghioroc-Cabana Ghiroc
73	DC 88B	ieșire din DJ 708B-Feredeu
74	DC 89	ieșire din DJ 691-Chesinț
75	DC 90	Zăbrani-Chesinț
76	DC 92	Firiteaz-Fiscut
77	DC 95	ieșire din DC 49-Hunedoara Timișană
78	DC 96A	Călugăreni-Bodrogu Nou-Bodrogu Vechi-inserție în DN 7
79	DC 98	ieșire din DN 69-Vinga-Mailat-Felnac
80	DC 98A	limită Jud. Timiș-inserție în DJ 682
81	DC 99A	Bodrogu Nou-Mănăștur-Gelu (Jud. Timiș)
82	DC 100A	Gelu (Jud. Timiș)- Sânpetru German-Pecica
83	DC 100B	Munar-Mănăstirea Bezdin
84	DC 103	Semlac-Peregu Mare
85	DC 104	Căpâlnaș-Groși (Jud. Timiș)
86	DC 105	ieșire din DN7-Sederhat
87	DC 107	ieșire din DJ 709C-Variașu Mare
88	DC 108	ieșire din DJ 709C-Sânpaul-Șofronea-Utviniș-Zimandcuz
89	DC 111	Șimand-Olari-Caporal Alexa
90	DC 115	Șimand-Sânmartin
91	DC 118	Socodor-Pădurea Socodor

92	DC 119	Zerind-Vărșand
93	DC 120	Zerind-Iermata Neagră
94	DC 121	ieșire din DN 79-Mișca
95	DC 122	Vânători-Zerindu Mic
96	DC 124	Șepreuș-Apateu
97	DC 128	Mișca-inserție în DJ 793
98	DC 129	Mișca-Adea
99	DC 130	ieșire din DN 79-Adea-Sintea Mare
100	DC 131	ieșire din DN 79A-Țipari
101	DC 132	Chereluș-Șepreuș
102	DC 133	Șepreuș-Apateu-limită Jud. Bihor

Bibliografie

Izvoare inedite

Archivum Dioecesanum Rom. -Cat. Timisorensis.

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, nr. 158, fond 1877.

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, *Calendar 1901*.

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, fond acte şcolare, *fond Gheorghe Ciuhandu.*

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, Consilii plenare 2/1902, grupa a II-a, act nr. 5396, 10/23 noiembrie 1905, Consilii plenare, 7/1907, 1553/1909, Consilii plenare 6934/1911, Consilii plenare 27/1913.

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Arad, registrul proceselor verbale ale senatului şcolar, 173/1916, 145/1917.

Arhiva Bisericii Baptiste Curtici, registru procese verbale 1946-1952, proces-verbal nr. 14 din 13 august 1950.

Arhiva Bisericii Ortodoxe Cermei, dosar 1919.

Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Micălaca Veche.

Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Moneasa.

Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Rănuşa.

Arhivele Capitlului Catolic din Alba Iulia, prot. 23, fol. 203.

Arhiva Cartea Funciară Gurahonţ.

Arhiva Colegiului Economic Arad.

Arhiva Colegiului Naţional Elena Ghiba Birta Arad.

Arhiva Colegiului Naţional Moise Nicoară Arad.

Arhivele Comandamentului Militar Ineu, fond 5.24, dosar Ineu.

Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, dosar 2957/f.a. (Castelul Teleki din satul Căpâlnaş).

Arhiva Comunităţii Baptiste Valea Crişului Alb, Sebiş.

Arhiva Comunităţii Evreieşti, Arad, 641, 987/1821.

Arhiva Direcţia Generală a Poştelor, Filiala Moneasa.

Arhiva Liceului Mihai Viteazul din Ineu*,* registrul de procese verbale ale corpului didactic 1908-1932, p. 4, pp. 118-119; dosar 9 (1924); grafic statistic, cartea şcolii, 1960-1961, înv. 4. a.

Arhiva Medievală a României, Arhivele Naţionale ale României - Bihor, fond Capitlul Episcopiei Romano-Catolice de Oradea, seria 1 - Instrumente litteralia, subseria 1.1. - acte, fascicula 52, nr. c.

Arhiva Medievală a României, Arhivele Naţionale ale României - Cluj, fond familial Mikó-Rhédey, seria 1 - documente medievale, nr. 2.

Arhiva Medievală a României, Arhivele Naţionale ale României - Cluj, fond familial Wesselényi de Hodod, Cluj-Napoca, seria BCU, nr. 13-14.

Arhiva Naţională Ungară, Budapesta, DL 18042, DL 18165, A. G. 3688, DL 28046, DL 28047, DL 29698, DL 29735, DL 18150, DL 21121, DL 29673, DL 19092, DL 18495, DL 20034 DL 13785, 15567, 17660, 17902.

Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Arad, Îndrumător arhivistic, vol. II, Arad.

Arhiva Ocolul Silvic Sebiş.

Arhiva Parohiei Greco-Catolice Bocsig.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Bocsig.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Curtici: act. nr. 922/1909 dat de Episcopia Aradului; act nr. 21/1950 din 12 decembrie 1950; adresa nr. 32/1955 către Prea Sfinţia Sa Andrei Magieru, Episcop al Aradului; deviz-ofertă aprobat în şedinţa Consiliului Eparhial în 2 noiembrie 1950, având nr. 4606/1950; matricola botezaţilor, nr. 171/1911; matricola botezaţilor, nr. 219/1912; matricola cununaţilor, nr. 44/1910 (copie); matricola *răposaţilor, nr*. 14/1909; matricola *răposaţilor pe anii 1895*-1928; proces-verbal al şedinţei Consiliului Parohial din 10 iulie 1905; protocolul botezaţilor pe anii 1895-1904, poziţia 191/1896, nr. inventar 9 (copie); protocolul şedinţei Consiliului Parohial din 10/23 aprilie 1923; protocolul şedinţei scaunului protopopesc al tractului Ienopolea, ţinută la 6 aprilie 1910; registrul cununaţilor, nr. 13/1962; scrisoarea din 13 mai 1922 a lui N. Spireanu către pr. Ioan Nicorescu.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Macea, matricola botezaţilor de la Sfânta Biserică Parohială Ortodoxă cu hramul Naşterea Sfântului Ioan Botezătorul.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Răpsig, registrul intrări-ieşiri acte pe anii 1881-1890.

Arhiva Primăriei Chisindia.

Arhiva Primăriei Oraşului Curtici, stare civilă.

Arhiva Primăriei Moneasa.

Arhiva Protopopiatului Ortodox Ineu, dosar 1862 fila 69, dosar 1886.

Arhiva Şcolii cu clasele 0-VIII Groşeni, registrul-catalog, anul şcolar 1928/1929, filă nenr.

Arhiva Şcolii Generale Gheorghe Groza Moneasa.

Arhiva Şcolii Generale cu clasele I-IV Rănuşa.

Arhiva Şcolii Generale nr. 22 Caius Iacob din Arad.

Arhiva Şcolii Gimnaziale din Bocsig.

Arhiva Tribunalului Judeţean Arad, fondul Urbariu Erarial, 1782.

Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti, fond Consiliul Dirigent, III, Administraţie judeţeană şi comunală, dosar nr. 5/1919.

Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti, fond Consiliul Dirigent, III d, Administraţia sedriilor orfanale, dosar nr. 2/1920.

Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti, fond 874, C. N. R. Arad, dosar nr. 21/1918, f. 1.

Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti, fond Miron Constantinescu, dosar nr. 33/1963 (cuprinde memorii ale lui Alexandru Vaida-Voevod din Parlamentul de la Budapesta între anii 1906-1917, cu referiri la Arad şi la unele personalităţi arădene).

Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti, fond Onisifor Gibu, dosar nr. 553, inventar 1835 (cu referiri la Vasile Goldiş).

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Popescu-Puțuri, dosar nr. 111 (la filele 79-84, 142-153, 162-164 și 171-182 conține referiri la Consiliul Național Român, la Arad și la unele personalități arădene).

Biblioteca Județeană A. D. Xenopol Arad, fond Vasile Goldiș.

Complexul Muzeal Arad, arhiva Palatul Cultural, colecţia de istorie.

Complexul Muzeal Arad, conscripţia dicală din anul 1766, mss. nenum.

Complexul Muzeal Arad, fond Muzeu Feudal, Arad, nr. inv. 2012.

Documente din arhiva şcolii din Iratoşu.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, conscripţia satului Chisindia din anul 1771, fond P.J.A., seria C. U., Urbarium 1771; Prunişti, dosar 27 (1771-1834), f. 22-24.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, conscripţia satului Chisindia din anul 1791, fond P.J.A., seria C. U., Urbarium 1791.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond A.E.O.R.A., acte şcolare, grupa IV, dosar 84/1855, f. 69-71.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, colecţia arhive şcolare, doc. 120 din 1786.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, colecția dr. Octavian Lupaș, dosar 8, fila 14.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, Acta Congregationum, fond 49, nr. 1-4 / 1831, nr. 1-4 / 1832.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, arhiva Prefecturii, Acta Congregationum, dosar 1037/1824.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, colecția de documente, dosar 66, f. 7-14.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, colecţia stare civilă, Parohia Covăsânț, registrul nr. 25/1853-1859, registrul botezaţilor nr. 7/1839-1852.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond ASTRA, Despărțământul Arad, registrul alfabetic al membrilor, nr. inv. 27/1863-1867.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fondul Consililului Naţional Român Arad.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, grupa IV, dosar 55/1855, f. 7.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond personal Sever Bocu.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond personal Ioan Suciu (1867-1951, dos. 1-9).

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Roman Ciorogariu.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond personal profesor Traian Mager.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond personal Ştefan Cicio-Pop.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond personal Vasile Goldi*ş*.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Inspectoratul Școlar Județean Arad.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Parohia Ortodoxă Română Arad-Centru.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, Actele Comisajului cezaro-crăiesc, dosar nr. 4689/1850; (nota redactorului de carte: comisajului = comisarului sau comisariatului; în original apare *Comisa**j**ului*).

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, cabinetul prefectului, dosar 174/1940 (raportul pe luna octombrie).

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, acte administrative, dosar nr. 317/1938 f. 51, dosar nr. 302/1941 f. 123-144.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, dosarele nr. 20/1924-1927, 22/1924, 31/1927, 40/1926 şi 50/1927.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, dosar nr. 280/1944, f. 2.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, actele subprefectului, dosar nr. 154/1920-1923, f. 15-20.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Prefectura Judeţului Arad, serviciul administrativ, dosar nr. 25/1930, f. 23.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Vama Curtici: dosar nr. 6/1943-1944, f. 1-10; dosar nr. 6/1944; dosar nr. 2/1952, f. 13, f. 135; dosar nr. 4/1952, f. 84.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Primăria Comunei Dorgoş, 1938-1950.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Primăria Comunei Şiştarovăţ (1920-1983).

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond Primăria Comunei Ususău, 1941-1948.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, fond CAP Archişana Archiş 1959-1968, fond Pretura Plăşii Beliu 1937-1950.

Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, Pretura Plasei Beliu, dosar nr. 98/1944.

Izvoare edite

Anuarele Şcolii Superioare de Comerţ pentru Băieţi din Arad, 1906-1910, director Ludovic Ábrai, Arad.

Anuarele Şcolii Superioare de Comerţ pentru Băieţi din Arad, 1911-1922, director dr. Iuliu Somogyi, Arad.

Anuarele Şcolii Superioare de Comerţ pentru Băieţi / Liceul Comercial de Băieţi din Arad, 1923-1943, director Vasile Suciu, Arad.

Anuarul Colegiului Economic Arad, 2000-2001, director Silvius Cureteanu, Arad, 2001.

Anuarul SOCEC, ediţia 1914-1925, Biblioteca Congresului SUA.

Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Arad, Îndrumător arhivistic, vol. II. Editura Gutenberg, Arad, 2009.

Caciora Andrei, Roşuţ Nicolae, *Aradul în lupta pentru eliberare socială şi naţională. Documente,* vol. I, Editura Muzeul Judeţean Arad, Arad, 1970.

Caciora Andrei, Roşuţ Nicolae, *Aradul în lupta pentru eliberarea socială şi naţională. Documente*, vol. I-II, Arad, 1980.

Cartea de aur a Centenarului Marii Uniri, volum aniversar editat de Bogdan Bucur, Editura RAO, Bucureşti, 2017.

Călători străini despre Ţările Române, vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

Călători străini despre Ţările Române, vol. VI, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

Călători străini despre Ţările Române, supliment II, volum întocmit de Ştefan Andreescu (coord.), Alexandru Ciocîltan, Marian Coman, Nagy Pienaru, Ileana Căzan, Virgil Ciocîltan, Liviu Cîmpeanu, Costin Feneşan, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Ilie Corfus, Marlen Nengerescu, Ioan Haţegan, Dragoş Ungureanu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2016.

Cârja Ioan, Benkő József, Pantea Maria Alexandra, Boţoghină Iulian, *De la amurgul imperiilor la România Mare. Românii din Austro-Ungaria în Primul Război Mondial. Documente vizuale*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2018.

Cosma, Ela, *Revoluţia de la 1848-1849. Un catalog de documente şi regeste (fondul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca)*, vol. II, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2005.

Cronici turceşti privind Ţările Române, ediţie Mihai Guboglu şi Mustafa Mehmet, vol. I, Bucureşti, 1966.

Chiş, Doina, *Documente privind istoria oraşului Ineu (jud. Arad) în secolele XI-XIV*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 23-36.

Chiş, Doina, *Documente privind istoria oraşului Ineu (jud. Arad) în secolele XI-XIV (Partea a II-a. Continuare din vol. IX, pp. 23-36)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. X, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 13-22.

Chiş, Doina, *Documente privind istoria oraşului Ineu (jud. Arad) în secolele XI-XIV (Partea a III-a. Continuare din vol. X, pp. 13-22)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 52-81.

Chiş, Doina, *Ineu. Itinerar sentimental în imagini şi documente*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Chronicum Pictum Vindobonense, în Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI, Bucureşti, Tipografia Bucovina I.E. Torouţiu, 1937.

Codex Latinus, nr. 115, Biblioteca Universităţii din Budapesta, Budapesta.

Colta, Elena Rodica, *Date şi documente noi despre preotul Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz*, în revista Simpozion, Gyula, 2004.

Constituţiile aprobate ale Transilvaniei (1653), ediţie îngrijită şi prefaţă de Liviu Marcu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997.

Demşea Dan, Lăzărescu Dan, *Documente despre biblioteca Preparandiei arădene*, în Aradul Cultural, an II, 2001, nr. 1, pp. 41-49.

Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara, II (1430-1470), culese de Frigyes Pesty, ediție, note şi comentarii de Livia Magina şi Adrian Magina, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Documente privind istoria României, seria C, Transilvania, veacul XI, XII, XIII, vol. I (1075-1250), Editura Academiei, Bucureşti, 1951.

Documente privind istoria României, seria C, veac XIII, vol. II, Bucureşti, 1951.

Documente privind istoria României, seria C, Transilvania, veacul XIV, vol. I (1301-1320), Editura Academiei, Bucureşti, 1953, pp. 294-295; vol. IV, Bucureşti, 1955.

Documente privind istoria României, seria C, Transilvania, veacul XIV, vol. 4 (1341-1350), Bucureşti, 1955.

Documenta Romăniae Historica, seria C, Transilvania, vol. XI, vol. XII (1361-1365), sub redacţia acad. Ştefan Pascu, Editura Academiei, Bucureşti, 1981, 1985; vol. XIII, volum întocmit de Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduţiu, Adrian Rusu, Susana Andea, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994.

Documenta Romăniae Historica, seria C, Transilvania, vol. XI, XII, XIII, Editura Academiei, Bucureşti, 1981, 1985.

Documenta Romăniae Historica, seria C, Transilvania, vol. XIII, întocmit de Ioan Dani, Konrad Gundisch, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Adrian Rusu și Susana Andea, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994.

Documenta Romăniae Historica, seria C, Transilvania, vol. XIV, întocmit de Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Susana Andea și Lidia Gross*,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 2002.

Documenta Romăniae Historica, seria C, Transilvania, vol. 12 (1361-1365), Bucureşti, 1985.

Documenta Romăniae Historica, seria D, vol. I, ediție de Petre P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966.

Dobrincu, Dorin (editor coord.), *Colectivizarea agriculturii din România: inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I (1949-1950), vol. II (1951-1952), Editura Universității Al.I. Cuza, Iași, 2017.

Dragomir, Silviu, *Corespondența fruntașului ardelean dr. Ioan Mihu cu V. Goldiș*, în *Fraților Alexandru și Ioan Lepedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936.

Ehrler, Johan Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timişoara, 1982.

Faur, Vasile, *Ţara Zărandului. Conscripții. Cronică. Documente. Imagini*, Arad, 2014.

Fejér Georgius, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis,* tom V, vol. 1, Buda, 1829.

Feneşan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016-2017.

Fermendźin, Eusebius, *Acta Bulgariae ecclesiatica ab anno 1565 usque ad annum 1799*, Editit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, Zagrabiae, 1887.

Florea, Ileana, *Documente privind activitatea pedagogică a lui Ioan Slavici*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976, pp. 391-406.

Gagea, Eugen, *Vasile Goldiș, studii și documente*, vol. I-II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013-2016.

Găvănescu, Eduard, *Un interesant recensământ al domeniului regal și cameral al Aradului*, în Hotarul, Arad, anul 1933, nr. 7.

Gheorghiu, Teodor Octavian, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana - Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare*, Editura Eurobit, Timișoara, 2008.

Glück Eugen, Roșuț Nicolae*, Aradul și mișcarea memorandistă: documente*, vol. I-IV, Editura Universității Cultural-Științifice, Arad, 1974-1978.

Goldiş, Vasile, *Corespondență (1888-1934)*, *scrisori trimise*, vol. I, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Gheorghe Şora, cuvânt înainte de acad. prof. univ. dr. Ştefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992.

Goldiş, Vasile, *Scrieri social-politice și filozofie,* ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Marţian Iovan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2007.

Gorun, Gheorghe, *Un document referitor la starea țărănimii de pe domeniul Beliu la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în revista Ziridava, XIII, Arad, 1981, pp. 371-375.

Griselini, Francesco, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei,* Timişoara, 1984.

Hord, Radu Alexandru, *Activitatea comitetului democrat evreiesc din Arad în arhivele arădene,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 221-252.

Haan A., Lad, *Diplomatarium Békésienses*, Pestini, 1870.

Ilea Ana, Rus V., *Documente referitoare la voievozii români din Bihor în secolele XV-XVI*, în Crisia, XIX, Oradea, 1989, pp. 309-316.

Index Lectionum, pe numele Ladislau Goldiș, semnat de Kondor, aflat în posesia Bibliotecii Municipiului Arad, fond V. Goldiș, dosar 199499, f. 20.

Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, vol. II/2, întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, Editura Hasefer, Bucureşti, 1990.

Kovach, Geza, *Conscripții medievale arădene din secolele XVI-XVIII*, în Catedra - culegere de studii, Arad, 1977.

Kovách, Géza, *conscripția satelor arădene în 1828*, în revista Ziridava, XV-XVI, Arad, 1987.

Kovách, Géza, *Documente despre începuturile Aradului*, în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 117-130.

Kovách, Geza, *Un document inedit despre voievodatul din Șomoșcheș*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 789-792.

Lipszky de Szedlicsna, Johanes, *Repertorium loccorum objectorumque în XII. tabuluis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et Confiniorum militarium magni item Principatus Transylvaniae*, Bude, 1808.

Lukinich, Emerico, *Documenta historiam valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.

Magina, Adrian, *conscripția și inventarierea bunurilor cetății Ineu în anul 1605*, în revista Banatica, nr. 21, Reşiţa, 2011.

Magina, Adrian, *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455-1548)*, în revista Banatica, nr. 23, Reşiţa, 2013, pp. 599-617.

Magina, Adrian, *Lipova at the beginning at the 17th century. Documentary contribution*, în Itinerarii istoriografice, volum îngrijit de Dumitru Țeicu şi Rudolf Graf, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, pp. 297-321.

Magyar Országos Levéltár Budapest, *Conscriptio 1715*, *Conscriptio 1720.*

Manea, George, *Date documentare despre viticultura din părțile Aradului*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976.

Mare, Mircea, *Banatul între secolele IV-IX. Meşteşuguri şi ocupaţii tradiţionale*, vol. II, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2005.

Marea Unire a românilor în izvoare narative, Editura Eminescu, București, 1984.

Márki, Sándor, *Diplomatarium Aradiense*, I-II, mss, Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale.

Mărghitan, Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Editura Facla, Timişoara, 1985.

Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului, Editura S.N., Arad, 1986.

Medeleanu, Horia, *Un document din secolul al XVIII-lea referitor la viticultorii din Arad*, în revista Ziridava, XIV, Arad, 1982, p. 521-524.

Mehmed, Mustafa A., *Documente turceşti privind istoria României,* vol. I (1455-1774), Bucureşti, 1976.

Mehmed Mustafa A., Demeny Ludovic, *Noi documente turceşti privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea*, în Revista Arhivelor, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 1, Bucureşti, 1970, pp. 209-237.

Monumenta Comitialia Regni Transsyilvaniae, vol. IX, Budapesta, 1883.

Monumenta rusticorum in Hungaria Rebellium Anno MDXIV, Budapest, 1979.

Monumenta Vaticana histioria regni Hungariae illustrantia, *Liber confraternitatis sanctu spiritus in urbe*, *1441-1556*, Budapeste, 1889.

Mudura, Gheorghe, *Documente școlare bihorene din secolul al XVIII-lea (II)*, în Crisia, XII, Oradea, 1982, p. 234-235.

Nagy, Imre, *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavens*is. *Anjoukori Okmánytár*, vol. 5 (1347-1352), Budapest, 1887.

Orașul și județul Arad după 1 Decembrie 1918, studii și documente (coordonatori Mircea Timbus şi Anderi Caciora), Arad, Editura Guttenberg Univers, 2008.

Pădurean, Corneliu, *Izvoare demografice referitoare la comitatul Arad în secolul al XIX-lea*, în revista Teologia, V, nr. 3-4, Arad, 2001.

Popeangă Vasile, Mureşan Ioan B., *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri 1908-1918,* Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Arad, 1991.

Popp, Nicolae M., *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, Bucureşti, 1947.

Porţeanu, Alexandru, *Documente despre activitatea consiliilor şi gărzilor naţionale române din judeţul Arad (noiembrie 1918 - februarie 1919*), în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 407-439.

Protocolul Congregaţiilor Comitatului Arad din 29 octombrie 1744.

Protocol despre Şedinţele Sinodului Eparchial din Diecesa Română Gr. -Orientală a Aradului, *ţinute în sesiunea ordinară a anului 1904*, Tiparul Tipografiei Diecesane, Arad, 1904.

Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707), editor I. Gyorgy Toth, Roma-Budapest, 1994.

Roman Ciorogariu. Studii şi documente, 1852-1936, Oradea, Editura Episcopiei, 1980.

Roz*,* Alexandru*, Consiliul Naţional Român Central şi Gărzile Naţionale Române din Arad (1918). Acte şi documente*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993.

Roz, Alexandru, *Războiul neatârnării din 1877-1878: acte şi documente arădene*, Editura Universităţii de Vest Vasile Goldiş, Arad, 1998.

Schematismus cleri diocesis csanádiensis pro anno domini MCMVII (1907), Timişoara, 1907.

Spisarevska Ioana, Dimitrov Boźidar, Kolav Panto, *Bălgaria i bălgarskata istoria v arhivite na Vatikana Vatikanskata apostoličeska biblioteka XV-XVIII vek*, Sofia, 1988.

Stoica de Haţeg, Nicolae, *Cronica Banatului*, Timişoara, 1981.

Suciu I.D., Constantinescu Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I-II, Timişoara, 1980.

Szemkovics, Laurenţiu Ştefan, *Documente despre starea de spirit a populaţiei din raza Posturilor de Jandarmi Păuliş şi Săvârşin, judeţul Arad (1940),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 517-525.

Szemkovics, Laurenţiu Ştefan, *Documente emise de Postul de Jandarmi Semlac, judeţul Arad (1942*), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 219-229.

Szemkovics, Laurenţiu Ştefan, *Documente referitoare la unele persoane concentrate în Regimentul 93 Infanterie Arad (1942),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. X, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 233-255.

Şora, Gheorghe*, Documente inedite privind legăturile de prietenie dintre Vasile Goldiş şi Ion Luca Caragiale*, în revista Ziridava, nr. XIV, Arad, 1982.

Timbus, Mircea, *Din documentele Unirii*, în revista Ziridava, XIX-XX, 1996.

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, Bucureşti, 1932.

1918 la români. Documentele Unirii. *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, vol. VII-VIII, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

Izvoare statistice

Datele etnice şi confesionale ale localităţilor Comitatului Arad, de pe forumul www. kia. hu.

Direcţia Centrală de Statistică, *Recensământul populaţiei din 21 februarie 1956; structura demografică a populaţiei*.

Direcţia Centrală de Statistică, *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, vol. 3, Clădiri. Locuinţe. Gospodării, 1981.

Direcţia Judeţeană de Statistică Arad, *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 15 martie 1966. Populaţie. Regiunea Crişana*, vol. 1, 1967.

Indicatorul localităţilor din România. Datele recensământului general din 6 aprilie 1941, Bucureşti, 1943.

Konscrierea parohială a poporului de la biserica hratului Mucenic Dimitrie, din Kurticiu, dioceza Aradului, protopopiatul Kis-Ineului, comitatul Aradului, de la anul 1864.

Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 41, Budapesta, 1913.

Manuilă, Sabin, *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930,* vol. 2, Neam, limbă maternă, religie, Bucureşti, 1938.

Magyar Statisztikai Közlemények 1900. A magyar korona országainak 1900, vol. I, Budapesta, 1902.

Magyar Statisztikai Közlemények, 1910. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910, vol. 42, Budapesta, 1912.

Magyar Statisztikai Közlemények, 1910, vol. 41, 46, Budapesta, 1913.

Recensământul din 1880. Transilvania, (coordonator Traian Rotariu), Editura Staff, Bucureşti, 1997.

Recensământul din 1900. Transilvania, (coordonator Traian Rotariu), Editura Staff, Bucureşti, 1999.

Recensământul din 1910. Transilvania, (coordonator Traian Rotariu), Editura Staff, Bucureşti, 1999.

Recensământul din 1941. Transilvania, (coordonator Traian Rotariu), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

Recensământul general al populaţiei, rezultate la 31 dec 1930.

Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 7 ianuarie 1992, *Populaţie. Structură demografică*, vol. I, Direcţia Centrală de Statistică, Bucureşti, 1994.

Rezultatele finale ale recensământului din 2011: tab. 8, populaţia stabilă după etnie - judeţe, municipii, oraşe, comune, Institutul Naţional de Statistică din România, iulie 2013.

Institutul Naţional de Statistică

Institutul Naţional de Statistică, 2012, Recensământul populaţiei şi al locuinţelor 2002, la adresa web http://statistici. insse. ro/shop/populaţia şi structura demografică, accesat la 26. 01. 2016.

Institutul Naţional de Statistică, Mişcarea naturală a populaţiei, Născuţi vii pe judeţe şi localităţi, la adresa web http://statistici. insse. ro/shop/, accesat la 26. 01. 2016.

Rotariu Traian, Semeniuc Maria, Mureşan Cornelia, *Recensământul din 1880. Transilvania,* Cluj-Napoca, 1997.

Rotariu Traian, Semeniuc Maria, Mezei Elemer, *Recensământul din 1900. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.

Rotariu Traian, Semeniuc Maria, Mezei Elemer, *Recensământul din 1941. Transilvania*, Cluj-Npoca, 2002.

Rotariu Traian, Semeniuc Maria, Mezei Elemer, *Recensământul din 1869*, Cluj-Napoca, 2008.

Rotariu Traian, Semeniuc Maria, Mezei Elemer, *Recensământul din 1890 și recensământul țiganilor din 1893. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2009.

Studia Censualia Transilvanica, Recensământul din 1880, Transilvania, Editura Staff, 1997.

Studia Censualia Transilvanica, Recensământul din 1900, Transilvania, Editura Staff, 1999.

Studia Censualia Transilvanica, Recensământul din 1910, Transilvania, Editura Staff, 1999.

Studia Censualia Transilvanica, Recensământul din 1919, Editura Staff, 1999.

Studia Censualia Transilvanica, Recensământul din 1941. Transilvania, Editura Staff, 2002.

Varga, E., *Statistica recensăminte după limba maternă, respectiv naționalitate*, *jud. Arad*, 1880-2002.

Memorialistică

Aspecte din Munții Apuseni. Contribuții la istoria Unirii 1918-1919. Jurnal de Traian Mager. Ținutul Hălmagiului. *Cadrul istoric,* vol. IV., Monografie, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2018.

Autobiografia mea - Vasile Goldiș, în *Aradul și Marea Unire din 1918*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2008.

Albani, Tiron, *Douăzeci de ani de la Unire. Monografia comemorativă a Unirii*, vol. I, *Cum s-a făcut Unirea*, Institutul de arte grafice, Oradea, 1938.

Berthelot, Henri Mathias, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, Editura Militară, București, 2012.

Bocu, Sever, *Drumuri și răscruci. Memorii* (ediție îngrijită de Cornel Ungureanu şi Viorel Marineasa), Editura Marineasa, Timişoara, 2005.

Ciorogariu, Hermina, *Caietele Herminei*, Editura Peter Pan, Arad, 2010.

Ciorogariu, Roman, *Zile trăite*, Oradea, 1926.

Ciuhandu, Gheorghe, *Alba Iulia*, Tipografia Diecezană, Arad, 1939.

Ciuhandu, Gheorghe, *Memorii 1907-1925. Din viața mea. Făcute și pățite*, *spuse ca să învețe* și alții, Editura Marineasa, Timişoara, 1999.

Clopoțel, Ion, *Amintiri și portrete*, Editura Facla, Timişoara, 1973.

Cornea, Corneliu, *Jurnalul detenției politice în județul Arad*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Demşea, Dan, *Memoriul autobiografic din 1923 al lui Teodor V. Păcățian (1852-1941)*, în revista Ziridava, VIII, 1977, pp. 245-256.

Evuțianu, Sabin, *Clipe trăite*, editor Anton Ilica, Editura Universităţii Aurel Vlaicu, Arad, 2013.

Gagea Eugen, Pantea Maria Alexandra, *Marea Unire în memorialistica aradeană*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018.

Indricău, Flore, *Pagini de istorie adventă a Bisericii din Comuna Socodor*, mss., Socodor, 1986.

Iovănaş, Ion I., *Pe firul vieții cu arbori genealogici*, Editura Promun, Arad, 2009.

În vâltoarea luptei pentru Unire. *Amintiri ale voluntarilor bănățeni*, ediţie îngrijită de Vasile Popeangă, Editura Multimedia, Arad, 2002.

Kiss, Vasile, *Istoricul Bisericii Creștine Baptiste din Curtici*, mss.

Mager, Traian, *Contribuții la istoria Unirii 1918-1919. Jurnal,* Tipografia Diecezană, Arad, 1939.

Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură, 1784-1918, Arad, 1986.

Meţianu, Ioan, *O voce serioasă, o oră supremă*, Tipografia Diecezană, Arad, 1894.

Mihiţ, Terentie, *Note biografice* (mss).

Mişcuția, Ilie, *Și eu am fost la Alba Iulia*, în revista Mitropolia Banatului, nr. 10-12, Timişoara, 1978.

Oanea, Laurențiu, *Dr.* Ștefan Cicio-Pop, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Popa, Eugen V., *Un sfert de veac din trecutul Băilor Lipova*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 385-402.

Reesch de Lewald, Aloysium, *Universalis Schematismus Ecclesiasticus*, Budae, 1843-1844.

Slavici, Ioan, *Închisorile mele*, Editura Alfa, Bucureşi, 1996.

Suciu, Ioan, *Arădeni și Partidul Național Român*, Tipografia Diecezană, Arad, 1926.

Şora, Gheorghe, *Pagini inedite din jurnalul de tinerețe al lui Vasile Goldiș*, în Acta Musei Napocensis, nr. XVIII, Cluj-Napoca 1981.

Șora, Gheorghe, Șase scrisori inedite ale lui Vasile Goldiş către Vasile Mangra și *Nicolae Bălan,* în revista Ziridava, nr. XV-XVI, 1987.

Terpea, Ioan, *Moroda și Iermata în viața mea*, Moroda, 2013.

Țiucra, Iosifu, *Mărturia timpului, 1846-1875*, mss.

Veliciu, Mihai, *Tatăl meu, Mihai Veliciu*, editor Dan Demșea, Editura Mirador, Arad, 1996.

Lucrări generale

300 godini Siprovsko văstanie (prinos kam istoriata na bălgarite prez XVII vek), Bălgarska Akademia na Naukite. Institut po istoria, Sofia, 1988.

Achim Viorel (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante*. *Documente*, Editura Polirom, Iaşi, 2013.

Achim, Viorel, *Țiganii în istoria României,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998.

Alexianu, George, *Repertoriul general alfabetic al tuturor codurilor, legilor, decretelor-legi, convenţiuni, decrete*, *regulamente etc., 1 ianuarie 1860 - 1 ianuarie 1940*, A-L, Bucureşti, 1940.

A Magyar Korona Országainak helységnévtára, Kiadja Az Országos M. Kir. Statistikai Hivatal, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 1895.

András, Vályi, *Magyar Országnak leírása*, vol. 2, A' Királyi Universitásnak betűivel, Budán, 1799.

Andreiescu, Valeriu, *Istoria penticostalismului românesc,* vol. I, Editura Casa Cărţii, Oradea, 2012.

Anghel, Gheorghe*, Cetăți medievale din Transilvania,* Bucureşti, 1972.

Arbonie, Emil, *Călătoriile românilor. Realtăți transilvănene (1918-1948)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2009.

Atlas ľudovelkultúry Slovákov v Rumunsku/Atlasul culturii populare a slovacilor din România, Nadlak/Nădlac, vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku/Editura Societăţii Culturale şi Ştiinţifice Ivan Krasko, 1998.

Bajo, Jozsef, *Organizarea şcolilor poporale în Ungaria*, trad. P. Pipoş, Arad, 1911.

Barbosa, Octavian, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1976.

Barbu Mircea, Hügel Peter, Hurezan George Pascu, Pădureanu Eugen, *Repertoriul arheologic al Mureşului Inferior. Județul Arad*, Editura Orizonturi Universitare, Timişoara, 1999.

Bejan, Adrian, *Banatul în secolele IV-XII*, Editura de Vest, Timişoara, 1995.

Bel Vasile, Ghioancă Constantin, *Literatura baptistă de limbă română din perioada 1895*-1990, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2017.

Bel Vasile, Stoica Daniel, *Baptiștii și Marea Unire din 1918. Adevăruri și fapte*, Editura Făclia, Oradea, 2018.

Benea, Doina, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Editura de Vest, Timişoara, 1996.

Binder, P., *Lista localităților din Banat de la sfârşitul secolului al XVII-lea,* în Studii de Istorie a Banatului, vol. II, Timişoara, 1970, pp. 61-68.

Bleahu, Marcian, *Relieful carstic*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982.

Berényi, Maria, *Învăţământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în revista Simpozion, Gyula, 2006.

Bocşan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timişoara, 1986.

Boia Stelean Ioan, Grec Marius, *O istorie a Holocaustului european. Cazul României*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016.

Bolovan, Ioan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015.

Bolovan, Ioan, *Transilvania între revoluția din 1848 și Unirea din 1918. Contribu-*

ţii demografice, Editura Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000.

Bordeianu Mihai, Vladcovschi Petru, *Învăţământul românesc în date,* Editura Junimea, Iaşi, 1979.

Borovszky, Samu, *Magyarország vármegyei és városai: Temes vármegye és Temesvár története*, Budapest, 1912.

Bratu, Ioan, *Învăţământul secundar în Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, 1918-1928*, vol. II, Bucureşti, 1929.

Bulboacă, Sorin, *Structuri politice şi confesionale în Banatul Lugojului şi Caransebeşului (1552-1658*), vol. I- II, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011-2015.

Buletinul Oficial al RSR, Bucureşti, 1968.

Bunaciu, Ioan, *Bisericile Creştine Baptiste din România între anii 1944-1990*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2002.

Bunaciu, Ioan, *Istoria bisericilor baptiste din România*, Editura Universităţii Emanuel, Editura Făclia, Oradea, 2006.

Câmpeanu*,* Remus, *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVI-II-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Cernovodeanu Paul, Binder Pavel, *Cavalerii Apocalipsului. Calamităţile naturale din trecutul României (până la 1800),* Editura Silex, Bucureşti, 1993.

Ciomac Ion. L., Popa-Necşa Valeriu, *Munţii Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munţii Apuseni,* Bucureşti, Tipografia Ziarului Universul, 1936.

Circa-Chirilă Camelia, dr. Flueraş Janina (coord.), *Să ne cunoaştem rădăcinile - Tradiţii şi obiceiuri la români, maghiari, germani, slovaci şi şvabi*, Arad, 2011.

Cocean, Pompei, *Peşterile României*, Editura Dacia, Bucureşti, 1995.

Crişan, Ioan, *Aşezări rurale medievale din Crişana. Secolele X-XIII*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2006.

Csánki, Dezsö, *Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában*, vol. 1, Budapest, 1890.

Czirbusz, Géza, *A délmagyarországi németek*, Budapest, 1913.

De-a lungul frontierei. La aniversarea a 10 ani de colaborare între localităţile de frontieră ale judeţelor Arad şi Bekes, Judeţul Arad, 2005.

Dicţionar al scriitorilor din Banat, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2005.

Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, coord. Andrei Adrian Rusu, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.

Domocoş, Vasile Bogdan, *Circulaţia monetară în spaţiul dintre provinciile Dacia şi Pannonia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Dörner, Anton, *Transilvania între stabilitate şi criză (1457-1541*), în Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până în 1541), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003.

Dragomir, Silviu, *Studii din istoria mai veche a românilor pe teritoriul Diecezei arădene*, Sibiu, 1917.

Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.

Drăguţ, Vasile, *Arta românească*, Bucureşti, 1982.

Dudaş, Florian, *Zărandul. Chipuri şi fapte din trecut*, Bucureşti, 1981.

Edroiu, Nicolae, *Formaţiuni statale pe teritoriul României (sec. VIII-XI)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Edroiu, Nicolae, *Plugul în Ţările Române (până în sec. XVIII),* Editura Şcoala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2017.

Enciclopedia României, vol. I, Bucureşti, 1938.

Enciclopedia României, Bucureşti, 2000.

Faur, Vasile, Ţara Zărandului. *Conscripţii. Cronică. Documente. Imagini*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.

Fejer, Georgius, *Codex Diplomaticus Hungarie Ecclestiaticus ac Civilis*, vol. VIII/3, Buda, 1832.

Feneşan, Costin, *Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial (1716-1778*), Timişoara, 1997.

Feneşan, Cristina, *Banatul otoman. Studii istorice*, Editura Ariergarda, Timişoara, 2017.

Feneşan, Cristina, *Cultura otomană a vilayetului Timişoara (1552-1716)*, Editura de Vest, Timişoara, 2006.

Feneşan, Cristina, *Vilayetul Timişoara (1552-1716)*, Editura Ariergarda, Timişoara, 2014.

Fenyes, Elek, *Magyarországi geographiai szótára*, III, Pest, 1851.

Florea Vasile, Lăptoiu Negoiţă, Cebuc Alexandru, *Enciclopedia artiştilor români contemporani,* Editura ARC 2000, Bucureşti, 1996.

Gheorghiu, Teodor Octavian, *Arhitectura medievală de apărare din România*, Bucureşti, 1985.

Gheorghiu, Teodor Octavian, *Locuirea tradiţională rurală din zona Banat-Crişana (Elemente de istorie şi morfologie, protecţie şi integrare*), Editura Eurobit, Timişoara, 2008.

Ghinea, Dan, *Enciclopedia geografică a României*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.

Giurescu Constantin C., Giurescu Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi,* ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Albatros, Bucureşti, 1975.

Glück Eugen, Roz Alexandru, *Arad - ghid de oraş*, Bucureşti, 1982.

Godea, Ioan, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1977.

Godea, Ioan, *Moralitate, mentalitate şi osândă. Perindele*, *colodă şi mireasa pe grapă*, Editura de Vest, Timişoara, 2011.

Godea Ioan, Medeleanu Horia, *Biserici de lemn din judeţul Arad*, Editura Scara, Bucureşti, 2007.

Godea Ioan, Medeleanu Horia, *Biserici de lemn din judeţul Arad*, ediţia a II-a, Editura Brumar, Timişoara, 2009.

Gogâltan, Florin, *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul românesc şi pe cursul inferior al Mureşului. Cronologia şi descoperirile de metal*, Editura Orizonturi Universitare, Timişoara, 1999.

Greffner, Otto, Şvabii *(germanii) din Banat (o scurtă istorie)*, f.e., Arad, 1995.

Gross, Lidia, *Confreriile medievale din Transilvania (secolele XIV-XVI)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.

Grozdea, Mircea, *Arta monumentală contemporană*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1987.

Gruneanțu Lazăr, Ionescu Mirel, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2018.

Haţegan, Ioan, *Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice și militare a unui ținut într-un an de răscruce a istoriei sale*, în *Nobilimea românească din Transilvania* (coord. Marius Diaconescu), Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997.

Haţegan, Ioan, *Cronologia Banatului*, vol. II/2, Vilayetul de Timișoara 1552-1716, Editura Artpress și Banatul, Timișoara, 2005.

Haţegan, Ioan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos. Comunități, populație și habitat într-un spațiu de interferențe culturale*, Editura Almanahul Banatului, Timișoara, 1995.

Haţegan, Ioan, *Dicționar istoric al așezărilor din Banat: sec. XI-XX. Atestări documentare și cartografice*, Editura ArtPress, Editura Banatul, Timișoara, 2013.

Haţegan Ioan, Boldea Ligia, Țeicu Dumitru, *Cronologia Banatului*, vol. II/1: *Banatul între 934-1552,* Editura Artpress și Banatul, Timișoara, 2005.

Haţegan Ioan, Kosa Alexandru, *Cronologia Banatului*, vol. III/1: *Banatul între 1716-1735. Repere cronologice. Selecție de texte și date*, Editura Banatul, Timișoara, 2018.

Horváth, Hilda, *Stílus, szellem, tradíció. A történelmi Magyarország kastélyai*, Várpalota, Szindbad Nonprofit Kft., 2010.

Hügel, Peter, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia (Traianus Decius-Aurelian)*, Editura Neremia Napocae, Cluj-Napoca, 2003.

Ion, Narcis Dorin, *Castele, palate si conace din România*, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, Bucuresti, 2001.

Ionescu Mihai, Tudoran Mircea, *Fotbal de la A la Z*, Editura Sport-Turism, București, 1988.

Iorga, Nicolae, *Negoțul și meșteșugurile din trecutul românesc*, Minerva - Institut de arte grafice și editură, Bucureşti, 1906.

Împărțirea administrativă a României*, însoțită de legea pentru unificarea administrativă*, Ministerul de Interne, Ediție Oficială, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1926.

Împărțirea administrativ-economică a Republicii Populare Române, anexă la decretul nr. 331 din 19 septembrie 1952, Întreprinderea Poligrafică Bucureşti, Bucureşti, 1952.

Jivan, Iosif, *Composesoratele de pădure (Îndrumător)*, Tipografia și Compactoria V. Laufer, Deva, 1940.

Kakucs, Lajos, *Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Editura Mirton, Timișoara, 2008.

Kempelen, Béla, *Magyar nemes családok: köt. Aágh-Brazzendorf,* vol. 1 Aagh-Bazzendorf, Editura Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapesta, 1915.

Lassú, István, *Az austriai birodalomnak statistikai, geographiai, és históriai leírása*, Magyar Kir. Universitás, Buda, 1829.

Lukinich, Imre, *Erdély területi változásai*, Editura Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918.

Lupaş, Octavian, *Voievozi şi cneji români în judeţul Arad*, Editura Concordia Gh. Munteanu, Institut de Arte Grafice, Arad, 1941.

Madgearu, Alexandru, *Istoria militară a Daciei post-romane* (pp. 275-614), Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2011.

Magina, Adrian, *De la excludere la coabitare*. *Biserici tradiţionale, Reformă şi Islam în Banat (1500-1700)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011.

Man Vasile, Mihăilescu Dumitru, *Şcoli arădene*, vol. II, Arad, 2003.

Manciulea, Ştefan, *Graniţa de vest*, Editura Gutinul SRL, Baia Mare 1994.

Marginalizarea socio-teritorială a comunităţilor de romi din România. Studii de caz în judeţele Alba, Arad, Călăraşi, Dolj şi Iaşi, Editori Enikő Vincze, Iuliu Elena Hossu, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2014.

Maxim, Mihai, *Ţările Române şi Imperiul Otoman* (1400-1600), în *Istoria Românilor* (tratat coord. de acad. Ştefan Ştefănescu, acad. Camil Mureşan, acad. Ioan Aurel Pop), ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, vol. IV, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2012.

Mărghitan, Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Editura Facla, Timişoara, 1985.

Meruţiu, Vasile, *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş, până în Banat (Evoluţia teritorială),* Institutul de Arte Grafice Ardealul, Cluj, 1929.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din anul 1921*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2014.

Mihalca Alexandru, Crăciun Avram, Chiper Gheorghe, *Aspecte din istoria agrară a judeţului Arad*, partea I: până la Marea Unire din 1918, Editura S. C. Gutenberg S. A., Arad, 1995.

Moldovan Silvestru, Togan Nicolae, *Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune română din Ungaria,* Sibiu, 1909.

Munteanu Dumitriu, Luminiţa, *Itinerarii arheologice bănăţene*, Bucureşti, 1988.

Munteanu, Ioan, *Banatul istoric 1867-1918*. Şcoala. *Educaţia*, vol. III, Timişoara, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2006.

Nagy, Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, vol. 1, Pest, 1857.

Nagy, Ludovico, *Notitiae politico-geografico statisticae inclyti ragni partiunque eidem adnexarum*, Tomus Primus, Budae, 1828.

Negrilă Iulian, Man Vasile, Negrilă Bianca, *Dicţionarul scriitorilor arădeni (sec. XIX-XX)*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2009.

Niedermaier, Paul, *Habitatul medieval în Transilvania*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012.

Nistor, Viorel, *Folclor coregrafic*, vol. I, Editura Muzicală, Bucureşti, 1991.

Niţu Adrian (coord.), *Arad. Economie şi societate*, *1945-1989*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015.

Niţu Adrian (coord.), *Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist*, vol. I -II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016.

Pal, Engel*, Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437)*, Budapest, 1977.

Pamätnica 50 rokov slovenského stredného školstva v Rumunsku; Memorial 50 de ani de învățământ liceal cu limba de predare slovacă din România, Nădlac, Editura Societății Culturale și Științifice Ivan Krasko, 1995.

Pascu, Ștefan, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, Bucureşti, 1983.

Pascu, Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București, 1954.

Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I-III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, 1979, 1986.

Pavel, Teodor, *Mișcarea românească pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol. II, Timișoara, 1982.

Păcurariu, Mircea*, Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986.

Păcurariu, Mircea, *Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.

Pădureanu, Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, 2003.

Pârvan, Vasile, *Dacia*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967.

Pârvu, G., *Carierele din România*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1964.

Petcu, Marian, *Istoria jurnalismului din România în date*, Editura Polirom, Iași, 2012.

Petreanu, Coriolan, *Bisericile de lemn din judeul Arad*, Tipografia şi Institutul de arte grafice Drotleff, Sibiu, 1927.

Pollak, Henric, *Adatok a magyar izraelitak statisztika jahoz, elso magyar zsido naptar es evkonvi az 1848-ik szokoevre, elso evfolyam*, Pest, 1848.

Pop, Ioan Aurel, *Din mâinile valahilor schismatici. Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XVI)*, Editura Litera, Bucureşti, 2011.

Pop, Ioan Aurel, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991.

Pop, Ioan Aurel, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (1300-1456),* în Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003.

Pop Ioan Aurel, Bolovan Ioan (coord.), *Istoria României*, compendiu, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004.

Pop Ioan Aurel, Nägler Thomas, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), vol. II (de la 1541 până la 1711), vol. III (de la 1711 până la 1918), Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, ediția a III-a, Cluj-Napoca, 2016.

Popa, Dumitru, *Pagini din istoria Bisercii Adventiste din România*, vol. I, București, 2008.

Popovici, Alexa, *Istoria Baptiștilor din România 1856-1989,* ediţie revizuită*,* Editura Făclia, Oradea, 2007.

Postolache, Nicolae, *Istoria sportului românesc în date*, Iași, 1979.

Postolache, Nicolae, *Presa sportivă din România*, Bucureşti, 1997.

Predescu, Lucian, *Enciclopedia României. Cugetarea*, Editura Saeculum, Bucureşti, 1999.

Prodan, David**,** *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1967.

Prodan, David *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986-1987.

Prodan, David, *Problema iobăgiei în Transilvania*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

Prodan, David, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, Bucureşti, 1979.

Protopopescu, Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805*, Bucureşti, 1966.

Radu Petre, Onciulescu Dimitrie, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, Bucureşti, 1977.

Roman, Petre, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976.

Roz Alexandru, Kovach Geza, *Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Arad,* Editura Universităţii de Vest Vasile Goldiş, Arad, 1997.

Roz Alexandru (coord.), *Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor, 1918-2003*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2004.

Roz Alexandru, Stănescu Marian C., *Prizonieri și voluntari români din Primul R*ăzboi *Mondial și Marea Unire din 1918*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2003.

Rusu Adrian Andrei, Hurezan George Pascu, *Biserici medievale din județul Arad,* Arad, 2000.

Rusu, Adrian Andrei*, Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (secolele XIII-XIV),* Cluj-Napoca, 2005.

Rusu Andrei Adrian, Hurezan George Pascu, *Cetăți medievale din Județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999.

Sabău, Sorin, *Meșteri populari din județul Arad*, Arad, 2009.

Sabin, Adrian Luca, *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc. Repertoriu*, Sibiu, 2006.

Sala, Gabriel, *Neamul țiganilor gabori. Istorie, mentalități, tradiții*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2007.

Sala, Gabriel, *Romii în vâltoarea istoriei*, Arad, 2011.

Sălăgean, Tudor, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003.

Săşianu, Alexandru, *Moneda antică în vestul României*, Oradea, Editura Crişana, 1980.

Sbârnă, Gheorghe, *Marea Unire în Parlamentul României*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017.

Silveşan, Marius, *Bisericile creştine baptiste din România între persecuție, acomodare și rezistență (1948-1965)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.

Sinaci Doru, Arbonie Emil (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. I-XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010-2016.

Štefanko, Ondrej, *Despre slovacii din România*, Nădlac, Editura Ivan Krasko, 2004.

Stiger, Simona, *Asociaţionism şi emancipare în Transilvania până la Primul Război Mondial*, Editura Fundaţiei Moise Nicoară, Arad, 2001.

Studii privind istoria Aradului, Editura Politică, Bucureşti, 1980.

Suciu, Coriolan, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I A-N, vol. II O-Z, Bucureşti, 1967-1968.

Suciu, I.D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977.

Suciu Viorica, Anghel Gheorghe, *Mărturii ale practicării plutăritului în Transilvania din antichitate, evul mediu şi perioada modernă*, Alba Iulia, 2008.

Szinnyei, József, *Magyar irók.* Élete és munkái - *Kiadja Hornyánsky Viktor,* XI, Kötet, 7 fiizet, Budapest, 1906.

Şandru, Dumitru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2007.

Şandru, Dumitru, *Reforma agrară din 1945 în România*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2005.

Telbizov, Karol*, Bălgarski tărgovski kolomii v Transilvania prez XVIII vek*, Sofia, 1984.

Toacsen Mihail şi colaboratorii, *Meleaguri arădene*, *ghid turistic*, Arad, 1972.

Toderaşcu, Ion, *Unitatea medievală românească*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988.

Tomole, Ioan, *Românii din Crişana, Sălaj şi Sătmar în luptele naţional-electorale de la începutul secolului al XX-lea*, Editura Gutinul, Baia Mare,1999.

Tonk, Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Budapest, 1976.

Turcuş, Şerban, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001.

Ţeicu, Dumitru, *Cetăţi medievale din Banat. Medieval Fortifications in Banat*, Muzeul Banatului Montan, Timişoara, 2009.

Ţeicu, Dumitru, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

Ţintă, Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat (1716-1740*), Timişoara, 1972.

Ţintă, Aurel, *Colonizarea Habsburgică a Banatului. 1716-1718*, Întreprinderea poligrafică,Timişoara, 1973.

Ţiplic, Ioan Marian, *Contribuţii la istoria spaţiului românesc în perioada migraţiilor şi Evul Mediu timpuriu (sec. IV-XIII)*, Editura Institutul European*,* Iaşi, 2005.

Ţiplic, Ioan Marian, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X-XIV),* Editura Militară, Bucureşti, 2006.

Ţîrcovnicu, Victor, *Contribuţii la istoria învăţământului din Banat (1780-1918),* Bucureşti, 1979.

Vizenauer, Valentin Victor, *Aşezări şi locuinţe medievale timpurii în Transilvania*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008.

Vultur, Smaranda (coord.), *Germanii din Banat*, Bucureşti, 2000.

Weil Alois, Căsap Gabriel, Chirescu Ion, *Societăţi pe acţiuni româneşti în Austro-Ungaria. Hârtii de valoare istorice,* colecţia Alois Weil, Editura Art Design, Bucureşti, 2019.

Wenzel Matzek, Borza Lygia, *Dunărea albastră și șvabii din Banat*, Arad, 2002.

Monografii de instituții arădene

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.

Biserica Creştină Adventistă de Ziua a Şaptea Micălaca Arad, mss, Arad, 2003.

Borlovan, Cornel, *Scurt istoric al Bisericii Creştine Penticostale Micălaca*, mss, Arad, 2010.

Botiş, Teodor, *Istoria Şcolii Normale şi a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922.

Bradin, Virgiliu, *Şcoli româneşti din Arad - Pârneava de la începuturi până în 1947,* vol. I, Editura Promun, Arad, 2009.

Codău, Ioan, *Școala ineoană pe trepte de istorie. 1756-2008,* Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2008.

Cosma, Stanca, *Repere istorice ale Școlii Generale nr. 12 Arad*, mss., Arad, 2010.

Cserni, Alex, *Medicina arădeană. 300 de ani de istorie*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018.

Godea, Ioan D., *Ziarul Românul din Arad (1911-1918)*, Editura de Vest, Timişoara, 2001.

Greffner Otto, Stoica Mario, *275 de ani de învățământ în limba germană în Aradul Nou*, Arad, 2002.

Ilica, Anton, *Evoluția Școlii Normale din Arad, de la 1920 până în prezent*, Editura Multimedia, Arad, 1998.

Marinescu, Daciana*, Interferențe în evoluția învățământului pedagogic și teologic arădean (1812-1877)*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2003.

Mihuț, Lizica, *Aradul și teatrul transilvănean până la Marea Unire*, Editura Sigma, 1993.

Mihuț, Lizica, *Aradul teatral (1752-2010)*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 2011.

Mihuț, Lizica, *Mișcarea teatrală arădeană după înfăptuirea Marii Uniri*, Editura Academiei Române, București, 2009.

Mihuț, Lizica, *Mișcarea teatrală arădeană până la înfăptuirea Marii Uniri*, Editura Eminescu, 1989.

Mihuț, Lizica, *Transilvania și teatrul arădean până la Marea Unire*, Editura Academiei Române, București, 2005.

Mladin, Simion, *Catedrala Arhiepiscopală din Arad*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2018.

*Monografia Liceului Ioan Slavici, fost Moise Nicoar*ă, *din Arad, 1745-1919-1971*, Arad, 1971.

Monografia Liceului Teoretic Elena Ghiba Birta Arad. *70 de ani de învățământ românesc*, Arad, 1995.

Monografia Uzinei de Vagoane Arad, Arad, 1972.

Negrilă, Iulian, *Presa literară română arădeană 1868-1944,* Editura Multimedia Internațional*,* Arad, 1998.

Păcățian, Teodor, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII-VIII, Arad, 1913-1915.

Pădurean Corneliu, Cadar Ștefea Marcela, *Revista Ziridava. O jumătate de secol 1967-2017*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

Popeangă, Vasile, *Presa pedagogică din Transilvania (1860-1918*), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1966.

Popeangă, Vasile*, Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976.

Popeangă, Vasile, *Şcoala românească din părţile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*, Arad, 1979.

Popeangă, Vasile, *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 şi lupta sa pentru unire,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1974.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului (1721-1821)*, Arad, 1974.

Roz, Alexandru, *Monografia Colegiului Național Moise Nicoară din Arad*, Editura Fundaţiei Moise Nicoară, Arad, 2008.

Sinescu Gheorghe, Gligor Cornel, Școala Sfânta Ana*. 1751-2001. Schiță monografică*, Editura Mirador, Arad, 2001.

Ţîrcovnicu, Victor, *Istoria învăţământului din Banat până la anul 1800*, Bucureşti, 1978.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006.

Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Vesa, Pavel, *Învăţământul Teologic din Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei, 2013.

Monografii ale personalităților arădene

Arbonie, Emil, *Avocații arădeni (1875-1989)*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014.

Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana,* Editura Diecezana, Arad, 1943.

Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară. Gyula (Ungaria) 1784 - Bucureşti 1861*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001.

Bogdan, Doru, *Dr. Ioan Suciu - părinte al patriei,* Editura Viaţa arădeană, Arad, 1999.

Botiş, Teodor, *Monografia familiei Mocioni*, Bucureşti 1939.

Bugnariu Teofil, Vatamaniuc Dimitrie, Domşa Ioan, *Ioan Slavici (1848-1925). Biobibliografie*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1973.

Bunea, Augustin, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906.

Ciuhandu, Gheorghe, *Din viaţa lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului, 1777-1830*, Arad, 1930.

Ciuhandu, Gheorghe, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ*: *pagini mai ales din istoria românilor crişeni, 1830-1840*, Arad, 1935.

Dragomir, Silviu, *Vasile Goldiş, luptător şi realizator politic*, Editura Asociaţiunii, Sibiu, 1936.

Eppel, Marius, *Un mitropolit şi epoca sa. Vasile Mangra (1850-191*8), Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Florea, Ioan T., *Emil Monţia (1882-1965)*, Arad, 1982.

Gagea Eugen, Pantea Maria Alexandra, *Vasile Goldiş în portrete şi evocări ale contemporanilor*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018.

Gagea, Eugen, *Vasile Goldiş (1862-1934). Monografie istorică,* Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2008.

Gagea, Eugen, *Vasile Goldiş - părinte al patriei. Viaţa şi opera; compendiu*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012.

Haţegan, Ioan, *Pavel Chinezu*, ediţia a III-a, Editura Artpress, Banatul, Timişoara, 2015.

Jelecuteanu, Ion, *O scurtă biografie V. Goldiş*, Arad, 1932.

Jenö, Janovits, *Viaţa şi operele lui Csiky Gergely. Până la Proletarii*, vol. I, Cluj, 1900.

Krizner, Paul, *Despre preotul dr. Pavel Vesa (1955-2013),* în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Arad, 2015, pp. 666- 667.

Lupaş, I. Marina, *Mitropolitul Sava Brancovici, 1856-1683*, Cluj, 1939.

Lupaş, Octavian*, Mircea V. Stănescu*, Editura Concordia, Arad, 1936.

Mangra, Vasile, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680),* Arad, 1906.

Marco Gabriela Adina, Krizner Paul, *Preot dr. Pavel Vesa (1955-2013). Istorie şi Teologie*, Editura Tiparniţa, Arad, 2014.

Mărghitan, Liviu, *Academicienii originari din judeţul Arad (secolele XIX-XX)*, Editura Fundaţiei Moise Nicoară, Arad, 2004.

Mărghitan, Liviu, *Moise Nicoară*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2001.

Medeleţ Vârtaciu, Rodica, *Pictorul Ion Zaicu*, Timişoara, Editura Facla, 1979.

Messian, Alexandru, *Rafila Găluţ: fecioara stigmatizată de la Bocsig*, Editura Surorilor Laurentane, Baia Mare, 2013.

Munteanu, Ioan, *Sever Bocu. 1874-1951*, Editura Mirton, Timişoara, 1999.

Negru, Andrei, *Ion Clopoţel*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2003.

Pădurean, Corneliu (coord.), *Ştefan Cicio-Pop. Studii*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Radu, Sorin, *Ioan Flueraş (1882-1953). Social-democraţie şi sindicalism*, Editura Nemira*,* Bucureşti, 2007.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş, militant pentru desăvârşirea idealului naţional, 1 Decembrie 1918*, Editura Facla, Timişoara, 1980.

Șora, Gheorghe, *Vasile Goldiș - o viață de om așa cum a fost*, Editura Helicon, Timișoara, 1993.

Șora, Gheorghe, *Vasile Goldiș. Scrieri social-politice și literare*, Timișoara, 1976.

Șora Gheorghe, Creț Cristian, *Vasile Goldiș. Biografia unui mare luptător*, compendiu cu o prefață de academician Ștefan Pascu, Editura Sc. Mediagraf, Arad, 1994.

Șora Gheorghe, Gagea Eugen, *O zi din viața lui Vasile Goldiș: 1 Decembrie 1918 și proclamarea Marii Uniri de la Alba Iulia,* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009.

Topliceanu, Traian, *Dimitrie Țichindeal*, Tipografia Românească, Timișoara, 1900.

Țiganu Tiberiu, Biriș Gheorghe, *Olimpici arădeni*, Arad, 2004.

Vesa, Pavel, *Protopop Gheorghe Ciuhandu*, Editura Arhiepiscopiei, Arad, 2011.

Vesa Pavel, Ardelean Petru M., *Preotul cărturar Nicolae Horga Popovici (1767-1811)*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2011.

Monografii de localități

Achim Giani, Achim Daniela, *Monografia satului Dud*, Arad, 2016.

Aspecte din Munții Apuseni. Contribuții la istoria Unirii 1918-1919. Jurnal de Traian Mager. Ținutul Hălmagiului. *Cadrul istoric*, vol. IV, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2018.

Aradul, permanență în istoria patriei, Arad, 1978.

Arăpaș, Ioan, *Monografia satului Tisa, județul Arad*, lucrare dactilografiată, 1982.

Ardelean Aurel, Hegyi Tiberiu, Lăzărescu Dan, *Județele patriei. Arad, monografie*, Editura Sport-Turism, București, 1979.

Ardelean, Cristina, *Contribuțiii monografice privind istoria școlii din Bocsig (jud. Arad)*, Arad, 2010.

Baltă, János, *Szederháti öröksegünk*, Arad, 2016.

Bartucz Lajos, Kollarov M. István, Somogyi Gyula, *Arad vármegye és Arad szabad kiralyi város néprajzi leirása*, Arad, 1912.

Bâru, Nicolae, *Monografia comunei Covăsânț*, 1934 (mss păstrat în muzeul bisericesc din Covăsânț).

Belean, Simion, *Istoricul parohiei și al bisericii din Bârsa*, 1982 (arhiva Parohiei Ortodoxe Române Bârsa).

Biriș, Ioan, *Nadăș, Țara Zărandului - Județul Arad (Monografie)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

Biro, Ioan, *Cronica biserecei parochiale din comuna Iarcoș*, 1907, mss.

Bleahu, Victor, *Monografia orașului Lipova*, Editura Marineasa, Timișoara, 2001.

Boboescu, Sofia Silvia, *Monografie despre Grăniceri, cu dragoste*, Arad, 2013.

Bogdan, Ioan, *Cronica Parohiei Dieci* (biblioteca Parohiei Ortodoxe Române Dieci).

Bogdan, Ioan, *Spicuiri din trecutul satului Iosășel*, text dactilografiat, Timișoara, 1981.

Boia, Stelean Ioan*, Șiștarovăț. Monografie*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

Bolovan, Ioan, *Asociația Națională Arădană pentru cultura poporului român 1863-1918. Contribuții monografice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2011.

Boroș, Ioan, *Monografia comunei Zăbrani* (Biblioteca Județeană Timiș, secția documente, inventar 32275).

Borovszky, Samu, *Temes vármegze és Temesvár*, Budapest, 1914.

Botaş Aurel, Matei Adrian, Sărac Vasile, Caba Ioan, *Monografia localității Apateu*, Editura Grafnet, Oradea, 2006.

Bozian, Ștefan, *Însemnări monografice despre comuna Șeitin, județul Arad,* 1979 (mss aflat în păstrarea familiei).

Bradin, Virgiliu, *Pârneava, suburbiul românesc al Aradului. Contribuții monografice*, Arad, 2008.

Brăiloiu, Vasile, *Monografia satului Prunișor*, Editura Viața Arădeană, Arad, 2008.

Budiu, Cornel*, Scurt istoric al Parohiei Bonțești*, mss., 1969.

Bulboacă Sorin (coord.), *Curtici, oraș european. Din trecutul și prezentul unui oraș de câmpie*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018.

Bunescu, Iulian, *Cronica parohiei Mâsca*, mss.

Buta, Vasile I., *Hălmagiu pe treptele timpului. Monografie*, Arad, 1999.

Căvăşdan, Gheorghe (preot), *Monografia istorică a Parohiei Arad-Micălaca Veche*, 1956, mss.

Cândea Ranta, Floare, *Macea. Înscrisuri monografice,* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018.

Cândea Ranta, Floare, *Macea. Vatră - chipuri - rânduieli***,** Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Cheveraţan Constantin (coord.), *Monografie Pecica*, Editura Concordia, Arad, 2007.

Chiș, Doina, *Ineu - itinerar sentimental în imagini și documente*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Colarov, Moise, *Monografia circumscripției Pârneava a cercului Arad. Viața și obiceiurile românilor din Circumscripția III*, Arad, 1928.

Colta Rodica, Sinaci Doru, *Secusigiu, monografie*, Editura Tiparniţa, Arad, 2013.

Colta Rodica, Sinaci Doru, Incicău Simion, *Monografia comunei Șepreuș*, ed. II-a, Editura Gutemberg Univers, Arad, 2015.

Colta Rodica, Sinaci Doru, Traia Ioan, *Căprioara. Monografie*, Editura Mirador, Arad, 2011.

Coste Ioan, Godea Ioan, *Lunca Teuzului - Mocirla: Pagini monografice*, Bucureşti, 1990.

Costea Ştefan, Costea Dumitru D., Şeitin*. O așezare milenară de pe Mureșul Inferior*, Editura Mirador, Arad, 1998.

Covaci, Patriciu, *Cronica parohiei Sebiș*, mss.

Creţu, Gheorge, *Castelul Macea. Micromonografie*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2009.

Cristea, Valer, *Cronica parohiei Zimbru*, 1935 (SJAN Arad, Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Zimbru).

Crișan Elena, Crișan Dumitru*, O școală bicentenară. 1773-1973*, Șimand, 1973, mss.

Damian Gheorghe Ștefan, Damian Mărioara, Rancu Bodrog Gheorghe, Chevereșan Delia, *Hodoș-Bodrog. Bodrogul Vechi. Satul care își strigă fiii,* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.

Date privind Monografia satului Șagu, raionul Arad, (mss), 1966.

David, Dana, *Monografia școlii din Șepreuș*, mss.

Dârlea, George, *Monografia comunei Almaș*, 1896 (Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Almaș).

Dehelean Valeriu, Herlo Ioan, Nicodin Lenuța, *Monografia localității Chereluș,* Arad, 2012.

Demian, Tudor, *Date istorice privind așezarea Arad - Micălaca Veche și biserica Sf. Mare Mucenic Gheorghe,* Arad, 1982 (Biblioteca Parohiei Ortodoxe Române Arad - Micălaca Veche).

Dihor, Ignație, *Cronica parohială Toc*, mss.

Dohangie Cojan, Iosif, *Monografia comunei Săvârșin*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Drai, Radu T., *Monografia comunei Gurahonț*, mss., 1975.

Drecin, Ioan, *Monografia satului Cuvin*, 1970, mss 53 file.

Dreghici, Florin, *Scrieri monografice. Berechiu 2007*, Editura Concordia, Arad, 2007.

Dronca, Valeriu, *Cronica bisericei parohiale din comuna Berindia, protopresbiteratul Buteni*, 1907, mss.

Fernolendt, Eugen Marius, *Gurahonț 1386-2016. Higigiș, pe lângă Criș. Monografie sentimentală*, Editura Solness, Timișoara, 2016.

Firică, Toma, *Istoricul comunei Chesinț / Primăria Zăbrani*, mss.

Firică Toma*,* Lazăr Gheorghe, *Scurtă cronică a localității Zăbrani / Primăria Zăbrani,* mss.

Florescu, Domnica, *Birchiș - schiță monografică*, Editura Mirador, Arad, 2008.

Frenţiu, Vasile, *Monografia comunei Bocsig*, mss, 3 noiembrie 1976, 302 file (Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului).

Foşlea, Ilie, *Istoria Bisericii Creştine Baptiste din Cuvin, Județul Arad*, mss.

Gagea, Eugen, *Vasile Goldiș (1862-1934). Monografie istorică*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2008.

Gallacz, Ianos, *Monografia lucrărilor de apărare a văii Crişurilor (Alb și Negru) și Beretăului*, Oradea, 1896.

Gehl, Hans, *Glogavatz in Arader Komitat*, f.l., 1988.

Geța, Gheorghe, *Monografia comunei Secusigiu*, mss.

Ghenadie, Ilie, *Monografia comunei Secusigiu*, mss. 1935.

Gheorghe, Dumitru**,** *Monografia școlii din Mâsca***,** mss.

Gheorghiu, Tudor Octavian, *Mici orașe / mari sate din sud-vestul României. Monografii urbanistice*, Editura Simetria, Bucureşti, 2017.

Godea, Ioan, *Bârsa. Comună din Țara Zărandului. Monografie*, Editura Mirador, Arad, 2012.

Gosta Gabriel (preot), Gosta Carmen, *Monografia comunei Șimand*, Editura Gutemberg, Arad, 2000.

Grama, Dimitrie, *Monografia comunei Macea*, mss.

Greffner, Otto, *Cetatea Șiriei. Contribuții monografice*, Arad, 1976.

Ianăș, Gheorghe, *Monografia satului Fiscut*, 1974, mss în arhiva parohiei.

Ile, Romulus, *Cronică a satului Mocirla (Lunca Teuzului)*, mss.

Ilie, Ghenadie, *Monografia comunei Secusigiu*, mss. aflat la primăria comunei.

Ionescu, Nicolae, *Cronica parohiei Gai*, mss.

Ispăşoiu, Zoe, *Secusigiu. Pagini monografice*, Editura Helicon, Timişoara, 1999.

Istoria evreimii arădene, Editura Minimum, Tel Aviv, 1996.

Jiga, Ioan, *Agrișul Mare, scurt istoric*, Arad, 2009.

Jurcoi, Emanuel, *Ferestre spre trecut - un istoric al Bisericii Creştine Baptiste din Covăsînț 1896-2011*, Arad, 2015.

Jurcoi, Emanuel, *Granițele Timpului: Un istoric al Bisericii Creştine Baptiste din Curtici de la începuturi până în 1944*, Iaşi, 2017.

Jurcoi, Emanuel, Înțelepciunea vremurilor străvechi - *Un istoric al Bisericii Creştine Baptiste din Cuvin 1904-2004*, Iaşi, 2011.

Jurcoi, Emanuel, *Sub aripile Lui - un istoric al Bisericii Creştine Baptiste Betania din Craiva 1924-2014*, Arad, 2014.

Kovách, Géza, *Kisiratos - történelmi áttekintés* (Kisiratos - Dorobanți - privire istorică), Editura Pro-Ki-Dor și Alma Mater, Arad, 2004.

Kovách Géza, Mureșan Augustin, Lazea Gheorghe, *Mișca. Studii monografice*, Editura Mirador, Arad, 2004.

Lazăr, Cornel, *Cronica bisericii din Hălmagiu*, mss.

Lăzureanu Emil, Zopota Moise, *Fișă monografică a comunei Beliu*, mss., Beliu, 1974.

Lotreanu, Ioan, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1935.

Lupșa, George, *Cronica bisericii parohiale Dieci*, 1907, mss.

Lupșa, Ștefan, *Istoria eparhiei Aradului ,* vol. I, mss.

Mager, Traian, *Ţinutul Hălmagiului. Aspecte economice. Partea I*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1928.

Mager, Traian, *Ținutul Hălmagiului (Cadrul istoric. Partea I)*, vol. I, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1938.

Mager, Traian, *Ținutul Hălmagiului (Cadrul istoric. Partea a II-a)*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1938.

Mager, Traian, *Ţinutul Hălmagiului (Cadrul istoric. Partea a III-a)*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1938.

Manolache, Ana I., *Monografia satului Baia, județul Arad*, mss.

Marin, Nicolae, *Monografia orașului Pâncota*, Arad, 2001.

Marki, Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad kiraly város története*, vol. I-II, Arad, 1892, 1895.

Matiuț Ioan (editor), *Curtici - album monografic*, Editura Mirador, Arad, 2016.

Măgulean, Maria, *Monografia localității Hășmaș*, 82 file (lucrare dactilografiată).

Mătiuț, Stela, *De la Crisius la Chișineu-Criș. Contribuții monografice*, Arad, Editura Mirador, 2012.

Mătiuț Stela, Gagea Eugen, *Orașul Chișineu-Criș în memoria timpului*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2006.

Mercea, Simion, *Monografia satului și a bisericii din Honțișor*, mss.

Micluția, Terențiu, *Cronica biserecei parochiale din comuna Cuiediu*, 1907, mss.

Micurescu, Delia, *Biserica din Bata. O punte între inimi creștine. Istorie, cultură, tradiție*, Editura Promun, Arad, 2009.

Micurescu, Delia, *Școala din Bata în devenirea timpului. File de istorie*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2005.

Micurescu, Delia, *Taina izvoarelor. Bata. Folclor, istorie, tradiții*, Arad, 2000.

Mihulin, Augustin, *Cronica biserecei parochiale ortodoxe române din comuna Sebiș*, 1907, mss.

Mihoi Lazăr, Miloș Traian, *Cronica parohiei Sâmbăteni*, mss.

Mișca, scrieri monografice, Editura Mirador, Arad, 2004.

Moca,Traian, *Monografia comunei Pilul-Mare, județul Arad: la 700 de ani de atestare documentară: 1223-1983*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2006.

Monografia comunei Pleșcuța, mss., 2017.

Monografia localității Apateu, Oradea, 2006.

Monografia satului Tălagiu, mss., 2017.

Mornăilă, Teodor, *Monografia comunei Șimand*, mss.

Motocea, Vasile, *Sânicolaul Mic, așezarea cu cinci cimitire*, ediția a II-a, Editura Mirador, Arad, 2012.

Motorca, Ioan, Cer*cetări și date monografice privitoare la comuna Seleuș cu satele aparținătoare: Seleuș, Cighirel, Moroda, Iermata*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.

Moț, Simion*, Cronica de la Buteni*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2015.

Moțiu, Ilie, *Cronica parohiei Chesinț*, mss.

Munteanu, Ioan, *Cronica parohiei Buhani*, 1908, mss. în arhiva parohiei.

Mureșan Augustin, Sinaci Doru, Colta Rodica, Oarcea Felicia, *Micălaca. Monografie*, Editura Mirador, Arad, 2010.

Murgu*,* Emil, *Comuna Petriș, trecut și prezent - contribuție monografică*, Editura Mirador, Arad, 2009.

Nagy, Ioan, *Șomoșcheș - vatră de suflet și dor. Monografie*, Editura Viața Arădeană, Arad, 1998.

Nagy Ioan, Nicarn Moise, Suciu Olivia, Mang Loredana, *Biserica și școala Șomoșcheș în unitatea axiologică a românilor. Studii și cercetări monografice*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2012.

Nagy Ioan, Suciu Olivia, *Cermei - studii și cercetări monografice*, vol. I, Editura Concordia, Arad, 2014.

Nagy Ioan, Pașcalău Maria, Hațegan Romulus (coord.), *Studii și cercetări monografice: Curtici vatră din câmpie*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Nagy, Veturia, *Monografia etnografică a comunei Șiclău*, lucrare dactilografiată, 1981.

Nica, Alexandru, *Cronica biserecei parochiale gr. ort. din Almaș*, 1907, mss.

Nica, Melente, *Vladimirescu - Glogovăț. File de Monografie*, Editura Universitară Aurel Vlaicu, Arad, 2008.

Nicoară Petru, Tudur Tatiana, Foster Cornelia, *Monografia comunei Păuliș*, ediția a II-a, Editura Mirador, Arad, 2012.

Nicodin I.O., Crainic F., *Monografia centrului școlar Ineu*, Ineu, 2004.

Nichin, Ioan, *Monografia administrativă a județului Arad. Realizările administrației românești de la Unire până în anul 1938*, mss.

Nini, Ștefan, *Monografia localității Birchiș*, mss. la Primăria Comunei Birchiș.

Oancea Marius Claudiu, Oancea Rozalia Ana, *Igneşti - Monografie geografică*, Editura Universităţii Aurel Vlaicu, Arad, 2009.

Oarcea Felicia Aneta, Groza Spiridon, *Moneasa. Monografie istorică*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Oprea, Lazăr, *Cronica biserecei parochiale din comuna Chisindia*, 1907*,* mss.

Otavă Dimitrie, Otavă Mihaela, *Socodor și Șimand. Fereastră spre trecut*, Editura Mirador, Arad, 2010.

Paul, Nicușor, *Întoarcerea urmei. Monografie spirituală a Gurahonțului și împrejurimilor*, Editura Gutenberg, Arad, 2001.

Pădureanu, Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, 2003.

Păsculescu, Gheorghe, *Istoric. Satul Cicir. Biserica și Școala. 1296-2000*, Cicir, 48 file, mss.

Pârvu, Florin, *Şepreuş - vatră de inimă şi suflet. Monografie*, Editura Viaţa Arădeană, Arad, 2001.

Pop Vasile, Ardelean Moise, Bușan Ioan, Tafie Mariș, Demșea Dan, Sinaci Doru, *Cartierul Bujac. Contribuții monografice*, Editura Mirador, Aard, 2011.

Popa, Roman, *Istoricul Parohiei Române Ortodoxe Socodor*, mss.

Popovici, Constantin, *Cronica despre episcopii Aradului și parochia sa Comlăuș*, 1885, mss.

Popovici, Ioan, *Cronica biserecei parochiale din comuna Bârsa*, 1907, mss.

Rada, Vasile V., *Rădești - județul Arad - O așezare multimilenară*, Editura Mirador, Arad, 2010.

Redac, Teodor Radu, *Dezna așa cum am cunoscut-o eu*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2006.

Rizea Marian, Moț Crăciun Dorel, *Gurahonț - Gură de Rai*, Editura Universității de Petrol-Gaze din Ploiești, 2009.

Roz Alexandru, Kovach Géza, *Dicționarul localităților din județul Arad*, Arad, 1997.

Sandici, Liubomir, *Monografija srpske școle iz Arad Gaja*, Editura Viaţa Arădeană, Arad, 2009.

Sandici, Liubomir *Monografia srpske zajednițe iz Arad-Gaja,* Editura Viaţa Arădeană, Arad, 2011.

Sala, Gabriel, *Felnecanii în istoria românilor*, Arad, 2009.

Sava, Doru, *Aradul Nou-Mureșel. Istoria unui cartier, povestea unei lumi*, Editura Promun, Arad, 2012.

Sinaci Doru, Colta Rodica, Otavă Dimitrie, *Monografia comunei Șimand*, Editura Mirador, Arad, 2012.

Sinescu, Gheorghe, *Istoria Sântanei în date, imagini și documente*, Editura Promun, Arad, 2011.

Someşan, Ovidiu, *De la Bucin la Buteni*, Arad, 2005.

Somogy, Gyula, *Arad szabad királyi város és Arad vármegye községeinek leirása*, Arad, 1913.

Stan, Ştefan, *Cronica biserecei parochiale din comuna Văsoaia*, 1907, mss.

Suciu, I.D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977.

Szabó, Siska Z., *Scurtă biografie, Czárán Gyula*, Editura Fundaţiei Alma Mater, Arad, 2002.

Șepeţan, Gheorghe, *Însemnări despre istoria parohiei Secusigiu,* mss.

Șerb, Gheorghe, *Monografia comunei Gurahonț*, mss.

Şerban Mircea, Ban Zorioara, *Monografie Sintea Mare*, Editura Gutenberg, Arad, 2006.

Ștefan, Dorin Florin, *Şagu, sat de câmpie, ieri şi azi*, mss.

Terpea, Ioan, *Moroda generației mele*, Moroda, 2013.

Tietze, Imogen, *Neudorf între istorie și legendă / Primăria Zăbrani*, mss.

Toduţa Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localităţile judeţului Arad,* Arad, 1972.

Trifa Popescu, Romeo, *Monografia comunei Sântana, raionul Criș, regiunea Oradea*, 1997, mss.

Trifa Romeo, Hedrea Ioan, Hedrea Maria, *Monografia satului Hunedoara Timișană, comuna Șagu, județul Arad,* Arad, 2012.

Tripa, Pavel, *Trecutul oraşului Ineu şi a cetăţii Ienopolei*, Editura Emia, Deva, 2007.

Truţă Horia, Ardelean Aurel, Don Ioan, *Căsoaia și împrejurimile, însemnări monografice*, Arad, 2014.

Truță, Horia, *Arad - Gai, Scrieri monografice*, vol. I-II, Editura Mirador, Arad, 2011-2012.

Truță, Horia, *Turnul de apă și împrejurimile*, Editura Mirador, Arad, 2016.

Tuleu, Ioan Valeriu, *Cintei, satul dintre bălți*, Editura Viaţa Arădeană, Arad, 2008.

Tuleu, Ioan Valeriu, *Seleuș, nouă secole de istorie*, Editura Mirador, Arad, 2018.

Țigu, Viorel, *Monografia Covăsânțului*, Sibiu, 1958, mss.

Țiucra Pribeagul, Petru, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, 1936.

Ugliș Delapecica, Petru, *Monografia comunei Bodrog*, mss.

Ugliș Delapecica, Petru, *Monografia comunei Pecica*, mss.

Ugliș Delapecica, Petru, *Monografia comunei Gurahonțului*, mss. în biblioteca Liceului Ioan Buteanu Gurahonț.

Ugliș Delapecica, Petre, *Scurtă monografie a sătuleţului milenar Bodrogul Vechi*, ediție îngrijită de Gheorghe Rancu, Editura Hoffman, Caracal, 2015.

Valea, Virgil, *Miniș - istorie și cultură*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad 2006.

Valea, Virgil, *Miniș. Oameni, fapte, întâmplări*, Editura Concordia, Arad, 2011.

Vancu, Petru, *Monografia comunei Măderat (Magyarad)*, Arad, 1906.

Văran Ion, Hurezan Pascu, Popovici Mihai (coord.), *Arad - monografia orașului, de la începuturi până la 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Vesa, Pavel, *Comuna Dieci. Monografie istorică*, Editura Mirador, Arad, 2009.

Vesa, Pavel, *Comuna Ignești. Monografie istorică*, Arad, 1999, mss.

Vesa, Pavel, *Din istoria comunei Dieci (jud. Arad). Contribuții monografice*, Editura Ştirea, Arad, 1999.

Vesa, Pavel, *Lalașinț. Monografie istorică*, Arad, 2008, mss.

Vesa, Pavel, *Parohia Ortodoxă Română Lalașinț. Monografie Istorică,* Editura Eurostampa, Timişoara, 2015.

Vesa, Pavel, *Semlac. Monografie istorică*, Arad, 2000, mss.

Vodiceanu, A., *Destinele unor iobagi. Monografia comunei Birchiș*, Arad, 2008.

Voştinaru, Teodor, *Monografia comunei Șiria,* Arad, 1996.

Lucrări speciale

200 rokov života slovakov v Nadlaku, Nadlak, vydavateľstvo Ivan Krasko, 2003.

Achim, Viorel, *Disputa pentru decimele din Terrae Christianorum din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468-1469*), în Revista Istorică, s.n., tom XVI, 2005, nr. 1-2.

Analele Aradului, Colecția Astra Arădeană - 1863, an I-III, nr. 1-3, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015-2017.

Ando, Andrei, *Aradul la intersecțiile istoriei*, Arad, 2016.

Ando, Andrei, *24 aprilie: 99 de ani de la executarea notarului erou din Vârfurile, Gheorghe Ionescu,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 562-568.

Ando Andrei, Ozarchevici Mihaela*, 100 de ani de la ocuparea Aradului de armata franceză. Ce au cerut arădenii îngrijorați?*, în Maria Sinaci, Cristian Măduța (editori), *Comunicare, cultură și societate. De la teorie la practică. Culegere de studii*, vol. II, Editura Trivent, Budapesta, 2018, pp. 109-123.

Andreescu, Tudor, *Chiprovcenii din Muntenia în secolul al XVIII-lea*, în Arhivele Olteniei, anul XV (iulie-decembrie 1936), nr. 86-88, Craiova, 1936.

Anghel, Emil, *Influența căilor ferate asupra dezvoltării urbanistice a orașului Arad*, în *Studii și comunicări*, III, Arad, 1996, pp. 257-271.

Anuarul Liceului de fete Elena Ghiba Birta din Arad pe anul școlar 1920-1921, publicat de Nicolae Mihulin, Tipografia Concordia, Arad, 1921.

Arad képes városismertető. Ipari és kereskedelmi kalauz, Arad, 1904.

Aradul de-a lungul timpului, culegere de texte de la primul simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2000.

Aradul de-a lungul timpului, culegere de texte de la cel de-al doilea simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2001.

Aradul de-a lungul timpului, culegere de texte de la cel de-al treilea simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2002.

Aradul de-a lungul timpului, culegere de texte de la cel de al IV-lea simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timişoara, Uniunea Sârbilor din România, 2003.

Aradul de-a lungul timpului, culegere de texte de la cel de al V-lea simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timişoara, Uniunea Sârbilor din România, 2004.

Aradul de-a lungul timpului, culegere de texte de la cel de al VI-lea simpozion de ziua Sf. Petru din Arad, Timişoara, Uniunea Sârbilor din România, 2005.

Arădan, Constantin, *Prezența comunității evreiești în istoria comunei Șiria (jud. Arad)*, în *Studia Iudaica Aradensis*, VI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 101-109.

Arbonie, Emil, *Activitatea Consiliului Dirigent de reorganizare a asociațiilor profesionale ale avocaților transilvăneni (1919)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 233-255.

Arbonie, Emil, *Avocații evrei arădeni și consecințele aplicării dispozițiilor privitoare la starea juridică a locuitorilor evrei din România (august 1940 - septembrie 1944)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 361-412.

Arbonie, Emil*, Colectivizarea autorității judecătorești arădene(1947)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 281-322.

Arbonie, Emil, *Colectivizarea avocaturii arădene*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 276-325.

Arbonie, Emil, *Dicționar al baroului Arad*, mss.

Arbonie, Emil, *Funcționarii Primăriei Municipiului Arad (1919-1926)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, pp. 121-229.

Arbonie, Emil, *Intabularea dreptului de proprietate cu titlu de drept de împroprietărire al unor arădeni în baza Reformei agrare din anul 1921 (17 octombrie 1930. Partea I)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 211, pp. 188-284.

Arbonie, Emil, *Jandarmeria rurală arădeană (1929-1949)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 176-205.

Arbonie, Emil, *Jurisdicțiile muncii și asigurărilor sociale arădene (1934-1946)*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 490-511.

Arbonie, Emil, *Ofițerii și agenții poliției urbane arădene (1929-1949): A-O*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 602-655.

Arbonie, Emil, *Organizarea și funcționarea autorităților de supraveghere și controlul trecerilor peste frontiera româno-ungară, parte integrantă procesului de consoli-*

dare a statului național unitar român în zona arădeană, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 433-459.

Arbonie, Emil, *Poliția urbană arădeană(1929-1949*), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 253-272.

Arbonie, Emil, *Șefii de secții a gardienilor publici arădeni (1929-1949)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 188-197.

Arbonie, Emil, *Transformarea justiției arădene într-un însemnat instrument al dictaturii proletariatului (1947-1948) (Partea I)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana,* vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 269-280.

Arbonie, Emil, *Unele aspecte referitoare la activitatea Parchetului Tribunalului Arad în perioada democratizării și popularizării instituționale (1948-1952)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 544-561.

Arbonie, Emil, *Unele aspecte referitoare la funcționarea Biroului Evacuaților din Arad (22 martie -31 august 1944)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 206- 215.

Arbonie, Emil, *Unele probleme realizate de câteva Secții de jandarmi arădene*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 261-299.

Arbonie Emil, Criste Eugeniu, *Ordinea și siguranța publică arădeană (191-1929), Structuri instituționale și personal*, Editura Concordia, Arad, 2011.

Arbonie Emil, Lucaciuc Ștefan Ioan, *Separarea puterii judecătorești de administrația comitatensă arădeană (1871)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 207-239.

Ardelean, Aurel, *Trasee turistice județene*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2002.

Ardelean, Aurel, *Vasile Goldiș, susținător al modernizării societății românești*, în Aurel Ardelean (coord.), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, editori Stelean Ioan Boia, Maria Alexandra Pantea, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 7-13.

Arimia Vasile, Moisiuc Elena, *O descriere inedită a teritoriului și oamenilor din fostul comitat Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 215-219.

Ban, Livius**,** *De la ruină la glorie,* Editura Carmel*,* Arad, 2004.

Barbu, Mircea, *Așezarea dacică de la Săvârșin*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 101-116.

Barbu, Mircea, *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 151-164.

Barbu Mircea, Dörner Egon, *Cercetările arheologice de la Sântana. Campania 1979*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 131-150.

Barbu Mircea, Ivanof Eduard, *Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII-XI*, în *Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, Bucureşti, 1980, pp 68-81.

Barbu Mircea, Ivanof Eduard, *Civilizația dacică în părțile Aradului*, în *Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, Bucureşti, 1980.

Barbu Mircea, Ivanof Eduard, *Istoria veche*, *în Aradul, permanență în istoria patriei,* Arad, 1978.

Barbu Mircea, Ivanof Eduard, *Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea*, în *Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, Bucureşti, 1980.

Barbu Mircea, Hügel Peter, *Monede romane imperiale descoperite în zona arădeană*, în revista Ziridava XVIII, Arad, 1993.

Barbu Mircea, Hurezan Pascu, Szatmari Imre, *Marki Sándor și colecția de antichități a Liceului din Arad (1882-1887)*, în revista Ziridava, XXII, Arad, 2000, pp. 295-316.

Barbu Mircea, Hurezan Pascu, Szatmari Imre, *Marki Sándor și colecția de antichități a Liceului din Arad (II)*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 459-558.

Barbu Mircea, Zdroba Mircea, *Aşezarea dacică de la Vărădia de Mureş*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 21-40.

Barbu Mircea, Zdroba Mircea, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în revista Ziridava, VIII, 1977, pp. 17-28.

Barbu Mircea, Zdroba Mircea, *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu - campania 1977*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 101-114.

Barbu Mircea, Mureşan Augustin, *Noi descoperiri dacice de la Arad-Micălaca*, în revista Ziridava, XV-XVI, 1987.

Barna, Mihai, *Folclor muzical din Câmpia Crișului Alb*, Editura Mirador, Arad, 2004.

Baróti, Lajos, A *bánsági legrégibb német település története*, Temes, 1892.

Bartoş, Grigore, *Aspecte militare ale revoluției de la 1848-1849 în arealul Munților Apuseni*, în Munţii Apuseni, I, Oradea 1995.

Basa, Gabriel Valeriu, *Facultatea de Teologie Ortodoxă Ilarion V. Felea din Arad. Cronică peste timp și* în actualitate, Editura Astra Museum, Sibiu, 2016.

Băcueț, Dan, *Contribuții la repertoriul arheologic al localității Șicula*, în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 57-72.

Băcueț Dan, Bordi Lorand, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șicula (jud. Arad)*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 95-96.

Băcueț, Dan, *Noi date cu privire la așezarea aparținând perioadei de tranziție la epoca bronzului de la Dud,* în MJA, revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996.

Bedecean, Mihaela, *Alegerile episcopale de la Arad din 1873 oglindite în presa românească*, în revista Banatica, nr. 22, Reșița, 2012.

Bejan, Corina, *Protopop stavrofor Petru Bejan*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010.

Bell, Mathias, *Comitatul Timișului*, editor Ioan Hațegan, Editura Artpress și Banatul, Timișoara, 2015.

Berariu, Pavel, *Din viața episcopului dr. Andrei Magieru al Aradului (1936-1960)*, Arad, 1997.

Berariu, Pavel, *Scurtă viață a unui artist, Gheorghe Groza din Moneasa, desenator, pictor, sculptor (1899-1930), Corespondența cu I. Bușiția*, Editura Marineasa, Timișoara, 1997.

Berényi, Maria, *Influența folclorului asupra literaturii românești din Ungaria în secolul al XIX-lea*, în Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, Giula, 2008.

Berzovan, Alexandru, *Artefacte din a doua epocă a fierului păstrate în muzee școlare arădene*, în *Arheologie și studii clasice* (editori A. Pețan, R. Bătrânoiu), vol. II, Editura Dacica, București, 2012, pp. 72-83.

Berzovan, Alexandru, *Bazinul Mureșului Inferior și sud-vestul Munților Apuseni în perioda aclasică a Daciei preromane (sec. II* î.H. - *sec. I d.H.)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Berzovan, Alexandru, *Considerations on Troianul in Țara Zărandului*, în revista Ziridava Archaeologica, 27, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013.

Berzovan, Alexandru, *Observation regarding the Dacian descoveries made on te site of Zăbrani - La Pârneavă, Arad County (first-second century AD)*, în revista Ziridava, nr. XXIX, Arad, 2015, pp. 119-141.

Berzovan, Alexandru, *Preliminary Considerations on the Dacian Habitation in Vărădia de Mureș Dealul Cetate, Arad County (2nd century BC - 1 st century A.D.)*, în revista Ziridava. Studia Archeologica, nr. 28, 2014, pp. 87-115.

Betea, Lavinia, *Complotul antistatal de la Bulci (Sâvârșin). Din culisele unui proces fabricat*, în Analele Sighet 6: Anul 1948 - instituționalizarea comunismului, Fundația Academia Civică, București, 1998, pp. 405-429.

Bibarț, Lucia, *Catalogul colecției de carte Vasile Goldiș de la Arad*, Biblioteca Județeană A.D. Xenopol, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018.

Birău, Petru, *Câte s-au întâmplat 1790-1907*, mss.

Biriș, Ioan, *Arhaicul în mijloc de secol XX la Nadăș, județul Arad. Istorie trăită*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 572-597.

Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea Micălaca Arad, mss., Arad, 2003.

Blaga, Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Beliu, județul Bihor*, în Crisia, XIX, Oradea, 1989.

Blaj, Violeta, *Ceramica populară de la Birchiș*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 665-680.

Blăjan Mihai, Dörner Egon, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărușelor de lut (sec. XI-XIII), descoperite pe teritoriul județului Arad*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 123-138.

Bodeanu Denisa, Vasile Valentin (editori), *Afacerea Evanghelistul. Vizita lui Billy Graham în România - 1985*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.

Bogdan, Doru, *Corespondența dintre Miron Constantinescu și Eduard I. Găvănescu*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Stu-*

dii și comunicări din Banat-Crișana, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 444-513.

Bogdan, Doru, *Cultură și civilizație în concepția lui Vasile Goldiș*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 283-292.

Bogdan, Doru, *Eduard I. Găvănescu, Panegiricul pentru Ștefan Cicio-Pop*, în Cristian Bențe (coord.), *Istorie, cultură și societate - volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 21-29.

Bogdan, Doru, *Geneza Preparandiei din Arad în conștiința intelectualității laice (Cărturari și pedagogi)*, în *Vasile Popeangă - Vocație de intelectual*, (coord. Anton Ilica), Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2007, pp. 197-234.

Bogdan, Doru, *Istoriografia Preparandiei din Arad (1818-1912)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 122-197.

Bogdan, Doru, *O mare conștiință românească - patriotul și naționalistul zelos - fost comite al Aradului (1865-1867), avocatul George Popa de Teiuș (1824-1867)*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 23-34.

Bogdan, Doru, *Preparandia din Arad creatoare de inteelctualitate românească*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 32-76.

Bogdan, Doru, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale (1812-2012)*, Editura Nigredo, Arad, 2012.

Bogdan, Doru, *Preaparandia din Arad și Asociațiunea Națională Arădeană* (*18*62/*18*63-*18*92), în Aurel Ardelean (coord.), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, editori Stelean Ioan Boia, Maria Alexandra Pantea, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 14-22.

Bogdan, Doru, *Preparandia din Arad și Școala Ardeleană în conștiința intelectualității românești*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad. Culegere de studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010.

Bogdan, Doru, *Profesorul Eduard I. Găvănescu despre dr.* Ștefan Cicio-Pop, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 314-322.

Bogdan, Doru, *Reforma agrară din 1921 în județul Arad reflectată în fondul Serviciului agricol al filialei Arhivelor Statului din Arad*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976, pp. 277-310.

Bogdan, Doru, *Spațiul axiologic în care s-a format și a viețuit dascălul-învățător român (1812-1959)*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 83-108.

Bogdan, Doru, *Vasile Goldiș și unele probleme ale epocii sale*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 207-218.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul interbelic. Administrație, societate și economie*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comu-*

nicări din Banat-Crișana, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 408-432.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul în anii regimului monarhic autoritar (1938-1940). Economie, societate, viață politică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 379-393.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul între anii 1867-1900. Economie și societate*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 135-150.

Boia, Stelean Ioan, *Arbitrajul de la Viena în documente de arhivă arădene*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 200-212.

Boia, Stelean Ioan, *Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), Despărțământul ASTRA Arad*, în Aurel Ardelean (coord.), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, editori Stelean Ioan Boia, Maria Alexandra Pantea, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 123-187.

Boia, Stelean Ioan, *Biserica arădeană și Marea Unire*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 165-178.

Boia, Stelean Ioan, *Comunitatea evreilor arădeni. Instituții comunitare*, în *Studia Iudaica Aradensis*, VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 86-100.

Boia, Stelean Ioan, *Comunitatea evreilor din spațiul arădean în anii 1939-1945*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 60-80.

Boia, Ioan Stelean, *Despre comunitatea evreilor arădeni,* în *Studia Iudaica Aradensis*, nr. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 57-72.

Boia, Ioan Stelean, *Galșa între uniație și ortodoxie în secolul al XIX-lea*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 35-43.

Boia, Ioan Stelean, *Identitate și alteritate etnică și confesională în spațiul arădean (1919-1945)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, în Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 493- 516.

Boia, Ioan Stelean, *Ioan Slavici - jurnalist și om politic în context european*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 500-513.

Boia, Ioan Stelean, *Ioan Suciu (1862-1939)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 98-2014, pp. 98-129.

Boia, Stelean Ioan, *Învățământul românesc din Lipova între tradiție și inovație (1919-1940)*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, 2016, pp. 449-463.

Boia, Stelean Ioan, *Învăţământul românesc din părţile Aradului între anii 1918-1944,* în revista Ziridava, nr. XVIII, Arad, 19993, pp. 473-482.

Boia, Stelean Ioan, Învăţători arădeni pe frontul de răsărit în *Al Doilea Război Mondial (1941-1944)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. V, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 324-336.

Boia, Stelean Ioan, *Lipova - istorie şi administraţie (sec. XVIII-XIX)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, pp. 7-20.

Boia, Stelean Ioan, *Lipova în perioada Principatului (secolele XVI-XVII)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 7-21.

Boia, Ioan Stelean, *Populaţia evreiască a Transilvaniei şi Banatului în secolele XVII-XVIII. Evoluţie demografică şi statut socio-profesional*, în Studii de Ştiinţă şi cultură, anul IV, nr. 3 (14), 2008, pp. 3-13.

Boia, Stelean Ioan, *Reţeaua învăţământului românesc în părţile Aradului între anii 1919-1945, II. Structura învăţământului arădean. Reţeaua şcolară*, în revista Ziridava, nr. XII, 1980.

Boia, Stelean Ioan, *Sever Bocu - om politic şi publicist*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 180-187.

Boia, Stelean Ioan, *Studenţii arădeni în universităţile din Europa (secolul XIX* - începutul secolului XX), în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 304-328.

Boia, Stelean Ioan, *Vasile Goldiş - omul şi gânditorul politic*, în Marius Ioan Grec, Marţian Iovan, Stelean Ioan Boia (coord.), *Vasile Goldiş 155 de ani de la naştere (1862-1934)*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 28-47.

Boia Stelean Ioan, Benţe Cristian, *Vasile Goldiş - om politic european*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 615-630.

Bologa, Valeriu L., *Un medic român ardelean: profesorul Marius Sturza*, Transilvania, Sibiu, 1942, p. 37-58.

Bolovan Ioan, Eppel Marius*, Bisericile ortodoxă şi greco-catolică din Transilvania şi românii în timpul Primului Război Mondial*, în *Societate-cultură-biserică. Studii de istorie medievală şi premodernă. Omagiu profesorului Avram Andea*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, pp. 146-153.

Bona, Petru, *Aspecte ale asupririi sociale oglindite în plângerile urbariale ale satelor bihorene în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Crisia, V, Oradea, 1975.

Borcea, Liviu*, Contribuţii la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598-1606)*, în Crisia, Oradea, 1975.

Borcea, Liviu, *Consideraţii cu privire la satele, cnezii şi voievozii din Zărand şi Câmpia Aradului*, în Crisia, XIX, Oradea, 1989.

Borcea, Liviu, *Oamenii din cetăţile de margine ale nord-vestului Transilvaniei în epoca principatului (secolele XVI-XVII)*, în Crisia, VIII, Oradea, 1978, pp. 113-129.

Borcea, Liviu, *Obştea sătească din Bihor, voievozi şi cnezi în secolul XIII-XVII,* în Crisia, XII, Oradea, 1982.

Borcea, Liviu, *Repertoriul satelor de pe teritoriul voievodatului bihorean. Cnezii și voievozii acestora* în secolele XIV-XVII, în Crisia, XXII, Oradea, 1992.

Borcea, Liviu, *Unele aspecte ale stăpânirii otomane în Biohor și nord-vestul României în sec. XVI-XVII*, în Crisia, IV, Oradea, 1974, pp. 191-211.

Boroneanț Vasile, Demșea Dan, *Cercetările arheologice de la Conop- Cotărci, din 1972. Probleme legate de stela funerară din cimitirul de secol XII-XVII*, în revista Ziridava, XXIV, Arad, 2005, pp. 43-56.

Boroneanț Vasile, Demșea Dan, *Cercetări arheologice la Lipova-Hodaie*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 11-23.

Boroneanț, Vasile, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova, comuna Păuliș, Jud. Arad*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 139-147.

Boroneanț Vasile, Boroneanț Adina, *Paleloliticul de la Zăbrani*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 13-39.

Boroneanț, Vasile, *Săpăturile arheologice de la Cladova (județul Arad) din anul 1979,* în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 117-126.

Boroneanț, Vasile, *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani-Sătuț*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976, pp. 57-72.

Bota, Nicoleta, *Aspecte mitico-simbolice surprinse în bocetele din Țara Zărandului (loc. Dieci)*, în revista Zărandul, II, Arad, 2012, pp. 3-11.

Botezan, Liviu, *Politica școlară a guvernelor Banffy și Szell reflectată în actele arhivei Bibliotecii Episcopiei Ortodoxe din Arad*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 118-124.

Botezan Liviu, Enea Constantin, *Acțiuni revoluționare ale țărănimii din județul Arad în preajma Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia*, în revista Ziridava, nr. VII, Arad, 1977, pp. 221-248.

Botezan Liviu, Kovach Geza, *Date statistice privind situația iobagilor și jelerilor din satele comitatului Bihor la 1771 și 1828* (*Dates statistiques concernant la situation des serfs et des jelers des villages du comitat Bihor en 1771 en 1828)*, în *Analele Universității din Oradea*, 11, Oradea, 2001, p. 118-137.

Boțoghină, Iulian Stelian, *Colonelul Teodor Pirici - olteanul care a eliberat Aradul (1919)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 166-185.

Boțoghină, Iulian Stelian, *Sumară portretizare a locotenet-colonelului Moise Rișcuția, tușată pe seama caracterizărilor din dosarul de ofițer*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 674-688.

Bradin, Virgiliu, *Contribuția întrunirilor social-politice și culturale desfășurate la Casa Națională din Pârneava la realizarea Marii Uniri*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 133-153.

Bradin, Virgilliu, *Inginerul Iuliu Moldovan - întemeietorul silviculturii moderne din România*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord), *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 158-168.

Bradin, Virgiliu, *Iosif Moldovan - reorganizator al învățământului din ținutul Aradului în perioada de după Unire*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord), *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Arad, 2010, pp. 243-270.

Bradin, Virgilliu, *Iosif Moldovan - santinela învățământului românesc din ținuturile Aradului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad*. *Culegere de studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010.

Bradin, Virgiliu*, Personalități arădene în preajma Primului Război Mondial,* în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 155-182.

Bradin, Virgiliu, *Sava Raicu și politica financiar-bancară a Băncii Victoria din Arad în perioada dualismului austro-ungar*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 135-154.

Bradin, Virgiliu, *Tânărul Slavici - militant național și publicist în presa arădeană*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad*. *Culegere de studii și comunicări din Banat-Crișana*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 159-181.

Braica, Alexandru Ilie, *Pictorul Sterie Becu (1883/1885-1970)*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, ediție îngrijită de dr. Peter Hügel și dr. Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 416-424.

Buftea Marius Ovidiu, Boca Bogdan Vlad, *Strategia locală de dezvoltare durabilă 2014-2020 a comunei Gurahonț*, Arad, 2015.

Bugarschi, Milivoi, *Originea familiei sârbești Tekeljia și personalitatea lui Sava Tekelija (1761- 1842)*, în *Studii de istorie medievală și premodernă*, vol. îngrijit de Avram Andea, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 441-448.

Bugarschi, Stevan, *Srpsko pravoslavlje u Rumuniji,* Timișoara-Beograd-Novi Sad, Biblioteka Matice Srpske, 1995.

Bujna, Ivan, *Strucny nastin. Dejin cirkve evanjelickey a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912*, în Ivan Bujna, *Spisy* (Scrieri), Editura Ivana Krasku, , Nădlac, 2000, pp. 9-179.

Bulboacă, Sorin, *Activitatea lui Ioan Flueraș în Consiliul Dirigent*, *în Europa: centru și margine*. Cooperare culturală, ediția a VI-a, supliment al revistiei Studii de Știință și Cultură*,* Editura Gutenberg Univers*,* Arad, 2017, pp. 179-186.

Bulboacă, Sorin, *Banii Lugojului și Caransebeșului în secolele XVI-XVII*, în revista Banatica, 18, Reșița, 2008, p. 297-320.

Bulboacă, Sorin, *Cnezi, nobili și districte românești în comitatul Zărand în secolul al XV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 21-33.

Bulboacă, Sorin, *Coins and Trade in Arad County in the Middle Ages and Early Modern Time*, în Iulian Boldea (editor), *Discourse as a Form of Multiculturalism in Literature and Communication*, vol. 3, section History and Cultural Mentalities, Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureș, 2015, pp. 92-102.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Arad în secolul al XV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, *95 de ani de la Marea Unire*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, p. 38-47.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Arad în veacul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, p. 46-55.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Arad în vremea Arpadienilor*, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Doru Sinaci, Emil Arbonie coord. Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zărand în secolul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 9-16.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zărand în timpul Arpadienilor*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 19-26.

Bulboacă, Sorin, *Comunități mozaice în Banat în secolul al XVIII-lea*, în *Communication, Culture, Creation: new scientific paradigms* (editors Virginia Popović, Ivana Janjić, Speranța Milancovici, Eugen Gagea), Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 157-164.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Ineului în sec. XVI*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 9-15.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria învățământului în orașul Lipova (sec. XV-XVIII)*, în Analele Aradului, an I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 240-248.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Lipovei în veacul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 41-44.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Lipovei în secolul al XV-lea*, în *Restituiri bănățene,* nr. IV, Editura Eurostampa, Timișoara, 2016, pp. 26-35.

Bulboacă, Sorin*, Contribuții la istoria orașului Pecica în Evul Mediu*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 38-46.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria târgului Pâncota în Evul Mediu*, în Analele Aradului, III, 2017, pp. 11-22.

Bulboacă, Sorin, *Cnezi, nobili și districte românești în comitatul Zărand în secolul al XV-lea***,** în Emil Arbonie, Doru Sinaci (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, p. 21-33.

Bulboacă, Sorin, *Crafts and giulds in Arad County in the Middle Ages*, în Iulian Boldea, Dumitru Mircea Buda (editors), *Convergent Discourses. Exploring the Context of Communication*, section History and Cultural Mentalities, Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureș, 2016, pp. 107-119.

Bulboacă, Sorin, *Cucerirea otomană a comitatului Arad (mijlocul sec. al XVI-lea)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 58-65.

Bulboacă, Sorin, *Cucerirea și administrația otomană în comitatul Zărand (sec. XVI-XVII)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 82-96.

Bulboacă, Sorin, *Curticiul în lupta pentru Marea Unire*, în *1918-1998. Aradul și Marea Unire*, coord. Alexandru Roz, Editura Universităţii Vasile Goldiș, Arad, 1999, pp. 192-195.

Bulboacă, Sorin, *Galșa - repere istorice*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 44-65.

Bulboacă, Sorin, *Implicarea curticenilor în mișcarea națională în epoca modernă*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 119-124.

Bulboacă, Sorin, *Lipova in the history of Transylvania in the first half of century XVI,* în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean (editors), *Debating Globalization. Identity, Nation and Dialogue*, section History, Political Science, International Relations, Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureș, 2017, pp. 122-128.

Bulboacă, Sorin, *Personalități politice, culturale și ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII-XIX)*, în Studii de ştiinţă şi cultură, anul VI, nr. 3 (22), 2010, pp. 52-67.

Bulboacă, Sorin, *Presa religioasă baptistă din Arad și părțile vestice ale României înainte și după Marea Unire din 1918*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 197-200.

Bulboacă, Sorin, Școli catolice în Banat în Evul Mediu, în Cristian Benţe (coord.), *Istorie, cultură și societate - volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 30-36.

Bulboacă, Sorin, *Școli, dascăli și manuale în orașul Arad în veacul Luminilor*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, 2016, pp. 273-281.

Bulboacă, Sorin, Șiria în contextul Marii Uniri (1918-1919), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 337-341.

Bulboacă, Sorin, *Tratativele româno-maghiare de la Arad (13-14 noiembrie 1918)*, în Marius Ioan Grec (coord.), *95 de ani de la Marea Unire; culegere de studii*, volum omagial, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, p. 146-156.

Bulboacă, Sorin, *Vasile Goldiș - activitatea didactică*, în Marius Ioan Grec, Marţian Iovan, Stelean Ioan Boia (coord.), *Vasile Goldiș, 155 de ani de la naștere (1862-1934)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 48-58.

Bulboacă, Sorin, *Vasile Goldiș după Marea Unire din 1918*, în Marius Ioan Grec, Stelean Ioan Boia (coord.), *Aradul și Marea Unire de la 1918. Culegere de studii*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, p. 109-112.

Bulboacă Sorin, Sinaci Doru, Mureșan Augustin, Dragoș Aurel, *Rolul economic al cetăților, al mănăstirilor, al drumului sării și al Canalului Morilor în comitatul și județul*

Arad, în Adrian Niţu (coord.), *Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist*, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 287-366.

Bunea, Aurelia, *Apariţia unui nou ziar românesc în monarhia habsburgică: Tribuna poporului din Arad*, în revista Ziridava, nr. VII, Arad, 1977, pp. 141-152.

Bunghez, Sebastian Dragoş, *Marea Unire în discursuri ale lui Ştefan Cicio Pop*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 473-480.

Bunghez Sebastian Dragoş, Pantea Maria Alexandra, *Colaborarea liderilor arădeni cu politicienii de la Bucureşti în perioada neutralităţii (1914-1916)*, în Analele Aradului, an II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 112-122.

Burnichioiu Ileana, Rusu Adrian Andrei, *Mozaicurile medievale de la Bizere*, ediţie trilingvă, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.

Burnichioiu, Ileana, *Privilegii, posesiuni, venituri*, în Adrian Andrei Rusu, Ileana Burnichioiu (editori), *Mănăstirea Bizere*, vol. I, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Burnichioiu, Ileana, *Ruinele mănăstirii Bizere. Cercetări vechi şi noi*, în Adrian Andrei Rusu, Ileana Burnichioiu (editori), *Mănăstirea Bizere*, vol. I, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Buta, Vasile, *Actele de stare civilă din Hălmagiu în secolele XIX şi XX*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 223-237.

Caba, Ioan, Șeran Gheorg*he - primarul socialist al Ineului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 719-723.

Caciora, Andrei, *Câteva informaţii privind industria Aradului în perioada 1878-1900*, în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 179-188.

Caciora, Andrei, *Din lupta românilor arădeni pentru eliberare naţională în perioada 1895-1905*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 257-272.

Caciora Andrei, Timbus Mircea, *Mişcări sociale şi naţionale ale românilor din Câmpia Aradului (1849-1853)*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 67-78.

Caciora Andrei, Glück Eugen, *Evoluţia demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea,* în Revista Arhivelor, nr. 2, Bucureşti, 1973.

Caciora Andrei, Glück Eugen, *Situaţia etno-demografică a părţilor arădene între 1848-1918*, în revista Ziridava, XII, Aradm 1980, pp. 221-250.

Caciora Andrei, Timbus Mircea (coord.), *Oraşul şi judeţul Arad după 1 Decembrie 1918. Din amarul lunilor de tranziţie către administraţia românească. Studiu şi documente*, Editura Gutenberg, Arad, 2008.

Caţavei, Victor*, Contribuţia fabricii de vagoane şi motoare Astra Arad la dezvoltarea avuţiei naţionale,* în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 459-465.

Caţavei, Victor, *Descompunerea marinei austro-ungare. Garda naţională română a marinarilor de la Pola*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 347-388.

Caţavei, Victor, *Dr. Ioan Suciu - luptător pentru libertate naţională şi socială (1862-1939)*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 631-641.

Caţavei, Victor, *Premiere industriale arădene pe plan naţional (1918-1978)*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 387-403.

Caţavei, Victor, *Primul primar al Aradului după Marea Unire. Dr. Ioan Robu*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 469-471.

Caţavei, Victor, *Reprezentanţii Ineului la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 423-429.

Călin, Claudiu, *Cronologia preoţilor parohi şi administratorilor parohiali ai Parohiei Romano-Catolice Arad-Micălaca*, mss., Timişoara, 2010.

Căsap, Gabriel, *Morăritul Arădean. Între tradiţie şi inovaţie,* în Analele Aradului, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 73-84.

Cândea Ranta, Floare, *Activitatea învăţătorilor din părţile Aradului printre românii din Iugoslavia*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 706-709.

Cândea Ranta, Floare, *Geografii culturale. Monumente. Documente*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 404-413.

Cândea Ranta, Floare (coord.), *Mărturii măcene*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011.

Cerovič, Ljubivoje, *Srbi u Rumuniji,* Novi Sad, Matica Srpska, 1997.

Cerovič, Ljubivoje, *Un arădean, Sava Tekelija, cel mai important mecena al culturii sârbe*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2001, pp. 96-105.

Chiş, Doina, *Hora ineoană*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 432-439.

Chiş, Petru, *Ineul de la a doua retragere a turcilor până la sfârşitul Primului Război Mondial şi făurirea României Mari (1693-1919)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2014.

Chiş, Petru, *Vasile Goldiş - responsabil al resortului de culte şi instrucţie publică din cadrul Consiliului Dirigent*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 87-94.

Ciuhandu, Gheorghe, *Propaganda catolică maghiară de la Macău în coasta diecezei ortodoxe a Aradului (1815-1864). Cercetări istorice*, Arad, 1926.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului acum două veacuri*, Editura Marineasa, Timişoara, 2005.

Clepe, Elisabeta Maria, *Pagini de istorie locală, comuna Iratoşu, jud. Arad*, mss., 2015.

Clepea, Cornel, *Episcopul Andrei Mager, continuator al proiectului de înfiinţare a unei universităţi în Arad*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 321-327.

Clepea, Cornel, *Fundaţii şcolare ale Episcopiei Aradului*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 419-435.

Clepea, Cornel*, Însemnări din sec. XVIII şi XIX pe obiecte de cult din parohii ale eparhiei Aradului*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 183-200.

Codău, Ioan, Şicul*a - grai şi poezie*, Editura Carmel Print, Arad 2009.

Codău, Ioan, *Un om pentru o cauză - Pavel Dârlea*, în *Şcoală, cultură, naţiune. Omagiu dascălului şi cărturarului prof. univ. dr. emerit Vasile Popeangă*, Editura Nigredo, Arad, 2010, pp. 95-132.

Colta, Elena Rodica, *Biblioteca familiei Mocioni din castelele de la Căpâlnaş şi Bulci*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 365-379.

Colta, Elena Rodica, *Cărţi vechi româneşti din secolul al XVII-lea în Ţara Zărandului*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 567-582.

Colta, Elena Rodica, *Circulaţia tipăriturilor vechi româneşti în secolul al XVII-lea în comitatele Arad şi Zărand,* în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 679-690.

Colta, Elena Rodica, *Colecţia de carte străină veche a Liceului Ioan Slavici din Arad*, în revista Ziridava, XV-XVI, Arad, 1987, pp. 449-485.

Colta, Elena Rodica, *De la naştere la moarte. Rituri domestice şi alte comportamente rituale contextualizate din judeţul Arad*, Editura Etnologică, Bucureşti, 2015.

Colta, Elena Rodica, *Folclor românesc în presa arădeană de la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 571-603.

Colta, Elena Rodica, *Germanii din Otlaca (azi Grăniceri, jud. Arad). Istoria unei comunităţi etnice ajunsă în stare critică din punct de vedere identitar*, în *Modele de convieţuire în Europa Centrală şi de Est*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, pp. 121-164.

Colta, Elena Rodica, *Legăturile inteligheţiilor sârbe arădene la sfârşitul secolului al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Complexul Muzeal Arad, 2001, pp. 321-340.

Colta, Elena Rodica, *Maghiarii din Ghioroc*, Editura EFES, Cluj-Napoca, 2005.

Colta, Elena Rodica, *Manifestări iluministe în Arad la începutul veacului XIX*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 523-531.

Colta, Elena Rodica, *Manuscrisele româneşti din judeţul Arad. Tipologii şi individualizări*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 319-331.

Colta, Elena Rodica, *Minoritatea slovacă din Fântânele (jud. Arad) între căutarea şi pierderea modelului identitar*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2001, pp. 144-187.

Colta, Elena Rodica, *Modele de viaţă. Istoria familiei aromâne Mocsonyi de la Căpâlnaş*, în *Modele de convieţuire în Europa Centrală şi de Est*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, pp. 47-68.

Colta, Elena Rodica, *Oraşul Hălmagiu la mijlocul veacului al XVIII-lea. Date oferite de conscripţia fiscală din 1758*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 101-115.

Colta, Elena Rodica, *Patru veacuri de cultură. Carte şi societate românească în ţinuturile de vest (1450-1830)*, în Corneliu Pădurean, Mihai Săsăujan (coord.), *Biserică şi societate. Studii istorice*, Editura Gutenberg, Arad, 2005, pp. 155-194.

Colta, Elena Rodica, *Pictura executată de Ştefan Tenetchi la Biserica ortodoxă română Adormirea Maicii Domnului din Galşa*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 73-82.

Colta, Elena Rodica, *Portul popular din judeţul Arad*, Editura Etnologică, Bucureşti, 2014.

Colta, Elena Rodica, *Preotul Ioan I. Ardelean (1883-1949), o personalitate prestigioasă a vieţii arădene după Marea Unire*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, pp. 325-332.

Colta, Elena Rodica, *Război, comunism, colectivizare. Mărturii din zona de frontieră româno- maghiară*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 194-205.

Colta, Elena Rodica, *Sărbători şi datini de peste an. O anchetă transfrontalieră asupra culturii tradiţionale*, Editura Etnologică, Bucureşti, 2017.

Colta, Elena Rodica, *Tradiţia oieritului în judeţul Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 642-661.

Colta, Elena Rodica, *Un inventar al edificiilor din Arad, construite în perimetrul de tragere al cetăţii militare, propuse în 1813 pentru demolare*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 416-421.

Colta, Elena Rodica, *Vechi tipărituri româneşti în judeţul Arad*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 715-758.

Coraş, Casian, *Beliu, din istoria unui domeniu feudal*, Oradea, 2011.

Cornea, Corneliu, *Dicţionarul detenţiei politice în judeţul Arad, 1945-1989*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Cornea, Corneliu, *Luptători şi martiri ai rezistenţei anticomuniste din judeţul Arad, 1945-1989*, Editura Multimedia, Arad, 2007.

Cosma, Călin, *Fortificaţii din secolele X-XI din vestul şi nord-vestul României. Consideraţii privind stadiul actual al cercetărilor*, în *Acta Musei Porolissensis*, XXIII, vol. I, Zalău, 2000.

Costea, Dumitru Dan, *Constituirea Comitetului Naţional Român şi a Gărzii Naţionale locale în comuna Şeitin,* în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 217-222.

Covaci, Veronica, *Manufactura de sticlă din Beliu (prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în Crisia, Oradea, 1973.

Cricovean, Mircea*, Susţinerea financiară a comunităţilor ortodoxe din Transilvania în lumina unor documente contabile din cancelaria eclesiastică a Şiriei*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 83-102.

Cristea, Valer, *Cronica parohiei Zimbru*, mss.

Crişan Elena, Crişan Dumitru, *O şcoală bicentenară, 1773-1973,* Şimand, 1973.

Crişan, Ion Horaţiu, *Burebista şi epoca sa*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1975.

Crişan, Ion Horaţiu, *Dacii din zona Aradului. 2000 de ani de la atestarea Ziridavei*, în revista Ziridava, X, 1978, pp. 45-54.

Crișan, Ion Horațiu, *Descoperiri celtice păstrate în Muzeul Județean Arad*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 37-86.

Crișan, Ion Horațiu, *Ziridava*, Arad, 1978.

Csortan, Ferenc, *Arhitectura religioasă în Vilaietul Timișoara*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, seria Istorie-etnografie-artă, nr. XVII-XXI/2 (2000-2004), Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005.

Curetean, Ana, *Şcoala Primară nr. 4 din cartierul Pârneava (Arad) în timpul Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 319-332 .

Cuţaru, Caius, *Activitatea episcopului Ioan Ignatie Papp în perioada premergătoare Marii Uniri*, în Alexandru Roz (coord.), *Aradul și Marea Unire*, Editura Universității Vasile Goldiș, Arad, 1999.

Cuvineanu, Petru, *Calea ferată cu ecartament îngust (760 mm) Gyula (H) - Simonyfalva (Sat Nou, RO)*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 414-432.

Cuvineanu, Petru, *Pagini din istoria transportului public în Arad*, Compania de Transport Public Arad, 1996.

Cuvineanu, Petru, *Unele considerații despre prima societate de transport public cu autobuzele în Arad și prima școală de șoferi de pe actualul teritoriu al României*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 381-390.

Dascăl, Natalia, *Din colecțiile muzeului arădean - fondul Ioan Suciu*, în revista Ziridava, XI-XX, Arad, 1996, pp. 371-377.

Dascăl Natalia, Mureșan Augustin, *Un tipar sigilar al breslei mixte de la Pâncota*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 411-414.

Defileul Mureșului Inferior. Album de prezentare, editat de Mihai Pascu, Iulia Dărăban, Violeta Turcuș, Marian Petrescu și Iulian Stana, Universitatea de Vest Vasile Goldiș, Arad, 2012.

Demșea, Dan, *Activitatea de pregătire a turneului trupei Victor Antonescu de către fruntașii români din Arad în vara și toamna anului 1913 în mărturia unui ziarist de la Lupta,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 277-281.

Demșea, Dan, *Activitatea echipei deputaților sinodali avocatul dr. Ioan Suciu și profesorul Vasile Goldiș în cadrul sinoadelor eparhiale de la Arad - sub semnul revirimentului moral și al consolidării economico-financiare a averii Episcopiei arădene,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 467-522.

Demșea, Dan, *Apariția cvartalului edilitar al vechiului Abator din Arad (1931-1939)*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 146-158.

Demșea, Dan, *Atitudinea bürgerilor arădeni față de evenimentele anilor 1848-1849*, în volumul biling sârbo-român *Aradul de-a lungul timpului*, Timișoara, 2004, nr. 5, pp. 37-44 (doar în limba română).

Demșea, Dan, *Câteva însemnări pe marginea însemnărilor lui Moise Nicoară la Constantinopol în intervalul anilor 1848-1849*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 583-590.

Demșea, Dan, *Cele două colonii sătești Checheci din teritoriul extravilan al orașului Arad (secolele XVIII-XIX)*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 94-108.

Demșea, Dan, *Contribuția populației evreiești la dezvoltarea multilaterală a Aradului (sec. XVIII-XIX)*, în *Studia Iudaica Aradensis*, VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 42-48.

Demșea, Dan, *Date genealogice și istorico-documentare referitoare la familia învățătorului și preotului Ioan Silviu Tomuța din Lupești - Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 112-132.

Demșea, Dan, *Delegați arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 271-279.

Demșea, Dan, *Funcționarii români în structurile de conducere administrativ-politică și juridică de pe teritoriul comitatului Arad (1846-1894)*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 129-143.

Demșea, Dan*, Generalul Alexandru Vlad (1876-1941) și Aradul - un punctaj biografic*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 637-640.

Demșea, Dan, *Harta de Carte Funduară a orașului Arad (1855-1858*), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 38-41.

Demșea, Dan, *Implicațiile economice și culturale ale Băncii Gloria din Lipova în funcționarea Stațiunii Balneare*, în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 285-298.

Demșea, Dan, *Istoricul parcurilor și al zonelor de agrement de pe teritoriul intravilan și extarvilan al orașului Arad (secolele XIX-XX)*, în Studii de Ştiinţă şi cultură, an II, nr. 2 (5), Arad, 2006, pp. 56-62.

Demșea, Dan, *Memorialistul Roman Ciorogariu și Aradul (prima parte: 1913-1916)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 584-589.

Demșea, Dan, *Meșteșugarii din orașul Arad (1828-1872)*, în *Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor, 1918-2003*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 2004, pp. 258-277.

Demșea, Dan, *O evocare a lui Moise Nicoară de către avocatul român din orașul Arad, Ioan Arcoși de Comlăuș (secolul al XIX-lea)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 551-555.

Demșea, Dan, *O istorie socio-umană a comunei Săvârșin*, în revista Zărandul, nr. 2, Arad, 2002, pp. 262-294.

Demșea, Dan, *O scurtă prezentare contextuală asupra evoluției spitalelor pentru adulți din Arad - contribuții la organizarea și amplificarea rețelei sanitare urbane*

din Arad - partea I-a (1919-1955), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 526-540.

Demșea, Dan, *O tălmăcire critică a încercării din anii 1890-1892 - de amplasare a Orodului medieval pe locul actual al municipiului Arad în monografia lui Márki Sandor (1892)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 104-114.

Demșea, Dan, *Participări arădene la lupta pentru unitate cultural-națională între 1850-1860*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 79-90.

Demșea, Dan, *Primii ani de existență a căminelor de bătrâni nepensionari - cazul Lipova (1949-1955)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 477-490.

Demșea, Dan, *Proletariatul arădean din domeniile industriilor, comerțului, transportului și cel al intermedierilor*, în revista Ziridava, nr. XXIV, Arad, 2005, pp. 127-146.

Demșea, Dan, *Protopopii Petru Rațiu și Ioan Berceanu în mișcarea națională din Arad (1857-1880)*, în Analele Banatului, s.n., nr. XVI, Timișoara, 2008, pp. 271-278.

Demșea, Dan, *Solidarități între intelectualitate și popor la Mureșul Inferior (1850)*, în Cristian Benţe (coord.), *Istorie, cultură și societate - volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia,* Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 48-63.

Demșea, Dan, *Structura etno-demografică și confesională a fostului comitat Arad, evoluție și erori statistice în privința unor categorii de populație, 1839-1890*, în *Populația României. Trecut, prezent și viitor*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Demșea, Dan, *Timpul liber în orașul Arad (secolele XIX-XX) - aspectele culturale*, în Arca, nr. 1-2-3 (226-227-228), Arad, 2009, pp. 125-133.

Demșea, Dan, *Tradiții industriale în județul Arad: sec. XIX-XX. Mențiuni documentare și evoluții*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 61-81.

Demșea, Dan, *Un inventator arădean - Lazăr Popovici*, în revista Ziridava, nr. XVIII, 1993, pp. 437- 442.

Demșea, Dan, *Un studiu istorico-urbanistic al cvartalului mărginit de străzile Crișan, Tudor Vladimirescu, Mircea V. Stănescu și Bulevardul Revoluției*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 106-117.

Demșea, Dan, *Vizita regelui Ferdinand I în 10 noiembrie 1923 la Arad. O prezentare de context a intervalului pregătitor (octombrie 1921 - septembrie 1923)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 263-278.

Demșea Dan*,* Sarca Pompiliu*, Istoricul castelului de la Macea (1724-1994)*, în Studia Universitatis Vasile Goldiș, nr. 5, Arad, 1994, pp. 423-428.

Diaconescu, Marius, *Un episcop sârb la Lipova în 1542*, în Arhiva istorică a României, I, nr. 2, 2004.

Dörner Egon, Boroneanț Vasile, *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre*, în revista Ziridava, nr. II, Arad, 1968, pp. 7-18.

Dörner, Egon, *Cu privire la ruinele unei biserici de lîngă Arad din feudalismul timpuriu*, în revista Ziridava, nr. I, Arad, 1967, pp. 9-27.

Dörner, Egon, *Cu privire la tracii de pe teritoriul arădean la începutul Hallstatului timpuriu*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976, pp. 41-46.

Dörner, Egon, *Dacii liberi din Câmpia Aradului și stadiul lor de romanizare în sec. II-IV e.n*., în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 93-103.

Dragomir, Silviu, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane (1917)*, în Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca 1998.

Dragomir, Silviu, *Studii de istoria românilor din teritoriul diecezei arădene*, în revista Transilvania, 1917.

Dragoș, Aurel, *Activitatea Fabricii de Mobilă Mundus din Ineu ilustrată în documente de arhivă,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 289-303.

Dragoș, Aurel, *Bătălia pentru Ineu (12-17 septembrie 1944). Școala de Ofițeri în Rezervă Infanterie nr. 6 Ineu*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, 2016, pp. 175-192.

Dragoș, Aurel, *Comunitatea Ineu și Canalul de Mori Palatinul Iosif al Crișului Alb din județul Arad. O emblemă și un aliat în dezvoltarea localității Ineu*, în Aurel Dragoș, Eugeniu Criste (coord.), *Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 20-73.

Dragoș, Aurel, *De ce Ineu?,* în Aurel Dragoș, Eugeniu Criste (coord.), *Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 11-19.

Dragoș, Aurel, *Gheorghe Popa de Teiuș precursor al Marii Uniri - 1918*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 307-331.

Dragoș, Aurel, *In memoriam. Profesor dr. Ioan Godea*, în Sinaci, Doru, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 646-651.

Dragoș, Aurel, *Istoricul Canalul Morilor Palatinul Jozsef al Crișului Alb din Comitatul Arad*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad 2011.

Dragoș, Aurel, *Mărturisitorul Sava Brancovici (1620-1683)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 248-256.

Dragoș, Aurel, *Mit, Legendă și Istorie pe valea Crișului Alb*, în *Administrația românească arădeană*. *Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. 10, Arad, 2015.

Dragoș, Aurel, *Oameni, Destine, Eroi*, Editura Mirador, Arad, 2015.

Dragoș, Aurel, *Péter Atzél. Un nume, o personalitate*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 592-601.

Dragoș, Aurel, *Torță pe cerul Ineului*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

Drăgan, Ioan, *Un privilegiu de la Matia Corvin pentru nobilii români din Rostoci (Zărand)*, în *Studii de istorie medievală și premodernă*, vol. îngrijit de Avram Andea, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 403-411.

Drecin, Mihai D., *Locurile natale și familia - amprente decisive în fundamentarea vieții și activității profesionale a academicianului Cornelia Bodea*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 722-731.

Dudaș, Florian, *Chipuri și fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981.

Dudaș, Florian, *Descoperiri eneolitice pe Valea Crișului Alb (Țara Zărandului)*, în Crisia, VI, Oradea, 1976, pp. 21-34.

Dudaș, Florian, *Nicolae Horga (1748- 1811)*, în Oglinda, nr. 7, 2007, pp. 15-20.

Dudaș, Florian, *Un mormânt autohton din secolele III-IV e.n. descoperit la Arad-Grădiște*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 1113-20.

Dudaș, Florian, *Urme din trecut*, Oradea, Editura Lumina, 2001.

Dudaș, Florian, *Zărandul. Chipuri și fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981.

Dudaș, Vasile, *Din rezistența țărănimii arădene împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 499-507.

Duicev, Ivan, *Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpânirea turcească*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. I, Bucureşti, 1971.

Duma, Sergiu, *Aspecte privind comunizarea administrației locale arădene (1944-1947)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 309-317.

Dumitrașcu, Sever, *Așezarea neolitică de la Sântana-Holumb*, în revista Banatica, nr. III, Reșița, 1975, pp. 25-32.

Emandi, Lucian, *Contribuția presei arădene la afirmarea gândirii social-politice a generației unirii*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 63-80.

Emandi, Lucian, *Emil Monția, compozitor popular*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975.

Emandi Lucian, Suciu Viorel, *Dr. Ioan Suciu - luptător pentru Unire*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 125-132.

Eskenasy, Victor, *Hălmagiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb (secolele XIV-XVI). Considerații istorice*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 21-38.

Evuțianu, Sabin, *Alba Iulia în amintirea generației de la 1918*, în Mitropolia Banatului, anul XVIII, 1968, nr. 10-12.

Fábián, Gábor, *Arad vármegye leirása historiai, geographiai és statistikai tekinteten. Geographiai leirása,* Buda, 1835.

Falcă, Gheorghe, *Manifestări culturale și religioase ale înfăptuirii Marii Uniri reflectate în mass-media. Studiu de caz: periodicul Biserica și școala,* în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 372-376.

Faur, Florica, *Obiceiuri legate de viața omului - comuna Petriș, Județul Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 644-654.

Faur, Vasile, *Cetatea Zărand și Comitatul Zărand*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 32- 42.

Faur, Vasile, *Graiul comunei Chisindia*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 382-431.

Faur, Vasile, *Microzona Chisindia - județul Arad. Studiu toponomastic extins*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 481-511.

Faur, Vasile, *Oameni de seamă ai Chisindiei: avocat dr. Iustin Ardelean*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 646-661.

Faur, Vasile, *Onomastica satului Chisindia, județul Arad*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 528-542.

Faur, Vasile, *Originea numelui și atestarea istorică a localității Chisindia, județul Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 662-676.

Faur, Vasile, *Târgurile tradiționale ale satului Chisindia*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 319-326.

Faur, Vasile, *Toponimia comunei Chisindia, județul Arad. Glosar toponomastic*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 351-362.

Feher Carol, Feher Elena, Cândea Ranta Floare, *Macea, alean și dor*, Editura Promun, Arad, 2007.

Feher Carol, Feher Elena, Cândea Ranta Floare, *Rapsozi și rapsodii măcene*, Editura Caractere, Lipova, 2009.

Feneșan, Costin, *Câteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu (sec. XI-XIII)*, în Crisia, IV, 1974, pp. 107-112.

Feneșan, Costin, *Lupta românilor din Banat și Câmpia Aradului pentru biserică și școală națională (1814-1816). Câteva documente*, în Analele Banatului, s.n., nr. XXIV, Timișoara, 2016, pp. 449- 466.

Feneșan, Cristina, *Instaurarea dominației otomane în ținutul Lipovei în lumina codului de legi (kanunname) din 1554*, în *Studii și Comunicări de Istorie, Caransebeș*, 1979, pp. 319-340.

Ferenc, Csortan *Arhitectura religioasă în Vilaietul Timișoara*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, seria Istorie, Etnografie, Artă, nr. XVII-XXI/II, 2000-2004, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005.

Ferencz, Irma, *Date cu privire la dezvoltarea picturii în orașul Arad și împrejurimile sale în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, în revista Ziridava, nr. II, Arad, 1968, pp. 45-57.

Ferenczi, Jacob, *Dicționarul familiilor ardelene înnobilate*, Baia Mare, 1968.

Ferenczi Ştefan, Barbu Mircea, *Cercetările arheologice de la Bulci şi împrejurimi*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 67-80.

Ferenţ Mihaiu, Ana Octavian, *Şcoala din Sebiş - Jubileu - 50 de ani de la înfiinţarea liceului*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010.

Fernolendt, Eugen Marius, *Drumul prin negura vremurilor spre propria existenţă a comunităţii umane gurahonţene*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 367-373.

Filipaşcu, Alexandru, *Manuscrisul protopopului Moga despre revoluţia din 1848 în Zărand*, Editura Etnologică, Colecţia de Istorie, Bucureşti, 2019.

Florea, Ileana, *Emil Monţia - luptător pentru Unire*, în revista Ziridava, X, Arad, 1678, pp. 657-666.

Fodor, P., *Who should obtain the Castle of Pankota (1565) (Interest groups and the self assertion of interests in the mid-sixteeth century Ottoman political establishment)*, în Revue des Études Sud-Est Européennes, XXXVI, nr. 1-4, 1998.

Furdea, Narcisa, *Aspecte privind situaţia evreilor arădeni în timpul dictaturii antonesciene (1940-1942)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 262-268.

Furdui, Titus, *Aspecte istoriografice privitoare la tipăriturile vechi din fondul preţios de la Biblioteca Judeţeană din Arad*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 133-150.

Fürtős, Robert, *De la rezistenţă la colaborare. Părintele Ioan Deliman şi Securitatea*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), *Destine individuale şi colective în comunism*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc, Editura Polirom, Iaşi, 2013, pp. 93-110.

Gaál, Jenö, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési allapotának leirása*, Arad, 1898.

Gagea, Eugen, *Colaborarea lui Vasile Goldiş cu intelectualii ASTREI, 1923-1934*, în Aurel Ardelean (coord.), *Astra şi arădenii - ctitori de modernitate românească*, editori Stelean Ioan Boia, Maria Alexandra Pantea, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 73-78.

Gagea, Eugen, *Memoria anului revoluţionar 1848 oglindită în presa arădeană*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2009.

Gagea, Eugen, *Vasile Goldiş, directorul ziarului Românul din Arad*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 312-315.

Gagea, Eugen, *Vasile Goldiş: studii şi documente*, vol. I-II, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013-2015.

Gagea Eugen, Pantea Maria Alexandra, *Marea Unire în memorialistica arădeană*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018.

Găvănescu, Eduard I., *Mărturisiri româneşti din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Editura Diecezana, Arad, 1940.

Găvănescu, Eduard I., *Momente din activitatea politică a lui Ștefan Cicio Pop*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 147-155.

Gheorghiu, Tudor Octavian, *Târguri și mici orașe medievale din sud-vestul României și relația lor cu mediul natural*, în *Historia Urbana*, tom XIX, 2011, pp. 3-25.

Gheorghiu Tudor Octavian, Mureșan Augustin, *Elemente de urbanism istoric - evoluția relației dintre mănăstirea Hodoș-Bodrog și satul Bodrog (azi Bodrogu Vechi), jud. Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 276-288.

Ghiță, Eugen, *Aspecte privind natalitatea în localitatea Ineu în secolul al XVI-II-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în Aurel Dragoș, Eugeniu Criste (coord.), *Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 115-124.

Ghiță, Eugen, *Aspecte privind organizarea administrativ-teritorială și instituțională a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 22-31.

Ghiță, Eugen, *Despre vie și vin în comitatul Arad în secolele XVIII-XIX*, în *Societate, cultură, biserică. Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiu profesorului Avram Andea*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, pp. 268-286.

Ghiță, Eugen, *Evoluția demografică a comitatului Arad în sec. al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea,* Cluj-Napoca, 2011.

Ghiță, Eugen, *Migrația transatlantică din orașul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 75-87.

Ghiță, Eugen, *Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul secolului al XVI-lea*, în Studii de istorie, II-III, Arad, 2006/2007, pp. 13-23.

Ghiță, Eugen, *Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*, în revista Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 137-148.

Gluck, Eugen, *Comunitățile israelite arădane* în perioada anilor 1849-1918, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate,* Complexul Muzeal Arad, Arad, 2001, pp. 191-251.

Gluck, Eugen, *Comunitățile israelite arădene în perioada anilor 1849-1918*, în *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România* (editori Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel), Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

Glück, Eugen, *Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu*, în revista Ziridava, XIII, 1981.

Glück Eugen, *Contribuții cu privire la originea toponimului Arad*, în revista Ziridava, XXII, Arad, 2000, pp. 39-55.

Glück Eugen, *Contribuții cu privire la activitatea științifică și literară a lui Ioan Iosif Goldiș legată de războiul de independență din 1877-1878*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 149-156.

Glück Eugen*, Contribuţii cu privire la viaţa şi activitatea lui Nicolae Horga Popovici*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 1545-168.

Glück, Eugen, *Contribuţii la istoria părţilor arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 89-116.

Glück, Eugen, *Contribuţii privind istoria părţilor arădene în secolele IX-X*, în *Studii privind istoria Aradului,* Editura Politică, Bucureşti, 1980, pp. 82-100.

Glück, Eugen, *Industria arădeană între 1848-1894*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 95-116.

Glück, Eugen, *Informaţii din presa confesională israelită în circulaţie în Transilvania referitoare la situaţia locală (1848-1918)*, în *Modele de convieţuire în Europa Centrală şi de Est*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, pp. 276-306.

Glück, Eugen, *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593-1601)*, în *Mihai Viteazul şi Aradul*, Arad, 1975.

Glück, Eugen, *Răscoala populară din 1735 condusă de căpitanul sârb Pero Seghedinaţ (Segedinac)*, în *Modele de convieţuire în Europa Centrală şi de Est*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, pp. 217-232.

Glück, Eugen, *Un omagiu adus lui Ioan Rusu Şirianu. Foaie comemorativă din 1909*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 81-86.

Glück, Eugen, *Unele date despre senioratul de Ciuci*, în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 165-168.

Glück, Eugen, *Unele informaţii provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)*, în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 73-87.

Glück Eugen, Roşuţ Nicolae, *Societăţi culturale arădene*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 209-246.

Godea, Ioan*, Canalul Morilor din judeţul Arad, lucrare hidrotehnică de mare amploare din secolul al XIX-lea*, în *Istorie, economie, politică. Profesorul Mihai D. Drecin la împlinirea vârstei de 65 de ani*, editori Ion Zainea şi Gabriel Moisa, Editura Universităţii din Oradea, Oradea, 2009.

Godea, Ioan*, Copacul de trăsnet*, în revista Zărandul, nr. 3, Arad, 2010.

Godea, Ioan, *Ziarul Românul din Arad şi aspecte ale problemei naţionale din Transilvania (1911-1918)*, Editura de Vest, Timişoara, 2001.

Goina, Mariana, *Între ţiganii de mătase şi cei ce fierb în suc propriu. Studiu de caz al comunităţii de romi din Curtici, judeţul Arad*, în *Incluziune şi excluziune. Studii de caz asupra comunităţilor de romi din România,* editori Kiss Tamass, Fosztó Lászlo, Fleck Gábor, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

Goldiş, Vasile, *Scrieri social-politice şi filosofice* (editor Marţian Iovan), Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012.

Goman, Ioan, *Demersuri de eficientizare a activităţii manufacturiere pe domeniile marilor proprietari de pământ din Crişana în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Comitatul Bihor în timpul trecător. Fragmente din istoria comitatului Bihor*, Debrecen, 2011.

Goman, Ioan, *Politică statală, economie domenială şi dezvoltare rurală. Meşteşuguri şi industrii ţărăneşti din Crişana în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universităţii Oradea, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2011.

Gorun, Gheorghe, *Mișcările țărănești de pe domeniile Beiuș, Vașcău și Beliu de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în Crisia, IX, Oradea, 1979, pp. 167-181.

Gorun, Gheorghe, *Răscoala lui Horea în comitatul Bihor,* vol. 1, Cluj-Napoca, 2000.

Grama, Dimitrie, *Parcul și Castelul de la Macea*, vol. I-II, Arad, 2012.

Grec, Marius Ioan, *Arad - Capitala politică a Marii Uniri. Argumente*, în Analele Aradului, anul IV, Arad, 2018, pp. 201-213.

Grec, Marius Ioan, *Aspecte ale viziunii lui Vasile Goldiș despre statul național și statul universal,* în Marius Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean Ioan Boia (coord.), *Vasile Goldiș, 155 de ani de la naștere (1862-1934)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 91-98.

Grec, Marius Ioan, (coord.), *Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

Grec, Marius Ioan, *Vasile Goldiș, revista Biserica și Școala și lupta pentru idealul unității naționale*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 287-295.

Grec, Marius Ioan, *Vizita generalului Henri Mathias Berthelot la Arad. Relatări în presa vremii: Românul și Biserica și Școala* (*1918-1919)*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 405-412.

Grec Marius Ioan, Boia Stelean Ioan, Bulboacă Sorin, *Rolul Aradului în realizarea Marii Uniri. O perspectivă cronologică*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017.

Grec Marius Ioan, Iovan Marțian, Boia Stelean Ioan (coord.), *Vasile Goldiș, 155 de ani de la naștere (1862-1934)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017.

Grec Mircea, Roman Viorel, Tuleu Ioan, *Personalități șiculane*, Editura Mirador, vol. I-II, Arad, 2014-2016.

Greceanu, Eugenia, *Un tip singular al arhitecturii feudale românești: biserica Adormirea Maicii Domnului din Lipova*, *județul Arad*, în *Muzeul național*, vol. III, Bucureşti, 1976.

Greceanu Eugenia, Munteanu Trucă Luminița, *O construcție medievală din familia ctitoriilor cneaziale românești (Dezna, jud. Arad)*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 181-192.

Greffner, Otto*, Acțiuni cu caracter național și social în anul 1918 în județul Arad*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 177-185.

Greffner, Otto, *Adam Muller Guttenbrunn. Omul și opera*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 643-650.

Greffner, Otto*, Mișcări cu caracter social-agrar în fostul comitat Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în revista Ziridava, nr. II, Arad, 1968, pp. 29-41.

Greffner Otto, Stoica Mario*, Aradul Nou - repere istorice*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 548-556.

Greffner Otto, Stoica Mario, *286 de ani de învățământ în limba germană în Aradu Nou. Retrospectivă istorică,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație româ-*

nească arădeană. Studii și comunicări, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 92-121.

Greffner Otto, Stoica Mario, *Personalități ale învățământului german*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 494-522.

Greffner Otto, Stoica Mario, Krämer Eduard, Szellner Michael, Î*nvățământul german la Arad,* Editura Tiparnița, Arad, 2016.

Groza, Gabriela, *Experiența postdecembristă a televiziunii și radioului arădene*, în Studia Universitatis Vasile Goldiș, seria Științe Socio-Umane, nr. 14, Arad, 2004, pp. 121-131.

Grumeza, Lavinia, *Horses, Dragons, and Rituals: Three Vesels from Arad County*, în revista Ziridava. Studia Archaeologica, nr. 32, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, pp. 119-128.

Grumeza Lavinia, Ursuțiu Adrian, Copos Gelu, *Arad Barieră. Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică,* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013.

Gureanu Dorel, Truță Horia, *Aradul. Cadru geografic, climatologic, solul și subsolul, hidrografia, resursele naturale, fauna, vegetația,* în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, vol. I, ediția a II-a, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, pp. 25-54.

Györgyössy, Rudolf, *Arad sz. kir. város községi iskoláinak története*, Arad, 1896.

Haan Ľudovit, Zajac Danjel, *Dejepis stareho i noveho Nadlaku*, vydavateľstvo D.Z.S.Č.R. a Slavia a.s.v Nadlaku, 1994.

Halasi, Gábor, *Noi contribuții la cunoașterea carstului Monesei*, în *Buletinul cercului de speologi amatori Liliacul*, Arad, 1978.

Halja, Iosif, *Sebiș - 50 de ani de fotbal, 1922-1972,* vol. I, Editura Concordia, Arad, 2011.

Halja, Iosif, *Sebiș, Istoria fotbalului după anii 1970*, Editura Concordia, Arad, 2015.

Hațegan, Ioan, *Banatul și turcii otomani (1400-1438)*, în Analele Banatului, s.n., Arheologie-Istorie, II, Editura Museion, București, 1993, pp. 260-272.

Hațegan, Ioan, *Beilerbei de Timișoara. Contribuții la cronologia beilerbeilor timișoreni*, în *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului (1552-2002)*, Editura Mirton, Timișoara, 2002.

Haţegan Ioan, Bulboacă Sorin, Mureșan Augustin, *Economie și societate arădeană în Evul Mediu și epoca premodernă (secolele VIII-XVIII)*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist*, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 189-285.

Hălmăgean, Gabriel, *Aspecte ale procesului de colectivizare în zona Săvârșin - întovărășirile agricole de la Temeșești și Troaș*, în revista Ziridava, XXV/1, Arad, 2010, pp. 335-346.

Hălmăgean, Gabriel, *Troaș și Temeșești - scurt istoric local (1945-1965)*, în revista Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 295-301.

Hălmăgean Gabriel, Sabău Sorin, *Ţinutul Hălmagiului cercetat prin profesorul Traian Mager*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2012.

Herlo, Rodica, *Contribuția femeilor arădene la mișcarea națională de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 199-206.

Herlo, Rodica, *Elemente ale portului popular din comuna Șiria*, în revista Ziridava, VIII, 1977, pp. 437-458.

Himpfner, Béla, *Az Aradi királyi Fögymnasium története*, Arad, 1896.

Hlasnik Pavel, Pascova Bianca, *Slovaci v Rumunsku*, Editura Ivana Krasku, Nădlac, 1997.

Hodrea, Gheorghe, *Dăruiri consemnate în protocoalele eparhiei Aradului (sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX. Partea I)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 409-424.

Hodrea, Gheorghe, *Dăruiri consemnate în protocoalele eparhiei Aradului (sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX.) (Partea a II-a. continuare din vol. X)*, *în* Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 377-397.

Hodrea, Gheorghe, *Dăruiri de clopote parohiilor ortodoxe române din Episcopia Aradului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 381-405.

Hodrea, Gheorghe, *Fonduri și fundații existente în Eparhia Aradului între anii 1873-1937*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 290-304.

Homescu, Radu, *Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855-1914*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 267-287.

Hord, Petru, *Evreii din comuna Gurahonț (județul Arad)* până la 1950, în *Studia Iudaica Aradensis*, nr. IV, 2014, pp. 165-169.

Hord, Radu Alexandru, *Arc peste timp în istoria Bisericii Penticostale din Sebiș*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 297-313.

Hord, Radu Alexandru*, Aspecte din istoria Liceului Teoretic Evreiesc din Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 541-554.

Hord, Radu Alexandru, *File din istoria comunității evreiești din orașul Ineu (județul Arad),* în Marius Ioan Grec (coord.), *Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 84-92.

Hord, Radu Alexandru*, Pagini din istoria comunității israelite din Pâncota*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, 2016, pp. 81-89.

Hord, Radu Alexandru, *Patriciu Covaci (Covaciu) - reprezentant al plasei Sebiș la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 462-472.

Hord, Radu Alexandru, *Sinagogile din județul Arad*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 248-278.

Hored, Kurt, *Cu privire la problema valurilor de pământ din Banat și Crișana,* în *Studii și cercetări de istorie veche*, XVI, 4, Bucureşti, 1965, p. 725-730.

Horga, Nicolae, *Oglinda arătată omului înțelept*, în Oglinda, nr. 7, 2007, pp. 21-41.

Hoško, Franjo Emanuel, *Euzebije Fermendzin - crkveni upravnik i povjesnik*, Zagreb, 1997.

Hügel, Peter, *Cărămizi romane ștampilate descoperite la Cladova (jud. Arad)*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 73-76.

Hügel, Peter, *Societatea arădeană în perioada de la preistorie la secolul IX*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, vol. I, ediția a II-a, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, pp. 55-81.

Hügel Peter, Mureșan Augustin, Demșea Dan, Lascu Horia, Șerban Virgil, Oarcea Felicia, *De-a lungul frontierei. La aniversarea a 10 ani de colaborare între localitățile de frontieră ale județelor Arad și Békes*, Arad, 2005.

Hurezan, Pascu G., *Bisericile medievale de la Cladova (jud. Arad). Dealul Carierei și Biserica din Vale,* în *Studii de istorie medievală și premodernă*, vol. îngrijit de Avram Andea, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 111-125.

Hurezan, Pascu G., *Un nou inel sigilar descoperit la Cladova (jud. Arad)*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 199, pp. 103-105.

Hurezan Pascu, Șimăndan Emil (coord.), *Ioan Slavici și unitatea spirituală națională*, Fundația Culturală Ioan Slavici, Arad, 1998.

Iambor, Petru, *Cucerirea Banatului de către turci și transformarea lui în pașalâc (1552)*, în *Vilaetul Timișoarei*, Editura Mirton, Timişoara, 2002.

Iambor, Petru, *Drumri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în Acta Musei Napocensis, 19, Cluj-Napoca, 1982, pp. 75-86.

Iankó, Andrei*, Márki Sandor*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 677-679.

Ienășescu, Lucian, *Acțiuni de culturalizare desfășurate de cercurile Sfântul Gheorghe din județul Arad în perioada interbelică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 306-313.

Ienășescu, Lucian, *Așezăminte culturale rurale din interbelicul arădean*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 271-286.

Ienășescu, Lucian, *Cercetările monografice de la Sâmbăteni*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 198-207.

Ienășescu, Lucian, *Cercetările monografice din zona Hălmagiu-Vârfurile și din localitățile Conop, Șepreuș, Cuveșdia, Petriș*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 159-165.

Ienășeșcu, Lucian, *Cercuri culturale învățătorești din lumea rurală arădeană interbelică și contribuția lor la educarea populației adulte*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 280-288.

Ienășeșcu, Lucian, *Învățătorul Dumitru Dijmărescu, un animator cultural în lumea satului arădean interbelic,* în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 661-665.

Ienășeșcu, Lucian, *Probleme ale culturii arădene abordate de ziarul Solidaritatea, condus de Aron Cotruș (noiembrie 1922-mai 1923)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 589-599.

Ilea, Ana, *Industria manufacturieră în comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în Crisia, XXI, 1991.

Ilea, Ana, *Instituții sătești în comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în Crisia, VI, Oradea,1976, p. 61-74.

Ilea, Ana, *Organizarea domeniului Beliu în secolul XVIII*, în revista Ziridava, XIII, Arad, 1981, pp. 149-154.

Ilea Ana, Mudura Gheorghe, Covaci Viorica, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în Crisia, X, Oradea,1980, pp. 353-453.

Ilea Ana, Popovici Ioan, *Răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan în comitatul Arad*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 221-232.

Ilica, Anton, *Istoricul Preparandiei din Arad, de la Școala Regească Preparandială gr. neunită a națiunei române la Liceul Pedagogic Dimitrie Țichindeal Arad,* Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012.

Ilica Constantin, Rus Dorel, *Biserica ortodoxă din Apateu, istorie, cultură, mentalități*, Arad, 2010.

Ioan Ignatie Papp, Cuvântarea de încheiere rostită la Adunarea Națională, în *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, Bucureşti, 1943, pp. 117-122.

Ionuțaș, Cătălin, *Colecția de incunabule a Bibliotecii Județene Arad*, în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 473-482.

Iova, Zaharia Gheorghe, *Episcopul Ioan Mețianu al Aradului, precursor al Marii Uniri*, în Mitropolia Banatului, 36, nr. 6, 1986.

Ispas, Dan, *Cronicarul Gheorghe Brancovici - un personaj controversat*, în Crisia, Oradea, XXIV, 1994, pp. 421-429.

Iștfănoni, Doina, *Nedeia - ritual și sărbătoare a comunității sătești*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei,* Cluj-Napoca, Editura Mediamira, 1998.

Iuga, George, *Prezența lui Ursus spaeleus roseum în Peștera Liliecilor de la Moneasa*, în *Armonii naturale*, III, Editura Trinom, Arad, 2000.

Ivanof, Eduard, *Sigismund Borlea - luptător pentru drepturile românilor transilvăneni (1827-1883)*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 553-562.

Ivanof, Eduard, *30 Decembrie 1947 la Arad*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 429-433.

Ivașcu, Bogdan, *Devierea de dreapta în PMR Arad - epurări în aparatul de partid*, în *Istoricul Liviu Mărghitan la 70 de ani*, Editura Ramira, Arad, 2007, pp. 341-349.

Ivaşcu, Bogdan, *PCR Arad în anul 1947: reorganizări interne şi relaţia cu societatea*, în revista Ziridava, nr. 24, Arad, 2005, pp. 349-358.

Jankó András, Komádi Sándor, *Mediul rural arădean în secolele XVIII-XIX şi revoluţia de la 1848 în Arad*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, vol. I, ediția a II-a, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, pp. 369-409.

Jigovan, Aurel, *Tradiții, datini și obiceiuri adunate de învățătorul Ștefan Bozian (1904-1989)*, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. VIII, Arad, 2014.

Juhász Koloman, Schicht Adam, *Das Bistum Timişoara - Temesvar, Vergangenheit und Gegenwart* (Episcopia Timişoarei: trecut şi prezent), Timişoara, 1934.

Jurcoi, Emanuel, *Semnificația Conferinței Regionale Baptiste organizată la Arad în 2-5 septembrie 1930*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 285-296.

Kara, Gyözö, *Bibics alapitvanj története*, Arad, 1896.

Kehrer, Károlyi, *Arad vármegye és Arad Szabad Királyi Város nepoktatas űgye*, Arad, 1895-1910.

Kiss, Nicolae, *Câmpia Aradului - unul din centrele monetăriei geto-dacice*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 41-48.

Kiss, Nicolae, *Etapele de dezvoltare ale Muzeului Județean Arad (Istoric și realizări)*, în revista Ziridava, nr. II, Arad, 1968, pp. 147-166.

Kiss, Nicolae, *Răspândirea monedelor geto-dace pe teritoriul județului Arad*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977.

Kiss, Nicolae, *Repertoriul monumentelor istorice din municipiul Arad*, în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 443-472.

Kiss, Nicolae, *Tezaure și obiecte de podoabă traco-dacice descoperite în județul Arad*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 85-96.

Kontraș, Magdalena, *Comunitatea germană din județul Arad. Urmările războiului și depășirea acestora,* în *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, pp. 114-119.

Körösköz, A., *Tisza-Maros-köz települései a középkorban* (Localităţiile din văile Crişurilor, Mureşului şi Tisei în Evul Mediu)*,* Szeged, 1996.

Kovách, Géza, *Ahol Dózsa és Horea hadai jártak* (Pe urmele lui Dózsa şi Horea), Editura Kriterion, Bucureşti, 1976.

Kovách, Géza, *Aspecte demografice din părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea*, în revista Ziridava, nr. XI,1979, pp. 285-291.

Kovách, Géza, *conscripția satelor arădene la 1828*, în revista Ziridava, XV-XVI, Arad, 1987, pp. 105-123.

Kovách, Géza, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980.

Kovách, Géza, *Dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771/1772*, în Studii. Revistă de istorie, nr. 4, 1960, pp. 239-256.

Kovách, Géza, *Eltűnt települések Arad megyében*, Arad, 2005.

Kovách Géza, Olariu Ovidiu, *Noi date cu privire la familia lui Ioan Slavici*, în revista Ziridava, nr. II, Arad, 1968, pp. 61-72.

Kovách, Géza, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la* începutul secolului al XIX-lea, în *Ialomița, materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983.

Kovách, Géza, *Ţărănimea arădeană în timpul reglementării urbariale din 1771-1772,* în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, p. 125-163.

Kozma, Pal, *Zárand vármegye földdrajzi statisztikai és történeti leirása*, Kolozsvár, 1848.

Kramer, Eduard, *Comunitatea din Aradul Nou în timpul Primului Război Mondial. Monumentul eroilor din 1925*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiţă, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 279-286.

Krstić Velimirov Borislav, Krstić Ognjan, Mišković Srboljub, Bugarski Stevan, *Tri veka Tekelijine crkve,* Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2002.

Krizner, Paul, *Biserica Ortodoxă arădeană în evenimentele de la 1848-1849. Vlădica Gherasim Raț (1835-1850)*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 419-428.

Krizner, Paul, *Biserici arădene până în anul 1948*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 349-366.

Krizner, Paul, *Câțiva copiști de mansucrise din părțile Aradului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 17-23.

Krizner, Paul, *Episcopia Aradului și rolul acesteia la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 328-336.

Krizner, Paul, *Figuri de preoți arădeni în temnițele comuniste*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 337-347.

Krizner, Paul, *Galșa - punte peste veacuri*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 129-134.

Krizner, Paul, *Însemnări inedite despre Episcopul Marii Uniri Ioan Ignatie Papp (1903-1925),* în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 617-623.

Krizner, Paul, *Preoții ortodocși din Episcopia Aradului prigoniți sau omorâți în timpul Revoluției de la 1848-1849*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 294-303.

Krizner, Paul, *Revoluția română din perioada 1848-1849 în părțile arădene reflectată de istoriografia românească*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 128-144.

Krizner, Paul, *Rolul cărților de cult în emanciparea națională*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 289-321.

Lakatos, Ottó, *Arad története*, vol. I-III, Arad, 1881.

Lanevschi, Gheorghe, *Aradul vremurilor de mult apuse, 1834-1914*, Editura Polis, Cluj-Napoca, 2005.

Lanevschi, Gheorghe, *Arhitectura stil secession în Lipova. Casa Mihăilescu*, în *Studii și comunicări*, III, Arad, 1996, pp. 225-232.

Lanevschi, Gheorghe, *Comunitatea evreilor din Arad de la izolare la integrare. Secolele XVIII-XIX*, în *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, pp. 308-322.

Lanevschi, Gheorghe, *Mănăstirea franciscană Maria Radna - păstrător de valori culturale*, în Sargetia, XXVI/1, 1995-1996, pp. 637-643.

Lanevschi, Gheorghe, *Mihai Viteazul și Aradul*, în revista Ziridava, XI, Arad, 1979.

Lanevschi, Gheorghe, *Povestea familiei de evrei arădeni Goldschmidt*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Complexul Muzeal Aard, Arad, 2001.

Lanevschi, Gheorghe, *Repertoriul cetăților medievale din județul Arad (I)*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 557-566.

Lanevschi, Gheorghe, *Repertoriul cetăților din județul Arad (partea a II-a)*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 817-822.

Lanevschi, Gheorghe, *Un monument din secolul al XVIII-lea dispărut. Primăria veche a Aradului*, în *Studii și comunicări*, III, Arad, 1996, pp. 153- 157.

Lazăr, Ioachim, *Adunarea populară de la Buteni din anul 1911*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002.

Leucuția, Alexandru, *Istoria și chivernisirea Tipografiei Diecezane din Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 146-157.

Liceul Tehnologic Ștefan Hell Sântana. Culegere de bune practici didactice europene. Produs final al proiectului Erasmus+, Dezvoltare profesională prin conectare europeană, editor Ana Höniges, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

Liţiu, Gheorghe, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor 70 de ani al calendarului eparhial (1878-1948)*, Arad, 1948.

Liţiu, Gheorghe, *Episcopul Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903-1925)*, în Mitropolia Banatului, an XIX,1969, nr. 1-3.

Liţiu, Gheorghe, *Începuturile catedralei din Arad*, în Mitropolia Banatului, XXVI-II, nr. 1-3/1968, pp. 84-94.

Lupaş, Ioan, *Iosif II şi Şcolile româneşti din Judeţul Arad*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Bucureşti, 1928.

Lupaş, Ioan, *Teodor V. Păcăţian (28 XI 1852 - 11 II 1941)*, în Transilvania, Sibiu, an 72, martie, nr. 1, 1941, pp. 19-30.

Lupaş, Octavian, *Din activitatea culturală desfăşurată la Arad de Vasile Goldiş*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 138-146.

Lupaş, Octavian, *Voievozi şi cnezi români în judeţul Arad*, Sibiu, 1941.

Macavei, Elena, *Vasile Goldiș - președinte al Asociațiunii ASTRA*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 329-353.

Măduța, Cristian, *Concepția filosofică a lui Vasile Goldiș asupra istoriei și discursul politic*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Lupşa Ştefan, Liţiu Gheorghe, *Istoria Eparhiei Aradului*, L. II, fascicola 1, vol. 2, Arad, 1968.

Madgearu, Alexandru, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Bucureşti, 1997.

Madgearu, Alexandru, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, în revista Banatica, nr. 12, II, Reșița, 1993, pp. 5-12.

Madgearu, Alexandru, *Geneza și evoluția Voievodatului bănățean din secolul al X-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XVI, 1998, pp. 191-207.

Magina, Adrian, *Fortificațiile Lipovei și Timișoarei în preajma cuceririi otomane (1551)*, în Analele Banatului, s.n., nr. XXI, Timișoara, 2013, pp. 299-304.

Magina, Adrian, *Parohiile catolice din Banat în epoca lui Sigismund de Luxemburg*, în Analele Banatului, s.n., Arheologie-Istorie, XX, 2012, p. 173-188.

Magina, Livia, *Dreptul de târg și procesul de urbanizare. Cazul Felnac*, în Analele Banatului, s.n., nr. XVIII, Timișoara, 2010, pp. 143-150.

Magina, Livia, *O dispută pentru locul de vad de la Mureș (1543)*, în Analele Banatului, s.n., nr. XXI, Timișoara, 2013, pp. 295-298.

Magina, Livia, *Un plan al depozitului de sare din Arad în 1774*, în revista Banatica, nr. 22, Reșița, 2012.

Maior, Corneliu, *Aradul și zona de vest după Marea Unire*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 341-348.

Maior, Liviu, *Inaugurarea palatului Tribunei din Arad (1909), moment însemnat al luptei românilor pentru unitatea de stat*, în revista Ziridava, nr. VII, Arad, 1975.

Mamularu, Gheorghe, *Marius Sturza - 35 de ani de la moartea sa*, în Viaţa medicală, vol. XXXVI, 1989, nr. 11, p. 523-526.

Manea, George, *Activitatea Consiliilor naționale române și a Gărzilor naționale române din județul Arad*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 315-346.

Manea, George, *Aspecte din lupta comunelor, din părțile Aradului, din anul 1873, pentru folosirea limbii române în administrația locală*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 113-117.

Manea, George, *Centru de furcați din Avram Iancu (județul Arad*), în revista Ziridava, nr. XII, Arad, 1980.

Manea, George, *George Popa de Teiuș (1824-1867)*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 519-541.

Manea, George, *Podgoria Aradului în feudalismul dezvoltat (sec. XIV-XVI)*, în revista Ziridava, nr. XV-XVI, Arad, 1987.

Manea, George, *Sisteme țărănești de vânătoare din județul Arad*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976, pp. 339-3356.

Manea, George, *Târguri din județul Arad*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 57-62.

Manea, George, *Un mss din anul 1805 despre viticultura județului Arad*, în revista Ziridava, Arad, 1981, p. 327-341.

Mangra, Vasile, *Biografia lui Moise Nicoară*, în Biserica și Școala, Arad, nr. 52, din 23 decembrie 1807/5 ianuarie 1908.

Marco, Gabriela Adina, *Acțiunile de promovare culturală inițiate de ASTRA din Sibiu și de Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român în localitatea Nădlac, județul Arad. Membrii nădlăcani ai acestor asociații*, în Aurel Ardelean (coord.), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, editori Stelean Ioan Boia, Maria Alexandra Pantea, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 34-40.

Marco, Gabriela Adina, *Am fost și eu la Alba Iulia... - învățătorul George Petrovici, delegat al cercului electoral Nădlac la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 598-604.

Marco, Gabriela Adina, *Biserica ortodoxă română din Nădlac - Protopopiatul Arad - 190 de ani de la punerea pietrei de temelie (1822-2012)*, în Altarul Banatului (Timișoara), anul XXIII (LXII), nr. 10-12, octombrie-decembrie 2012, pp. 107-119.

Marco, Gabriela Adina, *Câteva aspecte privind cultura slovacă din România*, în Europa (Novi Sad), an VII, nr. 14, 2014, pp. 65-67.

Marco, Gabriela Adina, *Comunitatea slovacă din Nădlac până la Unirea cea Mare*, în Tribuna Universitară (Arad), anul IV, nr. 2 (23), martie-aprilie 2006, p. 7.

Marco, Gabriela Adina, *De la Nădlac la Alba Iulia. Implicarea nădlăcanilor în mișcarea națională românească (1867-1918)*, Editura Tiparnița, Arad, 2018.

Marco, Gabriela Adina, *Despărțirea dintre comunitățile românească și sârbească de la Nădlac*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 82-101.

Marco, Gabriela Adina, *Familia Șerban - generații peste timp*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 110-122.

Marco, Gabriela Adina, *Intelectuali nădlăcani - familia Lugojan*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 88-99.

Marco, Gabriela Adina, *Istorie, tradiție și cântare bisericească ortodoxă pe meleaguri nădlăcane. Corul Bisericii Ortodoxe Române (1882-prezent)*, în *Studii și cercetări istorice bănățene* (Timișoara), vol. 2/2016, Editura Eurostampa, pp. 125-137.

Marco, Gabriela Adina, *Încheierea unei păstoriri - Ioan I. Papp, Episcopul Aradului (1903-1925)*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, ediție îngrijită de dr. Peter Hügel și dr. Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 232-244.

Marco, Gabriela Adina, *Înființarea Parohiei Arad-Micălaca Nouă*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 305-316.

Marco, Gabriela Adina, *Învățământul confesional ortodox român de la Nădlac până în 1918,* în *Vasile Popeangă, vocație de intelectual*, volum îngrijit de Anton Ilica, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2007, pp. 349-369.

Marco, Gabriela Adina, *Ľudovit Augustin Boor și Ivan Bujna - preoți evanghelici slovaci, luptători pentru Unirea Transilvaniei cu România*, în Marius Grec, Stelean Ioan Boia (coord.), *Aradul și Marea Unire din 1918. Culegere de studii*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, pp. 129-135.

Marco, Gabriela Adina, *Obiceiuri şi tradiţii locale străvechi de la Nădlac*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 342-350.

Marco, Gabriela Adina, *Mihai Lucuţia - delegat la Marea Adunare Naţională de la 1 Decembrie 1918*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 269-273.

Marco, Gabriela Adina, *Monumentele eroilor din Nădlac*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană, studii şi comunicări din Banat-Crişana*, *95 de ani de la Marea Unire*, vol. VII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 282-288.

Marco, Gabriela Adina, *Paşi spre Unire…*, Editura Ivan Krasko, Nădlac, 2006.

Marco, Gabriela Adina, *Pictura bisericii ortodoxe din Nădlac, prima lucrare a pictorului Ioan Zaicu*, în *Studii şi cercetări istorice bănăţene* (Timişoara), vol. 1/2015, pp. 407-422.

Marco, Gabriela Adina, *Pocioveliște, biserica unde îşi doarme somnul de veci Episcopul Unirii Ioan (Ignatie) Papp,* în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 312-319.

Marco, Gabriela Adina, *Procesul de despărţire ierarhică în comunităţile mixte româno-sârbe din localităţile Pecica şi Turnu (jud. Arad*), în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 242-248.

Marco, Gabriela Adina, *Sculptorul Nistor Busuioc şi contribuţia sa la dezvoltarea sculpturii eclesiastice din Banat (Biserica ortodoxă română din Nădlac),* în *Studii şi cercetări / Studije i istraživanja. Actele simpozionului internaţional Banatul - Istorie şi multiculturalitate / Radovi Međunarodnog simpozijuma Banat - Istorija i multikulturalnost*, Zrenjanin 2015, Reşiţa 2015, Reşiţa, Editura Fundaţiei FREFV Novi Sad, 2015, pp. 723-734.

Marco, Gabriela Adina, *Şcoala confesională ortodoxă română din Nădlac după 1918*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, pp. 230-243.

Marco, Gabriela Adina, *70 de ani de la bătălia de la Păuliş (septembrie 1944)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 241-247.

Marco, Gabriela Adina, *Unele consecinţe ale trasării graniţei de stat între România şi Ungaria în zona Nădlac*, în Marius Ioan Grec (coord.), *95 de ani de la Marea Unire (culegere de studii)*, volum omagial, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 133-140.

Marco, Gabriela Adina, *Uroş Pătean - Un nădlăcan în Parlamentul ţării*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 316-325.

Marinescu, Daciana, *Ioan Slavici şi Teatrul Naţional*, în Pascu Hurezan, Emil Şimăndan (coord.), *Ioan Slavici şi unitatea spirituală naţională*, Editura Fundaţiei Culturale Ioan Slavici, Arad, 1998.

Marinescu, Ştefan, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad,* în revista Ziridava, nr. XIX-XX, Arad, 1996, pp. 201-207.

Martin, Antoniu, *Galşa în primii ani postbelici: de la reforma agrară la colectivizare*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 139-141.

Marton, János, *Emléklap a vingai romai katolikus templom Keletkezése, epitése ésfelszent elésáröl*, Arad, 1892.

Matuska, Mártonne, *Aradtól Elemérig. Magyar Szó*, Űjvidék, 1973.

Maxim, Virgil, *Contribuţii la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în Crisia, V, Oradea, 1975, pp. 87-104.

Maxim, Virgil, *Contribuţii la istoria învăţământului românesc din Bihor în secolul al XVIII-lea*, în Crisia, XI, Oradea, 1981.

Măduţa, Cristian, *Concepţia lui Vasile Goldiş privind dreptul şi întemeierea statului modern*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 240-246.

Măduţa, Cristian, *Viziunea filosofică a lui Vasile Goldiş asupra unităţii naţionale*, în Marius Ioan Grec, Marţian Iovan, Stelean Ioan Boia (coord.), *Vasile Goldiş, 150 de ani de la naştere(1862-1934)*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 80-90.

Mărghitan, Liviu, *Aurel Vlaicu, Asociaţiunea ASTRA şi Aradul*, Editura Mirton, Timişoara, 1994.

Mărghitan, Liviu, *Consideraţii referitoare la drumul comercial roman de pe Valea Mureşului Inferior*, în revista Ziridava, IX, Arad, 1978, pp. 49-54.

Mărghitan, Liviu, *Consideraţii referitoare la urmele romane de pe cursul inferior al râului Mureş*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974.

Mărghitan, Liviu, *Meleagurile arădene, vatră de continuitate daco-romană şi românească*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 55-62.

Mărghitan, Liviu, *Moise Nicoară, nemărginita dăruire unui ideal (1784-1861)*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2001.

Mărghitan, Liviu, *O viaţă, un ideal, o izbândă. Moise Nicoară (1784-1861)*, Editura Fundaţiei Moise Nicoară, Arad, 2007.

Mărginean, Florin, *Arheologie funerară la Mureşul de Jos (sec. X-XI)*, în Revista Transilvania, nr. 6-7, Sibiu, 2011, pp. 148- 152.

Mărginean, Florin, *Arheologie funerară la Mureşul de Jos (sec. X-XI)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Mărginean, Florin, *Biserica medievală de la Tauţ. Arhitectură medievală religioasă din Transilvania*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, vol. IV, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2007, pp. 95-105.

Mărginean, Florin, *Cahle medievale târzii din colecţia Muzeului Arad*, în Analele Banatului, s.n., XV, Timişoara, 2007, pp. 143-153.

Mărginean, Florin, *Cercetări privind cimitirul medieval timpuriu de la Pecica-Şanţul Mare (sec. X/XI - XIII)*, în Analele Banatului, s.n., XIX, Timişoara, 2011, pp. 221-251.

Mărginean, Florin, *Die statue des Heiligen Petrus von Bulci*, în *Brukenthal Acta Musei*, IV,. 1, Sibiu, 2008, 163-170.

Mărginean, Florin, *Contributions to the Medieval Ecclesiastic Geography of Arad County*. *State of Research*, în revista Ziridava. Studia Archaeologica, nr. 32, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, pp. 195-220.

Mărginean, Florin, *Medieval Spurs in the Arad Museum Collection (12th-16th centuries*), în *Medievalia Militaria in Central and South Eastern Europe,* Sibiu, 2010.

Mărginean, Florin, *Ottoman Turkish Archaeological Research in Arad County. Turkish Strongholds in the Second Half of the 16th Century between Mureș and Crișul Alb (The Beginning of a thematic Approach),* în revista Ziridava. Studia Archaeologica, nr. 30, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016, pp. 211-228.

Mărginean, Florin, *New considerations on the grave discovered in the Sânpetru German G.A.S. (Arad county)*, în Studia Universitatis Cibiniensis, serie Historia, Sibiu, 2013, pp. 99-110.

Mărginean, Florin, *O așezare din epoca avară târzie și urme de locuire din vremea Arpadienilor la Mureșul de Jos. Descoperirile arheologice de la Pecica Est/Smart Diesel, jud. Arad*, în vol. *Locuirea medievală timpurie din Transilvania și vecinătăți*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018.

Mărginean, Florin, *Traces of material culture from the medieval fortress of Agrișu Mare (Arad county)*, în Brukenthal Acta Musei, VI. 1, Sibiu, 2011, pp. 167-177.

Mărginean, Florin, *Urme de locuire din perioada arpadiană în zona Ghioroculuii (jud. Arad)*, **în** Ioan M. Țiplic (editor), *Oameni și comunități în jurul Carpaților*, Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, pp. 117-138.

Mărginean Florin, Andreica L., *Un mormânt izolat descoperit pe valea inferioară a Mureșului, în* SCIVA, nr. 43, București, 2013, pp. 313-321.

Mărginean Florin, Hurezan George Pascu, Mureșan Augustin, *The Medieval Church in the Village of Secaș (Arad County) and its Vestiges, în* revista Ziridava. Studia Archaeologica, nr. 27, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, pp. 253-268.

Mărginean Florin, Hurezan George Pascu, Hügel Peter, Sava Victor, *One and Half Century of Archaeology on the Lower Mureș*, în revista Ziridava. Studia Archaeologica, nr. 26, Arad, 2012, pp. 7-34.

Mărginean Florin, Huszarik Pavel, *Cimitirul medieval timpuriu de la Nădlac Lutărie (jud. Arad)*, în *Arheologia medievală*, VI, Reșița, 2007, pp. 17-38.

Mărginean Florin, Nițoi A., Hurezan George Pascu, *Medieval and early modern military items discovered in the village of Tauț (Arad County, west România)*, în revista Ziridava. Studia Archaeologica. nr. 26, Arad, 2012, pp. 151-166.

Mărginean Florin, Rusu Adrian Andrei, *Prelucrarea osului și cornului în Transilvania medievală, în Arheologia medievală*, V, 2005, pp. 113-141.

Mărginean Florin, Băbău A., Andreica L., *Analiza antropologică a osemintelor descoperite în cimitirul medieval timpuriu de la Nădlac Lutărie (jud. Arad)*, în Brukenthal Acta Musei, IV. 1, Sibiu, 2008, pp. 191-206.

Mărginean Florin, Zsolt Csók, Tămășan Maria, *Archaeological Recoveries. The Medieval Church from Vărădia de Mureș - Tótvárad (Arad County)*, în Ioan M. Țiplic, Maria Crângaci Țiplic (Eds.), Arhin I., *Medieval Changing Landscape. Settlements, Monasteries and Fortifications,* Editura Astra Museum, Sibiu 2016.

Mărginean Florin, Sava Victor, Ursuțiu Adrian, *The Eneolithic Cemetery in Pecica Est (Arad County)*, în revista Ziridava, nr. 31, Arad, 2017.

Mărginean Florin, Csok Zsolt, László Keve, Sava Victor, *Unveiling History. Archaeological Excavations in the Fortress of Ineu (Arad County)*, în revista Ziridava. Studia Archaeologica, nr. 31, 2017.

Mândroane, Maria, *Frumoșii bătrâni ai satelor (II). Studiu de teren - zona etnografică Gurahonț - Săvârșin - Jud. Arad 2000-2001*, în revista Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 27-40.

Mândruț Octavian, Grămescu Elena, Ardelean Aurel, *Rolul condițiilor fizico-geografice în evoluția populației și a așezărilor umane din județul Arad*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978.

Medeleanu, Horia, *Aradul în secolul al XVIII-lea, pe baza conscripției străzilor din anul 1783*, în revista Ziridava, XIV, Arad, 1982.

Medeleanu, Horia, *Aradul între mit și adevăr istoric*, Editura Concordia, Arad, 2010.

Medeleanu, Horia, *Artiști plastici arădeni*, Arad, 1973.

Medeleanu, Horia, *Nicolae Chirilovici, o viață de om și de artist, 1910-1993,* în *Studii și comunicări*, III, Arad, 1996, pp. 291- 295.

Medeleanu, Horia, *Valori de artă veche românească în colecția mănăstirii Sf. Simion Stâlpnicul din Arad-Gai*, Arad, 1986.

Medeleanu Horia, Manea George, *Însemnări despre gândirea politică a lui Vasile Goldiș*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 133-137.

Medeleanu Horia, Manea George, *Meșteșuguri artistice țărănești din valea Mureșului de Jos*, în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 459-474.

Medeleț Florin, Bugilan Ioan, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în revista Banatica, nr. 9, Reșița, 1987.

Mercea, Simion, *Istoricul parohiei și a satului Honțișor*, mss., 1969.

Meszar, Marius Răzvan, *Aspecte privind agricultura comitatului Arad la începutul secolului al XX-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 292-297.

Meszar, Marius Răzvan, *Colonizarea țăranilor în plasa Ineu - consecință a aplicării Reformei Agrare din 1921*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 340-352.

Meszar, Marius Răzvan, *Colonizarea țăranilor maghiari și români în regiunile de câmpie arădene, între 1867-1940 (considerații metodologice pentru cercetarea temei)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 98-103.

Meszar, Marius Răzvan, *Impactul politic al Reformei Agrare din 1921 în județul Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 353-361.

Meszar, Marius Răzvan, *Ineu, Reforma agrară din 1921*, Editura Emia, Deva, 2010.

Meszar, Marius Răzvan, *Înfiinţarea şi evoluţia coloniei Traian. Cea mai mare colonie din judeţul Arad, înfiinţată în urma reformei agrare din 1921,* în Aurel Dragoş, Eugeniu Criste (coord.), *Mit, legendă şi istorie pe văile Crişurilor*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 74-77.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din anul 1921*, Editura Gutenberg Univers 2014.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din anul 1921, o istorie a agriculturii din judeţul Arad (1918-1944)*, teză de doctorat.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din 1921 în plasa Ineu, Judeţul Arad*, Editura Emia, Deva, 2013.

Meszar, Marius Răzvan, *Rolul preoţilor români în consolidarea Marii Uniri. Studiu de caz: Preotul Teofan Herbei din Parohia Traian Ineu*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 631-638.

Micurescu, Delia, *Şcoala din Bata în devenirea timpului,* Arad, 2005.

Micurescu, Delia, *Taina izvoarelor - istorie, tradiţie, folclor - Bata*, Arad, 2000.

Mihoc, Marcel, *Mori ţărăneşti din zona Gurahonţ*, în revista Zărandul, vol. I, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999.

Mihuţ, Gheorghe, *Aspecte ale Reformei printre români în comitatul Zărandului în secolele XVI-XVII*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 66-72.

Mihuţ, Gheorghe, *Ion Fluieraş şi martirajul lui la Gherla*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 680-682.

Mihuţ, Gheorghe, *Istorie locală arădeană în vechile cronici maghiare. Consideraţii probabile*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 39-47.

Mihuţ, Lizica, *Turnee teatrale în Transilvania: Victor Antonescu şi Ion Brezeanu pe scena arădeană*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, tom 31, Editura Academiei, Bucureşti, 1984.

Mihuţ Lizica, Pădurean Corneliu, *Aradul şi Marea Unire. Repere iconografice*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2018.

Milankov, Vladimir, *Eustahija pl. Arsić i njeno doba,* Novi Sad, Biblioteka Matice Srpske, 2001.

Miletič, Liubomir, *Izsledvania za bălgarite v sednigradsko i Banat*, Sofia, 1987.

Milian, Radu, *Şcoala ortodoxă şi greco-catolică în Bihor în a doua jumătate a secolului XIX,* în Crisia, XXX, Oradea, 2000, p. 229-255.

Milivoievici, Viviana*, Contribuţia ziarului Românul din Arad la înfăptuirea Marii Uniri*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 165-172.

Miloia, Ioachim, Însemnări. *Sculptorul Gheorghe Groza*, în Analele Banatului, III, Timişoara, 1930.

Mitrović, Vladimir, *Arhitekta Đorđe Tabaković*, Novi Sad, Biblioteka Matice Srpske, 2005.

Mocuța, Gheorghe, *Școala curticeană de-a lungul vremii,* mss.

Moisa, Gabriel, *Adrian Mihuț - lider al grupului de rezistență de pe Valea Crișului Alb (1948-1956)*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), *Destine individuale și colective în comunism*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Editura Polirom, Iași, 2013, pp. 13-21.

Morariu, Radu, *Contribuții la istoricul ziarului Românul*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 99-120.

Móré Heitel, Suzana, *Abația de la Pâncota și vestigiile ei,* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.

Móré Heitel, Suzana*, Începuturile artei medievale* în *bazinul inferior al Mureșului*, cuvânt înainte de acad. Răzvan Theodorescu, ediție îngrijită de Daniela Tănase și Daniela Marcu Tănase, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2010.

Moruşcă, Policarp, *Mănăstirea Bodrog*, Arad, 1927.

Munteanu, Ioan*, Structura proprietății agrare din județul Arad în perioada interbelică,* în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 431-442.

Mureșan, Augustin, *Biserica Pogorârea Duhului Sfânt din satul Secaș, județul Arad - păstrătoare de simbol heraldic*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 215-219.

Mureșan, Augustin, *Considerații în legătură cu monoxilele de transport sare descoperite în albia râului Crișul Alb,* în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 64-86.

Mureșan, Augustin, *Despre drapelul național și reglementarea arborării sale pe teritorul Municipiului Arad, din 6 februarie 1936*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 206-212.

Mureșan, Augustin, *Despre sigiliile comitatului Zărand (secolele XVIII-XIX)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 66-72.

Mureșan, Augustin, *Despre steagul din 1928 al Formației de Pompieri Voluntari din localitatea Vinga, județul Timiș-Torontal*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 145-148.

Mureșan, Augustin, *Dezvoltarea breslelor în Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Mureșan, Augustin, *Două brățări de bronz descoperite în cetatea de pământ de la Sântana, județul Arad*, în Crisia, XVII, 1987, 313-317.

Mureșan, Augustin, *22 noiembrie 1918 - Sosirea Gărzii Naționale Române a marinarilor de la Pola, la Arad*, în *Aradul și Marea Unire din 1918. Culegere de studii*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, pp. 148-151.

Mureșan, Augustin, *Drapelul reconstituit al Gărzii Naționale Române din Căprioara*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 130-136.

Mureşan, Augustin, *Drapelul reconstituit al Gărzii Naţionale Române din Chisindia*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, Arad, 2018, pp. 229-235.

Mureşan, Augustin, *Drapelul reconstituit al Gărzii Naţionale Române din Ciuci*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, Arad, 2018, pp. 225-228.

Mureşan, Augustin, *Drapelul reconstituit al Gărzii Naţionale Române din Mândruloc (1918)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 148-152.

Mureşan, Augustin, *Heraldica teritorială arădeană actuală: steme de oraşe (1999-2013)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 230-247.

Mureşan, Augustin, *Noua stemă a judeţului Arad* şi semnificaţia ei, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiş University Press, pp. 523-526.

Mureşan, Augustin, *O brăţară de bronz descoperită la Vinga, judeţul Arad*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 53-55.

Mureşan, Augustin, *O notiţă, izvor istoric pentru alcătuirea arborelui genealogic al Goldişeştilor*, în Marius Ioan Grec, Marţian Iovan, Stelean Ioan Boia (coord.), *Vasile Goldiş, 150 de ani de la naştere (1862-1934)*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 21-27.

Mureşan, Augustin, O *stemă a petranilor, ramura din zona Aradului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 60-65.

Mureşan, Augustin, *O variantă a stemei din 1843 a oraşului Arad reprezentată pe casa fostei v*ămi, în revista Ziridava, XXIV, 2005, pp. 379-384.

Mureşan, Augustin, *Sigilii ale breslelor din Pecica pe un document din 1854*, în revista Ziridava, XXII, Arad, 2000, pp. 375-383.

Mureşan, Augustin, *Sigilii de bresle din Vestul şi Nord-Vestul României (secolele XVI-XIX)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.

Mureşan, Augustin, *Steagul Formaţiei de Pompieri Voluntari din Şiria, judeţul Arad (1886)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 209-215.

Mureşan, Augustin, *Traian Popoviciu delegat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, în revista Ziridava, XXII, 2000, 125-132.

Mureşan, Augustin, *Un sigiliu al breslei mixte din Ghioroc, judeţul Arad*, în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 431-436.

Mureşan, Augustin, *Un steag al Breslei Măcelarilor din Arad*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 70-74.

Mureşan, Augustin, *Un tipar de sigiliu al unei biserici sătești din comitatul Arad (secolul al XIX-lea)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. V, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 212-214.

Mureşan, Augustin, *Vasile Cucu, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 223-230.

Mureşan, Augustin, *Tiparul de sigiliu al Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român (1863)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 110-115.

Mureşan Augustin, Dascăl Natalia, *Steagul delegației studenților de la Institutul Teologic din Arad purtat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 307-312.

Mureşan Augustin, Popovici Călina, Popovici Ioan, *Sigiliile cu armă vorbitoare ale localității Guttenbrunn, comitatul Timiș (sec. XVIII-XIX)*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 75-80.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *Aspecte publicistice privind steagul delegației studenților Institutului Teologic din Arad purtat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (II)*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 137-149.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *Drapelul Gărzii Naționale din Cuvin (1918)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 332-336.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *Noi contribuții la cunoașterea sigiliilor târgului Ineu*, în Aurel Dragoș, Eugeniu Criste (coord.), *Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 87-92.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *O rectificare la tiparul sigilar din 20 noiembrie 1849 al comunei Agriș, comitatul Arad,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 100-105.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *Sfințirea, la 24 noiembrie 1918, a drapelului Gărzii Naționale Române din comuna Chisindia (jud. Arad)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 349-353.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *Sigilii sătești și comunale din comitatul Arad și împrejurimi (secolele XVII-XIX)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *Sigiliul comunității Nădlac din 1752 - izvor pentru elaborarea stemei orașului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 79-84.

Mureşan Augustin, Popovici Ioan, *Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 241-247.

Mureşan Augustin, Popovici Călina, Popovici Ioan, *The Historical and Religious Significance of Some Representations from the Current Arad Territorial Heraldry*, în Teologia, revista Facultăţii de Teologie Ortodoxă Arad, anul XIX, nr. 3 (64), iulie-septembrie 2015.

Mureşan, Lucian Petru, *Cultură și mentalități în Transilvania. 1848-1918*, Editura Mirador, Arad, 2017.

Mureşan, Octavian, *Aspecte ale activităţii Despărţământului Şiria al ASTREI (1925-1939)*, în revista Ziridava, XXIV, Arad, 2005, pp. 307-317.

Mureşan, Sofronie, *Domeniul Șoimoș în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Restituiri bănățene*, vol. II, Editura Eurostampa, Timişoara, 2014, pp. 42-52.

Mureşianu, I.B., *Dimitrie Ţichindeal*, în revista Mitropolia Banatului, 25, 1975, nr. 10-12.

Nagy István, Szabó István, *Nagyvarjasi harangszó* (Clopot din Variaşu Mare), Arad, 2014.

Nagy, István, *Tornyai tanitók és tanulók*, Arad, 2013.

Negrilă, Iulian, *Presa literară românească arădeană şi Marea Unire*, Arad, 1993.

Negrilă, Iulian, *Speranţia, prima publicaţie periodică românească arădeană*, în *Teologie şi Ştiinţe Umaniste*, Arad, 1995.

Negrilă, Iulian, *Ziarul Românul şi Marea Unire*, ediția a II-a, revăzută și completată, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018.

Nica, Melente, *Viaţa şi opera lui Ioan Slavici (contribuţii inedite)*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2005.

Nicolae, Eugen, *Buteni*, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994.

Nistor, Ioana, *Episcopul vicar al Aradului Gherasim Hunedoareanul (1975-1985) - Ierarhul cu chip luminos* în slujba credinței ortodoxe, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 466-470.

Nistor, Ioana, *Noiembrie 1918, acţiunile premergătoare Marii Uniri reflectate în paginile ziarului Românul din Arad. Nr. 1 (26 octombrie/8 noiembrie, Nr. 8 (4/17 noiembrie) 1918*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 393-404.

Nistor, Viorel, *Folclor coregrafic*, vol. I, Editura Muzicală, Bucureşti 1991.

Niţoi Anca, Mărginean Florin, *Medieval and Early Modern Military Items. Discovered in the Village of Tauț (Arad County, West România). Weapons Bring Peace*, în *Warfare in Medieval and Early Modern Europa*, Wroclaw, 2010.

Niţu, Adrian, *Criza dintre anii 1929 și 1933 și efectele ei asupra economiei Aradului,* în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 581-601.

Niţu, Adrian, *Băncile arădene la început de secol XX*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 418-436.

Niţu, Adrian, *Impactul celor trei valuri Toffler în economia și societatea arădeană în perioada anilor 1965-1989*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 543-552.

Niţu, Adrian, *Repere economice arădene în preajma Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiţă, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 51-74.

Niţu, Adrian, *Sistemul bancar din Imperiul Habsburgic, România și Arad în preajma Marii Uniri din 1918*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 441-461.

Nițu, Anton, *Venus din Sînpetru German, județul Arad*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 24-36.

Oanea, Laurențiu, *Dr.* Ștefan Cicio-Pop*. Un titan al luptei naționale a românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria 1865-1934*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Oarcea, Felicia Aneta, *Arhitectul arădean Ludovic Károly Szántay (1872-1961)*, în *Istoricul Liviu Mărghitan la a 70-a aniversare*, Editura Ramira, Arad, 2007, pp. 302-312.

Oarcea, Felicia Aneta, *Aspecte din implicarea dascălilor în activitățile economico-financiare ale comitatului Arad (1867-1918)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 103-111.

Oarcea, Felicia Aneta, *Aspecte privind căsătoriile mixte din localitățile Moneasa, Buteni și Galșa, din județul Arad, în secolul al XIX-lea*, în *Căsătorii mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universităţii Aurel Vlaicu, Arad, 2005, pp. 259-273.

Oarcea, Felicia Aneta, *Colonelul Moise Rișcuția (1883-1959). Destin și istorie*, Editura Etnologică, București, 2019.

Oarcea, Felicia Aneta, *Colonelul Moise Rișcuția (1883-1959). Restituiri biografice*, în Elena Rodica Colta (coord.), *Istorie, memorie, identitate. Lucrările simpozionului internațional de la Arad din 21-22 iunie 2018*, Editura Etnologică, București, 2019, pp. 26-38.

Oarcea, Felicia Aneta*, Dascălul arădean Nicolae Palade (1911-1997). Repere biografice*, în Analele Aradului, II, nr. 2, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 700-706.

Oarcea, Felicia Aneta, *Dascălul Romul Drincu (1909-1958). Repere biografice*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 672-678.

Oarcea, Felicia Aneta, *Dinamica știutorilor de carte în comitatul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul sec. XX*, în Analele Banatului, s.n., nr. XVIII, Timișoara, 2010, pp. 193-205.

Oarcea, Felicia Aneta, *Evoluția istorică a stațiunii balneo-climaterice Moneasa (jud. Arad) până în 1918*, în Analele Banatului, Arheologie-Istorie, XIV/2, Editura Mirton, Timişoara, 2006.

Oarcea, Felicia Aneta, *Fundații particulare și școlare arădene (1867-1918*), în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 154-169.

Oarcea, Felicia Aneta, *Identități confesionale școlare greco-catolice în comitatul Arad (1867-1918),* în Marius Oanță, *Studii de istorie ecleziastică*, Editura Sitech, Craiova, 2019, pp. 137-146.

Oarcea, Felicia Aneta, *Implicarea dascălilor din orașul și comitatul Arad în combaterea unor vicii ale societății (1867-1918),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 42-54.

Oarcea, Felicia-Aneta, *Istorii din umbra memoriei. Despre rezistența anticomunistă în localitățile Almaș și Moneasa din județul Arad*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu, Iulia Pop (editori), *Rezistență anticomunistă. Cercetare științifică și valorificare muzeală*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006.

Oarcea, Felicia Aneta, *Învățătorul Gheorghe Bărbuceanu (1905-1993)*, în Analele Aradului, I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 649-660.

Oarcea, Felicia Aneta, *Învățătorul Ioan Dobre (1907-1996). Repere biografice*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 683-690.

Oarcea, Felicia Aneta, *Laurențiu Oanea (1888-1970). Noi considerații biografice*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 545-554.

Oarcea, Felicia Aneta, *Lazăr Nichi, deschizător de drumuri în organizarea bibliotecilor arădene*, în *Preocupări culturale în Casa Cărții*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2007, pp. 172-187.

Oarcea, Felicia Aneta, *Pe urmele generației Marii Uniri. Episoade din istoria familiei Ispravnic*, în revista Banatica, 29, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2019, pp. 241-250.

Oarcea, Felicia Aneta, *Povestea unui edificiu ecleziastic. Biserica Romano-Catolică din Moneasa (județul Arad),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 424-431.

Oarcea, Felicia Aneta, *Preotul Lazăr Ioja (21 aprilie 1899 - 3 iunie 1973). Repere biografice*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 624-632.

Oarcea, Felicia Aneta, *Serviciul Zootehnic și Sanitar-Veterinar al Județului Arad. Repere istorice interbelice*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 391- 400.

Oarcea, Felicia Aneta, *Succintă incursiune în istoria modernă a învățământului gălșean*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 144-147.

Oarcea, Felicia Aneta, *Şcoala şi societatea în comitatul Arad (1867-1918),* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012.

Oarcea, Felicia Aneta, *Ștefan Anghel (1872-1957). Primarul Aradului. Repere biografice*, în Analele Aradului, anul V, nr. 5, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2019, pp. 368-378.

Oarcea Felicia Aneta, Witman Anyko, *Viața confesională ortodoxă în localitatea Moneasa (jud. Arad) în sec. XIX și prima jumătate a secolului XX*, în *Istorie și spiritualitate ortodoxă în Episcopia Aradului (1706-2006)*, Editura Universităţii Aurel Vlaicu, Arad, 2006.

Olteanu, Alexandru, *Contele Ștefan Tisza și chestiunea românească*, Editura Concordia, Arad, 1936.

Oprea, Lazăr, *Cronica Bisericii parochiale din comuna Chisindia*, 1907, mss. nenum.

Ozarchevici, Mihaela, *Consiliul Județean Arad - trecut, prezent și perspective, în contextul european al regionalizării*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 362-387.

Ozarchevici, Mihaela, *Istoricul legislativului arădean în perioada 1990 - prezent (2011)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 359-394.

O'Shea John, Barker A., Nicodemos A., Sherwood S., Szentmiklosi A., *Archaeologicall investigations at Pecica* - Șanțul Mare, *The 2006 campaign*, în Analele Banatului, s.n., nr. XIV, Timișoara, 2006.

O'Shea John, Barker A., Sherwood S., Szentmiklosi A., *New Archaeological Investigations at Pecica* - Șanțul Mare, în Analele Banatului, s.n., nr. XII-XIII, Timișoara, 2004/2005.

O'Shea John, Drașovean Florin, Szentmiklosi A., Hurezan Pascu, Barker A., *Pecica (comuna Pecica, jud. Arad), punct Șanțul Mare,* în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2005*, Comisia Națională de Arheologie, București, 2006.

Pachița, Mirela, *Aspecte privind evoluția bolilor infecțioase și epidemiilor din județul Arad în perioada interbelică,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 542-555.

Pachița, Mirela, *Aspecte privind evoluția sistemului farmaceutic din Arad în perioada interbelică*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 656-663.

Pachița, Mirela, *Aspecte privind instituția Pompierilor voluntari din județul Arad după Primul Război Mondial*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 177-187.

Pachița, Mirela, *Dezvoltarea instituțiilor sanitare și specializarea personalului medical din spațiul arădean în perioada interbelică*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad,2015, pp. 460-470.

Pachița, Mirela, *Medicul șef al Municipiului Arad - dr. Vasile Cucu (1883-1968)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 618-623.

Pachița, Mirela, *Organizarea și activitatea instituțiilor de ocrotire și asistență socială din județul Arad în anii 1941-1942*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 213-220.

Pachița, Mirela, *Situația sanitară a județului Arad între anii 1938-1944*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 449-461.

Pagini ineuane (coord. Doina Chiș), Editura Grafnet, Oradea, 2007.

Panait Cristache, Ioana, *Biserici de lemn din centrul și nordul județului Arad*, în Revista Monumentelor Istorice, an LXIV, nr. 1-2, 1995.

Panici, Bojidar, *Civili şi prizonieri de război sârbi în lagărul austro-ungar din Arad 1914-1918*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiţă, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 337-352.

Panici, Bojidar, *Lagărul Cezaro-Crăiesc din cetatea Aradului 1914-1918*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2001, pp. 108-121.

Pantea, Maria Alexandra, *Activitatea culturală a preoților și învățătorilor în satele din Câmpia Aradului în secolul al XIX-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 278-286.

Pantea, Maria Alexandra, *Activități sociale și culturale organizate de ASTRA arădeană în perioada interbelică*, în Aurel Ardelean (coord.), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 188-213.

Pantea, Maria Alexandra, *Aradul între Marea Unire și extinderea suveranității statului român asupra lui*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 337-345.

Pantea, Maria Alexandra, *ASTRA și preparandia arădeană*, în Altarul Banatului, Timişoara, an XXIII (LXII), nr. 7-9, iulie-septembrie 2012.

Pantea, Maria Alexandra, *Centenarul Preparandiei arădene expresia solidarității naționale*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii* și comunicări din Banat-Crișana, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 220-232.

Pantea, Maria Alexandra, *Contribuția intelectualilor arădeni la dezvoltarea învățământului din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 228-239.

Pantea, Maria Alexandra, *Contribuția învățătorului pecican Ioan Ardelean la formarea elitei românești și dezvoltarea conștiinței naționale*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 700-705.

Pantea, Maria Alexandra, *Contribuția preoților și protopopilor din Episcopia Aradului la realizarea Marii Uniri*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 345-351.

Pantea, Maria Alexandra, *Episcopia arădeană în toamna anului 1918*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 342-348.

Pantea, Maria Alexandra, *Fondurile și fundațiile din protopopiatul Aradului la începutul secolului al XX-lea*, în Cristian Benţe (coord.), *Istorie, cultură și societate, volum omagial dedicat istoricului Selean Ioan Boia*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 112-125.

Pantea, Maria Alexandra, *Fundații și fonduri din Transilvania și Ungaria care au activat și în Protopopiatul Aradului,* în *De la biserică și cultură la securitate și cenzură*, Editura Universității Oradea, Oradea, 2014.

Pantea, Maria Alexandra, *Intelectuali arădeni susținători ai activităților desfășurate de Reuniunea Învățătorilor din Protopopiatele arădene*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 279-289.

Pantea, Maria Alexandra, *Medalione ale preoților și învățătorilor din Protopopiatul Român Ortodox Arad, 1812-1918*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2017.

Pantea, Maria Alexandra, *Poziția lui Vasile Goldiș în timpul tratativelor româno-maghiare din 1910-1914*, în Astra Salvensis, anul III, nr. 5, 2015, pp. 81-88.

Pantea, Maria Alexandra, *Preoți* și *învățători români din Protopopiatul Ortodox al Aradului (1812-1918),* Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca 2015.

Pantea, Maria Alexandra, *Relatări din memoriile clerului arădean participant la Marea Unire*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 639-645.

Pantea, Maria Alexandra, *Rolul preotului și dascălului în satele românești din Câmpia Aradului în sec. al XIX-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 281-292.

Pantea, Maria Alexandra, *Situația parohiilor ortodoxe române din Eparhia Aradului rămase în Banatul Sârbesc și poziția Episcopiei arădene (1919-1923)*, în Analele Banatului, s.n., Timișoara, 2016, pp. 505-512.

Pantea, Maria Alexandra, *Teodor Popoviciu om al Bisericii și Școlii*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 405-409.

Pantea, Maria Alexandra, *Un arădean uitat: Mircea Rusu-Șirianu (1885-1916)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 559-570.

Pantea, Maria Alexandra, *Vasile Goldiș susținător al învățământului pedagogic arădean*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 478-486.

Pantea Maria Alexandra, Măran Mircea, *Activitatea didactică și culturală a învățătorilor din familia Roman din Șeitin*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Parohia Ortodoxă Română Almaș, *Cronici venite din străbuni până astăzi*, Editura Tiparnița, Arad, 2015.

Pascu, Ștefan, *Din trecutul județului Arad. Populația medievală până la mijlocul secolului al XVI-lea,* în revista Ziridava*,* Arad, nr. XII, 1980.

Paul, Nicușor, *Glosar subdialectal. Zona Gurahonțului*, în revista Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 147-191.

Pavel, Teodor, *Activitatea Asociației Naționale Arădene în sprijinul învățământului românesc din Banat și Crișana (1862-1918)*, în revista Banatica, nr. I, Reșița, 1971, pp. 383-391.

Păcurar, Tiberiu, *Iuliu Groşforeanu - eminent dascăl al şcolii din Galşa - scurtă biografie*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 153-157.

Păcurariu Mircea, Păcurariu Septimiu, *Cooperativa Săvârșineana (Încercare monografică pe baza mărturiilor orale și a documentelor)*, în revista Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 302-313.

Pădurean, Corneliu, *Adunarea populară românească de la Arad, din noiembrie 1918*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 90-99.

Pădurean, Corneliu, *Cărăuși de minereu de fier la Dezna*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 149-153.

Pădurean, Corneliu, *Contribuții la cunoașterea structurii etnice a comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 179-191.

Pădurean, Corneliu, *Contribuții la studiul căsătoriilor mixte din comitatul Arad în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2011, pp. 268-280.

Pădurean, Corneliu, *Din istoria populației localității Galșa*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 158-172.

Pădurean, Corneliu, *Începutul Primului Război Mondial în relatarea presei maghiare din Arad,* în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 33-50.

Pădurean, Corneliu, *Mortalitatea în orașul Arad, în prima jumătate a secolului XX*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 475-479.

Pădurean, Corneliu, *Piețe, târguri și oboare în Aradul interbelic*, în revista Ziridava, XXIV, Arad, 2005, pp. 227-238.

Pădurean, Corneliu, *Populația Aradului în anii Primului Război Mondial*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 441-459.

Pădurean, Corneliu (coord.), *Ştefan Cicio-Pop. Studii*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009.

Pădureanu, Eugen D., *Așezarea daco-romană de sec. IV d.H. de la Arad-Gai (I)*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 79-82.

Pădureanu, Eugen D., *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Arad*, în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 63-74.

Pădureanu, Eugen D*., Cu privire la așezarea fortificată de la Groșeni-Jidovina (jud. Arad)*, în revista Ziridava, XXII, Arad, 2000, pp. 13-19.

Pădureanu, Eugen D*., Mistere cu privire la imaginea satelitară Google Earth a unui sit arheologic de la Iratoșu, jud. Arad*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 11-22.

Pădureanu, Eugen D., *Noi descoperiri arheologice la Groşeni-Jidovina (jud. Arad),* în *Arheovest I, In memoriam Liviu Măruia*, Editura JatePress, Szeged, 2013.

Pădureanu, Eugen D., *Noi descoperiri hallstattiene pe teritoriul judeţului Arad*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 21-26.

Pădureanu, Eugen D., *Noi descoperiri neolitice şi din epoca bronzului în judeţul Arad*, în revista Banatica, nr. II, Reşiţa, 1973, pp. 395-402.

Pădureanu, Eugen D., *O aşezare eneolitică la Tauţ*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 33-42.

Pădureanu, Eugen D., *Repertoriul structurilor de pământ din judeţul Arad descoperite pe imaginile satelitare Google Earth (2014-2017)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 491-498.

Pădureanu Eugen D., Berzovan Alexandru*, Aşezarea dacică de la Agrişu Mare-pârâul Valea Mare, judeţul Arad*, în *Istoricul Dan Demşea la a 70-a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 31-44.

Păiuşan, Radu*, Personalităţi lipovene în lupta pentru independenţă,* în revista Ziridava, VIII, Arad, 1977, pp. 183-208.

Păiuşan, Teodor Gheorghe, *Forme spontane de rezistenţă în faţa diferitelor modalităţi de realizare a procesului de colectivizare*, în Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 192-213.

Păiuşan, Teodor Gheorghe, *Forme organizate şi spontane ale rezistenţei anticomuniste şi la colectivizare din Valea Crişului Alb,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 233-280.

Pătrăuţă, Teodor, *Argumente lingvistice, folclorice şi monografice privind vechimea Ineului*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 666- 673.

Pătrăuţă, Teodor, *Dezvoltarea economică a oraşului Ineu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Mişcările ţărăneşti*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. V, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 206-211.

Pătrăuţă, Teodor, *Ineul în perioada dualismului austro-ungar*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 410-417.

Pătrăuţă, Teodor, *Ineul sub stăpânirea principilor transilvăneni*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 698-702.

Pătrăuţă, Teodor, *Ion Vidu şi ASTRA*, în Aurel Ardelean (coord.), *Astra şi arădenii - ctitori de modernitate românească*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 214-219.

Pătrăuţă, Teodor, *Înfiinţarea zonei grănicereşti la Ineu,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. X, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 67-73.

Pătrăuţă, Teodor, *Mişcările ţărăneşti din Transilvania şi lotrii din Ţara Zărandului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 75-79.

Pătrăuţă, Teodor, *O filă ruptă din istoria localităţii Bocsig*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016.

Pătrăuţă, Teodor, *Rolul constructiv al învăţătorilor arădeni în consolidarea vieţii economice a asociaţiei acestora*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 179-187.

Pătrăuţă, Teodor, *Şcoala din Bocsig în context istoric regional,* în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 408-418.

Pătrăuţă, Teodor, *Şcoala din Bocsig, şcoală a vetrei părinţilor,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 354-361.

Pătrăuţă, Teodor, *Viaţa publică a Ineului în timpul Primului R*ăzboi *Mondial*, în Vasile Popeangă, Emil Arbonie (coord.), *Pe drumul Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2008, pp. 104-118.

Pecican, Ovidiu, *O mănăstire greacă din Palestina* şi *posesiunile ei din Ungaria la* începutul *secolului al XIII-lea*, în *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de români*, editor Adrian Andrei Rusu, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.

Péterszabó, Ilona, *Tornya fényben és áranyékban*, Arad, 2009.

Petranu, Coriolan, *Bisericile de lemn din judeţul Arad*, Tipografia şi Institutul de arte grafice los. Drotleff, Sibiu, 1927.

Petraş, Irina Maria, *Activitatea deputaţilor şi senatorilor arădeni în Parlamentul de la Bucureşti (1919-1928)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 460-504.

Petraş, Lucian, *Mihai Veliciu 1846-1821, Studii şi documente*, Arad, Editura Universităţii Aurel Vlaicu, f.a.

Petraş, Lucian, *Politică şi demers naţional în comitatul Arad (1895-1916)*, Editura Brumar, Timişoara, 2008.

Petri, Anton. P., *Heimatbuch der Marktgemeinde Neu Arad*, 1985.

Pleşa, Ioan, *Un memoriu din anul 1878 al Consiliului oraşului Arad referitor la independenţa de stat a României*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 30-317.

Pop, Vasile, *Arad - centrul bisericesc al înfăptuirii Marii Uniri*, în Marius Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 422-431.

Popa, Mircea*, Încercările lui Andrei Şaguna de a edita un ziar la Arad sau Timişoara în 1849*, în revista Banatica, nr. III, Reşiţa, 1975, pp. 311-315.

Popeangă, Vasile, *Activizarea relaţiilor Aradului cu Basarabia în anii premergători Unirii şi consolidării ei*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 117-134.

Popeangă, Vasile, *Aradul, centrul politic al luptei naţionale din perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Facla, Timişoara, 1978.

Popeangă, Vasile, *Înfiinţarea Preparandiei din Arad în context pedagogic-cultural european,* în revista Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 149-164.

Popeangă, Vasile, *Învăţământul românesc din judeţul Arad între anii 1919-1924,* în Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul şcolar 1968-1969, Arad, 1969.

Popeangă, Vasile, *Patru personalităţi interbelice arădene,* în revista Ziridava, XXII, Arad, 2000, pp. 231- 246.

Popeangă, Vasile, *Preparandiile româneşti din Transilvania*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 529-588.

Popeangă, Vasile, *Reţeaua şcolară din zona Ineu - Buteni în anul 1877*, în *Catedra. Culegeri de studii*, Arad, 1976.

Popeangă, Vasile, *Roman Ciorogariu - personalitate marcantă a generaţiei Unirii, în Roman R. Ciorogariu (1852-1936). Studii şi documente*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1981.

Popeangă, Vasile, *Roman Ciorogariu, reprezentant al tribunismului arădean*, în revista Ziridava, nr. XI, Arad, 1979.

Popeangă Vasile, Roşuţ Nicolae, *Românul din Arad în lupta pentru desăvârşirea statului naţional unitar*, în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 162-175.

Popeangă, Vasile, *Studii despre Preparandia din Arad*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011.

Popescu, Ion Apostol, *Contribuţia lui Dimitrie Ţichindeal la dezvoltarea învăţământului şi gândirii pedagogice în Transilvania şi Banat,* în Revista de pedagogie, anul XI, nr. 12, 1962.

Priescu, Marcel, *Nobilul Ioan Popa de Teiuş - un martir al satului natal Galşa*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 190-194.

Priescu, Marcel*, Valori nepieritoare pe pământ şirian*, Editura Promun, Arad, 2014.

Priescu Marcel, Purda Amalia, Şiria pe treptele istoriei. *1169-2019. Un compendiu de istorie şiriană*, Editura Promun, 2019.

Priescu Marcel, Purda Amalia, Şiria şi Marea Unire, Editura Promun, Arad, 2018.

Prodan, David, *Domeniul cetăţii Şiria la 1525,* în Anuarul Institutului de Istorie Cluj, tom III, Cluj-Napoca, 1960.

PUG Pecica. Delimitare situri arheologice reperate în literatura de specialitate, Editura Complexului Muzeal Arad, Arad, 1997.

Purda, Amalia Adina, *Reflecţii lingvistice asupra regionalismelor auzite în Galşa prin valorificarea factorului etimologic*, în Eugenia Groşan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 195-199.

Puskel, Péter, *Arad marad*, Alma Mater Alapitvány, Arad, 1997.

Puskel, Péter, *Arad Redivivus*, Alma Mater Alapitvány, Arad, 1998.

Rácz, Károly, *A Zarándi egyházmegye története*, Arad, 1880.

Radu, Doina, *Atanasie Marian Marienescu (1830-1914)*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 341-368.

Rancov, Ioan, *Activitatea misionar-spirituală şi educaţională a fraţilor franciscani la Vinga - epilog dramatic sub imperiul blestemelor*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie

(coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 345-350.

Rancov, Ioan, *Comunitatea bulgară din Vinga - Județul Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 557-566.

Rancov, Ioan, *90 de ani de la târnosirea noii Biserici Ortodoxe Române din Vinga*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 464-483.

Rancov, Ioan, *Vinga - contribuții monografice*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 450-484.

Răţoi, Tudor, *Intelectuali din zona Aradului în arhiva revistei Izvoraşul din Bistrița - Mehedinți*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 224-235.

Redac, Teodor Radu, *Valea Deznei,* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Rișcuția, Cantemir, *Din activitatea căpitanului Moise Rișcuția la comanda Gărzii Naționale Române din Arad*, în revista Ziridava, XXII, Arad, 2000, pp. 323-330.

Roman R. Ciorogariu, 1852-1936 Studii și documente, Oradea, Editura Episcopiei, 1981.

Roman, Dan, *Ioan Slavici în anii tinereții (1872-1873)*. Între avocatură, dragoste și literatură, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 55-68.

Roman, Dan, *Sântana cu î din i, cu â din a. Povestea unei localități și a mai multor neamuri*, Editura Moise Nicoară, Arad, 2008.

Roman, Dan, *Trei portrete de mari binefăcătoare de pe meleagurile arădene: Margareta Bibics, Elena Ghiba Birta și Antónia Szögyény-Bohus*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 71-85.

Roman, Petre, *Materiale aparținând perioadei de tranziție de la eneolitic spre epoca bronzului în colecțiile Muzeului Județean Arad*, în revista Ziridava, nr. VI, Arad, 1976, pp. 31-40.

Roşuţ, Nicolae, *Activitatea politică a deputaților arădeni între anii 1905-1918*, în revista Ziridava, IX, Arad, 1978, pp. 219-270.

Roşuţ, Nicolae, *Aradul și noul activism*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976, pp. 205-220.

Roşuţ, Nicolae, *Contribuția lui Ioan Russu Șirianu la reluarea activismului politic*, în revista Ziridava, VIII, 1977, pp. 273-282.

Roşuţ, Nicolae, *Legăturile Aradului cu România între anii 1800-1918*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 233-291.

Roşuţ, Nicolae, *Mihai Veliciu - luptător pentru libertate națională și socială (1841-1921)*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 369-412.

Roşuţ, Nicolae, *Revolta țărănească de la Șepreuș din anul 1903*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 281-290.

Roşuţ, Nicolae*, Societăţi culturale arădene*, în revista Ziridava, V, 1975.

Roşuţ, Nicolae, Ştefan Cicio *Pop - militant pentru drepturi sociale şi naţionale şi luptător pentru Unire (1865-1934)*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 599-630.

Roz, Alexandru, *Aspecte ale agriculturii în părţile arădene în primele secole ale mileniului nostru, ilustrare a permanenţei româneşti*, în *Al X-lea simpozion de istorie şi retrologie agrară a României*, Bucureşti, 1988.

Roz, Alexandru, *Aradul - cetatea Marii Uniri*, Editura Mirton, Timişoara, 1993.

Roz, Alexandru, *Aradul în timpul Primului R*ăzboi *Mondial*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 367-395.

Roz, Alexandru, *Aradul vatră de istorie şi cultură românească şi leagăn al Marii Uniri,* în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 201-215.

Roz, Alexandru, *Dezvoltarea demografică a comunei Şiria până la 1848*, în revista Ziridava, VIII, 1977, pp. 89-124.

Roz, Alexandru, *Ecoul războiului pentru independenţă din 1877-78 în părţile Aradului*, în revista Ziridava, V, 1975, pp. 39-56.

Roz, Alexandru, *Factorii care au influenţat evoluţia istorică a municipiului Arad*, în Studia Universitatis Vasile Goldiş, nr. 8, Arad, 1998.

Roz, Alexandru, *Ioan Flueraş, luptătorul pentru realizarea Marii Uniri din 1918*, în Studia Universitatis Vasile Goldiş, Arad, nr. 3, 1993.

Roz, Alexandru, *Învăţământul liceal din Judeţul Arad în perioada interbelică,* în Studia Universitatis Vasile Goldiş, seria Ştiinţe Socio-Umane, nr. 14, Arad, 2004, pp. 68-86.

Roz, Alexandru, *Lupta clasei muncitoare şi a forţelor progresiste şi democratice din părţile Aradului pentru victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste de la 23 August 1944*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978.

Roz, Alexandru*, Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979.

Roz, Alexandru, *Nicolae Oncu, directorul băncii Victoria din Arad*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 217-220.

Roz, Alexandru, *Noiembrie 1918. Aradul capitala Transilvaniei*, Editura Universităţii de Vest Vasile Goldiş, Arad, 2002.

Rusu*,* Adrian Andrei, *Benedictinii de pe Insula Mănăstirii,* în Adrian Andrei Rusu, Ileana Burnichioiu (editori), *Mănăstirea Bizere*, vol. I, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Rusu, Adrian Andrei, *Cuptorul de pâine*, în Adrian Andrei Rusu, Ileana Burnichioiu (editori), *Mănăstirea Bizere,* vol. I, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Rusu, Adrian Andrei, *Un proces de moştenire din anul 1426 pentru stăpâniri la Grădişte (Sarmizegetusa) şi implicaţiile lui în Hunedoara şi Zărand*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993.

Rusu, Mircea, *Cetăţile Aradului*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980, pp. 165-178.

Rusu, Mircea, *Cetăţile transilvănene din secolele IX-XI şi importanţa lor istorică*, în revista Ziridava, X, 1979.

Rusu Mircea, Dörner Egon, Ordentlich Ivan, *Fortificația de pământ de la Sântana - Arad în contextul arheologic contemporan*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 15-26.

Rusu, Mircea, *Cetățile Aradului*, în revista Ziridava, XII, Arad, 1980.

Russu Șirianu, Ioan, *Românii din statul ungar*, Arad, 1904.

Rușeț, Răducu, *Amintiri de pe front despre Bătălia de la Păuliș (11/14-20 septembrie 1944)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 273-288.

Sabău, Nicolae, *Egidiu Jenovaj (Egidio da Genova), un maestru constructor italian în Aradul secolului al XVIII-lea*, în *Studii de istorie medievală și premodernă*, vol. îngrijit de Avram Andea, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 183-189.

Sabău, Sorin, *Activitatea Despărțământului Arad în cadrul Institutului Social Banat Crișana*, în revista Zărandul, II, Arad, 2002, pp. 55-71.

Sabău, Sorin, *Nedeia de la gorun - încercare de revitalizare a unui obicei aproape uitat*, în Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*,* Iaşi, 2011.

Sabău, Sorin, *Proprietatea asupra pădurilor în vechile plase Hălmagiu, Sebiș și Târnova, înainte și după reforma agrară din 1921*, în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 245-372.

Sabău, Sorin, *Schimburile economice munte-câmpie, prilej de cunoaștere și conviețuire (județele Arad-Bekes)*, în *Obiceiuri și tradiții populare. Interferențe culturale transfrontaliere*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2004.

Sabău, Sorin, *Târgurile din Țara Zărandului*, în revista Zărandul, vol. III, Complexul Muzeal Arad, 2010.

Sala, Gabriel, *Colectivizarea în localitatea Felnac,* în revista Ziridava, XXIII, Arad, 2002, pp. 363-384.

Sala, Gabriel, *Felnacul în perioada comunistă*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 514-521.

Sala, Gabriel, *Felnacul sub ocupația trupelor iugoslave din 1918-1919. Un dârz patriot: părintele ortodox Aurel Sebeșan*, în Analele Banatului, s.n., nr. XII-XIII, Timișoara, 2004-2005, pp. 433-444.

Sala, Gabriel, *Structuri etno-demografice în Felnacul secolului XX*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 543-557.

Sandici, Ljubomir, *Când vântul adie ultimele frunze a bătrânului Bărăgan (Partea I - Despre sârbii din Arad-Gai - începutul sec. XVIII - 1870),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 97-122.

Sandici, Ljubomir, *Când vântul adie ultimele frunze a bătrânului Bărăgan (Partea II - Despre Biserica Arad-Gai. Continuare din Administrație românească arădeană, vol. XI, pp. 97-122*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 355-391.

Sasu, Aurel, *Colecția de etnografie și artă populară a Muzeului Județean din Arad*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 763-771.

Sava, Doru, *Din istoria Aradului Nou*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 289-293.

Sava, Victor, *Descoperiri neolitice și de epoca bronzului la Macea, Topila, județul Arad*, în Crisia, XXXIX, 2009, pp. 17-40.

Sava, Victor, *Eneoliticul târziu în bazinul Mureșului Inferior*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Sava, Victor, *Neolithic and Eneolithic in the Lower Mures Basin*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.

Sava, Victor, *O privire generală asupra neoliticului din Bazinul Mureșului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 9-51.

Sava, Victor, *Reprezentări antropomorfe neolitice din Bazinul Mureșului Inferior*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 13-31.

Sava, Victor, *Restituiri arheologice. Un topor de cupru din colecția lui Kasa Antal (Dorobanți, jud. Arad),* în revista Banatica, nr. 20/1, Reșița, 2010, pp. 129-141.

Sava Victor, Gogâltan Florin, *Bazinul Mureșului de Jos la începutul bronzului târziu (1600/1500-1400 B. C.)*, în Raluca Maria Teodorescu, Alexandru Constantin Chituță, Adrian Georgescu, Anamaria Tudorie (coord.), *In Honorem Prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca. Istorie și destin*, editor Diana Roxana Hrib, Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2019, pp. 223-234.

Sava Victor, Gogâltan Florin, *Sântana - Cetatea Veche. O fortificație de pământ a epocii bronzului la Mureșul de Jos. A Bronz Age earthwork on the lower Mures*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2010.

Sava Victor, Grumeza Lavinia, *The Archaelogical Site in Zădăreni, Arad County. History of Research and the Bronz Age Discoveries*, în revista Ziridava. Studia Archaelogica, nr. 32, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, pp. 41-76.

Sava Victor, Ignat Ana, *Late Bronz Age funerary practices in the Lower Mures Basin*, în Revista arheologică, s.n., vol. XV, nr. 1, Chișinău, 2019, pp. 5-20.

Sava Victor, Mărginean Florin, Ursuțiu Adrian, *The Eneolithic Cemetery in Pecica Est (Arad County),* în revista Ziridava, Studia Archeologica, nr. 31, 2017.

Sava Victor, Tudorie Anamarie, Savu Mihaela, *Ghioroc Balastiera Vest. O așezare neolitică din bazinul Mureșului Inferior/Ghioroc Balastiera Vest. A Neolithic Settlement in the Lower Mures Basin,* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.

Sădean, Avram, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre,* Editura Diecezană, Arad, 1912.

Săsăujan, Mihai, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2004.

Secheșan, Vioara Ileana, *Elemente de vocabular în graiul localităților Șiria și Galșa*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 201-205.

Sida, Viorel, *Un înscris din secolul al XIX-lea despre școala românilor din Arad-Micălaca*, în revista Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 169-178.

Sigmirean, Cornel, *Teodor V. Păcățian. O viață de cărturar*, Editura Veritas, Târgu-Mureș, 1996.

Sima, Ana Victoria, *Disputele confesionale în Galșa în secolul al XIX-lea*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 206-209.

Simon, Stela, *Povestiri din Moneasa*, Editura Marineasa, Timișoara, 2009.

Sinaci, Doru, *Aradul - capitală politică a românilor transilvăneni*, în Marius Grec, Stelean Ioan Boia (coord.), *Aradul și Marea Unire din 1918, culegere de studii*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, pp. 27-30.

Sinaci, Doru, *Aradul - cea de-a treia capitală politică a românilor din Monarhia Habsburgică*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 99-109.

Sinaci, Doru, *Campania pentru alegerea lui Vasile Mangra în demnitatea de episcop al Eparhiei Aradului, Orăzii Mari, Ienopolei, Hălmagiului și părților anexe din Banatul Timișan*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 452-466.

Sinaci, Doru, *Cea de-a doua Tribună: Tribuna Poporului de la Arad.* Începuturile (1897), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 247-272.

Sinaci, Doru, *Comuna Secusigiu în perioada medievală. Repere monografice*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 422-449.

Sinaci, Doru, *Constituirea primei formațiuni politice românești din Monarhia Habsburgică*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 123-136.

Sinaci, Doru, *De la autonomia teritorială la autonomia națională. Preocupările tribuniștilor arădeni pentru revizuirea programului politic al Partidului Național Român de la 1881*, în Cristian Benţe (coord.), *Istorie, cultură și societate - volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia,* Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 156-164.

Sinaci, Doru, *De la elite, la popor. Preocupările tribuniștilor arădeni pentru modernizarea și democratizarea Partidului Național Român*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 115-181.

Sinaci, Doru, *Discursul politic al românilor transilvăneni în preajma Marelui Război*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 100-111.

Sinaci, Doru, *Discursul politic în perioada tribunismului arădean*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Sinaci, Doru, *Idealul național în viziunea tribuniștilor arădeni*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 89-100.

Sinaci, Doru, *Impunerea Aradului în fruntea luptei politice a românilor transilvăneni și radicalizarea discursului politic românesc*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 69-98.

Sinaci, Doru, *Românii transilvăneni la începutul anului 1910*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 117-129.

Sinaci, Doru, *Șimandul în perioada medievală (sec. XIII-XVI),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.)*, Administrație românească arădeană. Studii și comunicări,* vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012.

Sinaci, Doru, *Tribunismul arădean la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 221-229.

Sinaci, Doru, *Victime colaterale în lupta pentru unitate națională*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 163-169.

Sinaci, Doru, *Vormärz-ul românilor ortodocși din Banat-Crișana.* Începuturile (1790-1815*)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 76-83.

Sinescu Gheorghe, Gligor Cornel, *Școala Sfânta Ana din Sântana (1751-2001),* Sântana, 2001.

Sirban, Cosmina, *Profesorul Traian Mager, reformistul vizionar*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 488-493.

Spânu, Alin*, Arădeni în Armata Roșie Ungară (1919)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 162-176.

Spânu, Alin, *Atacul aerian anglo-american asupra Aradului (3 iulie 1944)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 230-240.

Spânu, Alin, *Situația socio-economică în județul Arad (1942)*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 166-174.

Spânu, Alin, *Ziarul Credința din Arad în luptă cu cenzura (1943)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 516-520.

Stan, Constantin Tufan, *Aurel C. Popovici-Racoviță, compozitorul uitat al Aradului*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 433-440.

Stan, Ștefan, *Cronica Bisericei parochiale din comuna Văsoaia,* mss., 1907.

Stănescu Marin, Roz Alexandru: *Prizonieri și voluntari români din Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2003.

Stepan, Loredana*, Alcoolismul - o calamitate socială a comitatului Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Studii de demografie istorică (sec. XVII-XXI)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010.

Stiger, Simona, *Reprezentantele Reuninii Femeilor Române la Marea Adunare de la Alba Iulia*, în Alexandru Roz (coord.), *1918-1998. Aradul și Marea Unire*, Editura Universităţii Vasile Goldiș, Arad, 1999.

Stiger, Simona, *Rolul asociaționismului feminist în emanciparea națională în Transilvania până la Marea Unire, în* vol. *95 de ani de la Marea Unire,* Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Stoenescu, Adelina, *Destinul evreilor arădeni în anii celui de-Al Doilea Război Mondial: disclocarea populației din mediul rural (1941-1942)*, în *Studia Iudaica Aradensis*, VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 110-120.

Stoicovici, Anita, A*specte privind victimele Primului Război Mondial în comunitatea romano-catolică din Pecica*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță (coord.), *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.

Strategia de dezvoltare a Comunei Almaș, 2015.

Strategia de dezvoltare a Comunei Bârsa, Județul Arad, 2016-2020.

Strategia de dezvoltare a Comunei Dezna, 2015.

Strategia de dezvoltare a Comunei Ignești, 2015.

Strategia de dezvoltare a Comunei Pleșcuța, 2015.

Strategia de dezvoltare a Comunei Șilindia, 2014.

Strategia de dezvoltare a Comunei Vărădia de Mureș pentru perioada 2014-2020.

Studia Iudaica Aradensis, redactor șef Marius Ioan Grec, nr. V, Vasile Goldiș University Press Arad, 2017.

Suciu, Dumitru, *Aspecte din activitatea și gândirea politică a lui Ioan Suciu*, în Acta Musei Napocensis, nr. X, 1973.

Székely, Gabriel, *Cultura central europeană reflectată în evoluția gândirii arhitecturale și urbanistice 1700-1945. Studiu de caz: Timișoara și Arad*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011.

Szemkovics, Laurenţiu Ștefan, *Blazoane individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (sec. XVI-XIX)*, Editura Moroșan, București, 2014.

Szemkovics, Laurenţiu Ștefan, *Blazoane individualizând familii nobile românești din comitatul Arad (1634-1825*), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 42-59.

Szemkovics, Laurenţiu Ștefan, *Două scrisori ale lui Vasile Golidș (1923, 1926)*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 186-193.

Szemkovics, Laurenţiu Ștefan, *Cercetarea unui incident în care a fost implicată o patrulă de grăniceri a Companiei a 6-a Grăniceri Pecica (1944)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 289-302.

Szemkovics, Laurenţiu Ştefan, *Patru sigilii ale localităţii şi Oficiului stării civile Ineu (1875-1920*), în Aurel Dragoş, Eugeniu Criste (coord.), *Mit, legendă şi istorie pe văile Crişurilor*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014.

Szemkovics, Laurenţiu Ştefan, *Scrisori ale unor arădeni adresate miniştrilor Ioan Lupaş şi Constantin Argetoianu (1926, 1929)*, în Analele Aradului, anu II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 139-145.

Szemkovics, Laurenţiu Ştefan, *Sigilii de localităţi din comitatul Arad (1797-1865)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 100-108.

Szentkláray, Jenö, *A Csanád egyházmegyei plébánzak története*, I, Temesvár, 1898.

Szöllössy, Károly, *Aradmegye népoktatási intézeteinek névtára*, Arad, 1879.

Şandru, Dumitru, *Aplicarea reformei agrare din 1945 în judeţul Arad*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 291-308.

Şerban, Virgil, *Palatul Cultural şi activitatea sa în timpul directoratului lui Lazăr Nichi (1921-1944)*, în revista Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 73-82.

Şimăndan, Emil, *Galeria academicienilor arădeni*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 506-530.

Şimăndan, Emil, *Revoluţia din Decembrie 1989 de la Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 299-352.

Şora Gheorghe, Gagea Eugen, *O zi din viaţa lui Vasile Goldiş. 1 Decembrie şi proclamarea Marii Uniri de la Alba Iulia*, Editura Universităţii Vasile Goldiş, Arad, 2006.

Şora Gheorghe, Gagea Eugen, *Vasile Goldiş despre cultura română şi europeană,* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2004.

Şora, Gheorghe, *Petru Pipoş (1859-1913)*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 543-552.

Şora, Gheorghe, *Un document istoric: cuvântarea solemnă şi festivă a lui Vasile Goldiş la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 285-296.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş - animator al vieţii culturale româneşti din Transilvania*, în revista Zirdava, X, Arad, 1978, pp. 563-598.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş, gânditor şi om politic european*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 449-468.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş - preşedintele Asociaţiunii Transilvănene (ASTRA) din Sibiu (1923-1934)*, în revista Ziridava, XXI, Arad, 1998, pp. 273-284.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş văzut de contemporani*, în revista Ziridava, nr. IX, Arad, 1978, pp. 283-302.

Şuta, Ileana, *Organizarea domeniului episcopiei catolice din Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări ştiinţifice (istorie - stiinţe sociale-pedagogice)*, Oradea, 1972.

Tănase, Daniela*, Câteva observaţii cu privire la mormântul de ofevru din epoca avară descoprit la Felnac (jud. Arad)*, în Analele Banatului, s.n., nr. XII-XIII, Timişoara, 2004-2005, pp. 237-264.

Temišvarski Zbornik - Culegere de studii, Timișoara, vol. I-II, Novi Sad, Matica Srpska, 1994.

Timbus, Mircea, *Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta de emancipare națională și spirituală a românilor din Transilvania (sec. XIX*), în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 165-178.

Timbus, Mircea, *Situația industriei județului Arad între 1919-1944*, în revista Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 251-276.

Timbus, Mircea, *Vechi preocupări privind organizarea viticulturii în Sebiș, județul Arad*, în revista Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996, pp. 279-282.

Toacsen Mihail, Glück Eugen, Palcu Simion**,** *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972.

Tolan, Isaia, *File din istoria Aradului*, culegere de texte îngrijită de Horia Medeleanu şi Călin Tolan, Editura Semne, Bucureşti, 1999.

Toma Corina, Mărginean Florin, Tătaru Cristiana, *Tezaurul monetar de la Groșii Noi (secolele XV-XVII)/ The Coin Hoard of Groșii Noi (15th-17th centuries)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016.

Tomoni, Dumitru, *Despărțământul Lipova al Astrei în perioada 1901-1918*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 466-474.

Tomoni, Dumitru, *Sabin Evuțianu, un dascăl în slujba neamului*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2014.

Tomoni, Dumitru, *Un dascăl de elită al Aradului: Sabin Evuțianu (1889-1977)*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 664-675.

Tomoni, Dumitru, *Vasile Goldiș, în fruntea ASTREI (1923-1932). Încercările de reorganizare a societății după Marea Unire,* în Aurel Ardelean (coord.), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, editori Stelean Ioan Boia, Maria Alexandra Pantea, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 47-72.

Trâpcea, Theodor N., *Contribuții la istoria Aradului în perioada de stăpânire otomană*, în revista Ziridava, X, Arad, 1978, pp. 209-213.

Triteanu, Andrei, *Istoricul parohiei ortodoxe române Sântana*, în *Cartea de aur a parohiei ortodoxe române Sântana*, 1978, mss.

Truță, Horia, *Adevăr istoric și realitate estetică în arta monumentală și semnele memoriale din părțile Aradului,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 84-99.

Truță, Horia, *Apeductul civil arădean și Turnul de Apă*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 182-208.

Truță, Horia, *Aradul în cel de-Al Doilea R*ăzboi *Mondial*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 440-465.

Truță, Horia*, Aradul și turnurile sale de apă*, în *Studii și comunicări*, III, Arad, 1996, pp. 182- 189.

Truță, Horia, *Arta monumentală și semne memoriale în părțile Aradului*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018.

Truță, Horia, *Aspecte privind cultura și propaganda în cartierul Gai*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 323-335.

Truță, Horia, *Aspecte privind socializarea agriculturii în Arad-Gai după cel de-Al Doilea Război Mondial*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 305-324.

Truță, Horia, *Căsoaia, Parcul de sculptură monumentală,* Arad, 2009.

Truță, Horia, *Eternizarea lui Vasile Goldiș (1862-1934) în Arad*, în Marius Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean Ioan Boia (coord.), *Vasile Goldiș, 150 de ani de la naștere (1862-1934)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 99-11.

Truță, Horia, *Eternizarea prin monumente a lui Gheorghe Popa de Teiuș (1824-1867)*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 227-228.

Truță, Horia, *Grădini și parcuri arădene*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 655-688.

Truță Horia, *Iconografia monumentală catolică a Sfintei Treimi în județul Arad*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 304-347.

Truță Horia, *Monumente publice din județul Arad. Dezvoltarea ideilor de evidență, conservare și protejare*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 318-342.

Truță Horia, Demșea Dan, *Însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din județul Arad*, Editura Nigredo, Arad, 2007.

Truță, Horia, *Învățământul primar arădean în primii ani de administrație românească (1919-1925)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad. Culegere de studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 181-202.

Truță, Horia, *Mesaj și estetică în arta monumentală arădeană*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 435-442.

Truță, Horia, *Meserii tradiționale din nordul masivului Highiș*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 261-279.

Truță, Horia, *Ocuparea militară sovietică a Aradului (1944-1958)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana,* vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 248-268.

Truță, Horia, *Pavilioanele aviației din Gai*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 154-162.

Truță, Horia, *Perioada din Gai a Școlii Normale (1923-1932)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 362-378.

Truță, Horia, *Piața Catedralei*, în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 387-415.

Truță, Horia, *Piața Sârbească (Kelemen ter, Piața Sfântul Sava)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 80-97.

Truță, Horia, *Situația politică și militară din părțile Aradului în perioada septembrie 1918-iulie 1919*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 211-219.

Truță, Horia, *Stăpânirea otomană asupra Aradului (1551-1687)*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 59-72.

Truță, Horia, *Strada Mihai Eminescu (Herren gasse, Ferenc Deak ut.)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 444-465.

Truță, Horia, *Tema muncitorească în arta monumentală și semnele memoriale din Arad*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 236-260.

Truță Horia, Băiețoiu Ștefan, *Sporturi aeronautice la Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 487- 499.

Truță Horia, Demșea Dan, *Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din Județul Arad*, Editura Nigredo, Arad, 2008.

Tudor, Damian, *Date istorice privind așezarea Arad-Micălaca Veche și biserica Sf. Mare Mucenic Gheorghe*, Arad, 1982.

Tudur, Tatiana, *Învățământul românesc la Păuliș în perioada interbelică,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 287-294.

Tulcan, Ioan, *Învățământul teologic superior la Arad, în trecut și astăzi. Încercare de sinteză,* în Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad, I, 1994-1995, Arad, 1995.

Tuleu, Ioan, *Amintirile de război ale veteranului Gheorghe Cociuba din Târnova (La 70 de ani de la Bătălia Stalingradului)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 307-323.

Tuleu, Ioan, *Aradul - teatru de război*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 413-439.

Tuleu, Ioan, *Bătălia pentru Ineu*, în Aurel Dragoș, Eugeniu Criste (coord.), *Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 93-106.

Tuleu, Ioan, *Belean Pavel - cel mai longeviv șef al finanțelor arădene*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 724-729.

Tuleu, Ioan, *dr. Cornel Iancu, avocat al românității arădene*, în Analele Aradului, anul II, nr. Arad, 2016, pp. 707-711.

Tuleu, Ioan, *Ioan Flueraș - militant social, om politic și jurnalist*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 641-645.

Tuleu, Ioan, *Iustin Monția - preot și luptător național*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 556-565.

Tuleu, Ioan, *Lupta națională în satele din Câmpia Crișului Alb*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 66-98.

Tuleu, Ioan, *Prețul României Mari*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 179-190.

Tuleu, Ioan, *Război pe Mureș și Crișul Alb*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 513-547.

Tuleu, Ioan Valeriu, *Război pe Mureș și Crișul Alb*, Editura Mirador, Arad, 2015.

Tuleu, Ioan, *Septembrie 1944 - Bejenia românilor*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 269-275.

Tuleu, Ioan, *Vasile Goldiș (1862-1934) s-a născut la Seleuș*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 494-499.

Țăranu, Liviu, *Avram Bunaciu - un personaj uitat al regimului comunist*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), *Destine individuale și colective în comunism*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria exilului românesc, Editura Polirom, Iași, 2013, pp. 228-249.

Țărcuș, Gheorghe, *Biserica voievodală din Hălmagiu*, în Mitropolia Banatului, nr. 7-9, Timișoara, 1980, p. 550-557.

Țărcuș, Gheorghe, *Bybarch, voievodul românilor de la Hălmagiu*, în revista Zaridava, XXI, Arad, 1998, pp. 159-164.

Țeicu Dumitru, Mărginean Florin, *Despre localizarea abației Eperjes la Chelmac*, în *Românii în istoria medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Editura Istros, Brăila, 2008, pp. 243-270.

Țica, Pavel, *Strategia de dezvoltare a comunei Beliu 2008-2013* (mss)*,* Beliu, 2008.

Țiganu, Tiberiu, *O istorie ilustrată a fotbalului arădean*, vol. I, Editura Astra Sport, Arad, 2009.

Țigău, Dragoș Lucian, *Noi informații despre prezența bănățenilor la Universitatea din Viena (sec. XIV-XVI)*, în revista Banatica, vol. 20, 2, Reșița, 2010, pp. 49-62.

Țigu Viorel Gh., Feneșan Costin, Buzilă Adriana, *Biserica ortodoxă română din Lipova*, în revista revista Banatica, nr. I, Reșița, 1971, pp. 353-372.

Țiucra Pribeagul, Petre, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1936.

Țiucra Pribeagul, Petre, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, ed. 2, Editura Ramira, Arad, 2008.

Țîrcuș, Gheorghe, *Cornel Lazăr, Protopopul Hălmagiului*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 443-448.

Țîrcuș, Gheorghe, *Toma Pop de Hălmagiu - Delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în revista Ziridava, XVIII, Arad, 1993, pp. 297-300.

Ujj, János, *Fotodocumente despre bombardarea Aradului în anul 1944*, în revista Ziridava, XXIV, Arad, 2005, pp. 319-330.

Ujj Janos, Glück Eugen, *Csiky Gergely - Dramaturg arădean progresist*, în revista Ziridava, nr. V, Arad, 1975, pp. 199-208.

Ujj, János, *Első világháborús emlékművek Aradon és Arad megyében,* (Monumente ale Primului Război Mondial în Arad și județul Arad), Aradi Szabadság-szobor Egyesület (Asociația Statuia Libertății), Arad, 2014.

Ujj, Janos, *File din istoria urbanizării Aradului*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012.

Ursulescu, Petru, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Șiria,* Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe a Aradului, Arad, 2017.

Ursulescu, Petru, *Gheorghe Popa de Teiuș (1824-1867), luptător pentru emanciparea națională și culturală a românilor arădeni*, în Eugenia Groșan, Adorian Lucian Trif (coord.), *270 de ani spre cer*, Editura Mirador, Arad, 2019, pp. 238-243.

Ursulescu, Petru, *Istoricul Bisericii din Șiria*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017,pp. 257-262.

Ursulescu, Petru, *Învățătorul Traian Chira, promotorul fanfarei străjerilor, al corului copiilor, al corului bărbătesc și al Societății corale Lira din Șiria,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 569-574.

Valea, Emilian Puiu, *Masoneria - Vasile Goldiș, fondator al Lojei masonice Concordia (Osszetartas) din Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat -Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 289-291.

Valea, Virgil, *Aspecte ale învățământului arădean între anii 1721-1866*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Valea, Virgil, *Aspecte ale participării bisericii ortodoxe la viața societății arădene interbelice*, în revista Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 265-276.

Valea, Virgil, *Asociaționismul cultural în Arad după Marea Unire*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 558- 580.

Valea, Virgil, *Calea ferată Arad-Podgoria - prima linie electrificată din estul Europei*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana,* vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, pp. 189-195.

Valea, Virgil, *Colectivizarea în Podgoria Aradului. Gospodăria Agricolă Colectivă Libertatea Miniș*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație româneas-*

că arădeană. Studii și comunicări, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 333-339.

Valea, Virgil, *Conferințele și reuniunile învățătorești până la Marea Unire*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 343-348.

Valea, Virgil, *Contribuția episcopiei arădene la organizarea și legislația bisericească interbelică,* în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 329-341.

Valea, Virgil, *Instituții culturale arădene în perioada interbelică (1919-1939)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 326-339.

Valea, Virgil, *Mișcarea teatrală arădeană în perioada interbelică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 160-165.

Valea, Virgil, *Organizarea corpului învățătoresc arădean (1919-1940),* în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 262-268.

Valea, Virgil, *Presa românească din Arad 1919-1940*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 350-407.

Valea, Virgil, *Situația învățământului primar și secundar la Arad până la Marea Unire*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 361-368.

Valea, Virgil, *Situația învățământului primar și secundar la Arad până la Marea Unire (Partea a II-a. Continuare din vol. IX,* pp. 361-368), în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 394-408.

Valea, Virgil, *Situația învățământului primar și secundar la Arad până la Marea Unire (Partea a III-a. Continuare din vol. X, pp. 34-408)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 398-430.

Varga, Arpád E., *Árad megye településeinek etnikai megoszlása százalék szerint* (în format electronic).

Vasinca Hadiji, Maria, *Comunitatea ucraineană între tradiție și modernitate. Cazul comunei Târnova (jud. Arad) (I). Aspecte legate de identitate, reprezentare politică, limbă și religie,* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 464-481.

Vașcă Bejan, Corina, *Atestări documentare referitoare la localitatea Buteni (Arad)*, în Analele Aradului, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 484-494.

Vașcă Bejan, Corina, *Comorile ortodoxismului: cele trei monumente istorice din Hălmagiu*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 367-381.

Vaşcă Bejan, Corina, *Construirea şi târnosirea Bisericii Ortodoxe din Buteni*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 279-293.

Vaşcă Bejan, Corina, *Scurt istoric al localităţii Buteni, judeţul Arad*, în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 216-240.

Vatamaniuc, Dimitrie, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Editura Academiei, Bucureşti, 1968.

Vatamaniuc, Dimitrie, *Ioan Slavici şi R*ăzboiul de *Independenţă*, în revista Zaridava, VIII, Arad, 1977, pp. 219-226.

Vereş, Cristian*, Aspecte ale credinţelor populare din zona comunelor Gurahonţ şi Brazi*, în revista Zărandul, vol. I, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999.

Vereş, Cristian, *Dimensiunea spirituală a omului şi credinţele populare din Depresiunea Gurahonţ*, în revista Zărandul, vol. II, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2002, pp. 12-26.

Vereş, Cristian, *Gura satului, o instituţie dispărută?*, în revista Zărandul, II, Arad, 2002, pp, 220-223.

Vesa, Pavel, *Biserici de lemn de odinioară din judeţul Arad*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.

Vesa, Pavel, *Bisericile de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Vesa, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Vesa, Pavel, *Cronicarul Gheorghe Brancovici (1645-1711*), în Şcoală, cultură, naţiune*. Omagiu dascălului şi cărturarului prof. univ. dr. emerit Vasile Popeangă*, Editura Nigredo, Arad, 2010, pp. 190-202.

Vesa, Pavel, *Dispute confesionale în Episcopia Aradului în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a celui ulterior*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 54-87.

Vesa, Pavel, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raţ (1835-1850)*, Editura Mirador, Arad, 2008.

Vesa, Pavel, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2013.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului între 1786-1830*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2010.

Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului, 1706-2009*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Vesa, Pavel, *Învăţământul Teologic din Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei, Deva 2013.

Vesa, Pavel, *Legăturile Aradului cu Andrei Şaguna în lumină epistolară (1839-1873)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana*, vol. V, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 123-145.

Vesa, Pavel, *Monografiile locale între istorie şi istoriografie - Cazul Arhiepiscopiei Aradului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administraţie românească arădeană.*

Studii și comunicări din Banat-Crișana, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 216-257.

Vesa, Pavel, *Noi considerații privind biserica de lemn Cuvioasa Paraschiva din Groșeni (jud. Arad)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 322-328.

Vesa, Pavel, *Un episcop la cumpănă de veacuri: Iosif Ioan Goldiș al Aradului (1899-1902)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 255-280.

Vid, Lucian (Teodor), *Contribuția ierarhilor și preoților arădeni la actul unirii Transilvaniei cu România*, în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Arad, 2018, pp. 320-332.

Vlăduceanu, V., *Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1939.

Vlăduceanu, V., *Valoroase monumente de artă bizantină în Banat*, în revista Biserica Ortodoxă Română, an XCVI (1978), nr. 9-10.

Vulcănescu Curtuţiu, Mircea, *Folclorul obiceiurilor din Macea - schiță monografică adăugită*, Editura Trinom, Arad, 2013.

Weiss, Paul, *Das war unser Kleinsanktnikolaus*, Editura Trinom, Arad, 2010.

Wollmann, Volker, *O categorie de monumente tehnice din județul Arad pe cale de uitare sau dispariție? Cuptoarele de minerit fier de la Dezna, Moneasa, Răşchirata și Zimbru*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 85-95.

Zdroba Mircea, Barbu Mircea, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (raport preliminar)*, în revista Ziridava, VI, Arad, 1976, pp. 47-56.

Zdroba Mircea, Barbu Mircea, *Sigilii de breaslă din Județul Arad,* în revista Ziridava, nr. III-IV, Arad, 1974, pp. 107-112.

Zdroba Mircea, Barbu Mircea, *Şantierul arheologic de la Arad-Vladimirescu, campania 1977*, în revista Ziridava, nr. X, Arad, 1978, pp. 101-122.

Ziegler, Elena, *Episcopul Grigorie Comșa. Personalitate ecleziastică a culturii arădene în perioada interbelică,* în Analele Aradului, anul IV, nr. 4, supliment, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 656-665.

Ziegler Gherghinescu, Elena, *Femeia în Biserică - Repere ale activității asociațiilor ortodoxe de femei din Arad*, în Analele Aradului, supliment, anul V, nr. 5, Arad, 2019, pp. 249-261.

Zigler, Elena, *Incursiuni în istoria Teatrului de Marionete Arad*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 440-443.

Zigler, Elena, *Incursiuni în istoria Teatrului de Marionete Arad,* în Analele Aradului, anul III, nr. 3, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 437-448.

Lucrări de grad I

Baba, Teodor, *Teză de licență la Institutul Teologic Universitar,* Sibiu, 1978.

Balaci, Cornel, *Lucrare de obținere a gradului I*, Dezna, 1977.

Caba, Ioan, *Monografia istorică şi muzeul şcolar al comunei*, lucrare metodico-ştiinţifică pentru obţinerea gradului didactic I la Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj Napoca.

Clepe (Szilágyi), Elisabeta Maria, *File din monografia Școlii gimnaziale Iratoșu*, lucrare metodico-ştiinţifică pentru obţinerea gradului didactic I, Arad, 2015.

Crişan, Elena, *Integrarea elementelor de istorie locală în predarea istoriei în ciclul gimnazial*, lucrare metodico-ştiinţifică pentru obţinerea gradului didactic I, coordonator conf. univ. dr. Liviu Maior, Arad, 1980, mss.

Oarcea Moise, *Lucrare pentru gradul didactic I*, Almaş, 1981.

Rus, Elisabeta Cristina, *Istorie locală. Oraşul Sebiş - judeţul Arad. Ghid metodologic*, Editura Viața Arădeană, lucrare pentru obținerea gradului didactic I, Arad, 2019.

Sinescu, Victoria, *Geografia populaţiei şi a forţei de muncă din cadrul comunei Sântana*, lucrare metodico-ştiinţifică pentru obţinerea gradului didactic I, 1986.

Lucrări de licență

Brad, Ioan, *Monografia satului Caporal Alexa, comuna Sântana, județul Arad*, 1976.

Bundiș (Căruntu) Adriana, *Monografia comunei Sântana până în anul 1920*, lucrare de licență susținută la Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad, 2001.

Deac, Daniel, *Monografia comunei Sântana*, lucrare de licență susținută la Universitatea Aurel Vlaicu din Arad, 2000.

Grecu, Pavel, *Viața istorico-bisericească în comuna Sântana,* Arad, lucrare de licență susținută la Universitatea Aurel Vlaicu din Arad, 1997.

Hurdea, Mircea Gh., *Aspecte istorico-bisericești și școlare în protopopiatul Șiria până în anul 1950*, Arad, lucrare de licență susținută la Universitatea Aurel Vlaicu din Arad, 1999.

Kappes, Ecaterina, *Istoricul localității Sântana. Primele atestări documentare - elemente demografice în zonă*, Timișoara, lucrare de licență susținută la Universitatea de Vest din Timișoara, 1979.

Ilica, Constantin, *Monografia localităților din zona Sebiș-Moneasa, județul Arad*, 1984.

Nan, Dacian, *Aspecte ale vieții bisericești și culturale din protopopiatul Hălmagiu. 1728-1950*, Arad, lucrare de licență susținută la Universitatea Aurel Vlaicu din Arad, 1998.

Legislaţie

Decretele I și II despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuințarea limbilor, din 24 ianuarie 1919 (st.n.), publicate în G.O. nr. 6 din 14/27 ianuarie 1919.

Decretul nr. IV pentru statorirea unor denumiri românești în administrație și justiție, din 7 februarie 1919 (ibidem, nr. 10, din 30 ianuarie /12 februarie 1919.

Legea de unificare administrativă, aprobată prin Decretul regal nr. 1972 din 13 iunie 1925, publicată în Monitorul Oficial nr. 128/14 iunie 1925.

Ministerul Justiţiei, *Colecţiune de legi şi regulamente a căror aplicare a fost extinsă în teritoriile alipite*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1925.

Statutul de organizare și funcționare a Cultului Creștin Baptist din România, Bucureşti, Editura UBCBR, 2008.

Articole din presă

Barna, Iustin, *Denumirea și emblema școlii*, în Cuvântul şcolii, Arad, XIII, 2007.

Barna, Iustin, Şcoala din Micălaca, în Cuvântul şcolii, Arad, XV, 2009.

Bejan Petru, Bejan Vaşca Corina, *Dr. avocat Alexandru Horga - membru al Gărzilor Naționale Românești din Transilvania*, în Românul (s.n.), nr. din 10. X. 1999.

Bocu, Sever, *Dictatura se amuză. Articole din publicațiile bănățene interbelice*, Editura Paco, Bucureşti, 1997.

Broşura *Drumul vinului în Podgoria Aradului - un circuit cultural-artistic*.

Istrate, Marcel, *Vila Nufărul. De la ruină la spa&wellnes*, în Info Moneasa, II, Arad, 2007.

Mureşan, Augustin, *Noua stemă a județului Arad*, în Adevărul (Arad), anul XVII, nr. 4622, din 14 septembrie 2005, p. 10.

Oarcea, Felicia Aneta, *In Memoriam - Spiridon Groza (6 august 1936 - 20 iunie 2013)*, **în** Glasul Aradului, 23. 06. 2013.

Sinaci Doru, Colta Rodica, *Maghiarii, germanii și evreii din Șimand*, în *Glasul Aradului*, nr. 2, noiembrie 2012, Arad.

Tribuna Poporului, an VI, nr. 73, 20 aprilie-3 mai, 1902, p. 1.

Cum se apără mitropolitul, în Tribuna Poporului, an VI, nr. 79, 30 aprilie-13 mai 1902, p. 1.

Altă apărare a mitropolitului în Tribuna Poporului, an VI, nr. 80, 1-14 mai 1902, p. 1.

Multi farii obligamente, în Tribuna Poporului, an VI, nr. 82, 4-17 mai 1902, pp. 1-2.

Fără comentar, în Tribuna Poporului, an VI, nr. 64, 4-17 aprilie 1902, pp. 1-2.

Ioan I. Papp ales episcop - Hamzea a căzut, în Tribuna Poporului, an VII, NR. 20, 1-14 februarie, 1903, pp. 1-2.

Mihălcescu, Irineu, *Instalarea noului episcopului al Aradului*, în revista Biserica Ortodoxă Română, seria a II-a, anul 43, nr. 81 (533), august, 1925.

Românul, Arad, 1911-1938.

Ştirea, Arad, 1931-1944.

Lucrări în format electronic, pagini web

Paginia web a fiecărei primării în parte.

https://www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-torteneti-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/telepulesek-1C9/ (pentru fiecare localitate a județului).

https://www.baptisti-arad.ro/, accesat în 23 martie 2018.

https://www.baptisti-arad. o/istoric, Petru Bozian, Prezentarea succintă a istoricului Comunității Bisericilor Creștine Baptiste din Arad, accesat în 15 decembrie 2017.

https://www. cjarad.ro (pagina web a Consiliului Județean Arad).

https://distanta.ro/ (pentru calcularea distanțelor dintre diferite localități).

https://www.ghidul primăriilor.ro (pentru fiecare primărie în parte).

https://ar.prefectura.mai.gov.ro/.

https://www.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=87c43203d3834d9d99bbcf693276ee97&webmap=a41da1cc1efb40e295cad10842a0c65b (pentru verificarea diferitelor vecinătăți cu unități administrativ-teritoriale din județe limitrofe).

https://www.arhiepiscopiaaradului. ro/ (pentru diferite biserici și parohii ortodoxe).

http://comuna.info/comune-arad/ - pentru fiecare unitate administrativ-teritorială în parte.

https://www.kia.hu (Datele etnice şi confesionale ale localităţilor Comitatului Arad).

https://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdtsat/aretn.pdf Arad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-2002.

https://www.memoriarezistentei.ro/preotii-bihoreni-in-lanturile-comuniste/#more-141.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/de/KingdomOfHungary_Josephinische_Landesaufnahme_Original_Map_1782-1785.jpg.

https://ro.wikipedia.org/wiki/ - pentru informații verificabile referitoare la localitățile Județului Arad, la diferite personalități ale județului sau la personalități care au avut legătură cu județul sau au infuențat într-un fel sau altul evoluția vieții economice, politice, sociale, culturale sau religioase.

https://ro.wikipedia.org/wiki/Lista_drumurilor_județene_din_județul_Arad.

https://wiki.openstreetmap.org/wiki/Ro:România/Drumuri/comunale/Arad.

https://www.zla.ro (pagina web a RA Administraţia Zonei Libere Curtici Arad).

Informații orale

Municipiul Arad: prof. Silvia Demian, prof. Dorina Trandafir (pentru Colegiul de Arte Sabin Drăgoi).

Comuna Archiș: Nicolae Pantea (viceprimar), Iustin Barna (profesor).

Comuna Craiva: Dorel Leucuța, Matei Leucuța, Iulița Stoica.

Comuna Hălmagiu: Olivia Cotocea Cotuna (cântăreață de muzică populară), Marin Iorga (fost primar al Comunei Hălmagiu); Rodica Nicodin (țărancă, pictoriță naivă), Mariana Nicodin (pictoriță naivă), Petru Ioan Roman fiul - Noni (inginer, pictor naiv) - pentru *Fenomenul Brusturi*; Petru Ioan Roman fiul (Noni), a oferit redactorului acestei cărți, absolut dezinteresat, hărțile Județului Arad cu împărțirea administrativ-teritorială, hărți la care a lucrat în calitate de specialist în topometrie și topografie.

Comuna Mişca: Ileana Molnar şi Ioan Matiuț.

Comuna Pleşcuța: Dan Imbroane (profesor), Florin Stan (inginer).

Comuna Şicula: Florica Bradu (cântăreață de muzică populară), Cornelia Căprariu Roman (cântăreață de muzică populară), Aurica Mihăicuța (asistentă medicală, pensionară), soții Rodica şi Gabriel Puiu (învățătoare, respectiv liber profesionist).

Autori

SORIN OVIDIU BULBOACĂ

S-a născut pe 25.12.1972 în orașul Curtici. A absolvit în anul 1997 Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. A terminat masteratul de Studii Medievale. În anul 2005, sub coordonarea prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, a obținut doctoratul în istorie la aceeași universitate. Este cadru didactic titular la Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad - conferențiar la Facultatea de Științe Socio-Umane și Educație Fizică și Sport. Din anul 2015 este președintele filialei Arad a Societății de Științe Istorice. Din ianuarie 2020 îndeplinește funcția de manager al Complexului Muzeal Arad.

Domeniul de cercetare asupra căruia insistă este istoria Banatului în Evul Mediu și în epoca premodernă, cu precădere istoria comitatelor Arad și Zărand, cuprinzând aici și istoria învățământului, a bisericilor ortodoxă și catolică și a Reformei protestante. O altă direcție spre care își îndreaptă atenția de om de știință și de cercetător este istoria asistenței sociale din țările române în veacurile XIV-XVIII.

Cărți publicate

- *Bartolomeo Brutti în Moldova. Politică, diplomație și religie*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2006;
- *Moldova și papalitatea la sfârșitul secolului al XVI-lea,* Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010;
- *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului (1552-1658)*, vol. I și II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011-2015;
- *Curtici, oraș european*, coord. Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018.

Contribuții în volume colective

- Haţegan Ioan, Bulboacă Sorin, Mureşan Augustin, *Economie şi societate arădeană în Evul Mediu şi epoca premodernă (secolele VIII-XVIII)*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist,* vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 189-285;

- Bulboacă Sorin, Sinaci Doru, Mureşan Augustin, Dragoş Aurel, *Rolul economic al cetăţilor, al mănăstirilor, al drumului sării şi al Canalului Morilor în comitatul şi judeţul Arad*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist,* vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 287-366;

- *Formarea consiliilor și gărzilor naționale în comitatul Arad în 1918. Studii de caz: Pecica, Pâncota și Șiria*, în Victor Spinei, Gheorghe Iacob, Ionuț Nistor (coord.), *Istorii ale Marelui Război și ale Unirii de la 1918*, volum al Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august - 1 septembrie 2018, Editura Universității Al.I. Cuza Iași, Iași, 2019, pp. 295-302.

DORU SINACI

S-a născut pe 22 septembrie 1959 la Săvârșin, Județul Arad. Este absolvent al Liceului Pedagogic din Arad (vechea *Preparandie*), și licențiat în Istorie al Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad. A obținut doctoratul în istorie la Institutul de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca al Academiei Române, cu teza *Discursul politic în perioada tribunismului arădean*, lucrare publicată în anul 2014.

Profesional, a fost pentru scurtă vreme învățător, apoi a trecut în presa scrisă, fiind ziarist la mai multe cotidiene arădene, la ziarul *Glasul Aradului* fiind redactor șef între anii 2010-2015. Ulterior a fost director al Centrului de Studii de Istorie și Teorie Literară Ioan Slavici al Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad, director al Centrului Cultural Județean Arad între 2016-2017, director al Bibliotecii Județene A.D. Xenopol din Arad între 2017-2021), subprefect al Județului Arad din martie 2021 până în prezent.

Științific, s-a axat pe istoria modernă, domeniu în care a publicat peste 70 de studii și articole și a coordonat 20 de volume de studii. A inițiat *ASTRA arădeană, colecția Slaviciana - serie nouă*, lucrarea monumentală *Administrație Românească Arădeană. Studii și Comunicări din Banat-Crișana* și revista de istorie *Analele Aradului*. Din 1995 până în prezent coordonează colectivul monografic județean, inițiind și susținând publicarea a numeroase monografii ale localităților din Județul Arad, cercetarea și valorificarea istoriei Municipiului Arad și a Județului Arad. Se implică activ în organizarea de sesiuni științifice naționale și internaționale.

Lucrări ştiinţifice publicate

- Sinaci, Doru, *Discursul politic în perioada tribunismului arădean*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014.

- *Aradul, capitală politică a românilor transilvăneni*, în Studii de ştiinţă şi cultură*,* anul III, nr. 3 (10), septembrie 2007, Editura Vasile Goldiş University Press, pp. 89-97.

- *Tribuna Poporului şi tribunismul arădean*, în *Aradul şi Marea Unire din 1918*, culegere de studii, coord. Marius Grec, Stelean Ioan Boia, Editura Vasile Goldiş University Press, 2008, pp. 16-54.

- *Ştefan Cicio Pop şi tribuniştii arădeni*, în *Ştefan Cicio Pop, studii,* coord. Corneliu Pădurean, Editura Gutenberg Univers Arad, 2009, pp. 89-96.

- *Dispute confesionale între ortodocşi şi greco-catolici în perioada neoactivismului (1895-1914),* în *90 de ani de administraţie românească în Arad: culegere de studii şi comunicări,* coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, pp. 104-109.

- *Impunerea Aradului în fruntea luptei politice a românilor transilvăneni şi radicalizarea discursului politic interromânesc*, în *Administraţie românească arădeană, studii şi comunicări,* vol. I, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, pp. 69-98.

- *Victime colaterale în lupta pentru unitate naţională*, în *Administraţie românească arădeană, studii şi comunicări,* vol. II, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 163-169.

- *Tribunistul Ilarie Chendi*, în *Administraţie românească arădeană, studii şi comunicări,* vol. III, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 102-116.

- *Intelectuali români din Transilvania în slujba presei naţionale*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişa-*

na, vol. V, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012, pp. 183-205.

- *Cea de-a doua Tribună: „Tribuna Poporului" de la Arad. Începuturile (1897),* în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. VI, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 247-273.

- *De la elite la popor. Preocupările tribuniştilor arădeni pentru modernizarea şi democratizarea Partidului Naţional Român*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. VII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 115-181.

- *Campania pentru alegerea lui Vasile Mangra în demnitatea de episcop al Eparhiei Aradului, Orăzii-Mari, Ienopolei, Hălmagiului şi părţilor anexe din Banatul Timişan*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. VIII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 452-466.

- *Comuna Secusigiu în perioada medievală*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. IX, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 422-449.

- *Zborurile lui Aurel Vlaicu oglindite în paginile ziarului „Românul"*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. X, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 137-153.

- *Tribunismul arădean la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XI, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 221-229.

- *Românii transilvăneni la începutul anului 1910*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 117-129.

- *Vormärz-ul românilor ortodocşi din Banat-Crişana. Începuturile (1790-1815)*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2019, pp. 76-83.

- *Caracteristicile grupării tribuniste de la Arad: 1890-1900*, în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XIV, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2020, pp. 94-124.

- *Relaţiile tribuniştilor arădeni cu liderii PNL şi cu oamenii de cultură din România la începutul perioadei neoactiviste*, în *95 de ani de la Marea Unire: culegere de studii,* coord. Marius Grec, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013.

- *Constituirea primei formaţiuni politice româneşti din Monarhia Habsburgică*, în Analele Aradului*,* Anul I, nr. 1/2015, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015.

- *Şimandul în perioada medievală (secolele XIII-XVI),* în *Administraţie românească arădeană, Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. IV, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, pp. 29-39.

- *Intelectualii europeni în căutarea spaţiilor de libertate. De la saloanele aristocratice la restaurante şi cafenele*, în *Şcoală-Cultură-Naţiune,* volum omagial dedicat profesorului universitar doctor emerit Vasile Popeangă, coord. Doru Bogdan, editura Nigredo, Arad, 2010, pp. 216-224.

- *Cultura arădeană în perioada regimului comunist*, în *Arad. Economie şi societate (1945-1989)*, coord. Adrian Niţu, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015.

- Mureşan Augustin, Sinaci Doru, Colta Rodica, Oarcea Felicia, *Micălaca - monografie*, Editura Mirador, Arad, 2010.

- Colta Rodica, Sinaci Doru, *Monografia comunei Şepreuş*, Editura Mirador, Arad, 2010.

- Colta Rodica, Sinaci Doru, Incicău Simion, *Monografia comunei Şepreuş*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2015.

- Colta Rodica, Sinaci Doru, Traia Ioan, *Căprioara - monografie*, Editura Mirador, Arad, 2011.

- Pop Vasile, Ardelean Moise, Buşan Ioan, Tafie Mariş, Demşea Dan, Sinaci Doru, *Cartierul Bujac - contribuţii monografice*, Editura Mirador, Arad, 2011.

- Sinaci Doru, Colta Rodica, Otavă Dimitrie, *Monografia comunei Şimand*, Editura Mirador, Arad, 2012.

- Colta Rodica, Sinaci Doru, Tomi Natalia, *Monografia comunei Covăsânţ*, Editura Mirador, Arad, 2012.

- Colta Rodica, Sinaci Doru, *Secusigiu - monografia*, Editura Tiparniţa, Arad, 2013.

- Colta Rodica, Sinaci Doru, *Monografia comunei Cărand*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

LAURENȚIU ȘTEFAN SZEMKOVICS

S-a născut pe 15 august 1966 la Craiova. A obținut doctoratul în istorie la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca în anul 2007, cu teza *Steme individualizând familii nobile de origine română din Transilvania în sec. XVI-XIX*. Este consilier superior în cadrul Arhivelor Naționale ale României din București, membru în Biroul Zonal București al Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, membru al Institutului Român de Genealogie și Heraldică Sever Zotta din Iași, membru în Comisia de Însemne Heraldice a Ministerului Afacerilor Interne, membru corespondent al Société Française d'Héraldique et de Sigillographie.

A elaborat peste 130 de studii și articole din domeniul istoriei și al științelor auxiliare ale istoriei (arhivistică, heraldică, sigilografie și vexilologie), publicate în diferite reviste.

Cărți publicate

- *Matrice sigilare ale Ministerului de Interne (1848-1881)*, Editura Ministerului Administrației și Internelor, București, 2011;
- *Matrice sigilare aparținând Ministerului de Interne și unor structuri polițienești (1831-1931)*, Editura Ministerului Administrației și Internelor, București, 2012;
- *Blazoane individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (secolele XVI-XIX)*, Editura Moroșan, București, 2014;
- *Steme din emblemele matricelor sigilare care au aparținut unor unități de poliție (1831-1921)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2014;
- *Istoricul Companiei de Jandarmi Botoșani (1893-1914)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2015;
- *Steme din emblemele unor matrice sigilare care au aparținut suveranilor României (1867-1947)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei Carol I, Brăila, 2015;
- *Documente privitoare la Compania de Pompieri Giurgiu (1943-1945)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2015;
- *Istoricul Companiei de Pompieri Craiova (1907-1976)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2015;

- *Documente cu sigilii ale unor puncte de frontieră (1859-1866)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2015;

- *Documente de la Constantin Brâncoveanu referitoare la Mănăstirea Brâncoveni și la localități din județele Olt și Romanați (1688-1713)*, Editura Episcopiei Slatinei și Romanaților, Slatina, 2018;

- *Bibliografia vexilologiei românești*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018 (coautor: Augustin Mureșan);

- *Tipare sigilare ale unor biserici din zona Aradului și împrejurimi*, Editura Gutenberg, 2019, Arad, 2019 (coautori: Augustin Mureșan, Ioan Popovici);

- *Drapele reconstituite ale unor Gărzi Naționale Române din Județul Arad și împrejurimi (1918)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2020 (coautori: Augustin Mureșan, Ioan Popovici);

- *Distincții onorifice decernate polițiștilor români în perioada 1917-1920,* Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2020.

IOAN BIRIȘ

Este licenţiat în filosofie (cu linie secundară de studii în sociologie), al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, promoția 1976 (șef al promoției). Este doctor în filosofie şi doctor în sociologie. A beneficiat de burse şi stagii de documentare la universităţile din München, Padova, Dijon şi la Academia din Praga. Este profesor universitar și conducător de doctorat în filosofie la Universitatea de Vest din Timişoara. A fost profesor asociat la Universitatea din Padova (2007-2009). Între 2005-2014 a fost preşedintele Comitetului de Istoria şi Filosofia Ştiinţei şi Tehnicii al Academiei Române, filiala Timişoara.

Este membru în colegii de redacţie ale mai multor reviste de specialitate în domeniul filosofiei, între care *Revue Roumaine de Philosophie* (cotată ISI), *Journal for the Study of Religions and Ideologies* (cotată ISI), *Noesis*, *Revista de filosofie*, *Journal for Communication and Culture*, *Saeculum*.

Face parte din mai multe asociații profesionale precum *Association for Foundations of Science, Language and Cognition* (New York/ Warszaw), *Association des Societes Philosophiques de Langue Francaise*,

Societatea Română de Filosofie, *Societatea Română de Filosofie Analitică*, *Societatea Kant* din România.

Cărți publicate

- *Totalitate, sistem, holon* (1992; 2007);
- *Istorie şi cultură* (1996);
- *Valorile dreptului şi logica intenţională* (1996);
- *Sociologia civilizaţiilor* (2000);
- *Societate și comunicare culturală* (coord., 2006);
- *Conceptele științelor sociale. Modele și aplicații* (coord., 2008);
- *Rolul imaginarului în cunoașterea științifică* (coord., 2009);
- *Conceptele ştiinţei* (2010);
- *Filosofia și logica științelor sociale* (2014);
- *Nadăş - Ţara Zărandului, Judeţul Arad* - monografie, (2017);
- *Philosophy in the Age of Applied Logic* (2017);
- *Constantin Noica. Holomeria simbolică* (2019);
- *Lucian Blaga. Conceptele dogmatice* (2020);
- *Despre holismul filosofic* (2020).

Premii și distincții

- *Profesor Jean Monnet*, 2001;
- *Ordinul Meritul pentru învățământ*, în grad de ofițer, 2004, (Decretul 1097/2004, anexa 3, poz. 45);
- *Premiul JSRI* (Journal for the Study of Religions and Ideologies), 2004;
- *Premiul Mircea Florian al Academiei Române* - 2007, pentru lucrarea *Totalitate, sistem, holon*;
- *Diplomă de excelență*, Universitatea de Vest din Timișoara, 2010;
- *Premiul Consiliului Național al Cercetării Științifice*, România, 2012;
- *Diplomă de excelență SACRI* (Societatea Academică de Cercetare a Religiilor și Ideologiilor), 2014.

DORU BOGDAN

S-a născut pe 18 februarie 1950, în Comuna Pădureni, Județul Timiș, din părinții Aurel și Maria Bogdan. Școala primară a urmat-o în comuna natală, unde l-a avut ca dascăl pe Simion Pițu, căruia i-a purtat și îi poartă o vie, ardentă recunoștință. Între anii 1965-1970 a urmat studiile liceale la Liceul Pedagogic din Arad (vechea *Preparandie*), unde i-a avut ca dascăli pe Nicolae Roșuț, Vasile Popeangă, Ioan Ivașcu, Melente Nica, Gheorghe Crep, Ioan Aron, Victor Dobrescu, Corneliu Peter, Ioan Antone, Traian Cârlig. Primul dintre aceștia, Nicolae Roșuț, profesor de istorie, i-a fost mentor și i-a sădit în suflet dragostea pentru istorie și pentru cercetarea științifică a istoriei. La absolvirea liceului s-a înscris la Facultatea de Istorie-Filosofie, secția Istorie, a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, pe care a absolvit-o în anul 1974. În facultate i-a avut ca dascăli pe David Prodan, Virgil Vătășianu, Camil Mureșanu și Constantin Daicoviciu (toți fiind membri titulari ai Academiei Române), pe Pompiliu Teodor (membru corespondent al Academiei Române), și pe Hadrian Daicoviciu, fiul lui Constantin Daicoviciu. Pe 15 februarie 2013 a obținut titlul de doctor în istorie la Institutul de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca al Academiei Române.

Profesional, a lucrat la Arhivele Statului din Caransebeș (1974-1975), ca muzeograf la Muzeul Județean Arad între anii 1975-1986 - director al acestui muzeu între anii 1980-1986, și ca profesor la Liceul Pedagogic Arad (vechea *Preparandie*), între anii 1988-2020 - director al acestui liceu acoperit de glorie între anii 1998-2002.

A publicat numeroase studii și articole în presă și în reviste de specialitate și de cultură din Arad, Timișoara, Cluj-Napoca, Oradea.

Cărți publicate

- *Dr. Ioan Suciu, părinte al Patriei* (1999);
- *Dimitrie Țichindeal - gură de aur*, în colaborare cu Liviu Mărghitan (2000);
- *Cultură, Școală, Națiune. Omagiu prof. univ. dr. Vasile Popeangă*, (2010);
- *Preparandia din Arad în contextul cultural-istoric al epocii sale*, teză de doctorat (2012);
- *Laudă Dascălului-Învățător Român făuritor de Țară* (2018).

STELEAN IOAN BOIA

S-a născut la 25 ianuarie 1946, în localitatea Şiştarovăţ, Județul Arad. A absolvit Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității Alexandru Ioan Cuza din Iaşi. Din anul 2004 este doctor în istorie al Universităţii Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

Profesional, a fost profesor la Liceul de Cultură Generală din Comuna Pleniţa, Județul Dolj (1969-1987), la Liceul Industrial Nr. 12 Arad (1987-1988), la Şcoala cu clasele I-VIII din Comuna Ghioroc, Județul Arad (1988-1990), la Grupul Şcolar Industrial Atanasie Marienescu din Lipova, Județul Arad (1990–2001). A fost lector la Facultatea de Ştiinţe Umanist-Creştine a Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad (1997-2021).

Ca istoric, s-a preocupat de istoria modernă şi contemporană și s-a remarcat prin studii despre formarea elitelor româneşti, despre diferite aspecte legate de evenimentele din toamna anului 1918 și despre problema Holocaustului în spaţiul românesc. Împletind activitatea academică cu cea de cercetător, de om de cultură și de acțiune pragmatică, a desfășurat o activitate publicistică remarcabilă mai ales prin originalitatea și profunzimea abordărilor și a cercetărilor.

Cărţi publicate

- *Fundaţia „Emanuil Gozsdu” (1870-1952)*, Arad, 2006;
- *Aradul și Marea Unire din 1918. Culegere de studii*, Arad, 2008 (în colaborare cu Marius Ioan Grec);
- *Vasile Goldiş. 150 de ani de la naştere (1862-1934),* Bucureşti, 2012 (în colaborare cu Marius Ioan Grec, Marţian Iovan);
- *Şiştarovăţ. Monografie*, Arad, 2015;
- *O istorie a Holocaustului european. Cazul României*, Arad, 2016 (în colaborare cu Marius Ioan Grec);
- *O cronologie a cenzurii în România*, București, 2016 (coord. Marian Petcu);
- *Rolul Aradului în realizarea Marii Uniri. O perspectivă cronologică*, Arad, 2017 (în colaborare cu Marius Ioan Grec, Sorin Bulboacă);
- *Tripticul Marii Uniri. Vasile Goldiş și capitalele Marii Uniri / The Triptych of the Great Union. Vasile Goldiș and the Capitals of the Great*

Union, I-III, Arad, 2018 (în colaborare cu Marius Ioan Grec, Sorin Bulboacă).

A fost editor pentru lucrările:

- Petru Pipoş, *Istoria pedagogiei*, Arad, 2012 (în colaborare cu Maria Alexandra Pantea);
- *Astra și arădenii ctitori de modernitate*, Arad, 2012 (în colaborare cu Maria Alexandra Pantea).

ADRIAN HONORIU BUCUR

Între anii 1990-1994 a urmat cursuri liceale la Liceul Pedagogic Dimitrie Ţichindeal Arad (vechea *Preparandie*, actualmente *Colegiul Național Preparandia Dimitrie Țichindeal*). Între anii 1994-1998 a urmat studii superioare, absolvind cu licență Facultatea de Litere, Teologie şi Istorie a Universității de Vest Timişoara, iar între anii 1998-1999 a urmat cursuri masterale la Central European University din Budapesta, Ungaria.

În anul 2009 a obținut gradul didactic I prin examen susținut la Facultatea de Istorie a Universității Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca.

În perioada 1999-2000 a fost profesor de istorie în Arad, la Colegiul Naţional Moise Nicoară. Din anul 2000 până în prezent este profesor de istorie la Colegiul Naţional Elena Ghiba Birta din Arad.

În perioada 2007-2009 a fost asistent universitar la Facultatea de Ştiinţe Umaniste şi Sociale a Universității Aurel Vlaicu din Arad.

Profesional, a urmat și absolvit mai multe cursuri de perfecționare didactică, obținând atestatul de formare continuă a personalului didactic.

Ca profesor de istorie, de-a lungul timpului a pregătit elevi care au obținut premii la olimpiade naționale de istorie.

Științific, este preocupat cu precădere de domeniul demografiei istorice, de istoria Holocaustului și de istoria învățământului. A participat la multe sesiuni naționale de comunicări științifice pe aceste teme.

Este editor al volumului *Ghiba 100. Mărturii și mărturisiri*, Editura Mirador, Arad, 2019.

SEBASTIAN DRAGOȘ BUNGHEZ

S-a născut la 30 decembrie 1971 la Bacău. Este absolvent al Facultății de Istorie a Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Din 2011 este doctor în istorie, cu teza *Parlamentul și politica externă a României (1899-1914),* sub coordonarea prof. Gheorghe Cliveti. Teza de doctorat i-a fost publicată în 2018 la Editura Mega din Cluj-Napoca în urma unui concurs, fiind apoi premiată de Societatea de Științe Istorice din România.

În lucrările sale a abordat politica externă a României de la începutul secolului al XX-lea, evenimentele din 1918-1919 și realizarea României Mari, istoria locală.

În prezent este profesor în învățământul preuniversitar, vicepreședinte al Filialei Arad a Societății de Științe Istorice din România, membru al Biroului Executiv Național al Societății de Științe Istorice din România.

IOAN (IONEL) CABA

S-a născut pe 30 august 1946 în satul Șicula din comuna omonimă, Județul Arad. În anul 1960 a absolvit cursurile școlii generale (7 clase), în satul natal. Între anii 1961-1965 a urmat cursurile liceului din Ineu, iar în anul 1967 s-a înscris la Facultatea de Istorie-Filozofie din Cluj-Napoca, pe care a absolvit-o cu diplomă de licență în anul 1973. Din anul 1980 s-a stabilit definitiv în Comuna Apateu, ca titular al catedrei de istorie în Școala Generală Apateu.

Încă din perioada facultății a făcut cercetări arheologice de teren în zonele Tauț, Dud, Agrișu Mic, Berechiu etc. La Hășmaș, în zona *Gurețul Negrilor*, a descoperit o râșniță de tip roman, obiect care se află în prezent la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea.

A amenajat un punct muzeal la școala din Apateu.

A publicat articole de istorie locală în ziarul Flacăra roșie și în revista Ziridava a Muzeului Județean Arad.

Este coautor al monografiei Comunei Apateu și a scris articolul *Comuna Apateu* din prezentul dicționar.

FLOARE RANTA CÂNDEA

S-a născut la Macea, Județul Arad, unde a urmat cursurile școlii elementare. A absolvit Facultatea de Filologie, secția română-franceză, a Universității din Timișoara. A urmat un curs de masterat în *Pedagogii și comunicare*. În decursul timpului a fost profesoară, bibliotecară, directoare a Casei de Cultură Curtici, referentă la Departamentul Relații-Angajatori al Universității Aurel Vlaicu Arad. S-a afirmat în mod deosebit în anii de după Revoluția din Decembrie 1989, perioadă în care a publicat principalele sale cărți. Tot de atunci se preocupă și de editarea de calendare și de gazete școlare cu iz didactic, în scopul dezvoltării unui bagaj de cunoștințe în rândul discipolilor săi.

Este consilier editorial al Editurii Gutenberg Univers din Arad și conduce revista de cultură *Gutenberg - Universul cărții*, editată de tipografia arădeană cu același nume. Revista apare trimestrial și este prezentată în cadrul Salonului Gutenberg (fondat în 2013). În calitate de editor, recenzor, prefațator sau postfațator a promovat și încurajat diverse persoane înzestrate cu harul condeiului, punând astfel în valoare valențe umane ale neamului, oriunde ar trăi.

Cărți publicate

După propria mărturisire, și-a ghidat scrisul pe trei coordonate: însemnări lingvistice, confesiuni, auxiliare didactice.

- însemnări lingvistice: trilogia *Carte vouă, fiilor satului* (2006), *Macea, alean și dor* (2007), *Rapsozi și rapsodii măcene* (2009); *Mărturii măcene* (2011); *Macea. Vatră. Chipuri. Rânduieli* (2013); *Macea. Înscrisuri monografice* (2018) - include și *Baladă măcenilor care s-or pterdut de șireglă* (2005). Toate aceste cărți au fost prefațate de prof. univ. dr. Anton Ilica.

- confesiuni (versuri, proză, scrisori imaginare, călătorii poematice, eseuri): 5 volume cu un titlul *Pagini trăite* (*Cartea I-a*, (2004); *Cartea a II-a*, (2005); *Cartea a III-a*, (2009); *Cartea a IV-a* (2010); *Cartea a V-a* (2011); *Clipe retrăite*, volum antologic (2015); *In*/*Out* (articole de presă literară, culturală, spiritual-civică, pedagogică, medalioane, recenzii, reportaje, dialoguri, evocări, însemnări ș.a), 2017; *Out*/*In* (2020); *Clipe din pagini*, poeme și proză romanțată (2020).

- auxiliare didactice: în colaborare - *Ortografia practică* (2004, 2005), *Exercițiul, sinteză a cunoaşterii* (2006), *Corina, îndrăgosteşte-mă de tine* (2006), *De la lectură la lecturi* (2007), *Jurnal de lectură* (2009, 2011); *Cartea clasei C* (2008), *Cine eşti dumneata, domnule profesor*, parodii (2008), *Oglinda* (2008).

ELISABETA-MARIA CLEPE

S-a născut în Arad pe 8 septembrie 1962 (cu numele de familie Szilagyi). A urmat cursurile Școlii Gimnaziale nr. 7 din cartierul Sânicolau Mic (actualmente Școala Generală Adam Nicolae), apoi cursurile liceale la Liceul Miron Constantinescu (actualmente Colegiul Național Elena Ghiba Birta). A urmat studii universitare în specialitatea istorie-jurnalism la Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad (prima promoție a facultății de istorie a acestei universități - 1998). În perioada 2005-2007 a urmat studii masterale la aceeași universitate, în specialitatea *Istoria Transilvaniei în context central-european*.

A început cariera didactică în anul 1998, la Școala Generală nr. 3 Arad, ca profesoară de istorie. Ulterior a predat succesiv la Școala Generală nr. 2 Curtici (în această perioadă a obținut gradul definitiv pentru învățământul preuniversitar), Școala Gimnazială nr. 7 Adam Nicolae (instituția în care a fost elevă de gimnaziu și în care avea să revină în anul 2018 ca directoare), Liceul de Industrie Alimentară Arad, Școala Generală nr. 18 Arad, Școala Gimnazială Iratoșu (2010-2017, între 2012-2017 fiind directoare a acestei școli), Școala Gimnazială Ilarion Felea Arad, Liceul de Transporturi Auto Henri Coandă Arad, Școala Gimnazială Avram Iancu Arad.

Toate gradele didactice le-a obținut prin examene susținute la Universitatea din Oradea.

Are atestat de expert în management educaţional şi a făcut parte din corpul național de experți în domeniu.

A coordonat aparițiile numerelor I și II ale revistei *Creativitate și competitivitate*.

S-a pensionat în anul 2020.

În prezent lucrează la o nouă carte, cu numele provizoriu *Pagini de istorie locală - Iratoşu, Judeţul Arad*.

Cărţi publicate

File din monografia Şcolii Gimnaziale Iratoşu, Editura Nigredo, Arad, 2016.

FLORIN LUCIAN COITA

S-a născut pe 20 decembrie 1964 la Mărăuș, Comuna Craiva, Județul Arad. A urmat cursurile școlii generale la Colegiul Național Elena Ghiba Birta din Arad (pe atunci instituția se numea Liceul de Cultură Generală Nr. 2, ulterior, în momentul absolvirii, Liceul de matematică-fizică Miron Constantinescu). Este licențiat în jurnalism-comunicare al Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad și a urmat un masterat în politici publice și advocacy la Universitatea de Vest din Timișoara. La momentul apariției acestor rânduri este doctorand al aceleiași universități timișorene, tema tezei de doctorat circumscriindu-se istoriei presei.

Profesional, a lucrat ca meteorolog la Stația Meteorologică Semenic din Munții Semenicului, apoi ca laborant la Oficiul de Gospodărire a Apelor. A trecut spre jurnalism și a lucrat la postul de televiziune TV Arad, la ziarele Libertatea, Ziua, Adevărul de Arad, Prosport, Informația Aradului, și la publicațiile online Reporter în Arad și 24 de ore. Actualmente este bibliotecar la Biblioteca Județeană A.D. Xenopol din Arad.

Este preocupat de istoria sportului arădean, domeniu căruia i-a dedicat articole și lucrări, reportaje și emisiuni de televiziune mai mult de 25 de ani.

În calitate de coautor, referent sau editor, a contribuit la apariția unor volume dedicate istoriei sportului arădean și nu numai.

ELENA RODICA COLTA

S-a născut pe 27 decembrie 1952 la Arad. A absolvit în 1975 Facultatea de Filologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Are specializare și atestat în bibliografie (București, 1976-1979). A fost muzeograf la Complexul Muzeal Arad în perioada 1975-2012. În 1997 a fost desemnată vicepreședintă a Asociației Române pentru Ex Libris. Din 1998 a fost organizatoarea primelor 3 ediții ale Trienalei Internaționale de Ex Libris *In memoriam Ioan Slavici*. În parteneriat cu Ministerul Culturii și Cultelor, Serviciul Minorități, a organizat la Arad, din 1999 până în 2008, 10 simpozioane de antropologia minorităților, iar în 2010 colocviul internațional cu tema *Minoritar în Europa*. Între 2003 și 2009 a coordonat mai multe proiecte europene Phare CBC. Din anul 2008 este doctor în științe filologice (etnologie) a Facultății de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Este specialistă în cadrul Centrului Cultural Județean Arad (din 2008), expertă în bunuri cu semnificație etnografică și icoane pe sticlă din Transilvania și Banat a Ministerului Culturii și Cultelor (din 2009), membră a Asociației de Științe Etnologice din România (din 2004). Din anul 2011 este membră a CORPUS International Group for the Cultural Studies if the Body. Din 2013 este membră onorifică externă a Societății Naționale de Etnografie din Ungaria.

A participat la numeroase sesiuni științifice naționale și internaționale, inclusiv la sesiuni organizate de Biblioteca Academiei Române din București și filiala Cluj-Napoca. A susținut lucrări la mai multe sesiuni științifice și simpozioane de artă desfășurate în Arad și Timișoara. A prezentat lucrări științifice de etnologie și de antropologia minorităților la numeroase conferințe, sesiuni și simpozioane internaționale, naționale și locale. A organizat două expoziții permanente în cadrul muzeului arădean și 35 de expoziții temporare de istorie, etnografie și istoria artei la Complexul Muzeal Arad. A organizat tabere de cercetare etnografică la Micherechi (Ungaria, 1997), Elek (Ungaria, 1997), Bedeu (Ungaria, 1998), Grăniceri (1998), Otlaca Pustă (Ungaria, 1999), Ineu (2000), Fântânele (comunitatea slovacă, 2001), Ghioroc (comunitatea maghiară, 2003-2004), Avram Iancu, Vidra, Măgulicea, Pecica, Peregu Mare, Turnu (România, 2004).

Cărți publicate

- *Repere pentru o mitologie a românilor din Ungaria***,** Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2004;

- *Maghiarii din Ghioroc*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2005;

- *Interetnicitate și construcții identitare în zona de frontieră româno-maghiară,* Editura Universității Aurel Vlaicu Arad, Arad, 2011;

- *Portul popular din Județul Arad*, Editura Etnologică, București, 2014;

- *De la naștere la moarte. Rituri domestice și alte comportamente rituale contextualizate în județul Arad*, Editura Etnologică, București, 2015;

- *Sărbătoare și datini de peste an. O anchetă transfrontalieră asupra culturii tradiționale*, Editura Etnologică, București, 2017.

- *Gări și tradiții populare. Trasee culturale transfrontaliere de pe calea ferată. Ghid turistic* (coautor Emilia Marin)*,* text bilingv român/maghiar, Arad, 2005;

- *Cânepa de la etnologie la ecologie. Un program cultural transfrontalier de revitalizare a culturii cânepii* (coautori Emilia Martin și Elena Csobai), text bilingv român/maghiar, Arad, 2007;

- *Identitatea culturală contează. Un program transfrontalier de salvgardare a patrimoniului imaterial din DKMT* (coautori Emilia Martin și Elena Csobai)*,* text bilingv român/maghiar, Arad, 2008;

- *Monografia comunei Șepreuș* (coautor Doru Sinaci), Editura Mirador, Arad, 2010;

- *Micălaca. Monografie* (coautori Doru Sinaci, Augustin Mureșan, Felicia Oarcea)*,* Editura Mirador, Arad, 2010;

- *Căprioara. Monografie* (coautori Doru Sinaci și Ioan Traia), Editura Mirador, Arad, 2011;

- *Monografia comunei Covăsânț* (coautori Doru Sinaci și Natalia Tomi), Editura Mirador, Arad, 2012;

- *Monografia comunie Șimand* (coautori Doru Sinaci și Dimitrie Otavă), Editura Mirador, Arad, 2012;

- *Secusigiu. Monografie* (coautor Doru Sinaci), Editura Tiparnița, Arad, 2013;

- *Monografia comunei Cărand* (coautor Doru Sinaci), Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

Coordonatoare a Colecției minorități

- *Minoritățile între identitate și integrare*, Arad, 1999;
- *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2000;
- *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate,* Arad, 2001;
- *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2002;
- *Minoritarul imaginar. Minoritarul real*, Arad, 2003;
- *Dilema Europei Centrale*: *conviețuire sau coexistență*, Arad, 2004;
- *Multiculturalism și identitate în Europa*, Arad, 2006;
- *Regiuni, etnii și identități regionale*, Arad, 2007;
- *Europa identităților*, Arad, 2008;
- *Integrare, autonomie, dialog intercultural*, Arad, 2009;
- *Minoritar în Europa*, Arad, 2011.

Distincții, premii

- *Premiul pentru valorificarea patrimoniului național,* acordat de Direcția de Cultură, Culte și Patrimoniu a Județului Arad (2003);
- *Premiul Romulus Vuia*, oferit de Ministerul Culturii (2004);
- *Premiul Gheorghe Leonida*, pentru coordonarea cercetării „*Gări și tradiții populare. Trasee culturale transfrontaliere pe calea ferată*" în Programului Phare CBC (2005);
- *Premiul pentru etnografie*, acordat de Direcția de Cultură, Culte și Patrimoniu a Județului Arad (2006);
- *Premiul de excelență*, acordat de Consiliul Județean Arad la secțiunea *multiculturalitate* (2007).

AUREL DRAGOȘ

S-a născut la 20 martie 1943 în satul Clit, fostă comună politică, aparținătoare la acea vreme de Comuna Agrișu Mic, Regiunea Crișana. După reorganizarea administrativă a României pe județe și comune, centrul comunal s-a mutat la Hășmaș, Județul Arad.

A publicat articole numeroase și valoroase în revistele Ziridava și Analele Aradului, în ziarul Glasul Aradului și în mai multe volume ale lucrării *Administrație Românească Arădeană*.

Lucrări publicate

- *Istoricul Canalul Morilor Palatinul Jozséf al Crişului Alb din comitatul Arad*, University Press, 2011;
- *Minunile nu sunt întâmplătoare (om, medic, apostol)*, Gutenberg Univers, Arad, 2014;
- *Mit, Legendă şi Istorie pe văile Crişurilor*, University Press, U.V.V.G., Arad, 2014;
- *Oameni, Destine, Eroi,* Editura Mirador, Arad, 2015;
- *Ineu, Album Monografic*, Editura Mirador, Arad, 2016;
- *Torţă pe cerul Ineului*, Gutenberg Univers, Arad, 2017;
- *Garnizoana Ineu*, Gutenberg Univers, Arad, 2018;
- *Arealul Ineu, Repere Istorice*, Gutenberg Univers, Arad, 2021.

VASILE FAUR

S-a născut pe 14 martie 1949, din părinţii Teodor şi Sida, ţărani din satul Chisindia, Judeţul Arad. A urmat cursurile şcolii generale din satul natal, iar în anul 1967 a absolvit cursurile secţiei reale a Liceului Teoretic din Sebiş, Judeţul Arad. Având înclinaţii spre ştiinţele aplicate, a devenit student al Facultăţii de Chimie Industrială a Institutului Politehnic Traian Vuia din Timişoara şi s-a licenţiat în anul 1973. După terminarea studiilor a fost repartizat la Întreprinderea de Talpă şi Încălţăminte de Cauciuc din Drăgăşani, Judeţul Vâlcea, unde a lucrat ca inginer chimist. În anul 1980 s-a transferat la Ineu, în Judeţul Arad, la Întreprinderea Judeţeană de Recuperare şi Valorificare a Materialelor Refolosibile. A coordonat activitatea centrului Ineu până în anul 1993, când a înfiinţat o firmă cu activităţi în domeniul agriculturii. Aceasta este perioada în care a început să studieze istoria locală - o pasiune mai veche, şi să adune documente şi informaţii care s-au concretizat în cele din urmă în publicarea unor articole despre ţinutul natal, satul de baştină şi oamenii locului în volumele colective ale *Colecţiei Slaviciana* şi *Astra Arădeană-1863*.

Cărți publicate

- *Țara Zărandului. Conscripții. Cronică. Documente. Imagini*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2014 ediția I, 2016 ediția II;
- *Comuna Chisindia. Monografie istorică,* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017;
- *Comuna Chisindia. Monografie culturală*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2019.

Articole publicate în volume colective

- *Oameni de seamă ai Chisindiei: avocat dr. Iustin Ardelean*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana* (colecția Slaviciana), vol. IX, Arad, 2014, pp. 646-661;
- *Târgurile tradiţionale ale satului Chisindia*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana* (colecția Slaviciana), vol. X, Arad, 2015, pp. 319-326;
- *Originea numelui şi atestarea istorică a localităţii Chisindia, jud. Arad*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana* (colecția Slaviciana), vol. XI, Arad, 2016, pp. 672-676;
- *Graiul comunei Chisindia*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana* (colecția Slaviciana), vol. XII, Arad, 2017, pp. 382-431;
- *Cetatea Zărand și comitatul Zărand*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana* (colecția Slaviciana), vol. XIII, Arad, 2018, pp. 32-42;
- *Văsoaia, satul de pe creste*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana* (colecția Slaviciana), vol. XIV, Arad, 2019, pp. 200-214.

Articole publicate în Analele Aradului

- *Din antroponimia comunei Chisindia, judeţul Arad. Nume şi porecle*, Anul I, nr. 1, Arad, 2015, pp. 336-386;
- *Onomastica satului Chisindia*, Anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 528-542;
- *Toponimia comunei Chisindia, jud. Arad. Glosar toponomastic*, Anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 351-362;
- *Microzona Chisindia, jud. Arad. Studiu toponomastic extins*, Anul IV, nr. 4, 2018, pp. 481-581;

- *Obicei de nuntă la Aldeşti. Cinstea cu craci*, Anul V, nr. 5, 2019, pp. 353-356.

EUGEN GAGEA

S-a născut pe 13 octombrie 1945 la Chișineu Criș, Județul Arad. A urmat studii liceale la Liceul Teoretic din Chișineu Criș (1959-1963), și studii universitare la Facultatea de Istorie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (1963-1968). Este doctor în istorie din anul 2008.

A fost profesor de istorie la Adea (1968-1969), și la Nădab (1969-1974), și director al Clubului Copiilor din Chișineu Criș (1968-2010). Este conferențiar al Universității de Vest Vasile Goldiș Arad din anul 2008, director al Centrului de Studii Istorice și Culturale Vasile Goldiș din 2012, membru în redacțiile revistelor *Logos* și *Studii de Știință și Cultură*.

Este preocupat de viața și activitatea lui Vasile Goldiș, fiind autor a numeroase lucrări dedicate acestuia.

Cărți publicate ca autor sau în colaborare

- *Vasile Goldiş, despre cultura română şi europeană* (colab. Gh. Șora), Arad, 2004;
- *Sistemul electoral din Austro-Ungaria, 1876-1918* (colab. Iulian Negrilă), Arad 2003;
- *Vasile Goldiș despre problemele naționalităților. 140 de ani de la nașterea lui Vasile Goldiș* (colab. Gh. Șora), Arad, 2002;
- *O zi din viața lui Vasile Goldiș. 1 Decembrie 1918 și proclamarea Marii Unirii* (colab. Gh. Șora), Arad 2006;
- *Vasile Goldiş şi Românul*, Arad, 2008;
- *Vasile Goldiş (1862-1934), monografie istorică*, Arad, 2008;
- *Vasile Goldiş părinte al patriei, viaţa şi opera*, Arad 2012;
- *Vasile Goldiş, studii şi documente*, vol. I, Arad 2013;
- *Vasile Goldiş, studii şi documente*, vol. II, Arad 2015;
- *Vasile Goldiș în portretele și evocările contemporanilor* (colab. Maria Alexandra Pantea), Arad, 2018;

- *Marea Unire în memorialistica arădeană* (colab. Maria Alexandra Pantea), Arad 2018;

Contribuții în volume colective și reviste

- *Vasile Goldiș militant pentru desăvârșirea idealului național*, în revista Studii de Știință și Cultură, Arad, nr. 2, 2007, p.123-127;
- *Contribuția lui Vasile Goldiș la dezvoltarea învățământului românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în Studii de Știință și Cultură, Arad, nr. 3, 2010, p. 111-117;
- *Rolul Aradului în pregătirea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*, în revista Studii de Știință și Cultură, Arad, nr. 2, 2017, p.141-144;
- *Locul și rolul lui Vasile Goldiș în realizarea Marii Uniri*, în revista Studii de Știință și Cultură, Arad, nr. 2, 2018, p. 125-129;
- *Vasile Goldiș, personalitate a culturii naționale și europene*, în *Comunication, culture, creation, new scientific paradigmes,* Arad, 2015, p. 330-334;
- *Colaborarea lui Vasile Goldiș cu intelectualii Astrei, 1923-1934*, în vol. *Astra și arădenii, ctitori de modernitate românească,* Arad, 2018 p.73-79.

MARIUS GREC

S-a născut pe 8 martie 1958. Este licențiat din anul 1984 al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, specializarea Istorie-Filosofie, din 1999 doctor în istorie al aceleiași universități, cu o teză despre istoria provinciei Dacia Porolissensis, sub coordonarea prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu.

Profesional, între 1995-2001 a fost lector universitar, cadru didactic asociat, la Universitatea de Vest Timișoara, predând cursuri de arheologie și istorie veche. Din anul 2001 până în prezent este cadru didactic universitar la Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad, Facultatea de Științe Socio-Umane și Educație Fizică și Sport (lector între 2001-2004, conferențiar între 2004-2013, profesor din 2013). În perioada 2002-2004 a fost prodecan al al Facultății de Științe Umaniste, Politice și Administrative, iar între 2004-2015 decan al acestei facultăți.

A fost președinte al Consiliului Director al postului de televiziune online Goldiș TV (2007-2015).

Din anul 2003 până în prezent este director al Muzeului Memorial Vasile Goliș din Arad.

În activitatea științifică a fost membru în patru colective de cercetare arheologică (Alba Iulia, Potaisa, Sânnicolaul Mare și Dudeștii Vechi). Din 2004 este director al Centrului de Studii Iudaice din Arad. Este director fonator al revistei *Studii de istorie* (2004-2007), și al revistei *Studia Iudaica Aradensis* (2005-prezent), și expert evaluator pentru domeniul Istorie și Teologie, subdomeniul Istorie antică și arheologie, în cadrul ARACIS. Este arheolog expert din anul 2007.

Cărți publicate

- *O istorie a Daciei Porolissensis*, Arad, 2000;
- *Introducere în arheologie,* Arad, 2001;
- *Istorie universală veche. Orientul antic*, vol. I, Arad, 2002;
- *Zamolxis sau religia geto-dacilor între mit si realitate*, Arad, 2002;
- *Imaginea Legiunii V Macedonica în inscripţii*, Arad, 2004;
- *Noţiuni de preistorie generală*, Arad, 2004;
- *Istorie universală veche. Europa antică,* vol. II, Arad, 2004;
- *Daci şi romani*, Arad, 2006;
- *Tegulae Legionis V Macedonicae,* Arad, 2006;
- *Zamolxis. Realitate si mit în religia geto-dacilor*, Institutul European, Iasi, 2009;
- *Arheologia, între știință si pasiune*, Arad, 2009;
- *Fundamentele istorice si culturale ale civilizațiilor antice*, Arad, 2010;
- *Din istoria militară a Daciei Porolissensis: trupele auxiliare***,** Arad, 2010;
- *Muzeul Memorial Universitar Vasile Goldiș din Arad,* Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

Coautor

- Stelean Ioan Boia, Marius Ioan Grec, *O istorie a holocaustului European. Cazul României*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016;
- Marius Ioan Grec (coautor), în Marian Petcu (coord.), *O cronologie a cenzurii în România*, Editura Tritonic, București, 2016.

Volume coordonate

- Marius Grec, Ioan Stelean Boia (coordonatori), *Aradul si Marea Unire din 1918*, Arad, 2008;
- *Din istoria iudaismului (culegere de studii),* Arad, 2010;
- Marius Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean Ioan Boia (coord.), *Vasile Goldiș - 150 de ani de la naștere* (volum omagial), Editura Academiei Române, București, 2012;
- *95 de ani de la Marea Unire* (culegere de studii), Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013;
- *Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad – douăzeci și cinci de ani de la înființare: 1990-2015*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015;
- *Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015;
- Marius Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean Ioan Boia, *Vasile Goldiș, 155 de ani de la naștere (1862-1934)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017;
- Marius Ioan Grec, Stelean Ioan Boia, Sorin Bulboacă (coord.), *Rolul Aradului în realizarea Marii Uniri. O perspectivă cronologică*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017.

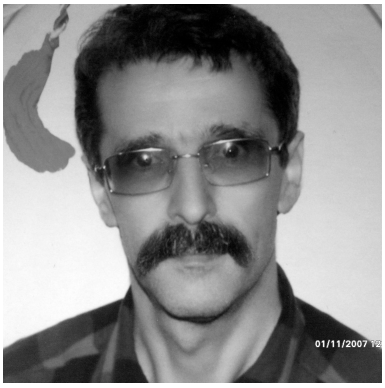

RADU HORD

Este licențiat din anul 2012 al Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad, specializarea Istorie, și a absolvit la aceiași universitate cursuri masterale în domeniul Istorie, cultură și civilizați europeană la aceeași universitate. În perioada 2016-2020 a fost asistent universitar. În anul 2019 a susținut doctoratul în istorie la Universitatea din Oradea, cu teza *Evreii din Județul Arad (sec. XVIII-XX)*. A publicat mai multe articole și studii consacrate istoriei comunităților israelite din Județul Arad.

EMANUEL JURCOI

S-a născut în Arad, pe 16 aprilie 1985. În anul 2014 s-a licențiat în istorie la Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iași, iar în anul 2017 a absolvit la aceeași universitate un masterat în domeniul istoriei. Din 2019 este doctorand în Teologie la Universitatea Aurel Vlaicu din Arad.

A fost pastor al Bisericii Creștine Baptiste din Covăsânț, Județul Arad, din luna mai a anului 2013 până în luna august a anului 2015 și pastor al Bisericii Creștine Baptiste din Moroda, Județul Arad, din noiembrie 2016 până în 2019. Din anul 2020 slujește în Biserica Creștină Baptistă din cartierul Sânicolau Mic al Municipiului Arad. Coordonează de mai mulți ani Centrul de Istorie, Genealogie și Statistică Baptistă din Arad și revista Arhiva Baptistă.

Cărți publicate

- *Înțelepciunea vremurilor străvechi - un istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Cuvin, 1904-2004*, Iași, 2010;
- *Sub aripile Lui - un scurt istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Craiva 1924-2014*, Editura Rebeca, Arad, 2014;
- *Ferestre spre trecut: un istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Covăsînț, 1896-2011*, Editura Rebeca, Arad, 2015;
- *Granițele timpului: un istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Curtici, de la începuturi până în 1944*, Editura PIM, Iași, 2017;
- *Apa vieții, un istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Moroda (1902-2019)*, Editura PIM, Iași, 2020.

PAUL KRIZNER

S-a născut pe 13 februarie 1984, la Arad. A absolvit Seminarul Teologic Liceal Ortodox din Arad, Facultatea de Teologie Ortodoxă, secţia Teologie Pastorală a Universităţii Aurel Vlaicu din Arad, apoi studii masterale la aceeaşi facultate, secţia Teologie Practică. Este doctor (2021) la Institutul George Barițiu al Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, lucrarea de doctorat fiindu-i coordonată de Gelu Neamţu şi Dumitru Suciu.

A fost profesor de religie la Şcoala Generală Ana Colda din oraşul Petrila, Judeţul Hunedoara, la Şcoala Gimnazială Grăniceri, Judeţul Arad, la Şcoala Gimnazială Sabin Manuilă din Sâmbăteni, Judeţul Arad, şi la Colegiul Naţional Elena Ghiba Birta din Arad. În prezent este director al Şcolii Gimnaziale Grăniceri, Judeţul Arad.

A publicat peste 200 de articole, studii şi recenzii în volume colective şi în reviste de specialitate, având ca arii de interes istoria locală, istoria culturală, filosofia şi istoria ecleziastică.

Este fondator a două periodice şcolare: *Şcoala noastră* - la Şcoala Generală Ana Colda din Petrila, Județul Hunedoara, şi *Jurnalul Şcolii* - la Şcoala Gimnazială Grăniceri-Şiclău, Județul Arad.

Din anul 2007 este membru al Academiei Evanghelice Transilvania/ EAS din Sibiu (Evangelische Akademie Siebenburgen).

Cărți publicate

- *Despre lucruri ce rămân*, Editura Concordia, Arad, 2011;
- *Sensuri uneori uitate*, Editura Concordia, Arad (ediția I, 2013; ediția a II-a 2014);
- *Picături din veşnicie*, Editura Tiparnița, Arad, 2015;
- *Preot dr. Pavel Vesa (1955-2013). Istorie şi Teologie* (coautor Gabriela-Adina Marco), Editura Tiparnița, Arad, 2014.

MARIUS MESZAR

S-a născut în oraşul Ineu, Judeţul Arad, la 20 martie 1986. A absolvit liceul în orașul natal, la Colegiul Mihai Viteazul, profil filologie. A urmat cursurile Facultăţii de Istorie-Geografie și Relaţii Internaţionale a Universităţii din Oradea și a absolvit ca şef de promoţie (2008), cu nota 10 la examenul de licenţă. La aceeaşi universitate a urmat cursurile de masterat în perioada 2008-2010 și a făcut studiile doctorale între anii 2010-2013, ca bursier, primind titlul de doctor în anul 2013, teza de doctorat intitulându-se *Reforma agrară din anul 1921. O istorie a agriculturii în judeţul Arad (1918-1941)*, publicată un an mai târziu, în 2014.

În paralel cu studiile superioare masterale și doctorale, a fost timp de 3 ani profesor de istorie la Școala Generală Ioan Slavici Șiria. În prezent face parte din colectivul de monografi-cercetători ai Judeţului Arad, participând la activitatea ştiinţifică și de cercetare etno-istorică a județului.

A conferenţiat în cadrul mai multor sesiuni de istorie naţională și internaţională, făcând parte din echipa de cercetare pentru proiectul *Arad. Economie şi Societate - din preistorie până la începuturile regimului comunist*. Face parte din consiliul editorial al revistei Analele Aradului.

Pentru activitatea de cercetare a istoriei Aradului a fost onorat cu Diploma și Medalia *Centenar 1918-2018*.

Cărţi publicate

- *Ineu, reforma agrară din 1921*, Deva, 2010 (lucrarea de licenţă);
- *Reforma agrară din 1921 în plasa Ineu, judeţul Arad*, Deva, 2011 (lucrarea de disertaţie);
- *Reforma agrară din 1921. O istorie a agriculturii în judeţul Arad (1918-1941)*, Arad, 2014 (teza de doctorat);

Articole și studii publicate

- *Colonizarea ţăranilor în Ineu, Judeţul Arad, prin reforma agrară din 1921*, în Crisia, Oradea, 2010, nr. 15, p. 281-286;
- *Exproprierea moşierilor din judeţul Arad, prin reforma agrară din 1921 - bază a constituirii fondului funciar pentru împroprietărirea ţăra-*

nilor, în *Economia regională, ipostaze rurale şi urbane,* Cluj-Napoca, 2011, pp. 313-326;

- *Rolul preoţilor români în consolidarea Marii Uniri. Studiu de caz - Preotul Teofan Herbei din Parohia Traian - Ineu*, în revista Analele Aradului, Arad, 2018, vol. IV, nr. 4, pp. 631-638;

- *Identity and multicultural interferences in Ineu, Arad County (1683-1918)*, în revista Euroregionalia, Timişoara, 2020, nr. VII, pp. 47-66.

AUGUSTIN MUREŞAN

S-a născut pe 29 martie 1949 în satul Stânceşti, Comuna Buntești, Județul Bihor. Datorită frecventelor mutări ale familiei dintr-o localitate în alta, a făcut şcoala generală în mai multe locuri, însă studiile liceale le-a făcut la Liceul Teoretic Sântana. După absolvirea liceului a urmat cursurile Facultății de Istorie-Geografie a Institutului Pedagogic din Oradea (1967-1970), apoi ale Facultății de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, secția istorie. Din 2003 este doctor în istorie al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, titlu obținut cu teza de doctorat *Sigilii de bresle din vestul şi nord-vestul României (sec. XVI-XIX)*, coordonată de academicianul Nicolae Edroiu.

Profesional, a fost profesor de istorie și geografie în învățământul preuniversitar, la Pomezeu, Județul Bihor (1970-1977), la Șiria și Sântana (1977-1983), muzeograf la Complexul Muzeal Arad - șef al secției de arheologie-istorie (1983-2014), consilier-șef teritorial la Inspectoratul pentru Cultură al Județului Arad (1994-1997). Este muzeograf și istoric, specializat în științele auxiliare ale istoriei - genealogie, medalistică, vexilologie, heraldică și sfragistică (sigilografie), în ultimele două domenii enumerate având atestare de expert.

Pe partea științifică este membru al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie al filiala Cluj-Napoca, membru fondator al Societății Române de Vexilologie, membru activ al Institutului Român de Genealogie și Heraldică Sever Zotta din Iași, membru al Fundației Culturale Munții Apuseni din Oradea.

Ca autor sau coautor a scris 15 cărți. A scris și publicat 189 de studii și articole științifice, la care se adaugă nenumărate recenzii, note și articole în reviste de cultură și de specialitate.

Cărți publicate

- *Bibliografia vexilologiei românești*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999 (coautor Maria Dogaru);
- *Arad - monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999 (coautor);
- *Mișca, Studii monografice*, Editura Mirador, Arad, 2004 (coautori Géza Kovách și Gheorghe Lazea);
- *Micălaca: studii monografice*, Editura Mirador, Arad, 2010, 202 p. (coautori Rodica Colta, Doru Sinaci, Felicia Oarcea);
- *Sigilii de bresle din Vestul și Nord-Vestul României (secolele XVI-XIX)* (teza de doctorat), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006;
- *Steme ale familiei Mocioni*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008;
- *Sigilii sătești și comunale din comitatul Arad și împrejurimi (secolele XVII-XIX),* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009 (coautor Ioan Popovici);
- *Sigilii de târguri și orașe din comitatul Arad și împrejurimi (secolele XVIII-XIX),* Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010;
- *Bule de aur emise în cancelariile Țării Românești și Moldovei*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011 (coautor Olivian Mureșan);
- *Stemele ținuturilor României (1938-1940)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012;
- *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1918-*1919, Editura Moroșan, București 2018 (în colaborare cu Laurențiu-Ștefan Szemkovics);
- *Bibliografia sigilografiei românești*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2019 (în colaborare cu Laurențiu-Ștefan Szemkovics);
- *Tipare sigilare ale unor biserici din zona Aradului și împrejurimi (secolele XVIII-XX)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2019 (în colaborare cu Laurențiu-Ștefan Szemkovics și Ioan Popovici);
- *Drapele reconstituite ale unor Gărzi Naționale Române din Județul Arad și împrejurimi (1918)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2020, (în colaborare cu Laurențiu-Ștefan Szemkovics și Ioan Popovici);
- Mureșan Augustin, Semkovics Laurențiu Ștefan, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri* (1918), Editura Gutenberg Univers, Arad, 2020.

Premii

- *Premiul pentru Muzeografie* al Direcției pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național al Județului Arad (2006);
- *Premiul A.D. Xenopol* al Societății de Științe Istorice din România (2017);
- *Premiul Fundației Culturale Magazin Istoric* (2019).

LUCIAN PETRU MUREȘAN

S-a născut pe 16 Iunie 1972 în Municipiul Deva, Județul Hunedoara. Școala generală și liceul le-a absolvit în orașul natal. În anul 1994 a absolvit studii superioare în domeniul *teologie pastorală*, specializarea *filozofia şi istoria religiilor*, la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca. În perioada 2005-2007 a studiat la Facultatea de Drept a Universității Vasile Goldiș din Arad, specialitatea *dreptul muncii*. Între 2005-2007 a urmat un curs de masterat în ştiinţe juridice, domeniul *drept penal*, specializarea *drept penal special*, la Facultatea de Științe Juridice a Universității Europene Drăgan din Lugoj, absolvind cu lucrarea de dizertaţie *Terorism şi organizaţii criminale - fundamentalism religios*. Din 2011 este doctor în istoria şi filozofia religiilor al Academiei de Teologie din Chişinău (republica Moldova), cu teza *Spiritualitatea creştină şi provocările post-modernismului; filosofie şi sincretism religios*, coordonată de prof. univ. dr. Petru Furtună, iar din 2013 este doctor în istorie al Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca al Academiei Române, cu teza *Mediul de cultură și probleme de mentalitate ale populației de credință ortodoxă din Transilvania, 1848-1918*, coordonată de acad. prof. univ. dr. Camil Mureșanu, catalogată cu nr. XXIII în colecția *Teze de doctorat* a institutului.

Profesional, a fost profesor de religie în Municipiul Deva, Județul Hunedoara (1995-1996), preot paroh ortodox (1996-2015), consilier la Centrul Municipal de Cultură Arad (2015-prezent). În această din urmă calitate, în perioada 11 mai 2015 - 1 august 2016 a fost șef de birou în cadrul Asociației Arad Capitală Europeană a Culturii 2021 (organism creat pentru a sprijini declararea Aradului drept capitală culturală a Europei în

anul 2021).

Științific, este autor a 2 cărți, coautor al altor 3 cărți (volume colective), și a publicat studii valoroase în volume colective și reviste de specialitate din țară și din Republica Moldova. Este colaborator al Complexului Universitar de Studii Multiculturale și Patrimoniale și al revistei Studia Iudaica Aradensisa a Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad. A conferențiat pe teme referitoare la viața culturală a elitelor românești din Arad, Transilvania și Ungaria în perioada 1848-1918 și pe alte subiecte legate de istoria filosofiei religiei.

Cărți publicate

- *Cultură și mentalități în Transilvania, 1848-1918*, Editura Mirador, Arad, 2017;
- *Mileniul devenirii noastre*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2021;

LILIANA NECULA

Este absolventă a Facultății de Istorie a Universității din București, promoția 1994.

Profesional, este profesoară de istorie la Colegiul Economic Arad, coordonatoare a elevilor care se ocupă de revista *Juventute* a Colegiului Economic Arad, responsabilă de cercul pedagogic, membră în Consiliul consultativ (disciplina *istorie*), și se ocupă de organizare și de evaluare la olimpiade și alte concursuri școlare.

Științific, se ocupă de elaborarea Anuarului Colegiului Economic Arad, de istoria Colegiului Economic Arad și a Aradului în general.

Prezintă frecvent lucrări științifice de profil la simpozioane și sesiuni de referate și comunicări științifice.

FELICIA ANETA OARCEA

S-a născut pe 3 februarie 1980 la Moneasa, în comuna omonimă din Județul Arad. A absolvit cursurile şcolii generale localitatea natală (azi Școala Generală Gheorghe Groza Moneasa), după care a urmat și absolvit cursuri liceale la Liceul Teoretic Sebiș.

Între anii 1998-2002 a urmat studii universitare de licență la secția Istorie-Limbă Franceză a Facultății de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest Timișoara, iar între anii 2003-2005 studii masterale la aceeași universitate. Din anul 2011 este doctor al Universității de Vest Timișoara, titlu obținut cu teza *Școala și societatea în comitatul Arad (1867-1918)*, coordonată de prof. univ. dr. Ioan Munteanu, publicată în anul 2012. Din anul 2006 posedă diplomă de atestare a competenţelor în muzeologie generală, specialitatea istorie.

Profesional, a fost profesoară de istorie la Colegiul Tehnic de Construcţii şi Protecţia Mediului Arad (2002-2003), la Școala Generală nr. 22 Caius Iacob din cartierul Micălaca al Aradului și la Școala Generală Mândruloc, Arad (2003-2004). Din anul 2004 până în prezent este muzeografă la Complexul Muzeal Arad, specializată în istorie modernă, cu precădere istoria învățământului și a culturii.

Științific, este preocupată de istoria modernă și contemporană, în special de istoria mentalităților, istoria militară, genealogie, antropologie, civilizația și cultura în Europa Centrală și de Est. Este atestată ca expertă în evaluarea obiectelor de patrimoniu. Este curatoare de expoziţii istorico-ştiinţifice și organizează expoziții în colaborare cu instituții de profil din țară și din străinătate. Este redactor la revista *Ziridava - Studia Historica*. Face parte din consiliul științific al revistei *Analele Banatului* și din consiliul științific al colectivului care se ocupă elaborarea monumentalei lucrări *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*.

Ca autoare sau coautoare a publicat 12 cărți (din care 4 sunt ediții de documente și studii științifice), și 3 cataloage științifice și expoziționale (patrimoniu mobil). A publicat peste 60 de studii și articole în volume colective, în reviste și în ziarul Glasul Aradului.

În anul 2007 i-a fost conferit titlul de *Cetăţean de onoare al Comunei Monea*sa, pentru merite deosebite în promovarea şi păstrarea tradiţiilor localtăţii.

Cărți publicate

- Hügel Peter, Mureșan Augustin, Demșea Dan, Lascu Horia, Șerban Virgil, Oarcea Felicia, Gujdar Gabriella (traducător), Tapaszto Erno (traducător), Huszarik Pavel (traducător), *De-a lungul frontierei. La aniversarea a 10 ani de colaborare între localităţile de frontieră ale judeţelor Arad şi Békés/Határ mentén. Békés és Arad megyék határ menti települései együttműködésének 10. évfordulóján*, Editura Complexului Muzeal Arad, Arad, 2005;

- Oarcea Felicia Aneta, Groza Spiridon, *Moneasa. Monografie istorică*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007;

- *Revoluţie 1848-1849. In memoriam,* catalog litografii, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2008;

- Mureșan Augustin, Sinaci Doru, Colta Rodica, Oarcea Felicia, *Micălaca, Monografie*, Editura Mirador*,* Arad, 2010;

- Zakar Péter, Oarcea Aneta Felicia, *Istoria Muzeului Revoluţiei 1848-1849, din Arad / Az 1848–1849-es Forradalom Múzeumának Története Aradról*, Editura Kiado Trinom, Arad, 2011;

- *Şcoala Generală Nr. 22 „Caius Iacob" Arad la cumpăna unui sfert de veac. Monografie* (coautori Iustin Barna, Mihaela Voştinar, Liliana Misarăș), Editura Promun, Arad, 2012;

- *Şcoala şi societatea în comitatul Arad (1867-1918)* (teza de doctorat), Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012;

- Oarcea, Felicia Aneta, *Moneasa - Monografie*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016;

- *Aradul - Prima capitală a Marii Uniri. Valorificarea patrimoniului cultural mobil al Complexului Muzeal Arad* (album, proiect AFCN, manager proiect dr. Peter Hügel, coordonator proiect dr. Felicia Aneta Oarcea, introducere și suport științific Felicia Aneta Oarcea), Editura Gutenberg, Arad, 2018;

- Oarcea, Felicia Aneta, *Colonelul Moise Rișcuția (1883-1959). Destin și istorie*, Editura Etnologică, București, 2019.

Cărți editate

- Laurenţiu Oanea, *Dr. Ştefan C. Pop (1865-1934). Un titan în luptele naţional-politice ale românilor din Transilvania şi părţile româneşti din Ungaria 1865-1934* (album, în Colecţia Biografii Arădene, Seria Personalităţi Politice, lucrare îngrijită de Felicia Aneta Oarcea, studiu introductiv, note, anexe și glosar de Felicia Aneta Oarcea, cuvânt înainte de

prof. univ. dr. Ioan Munteanu), Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008;

- **** Istoricul Dan Demşea la a 70-a aniversare*, lucrare îngrijită de dr. Peter Hügel şi dr. Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011;

- *Studii şi comunicări. In honorem Elena Rodica Colta la 65 de ani*, lucrare îngrijită de dr. Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017;

- *Dr. Laurenţiu Oanea, Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918* (reeditare),ediţie îngrijită de dr. Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2018;

- *Familia Mocioni. Valori patrimoniale în colecţiile Complexului Muzeal Arad*, Editura Etnologică, Bucureşti, 2020.

MARIA ALEXANDRA PANTEA

Este absolventă în 2004 a Facultății de Istorie, Litere și Filosofie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. Este preocupată de istoria mentalităților și a procesului de modernizare a societății românești. Din 2015 este doctor în istorie al Universității din Oradea, iar din 2020 cercetătoare postdoctorală a Universității din București.

A publicat numeroase cărți, studii și articole bazate pe cercetări făcute în arhive și biblioteci. Lucrările sale au ajuns în importante biblioteci din țară și străinătate, două dintre cărțile sale fiind premiate de Societatea de Științe Istorice din România în 2017 și 2018.

Cărți publicate

- *Preoți și învățători români din Protopopiatul ortodox al Aradului 1812-1918*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015;

- *Medalioane al preoților și învățătorilor din Protopopiatul Ortodox Român Arad (1812-1918),* Editura Eurostampa, Timișoara, 2017;

- *Relatări din Primul Război Mondial prezentate în presa eclezias-tică din Banat,* Editura Tritonic, București, 2017;

- *Vasile Goldiș în portretele și evocările contemporanilor*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018;
- *Marea Unire în memorialistica arădeană*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018;
- Pantea Maria Alexandra, Bunghez Sebastian Drașoș, *Vin, istorie și mit în podgoria Aradului*, Arad, 2019.

TEODOR PĂTRĂUȚĂ

S-a născut pe 8 august 1949 la Bocsig, Județul Arad. A urmat cursurile școlii generale în satul natal şi cursurile liceale la Liceul Teoretic Ineu (actualul Colegiu Mihai Viteazul). În anul 1971 a absolvit cursurile Institutului Pedagogic Oradea. Din 1976 este licențiat în matematici al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, din 2006 doctor în Științe ale Educației al aceleiaşi universităţi, cu teza de doctorat *Didactometria*, coordonată de prof. univ. dr. Miron Ionescu, lucrare publicată în acelaşi an şi reeditată în anul 2008 (cu adăugiri), cu titlul *Didacticometrie - Esenţă. Necesitate. Proceduri*. În anul 1989 a absolvit un curs postuniversitar la Academia de Studii Socio-Politice din București, licențiindu-se în filosofie. Este licențiat în psihologie şi în drept al Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad.

A fost profesor la Colegiul Național Mihai Viteazul din Ineu între anii 1990-2015. Din 1999 până în prezent este cadru didactic universitar la Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad, instituție în care a fost director al Departamentului pentru Pregătirea Personalului Didactic între 2003-2018, poziție din care a coordonat lucrările metodico-științifice pentru obținerea gradului didactic I în învățământul preuniversitar la sute de cadre didactice din județele Arad, Bihor, Hunedoara, Mehedinți, Gorj, Timiș. În perioada 2011-2015 a fost decan al Facultății de Științe ale Educației, Psihologie și Educație Fizică și Sport a universității. Din anul 2011 este expert evaluator ARACIS pentru domeniul Științe ale Educației la nivelele licență și masterat.

A organizat mai multe cursuri de formare şi perfecționare pentru educatori, învățători, profesori și manageri școlari. A organizat sesiuni naționale și internaționale de comunicări științifice pe tema *Calitatea educației în mileniul III*.

Este pasionat de istorie în general, cu precădere de istoria locală, regională și națională.

A participat la peste 200 de manifestări științifice corelate cu științele educației și cu istoria.

A fost onorat cu zeci de premii și distincții naționale și internaționale. În anul 1986 i-a fost conferit *Ordinul 23 August* al Republicii Socialiste România.

Cărți publicate

- *Didacticometria,* Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2006;

- *Teoria şi metodologia evaluării* - curs pentru studenţi*,* Editura Promun, Arad, 2007;

- *Didactica predării matematicii în învăţământul primar şi preprimar,* Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2007 ediția I, 2012 ediţia a II-a;

- *Caiet îndrumător de practică pedagogică*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2008;

- *Didacticometrie - Esenţă. Necesitate. Proceduri,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 2008;

- *Teoria şi metodologia instruirii şi evaluării*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2008;

- *Politici educaţionale europene*, Editura Promun, Arad, 2009;

- *Fundamentele pedagogiei*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010;

- *Psihopedagogie*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012;

- *Metode şi tehnici de rezolvare a problemelor de aritmetică pentru ciclul primar*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012.

- *Jocuri matematice şi logice de perspicacitate pentru ciclul primar* (coord.)*,* Editura ArtPress, Timişoara, 2005;

- *Jocuri didactice matematice pentru elevii din ciclul primar* (colab. A. Hallabrin)*,* Editura Artpress, Timişoara, 2005;

- *Pedagogia jocului didactic matematic la ciclul primar*, Editura Brumar, Timişoara, 2008 (colab. A. Hallabrin);

Contribuții în volume colective

- *Viaţa publică a Ineului în timpul Primului Război Mondial*, în *Pe drumul Marii Uniri,* Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2008, p. 104-119;

- *Şcoala primară arădeană în contextul statului român întregit,* în *90 de ani de administraţie românească în Arad,* culegere de studii şi comunicări, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, p. 203-216;

- *Dezvoltarea economică a oraşului Ineu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea. Mişcări ţărăneşti*, în Sinaci Doru, Arbonie Emil, (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. V, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2012;

- *Vasile Goldiş - copilărie şi destin*, în Grec, Marius Ioan (coord.), *95 de ani de la Marea Unire - culegere de studii*, volum omagial, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2013, p. 86-90;

- *Ineul în perioada dualismului austro-ungar*, în Sinaci Doru, Arbonie Emil (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. VIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 410-417;

- *Înfiinţarea zonei grănicereşti la Ineu*, în Arbonie Emil, Sinaci Doru (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. X, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 67-73;

- *O filă ruptă din istoria localităţii Bocsig*, în Arbonie Emil, Sinaci Doru (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XI, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2016, pp. 211-220;

- *Mişcările ţărăneşti din Transilvania şi lotrii din Ţara Zărandului*, în Arbonie Emil, Sinaci Doru (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2017, pp. 75-79;

- *Şcoala din Bocsig, şcoală a vetrei părinţilor*, în Arbonie Emil, Sinaci Doru (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XIII, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2018, pp. 354-361;

- *Portul popular din satul Bocsig*, în Sinaci Doru, Arbonie Emil (coord.), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana,* vol. XIV, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2019, pp. 329-332

PÉTER PUSKEL

S-a născut în Arad, la pe 16 aprilie 1941 la Arad. În 1959 a absolvit Liceul Nr. 3 din Arad, cu limba de predare maghiară. A absolvit în 1964 cursurile Facultății de Filologie a Universității Timişoara, iar în 1974 a absolvit și Facultatea de Ziaristică din Bucureşti (curs postuniversitar). Atestatul de ziarist l-a obținut în 1973, cu un an înaintea absolvirii cursului postuniversitar. A fost trimis la studii în Polonia în anul 1978, ca bursier al statului. A făcut călătorii de studii și de documentare în Anglia, Austria, Cehia, Croaţia, Elveția, Franța, Germania, Grecia, Italia, Israel, Luxemburg, Malta, Muntenegru, Polonia, Serbia, Slovacia, Slovenia, Spania.

Este membru al Uniunii Ziariștilor din România din 1994 și membru al Uniunii Scriitorilor din România (filiala Arad), din 2009.

Profesional, a activat între anii 1964-1968 ca profesor de limbă rusă la Şcoala generală Iratoşu, Județul Arad, iar între anii 1968-2003 ca redactor la cotidienele în limba maghiară *Vörös Lobogó*, *Jelen* și *Nyugati* Jelen din Arad. Deși s-a pensionat în anul 2003, a continuat să lucreze până în 2005 la cotidienele *Nyugati Jelen* din Arad și *Új Magyar szó* din Bucureşti.

În calitate de ziarist a semnat sute de articole de istorie locală, recenzii, cronici de literatură, teatru și artă în paginile ziarelor, revistelor de specialitate din țară şi din Ungaria.

A scris zeci de scenarii pentru filme documentare şi reportaje TV, prezentate la TVR Bucureşti (emisiuni în limba maghiară), Duna TV și MTV - posturi de televiziune din Ungaria.

Este prezent în antologia româno-maghiară - maghiaro-română, redactată în comun de scriitorii din Arad și Gyula (Ungaria, Jud. Bekes), apărută în anul 2004 la Editura Mirador din Arad, sub titlul *Ponton*.

Din anul 2000 colaborează frecvent la revista literară *Irodalmi Jelen* (Prezentul Literar).

Este inclus în *Enciclopedia Literară Maghiară din România*, vol. IV, p. 564, Editura Kriterion, Bucureşti, 2002.

Este coautor la 18 volume colective.

Este prezent în mai multe antologii.

Este traducător din limba română în limba maghiară.

A publicat cronici şi recenzii în reviste de cultură şi periodice literare din ţară şi din Ungaria. A participat la numeroase festivaluri şi sesiuni de comunicări pe teme literare din ţară şi din Ungaria.

Cărţi publicate

- *Arad marad* (Aradul rămâne), reportaje literare, Editura Alma Mater, Arad, 1997;
- *Arad redivivus*, Editura Alma Mater, Arad, 1998;
- *Emléklapok a régi Aradról* (File de amintire despre Aradul de odinioară), Editura Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2005 (carte distinsă în aprilie 2006, la Târgul şi Expoziţia Internaţională de Carte de la Szeged, Ungaria, cu diploma *Cea mai bună carte străină*;
- *Nyakig a pácban* (În saramură)*, anecdote, momente, schiţe*, Editura Irodalmi Jelen Könyvek (IJK), Arad, 2008 (carte lansată de editură, în prezenţa autorului, în iunie 2008, la Săptămâna cărţii beletristice de la Budapesta (Ungaria);
- *Aradi sikertörténetek* (Povestiri de succes), Editura Irodalmi Jelen Könyvek (IJK), Arad, 2010;
- *Interesele urbei înainte de toate*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013;
- *150 év a Gutenberg galaxison* (150 de ani pe Galaxia Gutenberg) (Istoria presei maghiare din Arad), Editura Irodalmi Jelen Könyvek (IJK), Arad 2011;
- *Történetek és legendák az aradi vértanúkról* (Legende şi întâmplări despre martorii paşoptişti arădeni), Editura Irodalmi Jelen Könyvek (IJK), Arad, 2014;
- *Aradi történetek, emberek (Oameni şi întâmplări arădene)*, Editura Irodalmi Jelen Könyvek (IJK), Arad, 2014;
- *Hangosan gondolkodom (Stau pe gânduri)*, eseuri, Editura Irodalmi Jelen Könyvek (IJK), Arad, 2015;
- *Sippal, dobbal (Cu mare alai)*, eseuri, 2016;
- *Palota a Zrinyi utcában* (Palatul de pe str. Zrinyi), Arad, 2018;
- *File din istoria Palatului Cultural*, Arad, 2013;
- *Arad - Palatul Administrativ*, Arad, 2015;
- *Aradul de odinioară*, Arad, 2017.

Cărţi traduse din română în maghiară

- Medeleanu, Horia, *Emil Vitroel, monografie critică*, Fundaţia Emil Vitroel, Arad, 2003;
- Medeleanu, Horia, *Pavel Alasu - Restituiri*, Arad, 2003;

- Petrian, Iuliana, *Az álmodozó (Visătorul)*, Editura Mirador, Arad, 2011.

ION RANCOV

S-a născut la Vinga în anul 1949. A absolvit studii superioare cu profil tehnic, devenind inginer cu specializare în construcții de drumuri și poduri.

Fiind pasionat de istorie, a studiat și a cercetat în diverse arhive numeroase documente privitoare la istoria locală (evenimente și personalități marcante din zonă). Implicarea activă în viața culturală s-a accentuat substanțial după evenimentele din decembrie 1989, când au fost revigorate tradițiile și obiceiurile specifice comunității bulgare, moștenite încă din vatra străbună de origine - zona orașului Ciprovțe din nord-vestul Bulgariei.

Între anii 1992-1996 a fost primar al Comunei Vinga, poziție din care a inițiat festivalul folcloric anual *Românii și minoritățile naționale din Județul Arad*, gândit și realizat ca un corolar al bunei înțelegeri între oamenii care conviețuiesc pe această mică *felie de țară*. Manifestările cultural-artistice organizate în Bulgaria au fost completate cu participarea la simpozioane și publicarea a numeroase articole și apariții editoriale privind istoria Vingăi și a unor personalități ale vieții culturale locale.

În anul 2013, pentru merite deosebite în „*... păstrarea spiritului și rădăcinilor din Ciprovțe*", a fost distins cu titlul de *Cetățean de Onoare al Orașului Ciprovțe*, iar în anul 2017 a primit titlul de *Cetățean de Onoare al Comunei Vinga* pentru eforturile sale întru păstrarea și popularizarea valorilor culturale și istorice ale Comunei Vinga.

Participă activ, cu referate, la sesiunile de comunicări științifice organizate de societatea ASTRA, filiala Arad.

Este pasionat de drumeții.

DAN ROMAN

S-a născut pe 28 noiembrie 1978, în localitatea Sântana, Județul Arad. A urmat cursurile Liceului Teoretic Moise Nicoară din Arad (1993-1997), apoi Facultatea de Drept a Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad (1997-2001), licențiindu-se în Științe Juridice la Academia de Poliție Al. Ioan Cuza din București (2001). A urmat cursul masteral *Studii de Securitate* la Universitatea din București. Din anul 2019 este doctorand în istorie la Institutul de Istorie George Barițiu al Academiei Române.

Este preocupat de istoria națională și locală și de istoria culturală, de studierea și interpretarea evenimentelor și fenomenelor din punct de vedere istoric, politic, economic, social și cultural.

Este autor al mai multor studii și articole de specialitate.

Cărți publicate

- *Euro-dorado. Povestea unui pierde-țară*, Editura Mirador, Arad, 2003;
- *Sântana, cu î din i, cu â din a. Monografia unei localități și a mai multor neamuri*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2008;
- *Oameni de seamă a Aradului*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011;
- *Quod erat disputandum. Cu cărțile pe masă: convorbiri cu dr. Otto Greffner*, Editura Hereditas / Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2016;
- Löw, Leopold, *Aron Chorin. O schiță biografică / A biographical sketch*, Editura Hereditas / Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016 (editor și traducere din limba germană, în colaborare cu Diana Sălăjanu);
- *Arad, Capitala Politică a Marii Uniri de la 1918. Antologia Aniversaria* (editor), Editura Hereditas / Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018;
- Munteanu, Ion, *Sever Bocu, 1874-1851* (editor), Editura Hereditas / Vasile Goldiș University Press, Arad, 2019;
- Slavici, Ioan, *The Lucky Mill* (editor), Editura Hereditas / Vasile Goldiș University Press, Arad, 2019;
- Greffner, Otto, *Șvabul din Sanktanna. O cronică de familie din*

Banat-Crișana, Editura Hereditas / Vasile Goldiș University Press, Arad, 2021 (traducere și adaptare din limba germană).

SORIN VIRGIL SABĂU

S-a născut pe 18 martie 1973.

Este licențiat în Istorie-Etnologie al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (1991-1996), doctor în Istorie al Universității din Oradea din 2014.

Este muzeograf la Complexul Muzeal Arad din 1997 până în prezent.

A coordonat 5 proiecte cu finanțare Phare CBC. A organizat târgurile meșterilor populari de la Moneasa în anii 2001 și 2002 și de la Arad între anii 2003-2009. A organizat taberele de cercetare etnologică de la Buteni (1997), Gurahonț (1998, 1999, 2000), Săvârșin (2001), Troaș (2002), Avram Iancu (2003), Vidra (2005), Săvârșin (2012).

A fost redactor responsabil al revistei de etnologie *Zărandul* (numerele I-III).

Filmul *Împletitul nuielelor la Ineu (Jud. Arad),* din noiembrie 2013, a luat premiul al III-lea la *Festivalul filmului documentar etnografic* organizat de Centrul Cultural al Judeţului Galaţi; în noiembrie 2014 premiul I la *Festivalul filmului documentar etnografic* organizat de Centrul Cultural al Judeţului Galaţi. Filmul *Meşterii olari de la Târnăviţa";* în noiembrie 2015 premiul I la Festivalul filmului documentar etnografic" organizat de Centrul Cultural al judeţului Galaţi – *„Furcaşii de la Avram Iancu".* Premiul Dimitrie Leonida al Ministerului Culturii și Cultelor în anul 2006 pentru proiectul Phare CBC „*Gări și tradiții populare. Trasee culturale transfrontaliere pe calea ferată*". Premiul III la Festivalul Filmului Documentar Etnografic de la Galați (2013). Din anul 2004 este membru al Asociației de Științe Etnologice din România (ASER).

Cărţi publicate

- *Meșteri populari din județul Arad,* Complexul Muzeal Arad, Arad, 2009;

- *Ţinutul Hălmagiului cercetat prin prof. Traian Mager* (coautor Gabriel Hălmăgean), album, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2012.

GABRIEL CONSTANTIN SALA

S-a născut în anul 1974. A absolvit studii superioare la Universitatea din Oradea, în prezent fiind doctorand al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

Profesional, a fost jurnalist la cotidianul Vest din Oradea, colaborator la cotidianele Agenda Zilei de Arad, Observator Arădean și Academia Cațavencu. A fost profesor de geografie la Liceul Tehnologic de Construcții și Protecția Mediului Arad, profesor de istorie-geografie la Liceul Teologic Penticostal Arad și la Școala Generală nr. 2 Arad. Din anul 2016 este președinte al organizației negu-vernamentale (ONG) Integrare prin Cultură.

Are o experiență semnificativă ca antrenor de box la Box Club Arad.

În anul 2016 a fost unul dintre organizatorii evenimentului *Gala romilor arădeni*, desfășurat la Teatrul Ioan Slavici din Arad. S-a implicat în multe proiecte educaționale finanțate de Centrul Municipal de Cultură Arad și de Centrul Județean de Cultură Arad, materializate prin punerea în practică a unor proiecte dedicate copiilor din zone defavorizate, beneficiarii proiectelor primind și o masă zilnică în perioada derulării proiectelor.

Participă frecvent la conferințe și simpozioane care au ca teme istoria, cultura și condiția socială a rromilor.

Cărți publicate

- *Romii în vâltoarea istoriei - compendiu de istorie universală a romilor* (2014);
- *Stăpânii stadioanelor - fenomenul ultra în România* (2017);
- *Felnăcanii în istoria românilor* (2012);
- *Neamul Ţiganilor Gabori* (2007), studiu despre istoria, cultura și tradițiile romilor gabori (reeditată în 2015).

SIMONA STIGER

S-a născut pe 12 aprilie 1963. Este absolventă a Liceului Pedagogic din Arad (vechea *Preparandie*), lienţiată a Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca (1988), doctor în istorie la aceeaşi universitate, cu o teză axată pe istoria mişcării feministe. Din 1994 este cadru didactic la Universitatea de Vest Vasile Goldiş din Arad, fiind conferenţiară din 2002. Din anul 2000 este inspectoare de specialitate pe domeniul *Istorie* în Inspectoratul Şcolar Judeţean Arad.

Este preocupată de didactica istoriei, de istoria învăţământului, a mişcării feministe, a culturii. A publicat mai multe cărţi şi studii.

Cărţi publicate

- *Asociaţionism şi emancipare în Transilvania până la Primul Război Mondial,* Editura Moise Nicoară, Arad, 2001;

- *Pagini de feminism universal*, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2002;

- *Băncile româneşti din Austro-Ungaria - susţinătoare ale reuniunilor feministe din Transilvania până la Primul Război Mondial*, în Revista română de istorie bancară, 2002;

- *Începuturile feminismului european - afirmarea unei identităţi*, în *Biserica, societate, identitate,* Presa Universitară Clujeană, 2007;

- *Noua ordine mondială şi principiul echilibrului de putere la începutul modernităţii*, în Analele Universităţii din Oradea, seria Istorie-Arheologie, 2002;

- *Organizaţii ale femeilor române până la Primul Război Mondial*, în *Orizonturi şi direcţii în cunoaşterea istorică,* Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2009;

- *Tinerii şi războiul - o abordare interdisciplinară a Primului Război Mondial*, în *A preda sau a învăţa - dimensiunea interdisciplinară şi metode active utilizate în învăţarea istoriei şi a religiei,* Editura Presa Universitară Clujeană, 2009;

- *Aspecte ale învăţământului românesc din Transilvania până la Primul Război Mondial*, în *Şcoală, cultură, naţiune,* Editura Nigredo, Arad, 2010;

- *Imaginea femeii la românii ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, în *Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani* (coord. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2010.

DANIEL STOICA

S-a născut pe 24 martie 1991 în orașul Deva (Județul Hunedoara). Din anul 2014 este licențiat al Facultății de Teologie Baptistă a Universității București. A început lucrarea de slujire pastorală în anul 2015, în Biserica Baptistă din Șicula. În 2016 a început slujirea în bisericile din Ineu și Iermata, iar din 2019 este păstor al Bisericii Baptiste din Buteni.

Este pasionat de istorie, de istoria bisericii în special. A publicat mai multe cărți (în colaborare), axate pe istoria Bisericii Baptiste, a Seminarului Teologic Baptist și pe biografiile unor pastori baptiști din Județul Arad.

Cărți publicate

- *Baptiștii și Marea Unire din 1918. Adevăruri și fapte* (colab. Vasile Bel), Editura Făclia, Oradea, 2018;
- *Vasile Berbecar. Un pastor și un cărturar dinamic* (colab. Vasile Bel), Editura Făclia, Oradea, 2019;
- *Seminarul Baptist, 1921-2021. Un secol de învățământ baptist românesc,* Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2021 (colab. Vasile Bel).

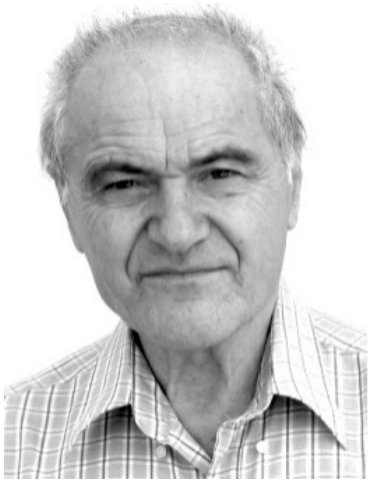

HORIA TRUȚĂ

S-a născut pe 9 iunie 1941, la Gurahonț, Județul Arad. A absolvit Liceul Moise Nicoară din Arad. Este licențiat al Facultății de Biologie-Geografie din Cluj-Napoca și al Facultății de Drept din București. A fost profesor la Școala Generală Mănăștur, Liceul din Vinga, Liceul de Artă, Grupul Școlar C.F.R. și Iuliu Maniu din Arad. A fost distins cu ordine, medalii și diplome de onoare din sfera culturii și învățământului.

Preocupat de viața culturală arădeană, a desfășurat o susținută activitate managerială, organizând și participând la sesiuni științifice, simpozioane, expoziții, concerte și spectacole, în calitate de vicepreședinte al Comitetului Județean de Cultură. S-a implicat direct în organizarea taberelor de sculptură, a serbărilor câmpenești, a festivalurilor artistice. Multe din activitățile culturale inițiate au fost finalizate prin tipărirea a numeroase publicații, ca autor unic sau în colaborare: *Parcul dendrologic Macea*, *Rezervații naturale și monumentele naturii din Județul Arad*, *Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din Județul Arad*, *Căsoaia, parcul de sculptură monumentală*, *Arad-Gai. Scrieri monografice, 2011-2012* (2 volume), *Aurel Vlaicu, Aradul și aparatele de zbor*, *Căsoaia și împrejurimile*. În mod sistematic, a fost prezent cu sute de articole în presa scrisă și în emisiunile posturilor locale de radio și televiziune.

Activitatea sa publicistică continuă și în prezent prin colaborări directe sau în calitate de consilier, referent, documentarist. Articolele și intervențiile sale, prioritar din sfera culturală, promovează ideea conservării și revitalizării patrimoniului cultural și natural și facilitarea accesului la patrimoniu a publicului larg prin manifestările organizate în calitate de manager al organizației culturale *Galeriile Turnul de Apă* din Arad.

IOAN VALERIU TULEU

S-a născut pe 9 februarie 1948 în satul Seleuș din comuna omonimă, Județul Arad.

A absolvit Liceul Mihai Viteazul din Ineu și este licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (1973).

Între 1974-1982 a activat în cadrul Casei de Cultură a Municipiului Arad.

Din 1982 și până în 2012 a lucrat ca ziarist la mai multe publicații din Arad.

A îndeplinit funcția de vicepreședinte al filialei Arad a Societății de Științe Istorice din România între anii 2015-2019.

Cărți publicate

- *Cintei – satul dintre bălți,* Arad, 2008;
- *Războiul trăit,* Editura Viața Arădeană, Arad, 2012;
- *Război pe Mureș și pe Crișul Alb,* Arad, 2015;
- *Evadarea din trecut mărturii dintr-un secol zbuciumat,* Editura Mirador, Arad, 2016;
- *Seleuș, nouă secole de istorie*, Editura Mirador, Arad, 2018.

CORINA VAȘCA-BEJAN-FRĂȚILĂ

S-a născut pe 7 august 1948. A absolvit Facultatea de Filologie a Universității București, secția limba română/limba franceză. Este doctor *Magna cum laude* în filologie (stilistică) al Universit[ii Lucian Blaga din Sibiu.

Profesional, a fost profesoară de limba franceză și de limba română în învățământul preuniversitar până în iunie 1990, examenele pentru gradele didactice II și I trecându-le cu nota 10. Ca profesoară, a fost distinsă în anul școlar 2005/2006 cu Diploma Gheorghe Lazăr, clasa a II-a. Din 2002 până în 2015 a fost cadru didactic la Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad.

Științific, a participat la toate edițiile Zilelor Academice Goldiș, prezentând comunicări valoroase. A publicat articole în ziarul Adevărul de Arad și în revistele Societate și politică (Vasile Goldiș University Press), Studii de Știință și Cultură (revistă trimestrială editată de UVVG Arad), Caietele Blaga (Alba Iulia), Memento (Timișoara) Emel (Ideal - revistă bilingvă de cultură a AFDP Tg. Mureș), Astra blăjeonă (Blaj), Familia română (Iași).

Este membră fondatoare și secretară 1 a *Despărțământului Porțile Zărandului* al Societății ASTRA.

Cărți publicate

- *Protopop stavrofor Petru Bejan*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2010;
- *Toponimia localității Buteni, județul Arad*, Arad, Editura Ramira, 2011;
- *Expresivitatea limbajului poeziei religioase a lui Vasile Militaru*, Editura David Press Print, Timișoara, 2014;
- *Se poartă interviul. Culdușii* (coautor Valeriu Ilica), Arad, Editura Fundației Ioan Slavici Arad, 2015;
- *Buteni - Coordonate istorice și culturale*, Timișoara, Editura David Press Print, 2018;
- *Consemnări*, Arad, Editura Carmel Print, 2019.

Dicţionarul istoric al localităţilor Judeţului Arad îşi propune să salveze istoria unor localităţi aflate în declin demografic, care, probabil, vor dispărea peste câţiva ani sau câteva decenii, pentru generaţiile actuale şi pentru posteritate. Dicţionarul intenţionează să facă cunoscute monumentele de patrimoniu ale municipiului Arad şi ale oraşelor şi comunelor din judeţ, să stimuleze turismul local şi regional, vizitarea de către elevi, studenţi şi tineri a unor monumente ecleziastice, de artă, fortificaţii, cetăţi, poduri, troiţe, case memoriale, muzee etc., reprezentative nu numai pentru judeţul nostru, ci şi pentru România şi spaţiul Europei Centrale.

ISBN 978-606-675-231-2
ISBN 978-606-675-341-8 Vol. 3

fotografie coperta I - Fábián Gábor, Ruinele Cetății Dezna, 1873, gravură